

ตำราจกรรม : การศึกษาต้นฉบับและการสร้างฉบับตัวแทนจากเอกสารโบราณ

โดย

นางสาววิศรา โกรทินธาคม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

ตำราจกรรม : การศึกษาต้นฉบับและการสร้างฉบับตัวแทนจากเอกสารโบราณ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

TAMRA KHOTCHAKAM : TEXTUAL STUDY AND RE-ARRANGEMENT OF
REPRESENTATIVE TREATISE FROM MANUSCRIPTS

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Doctor of Philosophy EPIGRAPHY IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES

Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2021

Copyright of Silpakorn University

59114803 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาคุชฎีบัณฑิต

คำสำคัญ : ตำราคชกรรม, ฉบับตัวแทน, เอกสารโบราณ

นางสาว วริศรา โกรทินธาคม: ตำราคชกรรม : การศึกษาต้นฉบับและการสร้างฉบับตัวแทน
จากเอกสารโบราณ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อาจารย์ ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์

ตำราคชกรรมเป็นตำราที่ว่าด้วยการฝึกช้างบังคับช้างเป็นหนึ่งในศาสตร์ที่เรียกว่าคชศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วยวิชาที่ว่าด้วยคชลักษณ์ และคชกรรม วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบของต้นฉบับ ศึกษาเนื้อหาของตำราคชกรรม ตลอดจนสร้างฉบับตัวแทนตำราคชกรรม โดยศึกษาจากเอกสารโบราณ หมวดสัตวศาสตร์ ที่เก็บรักษาไว้ในกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติ จำนวนทั้งสิ้น 60 ฉบับ

ผลการศึกษารายละเอียดของต้นฉบับพบว่า ตำราคชกรรมส่วนใหญ่ใช้ชื่อ ตำราชื่อช้าง มากที่สุด ต้นฉบับส่วนใหญ่เป็นหนังสือสมุดไทยดำและมีขนาดเล็ตามมาตรฐานสมุดไทยดำเขียนด้วยเส้นรงค์ ดินสอ และหรรดาล มีสภาพเล่มสมบูรณ์ ส่วนใหญ่ได้รับมอบมาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี และพบหนังสือสมุดไทยดำที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุด จำนวน 2 ฉบับ คือ สมุดพระตำหรับชื่อช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8 และ เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9 ที่ปรากฏศักราชในบานแพนงซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2357 สมัยรัชกาลที่ 2 และทั้ง 60 ฉบับนี้ไม่มีการระบุชื่อผู้แต่งแต่อย่างใด

ผลการศึกษาเนื้อหาพบว่า เนื้อหาตำราคชกรรมสามารถจัดหมวดหมู่เนื้อหาออกเป็น 4 หมวด ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาช้าง และหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม พบตำราที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้างมากที่สุด จากนั้นผู้วิจัยได้นำเนื้อหาจากเอกสารทั้งหมดประมวลเป็นชุดความรู้ทางคชกรรมเพื่อเป็นฉบับตัวแทนตำราคชกรรมที่มีความสมบูรณ์ที่สุด

59114803 : Major EPIGRAPHY IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES

Keyword : Tamra Khotchakam, Representative Treatise, manuscripts

MISS WARISARA GROTIKAKOM : TAMRA KHOTCHAKAM : TEXTUAL STUDY AND RE-ARRANGEMENT OF REPRESENTATIVE TREATISE FROM MANUSCRIPTS THESIS ADVISOR : U-TAIN WONGSATHIT, Ph.D.

Tamra Khotchakam is the treatise on the training and control of elephants, and is among the body of knowledge known as the *Khotchasart*, consisting of the *Khotchalak* and *Khotchakam*. The objective of this dissertation is to study the composition of original manuscripts, assess the overall content of *Tamra Khotchakam*, and ultimately re-compose an arrangement using manuscripts. The study analyzes 60 manuscripts in the animal category in the manuscript collection of the National Library of Thailand.

The study of manuscript composition shows that most manuscripts of *Tamra Khotchakam* are labelled *Tamra Khi Chang*. Most manuscripts were written on *Samut Thai Dam* (traditional Thai black-paper manuscripts) and had the standard of Thai manuscripts, written by gamboge pencil and realgar. There are a couple manuscript still in excellent condition. Most manuscripts were received from the Cabinet Secretariat Department. The two oldest manuscripts, *Samut Phra Tamrap Khichang* manuscript No.75 and No.85, are specifically dated as 1814 CE, during the reign of King Rama II. However, the scribe of the manuscript is not mentioned.

The study results show that the content of *Tamra Khotchakam* can be categorized into four categories. These include the techniques of elephant capturing, techniques of elephant training, techniques of elephant health care, and ritual practices. Most content deals with the training of elephants. The researcher was able to process all content from the *Khotchakam* and to re-arrange a representative treatise in full.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดีด้วยความเมตตาและกรุณาจากบุคคลหลายท่าน ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ รวมทั้งใส่ใจให้กำลังใจให้คำปรึกษาปัญหาต่าง ๆ แก่ศิษย์มาโดยตลอด ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกที่กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์เพื่อนำไปปรับแก้ให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์ขึ้น ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กังวล คัชชิมา ที่กรุณาได้รับเป็นประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ดร.จตุพร โคตรกนก ที่กรุณามาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์รวมทั้งให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ก้องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิแห่งกรมศิลปากรที่ศึกษาเรื่องช้างมาตลอดระยะเวลาหลายปี จนกระทั่งผลิตหนังสืออันทรงคุณค่ายิ่ง เรื่อง ตำราช้างในเอกสารโบราณ ให้ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเพิ่มเติมได้ทันทั่วทั้งที่ ตลอดจนให้คำแนะนำต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อีกด้วย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณครูบาอาจารย์ทุกท่านที่เปิดประตูปัญญาให้ศิษย์ได้มาสัมผัสและศึกษาเรียนรู้ในสาขาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก รวมถึงเป็นกำลังใจจนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ขอขอบคุณพี่หนู พี่กลอย พี่เจี๊ยบ ตลอดจนพี่ ๆ น้อง ๆ ทุกท่านจากกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติ ที่เอื้อเพื่อข้อมูลสำคัญต่าง ๆ คอยให้ความช่วยเหลือ คำแนะนำ รวมทั้งเป็นกำลังใจได้ถามสารทุกข์สุกดิบผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่น พี่ติน จัน อ้อม น้องแจ้ ที่คอยช่วยเหลือกัน เป็นกำลังใจให้กัน จับมือกันจนสำเร็จมาด้วยกัน ขอขอบใจน้อง ๆ ทุกคนที่ทั้งเป็นกำลังใจห่วงใยกัน เพิ่มบรรยากาศในการเรียนให้มีสีสัน สนุกสนาน และมีเมตตาริใจเป็นอย่างดี

ท้ายนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพ่อและแม่ ที่เป็นผู้ให้โอกาสในชีวิต เป็นผู้สนับสนุนในทุกด้าน และขอขอบใจน้องชาย น้องสาว ที่เป็นกำลังแรงใจให้กันเสมอมา โอกาสนี้คุณประโยชน์ใด ๆ ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขออุทิศให้แก่เจ้าของเอกสารโบราณ ครูบาอาจารย์ทุกท่าน ตลอดจนทุกคนทุกสรรพสิ่งที่มีโอกาสได้มาเอื้อเพื่อสิ่งดี ๆ ต่อกัน

นางสาว วริศรา โกรทินธาคม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
ขอบเขตของการศึกษา.....	5
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	8
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
วิธีดำเนินการวิจัย.....	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	9
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคชศาสตร์.....	10
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาองค์ประกอบของเอกสารโบราณ.....	11
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาดำรัสตัวต้นฉบับเอกสารโบราณ.....	13
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการตรวจชำระต้นฉบับ.....	13
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดในการสร้างสรรค์ตัวบทและการศึกษาชุดความคิด.....	16
บทที่ 3 การศึกษาองค์ประกอบและเนื้อหาของต้นฉบับตำราชกรรม.....	18

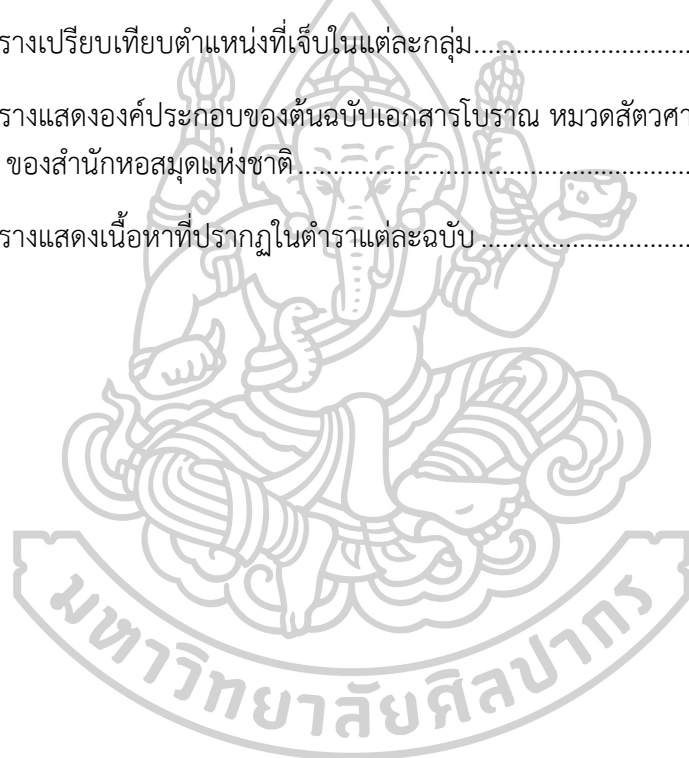
การศึกษาองค์ประกอบของต้นฉบับตำราชกรรม.....	18
1. ชื่อเรื่อง	18
1.1 กลุ่มตำราข้าง.....	18
1.2 กลุ่มตำราชกรรม	19
1.3 กลุ่มตำราพฤติบาท.....	20
2. ประเภทเอกสาร	21
2.1 ตำราชกรรมที่เป็นหนังสือสมุดไทยดำ	22
2.2 ตำราชกรรมที่เป็นหนังสือสมุดไทยขาว	23
2.3 ตำราชกรรมที่เป็นกระดาษฝรั่ง	23
3. ขนาดเล่ม	24
4. จำนวนหน้า.....	26
5. เส้นอักษร	26
6. อักษร.....	31
6.1 การใช้อักษรขอมไทยและอักษรไทยเพื่อใช้บันทึกภาษาบาลีและภาษาไทย... 31	
6.2 การใช้อักษรไทยและอักษรขอมไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร	32
6.3 การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย.....	32
6.4 การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทยและภาษาบาลี	33
6.5 การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร	33
7. ภาษา	33
7.1 ภาษาไทย.....	33
7.2 ภาษาบาลีและภาษาไทย	34
7.3 ภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร	35
8. บรรทัดอักษร.....	36

9.	สภาพเล่ม.....	36
9.1	สภาพสมบูรณ์.....	36
9.2	สภาพชำรุด.....	38
9.3	สภาพชำรุดเป็นอย่างมาก.....	39
10.	ประวัติเอกสาร.....	39
11.	ศักราช.....	40
11.1	ปรากฏที่หน้าบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ.....	40
11.2	ปรากฏหน้าแรกของเล่มสมุดไทย.....	41
11.3	การปรากฏท้ายเล่มสมุดไทย.....	42
12.	ผู้แต่ง.....	43
12.1	ตำราช่างเขียน.....	43
12.2	ตำรานารายณ์ลพบุรี.....	43
12.3	ตำราช่าง.....	44
12.4	สมุดพระตำหรับช่าง.....	45
	ศึกษาเนื้อหาของต้นฉบับตำราฯ.....	46
1.	หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช่าง.....	48
2.	หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช่าง.....	49
3.	หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาช่าง.....	50
4.	หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม.....	51
	บทที่ 4 กระบวนการสร้างฉบับตัวแทน.....	53
	การสร้างเนื้อหาตัวแทนตำราฯ.....	53
1.	กลเขียนแบบต่าง ๆ.....	56
1.1	สรุปเนื้อหาการเขียนแบบต่าง ๆ.....	91
1.2	การจำแนกการเขียนแบบต่าง ๆ ตามจุดประสงค์การใช้.....	100

1.2.1	ประเภทที่ 1 การฝึกหัดทั่วไป.....	102
1.2.2	ประเภทที่ 2 การฝึกเฉพาะกิจ	111
1.2.3	ประเภทที่ 3 กลชี้ข้างชนศึก.....	116
2.	กลนุ่งผ้าชี้ข้างแบบต่าง ๆ.....	118
2.1	สรุปเนื้อหาจากกลนุ่งผ้าแบบต่าง ๆ	128
3.	วิธีการบังคับข้าง	141
	ชุดความรู้ของตำราคชกรรม.....	168
1.	หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับข้าง.....	169
2.	หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง.....	198
3.	หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาข้าง.....	229
4.	หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม	242
บทที่ 5	สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ.....	265
	สรุปผลการศึกษา.....	265
	ข้อเสนอแนะ	269
ภาคผนวก.....		289
ภาคผนวก ก	อธิบายศัพท์เฉพาะ.....	290
ภาคผนวก ข	ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับตำราคชกรรม	293
ภาคผนวก ค	ตารางแสดงเนื้อหาที่ปรากฏในตำราแต่ละฉบับ.....	310
ภาคผนวก ง	ตัวอย่างต้นฉบับตำราคชกรรม 4 หมวดเนื้อหา.....	338
	รายการอ้างอิง	341
	ประวัติผู้เขียน.....	350

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางแสดงชื่อดำรา เลขเอกสาร และเลขมัดเอกสารของตำราคชกรรม จำนวน 60 ฉบับ 6	
ตารางที่ 2 ตารางแสดงเนื้อหาเรื่อง กลชี้ข้างแบบต่าง ๆ.....	58
ตารางที่ 3 ตารางแสดงเนื้อหาเรื่อง กลนุ่งผ้าชี้ข้างแบบต่าง ๆ.....	119
ตารางที่ 4 ตารางแสดงเนื้อหาเรื่อง วิธีการบังคับข้าง.....	143
ตารางที่ 5 ตารางเปรียบเทียบตำแหน่งที่เจ็บในแต่ละกลุ่ม.....	151
ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตวศาสตร์ ว่าด้วยเนื้อหา ตำราคชกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ.....	294
ตารางที่ 7 ตารางแสดงเนื้อหาที่ปรากฏในตำราแต่ละฉบับ.....	311

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ตำราชี้ซ้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7.....	3
ภาพที่ 2 ตำราชี้ซ้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7.....	3
ภาพที่ 3 ตำราชี้ซ้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7.....	40
ภาพที่ 4 สมุดพระตำหรับชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8.....	41
ภาพที่ 5 พระสมุทตำรานารายจบปริภูณ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7.....	42
ภาพที่ 6 ตำรานุ่งผ้าชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7.....	43
ภาพที่ 7 ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8.....	44
ภาพที่ 8 สมุดพระตำหรับชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9.....	45
ภาพที่ 9 ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9.....	56
ภาพที่ 10 ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9.....	105
ภาพที่ 11 บังปล้องอ้อยตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9.....	106
ภาพที่ 12 การผูกซ้างตักน้ำมันภาพจากคลิปวิดีโอยูทูป (youtube) ช่อง พลายบัวบาน.....	107
ภาพที่ 13 ผัดพานสมุดพระตำราช้าง เลขที่ 90 มัดที่ 20.....	114
ภาพที่ 14 เกี่ยวผ้ายัญพัต หนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1	138
ภาพที่ 15 เกี่ยวผ้ากระหวัดจำ หนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1	139
ภาพที่ 16 เกี่ยวผ้าพันหน้าหนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1.....	140
ภาพที่ 17 เกี่ยวผ้าเกลไหนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1.....	140
ภาพที่ 18 ฉบับ B ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14.....	144
ภาพที่ 19 ฉบับ C ตำราชี้ซ้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7 เอกสาร เลขที่ 67 มัดที่ 7	145
ภาพที่ 20 ฉบับ H ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10.....	145
ภาพที่ 21 ฉบับ I ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10	146

ภาพที่ 22 ฉบับ J ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8.....	146
ภาพที่ 23 ฉบับ K ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9.....	147
ภาพที่ 24 ฉบับ L ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10.....	148
ภาพที่ 25 ฉบับ M ตำราความูข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13.....	149
ภาพที่ 26 ฉบับ H ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10.....	153
ภาพที่ 27 ฉบับ I ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10.....	153
ภาพที่ 28 ฉบับ K ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9.....	153
ภาพที่ 29 แสดงภาพฉบับ H.....	154
ภาพที่ 30 แสดงภาพฉบับ K.....	154
ภาพที่ 31 รูปตำแหน่งที่เจ็บ หรือ ทำเจ็บตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9.....	162
ภาพที่ 32 ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9.....	163
ภาพที่ 33 ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9.....	163
ภาพที่ 34 ทำพื้นแม่ข่ายฝ่าพื้น สมุดพระตำราข้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20.....	164
ภาพที่ 35 ความูหน้าถ้อขอในท่านางกราย สมุดพระตำราข้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20.....	165
ภาพที่ 36 วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15.....	167
ภาพที่ 37 ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8.....	167
ภาพที่ 38 หมวดเนื้อหาที่เกี่ยวกับการจับข้าง ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12.....	339
ภาพที่ 39 หมวดเนื้อหาที่เกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10.....	339
ภาพที่ 40 หมวดเนื้อหาที่เกี่ยวกับการรักษาข้าง ตำราชี้ข้างและยารักษาข้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10.....	340
ภาพที่ 41 หมวดเนื้อหาที่เกี่ยวกับพิธีกรรม ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12.....	340

บทที่ 1 บทนำ

ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

ช้างเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญและสัมพันธ์กับสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตกาล เพราะช้างเป็นสัตว์มงคล มีความสง่างาม จึงได้รับการยกย่องเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมือง คู่พระบารมีของพระมหากษัตริย์ไทย รวมทั้งมีความแข็งแรง เฉลียวฉลาด สามารถฝึกสอนให้เรียนรู้และนำไปใช้งานได้ จึงมีศาสตร์เฉพาะที่ใช้ประกอบการฝึกสอนช้างขึ้นโดยมีชื่อว่า “ตำราคชศาสตร์”

องค์ความรู้ทางคชศาสตร์ได้แพร่กระจาย และถูกนำมาปรับประยุกต์ใช้ให้เข้ากับการประกอบกิจต่าง ๆ เกี่ยวกับช้างในสังคมไทย ญัตติภักดิ์ จันทวิษ (2542: 197) กล่าวว่า ตำราคชศาสตร์มี 2 อย่าง คือ ตำราคชลักษณ์ ซึ่งกล่าวถึงลักษณะช้าง เช่น สีและอวัยวะต่าง ๆ ที่เชื่อว่าเป็นลักษณะช้างที่ดีหรือเลวอย่างไร รวมทั้งคติความเชื่อในเรื่องช้างเผือกหรือช้างมงคลด้วย ส่วนอีกอย่างหนึ่ง คือ ตำราคชกรรม ซึ่งเป็นตำราที่สอนวิธีการหัดช้างเถื่อนและวิธีหัดขี่ช้าง ประกอบด้วยมนต์ที่ใช้ร้ายบังคับช้าง ตลอดจนจนระเบียบพิธีต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดสิริมงคลและบำบัดเสนียดจัญไรที่เกี่ยวข้องกับช้าง นับว่าตำราคชศาสตร์นี้เป็นวิชาที่สำคัญในสรรพวิชาการของคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำราคชกรรมอันเป็นวิชาที่มุ่งเน้นไปในกระบวนการปฏิบัติตั้งแต่การจับช้าง การฝึกหัดช้างเพื่อใช้ในกิจต่าง ๆ การเลี้ยงดู ดูแลรักษา รวมถึงการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นแนวทางสำคัญให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องในการขี่ช้างหรือฝึกช้างโดยตรง

สำหรับบทบาทช้างในสังคมไทยนั้นมีหลักฐานที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในหลักศิลาจารึกหลายหลัก ดังเช่นตัวอย่างในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 19 - 22 มีข้อความว่า “...คัลวันเดือนดับเดือนเต็ม ทานแต่งช้างเผือกกระทัดลยาง เที้ยรย้อมทองงา (ซ้าย) ขวา ชื่อรูกาครี พ่อขุนรามคำแหงขึ้นขี่ไปนบพระ (เถิง) อรัญญิกแล้วเข้ามา...” (ประเสริฐ ณ นคร, 2562: 119) จารึกนครชุม ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1 - 3 ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงคชกรรม คือ การขี่ช้าง และการคล้องช้าง ว่า “...อันใดก็รู้อันนี้ อรรคศาสตร์ อ.....อยู่กตสกาจตรงค์ กระทำยมนตร์ขี่ช้าง.....คล้องช้างเป็นพฤตวิปาศศาสตร์.....” (จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ, 2548: 66) คำที่น่าสนใจอีกคำหนึ่งนอกจากคำว่าการขี่ช้างและการคล้องช้างแล้ว ยังปรากฏคำว่า พฤตวิปาศศาสตร์ ที่นอกจากจะมีนัยสำคัญที่แสดงถึงศาสตร์การคล้องช้างแล้วยังมีนัยที่แสดงถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ประกอบในการคล้องช้างอีกด้วย

ศาสตร์ทางคชกรรมนี้เป็นสิ่งจำเป็นต่อพระมหากษัตริย์อย่างยิ่ง ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงต้องมีความรู้ด้านการขี่และบังคับช้าง นอกจากนี้ใช้เป็นพาหนะแล้ว ช้างยังถือได้ว่าเป็นยุทธปัจจัยดังตัวอย่างในศิลาจารึก ซึ่งกล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถีชนะขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด ดังความว่า “...กูขี่ช้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อช้างด้วยขุนสามชน ตนกูฟ่งช้างขุนสามชนตัวชื่อมาลเมืองแพ้ ขุนสามชนพ่ายหนี...” (ประเสริฐ ณ นคร, 2562: 117) ดังนั้น คชกรรม

จึงเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญและจำเป็นสำหรับพระมหากษัตริย์ที่จะต้องใช้เพื่อขังบังคับข้างเป็นราชพาหนะหรือใช้ในการศึกสงคราม

สมัยกรุงศรีอยุธยา ศาสตร์ทางคชกรรมมีความชัดเจนขึ้นเนื่องจากสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง ปรากฏพราหมณ์พิธี มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีต่าง ๆ และพราหมณ์พฤติบาท มีหน้าที่เกี่ยวกับช้าง และพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการคล้องช้างและเลี้ยงช้าง (หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช และคณะ, 2551: 33) ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ศาสตร์ทางคชกรรมเฟื่องฟูเป็นอย่างมากเนื่องจากพระองค์ทรงให้ความสำคัญการพระราชพิธีคชกรรม พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระเทวกรรมยืนสูงศอกหนึ่งหุ้มด้วยทองเนื้อเจ็ดแล้ว และเครื่องอาภรณ์นั้น ฦมราชาวดี ประดับด้วยแหวน ไว้สำหรับการพระราชพิธีคชกรรม และรับสั่งให้พระมหाराชครู พระครูพฤติบาท และปลัดพระราชครูประพฤติการพระราชพิธีตามศาสตร์ตำรับอันมีในคชกรรมนั้น ทุกประการ (พระสารประเสริฐ, 2504: 20) สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสนพระทัยในเรื่องช้าง โดยเฉพาะการคล้องช้างอย่างยิ่งทรงฝึกฝนซึ่งช้างจนเกิดความชำนาญ ครั้งหนึ่งเคยปรากฏเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการขี่และควบคุมช้างของพระองค์ กล่าวคือมีผู้จับช้างเถื่อนซึ่งยังมีได้ฝึกหัดมาถวาย พระองค์เสด็จขึ้นทรงช้างเถื่อนในที่ประชุมข้าราชการ แต่ช้างเถื่อนก็มีได้ทำพยศ และอีกครั้งหนึ่งรับสั่งให้นำช้างเถื่อนซึ่งกำลังติดมันมาทรงอีก ช้างนั้นก็มิได้ทำพยศ แต่กลับอยู่ในบังคับบัญชาของพระองค์ทุกอย่าง นอกจากนี้ยังมีอีกเหตุการณ์หนึ่งซึ่งสมเด็จพระนารายณ์เสด็จขึ้นทรงช้างที่กำลังติดมันให้ทูตฝรั่งที่มาเข้าเฝ้าฯ ดูพระองค์ทรงบังคับช้างไม่ให้ออกนอกบริเวณพรมที่ปูไว้ ทำให้ทูตฝรั่งต่างสรรเสริญในความชำนาญการขี่ช้างของพระองค์เป็นอย่างมาก (กรมศิลปากร, 2515: 107) นอกจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะทรงสนพระทัยและให้ความสำคัญกับช้างแล้ว พระองค์ยังทรงให้ความสำคัญกับหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องช้างในเวลานั้นอีกด้วย หน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องช้างโดยตรงในเวลานั้น คือ กรมพระคชบาล เป็นหน่วยงานของหลวงที่มีหน้าที่ในการจัดหาและควบคุมดูแลเรื่องช้างให้หลวง (ณัฐภัทร จันทวิษ, 2542: 24) โดยมีพระเพทราชาดำรงตำแหน่งจางวางกรมพระคชบาลซึ่งพระองค์ทรงมีความชำนาญในการบังคับช้างและมีฝีมือในการทำสงคราม และในเวลาต่อมาได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระนารายณ์

เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ ช้างยังเป็นยุทธปัจจัยจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยามที่มีเทคโนโลยีสมัยใหม่เกิดขึ้นมากมาย รวมทั้งความจำเป็นในการใช้ช้างในทางพาหนะและสงครามนั้นลดลง แต่ช้างยังคงมีบทบาทและมีความสำคัญสำหรับราชสำนักอยู่ ถือเป็นเครื่องประกอบพระอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ คชกรรมได้ถูกนำมาแสดงต่อสังคมเพื่อเป็นการดำรงไว้ซึ่งโบราณราชประเพณี ดังเช่นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังคงปรากฏพระราชพิธีโบราณ ที่เรียกว่า ทอดเชือก ตามเชือก ที่นำเชือกออกมากลือออก และขดเข้าเพื่อเป็นการตรวจเชือกบาศให้อยู่ในสภาพปกติและพร้อมใช้งานในการคล้องช้าง (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2496: 283) ทั้งยังปรากฏการแสดงการจับช้างเถื่อนกลางแปลงที่เพนียดอยุธยาเพื่อต้อนรับแกรนด์ ดยุก บอริส วลาดิเมียร์วิช (Grand Duke Boris Vladimirovich) แห่งรัสเซีย คราวเสด็จเยือนประเทศไทยในฐานะพระราชอาคันตุกะ รวมทั้งในวโรกาสต้อนรับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จนิวัติพระนคร หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันอีกด้วย (อิสริย์ ธีรเดช, 2550: 286) ในรัชสมัย

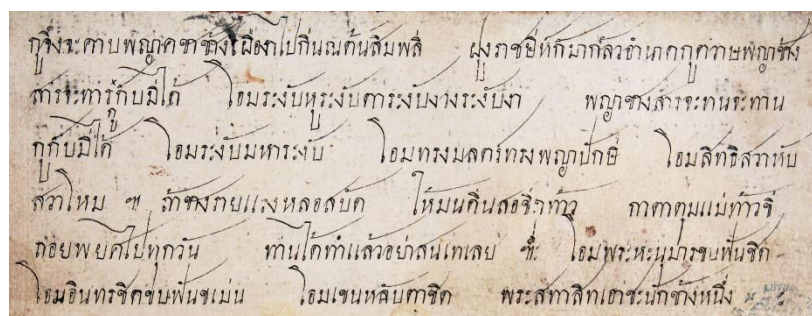
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล อดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรากฏอีกครั้ง พระองค์ทรงนำประเพณีคล้องช้างกลับมาแสดงเพื่อต้อนรับพระราชอาคันตุกะจากประเทศเดนมาร์ก ในปี พ.ศ. 2505 (Teeraparb Lohitkun, 1998: 58) ทำให้เห็นว่าในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์พระมหากษัตริย์ยังให้ความสำคัญกับประเพณีทางคชกรรมอยู่ แม้ว่าในปัจจุบันศาสตร์ทางคชกรรมนั้นอาจเลือนหายไปแต่ยังคงเหลือหลักฐานทางความรู้อันเป็นคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในรูปแบบของเอกสารโบราณที่ยังถูกเก็บรักษาเอาไว้ได้

ตำราคชกรรมที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติฉบับหนึ่ง ชื่อ ตำราขี่ช้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง รหัสเอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7 ปรากฏข้อความในส่วนหน้าของเอกสารว่า “สมัยอยุธยา” (ดังภาพ)

ภาพที่ 1 ตำราขี่ช้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7

จากต้นฉบับตำราขี่ช้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง ช้างต้น เป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ตำราขี่ช้างน่าจะแต่งขึ้นครั้งสมัยอยุธยา แต่เมื่อนำตัวอักษรที่ปรากฏในเอกสารมาเปรียบเทียบกับวิทยานิพนธ์เรื่อง จารึกและเอกสารไทยสมัยอยุธยา : การศึกษาเชิงอักษรวิทยา ของ ณพล พรประศาสน์สุข (2559) จะเห็นว่าลักษณะตัวอักษรอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังตัวอย่างในภาพที่ 2 ทำให้ตั้งข้อสังเกตว่าน่าจะเป็นการคัดลอกมาจากตำราเก่าไว้อีกทอดหนึ่ง และน่าสงสัยว่าเนื้อหาของตำราคชกรรมที่แต่งครั้งสมัยอยุธยานั้นควรจะมีลักษณะอย่างไร

ภาพที่ 2 ตำราขี่ช้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7

ส่วนอีกหลักฐานที่ปรากฏใน หนังสือนิทานโบราณคดี พระนิพนธ์ในสมเด็จพระปรมัยยิกายศุภราช (2556: 508) ที่มีข้อความที่แสดงว่าครั้งหนึ่งเคยมีตำราชกกรรมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ชื่อว่า “ตำราชี้ข้าง” ข้อความดังกล่าวมีความว่า “ของสำคัญแก่ชกกรรมในเมืองไทย ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ทรงสถาปนาไว้อีกสิ่งหนึ่งเป็นหนังสือเรียกว่า ‘ตำราชี้ข้าง’ ” ตามที่กล่าวไปแล้วว่า ตำราชกกรรมเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งของตำราชกศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ตำราของเดิมก็มีการรวบรวมเรื่องที่เป็นกิจพิธีและการฝึกข้างที่คาดว่าเดิมเป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งผู้เรียนจะต้องเรียนด้วยการท่องจำ อีกทั้งยังต้องฝึกปฏิบัติให้เกิดความชำนาญด้วย เมื่อเวลาถัดมา การท่องจำอาจผิดเพี้ยนและอาจเกิดความผิดพลาดเมื่อนำไปใช้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงเล็งเห็นถึงปัญหานี้ จึงทรงแก้ไขและทรงนิพนธ์ ตำราชี้ข้าง ขึ้นใหม่ เพื่อให้เรียนได้ง่ายขึ้น และคงไว้แต่วิธีที่ใช้ได้จริง (ณัฐกรภัทร จันทวิช, 2542: 199) ตำราชี้ข้างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญในการเป็นตำราชี้ข้างของไทย และถือเป็นของต้องห้ามมิให้ผู้ใดล่วงรู้ยกเว้นบางกลุ่มคนในกรมพระคชบาลหรือกรมข้างเท่านั้น อีกทั้งห้ามมิให้มีการคัดลอกหรือเผยแพร่เป็นอันขาด ดังหลักฐานจากข้อความในตำราชี้ข้างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2199 - 2231 ซึ่งในฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช โปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2465 ว่า “กลอันว่ากล่าวไว้ทั้งนี้มิพระราชกำหนดห้ามแต่ครั้งสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า มิให้นอกกว่าพระสมุหะ แลครูข้างขุนข้าง ผู้อื่นนอกนั้นมิให้ล่วงรู้ ให้มีไว้ข้างที่ลับหนึ่งแต่เท่านี้” (หอพระสมุดวชิรญาณ, 2456: 2) เมื่อถึงเวลาหนึ่งทีเห็นว่าสามารถนำมาเผยแพร่ได้ กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร ณ ขณะนั้น จึงมีมติเห็นสมควรให้เผยแพร่องค์ความรู้ทางชกกรรมนี้แก่สาธารณชน เพื่อรักษาไว้มิให้สูญหายไปตามกาล จึงได้มีการปริวรรตเนื้อหาตำราชี้ข้างดังกล่าวเป็นคำปัจจุบันและจัดพิมพ์เป็นหนังสือ เมื่อ พ.ศ. 2465 และเผยแพร่แก่สาธารณชน มีชื่อว่า ตำราชี้ข้างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2199 - 2231 ซึ่งในฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช โปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2465

จากหลักฐานที่กล่าวถึงตำราชี้ข้างฯ ข้างต้น ทำให้ตั้งข้อสังเกตว่า ตัวตำราดังกล่าวปรากฏและใช้ศึกษาเล่าเรียนกันในกลุ่มชั้นเจ้านายในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และถูกเก็บรักษาไว้ในราชสำนัก หรือหอพระสมุด ณ ขณะนั้น (ปัจจุบัน คือ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร) เมื่อถึงเวลาหนึ่งที่เกรงว่าตำรานี้อาจจะสูญหาย จึงได้คัดลอกต่อ ๆ กันมา

ปัจจุบันนี้ตำราชกกรรมที่ถูกอ้างถึงและที่เป็นฉบับคัดลอกจำนวนหลายฉบับ ถูกเก็บไว้ในหมวดสัตวศาสตร์ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มีจำนวนทั้งสิ้น 60 ฉบับ มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ พิธีกรรมต่าง ๆ วิธีการจับข้างหรือชี้ข้าง ซึ่งแต่ละฉบับอาจมีการคัดลอกเหมือนกันตลอดทั้งฉบับ บางฉบับมีการคัดลอกเนื้อหาที่เรียบเรียงเนื้อหาสลับที่กันแล้วตัดเนื้อหาอื่น ๆ เพิ่มเติมหรือมีฉบับที่มีเนื้อหาที่แตกต่างไปจากฉบับอื่น ๆ หรือบางฉบับใช้ชื่อตำราชื่อเดียวกันแต่มีเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน เป็นต้น

จากการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาพบการศึกษาอักษรวิธีและปริวรรตเนื้อหาเรื่องคชลักษณ์ ซึ่งเป็นตำราอีกตำราหนึ่งในตำราชกศาสตร์ที่ว่าด้วยเนื้อหาการดูลักษณะของข้างดีและข้างร้าย โดยศึกษาจากเอกสารชั้นต้น ได้แก่ บทความของประนอม ปัญญากรม (2533) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาคชลักษณ์จากตำราชี้ข้างฉบับหลวง” โดยศึกษาอักษรวิธี ปริวรรตเนื้อหา และพิมพ์เผยแพร่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กับพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับช้าง ซึ่งศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง (2535) ได้ศึกษาค้นคว้า เรื่อง “การศึกษาค้นคว้าเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับช้างในศูนย์ฝึกลูกช้างลำปาง” งานของ จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ (2545) ใช้ชื่อเรื่องว่า “ตำราช้าง ฉบับรัชกาลที่ 1” โดยศึกษาจากต้นฉบับ สมุดไทย “ตำราช้างว่าด้วยกำเนิดและลักษณะช้างต่าง ๆ” ซึ่งศึกษาสภาพต้นฉบับอักษรวิจิตร ปรวิวรรต เนื้อหา รวมทั้งพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร งานของพิมพ์พรรณ ไพบุลย์หวังเจริญ (2546) เรื่อง “พระสมุดตำราแผนคชลักษณ์” ซึ่งเป็นฉบับที่มีข้อบ่งชี้ว่าเก่าที่สุดในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โดยศึกษาสภาพต้นฉบับ ลักษณะลายมือเขียน ปรวิวรรตเนื้อหา และพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร การศึกษาดาราคชศาสตร์ของ อัญญางค์ ชมดี และคณะ (2556) ศึกษาเรื่อง “ตำราคชศาสตร์ฉบับชาวบ้านชาวภูยกุญเมืองสุรินทร” เป็นการเก็บข้อมูลจากเอกสาร ตำราคชศาสตร์ฉบับชาวภูยกุญอาเจียงและการสัมภาษณ์เชิงลึกจากชาวภูยกุญอาเจียง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ เพื่อรวบรวมบันทึกจัดทำภูมิปัญญาเกี่ยวกับความรู้ทางคชศาสตร์ของ ชาวภูยกุญอาเจียง จังหวัดสุรินทร์ และการศึกษาทางสาขาวิชาภาษาสันสกฤตซึ่ง ธวัชชัย ดุลยสุจริต (2562) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์คชศาสตร์ของปาลกาปยะ” เป็นการศึกษาโดยการ แปลเนื้อหาและวิเคราะห์คัมภีร์คชศาสตร์ โดยใช้ต้นฉบับภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี ที่ชำระโดย สิทธารส เยศวันต วาถันกร และคณะ นอกจากนี้ยังมี ตำราช้างในเอกสารโบราณของ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564) ที่นำเอกสารมาปรวิวรรตเนื้อหาและจัดทำหนังสือตำราช้างในเอกสารโบราณและ พิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร

ส่วนเอกสารชั้นต้นที่มีเนื้อหาทางคชกรรมยังไม่มีผู้นำมาศึกษาอย่างชัดเจน โดยในงานวิจัย ฉบับนี้จะเป็นการนำเอกสารต้นฉบับตำราคชกรรมที่รวบรวมมาจากกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคชกรรมทั้งหมดมาศึกษาองค์ประกอบ ของต้นฉบับ เนื้อหาของต้นฉบับ และสร้างฉบับตัวแทนตำราคชกรรม การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ จะก่อให้เกิดคุณค่าทางประวัติศาสตร์ อีกทั้งเป็นการเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องคชกรรมอันเป็นตำรา โบราณที่หาได้ยากเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้รับรู้เรียนรู้สืบต่อไม่ให้สูญหายไปตามกาล

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบและเนื้อหาของต้นฉบับตำราคชกรรม
2. เพื่อสร้างฉบับตัวแทนของตำราคชกรรม

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาดาราคชกรรมซึ่งเป็นเอกสารชั้นต้นที่เก็บรักษาไว้ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับคชกรรม ในหมวดสัตวศาสตร์ จำนวน 60 ฉบับ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ตารางแสดงชื่อดำรา เลขเอกสาร และเลขมัดเอกสารของตำราคชกรรม จำนวน 60 ฉบับ

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	เลขเอกสาร	เลขมัดเอกสาร
1	ตำราข้างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกช้าง	18	2
2	พระสมุด พระตำราข้าง 2	23	2
3	ตำราลักษณะช้างสมัยอยุธยาว่าด้วยช้างศุภลักษณะ	26	3
4	ตำรานารายณ์ประหมสินธุ์ ว่าด้วยช้างสุภลักษณะและบาปลักษณะ และว่าด้วยตำราวิธีฝึกช้าง	62	2
5	ตำราขี่ช้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง	67	7
6	ตำราขี่ช้าง	68	7
7	พระสมุดตำรานารายจบบริบูรณ์	69	7
8	ตำรานารายณ์ลพบุรี ว่าด้วยช้างเกี้ยวไม้เกี้ยวโรงเกี้ยวจะลงเบญพาษ	70	2
9	ตำราขี่ช้าง	72	7
10	พระตำหรับุ่งผ้าขี่ช้าง	73	2
11	ตำราขี่ช้าง ว่าด้วยวิธีนุ่งผ้าขี่ช้าง	74	1
12	สมุดพระตำหรับขี่ช้าง	75	8
13	ตำราขี่ช้าง	76	8
14	ตำราขี่ช้าง	77	8
15	ตำราลัคนขี่ช้าง	78	8
16	ตำราขี่ช้าง	79	8
17	ตำราขี่ช้าง	80	8
18	ตำราขี่ช้าง	81	9
19	ตำราขี่ช้าง	82	9
20	ตำราขี่ช้าง	83	9
21	ตำราขี่ช้าง	84	9
22	สมุดพระตำหรับขี่ช้าง	85	9
23	ตำราขี่ช้าง	86	1
24	ตำราขี่ช้าง ว่าด้วยกลนุ่งผ้าขี่ช้าง	87	1
25	ตำราขี่ช้าง	88	10
26	ตำราขี่ช้าง	89	10
27	สมุดพระตำราข้าง	90	10
28	ตำราขี่ช้าง	91	10
29	ตำราขี่ช้าง	92	10
30	ตำราขี่ช้างและยารักษาช้าง	93	10
31	พระสมุดตำราขี่ช้างพระนารายณ์	94	10

ตารางที่ 1 ตารางแสดงชื่อดำรา เลขเอกสาร และเลขมัดเอกสารของตำราคชกรรม จำนวน 60 ฉบับ (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	เลขเอกสาร	เลขมัดเอกสาร
32	ตำราชี้ข้าง	95	11
33	ตำรากล่องข้าง	96	11
34	ตำรากล่องข้าง	97	11
35	ตำรากล่องข้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องข้าง เป็นต้น	98	1
36	พระตำราพฤทธิบาท	99	11
37	พระตำราพฤทธิบาท	100	11
38	พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 1	101	11
39	พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 6	102	11
40	ตำราคชกรรม	103	12
41	ตำราคชกรรม	104	12
42	ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนจะจับข้าง การรักษาข้าง และการบำบัดเสนียดจัญไร	105	2
43	ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนจะจับข้าง การรักษาข้าง ฯลฯ	106	2
44	ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือก ตามเชือกในการคล้องข้าง	107	2
45	ตำราคชกรรม	108	12
46	ตำราคชกรรม	109	12
47	ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม	110	2
48	ตำราความูข้างพระที่นั่ง	138	13
49	ตำราความูข้างพระที่นั่ง ว่าด้วยหลักของความูข้าง 16 ประการ วิธีฝึกข้างต่อ ฯลฯ	139	3
50	ตำราความูข้างพระที่นั่ง	140	13
51	ตำราความูข้างพระที่นั่ง	141	13
52	ตำราฝึกข้าง	142	13
53	ตำราชี้ข้าง	145	14
54	วิทยาคชยุทธ	163	15
55	พระสมุทพระราชพิธีพฤทธิบาทข้าง	164	16
56	สมุทพระราชพิธีธรรมาสน์	165	16
57	พระตำราพฤทธิบาท	166	16
58	พระสมุทตำราพฤทธิบาท	167	16
59	ตำรากล่องข้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องข้าง เป็นต้น	260	4
60	ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม	266	4

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้อักษรย่อระบุประเภทของเอกสารโบราณ ดังนี้
  - 1.1 อักษรย่อ (ทต.) หมายถึง สมุดไทยดำ
  - 1.2 อักษรย่อ (ทข.) หมายถึง สมุดไทยขาว
  - 1.3 อักษรย่อ (ฝ.) หมายถึง กระดาษฝรั่ง หรือ สมุดฝรั่ง
2. ในกรณีที่เอกสารโบราณบางฉบับ เป็นเอกสารที่ทางหอสมุดฯ ไม่สามารถนำมาให้บริการได้ เนื่องจากเอกสารมีความเก่ามาก ผู้วิจัยจะค้นหาเล่มที่มีการพิมพ์เผยแพร่แล้วมาประกอบในการศึกษา
3. การประเมินสภาพเล่ม ผู้วิจัยอิงเกณฑ์ตามหอสมุดแห่งชาติซึ่งแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ สมบูรณ์ และ ชำรุด
4. การศึกษาครั้งนี้ไม่ครอบคลุมไปถึงเวทมนต์คาถาอาคมต่าง ๆ เนื่องจากเนื้อหาส่วนนี้จะต้องอาศัยความรู้เฉพาะด้านในการอ่านและแปลจากผู้เชี่ยวชาญในการศึกษาวิเคราะห์
5. ในกรณีตำแหน่งของเนื้อหาอื่น ๆ ปรากฏมนต์คาถา ถ้าจากต้นฉบับนั้นบันทึกไว้เป็นตัวอักษรภาษาไทยอยู่แล้ว ผู้วิจัยจะใช้เนื้อหาของนั้นมาเรียบเรียงเลย แต่ถ้าต้นฉบับนั้นบันทึกไว้เป็นตัวอักษรขอม ผู้วิจัยจะใช้วิธีวงเล็บว่าตัวขอมดังนี้ (ข้อความอักษรขอม) กำกับไว้ในตำแหน่งที่เนื้อหาของนั้นปรากฏ

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. ตำราคชศาสตร์ (ตำราช้าง) หมายถึง ตำราที่บันทึกวิชาความรู้ในการปฏิบัติกิจต่าง ๆ เกี่ยวกับช้าง
2. ตำราคชกรรม หมายถึง ตำราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช้าง การฝึกหัดช้าง การรักษาช้าง และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับช้าง
3. ฉบับตัวแทน หมายถึง ฉบับที่รวบรวมเนื้อหาตำราคชกรรมที่มีทั้งหมด 60 ฉบับ และประกอบสร้างขึ้นใหม่เพื่อให้เห็นเนื้อหาตำราคชกรรมที่สมบูรณ์ที่สุด

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ตำราคชกรรม : การศึกษาต้นฉบับและการสร้างฉบับตัวแทนจากเอกสารโบราณ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ซึ่งมีขั้นตอนตามลำดับดังนี้

1. ขั้นสำรวจและรวบรวมข้อมูล
  - 1.1 สำรวจบัญชีบริการหนังสือตัวเขียน หมวดสัตวศาสตร์ ฝ่ายบริการหนังสือตัวเขียน และจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร พุทธศักราช 2537
  - 1.2 คัดเลือกข้อมูลตำราที่เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับช้าง และคัดเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวกับคชกรรม รวมทั้งสิ้น 60 เล่มสมุดไทย
  - 1.3 ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องตำราคชกรรม
  - 1.4 ศึกษาแนวทางการวิเคราะห์องค์ประกอบของต้นฉบับ

1.5 ศึกษาแนวคิดเรื่อง การวิวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism) เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างฉบับตัวแทน

2. ขั้นตอนในการศึกษา

2.1 ปรีวรรตเนื้อหาตำราคชกรรมให้เป็นคำปัจจุบัน

2.2 ศึกษาองค์ประกอบและเนื้อหาของต้นฉบับตำราคชกรรม

2.3 สร้างฉบับตัวแทนตำราคชกรรม

3. ขั้นตอนการนำเสนอการศึกษา

3.1 เรียบเรียงและนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์

3.2 สรุป อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

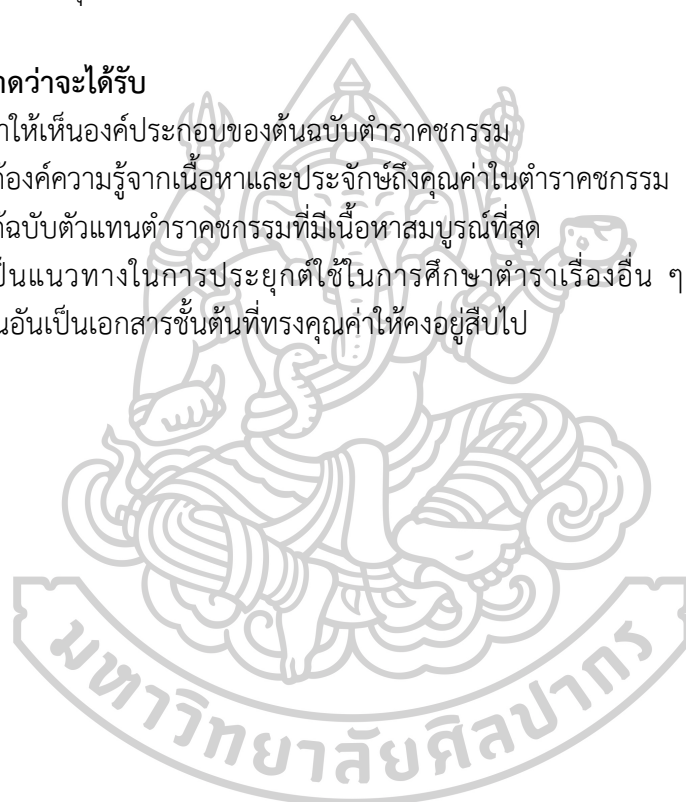
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เห็นองค์ประกอบของต้นฉบับตำราคชกรรม

2. ได้องค์ความรู้จากเนื้อหาและประจักษ์ถึงคุณค่าในตำราคชกรรม

3. ได้ฉบับตัวแทนตำราคชกรรมที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ที่สุด

4. เป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้ในการศึกษาตำราเรื่องอื่น ๆ อีกทั้งเป็นการอนุรักษ์เอกสารโบราณอันเป็นเอกสารชั้นต้นที่ทรงคุณค่าให้คงอยู่สืบไป

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาที่ผ่านมายังไม่ปรากฏการศึกษาเกี่ยวกับคชกรรม และยังไม่มีการนำตำราคชกรรมมาตรวจชำระต้นฉบับหรือสร้างฉบับตัวแทนแต่อย่างใด ผู้วิจัยจะยกเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคชศาสตร์

การศึกษาเกี่ยวกับคชลักษณ์ว่าด้วยเนื้อหาการดูลักษณะของช้างดีและช้างร้าย โดยศึกษาจากเอกสารชั้นต้น ได้แก่ บทความของประนอม ปัญญากรม (2533) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาคชลักษณ์จากตำราช้างฉบับหลวง” โดยศึกษาอักษรวิธี ปรวรรตเนื้อหา และพิมพ์เผยแพร่

งานของจตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ (2545) ใช้ชื่อเรื่องว่า “ตำราช้าง ฉบับรัชกาลที่ 1” โดยศึกษาจากต้นฉบับสมุดไทย “ตำราช้างว่าด้วยกำเนิดและลักษณะช้างต่าง ๆ” ซึ่งศึกษาสภาพต้นฉบับอักษรวิธี ปรวรรตเนื้อหา รวมทั้งพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร

งานของพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ (2546) เรื่อง “พระสมุดตำราแผนคชลักษณ์” ซึ่งเป็นฉบับที่มีข้อบ่งชี้ว่าเขียนขึ้นในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โดยศึกษาสภาพต้นฉบับ ลักษณะลายมือเขียน ปรวรรตเนื้อหา และพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับช้าง ซึ่งศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง (2535) ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่อง “การศึกษาค้นคว้าเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับช้างในศูนย์ฝึกลูกช้างลำปาง” ซึ่งผลการศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับช้าง ที่ศูนย์ฝึกลูกช้างบ้านปางหละ อำเภอางงาว จังหวัดลำปาง ยังคงอนุรักษ์ไว้ คือ พิธีผ่าจันหรือพิธีพราดลูกช้างจากแม่เพื่อนำลูกช้างมาสอนให้ฟังคำสั่งสำหรับใช้ฝึกงานต่อไป พิธีปิดภัยเพื่อไม่ให้เกิดเหตุร้ายหลังช้างฆ่าคน พิธีปิดพรายทำขึ้นหลังช้างล้ม และพิธีทำขวัญช้างแก้วสำหรับรับขวัญช้างใหม่

งานวิจัยที่เกี่ยวกับตำราคชศาสตร์ โดยศึกษาในเชิงคติชนวิทยา ได้แก่ งานของ อัญญาค์ ชมดี และคณะ (2556) ศึกษาเรื่อง “ตำราคชศาสตร์ฉบับชาวบ้านชาวกุยเมืองสุรินทร์” เป็นการเก็บข้อมูลจากเอกสารตำราคชศาสตร์ฉบับชาวกุยอาเจียงและการสัมภาษณ์เชิงลึกจากชาวกุยอาเจียง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ เพื่อรวบรวมบันทึกจัดทำภูมิปัญญาเกี่ยวกับความรู้ทางคชศาสตร์ของชาวกุยอาเจียง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งชาวกุยเมืองสุรินทร์ยังคงเก็บรักษาองค์ความรู้เกี่ยวกับช้างและตำราคชศาสตร์ของกลุ่มชนของตน สืบทอดพิธีกรรมเกี่ยวกับช้าง และยังคงรักษาและตกทอดมาจนปัจจุบัน จะเห็นว่างานวิจัยชิ้นนี้ได้กล่าวถึงทั้งในเรื่องคชลักษณ์ที่เป็นเรื่องของการดูลักษณะช้าง และ

คชกรรมที่เป็นเรื่องของการจับข้าง พิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับข้าง ที่ยังคงสืบทอดเป็นองค์ความรู้ของกลุ่มชนกลุ่มนี้

ธวัชชัย ดุลยสุจริต (2562) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์คชศาสตร์ของปาลกาปยะ” เป็นการศึกษาโดยการแปลเนื้อหาและวิเคราะห์คัมภีร์คชศาสตร์ โดยใช้ต้นฉบับภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี ที่ชำระโดยสิทธิธรรส เยศวันต วากัณกร และคณะ ผลการศึกษากล่าวสรุปได้ว่า คัมภีร์คชศาสตร์แต่งเป็นภาษาสันสกฤตแบบแผน รูปแบบร้อยกรอง มีเนื้อหาที่วาดด้วยเรื่องตำนานข้างข้างประจำทิศ คำสาปที่มีต่อข้าง ลักษณะป่าของข้าง การเติบโตของข้างวัยต่าง ๆ ข้างในแต่ละภูมิภาค การจับข้าง ลักษณะของข้าง ข้างอังสะที่มีส่วนของเทพเจ้า มีสีผิวและความสว่างของข้าง กลิ่นของข้าง กำลังของข้าง คุณสมบัติสาม การเดิน ร่องรอยของข้าง ลักษณะโทษ ขนาด และที่นั่งบนหลังข้าง ส่วนรูปแบบคำประพันธ์เป็นฉันท์ ปรากฏการใช้คำที่หมายถึงข้างถึง 24 คำ รวมทั้งยังมีการใช้คำเรียกข้างวัยต่าง ๆ และข้างประจำทิศทั้ง 8 ส่วนเรื่องการจับข้างในคัมภีร์คชศาสตร์มี 5 วิธี คือ การล้อมเพนียด การใช้ข้างต่อ การไล่จับ ขุดหลุมพราง และขุดหลุมลึก นอกจากนี้ผู้แต่งคัมภีร์ยังใช้วิธีการเปรียบเทียบเพื่อพรรณนากลิ่นข้างไว้ทั้ง 40 กลิ่น อีกด้วย อย่างไรก็ตาม คัมภีร์คชศาสตร์ของปาลกาปยะนี้มีเนื้อหาว่าด้วยลักษณะของข้าง (คชลักษณะ) เป็นหลัก

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาองค์ประกอบของเอกสารโบราณ

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ และคณะ (2545) ศึกษา “ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1” โดยคัดเลือกตำราพิไชยสงครามจำนวน 6 ฉบับ แต่ละฉบับมีหลักฐานว่าเขียนขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และมีเนื้อหาเรื่องราวต่อเนื่องกัน โดยนำมาศึกษา ลักษณะของต้นฉบับ อักษรวิจิพิเศษ เนื้อหา ปริวรรตเนื้อหา รวมทั้งภาพถ่ายต้นฉบับ

อรพรรณ สิ้นศิริมานะ (2548) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : เอกสารชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด” เป็นการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเอกสารทั้งภายนอกและภายใน โดยใช้ทฤษฎีการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเอกสารจดหมายเหตุ (Archival Diplomatics) ของ Luciana Duranti และวิเคราะห์เนื้อหาโดยการจัดหมวดหมู่เนื้อหาของพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : เอกสารชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด ที่เก็บรักษาและให้บริการที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ จำนวน 1,352 ฉบับ พบว่า ลักษณะภายนอกของพระราชหัตถเลขาเป็นกระดาษฝรั่ง บันทึกด้วยลายมือเขียน ภาษาไทย มีการแก้ไขคำผิดและเพิ่มเติมข้อความในพระราชหัตถเลขา มีตราพระราชลัญจกรประทับอยู่ที่ส่วนหัวของกระดาษแสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ รูปแบบพระราชหัตถเลขาที่พบจำแนกได้ 8 รูปแบบ ส่วนลักษณะภายในประกอบด้วย สถานที่ออก วันเดือนปีที่ออก เลขทะเบียนที่ออก คำขึ้นต้น และนามผู้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาอยู่ในส่วนนำของพระราชหัตถเลขา ส่วนเนื้อความมีการใช้ความนำเรื่อง การบรรยายเนื้อเรื่อง การสรุปสั่งการในตอนท้ายเนื้อเรื่อง และทรงลงพระปรมาภิไธยในตอนท้ายพระราชหัตถเลขา ส่วนเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับราชการกรมมหาดไทยและกรมพระ

กลาโหม ในประเด็นเกี่ยวกับ การทหาร การยุติธรรม การต่างประเทศ การเศรษฐกิจ การต่างประเทศ และราชการอื่น ๆ

อรุณี อัตตนาถวงษ์ (2549) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตรา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” โดยวิเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 998 รายการ ซึ่งเก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ โดยใช้ทฤษฎีการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเอกสารจดหมายเหตุ (Archival Diplomatics) ของ Luciana Duranti ผลการศึกษาลักษณะภายนอกของหนังสือประทับตราพบว่า มีวัสดุรองรับการบันทึกเป็นกระดาษเพลลา บันทึกด้วยอักษรไทย ภาษาไทยเป็นลายมือเขียน และมีการใช้เครื่องหมายในการบันทึก มีรูปแบบการบันทึกทั้งสิ้น 5 รูปแบบ ตราประทับที่พบทั้งหมดเป็นตราประทับเส้นขาด มีลายเป็นรูปเทวดา สัตว์หิมพานต์ หรือลวดลายไทย ซึ่งเป็นลักษณะเลียนธรรมชาติ เช่น ดอกบัว ดอกพุดตาน การประทับตรามีความสำคัญในการออกหนังสือเพื่อใช้รองรับความแท้จริงของหนังสือรับรองความถูกต้องของข้อมูล และใช้แสดงความรับผิดชอบของเจ้าของตราประทับหรือผู้ออกหนังสือฉบับนั้น ส่วนลักษณะภายในของหนังสือประทับตรา ประกอบด้วย นามหรือตำแหน่งผู้ออกหนังสือ นามและตำแหน่งผู้รับ วันเดือนปีที่ออกหนังสือ ส่วนเนื้อหามีการใช้ความนำเรื่องหรือการอ้างถึงเรื่องเดิม การบรรยายเนื้อเรื่อง และสรุปสั่งการในตอนท้าย ส่วนผลการวิเคราะห์เนื้อหาพบว่า สารสำคัญของหนังสือประทับตราสามารถจำแนกได้ 6 ประเด็น ได้แก่ เรื่องการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การต่างประเทศ การยุติธรรม การทหาร และราชการอื่น ๆ

ธนโชติ เกียรติณภัทร (2558) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาคำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านรูปแบบอักษร อักษรวิธี รูปแบบการบันทึก เนื้อหาที่ปรากฏในคำให้การประเภทต่าง ๆ ตลอดจนสภาพสะท้อนเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ สภาพสังคมและวัฒนธรรม จากต้นฉบับคำให้การจำนวนทั้งสิ้น 76 รายการ สามารถจำแนกตามเนื้อหาได้ทั้งสิ้น 65 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่า คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกลงสมุดไทยคำ 67 รายการ และกระดาษเพลลา 6 รายการ ใช้รูปแบบสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในการบันทึกมี 3 ลายมือ คือ ลายมือหวัด ลายมือหวัดแกมบรรจง และลายมือบรรจง มีรูปแบบการบันทึกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนนำเป็นการบอกรายละเอียดการจัดทำคำให้การ ส่วนเนื้อหาเป็นส่วนที่บันทึกภูมิหลังของผู้ให้การ และส่วนท้ายเรื่องมีการใช้ข้อความลงท้ายเพื่อจบคำให้การอันแสดงความสิ้นสุดเนื้อความ และยืนยันความจริงของผู้ให้การ ด้านเนื้อหาของคำให้การมีทั้งหมด 4 ประเภท คือ คำให้การที่เกี่ยวกับศึกสงคราม คำให้การในกระบวนการยุติธรรม คำให้การของผู้ที่เดินทางไปยังประเทศอื่น และคำให้การประเภทอื่น ๆ ที่ เป็นคำให้การที่สอบถามถึงขนบธรรมเนียมหรือที่มาของสิ่งของต่าง ๆ นอกจากนี้คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังสะท้อนให้เห็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ และสะท้อนสภาพสังคม ทัศนคติ และวัฒนธรรมต่าง ๆ ของสังคมขณะนั้นด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาดำรัสตัวต้นฉบับเอกสารโบราณ

สุวรรณี ทองรอด (2543) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาตำราม้าฉบับภาคกลาง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของม้า ลักษณะการเขียนตำราม้า และคุณค่าของตำราม้าฉบับภาคกลาง โดยศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียนประเภทสมุดไทย จำนวน 21 ฉบับ ผลการศึกษารูปแบบการแต่งพบว่า มีรูปแบบทั้งประเภทร้อยแก้วเชิงอรรถอธิบาย และร้อยกรอง ซึ่งประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยในการแต่งบทไหว้ครู และประเภทโคลงสี่สุภาพในการแต่งส่วนที่เป็นเนื้อหา ซึ่งจำแนกเนื้อหาเป็น 5 ประเภท คือ ตำราลักษณะม้า ตำรายาม้า ตำราขับขี่และฝึกม้า ตำราเพลงทวน และตำราม้าเบ็ดเตล็ด ส่วนในด้านคุณค่าพบว่า มีคุณค่าในด้านเป็นตำราเป็นวรรณกรรม และคุณค่าทางคติชนวิทยาด้วย

จตุพร บุญประเสริฐ (2556) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์ตำราวัว” มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาความรู้เกี่ยวกับวัว วิเคราะห์รูปแบบ เนื้อหา ศิลปะการใช้ภาษา และคุณค่าที่ปรากฏในตำราวัว โดยศึกษาจากวรรณกรรมที่เป็นเอกสารโบราณ ณ หอสมุดแห่งชาติ และวรรณกรรมท้องถิ่นของจังหวัดเพชรบุรี จำนวน 20 ฉบับ ซึ่งผลการศึกษาเรื่องรูปแบบ พบ 4 รูปแบบ คือ ร้อยกรอง ร้อยแก้ว ใช้รูปภาพ และแบบสื่อผสม ด้านเนื้อหาแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเนื้อหาหลัก ซึ่งจะบอกเรื่องที่มาของตำราวัว ลักษณะของวัวที่เป็นมงคล พิธีกรรมการบูชาวัว และกลุ่มเนื้อหาเบ็ดเตล็ด ประกอบด้วยเนื้อหาการพยากรณ์น้ำฝนตามปีนักษัตรด้วยแผนภาพรูปวัว นอกจากนี้ตำรายังมีคุณค่าในด้านที่เป็นตำราสัตวศาสตร์ ด้านวรรณกรรม ด้านคติชนวิทยา และด้านความรู้ทั่วไปด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการตรวจชำระต้นฉบับ

จากการศึกษาที่ผ่านมา มีผู้นำแนวคิดหรือทฤษฎีเรื่อง การตรวจชำระต้นฉบับ (Textual Criticism) มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์เอกสารโบราณที่มีเนื้อหาทางวรรณคดี ดังนี้

สุริยวรรณ เล็กตระกูล (2529) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาชำระต้นฉบับวรรณกรรมล้านนาเรื่อง โคลงหงส์มาคำ” ซึ่งเป็นต้นฉบับโบราณและสมุดข่อย จำนวน 4 ฉบับ โดยใช้ทฤษฎีการวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism) ของ Paul Maas พบว่า ตัวอักษรและอักขรวิธีของทั้ง 4 ฉบับ เป็นอักษรธรรมล้านนาที่มีอายุระหว่าง พ.ศ. 2390 - 2410 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนอักขรวิธีใช้ของภาษาล้านนา การแต่งคำประพันธ์เป็นประเภทโคลงซึ่งไม่เคร่งครัดเรื่องจำนวนคำและฉันทลักษณ์ ส่วนเนื้อเรื่องจะกล่าวถึงพระโพธิสัตว์จุติลงมาเกิดบนโลกมนุษย์ ต้องพบเจอกับมรสุมชีวิตตั้งแต่แรกเกิด แต่ด้วยความช่วยเหลือของพระอินทร์ก็ทำให้รอดพ้นจากอันตรายต่าง ๆ ได้ และประสบความสำเร็จสูงสุดในที่สุด ในการตรวจชำระต้นฉบับแสดงให้เห็นถึงสถานภาพและความสัมพันธ์ของเอกสารทั้งหมดว่ามีที่มาเป็นสองสาย คือ สายที่มีเอกสารฉบับของ นายทิว สว่างปัญญากร และอีกสายหนึ่ง คือ สายของกลุ่มเอกสารฉบับวัดชัยมงคล ฉบับวัดอรุณาวาส และฉบับรองศาสตราจารย์มณี พะยอมยงค์

วุฒิชัย โกลศลาภญจน์ (2531) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การชำระวรรณกรรมเรื่องโองการ
แข่งน้ำ” เป็นการศึกษาต้นฉบับโองการแข่งน้ำทั้งหมด 12 ฉบับ เพื่อสืบหาที่มาและความสืบทอด
 ของตัวบท โดยพิจารณาเนื้อหา รูปแบบของฉันทลักษณ์ คำศัพท์ และวิธีการเรียบเรียงเนื้อความ
 แล้วนำไปสร้างเป็นตัวบทสืบทอดที่น่าจะใกล้เคียงกับต้นฉบับดั้งเดิมมากที่สุด ต้นฉบับที่ใช้
 ในการวิเคราะห์เป็นสมุดไทยอักษรไทย 7 ฉบับ สมุดไทยอักษรครุฑ 4 ฉบับ เอกสารที่ตีพิมพ์แล้วเป็น
 อักษรพิมพ์ 1 ฉบับ รวมทั้งสิ้น 12 ฉบับ โดยใช้ทฤษฎีการวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism) ของ
 Paul Maas ผลจากการตรวจสอบชำระต้นฉบับทั้งหมด พบว่า ต้นฉบับอักษรไทยที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งใช้
 เป็นแนวเทียบในการสร้างตัวบทสืบทอด คือ ฉบับเลขที่ 530 ซึ่งมีมาก่อน พ.ศ. 2435 ต้นฉบับนี้
 มีความใกล้เคียงกับฉบับเลขที่ 30 และฉบับเลขที่ 31 ฉบับอื่นเกิดขึ้นภายหลัง ต้นฉบับอักษรครุฑ
 ที่มีอายุมากที่สุด คือ ฉบับเลขที่ 1635 ซึ่งคัดลอกขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ฉบับอื่นเกิดขึ้นภายหลัง ต้นฉบับอักษรพิมพ์คัดลอกขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ผลจากการวิเคราะห์ ด้านฉันทลักษณ์พบว่า ใช้ฉันทลักษณ์ 3 ชนิด คือ ร่ายต้น โคลงสามต้น
 และโคลงห้า ด้านเนื้อหาและคำศัพท์ พบว่า แม้ต้นฉบับต่าง ๆ จะมีวิธีการเขียนต่างกันเป็นสองแบบ
 แต่เนื้อหาทุกฉบับสอดคล้องกัน ต่างกันเฉพาะอักขรวิธีปลีกย่อยเท่านั้น

ลมูล จันทน์หอม (2532) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “*โคลงนิราศทริภุชชัย: การวินิจฉัยต้นฉบับ*”
 โดยใช้เอกสารปฐมภูมิทั้งใบลานและพับสา จำนวน 6 ฉบับ ซึ่งจารด้วยอักษรล้านนา จำนวน 4 ฉบับ
 และจารด้วยอักษรไทยนิเทศ จำนวน 2 ฉบับ โดยใช้ทฤษฎีการวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism)
 ของ Paul Maas ผลการศึกษาทำให้มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสมัยที่ประพันธ์ว่า น่าจะประพันธ์ขึ้นในปี
 พ.ศ. 2060 เพราะกล่าวถึงปีเม็งเป่า ลักษณะคำประพันธ์เป็นประเภทโคลงสี่สุภาพของล้านนา
 เนื้อเรื่องกล่าวถึงกวีที่เดินทางด้วยเกวียนเพื่อไปนมัสการพระธาตุทริภุชชัย ตลอดเส้นทางกวี
 ได้พรรณนาสถานที่ด้วยความคิดถึงที่มีต่อนางที่ตนรัก เมื่อนมัสการพระธาตุทริภุชชัยและชมงานฉลอง
 สมโภชเสร็จก็เดินทางกลับเชียงใหม่ จากการจำแนกสาแทรกพบว่าการสืบทอดต่อกันมาแยกเป็น
 2 สาขาอย่างชัดเจน คือ ลักษณะการสืบทอดข้อนิพนธ์โคลงนิราศทริภุชชัยจากต้นฉบับทั้ง 6 ฉบับนั้น
 ปรากฏฉบับวัดเจติยหลวงซึ่งมีการจารด้วยอักษรไทยนิเทศมีการคัดลอกที่ประณีตและมีความแม่นยำ
 ในด้านการสืบทอดข้อนิพนธ์ได้ดีกว่าต้นฉบับอื่น ๆ ส่วนฉบับวัดฝายหินมีการแก้ไขตัดแปลงข้อนิพนธ์
 มากกว่าฉบับอื่น ๆ และยังมีความคล้ายกับฉบับหอสมุดแห่งชาติอีกด้วย

วิบูลย์วรรณ มุสิกษุเคราะห์ (2535) ศึกษาวรรณกรรมล้านนาเรื่อง “*พุทธเสนากะ:
 การวินิจฉัยต้นฉบับและการศึกษาพฤติกรรมของตัวละคร*” โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารใบลาน
 ของล้านนาจำนวน 5 ฉบับ ซึ่งใช้ทฤษฎีการวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism) ของ Paul Maas
 ผลการศึกษาในส่วนของกรวินิจฉัยต้นฉบับนั้น ทำให้ทราบว่าเอกสารจำนวน 5 ฉบับนี้มีการคัดลอก
 สืบทอดกันมาแบ่งออกเป็น 3 สาขาอย่างชัดเจน และฉบับที่มีการคัดลอกบกพร่องน้อยที่สุดทั้งด้าน
 อักขรวิธีและเนื้อหา คือ ฉบับวัดทรายมูลเมือง และได้ใช้เอกสารฉบับนี้เป็นข้อมูลหลักในการสถาปนา
 ต้นฉบับ

ภัทรพร นิลเศรษฐี (2539) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาชำระโคลงมังทรารบเชียงใหม่” มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาชำระต้นฉบับวรรณกรรมจากต้นฉบับโบราณ จำนวน 3 ฉบับ จารด้วยอักษรไทยนิเทศ โดยการนำเนื้อหามาปริวรรตและสอบชำระพร้อมกับตรวจสอบกับฉบับของอาจารย์สิงฆะ วรรณสัย เพื่อให้ได้ข้อนิพนธ์สถาปนาที่ใกล้เคียงกับฉบับเดิมมากที่สุดโดยใช้ทฤษฎีการวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism) ของ Paul Maas ผลการศึกษาสรุปได้ว่าการสืบทอดต้นฉบับแบ่งได้เป็น 2 สาขา คือ สาขา β ได้แก่ ฉบับวัดเชียงมั่นกับฉบับ สวงน โชติสุขรัตน์ และสาขา ψ ได้แก่ ฉบับวัดป่าแพ่ง ในการพิจารณาฉบับหลักเพื่อนำมาสร้างข้อนิพนธ์สถาปนานั้นจะพิจารณาจากฉบับที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ คัดลอกไว้อย่างประณีตแม่นยำ ได้แก่ ฉบับวัดเชียงมั่น ส่วนฉบับ สวงน โชติสุขรัตน์ และวัดป่าแพ่ง ใช้เป็นฉบับสอบเทียบ จากการศึกษาทำให้ได้ข้อสรุปว่า ฉบับวัดเชียงมั่นถือเป็นฉบับสถาปนาเนื่องจากมีความใกล้เคียงกับฉบับเดิมมากที่สุด

วิทยานิพนธ์ที่นำแนวคิดเรื่อง การตรวจชำระต้นฉบับ มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อสร้างเอกสารฉบับตัวแทน ได้แก่ วิทยานิพนธ์ของ จามิกร ชูทรัพย์ (2560) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวด เรื่อง พระปรมัตถ์” ศึกษาจากต้นฉบับสมุดไทยของสำนักหอสมุดแห่งชาติ จำนวน 29 เล่ม โดยวิธีการแบ่งกลุ่มต้นฉบับออกเป็น 2 สำนัก ได้แก่ สำนักความเก่า และสำนักความใหม่ แล้วตรวจชำระต้นฉบับของทั้ง 2 สำนัก เพื่อหาลักษณะของต้นฉบับ ผู้แต่ง และสมัยที่แต่ง ที่มาของเรื่อง จุดประสงค์ของการแต่ง การแพร่กระจายของวรรณกรรม และการใช้สวดอ่าน จากนั้นวิเคราะห์เนื้อหาและคุณค่าของวรรณกรรมทั้งด้านวรรณศิลป์และสังคม ผลการศึกษาพบว่า ต้นฉบับส่วนมากไม่สมบูรณ์ บันทึกด้วยอักษรไทย ภาษาไทย ไม่ทราบชื่อผู้แต่งและปีที่แต่ง สันนิษฐานว่าสำนักความเก่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย สอดคล้องกับสำนักความใหม่กลุ่มที่หนึ่งซึ่งพบต้นฉบับที่สร้างในสมัยธนบุรี ส่วนสำนักความใหม่กลุ่มที่สองที่แพร่หลายที่สุดซึ่งต้นฉบับส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 - 5 เนื้อหาของเรื่องพระปรมัตถ์เป็นการสอนตามหลักพุทธศาสนา มีที่มาจาก การนำปรมัตถธรรมซึ่งเป็นธรรมชั้นสูงมาดัดแปลงใหม่เป็นวรรณกรรมกลอนสวด เพื่อให้คนทั่วไปสามารถอ่านและทำความเข้าใจได้ง่าย โดยพระปรมัตถ์ทั้ง 2 สำนัก มีบทประพันธ์แตกต่างกัน แต่มุ่งเน้นการสอนเรื่องเดียวกัน คือ สอนธรรมะระดับพื้นฐาน ได้แก่ การบูชาพระรัตนตรัย ความกตัญญู การสร้างกุศล โทษของการทำบาป การฟังเทศน์ และการสอนธรรมะระดับสูง ได้แก่ ไตรลักษณ์ การเวียนว่ายตายเกิด และนิพพาน นอกจากนี้พระปรมัตถ์เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าทั้งทางด้านวรรณศิลป์ และด้านสังคมอีกด้วย

ณัฐธัญ มณีรัตน์ (2560) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “คัมภีร์ตรีนิสิงเห : การตรวจสอบชำระและบทบาทในสังคมไทย” โดยคัดเลือกคัมภีร์ตรีนิสิงเห จำนวน 6 สำนัก มาปริวรรตและตรวจชำระแล้วนำมาศึกษาลักษณะภาษา เนื้อหา โครงสร้าง และแนวคิดสำคัญในเนื้อหา ผลการศึกษาสรุปได้ว่า คัมภีร์ตรีนิสิงเหทั้ง 6 สำนัก ไม่ได้มีเนื้อหาเหมือนกันทุกประการเป็นเพราะการศึกษาแบบโบราณ สืบทอดแบบมุขปาฐะ ซึ่งจะเขียนขึ้นตามความเข้าใจของผู้บันทึก เนื้อหาที่บันทึกของแต่ละสำนักก็จะ

แตกต่างกันไปมีเพียงโครงสร้างและแนวคิดที่เป็นไปในทำนองเดียวกัน ซึ่งเป็นแนวคิดเนื้อหาทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

Peera Panarut (2018) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “Cindamani The Odd Content Version: A Critical Edition” โดยใช้แนวคิดทฤษฎี Textual Criticism ของ Paul Mass ในการตรวจชำระต้นฉบับ เรื่อง จินตามณีฉบับความแปลก ซึ่งมีการสอบเทียบเนื้อหาทั้งฉบับพระโหราธิบดี หรือฉบับความพ้อง ผลการศึกษาได้ข้อสันนิษฐานว่าจินตามณีฉบับความแปลกมีการรวบรวมและปรับปรุงขึ้นมาในสมัยหลัง สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ แต่ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าเป็นสมัยใด โดยใช้สำนวนบางสำนวนในจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีไว้เป็นต้นเค้า เนื่องจากจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีมีไม่เอกและโท แต่ฉบับความแปลกครอบคลุมถึงไม้ตรี ไม้จันทน์ด้วย และมีการเพิ่มเนื้อหาที่ไม่ปรากฏในจินตามณีฉบับอื่น เช่น การสอนเรื่องแม่อักษรขอมซึ่งใช้ในการสอนเขียนบาลี และภาษาไทย นอกจากนี้ยังมีอักษรศัพท์รวมคำไวพจน์ ศัพท์วรรณคดี และมาตรวัดโบราณต่าง ๆ

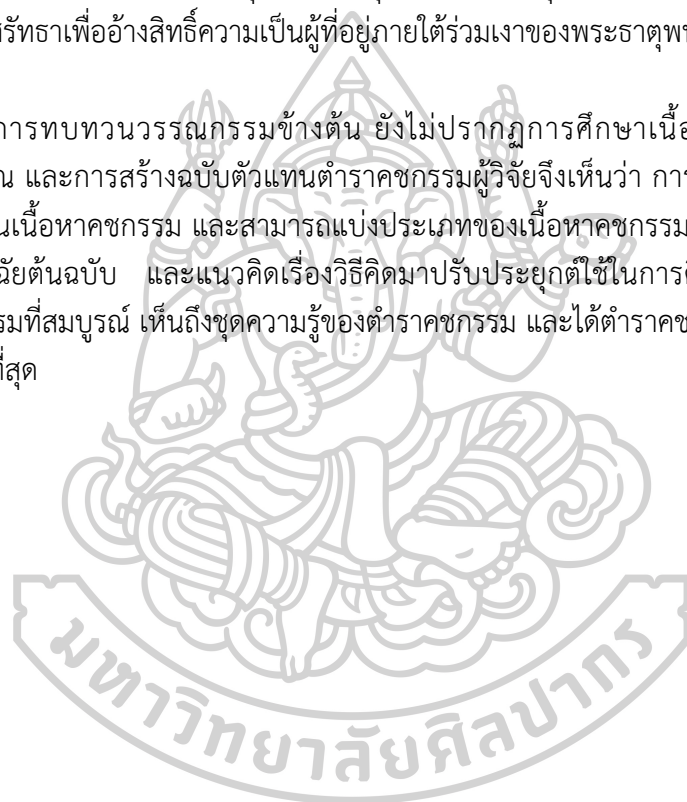
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดในการสร้างสรรค์ตัวบทและการศึกษาชุดความคิด

ศิราพร ฐิตะฐาน (2522) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน” โดยมุ่งศึกษาความผิดแผกและสาเหตุของความผิดแผกทางเนื้อหาของนิทานที่แพร่กระจายจากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งเลือกเรื่องรามเกียรติ์เป็นตัวอย่งสำหรับการศึกษาเฉพาะกรณี ผลการวิจัยสรุปได้ว่า เมื่อนิทานแพร่จากแหล่งหนึ่งไปสู่แหล่งหนึ่งย่อมเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการเพิ่มความ ลดความ สลับความ และสับสนความ ด้านการเปลี่ยนรายละเอียดพบว่ามีจุดเกิดในอนุภาคที่เป็นสาเหตุของพฤติกรรมและอนุภาคที่เป็นวิธีการประกอบพฤติกรรม จุดแห่งการเปลี่ยนแปลงมักเกิดในตอนเริ่มเรื่อง ตอนที่ขึ้นชื่อของเรื่อง และตอนจบเรื่อง เพราะผู้เล่ามีจินตนาการที่ตัดแปลงเรื่องให้แปลกออกไป หรือนำเรื่องที่คุ้นเคยเข้ามาเล่าแทน รวมทั้งเปลี่ยนเนื้อหาให้ดูสมเหตุสมผลตามที่ศนะของตน นอกจากนี้ยังพบอีกว่า นิทานท้องถิ่นมีอิทธิพลสำคัญต่อการเพิ่มความ เช่น มีการเพิ่มตัวละครที่นิยมกันในท้องถิ่นเข้าไปในนิทานที่รับจากต่างถิ่น อีกทั้งประเพณีพื้นบ้านย่อมมีส่วนกำหนดพฤติกรรมตัวละครอีกด้วย

ชาญยุทธ สอนจันทร์ (2563) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอุรังคธาตุ” โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและศึกษาชุดสะท้อนความคิดในตำนานอุรังคธาตุ จากเอกสารตำนานอุรังคธาตุจำนวน 6 ฉบับ ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท ได้แก่ 1. ความสัมพันธ์ด้านการเพิ่มเนื้อหา พบว่ามีการเพิ่มรายละเอียดเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เรื่องราวเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม การเพิ่มรายละเอียดของตัวละคร 2. ความสัมพันธ์ด้านการลดเนื้อหา พบการลดเนื้อหาแบบการตัดเนื้อหา และการลดความแบบสรุปเนื้อหา 3. ความสัมพันธ์ด้านการสลับความในเนื้อหา ซึ่งมีการสลับความของเนื้อหาในรูปแบบของเหตุการณ์ และการสลับความกันในรูปแบบของการสับสนความ ส่วนการศึกษาบทสะท้อนชุดความคิด พบ 4 ลักษณะ ได้แก่ 1. ชุดความคิดที่ว่าด้วยเรื่องศาสนา ปรากฏ 3 ลักษณะ

คือ ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิม ชุดความคิดเกี่ยวกับความเชื่อแบบพุทธศาสนา และ ชุดความคิดเกี่ยวกับการผสมผสานทางศาสนา 2. ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องการเมือง พบชุดความคิดที่สื่อให้เห็นถึงนัยการเมืองอยู่ 2 ลักษณะ คือ การช่วงชิงความหมายผ่านระบบความเชื่อทางศาสนา และการเสริมสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา 3. ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องเพศ พบว่ามีลักษณะของการขับผู้หญิงให้ออกจากพื้นที่ทางพุทธศาสนาและอ้างสิทธิ์ของการเข้าถึงธรรมและการเป็นผู้มีบุญบารมีของเพศชายที่มีมากกว่า ในขณะที่เพศหญิงก็ต่อสู้ต่อเรื่องการเมืองเป็นผู้ค้าชูพระพุทธศาสนา 4. ชุดความคิดว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์ พบลักษณะการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพระพุทธศาสนาให้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่นับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน และการสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนทางพุทธศาสนาในกลุ่มน้ำโขง โดยยึดโยงพระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมศรัทธาเพื่ออ้างสิทธิ์ความเป็นผู้ที่อยู่ภายใต้ร่วมเงาของพระธาตุพนมองค์เดียวกัน

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น ยังไม่ปรากฏการศึกษาเนื้อหาตำราคชกรรมจากเอกสารโบราณ และการสร้างฉบับตัวแทนตำราคชกรรมผู้วิจัยจึงเห็นว่า การแยกเนื้อหาจะทำให้เห็นถึงประเด็นเนื้อหาคชกรรม และสามารถแบ่งประเภทของเนื้อหาคชกรรมได้ อีกทั้งการนำแนวคิดเรื่องการวินิจฉัยต้นฉบับ และแนวคิดเรื่องวิธีคิดมาปรับประยุกต์ใช้ในการศึกษาซึ่งจะทำให้เห็นถึงเนื้อหา คชกรรมที่สมบูรณ์ เห็นถึงชุดความรู้ของตำราคชกรรม และได้ตำราคชกรรมฉบับตัวแทนที่เป็นฉบับสมบูรณ์ที่สุด

บทที่ 3 การศึกษาองค์ประกอบและเนื้อหาของต้นฉบับตำราคชกรรม

บทที่ 3 นี้จะเป็นการศึกษาองค์ประกอบและเนื้อหาของต้นฉบับตำราคชกรรม ซึ่งในบทนี้จะแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ข้อ ได้แก่ การศึกษาองค์ประกอบของต้นฉบับตำราคชกรรม และการศึกษาเนื้อหาของต้นฉบับตำราคชกรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

การศึกษาองค์ประกอบของต้นฉบับตำราคชกรรม

การศึกษาองค์ประกอบของต้นฉบับเป็นการศึกษาเพื่อดูต้นฉบับตำราคชกรรมที่มีความใกล้เคียงตำราคชกรรมในอดีตหรือพอสังเกตเห็นได้ว่าลักษณะของต้นฉบับตำราคชกรรมนั้นมีลักษณะอย่างไร โดยใช้แนวทางการศึกษาต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ (พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, 2546: 10) ตามหัวข้อที่ปรากฏซึ่งจะแสดงเป็นตารางไว้ในภาคผนวก ข

องค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตวศาสตร์ ว่าด้วยเนื้อหาตำราคชกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ มีผลการศึกษาดังนี้

1. ชื่อเรื่อง

ชื่อเรื่องของเอกสารโบราณประเภทตำราคชกรรมจะปรากฏที่หน้าปกหรือหน้าแรกของเอกสารโบราณนั้น ในที่นี้ผู้วิจัยจะคงลักษณะอักษรวิธิตามที่ปรากฏตามตัวเล่ม จากชื่อเรื่องทั้งหมด 60 ฉบับ สามารถจัดกลุ่มตามชื่อเรื่องออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มตำราช้าง กลุ่มตำราคชกรรม และกลุ่มตำราพฤกษศาสตร์

1.1 กลุ่มตำราช้าง

กลุ่มตำราช้าง หมายถึง กลุ่มตำราที่มีคำที่เกี่ยวกับวิธีการขี่ช้าง การบังคับช้าง การนุ่งผ้าในการขี่ช้าง ยารักษาช้าง ตำแหน่งการนั่งบนตัวช้าง ซึ่งปรากฏชื่อเรื่องในกลุ่มนี้ 37 ฉบับ ซึ่งเป็นจำนวนที่มากที่สุด ดังนี้

ชื่อ “ตำราขี่ช้าง” พบจำนวน 16 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 68 มัดที่ 7, เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8, เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8, เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8, เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8, เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9, เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9, เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9, เอกสารเลขที่ 84 มัดที่ 9, เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1, เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10, เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10, เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10, เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10, เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11 และเอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14

ชื่อ “ตำราขี่ช้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7

ชื่อ “ตำราขี่ช้าง ว่าด้วยกลนุ่งผ้าขี่ช้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสาร เลขที่ 87 มัดที่ 1

- ชื่อ “ตำราชี้ข้างและยารักษาข้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 93
มัตที่ 10
- ชื่อ “ตำราลักคณชี้ข้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 78 มัตที่ 8
- ชื่อ “ตำราข้างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกข้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสาร
เลขที่ 18 มัตที่ 2
- ชื่อ “ตำราควาญข้างพระที่นั่ง” พบจำนวน 3 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 138 มัตที่
13 เอกสารเลขที่ 140 มัตที่ 13 และเอกสารเลขที่ 141 มัตที่ 13
- ชื่อ “ตำราควาญข้างพระที่นั่ง ว่าด้วยหลักของควาญข้าง 16 ประการ วิธีฝึก
ข้างต่อ ฯลฯ” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 139 มัตที่ 3
- ชื่อ “สมุดพระตำหรับชี้ข้าง” พบจำนวน 2 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 75 มัตที่ 8
และเอกสารเลขที่ 85 มัตที่ 9
- ชื่อ “สมุดพระตำราข้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 90 มัตที่ 20
- ชื่อ “พระสมุด พระตำราข้าง 2” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 23
มัตที่ 2
- ชื่อ “ตำราลักษณะข้างสมัยอยุธยาว่าด้วยข้างคชลักษณ์” พบจำนวน 1 ฉบับ
ได้แก่ เอกสารเลขที่ 26 มัตที่ 3
- ชื่อ “พระสมุทตำรานารายจบบริบูรณ์” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่
69 มัตที่ 7
- ชื่อ “ตำรานารายณ์ประทมลินธุ์ ว่าด้วยข้างคชลักษณ์และบาปลักษณะ และ
ว่าด้วยตำราวิธีพันข้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 62 มัตที่ 2
- ชื่อ “ตำรานารายณ์ลพบุรี ว่าด้วยข้างเกียจไม่เกียจโรงเกียจจะลุงเบญพาษา” พบ
จำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 70 มัตที่ 2
- ชื่อ “พระสมุดตำราชี้ข้างพระนารายณ์” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่
94 มัตที่ 10
- ชื่อ “ตำรานุ่งผ้าชี้ข้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 72 มัตที่ 7
- ชื่อ “ตำรานุ่งผ้าชี้ข้าง ว่าด้วยวิธีนุ่งผ้าชี้ข้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสาร
เลขที่ 74 มัตที่ 1
- ชื่อ “พระตำหรับนุ่งผ้าชี้ข้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 73 มัตที่ 2

1.2 กลุ่มตำราคชกรรม

กลุ่มตำราคชกรรม หมายถึง กลุ่มตำราที่มีคำที่เกี่ยวกับการคล้องช้าง ยาสมุนไพร
และวิธีแก้กิริยาหรือพฤติกรรมของช้าง การฝึกช้าง พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งปรากฏชื่อเรื่องในกลุ่มนี้ทั้งหมด
15 ฉบับ ดังนี้

ชื่อ “ตำราคชกรรม” พบจำนวน 4 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12 เอกสารเลขที่ 104 มัดที่ 12 เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12 และเอกสารเลขที่ 109 มัดที่ 12

ชื่อ “ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม” พบจำนวน 2 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2 และเอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

ชื่อ “ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนจะจับช้าง การรักษาช้าง และการบำบัดเสนียดจัญไร” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2

ชื่อ “ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนการจับช้าง การรักษาช้าง ฯลฯ” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 106 มัดที่ 2

ชื่อ “ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือก ตามเชือกในการคล้องช้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 107 มัดที่ 2

ชื่อ “ตำราคล้องช้าง” พบจำนวน 2 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 96 มัดที่ 11 และเอกสารเลขที่ 97 มัดที่ 11

ชื่อ “ตำราคล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น” พบจำนวน 2 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1 และเอกสารเลขที่ 260 มัดที่ 4

ชื่อ “ตำราฝึกช้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 142 มัดที่ 13

ชื่อ “วิทยาคชยุทธ” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15

1.3 กลุ่มตำราพฤติบาท

กลุ่มตำราพฤติบาท หมายถึง ตำราที่กล่าวถึงขั้นตอนพิธีการต่าง ๆ ทางคชกรรม ได้แก่ การดูสถานที่ในการจับช้างหรือการคล้องช้าง ขั้นตอนพิธีการในการจับช้าง การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับช้าง โดยมีพราหมณ์พฤติบาทเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นสำคัญ ซึ่งปรากฏชื่อเรื่องในกลุ่มนี้ทั้งหมด 8 ฉบับ ดังนี้

ชื่อ “พระตำราพฤติบาท” พบจำนวน 3 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11 เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11 และเอกสารเลขที่ 166 มัดที่ 16

ชื่อ “พระตำราพฤติบาท เล่ม 1” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11

ชื่อ “พระตำราพฤติบาท เล่ม 6” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 102 มัดที่ 11

ชื่อ “พระสมุद्रาษราชพิธิพฤติบาทช้าง” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16

ชื่อ “พระสมุद्रาษตำราพฤติบาท” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16

ชื่อ “สมุद्रาษราชพิธิธรรนไชยบาท” พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 165 มัดที่ 16

จากชื่อเรื่องที่สามารถจัดกลุ่มได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มตำราช่าง หมายถึง กลุ่มตำราที่มีคำที่เกี่ยวกับวิธีการช่าง การบังคับช่าง การนุ่งผ้าในการช่าง ยารักษาโรคของช่าง ตำแหน่งการนั่งบนตัวช่าง กลุ่มตำราคหกรรม หมายถึง กลุ่มตำราที่มีคำที่เกี่ยวกับการคล้องช้าง ยาสมุนไพรหรือวิธีการแก้กิริยาอาการหรือพฤติกรรมของช้างในลักษณะต่าง ๆ การฝึกช้างในลักษณะต่าง ๆ พิธีกรรมต่าง ๆ และกลุ่มตำราพหุฌีบาต หมายถึง ตำราที่กล่าวถึงขั้นตอนพิธีกรรมต่าง ๆ ทางคหกรรม ได้แก่ การดูสถานที่ในการจับช้างหรือการคล้องช้าง ขั้นตอนพิธีกรรมในการจับช้าง การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับช้าง โดยมีพราหมณ์พหุฌีบาตเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นสำคัญ สอดคล้องกับ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564: 39) ที่กล่าวถึง พหุฌีบาตศาสตร์ ว่าเป็นวิชาที่ว่าด้วยการคชกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การจับช้างหรือการคล้อง การดูลักษณะช้าง และการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับช้าง ซึ่งผู้ทำหน้าที่ดังกล่าว คือ พราหมณ์พหุฌีบาตเป็นผู้มีความชำนาญในการคล้องช้าง และปฏิบัติพิธีกรรมได้อย่างถูกต้อง ถึงแม้ว่าแต่ละชื่อตำราของกลุ่มตำราทั้ง 3 กลุ่มนี้ คือ ตำราช่าง ตำราคหกรรม และตำราพหุฌีบาต จะมีการใช้ชื่อตำราที่แตกต่างกันไป แต่ก็สามารถสังเกตเห็นถึงความสอดคล้องกันของกลุ่มตำราทั้ง 3 กลุ่มนี้ได้เนื่องจากอยู่ภายใต้คำหลักคำว่า คชกรรม เพียงแต่ตำราพหุฌีบาตจะเป็นตำราที่มีพราหมณ์เป็นผู้กระทำพิธีทางคชกรรมโดยเฉพาะ ส่วนชื่อกลุ่มตำราช่าง และตำราคหกรรม จะเป็นตำราที่ผู้เป็นควาญใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติทางคชกรรม

จากการศึกษาในส่วนชื่อเรื่องปรากฏการใช้ชื่อ “ตำราช่าง” มากที่สุด ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าน่าจะเป็นการตั้งชื่อกว้าง ๆ เพื่อให้ครอบคลุมทั้งเรื่องการฝึก การขี่ การแต่งกาย กิจกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงมนต์คาถาประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ หรือในอีกมุมหนึ่งอาจเป็นการคัดลอกเนื้อหาต่อกันมาจากหลายฉบับแล้วมีการตั้งชื่อเป็นคำกลางใช้เรียกให้ง่ายเข้า อีกทั้งอาจจะไม่ต้องการเปิดเผยชื่อต้นฉบับที่แท้จริงเนื่องจากเป็นตำราลับเฉพาะอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันก็มีชื่อเรื่องที่ทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นตำราของหลวงอย่างชัดเจน เช่น สมุดพระตำหรับช่าง สมุดพระตำราช่าง เป็นต้น อาจสังเกตได้ว่าบางฉบับอาจเป็นฉบับที่มีการคัดลอกโดยอาลักษณ์ ได้แก่ สมุดพระตำหรับช่าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8 หรือผู้ใกล้ชิดเกี่ยวข้องกับเจ้านายซึ่งคัดเพื่อเก็บรักษาไว้ ดัง สมุดพระตำหรับช่าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9 ที่ระบุว่า “คัดแล้ว ส่งมาไว้สำหรับหอ ณ วันจันทร์ เดือน 6 แรม 12 ค่ำ ปีขวด สัมฤทธิศก 1250”

2. ประเภทเอกสาร

กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร (2552: 55) ให้ความหมายหนังสือสมุดไทยกล่าวสรุปได้ว่า หนังสือสมุดไทยเป็นเอกสารโบราณที่ทำจากเปลือกไม้ชนิดต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้เป็นกระดาษได้ เช่น ข่อย สา ปอ สับปะรด เป็นต้น โดยทำกระดาษให้หนาพอควรและตัดกระดาษให้เป็นทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดยาว ๆ แล้วพับกระดาษกลับไปกลับมาให้เป็นเล่มสมุด ซึ่งมี 2 สี คือ สีดำเกิดจากย้อมกระดาษด้วยเขม่าและแป้งเปียกไปบนสมุด เรียกว่า สมุดไทยดำ และสีขาวเป็นสีธรรมชาติของกระดาษ เรียกว่า สมุดไทยขาว

ผลการศึกษาประเภทเอกสารพบ ดังนี้

2.1 ตำราคชกรรมที่เป็นหนังสือสมุดไทยดำ

ตำราคชกรรมที่เป็นหนังสือสมุดไทยดำ พบจำนวน 31 ฉบับ ได้แก่

- ตำราข้างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกช้าง เอกสารเลขที่ 18 มัดที่ 2
- พระสมุด พระตำราข้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2
- ตำราลักษณะช้างสมัยอยุธยาว่าด้วยข้างคชลักษณ์ เอกสารเลขที่ 26 มัดที่ 3
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 68 มัดที่ 7
- พระสมุหเทศาภิบาลรายจบบริบูรณ์ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- ตำรานุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7
- สมุดพระตำหรับขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8
- ตำราลัทธิคชขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9 (ปกไม้ขอบติดกระจก)
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9 (ปกไม้ขอบติดกระจก)
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 84 มัดที่ 9 (ปกไม้ขอบติดกระจก)
- สมุดพระตำหรับขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
- พระสมุดตำราขี่ช้างพระนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11
- ตำรากล้องช้าง เอกสารเลขที่ 97 มัดที่ 11
- พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11
- ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 109 มัดที่ 12
- ตำราความรู้อันพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13
- ตำราความรู้อันพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 140 มัดที่ 13
- ตำราความรู้อันพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
- ตำราฝึกช้าง เอกสารเลขที่ 142 มัดที่ 13
- ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15
- พระสมุดพระราชพิธีพฤทธิบาทช้าง เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16
- สมุทพระราชพิธีธรรมาภิบาล เอกสารเลขที่ 165 มัดที่ 16
- พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 166 เลขที่ 16

2.2 ตำราคชกรรมที่เป็นหนังสือสมุดไทยขาว

ตำราคชกรรมที่เป็นหนังสือสมุดไทยขาว พบจำนวน 15 ฉบับ ได้แก่

- ตำราชี้ข้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7
- ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
- ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
- สมุดพระตำราข้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20
- ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10 (ปกกระดาษสีดำ)
- ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10 (ปกไม้)
- ตำราชี้ข้างและยารักษาข้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10 (ปกผ้า)
- ตำราคล้องข้าง เอกสารเลขที่ 96 มัดที่ 11 (ปกผ้า)
- พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11
- พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 1 เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11
- พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 6 เอกสารเลขที่ 102 มัดที่ 11
- ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12
- ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 104 มัดที่ 12
- ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12
- พระสมุดตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16

2.3 ตำราคชกรรมที่เป็นกระดาษฝรั่ง

ตำราคชกรรมที่เป็นกระดาษฝรั่ง พบจำนวน 14 ฉบับ ได้แก่

- ตำรานารายณ์ประทมสินธุ์ ว่าด้วยข้างสุภลักษณะและบาปลักษณะ และว่าด้วยตำราวิธีฟันข้าง เอกสารเลขที่ 62 มัดที่ 2
- ตำรานารายณ์ลพบุรีย์ ว่าด้วยข้างเกียงไม้เกียงโรงเกียงจะลูงเบญพาช เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
- พระตำหรับุ่งผ้าชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 73 มัดที่ 2
- ตำรานุ่งผ้าชี้ข้าง ว่าด้วยวิธีนุ่งผ้าชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 74 มัดที่ 1
- ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1
- ตำราชี้ข้าง ว่าด้วยกลนุ่งผ้าชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1
- ตำราคล้องข้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องข้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1
- ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนจะจับข้าง การรักษาข้าง และการบำบัดเสียดจัญไร เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2
- ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนการจับข้าง การรักษาข้าง ฯลฯ เอกสารเลขที่ 106 มัดที่ 2

- ตำนาราชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือก ตามเชือกในการคล้องช้าง เอกสารเลขที่ 107 มัดที่ 2
- ตำนาราชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีชกกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2
- ตำนาราคาญช้างพระที่นั่ง ว่าด้วยหลักของควาญช้าง 16 ประการ วิธีฝึกช้างต่อ ฯลฯ เอกสารเลขที่ 139 มัดที่ 3
- ตำนาราคคล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 260 มัดที่ 4
- ตำนาราชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีชกกรรม เอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

หนังสือสมุดไทยมักจะบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับตำราต่าง ๆ เช่น วรรณคดี ประวัติพงศาวดาร เป็นต้น (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2552: 3) และในเวลาถัดมาก็นิยมนำกระดาษฝรั่งเข้ามาใช้ในการบันทึก ดังนั้น ตำนาราชกรรมต่าง ๆ เหล่านี้จึงปรากฏเพียงหนังสือสมุดไทยและกระดาษฝรั่งเท่านั้น ไม่พบที่เป็นเอกสารประเภทใบลาน ซึ่งพบประเภทหนังสือสมุดไทยตำมากที่สุดเข้าใจว่าในช่วงที่ยังนิยมใช้หนังสือสมุดไทยในการบันทึกเนื่องจากเอกสารคหกรรมส่วนใหญ่เป็นเอกสารฉบับหลวงส่วนใหญ่จึงเขียนด้วยเส้นรงค์ซึ่งเป็นเส้นที่สวยงามและมีราคาโดยเฉพาะน้ำหมึกสีทอง ที่ได้มาจากทองคำเปลวซึ่งมีวิธีการนำมาใช้ที่มีขั้นตอนมากกว่าน้ำหมึกชนิดอื่น และได้อักษรเส้นทองที่งดงาม (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2552: 67)

3. ขนาดเล่ม

กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับขนาดของสมุดไทยแต่ละชนิดไว้ว่า

หนังสือไทยโบราณมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวซึ่งเป็นหนังสือที่ใช้กระดาษยาวติดต่อกันแผ่นเดียวพับกลับไปกลับมาให้เป็นเล่มหนาหรือบาง กว้างยาวเท่าใดก็ได้ตามแต่ความต้องการของผู้ใช้ โดยทั่วไปมีชื่อเรียกและมีขนาดมาตรฐาน ดังนี้

- 1) สมุดพก มีขนาดกว้าง 8 เซนติเมตร ยาว 15 เซนติเมตร
- 2) สมุดถือเฝ้าและสมุดรองทรง เป็นหนังสือสมุดไทยที่อาลักษณ์จดข้อความเพื่อบันทึกกระแสพระราชดำรัสหรือนำเรื่องราวอ่านถวายพระเจ้าแผ่นดินในที่เฝ้า ส่วนสมุดรองทรงเป็นหนังสือสมุดไทยที่พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้เป็นการส่วนพระองค์ มีขนาดกว้าง 20 เซนติเมตร ยาว 26 เซนติเมตร
- 3) สมุดจดหมายเหตุ เป็นหนังสือที่บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นหรือกระทำขึ้นในส่วนที่เกี่ยวกับประเทศชาติ บุคคลสำคัญในชาติ หรือสังคมส่วนใหญ่ของชาติ เป็นต้น มีขนาดกว้าง 12 เซนติเมตร ยาว 34 เซนติเมตร

4) สมุดพระมาลัยที่นิยมสร้างให้มีขนาดใหญ่กว่าสมุดธรรมดา ส่วนใหญ่จะมีขนาดกว้าง 13 เซนติเมตร ยาว 66 เซนติเมตร

5) สมุดไสยศาสตร์ มีขนาดกว้าง 15 เซนติเมตร ยาว 41 เซนติเมตร

6) สมุดไตรภูมิ เป็นหนังสือสมุดไทยที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เขียนเรื่องไตรภูมิ โดยเฉพาะ นิยมสร้างให้มีขนาดใหญ่พิเศษ 2 ขนาด ได้แก่ แบบที่ 1 มีขนาดกว้าง 12 เซนติเมตร ยาว 63 เซนติเมตร แบบที่ 2 มีขนาดกว้าง 28 เซนติเมตร ยาว 51 เซนติเมตร

(กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2552: 61-64)

ตำราคชกรรมที่เป็นหนังสือสมุดไทย พบฉบับที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ได้แก่ สมุดพระตำราช้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20 ซึ่งเป็นหนังสือสมุดไทยขาว มีขนาดความกว้าง 16 เซนติเมตร ความยาว 42 เซนติเมตร และความหนา 6 เซนติเมตร ซึ่งเป็นขนาดเล่มที่ใกล้เคียงกับสมุดไสยศาสตร์ ส่วนหนังสือสมุดไทยที่มีขนาดเล็กที่สุด ได้แก่ ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11 ซึ่งเป็นหนังสือสมุดไทยดำ มีขนาดความกว้าง 11 เซนติเมตร ความยาว 32 เซนติเมตร และความหนา 1 เซนติเมตร ซึ่งเป็นขนาดเล่มที่ใกล้เคียงกับสมุดจดหมายเหตุ โดยส่วนใหญ่พบว่าตำราคชกรรมที่เป็นหนังสือสมุดไทยจะมีขนาดความกว้าง 12 เซนติเมตร ความยาว 35 เซนติเมตร ซึ่งตรงตามมาตรฐานของประเภทหนังสือสมุดไทยที่เป็นลักษณะของสมุดจดหมายเหตุ คือ เป็นหนังสือที่บันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ส่วนความหนาโดยเฉลี่ยอยู่ที่ 5 เซนติเมตร

นอกจากนี้ยังพบตำราคชกรรมที่เป็นกระดาษฝรั่ง ซึ่งกระดาษฝรั่งเริ่มนิยมใช้มากขึ้นหลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากหนังสือสมุดไทยเริ่มเสื่อมความนิยมลง กระดาษฝรั่งเป็นกระดาษที่ชาวต่างประเทศเป็นผู้ผลิตและนำเข้ามาใช้ในประเทศไทยแทนการใช้หนังสือสมุดไทยในเวลาต่อมา (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2552: 55) ตำราคชกรรมที่เป็นกระดาษฝรั่งพบว่ามีขนาดเล่มใหญ่ ความกว้าง 22 เซนติเมตร ความยาว 35 เซนติเมตร และความหนา 0.1 เซนติเมตร จำนวนทั้งสิ้น 7 ฉบับ ดังนี้

- ตำราคล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1

- ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทย์มนต์กระบวนจะจับช้าง การรักษาช้าง และการบำบัดเสียดจัญไร เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2

- ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทย์มนต์กระบวนจับช้าง การรักษาช้าง ฯลฯ เอกสารเลขที่ 106 มัดที่ 2

- ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือก ตามเชือกในการคล้องช้าง เอกสารเลขที่ 107 มัดที่ 2

- ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2

- ตำราคล่องข้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล่องข้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 260 มัดที่ 4

- ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีชกกรรม เอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

ส่วนกระดาษฝรั่งที่มีขนาดเล็กที่สุด มีขนาดความกว้าง 13.5 เซนติเมตร ความยาว 21 เซนติเมตร และความหนา 2 เซนติเมตร พบจำนวนทั้งสิ้น 2 ฉบับ ดังนี้

- ตำราถุงผ้าชี้ข้าง ว่าด้วยวิธีนุ่งผ้าชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 74 มัดที่ 1

- ตำราชี้ข้าง ว่าด้วยกลนุ่งผ้าชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1

4. จำนวนหน้า

การนับจำนวนหน้าของหนังสือสมุดไทย กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร (2552: 70) ได้กำหนดไว้ว่า ลักษณะของหนังสือสมุดไทยจะพับกลับไปกลับมา จึงกำหนดให้นับ 1 ฝา คือ หน้ากระดาษที่มีรอยพับด้านบนและด้านล่าง นับเป็น 1 หน้า และจะเริ่มนับจากหน้าต้นไปจนจบด้าน เมื่อพลิกสมุดไปอีกด้าน เรียกว่า หน้าปลาย เมื่อนับก็เริ่มนับที่ 1 ใหม่

ผลการศึกษาพบว่า การบันทึกเนื้อหาที่มีจำนวนหน้ามากที่สุด คือ หนังสือสมุดไทย ได้แก่ ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9 มีจำนวนหน้า 166 หน้า และพบการบันทึกเนื้อหาที่มีจำนวนหน้าน้อยที่สุดในกระดาษฝรั่ง มีจำนวนหน้า 5 หน้า พบจำนวน 3 ฉบับ ดังนี้

- ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1

- ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีชกกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2

- ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีชกกรรม เอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

จากเอกสารทั้งหมดเฉลี่ยแล้วจำนวนหน้าของประเภทหนังสือสมุดไทยอยู่ที่ประมาณ 100 หน้า ส่วนจำนวนหน้าของกระดาษฝรั่งอยู่ที่ประมาณ 20 หน้า

5. เส้นอักษร

เส้นอักษรในสมุดไทยเกิดจากการใช้วัสดุและสีจากธรรมชาติในการเขียน ซึ่งกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร (2552: 65 - 67) กล่าวถึงการใช้ดินสอขาวและน้ำหมึกในการเขียนตัวอักษรลงในหนังสือสมุดไทยโดยนำมาจากวัสดุธรรมชาติ ซึ่งมีสีต่าง ๆ ดังนี้

ดินสอขาว ได้มาจากหินดินสอ เป็นดินชนิดหนึ่งมีเนื้อละเอียดแข็งลักษณะเหมือนหินก้อนใหญ่ ๆ มีอยู่ตามภูเขา เมื่อจะนำมาใช้ต้องเลื่อยให้เป็นแท่งเล็ก ๆ ดินสอขาวชนิดดีเป็นดินเนื้อละเอียดสีขาวจัด

น้ำหมึกสีขาว ได้จากเปลือกหอยมุกฝนหรือบดให้ละเอียดจนเป็นแป้ง ผสมกับกาวยางมะขวิด ส่วนสีขาวที่ใช้ในงานเขียนสมุดไทยนอกจากนี้ใช้สีฝุ่น เป็นส่วนใหญ่

น้ำหมึกสีดำ ได้มาจากเขม่าไฟบดละเอียด ผสมกาวยางมะขวิดหรือ หมึกจีนฝนกับน้ำ

น้ำหมึกสีแดง ได้มาจากชาดผสมกับกาวยางมะขวิด

น้ำหมึกสีเหลือง ได้มาจากการส่วนผสมของรงกับหรดาล รงเป็นยางไม้ ชนิดหนึ่งมีสีเหลือง ส่วนหรดาลที่จะใช้ทำน้ำหมึกนี้ใช้หรดาลกลีบทอง ซึ่งเป็นแร่ ชนิดหนึ่ง โดยมีส่วนประกอบต่าง ๆ ได้แก่ หรดาลกลีบทอง สารส้ม น้ำมะนาว ยางมะขวิด และรงทอง

น้ำหมึกสีทอง ได้มาจากทองคำเปลว ซึ่งวิธีการนำมาใช้แตกต่างไปจาก หมึกชนิดอื่น คือ ต้องเขียนตัวอักษรด้วยกาวที่ได้จากยางไม้ เช่น กาวยางมะขวิด เป็นต้น แล้วใช้ทองคำเปลวปิดทับบนกาวจึงจะได้เส้นอักษรทองที่เงางาม

(กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2552: 65 - 67)

ในหนังสือสมุดไทยแต่ละฉบับอาจใช้วัสดุหรือสีจากธรรมชาติที่แตกต่างกันไปเพื่อให้ เหมาะสมกับพื้นสีของหนังสือสมุดไทย เช่น สมุดไทยดำที่มีพื้นสีดำอาจใช้เส้นอักษรหรดาล หรือ เส้นดินสอขาว เพื่อให้เห็นตัวหนังสือชัดเจน หรือสมุดไทยขาวที่มีพื้นสีขาวอาจใช้เส้นหมึกในการเขียน เป็นต้น

ในการระบุเส้นอักษรที่ปรากฏในเอกสารโบราณ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร (2552: 70) กำหนดการระบุเส้นอักษรที่เขียนด้วยเส้นอักษร ชนิดเดียวในเอกสาร เช่น เส้นดินสอ เส้นทอง เส้นหรดาล เส้นหมึก เป็นต้น ในกรณีนี้ที่เอกสารมีเส้น หลายชนิดอยู่ในฉบับเดียวกันก็จะใช้คำว่า เส้นรงค์ นำหน้า ตามด้วยเส้นสีที่ใช้ในวงเล็บโดยเรียง ตามลำดับตัวอักษร เช่น เส้นรงค์ (ดินสอ, หรดาล, หมึก) เป็นต้น ซึ่งในที่นี้พบการใช้เส้นอักษร หลายชนิดในเล่มเดียวกันที่เขียนขึ้นด้วย “เส้นรงค์” แล้ววงเล็บเส้นสีที่ใช้ไว้ด้านหลัง ดังนี้

- เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล) พบจำนวน 12 ฉบับ ได้แก่

- 1) พระสมุหตำราสารายจบบริบูรณ์ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- 2) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8
- 3) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8
- 4) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 84 มัดที่ 9
- 5) สมุดพระตำหรับชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9
- 6) พระตำราพฤษธิศาสตร์ เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11
- 7) ตำราความูข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13
- 8) ตำราความูข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 140 มัดที่ 13

- 9) ตำราฝึกช้าง เอกสารเลขที่ 142 มัดที่ 13
- 10) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- 11) สมุทพระราชพิตธิธนนไชยบาล เอกสารเลขที่ 165 มัดที่ 16
- 12) พระตำราพฤทธิบาล เอกสารเลขที่ 166 มัดที่ 16

- เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หรดาล) พบจำนวน 3 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9
  - 2) ตำราควาญช้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
  - 3) พระสมุดพระราชพิธิพฤทธิบาลช้าง เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16
- เส้นรงค์ (ขาว หรดาล) พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8
- เส้นรงค์ (ขาว ดินสอ) พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่
  - 1) วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15
- เส้นรงค์ (ทอง สีนํ้ายา) พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9
- เส้นรงค์ (ขาว ดินสอ หรดาล) พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8
- เส้นรงค์ (ดินสอ สีนํ้ายา หมึก) พบจำนวน 3 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
  - 2) ตำราขี่ช้างและยารักษาช้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10
  - 3) พระสมุดตำราพฤทธิบาล เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16
- เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก) พบจำนวน 4 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
  - 2) ตำราคล้องช้าง เอกสารเลขที่ 96 มัดที่ 11
  - 3) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12
  - 4) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 104 มัดที่ 12

- เส้นรงค์ (ทอง หมึก) พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่
  - 1) สมุดพระตำราข้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20
- เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก) พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10
- เส้นรงค์ (พิมพ์ดีด หมึก) พบจำนวน 1 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือก ตามเชือกในการคล้องช้าง เอกสารเลขที่ 107 มัดที่ 2

นอกจากนี้ยังพบการใช้เส้นอักษรเดียวกันทั้งเล่ม ได้แก่ เส้นดินสอ เส้นทรดาล เส้นหมึก และพิมพ์ดีด ดังนี้

- ดินสอ พบจำนวน 9 ฉบับ ได้แก่
  - 1) ตำราข้างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกช้าง เอกสารเลขที่ 18 มัดที่ 2
  - 2) ตำราลักษณะช้างสมัยอยุธยาว่าด้วยช้างศุภลักษณ์ เอกสารเลขที่ 26 มัดที่ 3
  - 3) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 68 มัดที่ 7
  - 4) ตำรานารายณ์ลพบุรี ว่าด้วยช้างเกยจไม่เกยจโรงเกยจจะลงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
  - 5) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
  - 6) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11
  - 7) ตำราคคล้องช้าง เอกสารเลขที่ 97 มัดที่ 11
  - 8) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทย์มนต์กระบวนกำบังช้าง การรักษาช้าง ฯลฯ เอกสารเลขที่ 106 มัดที่ 2
  - 9) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 109 มัดที่ 12
- ทรดาล พบจำนวน 5 ฉบับ ได้แก่
  - 1) พระสมุด พระตำราข้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2
  - 2) ตำรานุ่งผ้าชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7
  - 3) สมุดพระตำหรับชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8
  - 4) ตำราลัคนชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8
  - 5) พระสมุดตำราชี้ข้างพระนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10

- หมึก พบจำนวน 9 ฉบับ ได้แก่

- 1) ตำราnungผ้าซิ่น ว่าด้วยวิธีnungผ้าซิ่น เอกสารเลขที่ 74 มัดที่ 1
- 2) ตำราซิ่น เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1
- 3) ตำราซิ่น ว่าด้วยกลnungผ้าซิ่น เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1
- 4) ตำราซิ่น เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10
- 5) พระตำราพฤทธิศาสตร์ เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11
- 6) พระตำราพฤทธิศาสตร์ เล่ม 1 เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11
- 7) พระตำราพฤทธิศาสตร์ เล่ม 6 เอกสารเลขที่ 102 มัดที่ 11
- 8) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12
- 9) ตำราควาญช้างพระที่นั่ง ว่าด้วยหลักของควาญช้าง 16 ประการ วิธีฝึกช้างต่อ ฯลฯ เอกสารเลขที่ 139 มัดที่ 3

- พิมพ์ดีด พบจำนวน 5 ฉบับ ได้แก่

- 1) ตำราคล่องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล่องช้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1
- 2) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนจะจับช้าง การรักษาช้าง และการบำบัดเสนียดจัญไร เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2
- 3) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2
- 4) ตำราคล่องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล่องช้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 260 มัดที่ 4
- 5) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม เอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

สำหรับเส้นอักษรที่พบใช้มากที่สุด ได้แก่ เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล) จำนวน 12 ฉบับ และปรากฏใช้ในหนังสือสมุดไทยดำ เนื่องจากสมุดไทยดำเป็นหนังสือสมุดไทยที่มีพื้นเป็นสีดำ ดังนั้นในการเขียนเนื้อหาจะใช้เส้นหรดาลเป็นหลักเพราะหรดาลมีสีเหลืองเมื่อเขียนลงบนพื้นสีดำจะมีความชัดเจน และความคงทนของตัวอักษรด้วย เมื่อแก้ไขหรือจะเขียนเพิ่มเติมก็จะใช้ดินสอขาวเขียนลงไป

ส่วนการใช้เส้นอักษรชนิดเดียวในการเขียนตลอดทั้งเล่ม ได้แก่ เส้นหมึก จำนวน 9 ฉบับ และส่วนใหญ่จะใช้เขียนลงหนังสือสมุดไทยขาว เนื่องจากการใช้เส้นหมึกในการเขียนลงในหนังสือสมุดไทยขาวนั้นจะเกิดความชัดเจนและความคงทนของตัวอักษรอีกด้วย ส่วนเส้นดินสอ จำนวน 9 ฉบับนั้น ส่วนใหญ่จะใช้เขียนลงหนังสือสมุดไทยดำ ผู้วิจัยเข้าใจว่าน่าจะเป็นการคัดลอกในเวลาถัดมาโดยใช้เส้นดินสอในการคัดลอกเนื้อหาลงในสมุดไทย เส้นอักษรที่ใช้ในการบันทึกนั้นจะสัมพันธ์กับสมุดไทยแต่ละประเภทเพื่อให้เกิดทั้งความชัดเจน คงทน และสวยงาม

6. อักษร

อักษรที่ใช้ในการบันทึกภาษาในตำราคชกรรมนั้นพบ 2 แบบ คือ อักษรไทย และอักษรขอม ปรากฏใช้หลายลักษณะและปรากฏใช้ในตำรา ดังต่อไปนี้

6.1 การใช้อักษรขอมไทยและอักษรไทยเพื่อใช้บันทึกภาษาบาลีและภาษาไทย

การใช้อักษรขอมไทยและอักษรไทยเพื่อใช้บันทึกภาษาบาลีและภาษาไทย ปรากฏใช้ในตำราจำนวน 32 ฉบับ ได้แก่

- 1) ตำราข้างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกช้าง เอกสารเลขที่ 18 มัดที่ 2
- 2) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 68 มัดที่ 7
- 3) พระสมุทตำรานารายจบบริญณ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- 4) ตำรานารายณ์ลพบุรีย์ ว่าด้วยช้างเกียงไม่เกียงโรงเกียงจะลูงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
- 5) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8
- 6) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8
- 7) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8
- 8) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8
- 9) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
- 10) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9
- 11) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9
- 12) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 84 มัดที่ 9
- 13) สมุดพระตำหรับชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9
- 14) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
- 15) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
- 16) สมุดพระตำราช้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20
- 17) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10
- 18) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10
- 19) ตำราชี้ช้างและยารักษาช้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10
- 20) พระสมุดตำราชี้ช้างพระนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- 21) ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11
- 22) ตำราคล้องช้าง เอกสารเลขที่ 96 มัดที่ 11
- 23) พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 1 เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11
- 24) พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 6 เอกสารเลขที่ 102 มัดที่ 11
- 25) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12
- 26) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 104 มัดที่ 12
- 27) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12

- 28) ตำราควาญช้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13
- 29) ตำราควาญช้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
- 30) ตำราฝึกช้าง เอกสารเลขที่ 142 มัดที่ 13
- 31) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- 32) พระสมุดพระราชพิธีพฤทธิบาทช้าง เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16

6.2 การใช้อักษรไทยและอักษรขอมไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร

การใช้อักษรไทยและอักษรขอมไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร ปรากฏใช้ในตำราจำนวน 4 ฉบับ ได้แก่

- 1) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11
- 2) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11
- 3) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 166 มัดที่ 16
- 4) พระสมุดตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16

6.3 การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย

การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย ปรากฏใช้ในตำราจำนวน 18 ฉบับ ได้แก่

- 1) พระสมุด พระตำราช้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2
- 2) ตำราขี่ช้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7
- 3) ตำรานุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7
- 4) สมุดพระตำหรับขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8
- 5) ตำรานุ่งผ้าขี่ช้าง ว่าด้วยวิธีนุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 74 มัดที่ 1
- 6) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8
- 7) ตำราลัดค้อนขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8
- 8) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1
- 9) ตำราขี่ช้าง ว่าด้วยกลนุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1
- 10) ตำรากล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1
- 11) ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือก ตามเชือกในการคล้องช้าง เอกสารเลขที่ 107 มัดที่ 2
- 12) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 109 มัดที่ 12
- 13) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2
- 14) ตำราควาญช้างพระที่นั่ง ว่าด้วยหลักของควาญช้าง 16 ประการ วิธีฝึกช้างต่อ ฯลฯ เอกสารเลขที่ 139 มัดที่ 3
- 15) ตำราควาญช้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 140 มัดที่ 13

- 16) วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15
- 17) สมุทพระราชพิด็จธรรมาธิบาย เอกสารเลขที่ 165 มัดที่ 16
- 18) ตำราคลังช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 260 มัดที่ 4

6.4 การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทยและภาษาบาลี

การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทยและภาษาบาลี ปรากฏใช้ในตำราจำนวน 4 ฉบับ ได้แก่

- 1) ตำราลักษณะช้างสมัยอยุธยาว่าด้วยช้างศุภลักษณะ เอกสารเลขที่ 26 มัดที่ 3
- 2) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2
- 3) ตำราคลังช้าง เอกสารเลขที่ 97 มัดที่ 11
- 4) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม เอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

6.5 การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร

การใช้อักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร ปรากฏใช้ในตำราจำนวน 2 ฉบับ ได้แก่

- 1) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนการจับช้าง การรักษาช้าง และการบำบัดเสียดจัญไร เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2
- 2) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนการจับช้าง การรักษาช้าง ฯลฯ เอกสารเลขที่ 106 มัดที่ 2

จากการศึกษาส่วนอักษรที่ใช้ในการบันทึกภาษาพบการใช้อักษรขอมและอักษรไทยเพื่อบันทึกภาษาบาลีและภาษาไทยมากที่สุด ส่วนใหญ่จะใช้อักษรไทยในการบันทึกเป็นหลักแต่จะใช้อักษรขอมไทยบันทึกแทรกในส่วนที่เป็นคาถาอาคมและการเขียนยันต์ หรือมีบางส่วนที่ใช้อักษรขอมไทยในการบันทึกภาษาไทย

7. ภาษา

ภาษาที่ปรากฏในตำรา มีทั้งที่เป็นภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร ดังต่อไปนี้

7.1 ภาษาไทย

ภาษาไทย พบจำนวน 17 ฉบับ ได้แก่

- 1) พระสมุด พระตำราช้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2
- 2) ตำราขี่ช้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7
- 3) ตำรานุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7
- 4) สมุดพระตำหรับขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8

- 5) ตำราnungผ้าซิ่น ว่าด้วยวิธีnungผ้าซิ่น เอกสารเลขที่ 74 มัดที่ 1
- 6) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8
- 7) ตำราลัคนซิ่น เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8
- 8) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1
- 9) ตำราชิ่น ว่าด้วยกลnungผ้าซิ่น เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1
- 10) ตำรากล้องซิ่น ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการกล้องซิ่น เป็นต้น เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1
- 11) ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือก ตามเชือกในการกล้องซิ่น เอกสารเลขที่ 107 มัดที่ 2
- 12) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 109 มัดที่ 12
- 13) ตำราควาญซ่างพระที่นั่ง ว่าด้วยหลักของควาญซ่าง 16 ประการ วิธีฝึกซ่างต่อ ฯลฯ เอกสารเลขที่ 139 มัดที่ 3
- 14) ตำราควาญซ่างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 140 มัดที่ 13
- 15) วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15
- 16) สมุทพระราชพิตธิธินนไชยบาศ เอกสารเลขที่ 165 มัดที่ 16
- 17) ตำรากล้องซิ่น ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการกล้องซิ่น เป็นต้น เอกสารเลขที่ 260 มัดที่ 4

7.2 ภาษาบาลีและภาษาไทย

- ภาษาบาลีและภาษาไทย พบจำนวน 32 ฉบับ ได้แก่
- 1) ตำราช่างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกซ่าง เอกสารเลขที่ 18 มัดที่ 2
  - 2) ตำราลักษณะซ่างสมัยอยุธยาว่าด้วยซ่างคชลักษณ์ เอกสารเลขที่ 26 มัดที่ 3
  - 3) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 68 มัดที่ 7
  - 4) พระสมุทตำรานารายจบบริบูรณ์ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
  - 5) ตำรานารายณ์ลพบุรี ว่าด้วยซ่างเกยจไม่เกยจโรงเกยจจะลุงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
  - 6) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8
  - 7) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8
  - 8) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8
  - 9) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
  - 10) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9
  - 11) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9
  - 12) ตำราชิ่น เอกสารเลขที่ 84 มัดที่ 9
  - 13) สมุดพระตำหรับซิ่น เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9

- 14) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
- 15) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
- 16) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
- 17) สมุดพระตำราช้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20
- 18) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10
- 19) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10
- 20) ตำราชี้ซ้างและยารักษาซ้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10
- 21) พระสมุดตำราชี้ซ้างพระนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- 22) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11
- 23) ตำราคล้องซ้าง เอกสารเลขที่ 96 มัดที่ 11
- 24) ตำราคล้องซ้าง เอกสารเลขที่ 97 มัดที่ 11
- 25) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12
- 26) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีชกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2
- 27) ตำราควัญซ้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13
- 28) ตำราควัญซ้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
- 29) ตำราฝึกซ้าง เอกสารเลขที่ 142 มัดที่ 13
- 30) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- 31) พระสมุดพระราชพิธีพฤทธิบาทซ้าง เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16
- 32) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีชกรรม เอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

7.3 ภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร

ภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาเขมร พบจำนวน 10 ฉบับ ได้แก่

- 1) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11
- 2) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11
- 3) พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 1 เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11
- 4) พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 6 เอกสารเลขที่ 102 มัดที่ 11
- 5) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12
- 6) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 104 มัดที่ 12
- 7) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนกรจับซ้าง การรักษาซ้าง และการบำบัดเสียดจัญไร เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2
- 8) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทย์มนต์กระบวนกรจับซ้าง การรักษาซ้าง ฯลฯ เอกสารเลขที่ 106 มัดที่ 2
- 9) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 166 มัดที่ 16
- 10) พระสมุดตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16

จากการศึกษาส่วนที่เป็นภาษาพบการใช้ภาษาบาลีและภาษาไทยมากที่สุด เนื่องจากใช้ภาษาไทยเป็นภาษาหลักในการบันทึกเพื่อบอกเล่าเรื่องราวหรือรายละเอียดต่าง ๆ ส่วนการใช้ภาษาบาลีนั้นจะเป็นเรื่องของมนต์คาถาที่ใช้ประกอบทางพิธีกรรม

8. บรรทัดอักษร

การเขียนหนังสือลงสมุดไทยเขียนได้ 2 หน้า หน้าละ 3 - 5 บรรทัด ซึ่งนิยมเขียนตัวอักษรไว้ใต้เส้นบรรทัด และยังมีการกำหนดความถี่ห่างของช่องไพร่หว่างบรรทัดให้ได้ระดับเสมอกันทุกเส้นตลอดทั้งเล่มสมุด ส่วนการเขียนตัวอักษรบนเส้นเริ่มมานิยมเขียนกันเมื่อปลายรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2552: 65)

ตำราขรรคมทั้ง 60 ฉบับนี้ บางฉบับก็ปรากฏการเขียนตัวหนังสือใต้เส้นบรรทัดอย่างชัดเจน เช่นหนังสือสมุดไทยดำ ตำราช้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10 ส่วนบางฉบับไม่มีเส้นบรรทัดหรืออาจจะเคยมีเส้นบรรทัดแต่ลบเลือนไปแล้วหรืออาจจะใช้แท่งตะกั่วปลายแหลมขีดลากพอให้เห็นเป็นแนวเส้นราง ๆ เพื่อกำหนดเส้นบรรทัดในการเขียน เช่น ตำราช้างและยารักษาช้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10 ส่วนบางฉบับที่เป็นหนังสือสมุดไทยขาวจะปรากฏการเขียนตัวหนังสือบนเส้นบรรทัด เช่น ตำราขรรคม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12 เป็นต้น โดยส่วนใหญ่จะเขียนตัวหนังสือหน้าละ 4 บรรทัดโดยจะปรากฏในหนังสือสมุดไทยดำเป็นส่วนมาก แต่จะมีตำราบางฉบับที่เขียนตัวหนังสือหน้าละ 6 - 7 บรรทัดซึ่งส่วนมากจะปรากฏในหนังสือสมุดไทยขาว เช่น ตำราช้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10 ตำรากล่องช้าง เอกสารเลขที่ 96 มัดที่ 11 พระสมุดตำราพฤทธิศาสตร์ เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16 เป็นต้น ส่วนกระดาษฝรั่งจะเขียนบนเส้นบรรทัด จะเขียนหน้าละ 23 บรรทัด โดยประมาณ หรือเขียนตามขนาดและจำนวนบรรทัดที่มีในหน้ากระดาษนั้น ๆ

9. สภาพเล่ม

การประเมินสภาพเล่มและสภาพตัวเขียนของสำนักหอสมุดแห่งชาติ จะแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ สภาพสมบูรณ์ และสภาพชำรุด ดังนี้

9.1 สภาพสมบูรณ์

สภาพสมบูรณ์ คือ ตัวเล่มที่ไม่มีการฉีกขาดหรือหลุดออกจากเล่ม ส่วนตัวเขียนไม่หลุดลอกหรือเลือนจนไม่สามารถอ่านได้ พบจำนวน 49 ฉบับ ได้แก่

- 1) พระสมุด พระตำราช้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2
- 2) ตำราช้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7
- 3) ตำราช้าง เอกสารเลขที่ 68 มัดที่ 7
- 4) พระสมุดตำรานารายจบบริบูรณ์ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- 5) ตำรานุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7

- 6) สมุดพระตำหรับซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8
- 7) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8
- 8) ตำราลัคนซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8
- 9) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8
- 10) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8
- 11) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
- 12) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9
- 13) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9
- 14) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 84 มัดที่ 9
- 15) สมุดพระตำหรับซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9
- 16) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1
- 17) ตำราชี่ช้าง ว่าด้วยกลนุ่งผ้าซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1
- 18) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
- 19) สมุดพระตำราช้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20
- 20) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10
- 21) ตำราชี่ช้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10
- 22) พระสมุดตำราชี่ช้างพระนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- 23) ตำราคล่องช้าง เอกสารเลขที่ 97 มัดที่ 11
- 24) ตำราคล่องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล่องช้าง เป็นต้น
เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1
- 25) พระตำราพฤทธิศาสตร์ เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11
- 26) พระตำราพฤทธิศาสตร์ เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11
- 27) พระตำราพฤทธิศาสตร์ เล่ม 1 เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11
- 28) พระตำราพฤทธิศาสตร์ เล่ม 6 เอกสารเลขที่ 102 มัดที่ 11
- 29) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12
- 30) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 104 มัดที่ 12
- 31) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนจะจับช้าง การรักษาช้าง และการ
บำบัดเสนียดจัญไร เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2
- 32) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนจับช้าง การรักษาช้าง ฯลฯ
เอกสารเลขที่ 106 มัดที่ 2
- 33) ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือก ตามเชือกในการคล่องช้าง เอกสาร
เลขที่ 107 มัดที่ 2
- 34) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12

- 35) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 109 มัดที่ 12
- 36) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2
- 37) ตำราความูซ่างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13
- 38) ตำราความูซ่างพระที่นั่ง ว่าด้วยหลักของความูซ่าง 16 ประการ

วิธีฝึกซ่างต่อ ฯลฯ เอกสารเลขที่ 139 มัดที่ 3

- 39) ตำราความูซ่างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 140 มัดที่ 13
- 40) ตำราความูซ่างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
- 41) ตำราฝึกซ่าง เอกสารเลขที่ 142 มัดที่ 13
- 42) ตำราชี้ซ่าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- 43) วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15
- 44) พระสมุทพระราชพิธิพฤทธิบาทซ่าง เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16
- 45) สมุทพระราชพิธิธินนไชยบาท เอกสารเลขที่ 165 มัดที่ 16
- 46) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 166 มัดที่ 16
- 47) พระสมุทตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16
- 48) ตำรากล้องซ่าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องซ่าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 260 มัดที่ 4
- 49) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม เอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

9.2 สภาพซ่างรด

สภาพซ่างรด คือ ตัวเล่มที่อาจมีลักษณะที่ฉีกขาดหรือหลุดออกจากกัน ส่วนตัวเขียนอาจหลุดลอกหรือเลือนจนไม่สามารถอ่านได้ จำนวน 9 ฉบับ ได้แก่

- 1) ตำราช่างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกซ่าง เอกสารเลขที่ 18 มัดที่ 2
- 2) ตำราลักษณะซ่างสมัยอยุธยาว่าด้วยซ่างศุภลักษณ์ เอกสารเลขที่ 26 มัดที่ 3
- 3) ตำรานารายณ์ลพบุรีย์ ว่าด้วยซ่างเก็ยจไม้เก็ยจโรงเก็ยจจะลุงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
- 4) ตำรานุ่งผ้าซ่าง ว่าด้วยวิธีนุ่งผ้าซ่าง เอกสารเลขที่ 74 มัดที่ 1
- 5) ตำราชี้ซ่าง เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8
- 6) ตำราชี้ซ่าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
- 7) ตำราชี้ซ่างและยารักษาซ่าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10
- 8) ตำราชี้ซ่าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11
- 9) ตำรากล้องซ่าง เอกสารเลขที่ 96 มัดที่ 11

9.3 สภาพชำรุดเป็นอย่างมาก

สภาพเล่มและสภาพตัวเขียนนอกจากสภาพสมบูรณ์และชำรุดแล้วยังพบต้นฉบับที่มีสภาพที่ชำรุดเป็นอย่างมาก จำนวน 2 ฉบับ ได้แก่

- 1) ตำรานารายณ์ประทมสินธุ์ ว่าด้วยช้างสุกลักษณะและบาปลักษณะ และว่าด้วยตำราวิธีฟันช้าง เอกสารเลขที่ 62 มัดที่ 2
- 2) พระตำหรับุ่งผ้าซิ่นช้าง เอกสารเลขที่ 73 มัดที่ 2

จากผลการศึกษาสภาพเล่มของตำราคชกรรมโดยส่วนใหญ่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ แต่มีตำราบางส่วนที่มีสภาพชำรุดบ้างพอที่จะอ่านเนื้อหาได้

10. ประวัติเอกสาร

ประวัติการได้ตำราคชกรรมมาจากหลายลักษณะ มีทั้งได้รับจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดฯ หอสมุดฯ ชื่อจากหม่อมหลวงแดงสุประดิษฐ์ หอสมุดฯ คัดและหอสมุดฯ ชื่อไว้ แต่ไม่ได้ระบุว่าชื่อจากใคร ซึ่งตำราคชกรรมส่วนใหญ่ได้รับมอบมาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479 รองลงมา คือ หอสมุดฯ ชื่อจากหม่อมหลวงแดง สุประดิษฐ์ ทำให้เข้าใจได้ว่าตำราเหล่านี้เป็นตำราที่อยู่ในวัง คณะรัฐมนตรี หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือทางสำนักพระราชวังจึงเก็บรักษาไว้แล้วจึงส่งมอบให้หอสมุดฯ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นหอสมุดสำหรับพระนครในขณะนั้นเป็นผู้เก็บรักษาต่อไป

นอกจากนี้ยังปรากฏรายนามผู้บริจาคให้หอสมุดฯ ซึ่งมีทั้งขุนนาง และสามัญชน ได้แก่

- 1) พระยาศิริธรรมบริรักษ์ (ทับ) ให้หอฯ 22 ต.ค. 2460
- 2) กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ประทานหอสมุด 12 ธ.ค. 2468
- 3) พระยาเทวาริราช ส่งให้หอฯ 5 กันยายน 2481 และ
- 4) นางประกอบ สถษดีสารลักษณ์ ให้หอฯ 13 ธ.ค. 2506

จะสังเกตได้ว่า ประวัติของตำราทั้ง 60 ฉบับนี้ มีทั้งที่เป็นสมบัติเดิมที่หอสมุดฯ ได้เก็บรักษา หรือคัดเพิ่มเติมเพื่อเป็นการอนุรักษ์ไว้ ได้รับมาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้มาจากขุนนางเชื้อพระวงศ์ จนกระทั่งได้มาจากสามัญชน แสดงให้เห็นว่าตำราคชกรรมเหล่านี้เป็นตำราฉบับหลวงซึ่งอาจกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ เนื่องจากมีชื่อผู้บริจาคที่เป็นสามัญชนอีกด้วย อย่างไรก็ตามจากการศึกษาประวัติเอกสารไม่สามารถระบุได้ว่าตำราฉบับใดเป็นตำราฉบับที่มีความเก่าแก่ที่สุดแต่สามารถระบุได้เพียงปีที่เก่าที่สุดที่ทางหอสมุดฯ ชื่อมา คือ พ.ศ. 2450 ได้แก่ตำราดังต่อไปนี้

- 1) พระสมุหตำรานารายฉบับบริบูรณ์ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- 2) ตำรานารายณ์ลพบุรียี่ ว่าด้วยช้างเกี้ยวไม้เกี้ยวโรงเกี้ยวจะลึงเบญพาช เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
- 3) ตำราควาญช้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13

4) ตำราความรู้อาษาพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 140 มัดที่ 13

การกำหนดอายุเอกสารนั้นต้องใช้ศักราชที่ปรากฏในตัวเอกสารเป็นเกณฑ์ในการระบุความเก่าของตัวฉบับดังกล่าวจะได้พรรณนาในหัวข้อต่อไป

11. ศักราช

การระบุศักราชปรากฏ 3 ลักษณะ ดังนี้

11.1 ปรากฏที่หน้าบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

การระบุศักราชแบบปรากฏที่หน้าบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติซึ่งจะเขียนในกระดาษแผ่นเล็กและติดไว้ที่หน้าแรกของสมุดไทย ได้แก่ ตำราชี้ข้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7 ระบุว่า “สมัยอยุธยา” ดังนี้

“ตำราชี้ข้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการชี้ข้าง.” สมัยอยุธยา. หนังสือสมุดไทยชาวอักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (หมึก ทอง). เลขที่ 67. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

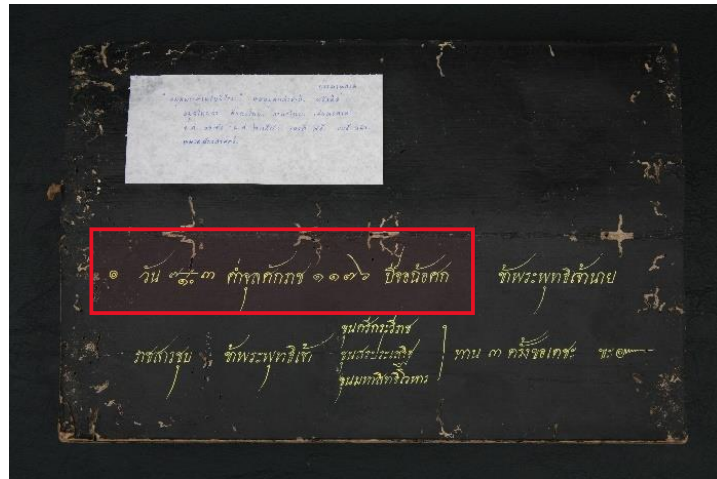

ภาพที่ 3 ตำราชี้ข้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7

จากภาพที่ 3 ที่ระบุในหน้าบรรณานุกรมว่าเป็นตำราที่อยู่ในสมัยอยุธยานั้น เมื่อพิจารณาจากลักษณะของตัวอักษรที่ใช้เขียนแล้ว ไม่ได้เป็นตัวอักษรสมัยอยุธยา แต่เป็นตัวอักษรที่อยู่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า การที่ระบุสมัยว่า “สมัยอยุธยา” นั้น อาจเป็นการคัดลอกมาจากต้นฉบับที่เขียนในสมัยอยุธยา แต่ผู้คัดลอกนำมาคัดลอกในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ เมื่อเขียนบรรณานุกรมไว้เป็นสมัยอยุธยาเพื่อระบุให้ทราบว่าต้นฉบับนั้นอยู่ในช่วงสมัยดังกล่าว

11.2 ปรากฏหน้าแรกของเล่มสมุดไทย

การระบุศักราชแบบปรากฏหน้าแรกของเล่มสมุดไทย โดยระบุอย่างชัดเจนว่ามีอาลักษณ์ 3 คนเป็นผู้คัด หรือ ชูบ ได้แก่ สมุดพระตำหรับชีช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8 โดยระบุข้อความว่า วันเสาร์ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ จุลศักราช 1176 ปีจอฉ้อศก

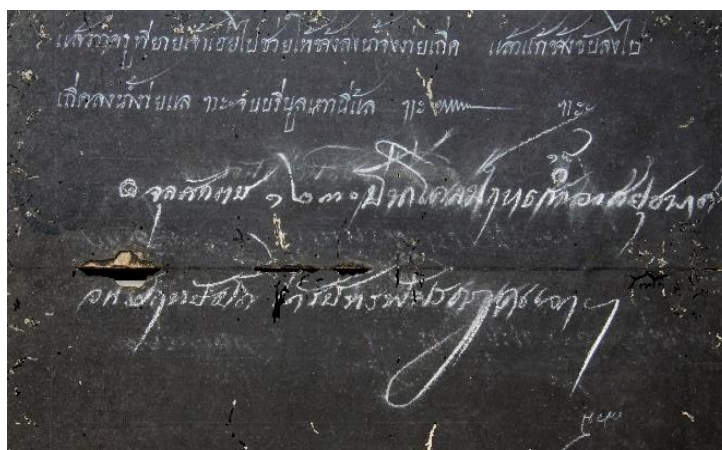
ภาพที่ 4 สมุดพระตำหรับชีช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8

เมื่อนำมาเทียบกับปัจจุบัน (วันขึ้นปีใหม่เปลี่ยน) จะตรงกับ วันเสาร์ ที่ 4 กุมภาพันธ์ 2358 ปีจอ

11.3 การปรากฏท้ายเล่มสมุดไทย

การปรากฏท้ายเล่มสมุดไทย ลงท้ายเล่มด้วยข้อความว่า “จุลศักราช 1230 มีนาโค สัมฤทธิศกอาศุขมาศวันพฤหัสบดี ได้รับทรัพย์มรดกแจก” ได้แก่ พระสมุหเทศารานารายจบบริบูรณ์ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7 ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 พระสมุหเทศารานารายจบบริบูรณ์ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7

เมื่อนำมาเทียบกับปัจจุบัน อาจจะตรงกับวันใดวันหนึ่งดังต่อไปนี้

- 1) วันพฤหัสบดี ที่ 17 กันยายน 2411 (ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 11 ปีมะโรง)
- 2) วันพฤหัสบดี ที่ 24 กันยายน 2411 (ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 11 ปีมะโรง)
- 3) วันพฤหัสบดี ที่ 1 ตุลาคม 2411 (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ปีมะโรง)
- 4) วันพฤหัสบดี ที่ 8 ตุลาคม 2411 (แรม 7 ค่ำ เดือน 11 ปีมะโรง)
- 5) วันพฤหัสบดี ที่ 15 ตุลาคม 2411 (แรม 14 ค่ำ เดือน 11 ปีมะโรง)

จากการเทียบวันที่ปรากฏในสมุดไทยกับวันในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า วันและปีอยู่ในช่วงที่ตรงกัน คือ ตรงกับวันพฤหัสบดี ปีพ.ศ. 2411 (ในช่วงรัชกาลที่ 5) ส่วนเดือนคลาดเคลื่อนกันเล็กน้อย ดังนั้นช่วงเวลาปัจจุบันดังกล่าวมีความเป็นไปได้ที่จะใกล้เคียงกับเวลาที่ระบุในสมุดไทย นอกจากนี้ ยังระบุว่า “ได้รับทรัพย์มรดกแจก” และเป็นลายมือคนละลายมือกับตัวเนื้อความ จึงทำให้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทรัพย์มรดกนี้ น่าจะได้รับมาในช่วงวันดังกล่าวแล้วเขียนระบุเพิ่มเติมมากกว่าที่จะเป็นวันเวลาที่คัดลอกตำราฉบับนี้

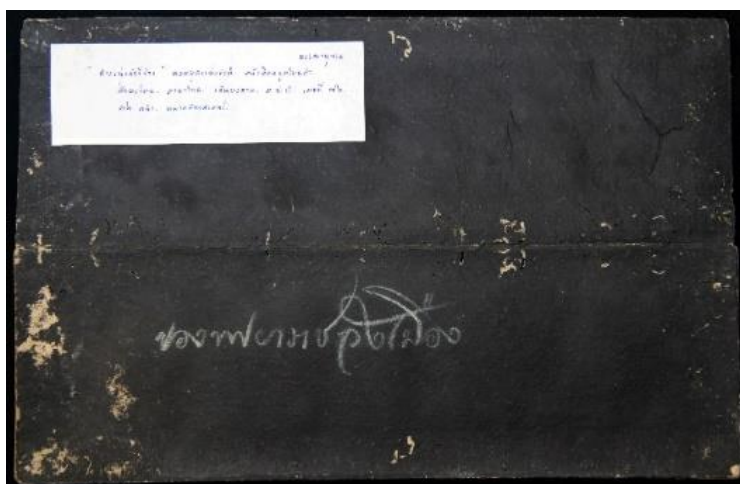

12. ผู้แต่ง

ในที่นี้ไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่งตำราโดยตรง แต่ชื่อที่ปรากฏอาจจะเป็นชื่อผู้เป็นเจ้าของตำรา หรือผู้คัดลอกขึ้นใหม่แล้วระบุชื่อของบุคคลนั้น ๆ ได้แก่

12.1 ตำรานุ่งผ้าชีซ่าง

ตำรานุ่งผ้าชีซ่าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7 ระบุข้อความหน้าแรกว่า “ของพระยาราชวังเมือง” ดังภาพที่ 6

ภาพที่ 6 ตำรานุ่งผ้าชีซ่าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7

ณัฐภักดิ์ จันทวิช (2542: 205) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระยาราชวังเมืองท่านหนึ่งว่า พระยาราชวังเมือง เป็นตำแหน่งกรมพระคชบาลที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งพระยาราชวังเมืองนี้เป็นตำแหน่งสำหรับผู้ที่มีความรู้ด้านคชศาสตร์เป็นสำคัญ นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2556: 519 - 520) ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมสรุปได้ว่า พระยาราชวังเมืองท่านหนึ่ง นามเดิมชื่อ จันทร ต้นสกุล “จันทโรจนา” ครั้งสมัยกรุงธนบุรีเป็นพระยาราชวังเมืองเจ้ากรมพระคชบาล ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพระยาสุรินทรราชาสมุหพระคชบาลขวา และเป็นเจ้าพระยาสุรินทรราชาในสมัยต่อมา จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าตำราข้างเล่มนี้อาจเป็นของพระยาราชวังเมืองท่านนี้ และหากเป็นเช่นนั้นตำราฉบับนี้อาจมีอายุเก่าถึงกรุงธนบุรีหรือต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะสอดคล้องกับ ณัฐภักดิ์ จันทวิช กล่าวไว้เช่นกัน

12.2 ตำรานารายณ์ลพบุรี

ตำรานารายณ์ลพบุรี ว่าด้วยช้างเกี้ยวไม้เกี้ยวโรงเกี้ยวจะลูงเบญพาช เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2 ระบุข้อความว่า “ฉบับหม่อมเจ้าวัชรินทร์ หอ ซื่อศก 131”

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เจ้าของต้นฉบับนี้ คือ หม่อมเจ้าวัชรินทร์ สิงหราช โอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ (ต้นราชสกุลสิงหราช) ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2393 ทรงรับราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผู้จัดการโรงพิมพ์วัชรินทร์ซึ่งเป็นโรงพิมพ์หลวง พ.ศ. 2435

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นผู้ช่วยบรรณารักษ์ในกรมสัมปาทิกหออพระสมุทวชิรญาณและ
สิ้นชีพิตักษัยเมื่อ พ.ศ. 2462 (มูลนิธิสมเด็จพระรัตนราชสุตาฯ, 2553: 236)

12.3 ตำราชี้ข้าง

ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8 ระบุข้อความในหน้าแรกว่า “พระสมุทดำมรา
กรมหลวงเทพพระทาน” ดังภาพที่ 7

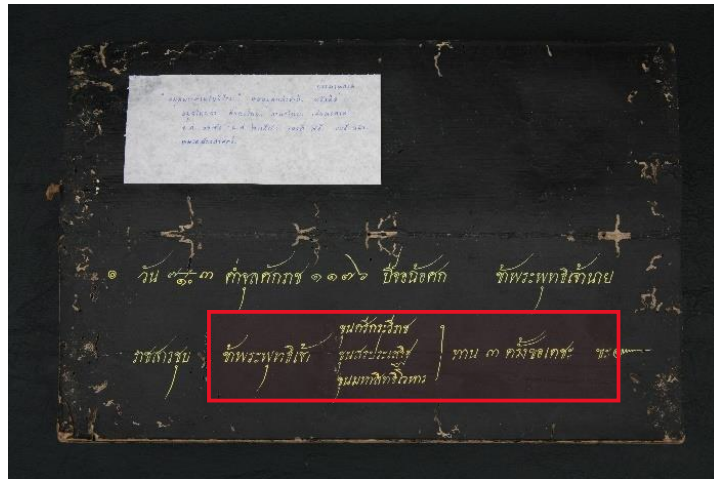

ภาพที่ 7 ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทพพลภักดิ์ ซึ่งทรงกำกับ
กรมพระคชบาล ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้ทรงกรมเป็นกรมหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2375 และสิ้นพระชนม์ในปี
พ.ศ. 2380 (กรมศิลปากร, 2545: 63)

12.4 สมุดพระตำหรับซี่ช้าง

สมุดพระตำหรับซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9 ระบุชื่อของอาลักษณ์ผู้คัดและตรวจทาน ในที่นี้ใช้ว่า “นายราชสารชูป” ปรากฏ 3 ชื่อ ได้แก่ ขุนศรีกระวีราช ขุนสรประเสริฐ และ ขุนมหาสิทธิโวหาร

ภาพที่ 8 สมุดพระตำหรับซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9

ศึกษาเนื้อหาของต้นฉบับตำราคชกรรม

ต้นฉบับเอกสารโบราณตำราคชกรรมที่เก็บรักษาไว้ในกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จำนวน 60 ฉบับนี้ มีลักษณะของการคัดลอกต่อ ๆ กันมา ซึ่งบางฉบับมีการคัดลอกที่เหมือนกันตลอดทั้งฉบับ ได้แก่ สมุดพระตำหรับชีช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8 และสมุดพระตำหรับชีช้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9 ซึ่งมีเนื้อหาเรื่องกลชีช้างแบบต่าง ๆ วิธีการบังคับช้าง และชื่อกลนุ่งผ้าชีช้าง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“...อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพนั้นจะบอกไว้ในนี้ จะมิเข้าใจต่อนุ่งให้ดูเห็นแล้วจึงเข้าใจจะบอกไว้ก็แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวกลม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวห่อ อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเกิดขึ้นในนั้นทำเหมือนกันแลอันว่ากลจะเกี่ยวผ้า นั้นมี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำอย่างหนึ่ง ชื่อว่าพันทะน้า อย่างหนึ่งชื่อ ดองกะพัต อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล...”

(หนังสือสมุดไทยคำ “สมุดพระตำหรับชีช้าง” เลขที่ 75 มัดที่ 8 หน้าต้น
บรรทัดที่ 5 - 7)

“...อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพนั้นจะบอกไว้ในนี้ จะมิเข้าใจต่อนุ่งให้ดูเห็นแล้วจึงเข้าใจจะบอกไว้ก็แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวกลม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวห่อ อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเกิดขึ้นในนั้นทำเหมือนกันแลอันว่ากลจะเกี่ยวผ้า นั้นมี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำอย่างหนึ่งชื่อว่าพันทะน้า อย่างหนึ่งชื่อ ดองกะพัต อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล...”

(หนังสือสมุดไทยคำ “สมุดพระตำหรับชีช้าง” เลขที่ 85 มัดที่ 9 หน้าต้น
บรรทัดที่ 5 - 6)

ส่วนฉบับอื่น ๆ บางฉบับมีการคัดลอกเนื้อหาที่เรียบเรียงเนื้อหาสลับที่กัน อีกทั้งยังมีเนื้อหาอื่น ๆ ที่เขียนเพิ่มเติม หรือมีฉบับที่มีเนื้อหาที่แตกต่างไปจากฉบับอื่น ๆ ดังตัวอย่าง ตำราควาญช้าง พระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13 และ ตำราควาญช้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 140 มัดที่ 13 ต่อไปนี้

“กลศถวาย 16 ประการ ผู้จะถวายข้างพระที่นั่ง ให้รู้จักในกลศถวาย 16 ประการ ประการหนึ่งผู้จะถวายข้างพระที่นั่งห้ามมิให้เอามืดหมากปลายแหลม ใส่ล่วมขึ้นไปถวายข้างพระที่นั่งประการหนึ่งพระแสงศรีโลพระแสงโตมรเคลื่อน จากฝักก็ตีจากที่ก็ตี ให้ทราบ ทูลพระกรุณาก่อน ถ้ามิได้กราบทูลกรุณาจับเข้าโทษ 2 ประการนี้โทษถึงตายเหตุว่าผู้ถวายนั้นอยู่หลังพระที่นั่ง...”

(หนังสือสมุดไทยคำ “ตำราถวายข้างพระที่นั่ง” เลขที่ 138 มัดที่ 13 หน้า ต้น บรรทัดที่ 1- 3)

“กลจะฝีกหัดข้างพระที่นั่งก็ดี ข้างกระบวนศึก คชยุทธราชสงครามก็ดี พึงให้ตะพึดดัดแปลงข้างนั้น แคล้วคล่องว่องไวเลี้ยวซ้ายเลี้ยวขวาแล ร่ายดีเรียงดี ขานขานานแล้ว จึงผูกเป็นพระที่นั่ง แลข้างศึกตามกระบวนรบได้ทุกประการ ท่านให้ฝีกหัดตามกลตะพึด 12 เพลงนี้ โดยลำดับไป...”

(หนังสือสมุดไทยคำ “ตำราถวายข้างพระที่นั่ง” เลขที่ 140 มัดที่ 13 หน้า ต้น บรรทัดที่ 1 - 2)

จากตัวอย่างข้างต้น จะสังเกตเห็นว่าแม้จะใช้ชื่อเดียวกัน คือ ตำราถวายข้างพระที่นั่ง แต่มี เนื้อหาที่ไม่เหมือนกันซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าน่าจะเป็นเนื้อหาที่คัดลอกจากฉบับเลขที่ 138 เป็นต้น

นอกจากนี้ต้นฉบับตำราฯ ฉบับต่าง ๆ อาจมีการคัดลอกมาจากตำราหลาย ๆ ฉบับ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เนื้อหาที่มีความกระจัดกระจายอีกทั้งการจัดเรียงรูปแบบเนื้อหาจึงเกิดความแตกต่างกันไปอีกด้วย

ตำราฯ ฉบับที่ถูกเก็บรักษาอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ จำนวน 60 ฉบับนี้ มีเนื้อหาที่คัดลอกแบบกระจัดกระจายตามที่กล่าวไป อีกทั้งเนื้อหาที่คัดลอกในเรื่องเดียวกันอาจมีความคลาดเคลื่อนแตกต่างกันไป ตัวอย่างหนึ่งที่นำมาแสดงให้เห็นการคัดลอกเนื้อหาที่แตกต่างกัน ได้แก่ กลชี้ข้างการาก เหลือลาม ที่ว่า “กลชี้ข้างการากเหลือลาม ท่านว่าเป็นข้างบ้ำลิมความเจ็บ ถ้าผู้ใดจะชี้แต่ในที่นี้แล มิมีกำลังของตัวให้ข้างพั่งนั้นท่านว่ามีไช้ชาวลูกศิษย์หาครุมิได้”

ในที่นี้ ยกตัวอย่างข้อความที่ขีดเส้นใต้ และยกตัวอย่างตำราฉบับที่ปรากฏเนื้อหาในส่วนนี้ที่ คัดลอกแตกต่างกัน ดังนี้

ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9 ใช้ว่า ท่านว่าเป็นข้างบ้ำลิมความเจ็บ

สมุดพระตำหรับชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9 ใช้ว่า ท่านเป็นข้างปาลิมความเจ็บ

พระสมุด พระตำราข้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2 ไม่ปรากฏข้อความดังกล่าว

จากตัวอย่างข้างต้น จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจที่จะนำเนื้อหาจำนวนมากและกระจัดกระจาย มาตรวจสอบชำระเพื่อสร้างฉบับตัวแทนของเนื้อหาตำราฯ ในสมัยอยุธยา ซึ่งตำราฯ ฉบับ ถือเป็นตำราโบราณและหายากยังไม่เคยมีการตรวจชำระต้นฉบับเพื่อให้ได้เนื้อหาที่มีความสมบูรณ์ อีกด้วย

ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564: 2) ได้กล่าวถึงตำราคชกรรมไว้ว่า ตำราคชกรรมเป็นตำราที่ให้ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับการจับช้าง การสร้างเครื่องใช้เพื่อใช้ในการฝึกหัด การเลี้ยงดูรักษา รวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะประกอบด้วยมนต์คาถากำกับขณะปฏิบัติกิจพิธีเหล่านั้น

เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาที่ปรากฏในต้นฉบับของตำราคชกรรมจำนวนทั้งสิ้น 60 ฉบับนี้ ทำให้จัดหมวดหมู่เนื้อหาได้เป็น 4 หมวด ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาช้าง และหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช้าง

หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช้าง ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่อง วิธีการจับช้างแบบต่าง ๆ อุปกรณ์ในการจับช้าง ตำรายาไปเถื่อน พิธีกรรมทำหลังจากออกคล้องแล้วได้ช้าง พิธีกรรมเอาช้างมาบ้าน วังช้างทอดโคลง พิธีรับช้าง เครื่องประกอบพิธี สถานที่ บันทึกพิธีทอดเชือก พิธีทางพุทธศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาที่ปรากฏในตำราจำนวน 16 ฉบับ ดังนี้

- 1) ตำราขี่ช้างและยารักษาช้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10
- 2) ตำรากล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1
- 3) พระตำราพุทธธิบาท เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11
- 4) พระตำราพุทธธิบาท เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11
- 5) พุทธธิบาทเล่ม 1 เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11
- 6) พุทธธิบาทเล่ม 6 เอกสารเลขที่ 102 มัดที่ 11
- 7) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12
- 8) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 104 มัดที่ 12
- 9) ตำราคชกรรมว่าด้วยเวทมนต์กระบวนกรจับช้าง การรักษาช้าง และการบำบัดเสนียดจัญไร เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2
- 10) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12
- 11) ตำราฝึกช้าง เอกสารเลขที่ 142 มัดที่ 1
- 12) พระสมุดพระราชพิธีพุทธธิบาทช้าง เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16
- 13) สมุทพระราชพิธิธินนไชยบาท เอกสารเลขที่ 165 มัดที่ 16
- 14) พระตำราพุทธธิบาท เอกสารเลขที่ 166 มัดที่ 16
- 15) พระสมุดตำราพุทธธิบาท เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16
- 16) ตำรากล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น เอกสารเลขที่ 260 มัดที่ 4

2. หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง

หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่อง กลขี่ช้างแบบต่าง ๆ วิธีการบังคับช้าง วิธีการนุ่งผ้าขี่ช้าง การทำขนักขี่ช้างขนาดต่าง ๆ กลสอดขนัก การผูกและสอดขนัก ขี่ช้างที่มีหน้าและขนาดต่าง ๆ การทำขอขี่ช้างขนาดต่าง ๆ การทำขอขี่ช้างน้ำมัน เข้าขอ ยาเข้าขอ ยาเข้าขอ ยาทาปลอก แก้วช้างมีรับปลอก กลที่นั่ง ตำแหน่งและวิธีการนั่ง กลควาญที่นั่ง กลควาญ 16 ประการ ยาเสน่ห์ชบาศ ยาห้ามไม่ให้ลงน้ำ แก้วช้างรานนอนน้ำนอนบกมิสงบ ยาและวิธีแก้วช้าง วางทุ่งมินอน แก้วช้างมินอนน้ำ วิธีปล่อยช้างเข้าแปลงเข้าตะลุงเข้าโรง ยาและวิธีทำให้ช้างจำแปลง ยา และวิธีทำให้ช้างร้ายจำควาญ วิธีเรียกช้างให้มาหาเรา วิธีทำให้ช้างกลัวเรา ยาและวิธีทำให้ช้างน้ำมัน รัก แก้วช้างสำรากรมียพศ แก้วพศช้างตกลำน้ำ ยาแก้วช้างหัวแข็งมิฟังขอ ยาแก้วช้างหน้าเหนียว ยาแก้ว ช้างน้ำมันตกลหนัก แก้วช้างมีน้ำมันลงน้ำมิได้ร้ายนัก แก้วช้างร้ายหล่อสะบัด แก้วช้างร้ายน้ำมันอัน เหลือขอ แก้วแทงหมอแทงควาญ ยาแก้วช้างร้ายหนัก ยาประทับให้เปลี่ย ยาให้ช้างอาละวาด ยากินมิ พยศ แก้วช้างมิชน ยาห้ามวงไม่ให้ดูแข่งชา แก้วช้างถีบฉัตร แก้วช้างปากเบา ยาสำหรับช้างน้ำมันบ้ำมิ ยืนหมอ ยาช้างบ้านกลับเป็นเถื่อน วิธีแก้กิริยาหรือพฤติกรรมของช้างในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งมีเนื้อหาที่ ปรากฏในตำราจำนวน 45 ฉบับ ดังนี้

- 1) ตำราช้างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกช้าง เอกสารเลขที่ 18 มัดที่ 2
- 2) พระสมุด พระตำราช้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2
- 3) ตำราลักษณะช้างสมัยอยุธยาว่าด้วยช้างสุภลักษณ์ เอกสารเลขที่ 26 มัดที่ 3
- 4) ตำราขี่ช้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7
- 5) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 68 มัดที่ 7
- 6) พระสมุดตำรานาราย เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- 7) ตำรานารายนลพบุรีย์ ว่าด้วยช้างเกยจไม่เกยจโรงเกยจจะลงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
- 8) ตำรานุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7
- 9) พระตำหรับุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 73 มัดที่ 2
- 10) ตำรานุ่งผ้าขี่ช้างว่าด้วยวิธีนุ่งผ้าขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 74 มัดที่ 1
- 11) สมุดพระตำหรับขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8
- 12) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8
- 13) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8
- 14) ตำราลัคนขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8
- 15) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8
- 16) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8
- 17) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
- 18) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9
- 19) ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

- 20) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 84 มัดที่ 9
- 21) สมุดพระตำหรับชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9
- 22) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1
- 23) ตำราชี้ข้างว่าด้วยกลนุ่งผ้าชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1
- 24) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
- 25) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
- 26) สมุดพระตำราข้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20
- 27) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10
- 28) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10
- 29) ตำราชี้ข้างและยารักษาข้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10
- 30) พระสมุดตำราชี้ข้างนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- 31) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11
- 32) ตำราคล้องข้าง เอกสารเลขที่ 97 มัดที่ 11
- 33) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11
- 34) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11
- 35) พฤทธิบาทเล่ม 1 เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11
- 36) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12
- 37) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12
- 38) ความูชี้ข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13
- 39) ตำราคความูชี้ข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 139 มัดที่ 13
- 40) ตำราคความูชี้ข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
- 41) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- 42) วิทยาชชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15
- 43) พระสมุดพระราชพิธีพฤทธิบาทข้าง เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16
- 44) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 166 มัดที่ 16
- 45) พระสมุดตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16

3. หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาข้าง

หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาข้าง ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่อง ตำราสารตก ตำรายา แก้อุบัติเหตุ ยาตามฤดู ยาประจำทั้ง 12 เดือน ช่วงเวลาเก็บยา ยาทาข้างดินแตกหรือเป็นแผล ตามจุดต่าง ๆ ตำราข้างผอม ตำรานานลำบองข้างเกิดทั้ง 12 เดือน ยาถอนพิษยา ซึ่งมีเนื้อหาที่ปรากฏในตำราจำนวน 10 ฉบับ ดังนี้

- 1) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8
- 2) ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9

- 3) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 84 มัดที่ 9
- 4) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
- 5) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
- 6) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10
- 7) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10
- 8) ตำราชี้ซ้างและยารักษาซ้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10
- 9) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12
- 10) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14

4. หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม

หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่อง การเสกราชซ้าง ทำพิศมอน คาดเอว ทำเครื่องพระนพซ้างน้ำมันหยาบคาย มนต์ซ้าง 4 พงษ์ เสกขอซ้างน้ำมันตามพงษ์ (4 พงษ์) เสกเมื่อซุบขอ ยาและมนต์เข้าขอ มนต์ถือขอ มนต์เป่ามือถือขอ เสกมือจะเข้าขอ เสกเมื่อเข้าขอมนต์เข้าขออื่น มนต์เสกหญ้าเสกอ้อย มนต์น้ำลายป้ายศีรษะซ้าง มนต์ผูกตะคน มนต์ผูกของหาง มนต์ผูกขนก มนต์ผูกพานหน้า มนต์ผูกสายกระแซง มนต์เชิญเทวดาออกก่อนขึ้นซ้าง มนต์เชิญเทวดาเข้ามาสถิตที่ตัวซ้าง เสกน้ำรดซ้างหยาบคายมีฟังขอ มนต์เสกฝ่ามือประทับซ้าง ทำผงดินสอ มนต์ดินสอ มนต์เข้าฝูงเข้าโขลง มนต์ประทับซ้างสำคัญ มนต์เข้าดอกกล้าดวน มนต์เรียก มนต์บังไพร มนต์ลูบลำ มนต์ห้ามเสือห้ามซ้าง เสกยานกล้วย ตำราลงยันตรีนิสิงเห มนต์ต่าง ๆ ในตำราพิธีพระคชกรรม การพิธีทอดเชือกตามเชือก ซึ่งมีเนื้อหาที่ปรากฏในตำราจำนวน 35 ฉบับ ดังนี้

- 1) พระสมุดพระตำราช้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2
- 2) ตำราชี้ซ้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการซ้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7
- 3) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 68 มัดที่ 7
- 4) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8
- 5) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8
- 6) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 80 มัดที่ 8
- 7) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
- 8) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 82 มัดที่ 9
- 9) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9
- 10) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10
- 11) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
- 12) สมุดพระตำราช้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20
- 13) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10
- 14) ตำราชี้ซ้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10
- 15) ตำราชี้ซ้างและยารักษาซ้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10

- 16) พระสมุฏดําราชี่ข้างพระนารายน์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- 17) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 99 มัดที่ 11
- 18) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 100 มัดที่ 11
- 19) พฤทธิบาทเล่ม 1 เอกสารเลขที่ 101 มัดที่ 11
- 20) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12
- 21) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 104 มัดที่ 12
- 22) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทมนต์กระบวนกรจับข้าง การรักษาข้าง และการบำบัด
เสนียดจัญไร เอกสารเลขที่ 105 มัดที่ 2
- 23) ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทย์มนต์กระบวนกรจะจับข้าง การรักษาข้าง ฯลฯ เอกสาร
เลขที่ 106 มัดที่ 2
- 24) ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธิทอดเชือก ตามเชือกในการคล้องข้าง เอกสารเลขที่
107 มัดที่ 2
- 25) ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 108 มัดที่ 12
- 26) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธิคชกรรม เอกสารเลขที่ 110 มัดที่ 2
- 27) ความูข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 138 มัดที่ 13
- 28) ตำราคความูข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 139 มัดที่ 13
- 29) ตำราคความูข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
- 30) ตำราชี่ข้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- 31) วิทยาชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15
- 32) พระสมุฏพระราชพิธิพฤทธิบาทข้าง เอกสารเลขที่ 164 มัดที่ 16
- 33) พระตำราพฤทธิบาท เอกสารเลขที่ 166 มัดที่ 16
- 34) พระสมุฏดําราชี่ข้าง เอกสารเลขที่ 167 มัดที่ 16
- 35) ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธิคชกรรม เอกสารเลขที่ 266 มัดที่ 4

จากการจัดหมวดหมู่เนื้อหาทั้ง 4 หมวดข้างต้น พบจำนวนตำราที่ปรากฏเนื้อหาในหมวดต่าง ๆ โดยเรียงลำดับจากมากไปน้อย ได้แก่

1) หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง	จำนวน 45 ฉบับ
2) หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธิกรรม	จำนวน 35 ฉบับ
3) หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับข้าง	จำนวน 16 ฉบับ
4) หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาข้าง	จำนวน 10 ฉบับ

บทที่ 4 กระบวนการสร้างฉบับตัวแทน

บทนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ข้อ ได้แก่ 1) การสร้างเนื้อหาตัวแทนตำราคชกรรม ซึ่งเป็น การนำเนื้อหาที่ปรากฏมากที่สุดจำนวน 3 ลำดับแรกอันเป็นข้อมูลความรู้พื้นฐานที่สำคัญของ คชกรรม โดยการประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่อง การวิวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism) ของ Paul Maas และ Peera Panarut มาสร้างเนื้อหาตัวแทนให้มีความสมบูรณ์ที่สุด และ 2) ชุดความรู้ของตำราคชกรรม เป็นการนำเนื้อหามาจัดเรียงตามหมวดเนื้อหาตำราคชกรรมทั้ง 4 หมวดตามที่กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 เพื่อสร้างเป็นตำราคชกรรมฉบับตัวแทนที่มีเนื้อหาสมบูรณ์

การสร้างเนื้อหาตัวแทนตำราคชกรรม

จากการจัดหมวดหมู่เนื้อหาดังที่แสดงไว้แล้ว ทำให้เห็นถึงความแตกต่างของเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ ในตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาเนื้อหาและจัดหมวดหมู่เนื้อหาแล้ว ปรากฏว่า หมวดเนื้อหาที่มีการคัดลอกไว้เป็นจำนวนมากที่สุด ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง

เมื่อศึกษาเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ ในหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง พบว่า เนื้อหากลชีช้าง แบบต่าง ๆ กลุ่นง่ามชีช้างแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับช้าง ปรากฏเนื้อหา มากที่สุดใน 3 อันดับแรก ทำให้สังเกตได้ว่าชุดข้อมูลความรู้ทางคชกรรมทั้ง 3 เรื่องนี้เป็นข้อมูลความรู้พื้นฐานที่สำคัญในเรื่อง คชกรรม ผู้วิจัยจึงนำเนื้อหา 3 เรื่องดังกล่าว อันได้แก่ กลชีช้างแบบต่าง ๆ กลุ่นง่ามชีช้างแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับช้าง มาใช้ในการสร้างเนื้อหาตัวแทนตำราคชกรรม โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1) สืบหาข้อมูลที่มีเนื้อหากลชีช้างแบบต่าง ๆ กลุ่นง่ามชีช้างแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับช้าง พบจำนวนทั้งสิ้น 45 ฉบับ จากตำราคชกรรมที่พบทั้งหมด 60 ฉบับ

2) นำตำราที่ปรากฏเนื้อหากลชีช้างแบบต่าง ๆ กลุ่นง่ามชีช้างแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับช้าง ที่พบทั้ง 45 ฉบับนั้นมาอ่านคัดเลือกให้เหลือเพียง 1 ฉบับ เพื่อใช้เป็นฉบับหลักในการสอบทานเนื้อหา กับฉบับอื่น ๆ และต้นฉบับเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่สามารถระบุศักราชได้จึงไม่ทราบว่ามีตำราฉบับใด เป็นฉบับที่เก่าที่สุด จึงคัดเลือกฉบับหลักจากต้นฉบับสมุดไทยที่มีจำนวนหน้ามากที่สุด จำนวน 166 หน้า ซึ่งได้แก่ ตำราชีช้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9

3) แยกเนื้อหาโดยทำเป็นตารางแสดงให้เห็นเนื้อหาย่อยต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่องกลชีช้าง แบบต่าง ๆ กลุ่นง่ามชีช้างแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับช้าง

4) นำเนื้อหา กลชีช้างแบบต่าง ๆ กลุ่นง่ามชีช้างแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับช้าง ในแต่ละ ฉบับ มาสอบเทียบเนื้อหาเพื่อจำแนกตัวแยกและนำไปสร้างเป็นเนื้อหาตัวแทน โดยจะประยุกต์ใช้

แนวคิดเรื่อง การวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism) ของ Paul Maas มาเป็นแนวทางในการศึกษา ซึ่งแนวคิดนี้ถูกนำมาใช้ในการศึกษาคัมภีร์ ที่มีการคัดลอกต่อ ๆ กันมา เพื่อต้องการสืบหาตัวต้นฉบับของคัมภีร์เรื่องนั้น ๆ โดยลักษณะของการศึกษาจะศึกษาจากเอกสารต้นฉบับจำนวนไม่มากนัก และเป็นการพิจารณาคำต่อคำ หรือที่เรียกว่า “การจำแนกตัวแปร” (variants reading) เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปของการแยกแยะหาตัวต้นฉบับที่แท้จริง หรือที่เรียกว่า “ข้อนิพนธ์สถาปนา” (constituted text) ตามคำกล่าวที่ว่า “The business of textual criticism is to produce a text as close as possible to the original” (Maas, 1958: 1) แปลความได้ว่า หน้าที่ของการวินิจฉัยต้นฉบับ คือการสร้างต้นฉบับให้ใกล้เคียงกับต้นฉบับเดิมเท่าที่จะเป็นไปได้ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังประยุกต์ใช้แนวคิดของ Peera Panarut (2018) ที่ศึกษา เรื่อง “Cindamani The Odd Content Version: A Critical Edition” โดยมุ่งศึกษาดำราเรียนจินตามณีฉบับความแปลกจากเอกสารตัวเขียน จำนวน 4 ฉบับ แล้วเปรียบเทียบกับจินตามณีฉบับต่าง ๆ คือ ฉบับความพ้อง ฉบับพระโหราธิบดีฉบับตีพิมพ์ ฉบับพระโหราธิบดีฉบับตัวเขียน จากนั้นเสนอตัวต้นฉบับที่มีความเป็นไปได้ที่หลากหลายกว่าของ Pual Mass

การวินิจฉัยต้นฉบับตำรากรรมเป็นแนวคิดที่พยายามจะสร้างข้อความหรือคำที่เป็นตัวต้นฉบับของเอกสารนั้น ๆ โดยนำเอกสารโบราณที่มีอยู่หลายฉบับมาเปรียบเทียบกันและตีความจากพื้นฐานของลักษณะภายในข้อความหรือคำ ที่เรียกว่า ตัวแปร (variants) ที่คาดว่ามีความน่าจะเป็นเนื้อหาหรือคำดั้งเดิมมากที่สุด จากนั้นพิจารณาว่าตัวแปรใดสามารถอธิบายความเป็นต้นฉบับได้ดีที่สุด โดยการจำแนกและพิจารณาตัวแปร ผู้วิจัยจะแสดงเป็นเชิงอรรถแสดงเนื้อหา โดยกำหนดรหัสในการเรียกตำราแต่ละฉบับและเนื้อหาแต่ละเรื่องไว้ในตารางเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ

ตัวอย่างการจำแนกตัวแปร

กลซึ่งข้างกำรากเหลือลาม ข้อความที่ว่า ถ้าข้าง 6 คอก ให้ไว้หู่ตะคน ห่างกันนี้วหนึ่ง

ข้อความที่ 1 ถ้าข้าง 6 คอก ให้ไว้หู่ตะคนห่างกันนี้วหนึ่ง ปรากฏในตำราช้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9

ข้อความที่ 2 ถ้าข้าง 6 คอก ให้ไว้หู่ตะคนห่างกัน 1 คอก ปรากฏในตำราช้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8, ตำราช้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14, พระสมุทตำรานารายจบบอริบุญ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7, ตำรานารายน์ลพบุรีย์ ว่าด้วยข้างเกียจไม่เกียจโรงเกียจจะลุงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2, พระสมุดตำราช้างพระนารายน์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10, ตำราควาญช้างพระที่นั่ง

เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13, สมุดพระตำหรับซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8, สมุดพระตำหรับซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9 และตำราลักคณซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8

ตะคน หมายถึง สายเชือกที่รัดจากใต้สัปคับ หรืออุบข้างไปที่อกข้างหลังขาหน้าแล้วลอดมาบรรจบกัน โยงใต้ท้องข้างและที่ขาหน้าไปจากสายชนกที่คอข้าง (วีระ ทรพรทรานนท์, 2544: 1) เมื่อจำแนกตัวแพกแล้วจะเห็นว่า ข้อความที่ 2 ถ้าข้าง 6 คอก ให้ไว้หุตะคนห่างกัน 1 คอก ปรากฏใช้ในตำรามากที่สุด และหากพิจารณาจากเนื้อหาประกอบกันจะพบว่า การผูกหุตะคนให้มีความห่างกัน 1 คอก มีความยาวที่สมเหตุสมผลมากกว่าการผูกเพียง 1 นิ้ว ซึ่งมีขนาดสั้นมากเมื่อเทียบกับขนาดข้างที่มีขนาดใหญ่ถึง 6 คอก จึงทำให้สรุปได้ว่า ข้อความที่ 2 เป็นตัวแพกที่เป็นเนื้อหาที่ถูกต้องที่สุด

ส่วนอีกข้อความหนึ่งที่ว่า ให้ผูกกระวินห่างกันศอกหนึ่ง

ข้อความที่ 1 ให้ผูกกระวินห่างกันศอกหนึ่ง ปรากฏในตำราซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9

ข้อความที่ 2 ให้หุกระวินห่างกัน 1 คอก ปรากฏในตำราซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8, ตำราซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14, สมุดพระตำหรับซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8, สมุดพระตำหรับซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9 และตำราลักคณซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8

ข้อความที่ 3 ให้ผูกกระวัดห่างกันหนึ่งศอก ปรากฏในตำราพระสมุทตำรานารายจบบอริบุญ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7, ตำรานารายนลพบุรี ว่าด้วยข้างเกี้ยวไม้เกี้ยวโรงเกี้ยวจะลุงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2 และพระสมุดตำราซี่ข้างพระนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10

ข้อความที่ 4 (-) ปรากฏในตำราควายข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13 และตำราซี่ข้าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11

ข้อความที่ 5 ให้หุกระวินห่างกัน 1 วา ปรากฏในพระสมุด พระตำราข้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2

เมื่อจำแนกตัวแพกแล้วจะเห็นว่า ข้อความที่ 2 ปรากฏใช้ในตำรามากที่สุด และเมื่อพิจารณาเนื้อความของข้อความที่ 1 พบว่าเนื้อหาไม่ได้มีความหมายแตกต่างกัน มีการสลับที่ระหว่างจำนวนนับกับลักษณนามเท่านั้น จึงทำให้สรุปได้ว่า ข้อความที่ 2 เป็นตัวแพกที่เป็นเนื้อหาที่ถูกต้องที่สุด

เมื่อสังเกตจากภาพหมายเลข 1 และ 2 ประกอบกันทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า หมายเลข 1 กระวิน เป็นห่วงใช้ร้อยตะคน หมายเลข 2 คือ เชือก ทำให้เห็นชัดเจนว่าระยะห่างของการผูกตะคน

บนตัวช้างที่มีหน่วยความยาวเป็นศอกนั้นถูกต้องและเหมาะสมมากกว่าที่จะมีหน่วยเป็นนิ้วและเป็นวา ซึ่งมีความยาวที่ไม่สามารถผูกได้จริง

ภาพที่ 9 ตำราซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

หมายเลข 1 กระจวิน

หมายเลข 2 ตะคน

จากการจำแนกตัวแพกจะทำให้ได้เนื้อหาที่ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด แต่เนื่องด้วยตำราคหกรรม ปราภฏเนื้อหาที่หลากหลายแตกต่างกันไปแต่ละฉบับ ผู้วิจัยจึงประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวเพื่อสร้าง เนื้อหาฉบับตัวแทนที่มีความสมบูรณ์มากกว่าที่จะสืบสร้างฉบับสถาปนาที่อาจมีเนื้อหาดั้งเดิมน้อยกว่า

ในการพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับเนื้อหาผู้วิจัยแบ่งเนื้อหาเป็น 3 ส่วนด้วยกัน คือ กลซี่ช้าง แบบต่าง ๆ กลนุ่งผ้าแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับช้าง ที่จะนำไปจำแนกตัวแพก ดังต่อไปนี้

1. กลซี่ช้างแบบต่าง ๆ

เมื่อพิจารณารายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับกลซี่ช้างแบบต่าง ๆ แล้ว พบว่ามีเนื้อหาย่อย ลงไปอีก ผู้วิจัยจึงระบุงดตารางเพื่อแสดงให้เห็นเนื้อหาย่อยว่าปราภฏเนื้อหาอะไรบ้าง โดยนำตำรา ซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9 ซึ่งเป็นฉบับที่มีจำนวนหน้ามากที่สุด มาเป็นฉบับหลักในการสอบทาน กับฉบับอื่น ๆ ต่อไป

ในการจำแนกตัวแพก (variants reading) ผู้วิจัยจะแทนชื่อตำราด้วยตัวอักษร ภาษาอังกฤษ และแทนเรื่องที่ปราภฏด้วยตัวเลขตามลำดับ ดังต่อไปนี้

A หมายถึง ตำราซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9

B หมายถึง ตำราซี่ช้าง เอกสารเลขที่ 76 มัดที่ 8

- C หมายถึง ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 92 มัดที่ 10
- D หมายถึง ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- E หมายถึง พระสมุทตำรานาราย เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- F หมายถึง ตำรานารายนลพบุรียี่ ว่าด้วยช้างเกียจไม่เกียจโรงเกียจจะลุงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
- G หมายถึง พระสมุดตำราชี้ช้างพระนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- H หมายถึง ตำราควัญช้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
- I หมายถึง สมุดพระตำหรับชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8
- J หมายถึง สมุดพระตำหรับชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9
- K หมายถึง ตำราลัคน์ชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8
- L หมายถึง ตำราค็องช้าง เอกสารเลขที่ 97 มัดที่ 11
- M หมายถึง พระสมุด พระตำราช้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2
- N หมายถึง ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11

ในการพิจารณาตัวแปกนั้นเมื่อนำเนื้อหาตั้งแต่ฉบับที่ 2 เป็นต้นไปมาเทียบกับฉบับหลักแล้วผู้วิจัยจะขีดเส้นใต้ข้อความที่เป็นตัวแปกและทำเชิงอรรถอ้างอิง ในกรณีที่ไม่มีปรากฏการใช้ข้อความในตำแหน่งเดียวกันจะใช้สัญลักษณ์ (-) แล้วตามด้วยรหัสตำราฉบับนั้น ๆ ส่วนกรณีที่ไม่มีปรากฏการใช้ข้อความในตำแหน่งนั้นแต่ในตำราฉบับอื่นมีการใช้ข้อความนั้น จะใช้สัญลักษณ์ (.....) แล้วตามด้วยรหัสตำราฉบับนั้น ๆ

กลซีข้างล่อปลายเชือก (1)

ฉบับ (A)

- (1) กลจะซีข้างชนล่อปลายเชือกนั้น ถ้าข้างเถื่อนมีกิริยามุ่งหมายข้างเราอยู่ ข้างเราก็ มุ่งหมายข้างเถื่อนอยู่นั้นก็ให้รักษาข้างเราไว้จงได้อย่าให้เสียทีถ้าข้างเถื่อนขึ้นเชือกวิ่งบ้างจะ ชนข้างเราถ้าเชือกที่ติดเท้าข้างเถื่อนอยู่นั้นยังหย่อนอยู่ถ้าข้างเราจะถลาไปรับเอานั้นให้รักษา ไว้ก่อนถ้าข้างเถื่อนขึ้นเชือกมาติดแล้ว จึงให้เคลื่อนข้างเราเข้าไปแต่อย่าเพิ่งวางให้ถึงก่อนรักษา ไว้แต่ชั่วตัวหนึ่ง สองชั่วตัวจะถึงกัน แล้วจึงหยุดตั้งไว้ถ้า หน้าข้างเถื่อนจะเหลียว¹ไปซ้ายไปขวาก็ดี
- (2) จะยกหน้าขึ้นสูงกว่าข้างเราก็ดีเห็นที่ข้างเราจะได้ทีแล้ว²ให้แกข้างเราให้ต่ำวางข้างเราเข้าไปให้ ได้ที่ล่าง³อย่าให้ชนแบกให้แต่ปลายงา ครั้นว่าชนแบกเข้าไปเชือก ที่ติดเท้าข้าง เถื่อนจะแบกมาก็จะทำได้ถนัด เพราะเชือกมิได้ตั้งเท้าแล้วข้างเราจะถลาลากปะพาย ไปแล้วจะสารเข้าแก้มทัน⁴ข้างเราจะเป็นอันตราย กลซีข้างชนล่อปลายเชือกนี้⁵ ถ้าข้าง เถื่อนเล็กกว่าข้างเราก็ดีใหญ่กว่าข้างเราก็ดี ให้ทำดูจกล่าวมานี้แล

¹ เหลียว (A) (B) (E) (F) (H) (I) (J) (K) (L)
เลี้ยว (G)

² ได้ทีแล้ว (A) (F) (G) (H) (I) (J) (K)
ได้ทีแล้ว (B) (E)

- (L)

³ ได้ทีล่าง (A) (H) (I) (J)

ได้ที่ล่าง (B) (E) (F) (K)

ได้ที่กลาง (G)

- (L)

⁴ ล้วจะสารเข้าแก้มทัน (A) (B) (H) (I) (J)

แล้วจะเข้าแก้มทัน (E)

แล้วจะชนเข้าแก้มทัน (F)

แล้วจะชนเข้าไปมิทัน (G)

แล้วจะสวนเข้าแก้มทัน (K)

- (L)

⁵ กลซีข้างชนล่อปลายเชือกนี้ (A) (B) (H) (I) (J)

กลจะซีข้างล่อปลายเชือกนี้ (E) (G)

กลซีข้างล่อปลายเชือกนี้ (F)

คนซีข้างล่อปลายเชือกนี้ (K)

- (L)

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแม่ของกลที่ (1) กลชี้ข้างล่อปลายเชือก จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ได้แก่ ข้อความที่ 1 เหยี่ยว ข้อความที่ 2 ได้ทีแล้ว ข้อความที่ 4 แล้วจะสารเข้าแก้มทัน และ ข้อความที่ 5 กลชี้ข้างชนล่อปลายเชือกนี้ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละเล่มอย่างชัดเจน และเมื่อพิจารณาจากบริบทก็มีความสอดคล้องกัน ส่วนข้อความที่ 3 ได้ที่ล่าง จากข้อมูลความถี่การใช้ จะเห็นว่า มีข้อความที่ปรากฏความถี่ในการใช้เท่ากับ ได้ที่ล่าง แต่เมื่อพิจารณาจากบริบทแล้ว ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ข้อความส่วนนี้น่าจะใช้คำว่า ได้ที่ล่าง มากกว่า เนื่องจากตามบริบทน่าจะหมายถึง ได้ท่วงที่ด้านล่าง ในที่นี้ปรากฏข้อความซึ่งมีความหมายว่า “ให้แก่ข้างเราให้ตัวข้างเราเข้าไปให้ได้ท่วงที่หรือได้ท่าที่ด้านล่าง” ทั้งนี้ยังสอดคล้องกับข้อความที่ 2 ได้ทีแล้ว ซึ่งหมายความว่า ได้ท่าที่ หรือได้ท่วงที่

กลชี้ข้างมีขำน้ำ (2)

ฉบับ (A)

กลจะชี้ข้างมีขำน้ำ

- (3) น้ำแลจะให้ขำน้ำนั้น ให้ผู้ชี้ข้างนั้นพึงรู้จักลักษณะข้างก่อน ข้างบางตัวเคยขำแต่แม่น้ำแคบ ครั้นเห็นแม่น้ำกว้างมีขำ ข้างบางตัวเป็นข้างดอนไม่เคยเห็นแม่น้ำ¹ ครั้นมาเห็นน้ำเขี้ยวก็ไม่ขำ ข้างบางตัวเป็นข้างดอนไม่เคยเห็นแม่น้ำครั้น เห็นแม่น้ำกลัวจึงมีขำ ข้างบางตัวเมื่อเป็นเดือนอยู่นั้นแม่น้ำกว้างแม่น้ำเขี้ยวก็ขำ ครั้นว่าเป็นข้างบ้านคนเอาขำไปถึงฝั่งแล้ว ย่อมฉะพินทิมแทงจึงขาดระอา² มีขำก็มี อันลักษณะข้างเป็นดัง
- (4) กล่าวมานี้ยากที่ผู้ใดจะหยั่งรู้ แล้วกล่าวไว้ทั้งนี้ตามลักษณะข้างซึ่งมีมา ซึ่งศึกษารู่าเรียนไปหนานั้นถ้าพบท่านผู้รู้จะได้ไถ่ถามสืบไปตามลักษณะข้าง ย่อมเป็นดังนี้ถ้ารู้แล้วก็ให้แก่ใจดังนี้ ถ้าข้างอันเคยขำแต่แม่น้ำแคบ ครั้นเห็นแม่น้ำกว้างมีขำนั้นให้เรือ 4 ลำ 5 ลำ ก็ดีไปทอดสมอปักหลักไว้ตรงท่าข้าง จะขำนั้นให้ใกล้ตลิ่งออกประมาณ 4 วา 5 วา คะเนแต่พอสุดเท้าข้างแล้วทำบังตาข้างจงดีแล้วจึงเอา 2 ลำ

¹ ข้างบางตัวเป็นข้างดอนไม่เคยเห็นแม่น้ำ (A)

ข้างบางตัวเคยขำแต่แม่น้ำตาย (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

- (N)

² ระอา (A) (B) (I) (J)

- (E) (F) (G) (H) (K) (N)

- (5) มาผูกคานเข้า แต่ลำนี้ไปถึงลำโน้นคะเนแต่ 5 คอก 6 คอก ให้ผูกแต่ข้างหน้าเรือข้างท้าย เรือนั้นอย่าผูกเลย จึงเอาเชือกหนึ่งมาตีเป็นสามเกลียว แล้วจึงเอามาสอดดอกข้าง¹ เข้า แล้วทำห่วงไว้² จึงเอาท้ายเรือนั้นเข้าไว้ต่อตลิ่งทั้งเหนือน้ำลำหนึ่งท้ายน้ำลำหนึ่งที่ท่าข้าง จะลงนั้นแล้วจึงเอาข้างปลายข้างพัง ก็ตี 5 ซ้าง 6 ซ้าง ลงไปยืนอยู่ที่ริมเรือนั้นก่อนแล้วจึงเอาข้าง นั้นลงไปทีหลังแล้วทำคุดหนึ่งว่าจะเอาแลดูบหน้าลูปตา แล้วให้ตั้งหน้าออกไปเรือ
- (6) ทอดสมอปักหลักอยู่นั้น คะเนกว่าชั่วตัวหนึ่งสองชั่วตัวจะหยั่งมีถึงดินแล้วจึงเอาคาน สอดห่วง³ เข้าแล้วให้คนบนตลิ่งที่มแหงตวาด ให้ตกใจข้างนั้นก็เจ็บก็จะกลับออกไป⁴ สุด เเท่าแล้วก็ให้ค้าเรือออกไปครั้นเท่าไม่ถึงดินข้างนั้นก็จะวายไป แล้วค้าเรือถ่อพายหนัก ไปเท่าไม่ถึงดินข้างนั้นก็จะวายไปแล ๑ อันว่าข้างดอนมิเคยข้ามก็ตีเห็นแม่น้ำเชี่ยว ก็มีข้ามก็ตีให้เอาเรือ 4 ลำ 5 ลำ ก็ได้ไปทอดสมอปักหลักไว้เหนือน้ำที่ท่าข้างข้ามนั้นให้นาว

¹ สาดดอกข้าง (B)
สอดดอกข้าง (A) (E) (F) (K)
สอดดอกข้าง (G)
เอามาสะดวกข้าง (H)
เอาสาดดอกข้าง (I) (J)
สอดดอกทั้งนั้น (N)

² ทำห่วงไว้ (A) (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (N)
นำห่วงไว้ (K)

³ เอาคานสอดห่วง (A) (B) (N)
เอาคานสอดท้อง (F) (G) (K)
คานสอดห่วง (H) (I)
เอาคานสอดเข้า (J)

⁴ จะกลับออกไป (A)
จะหลบออกไป (B) (I)
จะตลบออกไป (E) (F) (G)
ก็ตลบออกไป (H)
ก็จะหลบออกไป (J)
ก็จะออกไป (K)
ก็จะตลบไป (N)

- (7) อยู่¹ แล้วทำบังตาข้างจตแล้ว ก็ให้ทำดุจหนึ่งข้างมีข้ามแม่น้ำกว้างนั้นแล ๑ อันกลจะ
 ซึ่งข้างมีข้ามน้ำนั้นมิรู้ถึงลักษณะข้าง ซึ่งกล่าวมานี้ประการหนึ่ง ประการหนึ่งเป็นท่งท่าปากัน
 ดาล จะแก้ไขข้างให้ข้ามน้ำดุจกล่าวมานี้ ชัดสนท่านให้แก้ไขปัญหาแก้เม็ด ขึ้นต้นไม่ให้
 ช่วยแรงคาถา ประกอบกันก็ได้ราชการสืบมาอยู่ อันว่าข้างมีข้ามน้ำนั้นถ้าให้ข้าม ทำอย่างนี้ข้าม
 ให้ย้ายท่าไปข้ามท่าอื่น ถ้ามีข้ามให้เอายอดน้ำนอง¹ จึงจ้อ¹ ยอดสะอึก ยอดผักบุง² ก็ได้เอาที่ยอดอันชี้
- (8) ไปข้างปากทางโน้นให้เอาหมาก 3 คำให้พลีเอาจึงว่าครุบาธยายเจ้าเหยยข้างมีข้ามน้ำข้าขอเชิญ
 ครุบาธยายเจ้าไปช่วย ให้ข้างข้ามน้ำไปจงง่ายเกิดแล้วจึงกลั่นใจ เต็ดเอายานนั้นมาอย่า
 เหลียวหลังแลอย่าเหลียวไปซ้ายไปขวาเลยตั้งหน้ามาที่เดียว ครั้นมาถึงข้างแล้วจงมนต์ยานั้น
 ๑ โอมณะรายผู้ตากฤตตีทยา ผู้มีนาครังสะบตี นระระทเวตาจะคงคา จะสาครอุทกคุณณะระ
 ระทเวตา ทวะระหมุดตียาเทวาจะสมุททิมวันตะยะ³ ๗๐ แล้วจึงกลั่นใจกับฝ่ามือแล้ว
- (9) เอาสีตาข้างขวา 3 ที ซ้าย 3 ที แล้วชี้ข้างลงไปครั้นลงถึงน้ำแล้ว เอากากยาที่เหลืออยู่นั้นทูลเหนือ
 ศีรษะแล้ววางลงไว้ที่ศีรษะข้างนั้นแล ประนมมือขึ้นว่ามนต์นี้ ๗๐ ๑ โอมพุทกันหตั้ง
 มาระยัง มาระยัง กันหตั้งสวาหะ⁴ ๗๐ แล้วจับยานี้ขึ้นทูลศีรษะ แล้วว่าครุบาธยายช่วยข้าพเจ้า
 ด้วยแล้วเอากากยานั้นชดออกไปกลางน้ำตรงหน้าข้างนั้น แล้วข้างตามออกไปเกิดข้างนั้น
 ตามน้ำไปแล กลจะชี้ข้างมีข้ามน้ำนั้น กล่าวไว้ดังนี้เป็นหลายประการ

¹ ให้น้ำวอยู่ (A)

ให้น้ำวน (B)

ให้อยู่ (E)

ให้ทำอยู่ (F) (N)

ให้น้ำวนอยู่ (G) (H) (I) (J) (K)

² ให้เอายอดน้ำนอง 1 ยอดจิงจ้อ 1 ยอดสะอึก 1 ยอดผักบุง ก็ได้ (B)

ให้เอายอดน้ำนอง ยอดจิงจ้อ ยอดสะอึก ยอดผักบุง ก็ได้ (E) (K) (N)

ให้เอายอดน้ำนอง จิงจ้อ สะอึก ผักบุง ก็ได้ (F) (G) (I)

ให้เอายอดน้ำนอง 1 ยอดจิงจ้อ 1 ยอดสะอึก ยอดผักบุง ก็ได้ (A) (H)

ให้เอายอดน้ำนอง จิงจ้อ สะอึกโทน ผักบุง ก็ได้ (J)

³ โอมณะรายฤตฤตตีทยา ภูมินาครังสะบตี นระระทเวตาจะคงคา จะสาครอุทกคุณณะระระทเวตาทวะระหมุดตียาเทวาจะสมุ
 ททิมวันตะยะ (A) (B) (E) (G) (H) (I) (J) (K)

โอมนระรายฤตฤตตีทยา ภูมินาครังสะบตี นระระทเวตานมมหันตมหันตาง ตปาสาครอุทกภูตลัญจกรนระทเวตานมมัตติยาเท
 วาจสมุททิมวันตย (F) (N)

⁴ โอมพุทกันหตั้งมาระยัง มาระยัง กันหตั้งสวาหะ (A)

โอมพุทกันตั้งมาระยังๆ กันตั้งสวาหะ (B) (G) (H) (K)

โอมพุทกันตั้งมาระยังยังกันตั้งสวาหะ (E) (F) (I) (J)

โอมพุทกันตั้งมาระยังกันตั้งสวาหะ (N)

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแม่ของกลที่ (2) กลชี้ข้างมีข้ามน้ำ จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ได้แก่ข้อความที่ 6 ข้างบางตัวเคยข้ามแต่แม่น้ำตาย ข้อความที่ 7 (-) ข้อความที่ 8 สอดอกข้าง ข้อความที่ 9 ทำห้วงไว้ ข้อความที่ 11 จะตกลงออกไป ข้อความที่ 12 ให้น้ำนอนอยู่ และข้อความที่ 13 โอมณะรายภูตาคฤศติยา ภูมินาคะรังสะบตี ณะระเทวะตาคจะคงคา จะสาครอทุกฤตณณะระวะระเทวะตาทะวะมุดติยาเทวะจะสมุทหิมะวันตะยะ ปรากฏความถี่ในการใช้ในตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน ส่วนข้อความที่ 7 มีทั้งปรากฏใช้คำว่า ระอา และไม่ปรากฏคำว่า ระอา แต่ความถี่ในการปรากฏว่าไม่ใช้คำว่า ระอา มีมากกว่า สำหรับข้อความที่ปรากฏใช้มากที่สุดซึ่งมีจำนวนความถี่เท่ากันได้แก่ข้อความที่ 10 เอาคานสอดห้วง และ เอาคานสอดท้อง ข้อความที่ 13 ให้อายอดน้านอง ยอดจิงจ้อ ยอดสะอึก ยอดผักบุง ก็ได้ และ ให้อายอดน้านอง จิงจ้อ สะอึก ผักบุง ก็ได้ และข้อความที่ 15 โอมพุกกันตั้งมาระยัง ๆ กันตั้งสวาหะ และ โอมพุกกันตั้งมาระยังยังกันตั้งสวาหะ

เมื่อนำมาพิจารณาตามบริบทแล้วในข้อความที่ 10 เอาคานสอดห้วง และ เอาคานสอดท้อง ควรจะใช้เป็น เอาคานสอดท้อง โดยพิจารณาจากบริบทว่าเมื่อเท้าข้างยังไม่ถึงดิน คานจะเป็นตัวช่วยในการพยุงตัวไว้และให้ข้างพยายามใช้เท้าตีน้ำเพื่อว่ายน้ำไป ในข้อความที่ 13 ให้อายอดน้านอง ยอดจิงจ้อ ยอดสะอึก ยอดผักบุง ก็ได้ และ ให้อายอดน้านอง จิงจ้อ สะอึก ผักบุง ก็ได้ หากพิจารณาตามบริบทแล้ว สามารถใช้ได้ทั้ง 2 แบบ เนื่องจากไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางความหมายใด แต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรใช้ “ยอด” ให้สม่ำเสมอในทุก ๆ คำ ให้อายอดน้านอง ยอดจิงจ้อ ยอดสะอึก ยอดผักบุง ก็ได้ ส่วนข้อความที่ 15 โอมพุกกันตั้งมาระยัง ๆ กันตั้งสวาหะ และ โอมพุกกันตั้งมาระยังยังกันตั้งสวาหะ เมื่อพิจารณาตามบริบทแล้วหากเป็นการใช้ไม่ยมกในการซ้ำคำก็ควรใช้เป็น โอมพุกกันตั้งมาระยังยังกันตั้งสวาหะ เนื่องจากไม่ยมกเป็นการซ้ำคำว่า ยัง

กลชี้ข้างเกลียดน้ำมิลงน้ำ (3)

ฉบับหลัก (A)

กลจะชี้ข้าง

(10) เกลียดน้ำมิลงน้ำนั้น ให้เขียนยันต์นี้

ปิดทางข้าง เมื่อจะเอาลงน้ำแล้วให้

เอาเบี้ย 3 เบี้ย หมาก 3 คำ ข้าวสุก 3 กระทง ไปพลีเอาผักกรอบแล เมื่อจะ

เอานั้นจึงว่าครูบาธิยายเจ้าเหยข้างเกลียดน้ำมิลงน้ำ ข้าขอเชิญครูบาธิยายไปช่วย เอาข้างลง

น้ำขอให้ลง่ายตายเถิด แล้วจึงเอายานั้นมาให้เอาที่กิ่งซี้ ไปข้างตะวันออกนั้นเอามา

เคี้ยวทามือแล้วเอาขี้ตาข้าง 7 ที ถ้ามิได้ผักกรอบให้อาลำโพงกาสะลัก มาเคี้ยวทามา

- (11) มือแล้วยี่ตาข้าง 6 ที ไปพลีเอาให้ว่าเหมือนกันนั้นแล แล้วจึงเอายันต์นั้นปิดทาง
ข้างเข้าแล้วยกมือขึ้นนมัสการ ครุบาธยายแล้วขึ้นชี้ข้าง¹แลเอาขอกระตลุง² 3 ที แล้ว
ครุบาธยายเจ้า³ ช่วยเอาข้างลงน้ำให้ข้างง่ายเถิด⁴ แล้วแก้ข้างลงไป⁵ เถิดลงน้ำง่ายแล กล
จะชี้ข้างข้ามน้ำจงทำไว้ดังนี้แล

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแยกของกลที่ (3) กลชี้ข้างเกลียดน้ำมีลงน้ำ จะเห็นได้ว่า
ข้อความแต่ละข้อความ ได้แก่ข้อความที่ 16 ยกมือขึ้นไหว้ครุบาธยายแล้วขึ้นชี้ข้าง ข้อความที่ 17
กระตลุง ข้อความที่ 18 ว่าครุบาธยายเจ้า ข้อความที่ 19 เอาข้างลงน้ำให้ข้างลงน้ำง่ายเถิด
และข้อความที่ 20 แล้วแก้ข้างลงไป ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน

เมื่อพิจารณาจากบริบทของการใช้ข้อความที่ 18 ว่าครุบาธยายเจ้า ผู้วิจัย
มีความเห็นว่าควรใช้เป็น แล้วว่าครุบาธยายเจ้า เนื่องจากมีคำเชื่อมคำว่า “แล้ว” อยู่ด้วยจะทำให้
ความชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ คำว่า ครุบาธยาย ควรใช้ “ธ” ในการสะกดคำจึงจะถูกต้อง เนื่องจาก
คำว่า ครุบาธยาย มาจากคำว่า ครุ หรือ ครุ ในภาษาบาลี, ครุ ในภาษาสันสกฤต (หลวงบรรพรัตน์รักษ์,
2552: 356) สมาสกับคำว่า อุปาธยาย เป็นคำว่า ครูปาธยาย (หลวงบรรพรัตน์รักษ์, 2552: 182) และ
แทรกเสียง อี หลัง ธ นอกจากนี้ยังเปลี่ยน “ป” เป็น “บ” จึงออกมาเป็นคำว่า ครุบาธยาย

¹ แล้วยกมือขึ้นนมัสการ ครุบาธยายแล้วขึ้นชี้ข้าง (A) (B)

ยกมือขึ้นไหว้ครุบาธยายขึ้นชี้ข้าง (E)

ยกมือขึ้นไหว้ครุบาธยายแล้วขึ้นชี้ข้าง (F) (I) (J) (N)

ยกมือขึ้นนมัสการครุบาธยายแล้วขึ้นชี้ข้าง (H)

แล้วยกมือขึ้นไหว้ครุบาธยายแล้วขึ้นชี้ข้าง (K)

² กระตลุง (A)

กระตลุง (B) (E) (F) (H) (I) (J) (N)

กระตลุง (K)

³ แล้วครุบาธยายเจ้า (A)

แล้วว่าครุบาธยายเจ้า (B) (E)

ว่าครุบาธยายเจ้า (F) (H) (I) (J) (K)

ว่าครุบาธยายเจ้าเอย (N)

⁴ เอาข้างลงน้ำให้ข้างง่ายเถิด (A)

เอาข้างลงน้ำให้ข้างลงง่ายเถิด (B) (H)

เอาข้างลงน้ำให้ข้างลงน้ำง่ายเถิด (E) (F) (I) (J)

ไปช่วยให้ข้างลงน้ำง่ายเถิด (K) (N)

⁵ แล้วแก้ข้างลงไป (A)

แล้วแก้ข้างขบลงไป (B) (E) (F) (H) (I) (J) (K) (N)

กลชี้ข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลุงเบญพาด (4)

ฉบับหลัก (A)

กลจะชี้ข้างกลจะชี้ข้างเกลียดไม้ เกลียดโรง เกลียดตลุงเบญพาดนั้น เป็นข้างขึ้นตาก็เป็นน้ำมัน¹ ก็ดี เพราะคนฝึกสอนมาแต่ก่อนนั้น มิรู้ใน

- (12) กลหัดข้าง ข้างจึงเป็นดังนี้ ให้ผู้ชี้ข้างพึงรู้แล้วจึงมีความเพียรดัดแปลงสืบไป ถ้าข้างขึ้นตาเป็นไส้² ให้เอาหมาก 3 คำ เทียนเล่มหนึ่ง ไปพลีเอาใบหิงหายผี³ ถ้ามิได้ให้เอาใบหิงหายราหู ถ้าหิงหายนาก็เอาเถิด ให้เอาเมื่อเที่ยงคืนให้**สงบลมสงบฝน**⁴ แลให้คลานเข้าไป **ครั้นถึงยาแล้ว**⁵ **จุดเทียนติดกะหล่ำ**⁶ แลเอาหมาก 3 คำนั้นวางลงที่โคนต้นยานั้น แล้วว่าครูบาธิยายเจ้าเหยยข้าง เกลียดโรง เกลียดตลุง เบญพาด
- (13) นึก ๆ ข้าฯ ขอเชิญครูบาธิยายเจ้าไปช่วยให้ข้างเข้าไม้เข้าโรงเข้าตลุงเบญพาดจงง่ายเถิด แล้วจึงเคียงขึ้นต้นยา⁷ เข้าแล้วให้ว่ามนต์นี้ 3 ที ๓๐ โอมพระเทวกันมีฤทธิ์รักสนิท ชิดกว่าเก่าสวาทะ ๓๐ แล้วกลั่นใจเอามือขวารูดเอาใบยานั้นที่ 1 แล้วกลั่นใจเอามือซ้ายแล้วรูดเอาใบยานั้นที่ 1 แล้วเอาใบยานั้นกำมาตามซ้าย ตามขวา⁸ อย่าเอาปนกันเข้าครั้นมาถึงโรงข้างแล้ว จึงเอามือขวานั้นว่ามนต์นี้ 3 ที ๑ โอมกุ่มมักฉักตราสวาทะ ๓๐

¹ เป็นน้ำมัน (A)

เป็นข้างน้ำมัน (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

² เป็นไส้ (A) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

เป็นข้างไส้ (B)

³ ไปพลีเอาใบหิงหายผี (A)

ไปพลีเอาใบหิงหายผี (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

⁴ ให้สงบลมสงบฝน (A) (H)

ให้สงบลมสงบฝน (B) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

⁵ ครั้นถึงยาแล้ว (A)

ครั้นถึงต้นยาแล้ว (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

⁶ จุดเทียนติดกะหล่ำ (A)

จุดเทียนติดเข้ากับต้นยา (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

⁷ แล้วจึงเคียงขึ้นต้นยา (A)

แล้วจึงคลานเคียงต้นยา (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J)

แล้วจึงคลานเข้าเคียงต้นยาเข้า (K)

⁸ กำมาตามซ้าย ตามขวา (A) (B) (G) (H) (I) (J) (K)

กำมาตามขวา ตามซ้าย (E) (F)

- (14) แล้วกลั่นใจ เอาใบบานนั้นสีตาข้างข้างขวา¹ 3 ที่แล้วเอาใบบานมือซ้ายมนต์ แล ทำตุ๊กกันแล้ว เอาสีตาข้างซ้าย² 3 ที่ แล้วเอากากยานั้นประสมกันเข้าแล้ว เอา สีตลึงเบญพาดแล้วเอา กากยาที่เหลือนั้นฝังไว้ ที่ตีนตลึงนั้นเกิด ให้ทำดังนี้ 3 ครั้งหายแล ถ้าข้างน้ำมันเป็นดังนี้ก็ทำตุ๊กกล่าวมานี้แล้ว ให้เอาข้างพังอันมี สัตขุมนั้น มาผูกไว้ค้อยกัน³ ครั้นจะเอาลงน้ำก็ดี จะเอาออกเดินก็ดีให้เอาข้าง พังนั้นนำไป ครั้นกลับมาถึงโรงแล้ว ก็ให้ข้างพังนั้นเข้ายื่นเคียง ตลึง เบญพาดไว้แล้วจึงเอาข้างอันเกลียด นั้นตามเข้าตลึงเบญพาดงายแล ท่านจึงห้ามไว้ว่าข้างมีน้ำมัน อย่าผูกตรากเสียให้เอาออกเดินแลลงน้ำ จงทุก วัน ถ้าผูกตรากไว้จะเกลียดไม้ เกลียดโรง เกลียดตลึง เบญพาด ท่านกล่าวไว้ดังนี้แล

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแพกของกลที่ (4) กลซึ่งข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลึง เบญพาด (ตลึง คือ เสาสำหรับผูกข้าง, เบญพาด คือ เสาสองข้างมีความสูงต่ำไม่เท่ากัน ข้างหน้าสูง ข้างหลังต่ำ) จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับ อย่างชัดเจน ได้แก่ข้อความที่ 21 เป็นข้างน้ำมัน ข้อความที่ 22 เป็นไซ้ ข้อความที่ 23 ไปพลีเอา ใบบึงหายผี ข้อความที่ 24 ให้สังคิมสังคิม ข้อความที่ 25 ครั้นถึงต้นยาแล้ว ข้อความที่ 26 จุดเทียน ติดเข้ากับต้นยา ข้อความที่ 27 แล้วจึงคลานเคียงต้นยา ข้อความที่ 28 กำมาตามซ้าย ตามขวา ข้อความที่ 29 สีตาข้างข้างขวา ข้อความที่ 30 สีตาข้างข้างซ้าย และข้อความที่ 31 ผูกไว้ด้วยกัน

¹ สีตาข้างข้างขวา (A)
สีตาข้างข้างขวา (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

² สีตาข้างซ้าย (A)
สีตาข้างซ้าย (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

³ ผูกไว้ค้อยกัน (A)
ผูกไว้ด้วยกัน (B) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

กลชี้ข้างกำรากเหลือลาม (5)

ฉบับหลัก (A)

กลจะชี้ข้างกำรากเหลือลาม ท่านว่าเป็นข้างบ้ำลิมความเจ็บ¹ ถ้าผู้ใดจะชี้แต่ในที่นั่ง² แลฝีมืกำลัง
ของตัวให้ข้างฟังนั้น³ ท่านว่ามีไซ่ชาวลูกศิษย์หาครุมิได้ ท่านว่าออกชี้ข้างอ่ายังป็น⁴ อย่าให้
เชื่อฟังเป็นอันขาดทีเดียว อันข้างกำรากบ้ำเหลือลาม⁵ และจะอาศัยได้แต่ผูกเครื่องตัว⁶ เรียกว่า
ผูกพาดหมุน

- (36) กับผูกชนกสองคองจึงจะฟัง อันว่าผูกพาดหมุนนั้น ผูกตะคนก็ให้ทับนม จะผูกพาดหน้าก็
ให้เข้าค่อน้อย จะผูกของหางก็ให้ถึงขนาด ตะคนพาดหน้าของหางนั้นให้ทำด้วยเชือกหนึ่ง
สามเกลียว จะผูกตะคนนั้นถ้าข้าง 6 คอกให้ไว้หุตะคนห่างกันนิ้วหนึ่ง⁷ ถ้าข้างมีถึง 6 คอก
ท่านว่ามีไซ่สารให้คะเนเอาแต่พอสมควร ให้มีพรมทั้งสองข้าง ยาวข้างละสี่คอก⁸ ทั้ง

¹ ท่านว่าเป็นข้างบ้ำลิมความเจ็บ (A) (B) (D) (E) (F) (G) (H) (I) (K)

ท่านว่าเป็นข้างบ้ำลิมความเจ็บ (J)

- (M) (N)

² ถ้าผู้ใดจะชี้แต่ในที่นั่ง (A) (B) (D) (E) (F) (G) (H) (I)

ถ้าผู้ใดว่าจะชี้แต่โดยที่นั่ง (J)

ถ้าผู้ใดว่าจะชี้แต่ในที่นั่ง (K)

- (M) (N)

³ แลฝีมืกำลังของตัวให้ข้างฟังนั้น (A)

แลฝีมืของตัวให้ข้างฟังนั้น (B) (H)

แลฝีมืกำลังของตัวให้ข้างฟังนั้น (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

- (M) (N)

⁴ ท่านว่าออกชี้ข้างอ่ายังป็น (A) (D) (H) (K)

ท่านว่าออกชี้ข้างอ่ายังป็น (B) (E) (F) (G) (I) (J)

- (M) (N)

⁵ อันข้างกำรากบ้ำเหลือลาม (A)

อันว่าข้างกำรากบ้ำเหลือลามแล้ว (B)

อันว่าข้างกำรากเหลือลามแล้ว (D)

อันข้างกำรากบ้ำเหลือลามแล้ว (E) (F) (G)

อันว่าข้างกำรากบ้ำเหลือลาม (H) (I) (J) (K)

- (M) (N)

⁶ และจะอาศัยได้แต่ผูกเครื่องตัว (A)

จะอาศัยได้ก็แต่ผูกเครื่อง (B) (H)

จะอาศัยได้แต่ผูกเครื่องตัว (D) (F) (G)

จะเอาใส่ได้แต่ผูกเครื่องตัว (E)

จะอาศัยได้ก็แต่ผูกเครื่องตัว (I) (J)

แล้วจะอาศัยได้ก็แต่ผูกเครื่องตัว (K)

- (M) (N)

⁷ ถ้าข้าง 6 คอกให้ไว้หุตะคนห่างกันนิ้วหนึ่ง (A)

ถ้าข้าง 6 คอกให้ไว้หุตะคนห่างกัน 1 คอก (B) (D) (E) (F) (G) (H) (I) (J) (K)

⁸ ให้มีพรมทั้งสองข้าง ยาวข้างละสี่คอก (A) (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

- (H) (N)

ให้พรมทั้งสองข้างยาวข้างละ 4 วา (M)

- แฝดให้ผูกสองคนผืนหน้าเข้าหากัน¹ แล้วเอาพรมสวดเข้า² ให้ได้ข้างละกำ แล้วชักเข้าให้
 (37) ตีงกว่าจะชักไม้เข้าได้³ ให้ผูกกระวีนห่างกันศอกหนึ่ง⁴ อย่าผูกจักรันแล้วบังปล้องอ้อย
 ไว้คนละข้าง แล้วจึงผูกพาดหน้าพรมนั้นยาวสามศอก⁵ ทั้งแฝด ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนไหล่คนหนึ่ง
 นั่งที่หน้าไหล่ผืนหน้าเข้าหากัน⁶ ให้รัดหนังช้างให้ร้อนเข้ามาอยู่หน้าอกแล้ว จึงเอาพานหน้าวาง

¹ ผูกสองคนผืนหน้าเข้าหากัน (A)

ให้ผูกสองคนผืนหน้าเข้าหากัน (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K) (M)

- (H) (N)

² เอาพรมสวดเข้า (A)

เอาพรมสอดเข้า (B)

แล้วเอาพรมสอดเข้า (D) (E) (F) (G) (I) (J) (M)

- (H) (N)

แล้วเอาพรมชนกสอดเข้า (K)

³ แล้วชักเข้าให้ตีงกว่าจะชักไม้ได้ (A)

แล้วชักเข้าให้ตีงกว่าจะชักไม้เข้า (B) (D) (F) (G) (I) (J) (M)

แล้วชักเข้าให้ตีงกว่าจะชักไม้เข้า (E)

- (H) (N)

แล้วชักเข้าให้ตีงกว่าจะหนักไม้เข้า (K)

⁴ ให้ผูกกระวีนห่างกันศอกหนึ่ง (A)

ให้ผูกกระวีนห่างกัน 1 ศอก (B) (D) (I) (J) (K)

ให้ผูกกระวีนห่างกันหนึ่งศอก (E) (F) (G)

- (H) (N)

ให้ผูกกระวีนห่างกัน 1 วา (M)

⁵ แล้วจึงผูกพาดหน้าพรมนั้นยาวสามศอก (A)

แล้วจึงผูกพาดหน้าพรมนั้นยาว 3 คืบ (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (M)

- (H) (N)

แล้วจึงผูกพาดหน้าพรมนั้นยาว 3 วา (M)

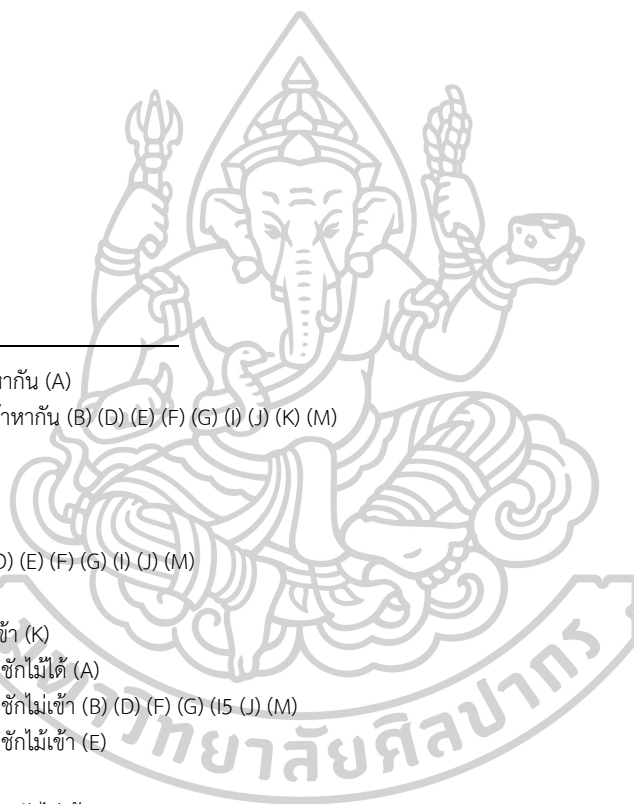
⁶ ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนไหล่คนหนึ่งนั่งที่หน้าไหล่ผืนหน้าเข้าหากัน (A)

ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนไหล่คนหนึ่งนั่งที่หน้าไหล่ผืนหน้าเข้าหากัน (B)

ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนไหล่ คนหนึ่งนั่งที่หน้าไหล่ผืนหน้าเข้าหากัน (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

- (H) (N)

ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งที่หน้าไหล่ผืนหน้าเข้าหากันแล้ว (M)

แต่ปลายข้างนั้นให้ลำพานหน้าอยู่ที่ค่อน้อย¹ ได้ทีแล้วเอาพรหมสอดเข้าในหุกระวินตะ
คนทั้งซ้ายทั้งขวาให้ด้ข้างละสองกำแล้วชักเข้าให้ตั้ง แล้วเอาพรหมพานหน้าข้างขวามาสอด
(38) หุกระวินพานหน้าข้างซ้าย เอาพรหมพานหน้าข้างซ้าย มาสอดหุกระวินพานหน้าข้างขวาให้ด้
ข้างละสองกำ แล้วก็ชักเข้ากับหุกระวินตะคนสองกำ² ผ่าหน้าจึงจะรัดค่อน้อย³ แล้วบังไว้เถิดแล้ว
จึงผูกของหางชักเข้าให้หุกระวินห่างกันกับหุกระวินตะคนนั้นศอกหนึ่ง⁴ แล้วจึงเอาไม้ทำลูกจาง
นางสวัดเข้าไว้⁵ (.....)⁶ แล้วจึงผูกชนกสองคอ อันว่าผูกชนกสองคอนั้นให้เอาเชือกหนังเกลียว

¹ ให้รัดหนังข้างให้ร่นเข้ามาอยู่ที่หน้าอกแล้วจึงเอาพานหน้าวางแต่ปลายข้างนั้นให้ลำพานหน้าอยู่ที่ค่อน้อย (A) (B) (D) (E) (K) (M)
ให้รัดหนังข้างให้ร่นเข้ามาอยู่ที่หน้าอก แล้วจึงเอาพานหน้าวางแต่ปลายคางนั้นให้ลำพานหน้าอยู่ที่ค่อน้อย (F)
ให้รัดหนังข้างให้ร่นเข้ามาอยู่ที่หน้าอกแล้วจึงเอาพานหน้าวางแต่ปลายคางนั้นให้ลำพานหน้าอยู่ที่ค่อน้อย (G) (I) (J)

- (H) (N)

² แล้วก็ชักเข้ากับหุกระวินตะคนสองกำ (A)
แล้วก็ชักให้ตั้งหุกระวินห่างกัน 6 ศีบ แล้วกลับเอาพรหมพานหน้ามาสอดตามซ้ายตามขวาแล้วเอาสอดเข้ากับหุกระวินตะคนสองกำ (B)
แล้วก็ชักเข้าให้ตั้งหุกระวินห่างกัน 6 นิ้วแล้วก็กลับเอาพรหมพานหน้ามาสอดตามซ้ายตามขวา แล้วเอาสอดเข้ากับหุกระวินตะคนสองกำ
(D)

แล้วก็ชักเข้าให้ตั้งหุกระวินห่างกัน 6 นิ้ว แล้วก็กลับเอาพรหมพานหน้ามาสอดตามขวาตามซ้ายแล้วเอาสอดเข้ากับหุกระวินตะคนสองกำ
(E) (F) (G) (I) (J) (K)

- (H) (N)

แล้วก็ชักให้ตั้งหุกระวินห่างกัน 6 ศอก แล้วก็กลับเอาพรหมพานหน้ามาสอดตามซ้ายตามขวา แล้วเอาสอดเข้ากับหุกระวินตะคนสองกำ
(M)

³ ผ่าหน้าจึงจะรัดค่อน้อย (A)

พานหน้าจึงจะรัดค่อน้อย (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K) (M)

- (H) (N)

⁴ ให้หุกระวินห่างกันกับหุกระวินตะคนนั้นศอกหนึ่ง (A)

ให้หุกระวินห่างกันกับหุกระวินตะคนนั้น 1 ศีบ (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

- (H) (N)

ให้หุกระวินห่างกันกับหุกระวินตะคนนั้น 1 ศอก (M)

⁵ เอาไม้ทำลูกจางนางสวัดเข้าไว้ (A)

เอาไม้ทำลูกจางนางสวัดเข้าไว้ (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (M)

- (H) (N)

เอาไม้ลูกจางนางสวัดเข้าไว้ (K)

⁶ - (A) (N)

(เพิ่มจากเล่มA) และพรหมตะคนพานหน้าของหางทั้งซ้ายทั้งขวา แล้วให้เอาลูกจางนางสวัดเข้าไว้ (B) (D) (I) (J) (K) (M)

(เพิ่มจากเล่มA) แล้วพรหมตะคนพานหน้าของหางทั้งขวาทั้งซ้ายนั้น ให้เอาลูกจางนางสวัดเข้าไว้ (E) (F) (G)

- (39) เด็ยวเท่านี้วู้ซ้อันที่เสมอกันที่ ไม่กั้งไม้กอดกันนั้น¹ จึงเอาหุกระวิน แต่พอสมควรกัน
แล้วจึงเอาเชือกหนึ่งนั้น พาดเข้ากับหุกระวิน² ทั้งสองข้าง แล้วจึงเอาโอบเข้ากับคอข้างอย่างเกลา
ค่อนั้น แล้วคะเนเมื่อจะผูกนั้น ให้หุกระวินห่างกันศอกหนึ่ง³ แล้วจึงทำพรมใส่ทั้งสอง
ข้างและเส้นพรมนั้นเล็กใหญ่คะเนแต่พอสมควร ยาวนั้นเส้นละสามศอก⁴ ทั้งแฝด แล้วจึง
เอาใส่ที่ค่อน้อยข้างนั้น ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนกระโหมด คนหนึ่งนั่งหน้าไหล่ข้างนั้นผินหน้าเข้า
 (40) หากัน⁵ แล้วเอาพรมสอดหุกระวินเข้าทั้งสองข้าง ชักให้ตึงให้พรมห่างกันศอกหนึ่ง⁶ แล้วจึงเอา
ขันธ์ผูกทับเกลาค่อนั้นเข้าให้ท้องตะพานฝั่งค่อน้อย ให้ผูกสนเข็มชักเข้าแต่พอประมาณให้

- ¹ เอาเชือกหนึ่งเกลียวเด็ยวเท่านี้วู้ซ้อันที่เสมอกันที่ ไม่กั้งไม้กอดกันนั้น (A)
 เอาเชือกหนึ่งเกลียวเด็ยวเท่านี้วู้ซ้อันที่เสมอกันนั้นอย่ากัวยาคอด (B) (M)
 เอาเชือกหนึ่งเกลียวเท่านี้วู้ซ้อันที่เสมอกันไม่กัวยาคอด (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)
 - (H) (N)
- ² แล้วจึงเอาเชือกหนึ่งนั้น พาดเข้ากับหุกระวิน (A)
 แล้วจึงเอาเชือกหนึ่งนั้นบากเข้ากับหุกระวิน (B) (D) (I) (J) (K) (M)
 แล้วจึงเอาเชือกหนึ่งนั้นคาคเข้ากับหุกระวิน (E) (F)
 แล้วจึงเอาเชือกหนึ่งนั้นบาดเข้ากับหุกระวิน (G)
 - (H) (N)
- ³ คะเนเมื่อจะผูกนั้น ให้หุกระวินห่างกันศอกหนึ่ง (A)
 คะเนเมื่อจะผูกนั้น ให้หุกระวินห่างกัน 1 ศอก (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)
 - (H) (N)
 คะเนเมื่อจะผูกนั้นให้หุกระวินห่างกัน 1 วา (M)
- ⁴ เส้นพรมนั้นเล็กใหญ่คะเนแต่พอสมควร ยาวนั้นเส้นละสามศอก (A)
 เส้นพรมนั้นคะเนแต่พอสมควร ยาวเส้นละ 3 ศอก (B)
 เส้นพรมนั้นเล็กใหญ่คะเนแต่พอสมควร ยาวเส้นละ 3 ศอก (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)
 - (H) (N)
 เส้นพรมนั้นคะเนแต่พอสมควร ยาวเส้นละ 3 วา (M)
- ⁵ ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนกระโหมด คนหนึ่งนั่งหน้าไหล่ข้างนั้นผินหน้าเข้าหากัน (A)
 ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนกระโหมด คนหนึ่งนั่งหน้าไหล่ข้างนั้นผินหน้าเข้าหากัน (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K) (M)
 - (H) (N)
- ⁶ ชักให้ตึงให้พรมห่างกันศอกหนึ่ง (A)
 ชักให้ตึงให้พรมนั้นห่างกัน 1 ศอก (B)
 ชักให้ตึงพรมห่างกัน 1 ศอก (D)
 ชักให้ตึงให้พรมห่างกันหนึ่งศอก (E) (F) (G) (I) (J) (K)
 - (H) (N)
 ชักให้ตึงให้พรมห่างกัน 1 วา (M)

- มีพรมทั้งสองข้าง ให้ทุกระวินห่างกันศอกหนึ่ง¹ สิ้นพรมแล้วบังปล้องอ้อยไว้คนละข้างเถิด แล้วจึงเอาไม้ปากเปิด ชัดเอาพรมเกลาคอนั้น ให้แทรกขึ้นมาที่กลางพรมชนักใหญ่ขึ้น แล้วจึงเอาลูกจางนางสอดเข้าไว้ แล้วชักไม้ปากเปิดเสีย แล้วจึงชันลูกจางนางเข้าให้ตั้งทั้งตะ
- (41) คนพานหน้าของหางและเกลาคอนั้น แล้วเอาอ้อยทิ้งเข้าไปให้กิน ถ้าจับอ้อยใส่ปากเข้า แล้วเคี้ยวกลืนเข้าไปได้อยู่ ให้ชันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งไปให้กินเล่า ถ้าจับอ้อยใส่ปากเคี้ยว กลืนมิได้อมไว้ก็ตีคาย เสียก็ตีหนักเบาเป็นประมาณอยู่แล้ว ถ้าจะให้ช้หนักขึ้นไปกว่านี้² ให้ชันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งเข้า ถ้าจับได้อยู่แต่เอาใส่ปากมิได้นั้น หนักเต็มที่อยู่แล้ว ถ้าจะเดินก็มีเต็มก้าวจะข้ามชันน้ำก็มีพัน³
- (42) ถ้าจะให้ลัมกับที่ชันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งเข้าไปลองดู ถ้าจับอ้อยมิถูกก็ตี มิจับอ้อยก็ตี หนักเหลือขนาดแล้ว ถ้ามีคสายลูกจางนางเสีย ลัมกับที่แลอย่างนี้ท่าน ว่าผูกพาดหมุนชนักสองคอ อันว่าข้างกำรากบ้าเหลือลาม ลัมความเจ็บมิฟังขอ ถ้าผูกเครื่องตัวอันชื่อว่าพาดหมุนแล้ว ผูกชนักสองคอทำดังกล่าวนั้น มีอาจที่จะเหลือลามไปได้ เลยท่านจึงกล่าวไว้ว่าผูกพาดหมุน พาดหมุนนี้หนักกว่าผูกใส่เสี้ยนใส่หนาม ถ้าเป็นแต่ข้างหยาบคาย
- (43) กิริยาหนักมิได้กำรากเหลือลาม ไม่ลัมความเจ็บแต่อยากจะใคร่ทิ่มแทงชีวิตค้อนเล่น กล้าหาญ หนักมักหาคนหาข้าง ท่านว่าเป็นข้างหยาบคายห้ามมิให้ผูกพาดหมุน อันจะผูกชนักสองคอนั้น ก็ตาม แต่กิริยาข้างหนัก เขา นั้นจะผูกก็ตามเถิด อันลูกจางนางนั้นห้ามมิให้ใส่ ทั้งเครื่องตัวและเกลาคอนั้นก็มีให้ใส่ ท่านว่าให้เชิญเทวดาอันอยู่รักษาตัวข้างนั้น ออกเสียจากตัวข้างแล้ว เชิญให้ชันสถิตอยู่เหนือศีรษะเรา แล้วจึงให้กินอ้อยสามท่อน ให้หย่อนกำลังทั้งกิริยาก็จะคล้าย⁴ อัน

¹ ให้ทุกระวินห่างกันศอกหนึ่ง (A)

ให้ทุกระวินห่างกัน 1 ศอก (B) (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

- (H) (N)

ให้ทุกระวินห่างกัน 1 วา (M)

² ถ้าจะให้ช้หนักขึ้นไปกว่านี้ (A)

ถ้าจะให้หนักกว่านี้ (B) (D) (E) (F) (I) (J) (K) (M)

ถ้าจะให้หนักกว่านั้น (G)

- (H) (N)

³ จะข้ามชันน้ำก็มีพัน (A)

จะข้ามคันทันน้ำก็มีพัน (B) (E) (F) (G) (I) (J) (K) (M) (N)

ข้ามคันทันน้ำก็มีพัน (D)

- (H)

⁴ แล้วจึงให้กินอ้อยสามท่อน ให้หย่อนกำลังทั้งกิริยาก็จะคล้าย (A)

แล้วจึงให้กินอ้อยสามท่อนให้เป็นชัยชนะ กำลังข้างก็จะน้อยกิริยาก็จะคล้าย (B)

แล้วจึงให้กินอ้อย 3 ท่อนให้เป็นหายนะกำลังข้าง ก็จะน้อยกิริยาก็จะคล้าย (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K) (M) (N)

- (H)

(44) นี่ท่านว่าให้แบ่งกำลังออกเสียบาง แล้วจึงแก้ไขที่ศึกษามา เมื่อจะเอาเล่นเป็นการออกสนาม จะให้ไต่มาไต่คน ชนบารูก็ตามเถิด ถ้าผู้จะขี่มีมือตีกี่ขณะข้าง ถ้าฝีมือรู้ถึงข้างก็จะแพ้ข้าง¹ ท่านกล่าวไว้ดังนี้แล

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแม่ของกลที่ (5) กลขี่ข้างกำรากเหลือลาม จะเห็นได้ว่า ข้อความแต่ละข้อความ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน ได้แก่ ข้อความที่ 32 ท่านว่าเป็นข้างบ้ำลิมความเจ็บ ข้อความที่ 33 ถ้าผู้ใดจะขี่แต่ในที่นี้ ข้อความที่ 34 แลฝีมือกำลังของตัวให้ข้างฝั่งนั้น ข้อความที่ 35 ท่านว่าอวดขี่ข้างอ้ายยังป็น ข้อความที่ 36 อันว่าข้างกำรากบ้ำเหลือลาม ข้อความที่ 37 จะอาศัยได้แต่ผูกเครื่องตัว ข้อความที่ 38 ถ้าข้าง 6 สอกให้ไว้หุตะคนห่างกัน 1 สอก ข้อความที่ 39 ให้มีพรมทั้งสองข้าง ยาวข้างละสี่สอก ข้อความที่ 40 ให้ผูกสองคนผืนหน้าเข้าหากัน ข้อความที่ 41 แล้วเอาพรมสอดเข้า ข้อความที่ 42 แล้วชักเข้าให้ตึงกว่าจะชักไม่เข้า ข้อความที่ 43 ให้หุกระวินห่างกัน 1 สอก ข้อความที่ 44 แล้วจึงผูกพานหน้าพรมนั้นยาว 3 คืบ (พานหน้า คือ เชือกที่ถักเป็นแผ่นแบนใช้พันรอบอก (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2564: 101)) ข้อความที่ 45 ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนไหล่ คนหนึ่งนั่งที่หน้าไหล่ผืนหน้าเข้าหากัน ข้อความที่ 46 ให้รัดหนังข้างให้ร่นเข้ามาอยู่ที่หน้าอกแล้วจึงเอาพานหน้าวางแต่ปลายข้างนั้นให้ลำพานหน้าอยู่ที่ค่อน้อย ข้อความที่ 47 แล้วก็ชักเข้าให้ตึงหุกระวินห่างกัน 6 นิ้ว แล้วกลับเอาพรมพานหน้ามาสอดตามขวาตามซ้ายแล้วเอาสอดเข้ากับหุกระวินตะคนสองกำ ข้อความที่ 48 พานหน้าจึงจะรัดค่อน้อย ข้อความที่ 49 ให้หุกระวินห่างกันกับหุกระวินตะคนนั้น 1 คืบ ข้อความที่ 50 เอาไม้ทำลูกจางนางสอดเข้าไว้ ข้อความที่ 51 และพรมตะคนพานหน้าของหางทั้งซ้ายทั้งขวา แล้วให้เอาลูกจางนางสอดเข้าไว้ (เพิ่มจากเล่ม A) (ของหางคือ บริเวณก้นและหางที่ไว้ร้อยเชือกขึ้นมาผูกส่วนหลังหรือคอข้าง) ข้อความที่ 52 เอาเชือกหนังเกลียวเท่านิ้วขึ้นที่เสมอกันไม่ก๊วไม่คอด ข้อความที่ 53 แล้วจึงเอาเชือกหนังนั้นบากเข้ากับหุกระวิน ข้อความที่ 54 คะเนเมื่อจะผูกนั้นให้หุกระวินห่างกัน 1 สอก ข้อความที่ 55 เส้นพรมนั้นเล็กใหญ่กะเนแต่พอสุมควรว ยาวเส้นละ 3 สอก ข้อความที่ 56 ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนกระโหมดคนหนึ่งนั่งหน้าไหล่ข้างนั้นผืนหน้าเข้าหากัน (กระโหมด คือ อวัยวะส่วนกลางกระหม่อมข้าง หรือจอมประสาทศีรษะข้าง บางตำราเรียก กระหมวด หรือ ขมวด ก็มี (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2564: 6)) ข้อความที่ 57 ชักให้ตึงให้พรมห่างกันหนึ่งสอก ข้อความที่ 58 ให้หุกระวินห่างกัน 1 สอก ข้อความที่ 59 ถ้าจะให้หนักกว่านี้

¹ ถ้าฝีมือรู้ถึงข้างก็จะแพ้ข้าง (A)

ถ้าฝีมือชั่วรู้ถึงข้างก็จะแพ้ข้าง (B) (D) (E) (F) (G) (J) (K) (M) (N)

- (H)

ถ้าฝีมือชั่วรู้แลมาถึงข้างก็จะแพ้ข้าง (I)

ข้อความที่ 60 จะข้ามคั่นนาก็มีฟัน ข้อความที่ 61 แล้วจึงให้กินอ้อย 3 ท่อนให้เป็นหายนะกำลังข้าง
ก็จะน้อยก็ริยาก็คลาย และข้อความที่ 62 ถ้าผีมือชั่วรู้ถึงข้างก็จะแพ้ข้าง

จากการจำแนกตัวแยกตลอดเนื้อหากลซึ่งข้างกำรากลือกลาม ทำให้ผู้วิจัยพบว่า
ความยาวในการผูกเชือก หรืออุปกรณ์เครื่องตัวข้าง ซึ่งตำราฉบับ M การผูกหูกกระวิน ใช้หน่วย
ความยาวเป็น “ว” และระยะห่างหูกกระวินห่างกับหูกกระวินตะคน ใช้หน่วยเป็น “ศอก” นั้น
ไม่สมเหตุสมผลและแตกต่างจากฉบับอื่นที่ผูกหูกกระวินใช้หน่วยความยาวเป็น “ศอก” และระยะห่างหูก
กระวินห่างกับหูกกระวินตะคน ใช้หน่วยเป็น “คืบ”

กลซึ่งข้างค้ำกลางแปลง (6)

ฉบับหลัก (A)

กลจะซึ่งข้างค้ำกลางแปลงนั้น เมื่อยังมีเปิดโหลง
ออกมาจากขาซ้ายนั้น ให้ผู้ซึ่งข้างค้ำออกตะพัด ณ ที่กลางแปลงนั้น ให้ใช้ขาใช้ที่นั่ง
ให้ไปซ้ายไปขวา จงหลายรอบ ให้ได้สำเนียงกัน ถ้ายังกระด้างกระเดื่องก็ให้ละให้กาย
ไปซ้ายไปขวา จงคล่องแลให้ความรู้¹ นั้น ขับให้วิ่งไปให้กายจงหนักให้ข้างขยาด² ครั้นว่าเปิด
โหลงออกมาจะเข้าค้ำนั้นจะเข้าไปซ้ายไปขวา จึงจะคล่อง³ วิ่งก็จะมีฝีเท้าขึ้น ครั้นเหนื่อยแล้วจึงออก
(65) มา ยืนอยู่ด้วยข้างยืนค้ำย ครั้นว่าเปิดโหลงออกมาจากขาซ้าย ถึงที่กลางแปลงข้างค้ำยปิดได้ดี
แล้ว⁴ ถ้าแลข้างเถื่อน 2 ซ้าง 3 ซ้าง ก็ดีให้ผู้ซึ่งข้างนั้นพิเคราะห์ดู ถ้าเห็นข้างเถื่อนตัวใดมีกริยาว่องไว
กว่ากัน⁵ ก็ให้มุ่งหมายเอาตัวนั้นก่อน แล้วจึงถวายเป็นบังคมแล้ว จึงเลื่อนออกไปจากที่ ถ้า
โหลงนั้นแยกย้ายกันอย่าให้ข้างเชือกเข้าไปก่อน แต่ข้างค้ำนั้นเข้าไปกว่าข้างโหลงให้กลม

¹ จงคล่องแลให้ความรู้ (A) (D) (G) (I) (J) (K)

จงคล่องแก้งให้ความรู้ (E)

จงคล่องแก้งให้ความรู้ (F)

² ขับให้วิ่งไปให้กายจงหนักให้ข้างขยาด (A)

ขับให้วิ่งให้รานท้ายจงหนักให้ข้างขยาด (D)

ขับให้วิ่งให้รานท้ายจงหนักให้ข้างขยาด (E) (F)

ขับให้วิ่งให้ข่มท้ายจงหนักให้ข้างขยาด (G)

ขับให้วิ่งให้รานท้ายจงหนักให้ข้างนั้นขยาด (I) (J)

ขับให้วิ่งให้หันท้ายจงหนักให้ข้างขยาด (K)

³ จึงจะคล่อง (A) (D) (F) (I) (J) (K)

จึงจะคล่อง (E)

จึงจะคล่อง (G)

⁴ ถึงที่กลางแปลงข้างค้ำยปิดได้ดีแล้ว (A)

ถึงที่กลางแปลงข้างค้ำยปิดค้ำยก็ดีแล้ว (D)

ถึงที่กลางแปลงข้างค้ำยปิดค้ำยดีแล้ว (E) (F) (G) (I) (J)

ถึงที่กลางแปลงข้างค้ำยปิดค้ำยดีแล้ว (K)

⁵ ถ้าเห็นข้างเถื่อนตัวใดมีกริยาว่องไวกว่ากัน (A)

ถ้าเห็นข้างเถื่อนตัวใดมีกริยาว่องไวหยาบคายกว่ากัน (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

- กัน¹ ถ้าช่างโหลงตัวใดมิเข้ากลมมุ่นกันอยู่ในเรือนโหลง มันเกรกรายเกะกะนัก² ก็ให้ช่างค้ำ
- (66) ทีมแหงขวิดค้อนทำให้เจ็บ ให้มุ่นเข้าในเรือนโหลงจงได้ ครั้นว่ากวาดโหลงเข้ากลมกันดีแล้ว จึงให้ช่างเชือกเข้าไปคล้อง และให้เข้าคล้องช่างขวาช่างค้ำ อย่าให้ผู้คล้องจับช่างเชือกขึ้นไปให้เกินช่างค้ำ ถ้าช่างเถื่อนมาชน ช่างค้ำช่วยมิทันจะเสียทีแลให้ผู้ซึ่งช่างค้ำมุ่งหมายเอาช่างเถื่อน ที่มีกริยาว่องไวนั้น ให้ช่างเชือกคล้องจงได้ก่อนถ้าช่างโหลงช่างเถื่อน จะตลบไปซ้ายก็ตีไปขวาก็ดี ให้ช่างเชือกเข้าคว่าช่างค้ำจงได้ ครั้นให้ช่างเชือกอยู่
- (67) ช่างซ้ายช่างค้ำนั้น ถ้าได้ทีจะคล้องมิถนัด เพราะช่างค้ำจะกิดลำ ๑ อยู่³ จึงห้าม มิให้ช่างเชือกอยู่ซ้ายช่างค้ำด้วยเหตุฉะนี้ แลผู้ซึ่งช่างเชือกจะคล้องนั้น คล้องให้ถูกเท้าซ้ายก่อน ถ้าคล้องถูกเท้าขวาก่อน จะสอดให้ถูกเท้าซ้ายนั้นขัดสน⁴ เพราะลำเชือกเข้าขวางอยู่ จึงให้คล้องเท้าซ้ายก่อน⁵ แล ถ้าช่างเถื่อนมุ่งหมายช่างค้ำอยู่ ก็ให้ผู้ซึ่งช่างรักษาไว้อย่าให้เสียที ถ้าช่างเถื่อนกลับมาชน ก็วางไปให้ได้ที่วางตลบ แต่อย่าให้ทับท่ายไปได้

¹ เข้าไปกวาดช่างโหลงให้กลมกัน (A)
เข้าไปกวาดโหลงให้กลมกัน (D) (E) (F) (G)

เข้าไปกวาดโหลงเข้าให้กลมก่อน (I) (J)
เข้าไปกวาดโหลงเข้าให้กลมกัน (K)

² มันเกรกรายเกะกะนัก (A)
มักเตร่ร้ายเราะค่ายหนัก (D) (G)
มักเตร่ร้ายเราะค่ายนัก (E) (F) (I) (J)
มักเตร่ร้ายเร็วค่ายนัก (K)

³ ช่างค้ำจะกิดลำ ๑ อยู่ (A) (D) (E) (F) (K)
ช่างค้ำจะติดลำ ๑ อยู่ (G)
ช่างค้ำจะกิดลำเชือกอยู่ (I) (J)

⁴ จะสอดให้ถูกเท้าซ้ายนั้นขัดสน (A)
จะตรวจให้ถูกเท้าซ้ายนั้นขัดสน (D) (E) (F) (G)
จะตรัสจะให้ถูกเท้าซ้ายนั้นขัดสน (I) (J)
จะขัดให้ถูกเท้าซ้ายนั้นขัดสน (K)

⁵ จึงให้คล้องเท้าซ้ายก่อน (A) (F) (G) (I) (J)
จึงให้คล้องซ้ายก่อน (D) (E) (K)

- (68) ถ้าทับซ้ายไป¹ ช้างเถื่อนกลับมาชนจะเสียที ถ้าช้างเถื่อน 2 ช้าง 3 ช้าง มุ่งหมายช้างค้ำอยู่ ช้าง 2 ช้าง 3 ช้าง ยืนเคียงกันอยู่ แต่ว่ามีได้ชน ก็ให้ผู้ขี่ช้างค้ำแก้ไข เบียงเฉียง² เข้าหาช้างเถื่อน ที่มีกิริยาอ่อนกว่ากัน ถ้าได้ทีเห็นว่าจะวางไป แลช้างเถื่อนที่กิริยาอ่อนอ่อนนั้น จะชวด เซไปทับกันก็จะตลบไปแล กลจะขี่ช้างค้ำกลางแปลงกล่าวไว้ดังนี้

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแผกของกลที่ (6) กลขี่ช้างค้ำกลางแปลง จะเห็นได้ว่าข้อความ แต่ละข้อความ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน ได้แก่ข้อความที่ 63 จงคล้อง แลให้ควาญ ข้อความที่ 65 จึงจะคล้อง ข้อความที่ 66 ถึงที่กลางแปลงช้างค้ำยปิดค้ำยดีแล้ว (ช้างค้ำย คือ ช้างที่ทำหน้าที่คอยระวังป้องกันให้ช้างค้ำอีกทีหนึ่ง) ข้อความที่ 67 ถ้าเห็นช้างเถื่อนตัวใดมีกิริยา ว่องไวหยาบค้ายกว่ากัน ข้อความที่ 68 เข้าไปกวาดโคลนให้กลมกัน ข้อความที่ 69 มักเตร่ร้ายเราระ ค้ายนัก ข้อความที่ 70 ช้างค้ำจะกิดล่ำ ๆ อยู่ (ช้างค้ำ คือ ช้างที่มีหน้าที่ช่วยป้องกันช้างเถื่อนไม่ให้มา ทำอันตรายช้างคล้อง ซึ่งช้างคล้องมีหน้าที่คล้อง) ข้อความที่ 71 จะตรวจให้ถูกเท้าซ้ายนั้นขัดสน ข้อความที่ 73 ถ้าทับซ้ายไป ข้อความที่ 74 ผู้ขี่ช้างค้ำแก้ไขเบียงเฉียง

สำหรับข้อความที่ 70 ช้างค้ำจะกิดล่ำ ๆ อยู่ และข้อความที่ 72 จะตรวจให้ถูก เท้าซ้ายนั้นขัดสน ถึงแม้จะมีจำนวนความถี่ในการใช้มากที่สุด แต่เมื่อพิจารณาจากบริบทแล้ว ผู้วิจัย ตั้งข้อสังเกตว่า “กิดล่ำ ๆ อยู่” เข้าใจว่าน่าจะหมายถึง ล่ำเชือก เนื่องจากกล่าวถึงการคล้องเท้าช้าง ซึ่งในอดีตอาจใช้ภาษาแบบนี้และเข้าใจกันในบรรดาหมอและควาญช้าง ส่วนคำว่า “ตรวจให้ถูก เท้าซ้าย” น่าจะใช้เป็น “สอดให้ถูกเท้าซ้าย” เนื่องจากกล่าวถึงการสอดเชือกคล้องเท้าช้าง

ส่วนข้อความที่ 64 ขับให้วิ่งให้รานท้ายจงหนักให้ขยาด และ ขับให้วิ่งให้รานท้าย จงหนักให้ช้างนั้นขยาด ปรากฏความถี่ของการใช้ข้อความนี้เท่ากัน ถ้าหากพิจารณาข้อความผู้วิจัย เห็นว่า หากใช้ข้อความที่ว่า ขับให้วิ่งให้รานท้ายจงหนักให้ช้างนั้นขยาด จะได้ความที่ชัดเจนกว่า

¹ ถ้าทับซ้ายไป (A)

ถ้าทับซ้ายไป (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

² ผู้ขี่ช้างค้ำแก้ไขเบียงเฉียง (A) (D) (E) (G) (I) (J)

ผู้ขี่ช้างค้ำแก้ไขเคียงเฉียง (F)

ผู้ขี่ช้างค้ำแก้บ้ายเบียงเฉียง (K)

กลชี้ข้างค้ำในวงพาด (7)

ฉบับหลัก (A)

(.....)¹

ถ้าจะทำผัดน้ำ

ใจข้างข้างจะปวนกำเรียบไปจะเสียที่ข้างเถื่อน แลให้ข้างค้ำมายืนอยู่ในช่องข้างหนึ่ง แล้วลง

- (69) ลูกประจันกลอนไว้ให้มันคง ให้ข้างค้ำเห็นตัวข้างเถื่อน ข้างโหลงก่อนจะได้มีกิริยามุ่งหมาย ครั้นจะระบายโหลงออกไป ได้แล้วข้างโหลงเถื่อนจะตามโหลงออกไปก็ดี ถ้ามีตามจะกันโหลงเข้าไว้ก็ดี ให้นายท่ายข้างผัดพานให้ข้างเถื่อนไล่ ไปข้างของต้นรอยแล้ว จึงเปิดโหลงออกไปอีกเล่า ถ้าข้างเถื่อนระวังต้นสัดอยู่มีไล่คนพานไป ก็ให้เปิดช่องให้ข้างค้ำออกมา ข้างเถื่อนเห็นข้างค้ำมุ่งหมายจะมาชน ข้างค้ำก็มุ่งหมายข้างเถื่อน ก็ให้ผู้รักษา
- (70) ไว้ อย่าให้ไปก่อนจะเสียที่ ให้รักษาไว้ให้ตั้งรับให้ได้ที ถ้ามีได้จะถลาลากข้างค้ำก็เป็นอันตราย หมอลความตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้² อันว่าชี้ข้างค้ำในวงพาด มีความตายส่อตัวด้วยกัน หมอลความตายข้างค้ำชีวิตหนึ่ง เป็นสามชีวิตแต่เท่านี้ ถ้าข้างเถื่อนมาชนข้างค้ำ ข้างค้ำรับได้ข้างเถื่อนตกลงไป ก็รักษาไว้อย่าให้ข้างค้ำทับท่ายไป ถ้าทับไปข้างก็จะเสียที่คนก็จะเหนื่อย ถ้าข้างเถื่อนตั้งหน้ามุ่งหมายข้างค้ำอยู่ก็ดี มาชนข้างค้ำก็ดีให้เร่งระบาย
- (71) โหลงออกไป เอาแต่ต้นสัดปลายสัดไว้ข้างหนึ่งสองข้าง ข้างเถื่อนจึงจะประคองต้นสัด ปลายสัดอยู่ จึงจะให้มาสู้มาชนข้างค้ำนั้น ถ้าข้างเถื่อนไม่ประคองต้นสัดปลายสัด ตั้งใจชนทีเดียวให้ ผู้ซึ่งช่วยข้างค้ำ ให้เอาปืนขอรกระทั่งให้ถูกที่ทาบันไคแก้วข้างเถื่อน ให้ปลายอินขอรถูกที่ทาบั้งหึ่ง³ ถ้าข้างเถื่อนชนครั้งได้ที ให้ผู้ซึ่งช่วยข้างค้ำจงทุกครั้ง ถ้าข้างตั้งใจชนปล้มปลัก⁴ไปทีเดียว ผู้ซึ่งเหนื่อยข้างค้ำก็เหนื่อย จะรักษามิให้เสียที่นั้น กำลังก็สิ้นแล้วให้
- (72) อาศัยตลวงเบญพาดนั้นเถิด ถ้าข้างค้ำเสียที่ข้างเถื่อน เป็นประการใดก็ให้หลบหลีกอยู่

¹ (.....) (A)

กลจะชี้ข้างน้ำมันค้ำในวงพาดนั้น ข้างเถื่อนก็มีน้ำมันหน้าหลัง ข้างค้ำก็มีน้ำมันหน้าหลัง แต่ว่าให้ข้างเถื่อนเล็กกว่าข้างค้ำคืบหนึ่งคอกหนึ่ง แลให้ผู้ซึ่งข้างค้ำนั้นนุ่งผ้า 3 ชั้นเป็นนพเสื่อตาระกำ ถือขอร่าทรวงพานเสี้ยนแหลมก็มีให้ติดจะสอดชนกให้สอดโกลนให้ผู้ใดแต่เปล แลให้ผู้ซึ่งนั้นให้พึงรู้ว่าข้างค้ำนั้นจะรักลิกหรือตี้นหนักหรือเบา ถ้าแลพึงรู้แล้วจะผูกเครื่องตัวแลชนกทำสิ่งใดนั้น ให้ทำตามน้ำใจข้าง (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

² ถ้ามีได้จะถลาลากข้างค้ำก็เป็นอันตรายหมอลความตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ (A)

ถ้ามีได้ที่จะถลาลากจะชานเข้าข้างค้ำก็จะเป็นอันตรายหมอลความตายจะตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ (D) (E) (F) (G)

ถ้ามีได้ที่จะถลาลากก็จะสารเข้าข้างค้ำก็จะเป็นอันตราย หมอลความตายจะตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ (I) (J) (K)

³ ให้เอาปืนขอรกระทั่งให้ถูกที่ทาบันไคแก้วข้างเถื่อน ให้ปลายอินขอรถูกที่ทาบั้งหึ่ง (A)

ให้เอาปืนขอรกระทั่งให้ถูกที่ทาบันไคแก้วข้างเถื่อนก็ได้ถูกที่บั้งหึ่งก็ได้ (D)

ให้เอาปลายอินขอรกระทั่งให้ถูกที่ทาบันไคแก้วข้างเถื่อนให้ปลายอินขอรถูกที่ทาบั้งหึ่ง (E) (F) (G) (K)

ให้เอาปลายอินขอรกระทั่งให้ถูกที่ทาบันไคแก้วข้างเถื่อน ให้ปลายอินขอรถูกที่ทาบั้งหึ่ง (I) (J)

⁴ ถ้าข้างตั้งใจชนปล้มปลัก (A) (E) (F)

ถ้าข้างตั้งใจชนปล้มปลัก (D) (G) (I) (J) (K)

- แต่ในข้างค้ำรักษาเอาตัวรอดเถิด จึงห้ามมิให้ติดหน่วง ติดพานสอดชนักก็มีให้ สอดพานสนั่น¹ ด้วยเหตุฉะนี้ ถ้าข้างเถื่อนยืนอยู่ก็ให้ผัดพาน ให้ไล่ให้จุดประ ทัดยิงปืนตะขาบม้าฟ่อ โห่ร้องโบกรงอย่าให้หยุดยิง² อยู่ได้อย่าให้หายเหนื่อยได้ ครั้น คนข้างค้ำหายเหนื่อยแล้ว จึงให้เปิดช่องออกเล่า ถ้าข้างเถื่อนจะมาชนก็เบา เพราะว่าเหนื่อย
- (73) ถอยกำลังลงจงรักษาไว้ ให้ได้ท่วงที่จะมาชน 2 ครั้ง 3 ครั้งก็จะเบาลงทุกครั้ง แล้วก็ระอา ขยาดกิริยาก็จะอ่อนลง ถ้ากิริยาอ่อนลงแล้วมิได้ชน ก็เลี้ยงเข้าใกล้ดูกิริยา จะมาชนหรือไม่ ถ้าไม่ชนแล้วก็ให้ข้างเชือกเข้ามาคล้อง ให้ทำดุกค้ำดุกคล้องกลางแปลงซึ่งกล่าวไว้นั้นเถิด กลซึ่งข้างน้ำมันค้ำในวงพานั้น ให้ครูข้างขุนข้างปลัดข้างคะเนพิเคราะห์ดู เห็นว่าข้างตัวใด จะเอาเข้าค้ำได้ จึงจัดเอาเข้าค้ำแล้วให้พิเคราะห์ดูฝีมือผู้จะขึ้นข้างค้ำนั้น พอจะควรกันจึงให้
- (74) ขึ้น ถ้าเห็นพอควรกับเห็นจะขึ้นได้³ แล้วก็กราบทูลพระกรูณาก่อน เพราะความตายส่อตัว กลจะขึ้น ข้างค้ำในวงพานกล่าวไว้ดังนี้แล

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแผกของกลที่ (7) กลซึ่งข้างค้ำในวงพาน จะเห็นได้ว่าข้อความ แต่ละข้อความ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน ได้แก่ข้อความที่ 75 กล จะขึ้นข้างน้ำมันค้ำในวงพานนั้น ข้างเถื่อนก็มีน้ำมันหน้าหลัง ข้างค้ำก็มีน้ำมันหน้าหลัง แต่ว่าให้ ข้างเถื่อนเล็กกว่าข้างค้ำคืบหนึ่งศอกหนึ่ง และให้ผู้ซึ่งข้างค้ำนั้นนุ่งผ้า 3 ชั้นเป็นนพเสื่อตาระกำ ถือขอ คร่าหน่วงพานเสี้ยนแหลมก็มีให้ติดจะสอดชนักให้สอดโกลนให้ผูกแต่เปล แลให้ผู้ขึ้นให้พึงรู้ว่า ข้างค้ำนั้นจะรัลลิกหรือตี้นหนักหรือเบา ถ้าแลพึงรู้แล้วจะผูกเครื่องตัวแลชนักทำสิ่งใดนั้น ให้ทำตาม น้ำใจข้าง (ซึ่งไม่ปรากฏในฉบับหลัก คือ ฉบับ A) ข้อความที่ 76 ถ้ามิได้ที่จะถลากลากจะชานเข้าข้าง ค้ำก็จะเป็นอันตรายหมอกวญก็จะตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ ข้อความที่ 77 ให้เอาปลายอนขอ กระทั่งให้ถูกที่ทำบันใดแก้วข้างเถื่อนให้ปลายอินขอถูกที่ทำบังหึ่ง ข้อความที่ 78 ถ้าข้างตั้งใจชน ปล้มปลุก ข้อความที่ 79 ก็มีให้ตลอดสนั่น ข้อความที่ 80 อย่าให้หยุดยิง และข้อความที่ 81 ถ้าเห็น พอควรกันพอจะขึ้นได้

¹ ก็มีให้สอดพานสนั่น (A) (D)
ก็มีให้ตลอดสนั่น (E) (F) (G) (I) (J) (K)

² อย่าให้หยุดยิง (A)
อย่าให้หยุดยิง (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

³ ถ้าเห็นพอควรกับเห็นจะขึ้นได้ (A)
ถ้าเห็นพอควรกันพอจะขึ้นได้ (D) (G) (K)
ถ้าเห็นพอควรกันเห็นจะขึ้นได้ (E)
ถ้าเห็นควรกันเห็นจะขึ้นได้ (F)
ถ้าเห็นควรกันพอจะขึ้นได้ (I) (J)

จากการพิจารณาบริบทแล้วนั้น ข้อความที่ 79 ก็มีให้ตลอดสั้นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะเป็นคำว่า ก็มีให้สอดปานสั้นนั้น มากกว่าเนื่องจากข้อความก่อนหน้ากล่าวถึงห้ามมิให้ติดหน่วง ติดปานสอดชนัก

สำหรับข้อความที่ 76 ที่ว่า ถ้ามีได้ที่จะถลาลากจะชานเข้าข้างค้ำก็จะเป็น อันตรายหมอกความก็ตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ ปรากฏจำนวนความถี่มากกว่า ข้อความที่ 76 ที่ว่า ถ้ามีได้ที่จะถลาลากก็จะสารเข้าข้างค้ำก็จะเป็นอันตราย หมอกความก็ตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ นั้น จะเห็นว่าคำที่เป็นปัญหา คือ คำว่า “ชาน” กับ “สาร” ในความเห็นของผู้วิจัย ผู้วิจัย ได้ตั้งข้อสังเกตว่า น่าจะใช้ข้อความที่ 76 ที่ว่า ถ้ามีได้ที่จะถลาลากก็จะสารเข้าข้างค้ำก็จะเป็น อันตราย หมอกความก็ตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ มากกว่า เพราะคำว่า “ชาน” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2493: 351) ให้ความหมายว่าหมายถึง เซไป ซึ่งสอดคล้องกับพจนานุกรมไทยอังกฤษของ McFarland G. (1960: 308) ที่ให้ความหมายว่า เซไป ข้างใดข้างหนึ่ง ซึ่งตามบริบทกล่าวมาให้ผู้ซึ่งข้างค้ำตั้งรับไว้ให้ตี ดังนั้นจะหมายถึงข้างค้ำถลาลาก ชานชนั้นไม่ได้ แต่เป็นข้างเถื่อนที่ถลาลากเข้าทำอันตรายข้างค้ำ อีกทั้งข้างเถื่อนก็ไม่ได้เสียหลัก ชานเซ แต่ต่างมุ่งหมายกันอยู่นั้นหมายความว่า ตั้งใจจะเข้าทำอันตรายข้างค้ำ ส่วนคำว่า “สาร” ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2493 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2493: 906) ให้ความหมายคำว่า “สาร” หมายถึง ข้างใหญ่ สอดคล้องกับพจนานุกรมไทยอังกฤษของ McFarland G. (1960: 858) ที่ให้ความหมายคำว่า “สาร” ว่า ข้าง ผู้มีงา ; ข้างสาร คือ ข้างที่แข็งแรง) เช่นกัน ซึ่งในที่นี้ทำให้อนุมานได้ค่อนข้างชัดว่าผู้คัดลอกอาจคัดลอกคำผิดไป และในข้อความที่ 76 นี้ ควรใช้ ข้อความเป็น “สาร” เนื่องจากเป็นคำที่สอดคล้องกับบริบทมากกว่า คำว่า “สาร” หากจะเป็นคำที่ หมายถึง ข้าง มักจะปรากฏร่วมกับคำอื่น เช่น คชสาร เป็นต้น ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า จะเป็นไปได้ หรือไม่ว่า เกิดการเขียนตกคำว่า “ชช” หรือตั้งใจใช้คำว่า “สาร” เพื่อเป็นการสร้างคำให้เป็นลักษณะ คำไทย หรืออาจเขียนตกคำว่า “ชน” ซึ่งเป็นคำกริยาไป

หลักฐานชั้นสำคัญชิ้นหนึ่งกล่าวถึงประเด็นนี้ ได้แก่ หนังสือสาส์นสมเด็จพระสังฆราช กรมพระยาตำราฯ ทรงตั้งข้อสังเกตคำว่า “สารเข้า” ที่ปรากฏในตำราชี้ข้างของสมเด็จพระนารายณ์จำนวน 2 แห่ง ได้แก่ ในกลชี้ข้างน้ำมันค้ำในวงพาด และกลชี้ข้างชนล่อปลายเชือก (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราฯ ราชานุกาพ, 2505: 128-129) ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า การปรากฏของคำนี้ ทั้ง 2 แห่ง เขียนเหมือนกัน จึงทรงสอบถามไปยังสมเด็จพระสังฆราช กรมพระยานริศฯ สมเด็จพระยานริศฯ ทรงพิจารณาประเด็นนี้ได้เป็นอย่างดีสรุปได้ว่า เมื่อพิจารณาคำว่า “สารเข้า” คำนี้เป็นคำ 2 คำ ซึ่ง “สาร” เป็นภาษามคร แปลว่า แข็ง นำมาใช้กับข้างน่าจะเพื่อบ่งบอกความเป็นสัตว์ที่แข็งแรง และ “เข้า” เป็นคำไทย เมื่อพิจารณาความในตำราเป็นการกำชับผู้ซึ่งข้างต่อ (ที่เรียกว่า ข้างค้ำ) ให้ระวัง ข้างป่าจะชนข้างที่ตนชี้ จึงเห็นว่าคำเดิมน่าจะเป็น “ชนสารเข้า” เขียนตกคำหรือตัดคำว่า “ชน” เพื่อไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดว่า ชน เป็นภาษามคร ที่แปลว่า ผูกคน อย่างไรก็ตามก็อาจตั้งใจให้คำว่า “สารเข้า” เป็นคำไทย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราฯ ราชานุกาพ, 2505: 65-66)

กลชี้ข้างไม่หัด (8)

ฉบับหลัก (A)

กลชี้ข้างไม่หัดนั้น จะผูกเครื่องตัวจะผูกชนกก็อย่าตึงจะผูกชนกก็อย่าผูกจักรัน แล้วก็ให้หนังที่พรมนั้น¹ ให้ผู้ชี้พึงรู้จักลักษณะข้างว่าจะเป็นชาติกษัตริย์ หรือจะเป็นชาติพราหมณ์ หรือจะเป็นชาติแพทย์ หรือจะเป็นชาติศูทรประการใด ถ้าพึงรู้ดังนี้แล้ว ผู้จะชี้ข้างหัดแลฝึกสอน ให้ข้างทำประการใดนั้นก็จะได้โดยง่าย ถ้ามิรู้จักลักษณะน้ำใจข้าง แลกริยาข้างก็จะได้โดยยาก เพราะกลมิรู้จักน้ำใจข้าง ให้

- (63) คนผู้ชี้ข้างหัดนั้น ให้มีความเพียรเถิด แล้วหัดฝึกสอนสิ่งใดนั้น อย่าเพิ่งจะฟันทำข่มเหง ให้ใช้แต่ขาและที่นั่ง ให้ข้างได้สำเหนียกก่อน อันกล่าวมาทั้งนี้ให้คนผู้ชี้หัดฝึกสอนข้างนั้น จงมีความเพียร แลสติปัญญาประกอบด้วย กลจะฝึกสอนดัดแปลงข้างนั้นเป็นราชการสืบไปได้แล้ว อันกลแยกคายนั้น² จะกล่าวไว้ในที่นั้นมีได้ เพราะว่ามิรู้ว่าข้างจะทำอย่างไร จึงกล่าวไว้แต่พอเป็นราวความ ให้คนผู้จะหัดฝึกสอนดัดแปลงข้าง
- (64) นั้นพึงรู้ กลจะชี้ข้างไม่หัดกล่าวไว้ดังนี้แล

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแผนของกลที่ (8) กลชี้ข้างไม่หัด จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน ได้แก่ข้อความที่ 82 แล้วก็ให้หนังที่พรมนั้น และข้อความที่ 83 อันกลแยกคายนั้น

¹ แล้วก็ให้หนังที่พรมนั้น (A) (E) (F) (G)

แลให้หนังที่ทำทามนั้น (I) (J)

แลให้หนังที่พรมนามทำทามนั้น (K)

² อันกลแยกคายนั้น (A) (E) (F) (G) (I) (J)

อันกลแยกคายวิธีนั้น (K)

กลซีข้างน้ำมันไผ่ล่อแพน (9)

ฉบับหลัก (A)

กลจะซีข้างน้ำมันไผ่ล่อแพนนั้น เมื่อเอาข้างถึงสนาม

แล้ว ให้รักษาข้างไว้ให้สงบแล้ว ตั้งหน้าข้างไว้ให้ตรงสนาม ให้ยื่นเป็นปรกติแล้ว

ใ้ให้มีสการพนมมือไหว้พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์¹ ไ้ยกด้าขอขึ้นเพียงศีระษะ² แล้ว ให้เอามือ

ซ้ายมือขวาประสาน

ด้าขอเข้าประนมให้ถึงศีระษะ แล้วลตมาเพียงบ้านมัสการครุ แล้วลตมาให้ได้ที่จะ

(75) วางขอนั้น จึงถวายบังคมมือซ้ายมือขวา ก็จับด้าขออยู่ก้มแต่ศีระษะลง ให้ถึงด้าขอแล้วผู้ควาญจึง

นมัสการถวายบังคมประคุดังก่อน³ ใ้ให้มีสการพระคุณ⁴ ถวายบังคมทำอย่างนี้ เพราะ

เป็นการออกสนามทาระก้านทำให้เห็นสะสวย แล้วจึงคลายให้ข้างเดินลงไปปลาย

สนาม แล้วสวนสนามขึ้นมา ยืนอยู่ในที่จะวางข้าง⁵ ให้หมอควาญถวายบังคม อันว่าเดิน

ลงไปปลายสนามแล้ว ใ้สวนสนามขึ้นมานั้นอย่าผิตรอย ใ้ชำระอยทั้งขึ้นทั้งลง

(76) ข้างจึงจะโล่มาเป็นกิริยา จะไม่ข้ามที่ข้ามคนแล เมื่อมาเข้าล่อนั้นใ้หน้าข้างตั้งไว้ให้ได้

รอยจงดี⁷ ครั้นมาเข้าล่อแพนนั้น ฝ่ายผู้ขี่ม้าขี่ม้าเดินเพลงรำเข้ามา ฝ่ายหมอควาญผู้ขี่ข้าง

จะรักษาแต่ข้างไว้อยู่นั้น หาท่วงหาที่ไม่ ให้หมออออกขอใหญ่ให้ออก เพลงแบ่งผัดหน้าฝ่าย

ควาญนั้นให้ออกขอข้างลำ ๆ จะฟ่งรำเป็นที่เยาะเย้ยกันจึงเป็นท่วงเป็นที่ ครั้นมาเดินเป็น

เพลงเข้ามาใกล้ข้างแล้ว ฝ่ายผู้ขี่ม้ากลับแพนชักม้า ตลบหลังไปตามรอยข้างนั้น จึง

¹ แล้วใ้ให้มีสการพนมมือไหว้พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ (A)

แล้วใ้ให้มีสการพระพุทฺธเจ้า (D) (E)

แล้วใ้ให้มีสการพระพุทฺธเจ้า (F) (G) (I) (J) (K)

² ไ้ยกด้าขอขึ้นเพียงศีระษะ (A) (D) (E) (F) (G) (I) (J)

ไ้ยกด้าขอขึ้นเพียงสะตือ (K)

³ แล้วผู้ควาญจึงนมัสการถวายบังคมประคุดังก่อน (A)

แล้วผู้ควาญจึงนมัสการถวายบังคมกระทำดุกกัน (D) (G)

แล้วผู้ควาญจึงนมัสการถวายบังคมกระทำดุกกันแล (E) (F)

แล้วผู้ควาญจึงนมัสการถวายบังคมกระทำดุกกัน (I) (J)

แล้วผู้ควาญจึงนมัสการถวายบังคมกระทำดุกกัน (K)

⁴ ใ้ให้มีสการพระคุณ (A)

แล้วใ้ให้มีสการพระครุ (D)

ใ้ให้มีสการพระครุ (E)

ใ้ให้มีสการพระพุทฺธเจ้า นมัสการพระครุ (F)

ใ้ให้มีสการพระแลครุ (G) (I) (J) (K)

⁵ แล้วสวนสนามขึ้นมา ยืนอยู่ในที่จะวางข้าง (A)

แล้วสวนสนามขึ้นมา ยืน ณ ที่จะวางข้าง (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

⁶ ใ้สวนสนามขึ้นมานั้นอย่าผิตรอย (A) (D) (F) (G) (I) (J) (K)

ใ้สวนสนามขึ้นมานั้นอย่าผิตรอย (E)

⁷ ใ้หน้าข้างตั้งไว้ใ้ใ้ได้รอยจงดี (A)

ใ้หน้าข้างตั้งไว้ใ้ใ้ได้รอยจงได้ (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

- (77) ให้ผู้ซึ่งชั่งนั้น วางชั่งไล่ไป ถ้าผู้ซึ่งมีน้ำหนักได้ชั่งมีมาตามรอย ก็อย่าเพิ่งวางชั่งไล่ไป ถ้าผู้ซึ่งมีกลับมอลอแพน กลับแพนตลปไปตามรอยชั่ง แล้วจึงให้วางชั่งไล่ไป ชั่งก็จะได้ รอยมีน้ำใจวิ่ง จึงเป็นท่วงเป็นที่แล¹ เมื่อจะวางชั่งไปนั้น ให้ผู้ซึ่งชั่งออกขอประทหายก่อน ต่อชั่งไล่ไป 2 ชั่วโมง 3 ชั่วโมงแล้วจึงเปิดขอขึ้นแต่เพียงอก ถ้าแลชั่งนั้นไล่ไปเป็นกิริยามุ่งหมายอยู่ แล้ว ก็ให้ผู้ซึ่งมีน้ำหนักให้แพนแก่ชั่ง² ถ้าชั่งฉวยแพนได้เล่นอยู่ ก็ให้หมอนั้นออกขอใหญ่
- (78) เพลงปิดเกล้า ความญ่นั้นก็ออกขอชั่ง เพลงกระเดียดเพลงรำ จึงจะเป็นท่วงเป็นที่ ถ้าผู้ซึ่งมีน้ำหนักให้แพนแล้ว ชั่งฉวยแพนมิได้ให้ผู้ซึ่งชั่งเอาชั่งไว้ แลหมอความญออกขอใหญ่ขอชั่งนั้นมิได้ เพราะหาท่วงหาที่ไม่ จะทำได้แต่เล่นไล่สายหน้า จะทำได้ก็แต่เท่านี้ เพราะหาผู้ที่จะเยาะเย้ยมิได้ กลจะชั่งมีล่อแพนนั้นกล่าวไว้ดังนี้

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแพนของกลที่ (9) กลซึ่งมีน้ำหนักมีล่อแพน จะเห็นได้ว่า ข้อความแต่ละข้อความ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน ได้แก่ข้อความที่ 84 แล้วให้นมัสการพระพุทธิเจ้า ข้อความที่ 85 ให้ยกด้าขอขึ้นเพียงศึระะ ข้อความที่ 87 ให้นมัสการพระแลครุ ข้อความที่ 88 แล้วสวนสนามขึ้นมา ยืน ณ ที่จะวางชั่ง ข้อความที่ 89 ให้สวนสนามขึ้นมา นั้นอย่าผิดรอย (รอย หมายถึง จุดที่วางชั่ง) ข้อความที่ 90 ให้นำชั่งตั้งไว้ให้ด้รอยจงได้ ข้อความที่ 91 ชั่งก็จะด้รอยเป็นใจวิ่งจึงจะเป็นท่วงเป็นที่ และข้อความที่ 92 ก็ให้ผู้ซึ่งมีน้ำหนักให้แพนแก่ชั่ง

ส่วนข้อความที่ 86 แล้วผู้ความญจึงนมัสการถวายบังคมกระทำดูจกัน, แล้วผู้ความญจึงนมัสการถวายบังคมประดจกันแล และ แล้วผู้ความญจึงนมัสการถวายบังคมกระทำดูจกัน ปรากฏความถี่ในการใช้เท่ากันซึ่งทั้ง 3 ข้อความนี้ไม่ได้มีความหมายแตกต่างกัน แต่ถ้าให้ใช้ข้อความชัดเจนที่สุด ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะใช้เป็น แล้วผู้ความญจึงนมัสการถวายบังคมกระทำดูจกัน

¹ ชั่งก็จะด้รอยมีน้ำใจวิ่ง จึงเป็นท่วงเป็นที่แล (A)
ชั่งก็จะด้รอยเป็นใจวิ่งจึงจะเป็นท่วงเป็นที่ (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

² ก็ให้ผู้ซึ่งมีน้ำหนักให้แพนแก่ชั่ง (A) (G) (I) (K)
ก็ให้ผู้ซึ่งมีน้ำหนักให้แก่ชั่ง (D)
ก็ให้ผู้ซึ่งมีน้ำหนักแพนแก่ชั่ง (E)
ก็ให้ผู้ซึ่งมีน้ำหนักทั้งแพนให้แก่ชั่ง (F)
ก็ให้ผู้ซึ่งมีน้ำหนักให้แพนแล้ว (J)

กลซีข้างน้ำมันไลคน (10)

ฉบับหลัก (A)

กลจะซีข้างน้ำมันไลคนนั้นผู้

ซีข้างเอาข้างออกตั้งสนามแล้ว ให้รักษาข้างไว้ให้สงบ ให้ข้างตั้งหน้าลงไป ณ ปลาย

- (79) สนาม ถ้าข้างยังมีสงบอย่าเพิ่งให้คนพานเข้ามา แลฝ่ายผู้ซีข้างนั้น ครั้นคนพานเข้ามา ถ้าข้างมุ่งหมายคนพานอยู่ คนซีไม่รู้ถึงข้างข้างทะเลวงไลคนพานไป¹ คนพานยังมีทันจะตั้งตัวได้นั้น โทษผู้ซีข้างถึงตาย ถ้าแลผู้ซีข้างรู้ถึงข้างรักษาไว้ได้แล้ว ให้คนพานเดินเข้ามาแต่ประมาณ ตามกิริยาข้างหนักแลเบา แล้วจึงหยุด ถ้าประร่าอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาก้าวเข้ามาให้ถึงพัดข้างขวา² (.....)³ แล้วจึงให้ออกพัดสามท่า แล้วจึงตบพัดเข้าแล้ว วางข้างไล่ไปให้ออก
- (80) ประจําทวยก่อน ครั้นข้างวิ่งไปได้ 4 ช่วงตัว 5 ช่วงตัวแล้วจึงเปิดขอขึ้นแต่เพียงอกถ้าข้างไล่กิริยามุ่งหมายหนัก เห็นพานจะมีพัน⁴ ให้เอาไว้แต่ที่นังก่อน ถ้าที่นังมีฟิงให้ปลงขอลงลากมีฟิงให้พัน ให้คนพานวิ่งเข้าประร่า ถ้าวิ่งเข้าประร่ามีทันขัดขวางอันใดล้มลง⁵ ผู้ซีข้างเอาไว้ได้คนพานไม่เป็นอันตราย ก็ให้ออกขอกายเรือภายง่า ถ้าคนพานไม่ล้มชวน วิ่งเข้าประร่าข้างไล่เข้าไปถึงประร่า ไม่เห็นคนพานกิริยาที่มุ่งหมายนั้นคล้ายลง
- (81) ให้เอาข้างออกมาจากประร่า แล้วให้เล่นไล่สายหน้าทำให้เป็นทวงเป็นที่ อันว่าถ้าประร่าอยู่ข้างขวาให้เอาเท้าขวาเข้าไป ให้จับด้าพัดข้างขวา⁶ ถ้าประร่าอยู่ซ้ายให้เท้าซ้ายเข้าไป ให้จับด้าพัด

¹ คนซีไม่รู้ถึงข้างข้างทะเลวงไลคนพานไป (A)

คนซีไม่รู้ถึงข้างให้ข้างทะเลวงไลคนพานไป (D) (I) (J)

คนซีไม่รู้ถึงให้ข้างทะเลวงไลคนพานไป (E) (F)

คนซีไม่รู้ถึงข้างให้ทะเลวงไลคนพานไป (G)

คนซีไม่รู้ถึงข้างให้ข้างทะเลวงไลคนพานไป (K)

² ถ้าประร่าอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาก้าวเข้ามาให้ถึงพัดข้างขวา (A)

ถ้าประร่าอยู่ขวาให้เอาเท้าเข้ามาให้ถือด้าพัดข้างซ้าย (D)

ถ้าประร่าอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถึงด้าพัดข้างซ้าย (E) (F)

ถ้าประร่าอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถือด้าพัดข้างซ้าย (G) (K)

ถ้าประร่าอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถือพัดข้างขวา (I) (J)

³ (.....) (A) (D) (E) (F) (G) (K)

ถ้าประร่าอยู่ซ้ายให้เอาเท้าซ้ายเข้ามาให้ถือด้าพัดมือซ้าย (I) (J)

⁴ เห็นพานจะมีพัน (A)

เห็นคนพานจะมีพัน (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

⁵ ให้คนพานวิ่งเข้าประร่า ถ้าวิ่งเข้าประร่ามีทันขัดขวางอันใดล้มลง (A)

ให้วิ่งเข้าประร่าถ้าวิ่งเข้าประร่ามีทันขัดขวางอันล้มลง (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

⁶ ให้จับด้าพัดข้างขวา (A)

ให้จับด้าพัดมือขวา (D) (E) (F) (G) (I) (J)

ให้จับด้าพัดมือซ้าย (K)

ข้างซ้าย¹ เหตุว่าคนตบพัตเข้าข้างก็จะไล่มา คนพานก็กลับตัวตะแคงวิ่งล่อพัตไปหน้า คนพานก็จะเข้าหาประรำ ถ้าขัดสนประการใดจะได้วิ่งเข้าประรำสะดวก ด้วยเหตุฉะนี้ ถ้าข้างไล่คนพานเป็นกิริยาปรกติมา ก็ให้คนพานวิ่งรั้งล่อมา² ถ้าได้ท่วงทีจึงให้พัต ถ้าข้างได้พัตแล้วเล่นพัตอยู่ (82) ก็ให้ผู้ชื้อออกขอเล่นไล่สายหน้ากายเงื่อกายง่า³ ก็ตามจะเล่นเถิด อันว่าข้างไล่คนนี้ ฝ่ายหมอกออกขอเพลงแบ่งผัดหน้าเพลงปิดเกล้า ความญออกขอข้างนั้นมิได้ เพราะไม่มีที่แย้กันกับผู้ใด หาท่วงหาที่ไม่ จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่สายหน้ากายเงื่อกายง่า มีที่เล่นได้แต่เท่านี้⁴ อนึ่งเมื่อข้างไล่คนไปนั้น ถ้าปลงคอลลไล่ให้เอาไว้ให้อยู่ อย่าละให้ไล่ไปได้ด้วยข้างมุ่งหมายนักแล⁵ จึงปลงคอลลไล่ คนจะหนีมีทัน⁶ จึงกล่าวไว้ว่าข้างจะไล่อันใดก็ดี ถ้าปลงคอลลแล้ว

(1) แล้วกิริยามุ่งหมายหนัก⁷ กลชี้ข้างน้ำมันไล่คนกล่าวไว้ดังนี้

¹ ให้จับด้าพัตข้างซ้าย (A)

ให้จับด้าพัตมือซ้ายนั้น (D) (E) (F) (G) (I) (J)

ให้จับด้าพัตมือขวานั้น (K)

² ก็ให้คนพานวิ่งรั้งล่อมา (A)

ก็ให้คนพานวิ่งล่อมา (D)

ก็ให้คนพานวิ่งรั้งรอมมา (E) (F) (G) (I) (J) (K)

³ ผู้ชื้อออกขอเล่นไล่สายหน้าพายเงื่อพายง่า (A) (D) (G)

ผู้ชื้อเล่นไล่สายหน้าพายเงื่อพายง่า (E) (F)

ผู้ชื้อออกขอเล่นไล่สายหน้าจะเงื่อพายง่า (I) (J)

ผู้ชื้อออกขอเล่นไล่สายหน้าจะเงื่อพายง่า (K)

⁴ จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่สายหน้าพายเงื่อพายง่า มีที่เล่นได้แต่เท่านี้ (A)

จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่สายหน้าพายเงื่อพายง่ามีที่เล่นได้แต่เท่านี้แล (D) (F)

จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่สายหน้าพายเงื่อพายง่ามีที่เล่นได้แต่เท่านี้ (E)

จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่สายหน้ากายเงื่อง่ามีที่เล่นได้แต่เท่านี้ (G)

จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่สายหน้าจะเงื่อพายง่ามีที่เล่นได้แต่เท่านี้ (I) (J) (K)

⁵ ถ้าปลงคอลลไล่ให้เอาไว้ให้อยู่ อย่าละให้ไล่ไปได้ด้วยข้างมุ่งหมายนักแล (A)

ถ้าข้างปลงคอลลไล่ ให้เอาไว้ให้หยุดอย่าให้ไล่ไป ด้วยข้างมุ่งหมายนักแล (D)

ถ้าข้างปลงคอลลไล่ ให้เอาไว้ให้หยุดอย่าละให้ไล่ไป ด้วยข้างมุ่งหมายนัก (E) (I) (J) (K)

ถ้าข้างปลงคอลลไล่ ให้เอาไว้ให้หยุดอย่าละให้ไล่ไป ด้วยข้างมุ่งหมายหนัก (F)

ถ้าข้างปลงคอลลไล่ ให้เอาไว้ให้หยุดอย่าให้ไล่ไป ด้วยข้างมุ่งหมายหนัก (G)

⁶ คนจะหนีมีทัน (A)

คนพานจะหนีมีทัน (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

⁷ ถ้าปลงคอลลแล้วแล้วกิริยามุ่งหมายหนัก (A) (E) (K)

ถ้าปลงคอลลแล้วแล้วกิริยามุ่งหมายหนัก (D) (F) (G) (I) (J)

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแพกของกลที่ (10) กลชี้ข้างน้ำมันไล่คน จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน ได้แก่ข้อความที่ 93 คนชี้ไม่รู้ถึงข้างให้ข้างทะเลลงไล่คนพานไป (คนพาน หมายถึง คนที่ถือแพน พัดชนี ดอกบัว หรือฝักมะขามก็ได้ เดินเข้ามาช่วยเอาให้ข้างวิ่งไล่ตาม) ข้อความที่ 95 (...) เป็นส่วนที่ไม่ปรากฏเนื้อหา ข้อความที่ 96 เห็นคนพานจะหนีมีพัน ข้อความที่ 97 ให้วิ่งเข้าปะรำถ้าวิ่งเข้าปะรำมีพันขัดขวางอันล้มลง ข้อความที่ 98 ให้จับด้าพัดมือขวา ข้อความที่ 99 ให้จับด้าพัดมือซ้ายนั้น ข้อความที่ 100 ก็ให้คนพานวิ่งรั้งรอมมา ข้อความที่ 101 ผู้ชี้ออกขอเล่นไล่ส่ายหน้าพายเงื่อพายง่า ข้อความที่ 102 จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่ใส่หน้าจะเงื่อพายง่ามีที่เล่นได้แต่เท่านี้ ข้อความที่ 103 ถ้าข้างปลงคอลงไล่ให้เอาไว้ให้หยุดอย่าละให้ไล่ไป ด้วยข้างมุ่งหมายนัก ข้อความที่ 104 คนพานจะหนีมีพัน และข้อความที่ 105 ถ้าปลงคอลงแล้วก็ริยามุ่งหมายนัก

ส่วนข้อความที่ปรากฏความถี่ในการใช้เท่ากัน ได้แก่ข้อความที่ 94 ถ้าประรำอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถึงด้าพัดข้างซ้าย, ถ้าประรำอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถือด้าพัดข้างซ้าย และ ถ้าประรำอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถือพัดข้างขวา เมื่อพิจารณาตามบริบทแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าควรใช้เป็น ถ้าประรำอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถือพัดข้างขวา

กลชี้ข้างชนบ่ารุงา (11)

ฉบับหลัก (A)

กลชี้ข้างชนบ่ารุงาให้จัดเอาข้างที่มีน้ำมันหน้าหลังอันมีฝิงาทั้งสองฝ่าย แลให้ผู้ชี้ข้างทั้งหมดทั้งควาญแต่งตัวจงโอโง่งทั้งสองฝ่ายให้ใส่พวงมาลัยทั้งศีรษะทั้งคอทั้งข้อมือทั้งหมดทั้งควาญ¹ แลหมอนั้นให้ใส่เสื่อตาระกาทั้งสองฝ่าย แลให้ผู้ชี้ข้างนั้นพึงรู้จักกิริยาข้าง² จะผูกเครื่องตัวนั้นจะใส่เสี้ยนใส่หนาม ก็ตามน้ำใจข้างแลให้ติดหน่วงติดพันติดคอประจําพกแลผูกเปลสอดชนก³ ก็ให้ตลอดรักษาตัวให้มั่นคงทั้งหมดทั้งควาญให้กรมเชือกทั้งซ้ายทั้งขวาเอา

(2) เชือกบาศไปพานเสาปอง แต่ตันโกลนออกไปจนถึงหุดลรอบขอเท้าข้าง⁴ ข้างละห้าวาทั้งสองฝ่าย

¹ ให้ใส่พวงมาลัยทั้งศีรษะทั้งคอทั้งข้อมือทั้งหมดทั้งควาญ (A) (E) (F) (I) (J)

ให้ใส่พวงมาลัยทั้งศีรษะ คอ ข้อมือ ทั้งหมดทั้งควาญ (D) (K)

ให้ใส่พวงมาลัยทั้งศีรษะทั้งคอทั้งข้อมือ ทั้งหมดทั้งควาญ (G)

² ให้ผู้ชี้ข้างนั้นพึงรู้จักกิริยาข้าง (A)

ให้ผู้ชี้ข้างนั้นพึงรู้จักกิริยาข้างกล่าวไว้ในกลคำในวงพาดนั้นเกิด ถ้ารู้จักน้ำใจกิริยาข้าง (D) (E) (F) (G) (I) (J)

ให้ผู้ชี้ข้างนั้นพึงรู้จักกิริยาข้างกล่าวไว้ในกลคำในวงพาดนั้นเกิด ถ้ารู้จักกิริยาข้างความตายอยู่กับตัว (K)

³ แลผูกเปลสอดชนก (A) (D) (E) (F) (G) (I) (J)

แลผูกเปลพรมชนก (K)

⁴ รอบขอเท้าข้าง (A)

รอบขอเท้าข้าง (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

ให้คะแนนตัวข้างทั้งสองข้าง เมื่อจะชนกันนั้นให้ถึงแต่ปลายงานั้นเป็นกำหนด แล้วจึงให้อาข้างออกไปติดเชือก แลเมื่อจะเอาข้างออกไปนั้นให้อาข้างพัง 14 ข้าง 15 ข้างเดินบังตาออกไปให้เดินเข้ามาข้างหลังเสาปองครั้นถึงเสาปองให้เดินเคียงเสาปองขึ้นมาครั้นสุดเสาปองแล้วจึงให้เรียงเข้ามาให้ถอยข้างนั้นตรงเสาปอง ให้ตั้งหน้าออกไปเอาข้างพัง ยืนบังไว้แล้วให้กรมเชือกเอาเชือกเข้าติดเท้า

- (3) ทั้งสองเท้าแล้วจึงเอาข้างฝ่ายข้างหนึ่งมาเล่าให้อาข้างพังเดินบังตาออกมา ครั้นถึงเสาปองแล้วก็ให้ทำคูกกันนั้นครั้นติดเชือกเข้าได้ดีแล้วก็ให้ผู้อยู่ข้างทั้งสองฝ่ายรักษาข้าง แล้วให้เปิดข้างพังออกไปยืนอยู่ ให้ลับแล้วให้นมัสการถวายบังคมดุจกล่าวมานั้น¹ แล้วให้เคลื่อนข้างทั้งสองฝ่ายเข้าไป อย่าให้วิ่งเข้าไปให้กิริยา เป็นปรกติดีทั้งสองฝ่าย ข้างแลคนจะไม่เป็นอันตราย ครั้นข้างวิ่งเข้าไปนั้นเชือกที่ติดเท้าก็ยังมิพร้อม เส้นเชือกก็ยังมิยึดตัว² จะถลาลากเข้าไป
- (4) ข้างจะเป็นอันตราย จึงจะให้เคลื่อนเข้าไป ถ้าเชือกตึงจะได้คลายออกถ้าหย่อนจะได้พานเสาปองเข้า แต่พอให้ข้างชนกันถึงแต่ปลายงานั้น ถ้าแลเชือกไม่ตึงไม่หย่อน แล้วก็ให้ผู้อยู่ข้างแก้ไขข้าง ให้ชนขวิดค้อนโยนป้อนกัน ให้เป็นท่วงเป็นที่ทั้งสองฝ่าย ให้รักษาตัวจงมั่นคง³ อย่าให้หย่อนได้ ให้รักษาข้างไว้อย่าให้ตลบหลังมาได้ ถ้าตลบหลังมาจะเล่นเชือก แลจับเชือกขึ้น สาวบนปลายงาแต่เงาเดียว⁴ ก็ให้แก่สารภะนั้นเถิด ถ้าข้างเล่นเชือกจับเชือกพาดบนงา ได้ทั้ง

¹ ให้นมัสการถวายบังคมดุจกล่าวมานั้น (A)
แล้วให้นมัสการถวายบังคมดุจกลไล่มานั้น (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

² เชือกที่ติดเท้าก็ยังมิพร้อม เส้นเชือกก็ยังมิยึดตัว (A) (E)
เชือกที่ติดเท้าก็ยังมิพร้อม เส้นเชือกก็ยังมิยึดตัว (D)
เชือกที่ติดเท้าก็ยังมิพร้อม เส้นเชือกก็ยังมิยึดตัว (F) (G) (K)
เชือกบาทที่ติดเท้าข้างอยู่นั้นก็ยังมิพร้อมเส้นแล้วเชือกก็ยังมิยึดตัว (I) (J)

³ ให้รักษาตัวจงมั่นคง (A)
ให้รักษาตัวจงมั่นคง (D)
ให้รักษาตัวจงมั่นคง (E)
ให้รักษาตัวจงมั่นคง (F) (I) (J) (K)
ให้รักษาตัวจงมั่นคง (G)

⁴ ถ้าตลบหลังมาจะเล่นเชือก แลจับเชือกขึ้นสาวบนปลายงาแต่เงาเดียว (A)
ถ้าตลบหลังมาจะเล่นเชือก แลจับเชือกขึ้นสาวบนปลายงาแต่เงาเดียว (D) (E) (G) (I) (J)
ถ้าตลบหลังมาจะเล่นเชือก ถ้าแลจับเชือกขึ้นสาวบนปลายงาแต่เงาเดียว (F)
ถ้าตลบหลังมาจะสาวเชือก แลตลบเชือกขึ้นสาวบนปลายงาแต่เงาเดียว (K)

(5) สองข้างแล้ว ถ้าปลายเชือกอยู่ข้างใด ก็ให้ความผูกแก่ท้ายไปข้างนั้น ถ้าแก้มทับก็ตายด้วยกัน ข้างทั้งหมดทั้งความผูก¹ อันว่าจะแก่เส้นเชือกขึ้นพาดงาได้ทั้งสองงานั้น² ถ้าข้างจับเชือกขึ้นพาดได้ทั้งสองงาแล้ว ก็ให้แก่ที่ทำเจ็บกว่ากันนั้น ให้หน้าข้างต่ำลงเชือกพาดงายู่นั้น จึงจะเลิกขึ้นมาจึง

กล่าวไว้ว่า ให้รู้จักว่าทำเจ็บกว่ากันนั้น จะได้แก้ตัวเมื่อจน ถ้ามิได้เห็นท่วงที่ตายแล³ ถ้าข้างชีวิตค้อนป้อนกันเป็นหลายงา⁴ เป็นท่วงเป็นที่แล้วก็จะให้รักษาให้ถอยออกมาขึ้นหน้าเสาปองทั้ง

(6) สองฝ่าย แล้วให้หม้อออกขอใหญ่ขอเจียด⁵ ความผูกนั้นก็ให้ออกสายกระแซงสามท่า แล้วออกขอข้างแลหม้อจะออกขอใหญ่ขึ้น พากข้างหนึ่งโยนแบ่งผัดหน้า พากข้างหนึ่งโยนปิดเกล้า จะออก

¹ ถ้าแก้มทับก็ตายด้วยกันข้างทั้งหมดทั้งความผูก (A)
ถ้าแก้มทับก็ตายด้วยกันทั้งหมดทั้งความผูก (D) (G)
ถ้าแก้มทับก็ตายด้วยกันทั้งหมดทั้งความผูก (E) (F) (I) (J) (K)

² อันว่าจะแก่เส้นเชือกขึ้นพาดงาได้ทั้งสองงานั้น (A)
อันว่าจะแก่ข้างเล่นเชือกขึ้นพาดได้ทั้งสองงานั้น (D)
อันว่าจะแก่เส้นเชือกขึ้นได้ทั้งสองงานั้น (E)
อันว่าจะแก่ข้างเล่นเชือกขึ้นได้ทั้งสองงานั้น (F)
อันว่าจะแก่ข้างเล่นเชือกขึ้นพาดได้ทั้งสองงานั้น (G) (K)
- (I) (J)

³ ถ้ามิได้เห็นท่วงที่ตายแล (A)
ถ้ามิได้เห็นท่วงที่ตายแล (D)
ถ้ามิได้เห็นท่วงที่ตายแล (E)
ถ้ามิได้เห็นท่วงที่ตายแล (F)
ถ้ามิได้เห็นท่วงที่ตายแล (G)
ถ้าแลแก้มได้ทันท่วงที่ตายแล (I) (J)
ถ้ามิได้เห็นท่วงที่ตายแล (K)

⁴ ถ้าข้างชีวิตค้อนป้อนกันเป็นหลายงา (A)
ถ้าข้างชีวิตค้อนป้อนกันแต่ปลายงา (D) (G) (K)
ถ้าข้างชีวิตค้อนป้อนกันเป็นหลายงา (E)
ถ้าข้างชีวิตค้อนป้อนกันเป็นหลายงา (F)
ถ้าข้างชีวิตค้อนป้อนกันแต่ปลายงา (I) (J)

⁵ ให้ถอยออกมาขึ้นหน้าเสาปองทั้งสองฝ่าย แล้วให้หม้อออกขอใหญ่ขอเจียด (A)
ให้ถอยออกมาขึ้นหน้าเสาปองทั้งสองฝ่าย แล้วให้หม้อออกขอใหญ่ขอเจียด (D) (E)
ให้รักษาให้ถอยออกมาขึ้นหน้าเสาปองทั้งสองฝ่ายแล้วให้หม้อออกขอใหญ่ขอเจียด (F)
ก็ให้รักษาให้ถอยออกมาขึ้นหน้าเสาปองทั้งสองฝ่ายแล้วให้หม้อออกขอใหญ่ขอเจียด (G)
ให้ถอยออกมาขึ้นหน้าเสาปองทั้งสองฝ่ายแล้วให้หม้อออกขอใหญ่ขอเจียด (I) (J) (K)

ขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกแบ่งผัดหน้า แลข้างหนึ่งออกง่าขอเจียดแล¹ ความซึ่งออกสายกระแซง นั้นให้ผัดอย่างกัน² ฝ่ายข้างหนึ่งออกกระเดียดเพลงรำ ฝ่ายข้างหนึ่งออกลำ ๆ จะพุง แลจะออกขอใหญ่ขอเจียดของข้างถ้าฝ่ายข้างผู้ใดออกอย่างไรก่อน ก็ให้ผู้ออกฝ่ายหลังนั้นอย่าออกให้เหมือนกัน³ เพราะ (7) ว่าเป็นที่เเยะเเย่กันอยู่ เห็นไม่เป็นท่วงเป็นที่⁴ แลหม่อมจะออกขอใหญ่ขอเจียดนั้น ให้ความรักษาข้างไว้ ครั้นหม่อมออกขอใหญ่ขอเจียด แล้วจึงให้ความออกขอข้างเล่าหมอนั้นก็รักษาข้างไว้แล หม่อมความจะออกขอ นั้น ให้ผลัดกันออกทั้งสองฝ่ายแล ครั้นออกขอแล้วจงนมัสการถวายบังคมให้ทำเหมือนดุงข้างออกไถ่ม้านั้นแล⁵ แล้วจึงถอยหลังข้างเข้ามาหาเสาปอง แล้วเอาข้างพึงไว้ทั้งสองฝ่าย⁶

ถ้ากิริยาสงบแล้ว จึงให้แก่เชือกออกจากเท้า เอาข้างพึงบังตาเดินเข้าไปโรงแล ครั้นไป

(8) ถึงโรงกิริยาเป็นปรกติอยู่แล้ว ก็เร่งให้ใส่มัดขานแล ปลอกทรงซ้ายขวา⁷ เข้าจงเร็วแล้วเอาอ้อยเอาหญ้าให้กินแล้ว กรมพระนครบาลตักน้ำมารดสาด แล้วปิดประตูโรงไว้ ข้างพั้งนั้นอยู่หน้าโรงนั้นก่อน⁸

แล้วจึงเอาข้างฝ่ายข้างหนึ่ง เข้ามาเล่าก็ให้ทำดุงเหมือนกันแล กลชี้ข้างน้ำมันชนบ่ารูกเล่า

¹ ฟากข้างหนึ่งโยนแบ่งผัดหน้า ฟากข้างหนึ่งโยนปิดเกล้า จะออกขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกแบ่งผัดหน้า แลข้างหนึ่งออกง่าขอเจียดแล (A) (E) (F)
ฝ่ายข้างหนึ่งโยนแบ่งผัดหน้า ฝ่ายข้างหนึ่งโยนปิดเกล้าจะออกขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกแบ่งผัดหน้า แลข้างหนึ่งออกง่าขอเจียดแล (D) (G)
ฝ่ายข้างหนึ่งโยนเล่นหน้าฝ่ายข้างหนึ่งโยนปิดเกล้าจะออกขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกแบ่งผัดหน้า ฝ่ายข้างหนึ่งออกง่าขอเจียด (I) (J) (K)

² ความซึ่งออกสายกระแซงนั้นให้ผัดอย่างกัน (A)
ความซึ่งจะออกสายกระแซงนั้นให้ผัดอย่างกันนั้นมิได้ หากที่นอกนี้ไม่ จะหนีอย่างกันได้ก็แต่ขอข้าง (D)
ความซึ่งออกสายกระแซงนั้นให้ผัดอย่างกันนั้นมิได้ หากที่นอกนี้ไม่ จะหนีอย่างกันได้ก็แต่ขอข้าง (E) (F) (G)
ความซึ่งจะออกสายกระแซงให้ผัดอย่างกันนั้นมิได้หากที่นอกนี้ไม่ จะหนีอย่างกันได้ก็แต่ขอข้าง (I) (J)
ความซึ่งจะออกสายกระแซงนั้นให้ผัดอย่างกันนั้นมิได้หากที่นอกนี้ไม่ จะหนีอย่างกันได้ก็แต่ขอข้าง (K)

³ ก็ให้ผู้ออกฝ่ายหลังนั้นอย่าออกให้เหมือนกัน (A)
ก็ให้ผู้ออกฝ่ายหลังนั้นอย่าออกให้เหมือนกันให้ผัดอย่างกัน (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

⁴ เห็นไม่เป็นท่วงเป็นที่ (A)
ดูเห็นไม่เป็นท่วงเป็นที่ (D) (E) (F) (I) (J) (K)
ดูเห็นไม่เป็นท่วงที่ (G)

⁵ ครั้นออกขอแล้วจงนมัสการถวายบังคมให้ทำเหมือนดุงข้างออกไถ่ม้านั้นแล (A)
ครั้นออกขอแล้วให้นมัสการถวายบังคม ให้ทำเหมือนดุงเอาข้างออกไถ่ม้านั้นแล (D) (E) (F)
ครั้นออกขอแล้วให้นมัสการถวายบังคมให้ทำเหมือนดุงเอาข้างออกมาไถ่ม้านั้นแล (G)
ครั้นออกขอแล้วให้นมัสการถวายบังคมให้ทำเหมือนดุงหนึ่งเอาข้างออก (I) (J)
ครั้นออกขอแล้วให้นมัสการถวายบังคมให้ทำเหมือนดุงเอาข้างออกนั้นแล (K)

⁶ แล้วเอาข้างพึงไว้ทั้งสองฝ่าย (A)
แล้วเอาข้างพึงบังไว้ทั้งสองฝ่าย (D) (E) (F) (G) (I) (J) (K)

⁷ แลปลอกทรงซ้ายขวา (A)
แลปลอกทรงซ้ายขวา (D) (F) (G) (I) (J)
แลปลอกทรงซ้ายขวา (E) (K)

⁸ ข้างพั้งนั้นอยู่หน้าโรงนั้นก่อน (A)
ข้างพั้งนั้นก็ยืนอยู่หน้าโรงนั้นก่อน (D) (E) (F) (G) (I) (J)
ข้างพั้งนั้นก็จะยืนอยู่หน้าโรงนั้นก่อน (K)

ไว้ดังนี้แล

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแพกของกลที่ (11) กลชี้ข้างชนบ่ารุงา จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละเล่มอย่างชัดเจน ได้แก่ข้อความที่ 106 ให้ใส่พวงมาลัยทั้งศีรษะทั้งคอทั้งข้อมือทั้งหมอทั้งควาญ ข้อความที่ 107 ให้ผู้ชี้ข้างนั้นพึงรู้จักกิริยาข้างกล่าวไว้ในกลคำในวงพาดนั้นเถิด ถ้ารู้จักน้ำใจกิริยาข้าง ข้อความที่ 108 แลผูกเปลสอดชนก ข้อความที่ 109 รอบข้อเท้าข้าง ข้อความที่ 110 แล้วให้นมัสการถวายบังคมดุจกลไ่่มานั้น ข้อความที่ 111 เชือกที่ติดเท้าก็ยังมีพร้อม เส้นเชือกก็ยังมีได้ยึดตัว ข้อความที่ 112 ให้รักษาตัวจงมันหนวง ข้อความที่ 113 ถ้าตลบหลังมาจะเล่นเชือก แล้วจับเชือกขึ้นใส่บนปลายงาแต่งาเดียว ข้อความที่ 114 ถ้าแก้มิทันก็ตายด้วยกันทั้งหมอทั้งควาญ ข้อความที่ 116 ถ้าแลแก้มิได้ทันท่วงที่ตายแล ข้อความที่ 117 ถ้าข้างชีวิตค้อนป้อนกันแต่ปลายงา ข้อความที่ 118 ให้ถอยหลังออกมายืนหน้าเสาทั้งสองฝ่าย แล้วให้ออกขอใหญ่ขอเจียด (ขอเจียด คือ อาวุธปลายแหลมคล้ายกริด) ข้อความที่ 120 ควาญซึ่งออกสายกระแซงนั้นให้ผิดอย่างกันนั้นมิได้ หากที่นอกนี้ไม่จะหนีอย่างกันได้ก็แต่ออกขอข้าง (สายกระแซง คือ เชือกหนังหรือเชือกผูกมาจากรัดประโคน ซึ่งเป็นสายรัดกบหรือสัปคับ ควาญจะใช้จับยึดถือไว้ระหว่างที่นั่งบนหลังข้างเพื่อมิให้พลัดตกจากหลังข้าง) ข้อความที่ 121 ก็ให้ผู้ออกภายหลังนั้นย่อออกให้เหมือนกันให้ผิดอย่างกัน ข้อความที่ 122 ดูเห็นไม่เป็นท่วงเป็นที่ ข้อความที่ 123 ครั้นออกขอแล้วให้นมัสการถวายบังคม ให้ทำเหมือนดุจเอาข้างออกไ่่มานั้นแล ข้อความที่ 124 แล้วเอาข้างพังบังไว้ทั้งสองฝ่าย ข้อความที่ 125 แลปลอกทรงซ้ายปลอกทรงขวา และข้อความที่ 126 ข้างพังนั้นก็ยืนอยู่หน้าโรงนั้นก่อน

สำหรับข้อความที่ 112 ให้รักษาตัวจงมันหนวง แม้จะปรากฏความถี่ในการใช้มากอย่างเห็นได้ชัดแต่เมื่อมาพิจารณาความในข้อความ ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า มันหนวง น่าจะใช้เป็น มันคง มากกว่า เนื่องจากคำข้างหน้านั้นกล่าวว่า ให้รักษา เมื่อพิจารณาตามบริบท รักษา มันคง เป็นการใช้คำที่สอดคล้องกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าอาจจะใช้ว่า ให้รักษาตัวจงมันคง มากกว่า เพียงแต่ผู้คัดลอกข้อความอาจคัดลอกมาผิดเท่านั้น

ส่วนข้อความที่ปรากฏความถี่ในการใช้เท่ากัน ได้แก่ข้อความที่ 115 อันว่าจะแก้ข้างเล่นเชือกขึ้นพาดได้ทั้งสองงานั้น และ (...) ส่วนที่ไม่ปรากฏเนื้อหา และข้อความที่ 119 ปากข้างหนึ่งโยนแป้งผัดหน้า ปากข้างหนึ่งโยนปัดเกล้า จะออกขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกแป้งผัดหน้า แลข้างหนึ่งออกง่าขอเจียดแล และ ฝ่ายข้างหนึ่งโยนเล่นหน้า ฝ่ายข้างหนึ่งโยนปัดเกล้า จะออกขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกแป้งผัดหน้า ฝ่ายข้างหนึ่งออกง่าขอเจียด

ผู้วิจัยเห็นว่าข้อความที่ 115 ควรใช้ อันว่าจะแก่เซ็นเชือกขึ้นพาดงาได้ทั้งสองงานั้น เพื่อเป็นการกล่าวนำว่าต่อไปจะพูดถึงวิธีการแก้ข้างเลนเชือก ส่วนข้อความที่ 119 ควรใช้เป็น ปากข้างหนึ่งโยนแป้งผัดหน้า ปากข้างหนึ่งโยนปัดเกล้า จะออกขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกแป้งผัดหน้า แลข้างหนึ่งออกง่าขอเจียดแล ซึ่งในที่นี้ การโยนแป้งผัดหน้า โยนปัดเกล้า ออกขอเจียด ออกแป้งผัดหน้า เป็นการประยุกต์ใช้ทำออกขอในการร่ายรำในกลี่ข้างชนบ่ารุงา

กลี่ข้างชนศึก (12)

ฉบับหลัก (C)

- (1) กลจะชี้ข้างชนศึกให้ทำดังนี้ ให้อัญเชิญพญาทศรราช มาอยู่หน้าข้างแลงวงข้าง อัญเชิญพญาวิรุฬหราชมาอยู่ข้างขวาแลเท้าขวาข้าง อัญเชิญพญาวิรุฬหปักษราช มาอยู่ท้องข้าง อัญเชิญพญาภูเวรราช มาอยู่ข้างซ้ายแลเท้าซ้ายข้าง แล้วจึงแต่งบายศรี สำหรับหนึ่งสามชั้นทำ...นข้าง พวงแก้วแหวน สวมงาแลคอ... แล้วอัญเชิญข้างพิศดานให้ชนะแก่ข้าศึกจุดเทียนชัย ประโคมดุริยดนตรี แตรสังข์ทำขวัญข้าง แล้วเอากล้วยออกให้ข้างกิน แล้ว
- (2) จับหัวจับหูใส่หัวแล้วว่าต่อเย็น พรุ้ง มะกาน นี้ ศีกจะมาถึงเราแล้ว อัญเชิญท่านไปผจญด้วยศัตรู จงให้แพ้อำนาจแก่เราเถิด แล้วเอาใบไม้ทั้ง 4 ประการมาเขียนพระคาถานี้ มติยาโน มโนยาติ มสาลีติ มติลีสา มติเตนา มโนसानา มติลีสา มสาลีติ ลงไปไม้ให้ข้างกินแล ยันต์ทั้ง 3 นี้ เขียนลงที่หัว ที่หูข้างก็ได้ เขียน
ลงกระตาศ แลแผ่นเงิน แลแผ่นทอง แลตีบูก สำริดก็ได้แล เอาไปใส่หัวข้าง
- (3) แลหูข้างนั้นแล ๓ะ แลเมื่อจะชี้ข้างนั้น ให้จบวงงา หูข้างใส่หัว แลขอมีชัยชนะแก่ข้าศึกเกิดชี้ข้างให้แปรหน้าไปอีสาน กุมขมทั้งสองมือ อ่านพระมนต์นี้ เสกขอ
โอมรณชิวันติเยสวาท 7 คาบแล อนึ่งจะกล่าวลักษณะข้างศึก ผิ
ข้างตัวโตเติบสูง รูปร่างรวดเร็ว กล้าหาญวงงา แลโฆมดหัวดุกแกลังปั่นไว้ แล
เท้าทั้ง 4 ยืนยันมั่นคง ประดุจเสาประโคน ปากแดงดุจขาด ตะคุยหลังดุจวง
- (4) เกาทัณฑ์ น้ำเต้าฟูเต็ม ตาดุจดาว งาทั้งสองงอนดุจงอนรถ แลหูใหญ่ข้างสะบ้าหู
ดุจจามร เท้าทั้งสี่วงแลหางลงถึงดิน 7 ประการนี้ แล้วมีน้ำมันหน้าหลังเสียงดุจ
ฟ้า เมื่อดำเนินดุจราชสีห์ แลดำปอดล้วน แลข้างนั้นอาจมีชัยในสงครามแล
สิริการิยะ ผิจะชนข้างด้วยราชศัตรูไซ้ให้เสกผัวรองที่นึ่ง ด้วยมนต์นี้
โอมสิทอิวิททิกสราชาติปาติสาจสวาท 6 คาบรองที่นึ่ง ให้ข้างชน ขนาน
- (5) หนึ่งให้ผู้หญิง อันมีชื่ออันดีนั้นไปเอาดอกไม้อันใด ๆ มิได้ว่าให้ใส่หัวมาให้เราแล้วเสก
ด้วยคาถานี้ พุทธานุภาเวน ภัสสังเขย ัมมมานุภาเวน ภัสสังเขย
สังฆานุภาเวน ภัสสังเขย 3 คาบแล้วสีหน้าแข่งขาเราแล้ว ชี้ข้างชนะหาข้างผู้

- ใครจะชนด้วยเรามีได้เลย¹ ขนานหนึ่งหาพลุรวมใจใบหนึ่ง แล้วเอากระแจะทาใบ
พลุเข้าแล้ว เขียนรูปราชสีห์ ลงในใบพลุแล้วรวมด้วยรูปเทียน แล้วเสกด้วยมนต์
- (6) นี้ 7 คาบ อุจรวรีจวแรงยาแพงสุเขษฐุสเตรสวาท 7 คาบแล้วเจิม
หน้าข้างเราหาผู้ใดจะชนด้วยเรามีได้เลย ขนานหนึ่งให้ไปเชิญเอาถ่านไฟป่าเข้ามาเสกด้วย
มนต์นี้ ขลุสตราชโตสทิสทิสวาท 7 คาบแล้วเขียนชื่อผู้สงหาย
ใส่ฝ่ามือทั้งสองข้างแล้ว จึงเอามือรอบคอเราเข้าแล้ว จึงอ่านมนต์นั้น 7 คาบแล้วชี้มือ
ไปข้างหลังศัตรูฝ่ายแพ้มิพิกรบพิกชนเลย ถ้าเขาลองข้างเราประการใดก็ดีจะแก้
- (7) เข้าใส่ให้เอาขันไปตักเอาน้ำมาไว้แต่วันแรก ครั้นรุ่งเช้าเอาน้ำนั้นมาเสกด้วยมนต์
นี้ โอมแลงแห่งโงมญโรย โอมแลงเคลียงสวาท 3 คาบรดหัวข้าง
ให้ข้างกิน แล้วจึงเอาผ้าขึ้นผู้หญิงพันกะตัก ฟุ้งข้ามหลังข้างแก้คุณท่านหายแล
สิทธิการยผิชนข้างด้วยราชศัตรูใช้ให้เสกผ้ารองที่นั่งด้วยมนต์นี้ โอมสิทธิวิทธ
สรวาติ นาพิสาจสวาท หกคาบรองที่นั่ง ให้ข้างชนแล
- (8) อันหนึ่งให้ผู้หญิงอันมีชื่ออันดีนั้นไปเอาดอกไม้อันใด ๆ มิได้ว่าใส่หัวมาให้เราแล้วเสกด้วย
คาถานี้ พุทธธนาภาเวนภสชัย อัมมานุภาเวน ภสังเขยย สังฆานุภาเวน ภภสังเขยย 3 คาบแล้ว
สีหน้าแข่งขานเราแล้วชี้ข้างชนหาข้างผู้ใดจะชนด้วยเรามีได้เลย²
- อย่างหนึ่งให้ว่ายน้ำไปกลั้นใจคาบเอาจอกอันลอยน้ำมาที่กลางน้ำนั้น
เอามาสีไพรงาข้างทั้งสองข้างซ้ายขวาชนนักแล หนึ่งให้เขียนยันต์นี้
- (9) ฝ่ามือประนมมือเข้าแล้วบ่ายหน้าต่อตะวันออกแล้วภาวนาพระคาถานี้ สิริเม จงได้เจ็ดคาบ
แล้วจึงเอามือขวาตบที่ท่าขอข้างนั้นสามทีแล้วลูบตาข้างข้างซ้ายนั้นสามทีข้างนั้นชน
กว่าตัวจะตายแล

วิเคราะห์บริบทการใช้

กลที่ (12) กลชี้ข้างชนศึก เป็นที่น่าสังเกตว่า กลชี้ข้างชนศึกปรากฏตำราเพียง
ฉบับเดียวจึงไม่พบตัวแม่กลอื่น ๆ

¹ ข้อความซ้ำกับข้อความที่ 128 ในฉบับเดียวกัน

² ข้อความซ้ำกับข้อความที่ 127 ในฉบับเดียวกัน

1.1 สรุปเนื้อหากลชี้ข้างแบบต่าง ๆ

เนื้อหากลชี้ข้างแบบต่าง ๆ ได้แก่ กลชี้ข้างล่อปลายเชือก กลชี้ข้างมิข้ามน้ำ กลชี้ข้างเกลียดน้ำมึลงน้ำ กลชี้ข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลุงเบญพาด กลชี้ข้างกำรากเหลือลาม กลชี้ข้างค้ำกลางแปลง กลชี้ข้างค้ำในวงพาด กลชี้ข้างไม้หัด กลชี้ข้างน้ำมันโล่มาล่อแพน กลชี้ข้างน้ำมันโล่คน กลชี้ข้างชนบ่ารุ และกลชี้ข้างชนศึก มีดังนี้

กลชี้ข้างล่อปลายเชือก

กลจะชี้ข้างชนล่อปลายเชือกนั้น ถ้าข้างเถื่อนมีกิริยามุ่งหมายข้างเราอยู่ ข้างเราก็มุ่งหมายข้างเถื่อนอยู่นั้นก็ให้รักษาข้างเราไว้จงได้อย่าให้เสียที่ถ้าข้างเถื่อนขึ้นเชือกวิ่งบ่าจะชนข้างเราถ้าเชือกที่ติดเท้าข้างเถื่อนอยู่นั้นยังหย่อนอยู่ถ้าข้างเราจะถลาไปรับเอานั่นให้รักษาไว้ก่อนถ้าข้างเถื่อนขึ้นเชือกมาติดแล้ว จึงให้เคลื่อนข้างเราเข้าไปแต่อย่าเพิ่งวางให้ถึงก่อนรักษาไว้แต่ชั่วตัวหนึ่ง สองชั่วตัวจะถึงกัน แล้วจึงหยุดตั้งไว้ถ้าหน้าข้างเถื่อนจะเหลียวไปซ้ายไปขวาก็ดีจะยกหน้าขึ้นสูงกว่าข้างเราก็ดูเห็นว่าข้างเราจะได้ที่แล้วให้แก่ข้างเราให้ตัววางข้างเราเข้าไปให้ได้ทีลางอย่าให้ชนแบกให้แต่ปลายงา ครั้นว่าชนแบกเข้าไปเชือกที่ติดเท้าข้างเถื่อนจะแบกมาก็จะทำได้ถนัด เพราะเชือกมิได้ตั้งเท้าแลข้างเราจะถลาถลากปะพายไปแล้วจะสารเข้าแก้มทัน ข้างเราจะเป็นอันตราย กลชี้ข้างชนล่อปลายเชือกนี้ ถ้าข้างเถื่อนเล็กกว่าข้างเราก็ดีใหญ่กว่าข้างเราก็ดี ให้ทำตุ๊กกล่าวมานี้แล

กลชี้ข้างค้ำในวงพาด

กลจะชี้ข้างน้ำมันค้ำในวงพาดนั้น ข้างเถื่อนก็มีน้ำมันหน้าหลัง ข้างค้ำก็มีน้ำมันหน้าหลัง แต่จะให้ข้างเถื่อนเล็กกว่าข้างค้ำค้ำหนึ่งคอกหนึ่ง แลให้ผู้ชี้ข้างค้ำนั้นนุ่งผ้า 3 ชั้นเป็นนพใสเสื้อ ตาระกำ ถือขอคร่าหน่วงพานเสี้ยนแหลมก็มีให้ติดจะสอดชนกให้สอดโกลนให้ผูกแต่เปล แลให้ผู้ชี้ข้างนี้ให้ฟังรู้ว่าข้างค้ำนั้นจะรักกลหรือตื่น หนักหรือเบา ถ้าแลฟังรู้แล้วจะผูกเครื่องตัวแลชนกทำสิ่งใดนั้นให้ทำตามน้ำใจข้าง ถ้าทำผิดน้ำใจข้าง ข้างจะป่วนกำรีบไป จะเสียที่ข้างเถื่อนแลให้ข้างค้ำเข้ามายืนอยู่ในช่องข้างหนึ่ง แล้วลงลูกประจันกลอนไว้ให้มั่นคง ให้ข้างค้ำเห็นตัวข้างเถื่อนข้างโหลงก่อน จะได้มีกิริยามุ่งหมาย ครั้นระบายโหลงออกไปได้แล้วข้างเถื่อนจะตามข้างโหลงออกไปก็ดี ถ้ามิตามออกไปจะกันโหลงไว้ก็ดี ให้นายท่ายข้างผัดพาน ข้างเถื่อนให้ไล่ ไปข้างของตันรอยแล้วจึงเบิกโหลงออกไปอีกเล่า ถ้าข้างเถื่อนระวังตันสัดอยู่มิไล่ คนพานไปก็ให้เบิกช่องให้ข้างค้ำออกมา ถ้าข้างเถื่อนเห็นตัวข้างค้ำ ข้างเถื่อนเห็นข้างค้ำมุ่งหมายจะมาชน ข้างค้ำก็มุ่งหมายข้างเถื่อนอยู่ก็ให้ผู้รักษาไว้อย่าให้ไปก่อนจะเสียที่ให้รักษาไว้ให้ตั้งรับให้ได้ที ถ้ามิได้ทีจะถลาถลากก็จะสารเข้าข้างค้ำก็จะเป็นอันตราย หมอความญก็จะตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ อันว่าชี้ข้างค้ำในวงพาด มีความตายส่อตัวด้วยกัน หมอความญข้างค้ำชีวิตหนึ่ง เป็นสามชีวิตแต่เท่านี้ ถ้าข้างเถื่อนมาชนข้างค้ำ ข้างค้ำรับได้ข้างเถื่อนตลบไปก็รักษาไว้อย่าให้ข้างค้ำทับท้ายไป ถ้าทับไปข้างก็จะเสียที่คนก็จะเหนื่อย ถ้าข้างเถื่อนตั้งหน้ามุ่งหมาย

ข้างค้ำอยู่ก็ตี มาชนข้างค้ำก็ตีให้แรงระบายโหลงออกไป เอาแต่ต้นสัดปลายสัดไว้ข้างหนึ่งสองข้างข้างเดือนจึงจะประกองต้นสัด ปลายสัดอยู่ จึงจะให้มาสู้มาชนข้างค้ำนั้น ถ้าข้างเดือนไม่ประกองต้นสัด ปลายสัด ตั้งใจชนที่เดียวให้ผู้ชี่ช่วยข้างค้ำ ให้เอาปลายงอนขอกระทู้ให้ถูกที่ทำบันไดแก้วข้างเดือนให้ปลายยื่นขอถูกที่ทำบังหึ่ง ถ้าข้างเดือนชนครั้นได้ที ให้ผู้ชี่ช่วยข้างค้ำจงทุกครั้ง ถ้าข้างตั้งใจชนปล้มปลุกไปที่เดียว ผู้ชี่ก็เหนื่อยข้างค้ำก็เหนื่อย จะรักษามีให้เสียที่นั่น กำล้งก็สิ้นแล้วให้อาศัยตลวงเบญพาดนั้นเถิด ถ้าข้างค้ำเสียที่ข้างเดือน เป็นประการใดก็ให้หลบหลีกอยู่แต่ในข้างค้ำรักษาเอาตัวรอดเถิด จึงห้ามมิให้ติดหน่วง ติดพานสอดชนก็มิให้ตลอดสนั่นด้วยเหตุฉะนี้ ถ้าข้างเดือนยื่นอยู่ก็ให้ผัดพาน ให้ไล่ให้จุดประทัดยิงปืนตะขาบม้าฟ้อ โห่ร้องโบกธงอย่าให้หยุดยื่นอยู่ได้อย่าให้หายเหนื่อยได้ ครั้นคนข้างค้ำหายเหนื่อยแล้ว จึงให้เปิดช่องออกเล่าถ้าข้างเดือนจะมาชนก็เบาเพราะว่าเหนื่อยถอยกำล้งลงจงรักษาไว้ ให้ได้ท่วงที่จะมาชน 2 ครั้ง 3 ครั้ง ก็จะเบาลงทุกครั้ง แล้วก็จจะระอาขยาดก็ริยาก็จะอ่อนลง ถ้าก็ริยาอ่อนลงแล้วมิได้ชน ก็เลี้ยงเข้าใกล้ตุ้ก็ริยา จะมาชนหรือไม่ถ้าไม่ชนแล้วก็ให้ข้างเชือกเข้ามาคล้อง ให้ทำตุ้จตุ้ค้ำตุ้ค้ำองกลางแปลงซึ่งกล่าวไว้นั้นเถิด กลชี่ข้างน้ำมันค้ำในวงพาดนั้น ให้ครูข้างขุนข้างปลัดข้างคะเนพิเคราะห์ดู เห็นว่าข้างตัวใดจะเอาเข้าค้ำได้ จึงจัดเอาเข้าค้ำแล้วให้พิเคราะห์ดูฝีมือผู้จะชี่ข้างค้ำนั้น พอจะควรกันจึงให้ชี่ ถ้าเห็นพอควรกันพอจะชี่ได้ แล้วก็กราบทูลพระกรุณา ก่อน เพราะความตายส่อตัว กลจะชี่ข้างค้ำในวงพาดกล่าวไว้ดังนี้แล

กลชี่ข้างค้ำกลางแปลง

กลจะชี่ข้างค้ำกลางแปลงนั้น เมื่อยังมิเปิดโหลงออกมาจากขาชาวยนั้น ให้ผู้ชี่ข้างค้ำออกตะพัด ณ ที่กลางแปลงนั้น ให้ใช้ขาใช้ที่นั้งให้ไปซ้ายไปขวาจงหลายรอบ ให้ได้สำเหนียกกัน ถ้ายังกระด้างกระเดื่องก็ให้ฉะให้หายไปซ้ายไปขวา จงคล่องแลให้ความญ่นั้น ชับให้วังให้รานท้ายจงหนักให้ข้างนั้นขยาด ครั้นว่าเปิดโหลงออกมาจะเข้าค้ำนั้นจะเข้าไปซ้ายไปขวา จึงจะคล่องว่องก็จะมีผีเท้าขึ้นครั้นเหนื่อยแล้วจึงออกมา ยืนอยู่ด้วยข้างยืนค้ำย ครั้นว่าเปิดโหลงออกมาขาชาวย ถึงที่กลางแปลงข้างค้ำยปิดค้ำยดีแล้วถ้าแลข้างเดือน 2 ข้าง 3 ข้าง ก็ตีให้ผู้ชี่ข้างนั้นพิเคราะห์ดู ถ้าเห็นข้างเดือนตัวใดมีก็ริยาอ่อนไหวหยาบคายกว่ากันก็ให้มุ่งหมายเอาตัวนั้นก่อน แล้วจึงถวายบังคมแล้ว จึงเลื่อนออกไปจากที่ ถ้าโหลงนั้นแยกย้ายกันอย่าให้ข้างเชือกเข้าไปก่อน แต่ข้างค้ำนั้นเข้าไปกวาดโหลงให้กลมกันถ้าข้างโหลงตัวใดมีเข้ากลมมุ่นกันอยู่ในเรือนโหลง มักเตร่ร้ายเราะคายนักก็ให้ข้างค้ำที่มแทงขวิดค้อนทำให้เจ็บ ให้มุ่นเข้าในเรือนโหลงจงได้ ครั้นว่ากวาดโหลงเข้ากลมกันดีแล้ว จึงให้ข้างเชือกเข้าไปคล้องและให้เข้าคล้องข้างขวาข้างค้ำ อย่าให้ผู้คล้องจับข้างเชือกขึ้นไปให้เกินข้างค้ำ ถ้าข้างเดือนมาชนข้างค้ำช่วยมิทันจะเสียทีแลให้ผู้ชี่ข้างค้ำมุ่งหมายเอาข้างเดือน ที่มีก็ริยาอ่อนไว้นั้น ให้ข้างเชือกคล้องจงได้ก่อนถ้าข้างโหลงข้างเดือน จะตลปไปซ้ายก็ตีไปขวาก็ตี ให้ข้างเชือกเข้าค้ำว่าข้างค้ำจงได้ ครั้นให้

ข้างเชือกอยู่ข้างซ้ายข้างค้ำนั้น ถ้าได้ที่จะคล้องมิดนัต เพราะข้างค้ำจะกีดลำเชือกอยู่จึงห้าม มิให้ข้างเชือกอยู่ซ้ายข้างค้ำด้วยเหตุฉะนี้ แลผู้ซึ่งข้างเชือกจะคล้องนั้น คล้องให้ถูกเท้าซ้ายก่อนถ้าคล้องถูกเท้าขวา ก่อน จะสอดให้ถูกเท้าซ้ายนั้นขัดสน เพราะลำเชือกเข้าขวางอยู่จึงให้คล้องเท้าซ้ายก่อนแลถ้าข้างเถื่อนมุ่งหมายข้างค้ำอยู่ ก็ให้ผู้ซึ่งรักษาไว้อย่าให้เสียที ถ้าข้างเถื่อนกลับมาชน ก็วางไปให้ได้ที่วางตลบ แต่อย่าให้ทับทลายไปได้ถ้าทับทลายไป ข้างเถื่อนกลับมาชนจะเสียที ถ้าข้างเถื่อน 2 ข้าง 3 ข้างมุ่งหมายข้างค้ำอยู่ข้าง 2 ข้าง 3 ข้าง ยืนเคียงกันอยู่ แต่ว่ามิได้ชน ก็ให้ผู้ซึ่งข้างค้ำแก้ไขเบี่ยงเลียงเข้าหาข้างเถื่อน ที่มีกิริยาอ่อนกว่ากัน ถ้าได้ทีเห็นว่าวางไป แลข้างเถื่อนที่กิริยาอันอ่อนนั้น จะชวดเซไปทับกันก็จะตลบไปแล กลจะชี้ข้างค้ำกลางแปลงกล่าวไว้ดังนี้

กลชี้ข้างกำรากเหลือลาม

กลจะชี้ข้างกำรากเหลือลาม ท่านว่าเป็นข้างบ้ำลิมความเจ็บ ถ้าผู้ใดจะชี้แต่ในที่นี้แล ผีมือกำลังของตัวให้ข้างฟังนั้น ท่านว่ามีไช่ชาวลูกศิษย์หาคูรมิได้ ท่านว่าอวดชี้ข้างอ้างอิงป็นอย่าให้เชื่อฟัง เป็นอันขาดทีเดียว อันว่าข้างกำรากบ้ำเหลือลาม และจะอาศัยได้แต่ผูกเครื่องตัวเรียกว่าผูกพาดหมุนกับผูกชนักสองคองจึงจะฟัง อันว่าผูกพาดหมุนนั้น ผูกตะคนก็ให้ทับนม จะผูกพานหน้าก็ให้เข้าคองน้อย จะผูกของหางก็ให้ถึงขนาด ตะคนพานหน้าของหางนั้นให้ทำด้วยเชือกหนังสามเกลียว จะผูกตะคนนั้นถ้าข้าง 6 คอกให้ไว้หูตะคนห่างกัน 1 คอก ถ้าข้างมีถึง 6 คอกท่านว่ามีไช่สารให้คะเนเอาแต่พอสมควร ให้มีพรมทั้งสองข้าง ยาวข้างละสี่คอก ทั้งแฝดให้ผูกสองคนผืนหน้าเข้าหากัน แลแล้วเอาพรมสอดเข้าให้ได้ข้างละกำ แลแล้วชักเข้าให้ตึงกว่าจะชักไม่เข้า ให้หุกระวินห่างกัน 1 คอก อย่าผูกจักรันแล้วบังปล้องอ้อยไว้คนละข้าง แลแล้วจึงผูกพานหน้าพรมนั้นยาว 3 คืบทั้งแฝด ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนไหล่ คนหนึ่งนั่งที่หน้าไหลผืนหน้าเข้าหากัน ให้รัดหนึ่งข้างให้ร่นเข้ามาอยู่ที่หน้าอกแล้วจึงเอาพานหน้าวางแต่ปลายข้างนั้นให้ลำพานหน้าอยู่ที่คองน้อยได้ทีแล้วเอาพรมสอดเข้าในหุกระวินตะคนทั้งซ้ายทั้งขวาให้ได้ข้างละสองกำแล้วชักเข้าให้ตึง แลแล้วเอาพรมพานหน้าข้างขวามาสอดหุกระวินพานหน้าข้างซ้ายเอาพรมพานหน้าข้างซ้าย มาสอดหุกระวินพานหน้าข้างขวาให้ได้ข้างละสองกำ แลแล้วก็ชักเข้าให้ตึงหุกระวินห่างกัน 6 นิ้ว แลแล้วกลับเอาพรมพานหน้ามาสอดตามขวาตามซ้ายแล้วเอาสอดเข้ากับหุกระวินตะคนสองกำ พานหน้าจึงจะรัดคองน้อยแล้วบังไว้เกิดแล้วจึงผูกของหางชักเข้าให้หุกระวินห่างกันกับหุกระวินตะคนนั้น 1 คืบ แลแล้วจึงเอาไม้ทำลูกจางนางสอดเข้าไว้ และพรมตะคนพานหน้าของหางทั้งซ้ายทั้งขวา แลแล้วให้เอาลูกจางนางสอดเข้าไว้ แลแล้วจึงผูกชนักสองคอง อันว่าผูกชนักสองคองนั้นให้เอาเชือกหนังเกลียวเท่านิ้วชี้อันที่เสมอกันไม่ก๊วไม่คอด จึงเอาหุกระวิน แต่พอสมควรกันแล้วจึงเอาเชือกหนังนั้นบากเข้ากับหุกระวินทั้งสองข้าง แลแล้วจึงเอาโอบเข้ากับคองข้างอย่างเกลาคองนั้น แลแล้วคะเนเมื่อจะผูกนั้น ให้หุกระวินห่างกัน 1 คอก แลแล้วจึงทำพรมใส่ทั้งสองข้างและเส้นพรมนั้นเล็กใหญ่คะเนแต่พอสมควร ยาวเส้นละ 3 คอกทั้งแฝด แลแล้วจึงเอาใส่ที่คองน้อยข้างนั้น ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนกระโหมด

คนหนึ่งนั่งหน้าไหล่ข้างนั้นผันหน้าเข้าหากัน แล้วเอาพรมสอดหูกระวินเข้าทั้งสองข้าง ชักให้ตึงให้พรมห่างกันหนึ่งศอก แล้วจึงเอาชนกผูกทับเกลาคอนั้นเข้าให้ท้องตะพานฝั่งคอน้อย ให้ผูกสนเข็มชักเข้า แต่พอประมาณให้มีพรมทั้งสองข้าง ให้หูกระวินห่างกัน 1 ศอก สิ้นพรมแล้วบังปล้องอ้อยไว้คนละข้าง เถิดแล้วจึงเอาไม้ปากเปิด ขัดเอาพรมเกลาคอนั้น ให้แทรกขึ้นมาที่กลางพรมชนกใหญ่ นั้น แล้วจึงเอาลูกจางนางสอดเข้าไว้ แล้วชักไม้ปากเปิดเสีย แล้วจึงชันลูกจางนางเข้าให้ตึงตั้งตะคนพานหน้าของหาง และเกลาคอนั้น แล้วเอาอ้อยทิ้งเข้าไปให้กิน ถ้าจับอ้อยใส่ปากเข้าแล้วเคี้ยวกลืนเข้าไปได้อยู่ ให้ชันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งไปให้กินเล่าถ้าจับอ้อยใส่ปากเคี้ยว กลืนมิได้ออมไว้ก็ตีคายน เสียก็ตีหนักเบาเป็นประมาณอยู่แล้ว ถ้าจะให้หนักกว่านี้ให้ชันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งเข้า ถ้าจับได้อยู่แต่เอาใส่ปากมิได้นั้น หนักเต็มที่อยู่แล้ว ถ้าจะเดินก็มีเต็มก้าวจะข้ามคันทาก็มีพ้น ถ้าจะให้ลึกลับที่ชันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งเข้าไปลองดู ถ้าจับอ้อยมิถูกก็ตีมิจับอ้อยก็ตี หนักเหลือขนาดแล้ว ถ้ามีคลายลูกจางนางเสีย ลึกลับที่แลอย่างนี้ท่านว่าผูกพาดหมูนชนกสองคอ อันว่าข้างกำรากบ้าเหลือลาม ลืมความเจ็บมิฟังขอ ถ้าผูกเครื่องตัวอันชื่อว่าพาดหมูนแล้ว ผูกชนกสองคอทำดังกล่าวมานี้ มีอาจที่จะเหลือลามไปได้เลยท่านจึงกล่าวไว้ว่าผูกพาดหมูน พาดหมูนนี้หนักกว่าผูกใส่เสี้ยนใส่หนาม ถ้าเป็นแต่ข้างหยาบคายกิริยาหนักมิได้กำรากเหลือลาม ไม่ลืมความเจ็บแต่อยากจะทำอะไรที่มั่วแกว่งชีวิตค่อนเล่น ถ้าหาญนักมักหาคนหาข้าง ท่านว่าเป็นข้างหยาบคายห้ามมิให้ผูกพาดหมูน อันจะผูกชนกสองคอนั้น ก็ตามแต่กิริยาข้างหนัก เบา นั้นจะผูกก็ตามเถิด อันลูกจางนางนั้นห้ามมิให้ใส่ทั้งเครื่องตัวและเกลาคอนั้นก็มีให้ใส่ ท่านว่าให้เชิญเทวดาอันอยู่รักษาตัวข้างนั้น ออกเสียจากตัวข้างแล้ว เชิญให้ชันสถิตอยู่เหนือศีรษะเรา แล้วจึงให้กินอ้อย 3 ท่อนให้เป็นหายนะกำลังข้าง ก็จะน้อยกิริยาก็คลาย อันนี้ท่านว่าให้แบ่งกำลังออกเสียบาง แล้วจึงแก้ไขที่ศึกษามา เมื่อจะเอาเล่นเป็นการออกสนามจะให้โล่ม้าโล่คน ชนบารูก็ตามเถิด ถ้าผู้จะขี่มีฝีมือดีก็ชนะข้าง ถ้าฝีมือชั่วรู้มีถึงข้างก็จะแพ้ข้างท่านกล่าวไว้ดังนี้แล

กลขี่ข้างไม่หัด

กลจะขี่ข้างไม่หัดนั้น จะผูกเครื่องตัวจะผูกชนกก็อย่าตั้งจะผูกชนกก็อย่าผูกจักรัน แล้วก็ให้นั่งที่พรมนั้น ให้ผู้ขี่พึงรู้จักลักษณะข้างว่าจะจะเป็นชาติกษัตริย์ หรือจะเป็นชาติพราหมณ์ หรือจะเป็นชาติแพทย์ หรือจะเป็นชาติศูทรประการใด ถ้าพึงรู้ดังนี้แล้ว ผู้จะขี่ข้างหัดแลฝึกสอน ให้ข้างทำประการใดนั้นก็จะได้โดยง่าย ถ้ามีรู้จักลักษณะน้ำใจข้าง แลกิริยาข้างก็จะได้โดยยาก เพราะคนมีรู้จักน้ำใจข้าง ให้คนผู้ขี่ข้างหัดนั้น ให้มีความเพียรเถิด แล้วหัดฝึกสอนสิ่งใดนั้น อย่าเพ็งจะพินทำขมเหงให้ใช้แต่เขาและที่นั่น ให้ข้างได้สำเนียงก่อน อันกล่าวมาทั้งนี้ให้คนผู้ขี่หัดฝึกสอนข้างนั้น จงมีความเพียร แลสติปัญญาประกอบด้วย กลจะฝึกสอนดัดแปลงข้างนั้นเป็นราชการสืบไปได้แล้ว อันกล

แบบคายนั้นจะกล่าวไว้ในที่นั่นมิได้ เพราะว่ามีรู้ว่าจะทำอะไร จึงกล่าวไว้แต่พอเป็นราวความ
ให้คนผู้จะหัดฝึกสอนตัดแปลงข้างนั้นพึงรู้ กลจะชี้ข้างไม่หัดกล่าวไว้ดังนี้แล

กลชี้ข้างมีขำน้ำ

กลจะชี้ข้างมีขำน้ำและให้ขำน้ำนั้น ให้ผู้ชี้ข้างนั้นพึงรู้จักลักษณะข้างก่อน ข้างบางตัว
เคยขำแต่แม่น้ำแคบ ครั้นเห็นแม่น้ำกว้างมีขำ ข้างบางตัวเคยขำแต่แม่น้ำตายครั้นมาเห็นน้ำเชี่ยว
ก็ไม่ขำ ข้างบางตัวเป็นข้างดอนไม่เคยเห็นแม่น้ำครั้น เห็นแม่น้ำกว้างจึงมีขำ ข้างบางตัว
เมื่อเป็นเถื่อนอยู่นั้นแม่น้ำกว้างแม่น้ำเชี่ยวก็ขำ ครั้นว่าเป็นข้างบ้านคนเอาขำไปถึงฝั่งแล้ว ย่อม
ฉะพินทิมแทงจึงขยาดมีขำก็มี อันลักษณะข้างเป็นดังกล่าวมานี้ยากที่ผู้ใดจะหยั่งรู้ แล้วกล่าวไว้ดังนี้
ตามลักษณะข้างซึ่งมีมา ซึ่งศึกษาว่าเรียนไปหน้านั้นถ้าพบท่านผู้รู้จะได้ไถ่ถามสืบไปตามลักษณะข้าง
ย่อมเป็นดังนี้ถ้ารู้แล้วก็ให้แก้ไขดังนี้ ถ้าข้างอันเคยขำแต่แม่น้ำแคบ ครั้นเห็นแม่น้ำกว้างมีขำนั้น
ให้เรือ 4 ลำ 5 ลำ ก็ตีไปทอดสมอปีกหลักไว้ตรงท่าข้าง จะขำนั้นให้ไกลตลิ่งออกประมาณ 4 วา
5 วา คะเนแต่พอสุดเท้าข้างแล้วทำบังตาข้างจงดีแล้วจึงเอา 2 ลำมาผูกคานเข้า แต่ลำนี้ไปถึงลำนั้น
คะเนแต่ 5 คอก 6 คอก ให้ผูกแต่ข้างหน้าเรือข้างท้ายเรือนั้นอย่าผูกเลย จึงเอาเชือกหนังมาตีเป็น
สามเกลียว แล้วจึงเอามาสอดดอกข้างเข้าแล้วทำห่วงไว้จึงเอาท้ายเรือนั้นเข้าไว้ต่อตลิ่งทั้งเหนือน้ำ
ลำหนึ่งท้ายน้ำลำหนึ่งที่ทำข้างจะลงนั้นแล้วจึงเอาข้างพลายข้างพัง ก็ตี 5 ข้าง 6 ข้าง ลงไปยืนอยู่ที่
ริมเรือนก่อนแล้วจึงเอาข้างนั้นลงไปทีหลังแล้วทำคอกหนึ่งว่าจะเอาแลลือบหน้าลือบตา แล้วให้ตั้งหน้า
ออกไปเรือทอดสมอปีกหลักอยู่นั้น คะเนกว่าชั่วตัวหนึ่งสองชั่วตัวจะหยั่งมีถึงดินแล้วจึงเอาคานสอด
ห่วงเข้าแล้วให้คนบนตลิ่งทิมแทงควาด ให้ตกใจข้างนั้นก็เจ็บก็จะตลบออกไปสุดเท้าแล้วก็ให้คำเรือ
ออกไปครั้นเท้าไม่ถึงดินข้างนั้นก็จะวายไป แล้วคำเรือถ่อพายหนักไปเท้าไม่ถึงดินข้างนั้นก็จะวายไปแล
อันว่าข้างดอนมีเคยขำก็ตีเห็นแม่น้ำเชี่ยวก็มีขำก็ตีให้เอาเรือ 4 ลำ 5 ลำ ก็ตีไปทอดสมอปีกหลักไว้
เหนือน้ำที่ทำข้างขำนั้นให้น้ำวนอยู่แล้วทำบังตาข้างจงดีแล้ว ก็ให้ทำคอกหนึ่งข้างมีขำแม่น้ำกว้างนั้น
แล อันกลจะชี้ข้างมีขำน้ำนั้นมิรู้ถึงลักษณะข้าง ซึ่งกล่าวมานี้ประการหนึ่ง ประการหนึ่งเป็นทุ่งท่า
ปากันดาล จะแก้ไขข้างให้ขำน้ำดูจกกล่าวมานี้ ขัดสนท่านให้แก้ไขปัญหากลเม็ด ขึ้นต้นไม่ให้ช่วยแรง
คาถาประกอบกันก็ได้ราชการสืบมาอยู่ อันว่าข้างมีขำน้ำนั้นถ้าให้ขำ ทำอย่างนี้ขำให้ย้ายท่า
ไปขำท่าอื่น ถ้ามีขำให้เอายอดน้ำนอง ยอดจิงจ้อ ยอดสะอึก ยอดผักบุง ก็ได้ เอาที่ยอดอันชี้ไป
ข้างฟากทางโน้นให้เอาหมาก 3 คำให้พลีเอาจึงว่าครุบาธิยายเจ้าเหยยข้างมีขำน้ำข้าขอเชิญ
ครุบาธิยายเจ้าไปช่วย ให้ข้างขำน้ำไปจงง่ายเถิดแล้วจึงกลั่นใจ เต็ดเอายานนั้นมาอย่าเหลียวหลัง
แลอย่าเหลียวไปซ้ายไปขวาเลยตั้งหน้ามาที่เดียว ครั้นมาถึงข้างแล้วจงมนต์ยานั้น โอมณะราย
ผู้ตากฤตตีทยา ผู้มีนาครหรั่งสะบดินระเวทวาจะคงคา จะสาครอุฑูคณุดนณะระวะเทวดา ทะวะหมุดตี
ยาเทวาจะสมุทหิมวันตะยะ แล้วจึงกลั่นใจยกกับฝ่ามือแล้วเอาสีตาข้างขวา 3 ที ซ้าย 3 ที แล้วชี้ข้าง

ลงไปครึ่งลงถึงน้ำแล้ว เอากากยาที่เหลืออยู่นั้นทุลเหนือศีรษะแล้ววางลงไว้ที่ศีรษะข้างนั้นแล ประนมมือ
ขึ้นว่ามนต์นี้ โอมพุทกันหตังมาระยัง มาระยัง กันหตังสวาหะ แล้วจับยานี้ขึ้นทุลศีรษะ แล้วว่าครูบาธิยาย
ช่วยข้าพเจ้าด้วยแล้วเอาากยานั้นชดออกไปกลางน้ำตรงหน้าข้างนั้น แล้วข้างตามออกไปเกิดข้างนั้น
ตามน้ำไปแล กลจะขี่ข้างมีขำมน้ำนั้น กล่าวไว้ดังนี้เป็นหลายประการ

กลขี่ข้างเกลียดน้ำมีลงน้ำ

กลจะขี่ข้างเกลียดน้ำมีลงน้ำนั้น ให้เขียนยันต์นี้

ปิดทางข้าง เมื่อจะเอาลงน้ำ

แล้วให้เอาเบี้ย 3 เบี้ย หมาก 3 คำ ข้าวสุก 3 กระทงไปพลีเอาฝักครอบแล เมื่อจะเอาขึ้นจึงว่า
ครูบาธิยายเจ้าเหยข้างเกลียดน้ำมีลงน้ำ ข้าขอเชิญครูบาธิยายไปช่วย เอาข้างลงน้ำขอให้ลงง่ายตาย
เถิด แล้วจึง เอายันต์มาให้เอาที่กิ่งชี้ ไปข้างตะวันออกนั้นเอามาเคียวทามือแล้วเอาขี้ตาข้าง 7 ที
ถ้ามีได้ฝักครอบให้เอาลำโพงกาสะลัก มาเคียวทาฝ่ามือแล้วขี้ตาข้าง 6 ที ไปพลีเอาให้ว่าเหมือนกัน
นั้นแล แล้วจึงเอายันต์นั้นปิดทางข้างเข้ายกมือขึ้นไหว้ครูบาธิยายแล้วขึ้นขี่ข้างแลเอาขอกระทุ้งตะลุง
3 ที แล้วว่าครูบาธิยายเจ้า เอาข้างลงน้ำให้ข้างลงน้ำง่ายเถิด แล้วแก้ข้างขับลงไปเกิดลงน้ำง่ายแล
กลจะขี่ข้างขำมน้ำจงทำไว้ดังนี้แล

กลขี่ข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลุงเบญพาด

กลจะขี่ข้างเกลียดไม้ เกลียดโรง เกลียดตลุงเบญพาดนั้น เป็นข้างขึ้นตาก็ดีเป็นข้างน้ำมัน
ก็ดี เพราะคนฝึกสอนมาแต่ก่อนนั้น มีรู้ในกลหัดข้าง ข้างจึงเป็นดังนี้ ให้ผู้ขี่ข้างพึงรู้แล้วจึงมีความเพียร
ดัดแปลงสืบไป ถ้าข้างขึ้นตาเป็นไซ้ ให้เอามาก 3 คำ เทียนเล่มหนึ่ง ไปพลีเอาใบหิงหายผีถ้ามีได้
ให้เอาใบหิงหายราหู ถ้าหิงหายนาก็เอาเถิด ให้เอาเมื่อเที่ยงคืนให้ส่งตลุมสงัดฝนแลให้คลานเข้าไป
ครั้นถึงต้นยาแล้ว จุดเทียนติดเข้ากับต้นยา แลเอามาก 3 คำนั้นวางลงที่โคนต้นยานั้น แล้วว่าครูบาธิยาย
เจ้าเหยข้าง เกลียดโรง เกลียดตลุง เบญพาดนั้ ข้าฯ ขอเชิญครูบาธิยายเจ้าไปช่วยให้ข้างเข้าไม้
เข้าโรงเข้าตลุงเบญพาดจงง่ายเถิดแล้วจึงคลานเคียงต้นยาเข้าแล้วให้ว่ามนต์นี้ 3 ที ๓๐ โอมพระเทว
กันมีฤทธิ์รักษาพิชิตกว่าเก่าสวาหะ ๓๐ แล้วกลั่นใจเอามือขวารูดเอาใบยานั้นที่ 1 แล้วกลั่นใจ
เอามือซ้ายแล้วรูดเอาใบยานั้นที่ 1 แล้วเอาใบยานั้นกำมาตามซ้าย ตามขวาอย่าเอาปนกันเข้า
ครั้นมาถึงโรงข้างแล้ว จึงเอามือขวานั้นว่ามนต์นี้ 3 ที ๑ โอมกุ่มมักฉกตราสวาหะ ๓๐ แล้วกลั่นใจ
เอาใบยานั้นสีตาข้างข้างขวา 3 ทีแล้วเอาใบยามือซ้ายมนต์ แลทำตุงกันแล้ว เอาสีตาข้างข้างซ้าย 3 ที
แล้วเอาากยานั้นประสมกันเข้าแล้ว เอาสีตลุงเบญพาดแล้วเอา กากยาที่เหลือนั้นฝังไว้ ที่ตีนตลุงนั้น
เถิด ให้ทำดังนี้ 3 ครั้งหายแล ถ้าข้างน้ำมันเป็นดังนี้ทำตุงกล่าวมานี้แล้ว ให้เอาข้างพั่งอันมีสัตขุมนั้น
มาผูกไว้ด้วยกันครั้นจะเอาลงน้ำก็ดี จะเอาออกเดินก็ดีให้เอาข้างพั่งนั้นนำไป ครั้นกลับมาถึงโรงแล้ว
ก็ให้ข้างพั่งนั้นเข้ายื่นเคียง ตลุงเบญพาดไว้แล้วจึงเอาข้างอันเกลียด นั้นตามเข้าตลุงเบญพาดง่ายแล

ท่านจึงห้ามไว้ว่าช่างมีน้ำมัน อย่าผูกตรากเสียให้เอาออกเดินแลลงน้ำ จงทุกวัน ถ้าผูกตรากไว้ จะเกลียดไม้ เกลียดโรง เกลียดตลุง เบญพาด ท่านกล่าวไว้ดังนี้แล

กลชี้ช่างน้ำมันไล่ฆ่าล่อแพน

กลจะชี้ช่างน้ำมันไล่ฆ่าล่อแพนนั้น เมื่อเอาช่างถึงสนามแล้ว ให้รักษาช่างไว้ให้สงบแล้ว ตั้งหน้าช่างไว้ให้ตรงสนาม ให้ยื่นเป็นปรกติแล้วให้นมัสการพระพุทธรูปเจ้าให้ยกด้าขอขึ้นเพียงศีระษะ แล้วให้เอามือซ้ายมือขวาประสานด้าขอเข้าประนมให้ถึงศีระษะ แล้วลดมาเพียงปานนมัสการครุ แล้วลดมาให้ได้ที่จะวางขอนั้น จึงถวายบังคมมือซ้ายมือขวา ก็จับด้าขออยู่ก้มแต่ศีระษะลง ให้ถึงด้าขอ แล้วผู้ถวายจึงนมัสการถวายบังคมกระทำดุกันให้นมัสการพระแลครุ ถวายบังคมทำอย่างนี้ เพราะเป็นการออกสนามทาระกำหนดให้เห็นสะดวก แล้วจึงคลายให้ช่างเดินลงไปปลายสนามแล้ว สอนสนามขึ้นมา ยืน ณ ที่ที่จะวางช่าง ให้หมอบถวายถวายบังคม อันว่าเดินลงไปปลายสนามแล้ว ให้สอนสนามขึ้นมาอย่าผิตรอย ให้ชำระยั้งขึ้นยั้งลงช่างจึงจะไล่มาเป็นกิริยา จะไม่ข้ามที่ข้ามคนแล เมื่อมาเข้าล่อนั้นให้หน้าช่างตั้งไว้ให้เรียบร้อยจงได้ครั้นมาเข้าล่อแพนนั้น ฝ่ายผู้ขี่ม้าชักม้าเดินเพลงรำเข้ามา ฝ่ายหมอบถวายผู้ชี้ช่างจะรักษาแต่ช่างไว้อยู่นั้น หาท่วงหาที่ไม่ ให้หมอบออกขอใหญ่ให้ออกเพลงแบ่งผัดหน้าฝ่ายความนั้นให้ออกขอช่างรำ ๆ จะพุ่งรำเป็นที่เยาะเย้ยกันจึงเป็นท่วงเป็นที่ ครั้นมาเดินเป็นเพลงเข้ามาใกล้ช่างแล้ว ฝ่ายผู้ขี่ม้ากลับแพนชักม้า ตลบหลังไปตามรอยช่างนั้น จึงให้ผู้ชี้ช่างนั้น วางช่างไล่ไป ถ้าผู้ขี่ม้านั้นมิได้ชักม้ามาตามรอย ก็อย่าเพิ่งวางช่างไล่ไปถ้าผู้ขี่ม้ากลับมาล่อแพน กลับแพนตลบไปตามรอยช่าง แล้วจึงให้วางช่างไล่ไป ช่างก็จะได้รอยเป็นใจจึงจะเป็นท่วงเป็นที่ เมื่อจะวางช่างไปนั้น ให้ผู้ชี้ช่างออกขอประทวยก่อนต่อช่างไล่ไป 2 ชั่วตัว 3 ชั่วตัว แล้วจึงเปิดขอขึ้นแต่เพียงอก ถ้าแลช่างนั้นไล่ไปเป็นกิริยามุ่งหมายอยู่แล้ว ก็ให้ผู้ขี่ม้านั้นให้แพนแก่ช่าง ถ้าช่างฉวยแพนได้เล่นอยู่ ก็ให้หมอนั้นออกขอใหญ่เพลงปิดเกล้า ความนั้นก็ออกขอช่าง เพลงกระเดียดเพลงรำ จึงจะเป็นท่วงเป็นที่ ถ้าผู้ขี่ม้าให้แพนแล้ว ช่างฉวยแพนมิได้ให้ผู้ชี้ช่างเอาช่างไว้ แลหมอบถวายออกขอใหญ่ขอช่างนั้นมิได้ เพราะหาท่วงหาที่ไม่ จะทำได้แต่เล่นไล่สายหน้า จะทำได้ก็แต่เท่านี้ เพราะหาผู้ที่เยาะเย้ยมิได้ กลจะชี้ฆ่าล่อแพนนั้นกล่าวไว้ดังนี้

กลชี้ช่างน้ำมันไล่คน

กลจะชี้ช่างน้ำมันไล่คนนั้นผู้ชี้ช่างเอาช่างออกตั้งสนามแล้ว ให้รักษาช่างไว้ให้สงบ ให้ช่างตั้งหน้าลงไป ณ ปลายสนาม ถ้าช่างยังมีสงบอย่าเพิ่งให้คนพานเข้ามา แลฝ่ายผู้ชี้ช่างนั้น ครั้นคนพานเข้ามา ถ้าช่างมุ่งหมายคนพานอยู่ คนขี่ไม่รู้ถึงช่างให้ช่างทะเลงไล่คนพานไป คนพานยังมีทันจะตั้งตัวได้นั้น โทษผู้ชี้ช่างถึงตาย ถ้าแลผู้ชี้ช่างรู้ถึงช่างรักษาไว้ได้แล้ว ให้คนพานเดินเข้ามาแต่ประมาณตามกิริยาช่างหนักแลเบา แล้วจึงหยุด ถ้าประรำอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถือพัดข้างขวา แล้วจึง

ให้ออกพัดสามท่า แล้วจึงตบพัดเข้าแล้ว วางข้างไล่ไปให้ออกประจำทวยก่อน ครั้นข้างวิ่งไปได้ 4 ชั่วโมง 5 ชั่วโมงแล้วจึงเปิดขอขึ้นแต่เพียงอกถ้าข้างไล่กิริยามุ่งหมายหนัก เห็นคนพานจะหนีมิพัน ให้เอาไว้แต่ที่นั่นก่อน ถ้าที่นั่นมีฟังให้ปลงขอลงลากมีฟังให้พัน ให้วิ่งเข้าประจำถ้าวิ่งเข้าประจำมิทัน ขัดขวางอันล้มลง ผู้ซึ่งข้างเอาไว้ได้คนพานไม่เป็นอันตราย ก็ให้ออกขอภายหลังอย่างว่า ถ้าคนพานไม่ล้มชวน วิ่งเข้าประจำข้างไล่เข้าไปถึงประจำ ไม่เห็นคนพานกิริยาที่มุ่งหมายนั้นคลายลงให้เอาข้างออกมาจากประจำ แล้วให้เล่นไล่สายหน้าทำให้เป็นท่วงเป็นที่ อันว่าถ้าประจำอยู่ข้างขวาให้เอาเท้าขวาเข้าไปให้จับด้าพัดมือขวา ถ้าประจำอยู่ซ้ายให้เท้าซ้ายเข้าไปให้จับด้าพัดมือซ้ายนั้นเหตุว่าคนตบพัดเข้าข้างก็จะไล่มา คนพานก็กลับตัวตะแคงวิ่งล่อพัดไปหน้า คนพานก็จะเข้าหาประจำ ถ้าขัดสนประการใดจะได้วิ่งเข้าประจำสะดวก ด้วยเหตุฉะนี้ ถ้าข้างไล่คนพานเป็นกิริยาปรกติมา ก็ให้คนพานวิ่งรั้งรอมมา ถ้าได้ท่วงที่จึงให้พัด ถ้าข้างได้พัดแล้วเล่นพัดอยู่ก็ให้ผู้ซึ่งออกขอเล่นไล่สายหน้าพายเงื่อพายง่าก็ตามจะเล่นเถิด อันว่าซึ่งข้างไล่คนนี้ ฝ่ายหมอมจะออกขอเพลงแบ่งผัดหน้าเพลงปิดเกล้า ความญออกขอข้างนั้นมิได้ เพราะไม่มีที่เกี่ยวกับผู้ใด หาท่วงหาที่ไม่ว่า จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่สายหน้าจะเงื่อพายง่ามิที่เล่นได้แต่เท่านั้น อนึ่งเมื่อข้างไล่คนไปนั้น ถ้าข้างปลงคอลงไล่ให้เอาไว้ให้หยุดอย่าละให้ไล่ไปด้วยข้างมุ่งหมายนัก จึงปลงคอลงไล่ คนพานจะหนีมิทัน จึงกล่าวไว้ว่าข้างจะไล่อันใดก็ดี ถ้าปลงคอลงแล้วแล้วกิริยามุ่งหมายนัก กลซึ่งข้างน้ำมันไล่คนกล่าวไว้ดังนี้

กลซึ่งข้างขนบารูณา

กลซึ่งข้างขนบารูให้จัดเอาข้างที่มีน้ำมันหน้าหลังอันมีฝิงทั้งสองฝ่าย แลให้ผู้ซึ่งข้างทั้งหมดทั้งความญแต่งตัวจงโอโง่งทั้งสองฝ่ายให้ใส่พวงมาลัยทั้งศีรษะทั้งคอทั้งข้อมือทั้งหมดทั้งความญ แลหมอนั้นให้ใส่เสื้อตาระกำทั้งสองฝ่าย แลให้ผู้ซึ่งข้างนั้นพึงรู้จักกิริยาข้างกล่าวไว้ในกลคำในวงพาดนั้นเถิด ถ้ารู้จักน้ำใจกิริยาข้าง จะผูกเครื่องตัวนั้นจะใส่เสี้ยนใส่หนาม ก็ตามน้ำใจข้างแลให้ติดหน่วงติดพานติดคอประจำพกแลผูกเปลสอดขนิก ก็ให้ตลอดรักษาตัวให้มั่นคงทั้งหมดทั้งความญให้กรมเชือกทั้งซ้ายทั้งขวาเอาเชือกบาศไปพานเสาปอง แต่ต้นโกลนออกไปจนถึงหุตลรอบข้อเท้าข้างข้างละห้าวา ทั้งสองฝ่ายให้คะเนตัวข้างทั้งสองข้าง เมื่อจะชนกันนั้นให้ถึงแต่ปลายงานั้นเป็นกำหนด แล้วจึงให้เอาข้างออกไปติดเชือก แลเมื่อจะเอาข้างออกไปนั้นให้เอาข้างฟัง 14 ข้าง 15 ข้างเดินบังตาออกไปให้เดินเข้ามาข้างหลังเสาปองครั้นถึงเสาปองให้เดินเคียงเสาปองขึ้นมาครั้นสุดเสาปองแล้วจึงให้เรียงเข้ามาให้ถอยข้างนั้นตรงเสาปอง ให้ตั้งหน้าออกไปเอาข้างฟัง ยืนบังไว้แล้วให้กรมเชือกเอาเชือกเข้าติดเท้าทั้งสองเท้าแล้วจึงเอาข้างฝ่ายข้างหนึ่งมาเอาให้เอาข้างฟังเดินบังตาออกมา ครั้นถึงเสาปองแล้วก็ให้ทำดุจกันนั้นครั้นติดเชือกเข้าได้ดีแล้วก็ให้ผู้ซึ่งข้างทั้งสองฝ่ายรักษาข้าง แล้วให้เปิดข้างฟังออกไปยืนอยู่ให้ลับแล้วแล้วให้นมัสการถวายบังคมดุจกลไถ่มนั้น แล้วให้เคลื่อนข้างทั้งสองฝ่ายเข้าไป อย่าให้วิ่งเข้าไปให้กิริยา เป็นปรกติดีทั้งสองฝ่าย ข้างแลคนจะไม่เป็นอันตราย ครั้นข้างวิ่งเข้าไปนั้นเชือกที่

ติดเท้าก็ยังมีพร้อม เส้นเชือกก็ยังมิได้ยึดตัว จะถลาลากเข้าไปข้างจะเป็นอันตราย จึงจะให้เคลื่อนเข้าไป ถ้าเชือกตึงจะได้คลายออกถ้าหย่อนจะได้พานเสาะปองเข้า แต่พอให้ข้างชนกันถึงแต่ปลายงา ถ้าแลเชือกไม่ตึงไม่หย่อน แล้วก็ให้ผู้ซึ่งข้างแก้ไขข้าง ให้ชนขวิดค้อนโยนป้อนกัน ให้เป็นท่วงเป็นที่ทั้งสองฝ่ายให้รักษาตัวจงมั่นคง อย่าให้หย่อนได้ ให้รักษาข้างไว้อย่าให้ตลบหลังมาได้ ถ้าตลบหลังมา จะเล่นเชือก แล้วจับเชือกขึ้นใส่บนปลายงาแต่เงาเดียวก็ให้แก่สารภะนั้นเถิด ถ้าข้างเล่นเชือกจับเชือกพาดบนงา ได้ทั้งสองข้างแล้ว ถ้าปลายเชือกอยู่ข้างใด ก็ให้ความญักท้ายไปข้างนั้น ถ้าแก้มพันก็ตายด้วยกันทั้งหมดทั้งความญัก อันว่าจะแก้มข้างเล่นเชือกขึ้นพาดได้ทั้งสองงานั้น ถ้าข้างจับเชือกขึ้นพาดได้ทั้งสองงาแล้ว ก็ให้แก้มที่ท่าเจ็บกว่ากันนั้น ให้นำหน้าข้างต่ำลงเชือกพาดงาอยู่นั้น จึงจะเลิกขึ้นมาจึงกล่าวไว้ว่า ให้รู้จักว่าท่าเจ็บกว่ากันนั้น จะได้แก้มตัวเมื่อจอน ถ้าแลแก้มได้ทันท่วงที่ตายแล ถ้าข้างขวิดค้อนป้อนกันแต่ปลายงา เป็นท่วงเป็นที่แล้วก็จะให้รักษาให้ถอยหลังออกมาขึ้นหน้าเสาทั้งสองฝ่ายแล้วให้ออกขอใหญ่ขอเจียด ความญักนั้นก็ให้ออกสายกระแซงสามท่า แล้วออกขอข้างแลหมจะออกขอใหญ่ขึ้นฝ่ายข้างหนึ่งโยนเล่นหน้า ฝ่ายข้างหนึ่งโยนปิดเกล้า จะออกขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกเป้งผัดหน้า ฝ่ายข้างหนึ่งออกง่าขอเจียด ความญักซึ่งออกสายกระแซงนั้นให้ผัดอย่างกันนั้นมิได้ หากที่นอกนี้ไม่จะหนีอย่างกันได้ก็แต่ออกขอข้าง ฝ่ายข้างหนึ่งออกกระเดียดเพลงรำ ฝ่ายข้างหนึ่งออกกรำ ๆ จะพุ่ง แลจะออกขอใหญ่ขอเจียดขอข้างถ้าฝ่ายข้างผู้ใดออกอย่างไรก่อน ก็ให้ผู้ออกภายหลังนั้นอย่าออกให้เหมือนกันให้ผัดอย่างกัน เพราะว่าเป็นที่เมาะเยี้ยกันอยู่ ดูเห็นไม่เป็นท่วงเป็นที่ แลหมจะออกขอใหญ่ขอเจียดนั้น ให้ความญักรักษาข้างไว้ ครั้นหมออกขอใหญ่ขอเจียด แล้วจึงให้ความญักออกขอข้างเล่าหมอนั้นก็รักษาข้างไว้แลหมความญักจะออกขอขึ้น ให้ผลัดกันออกทั้งสองฝ่ายแล ครั้นออกขอแล้วให้นมัสการถวายบังคม ให้ทำเหมือนตุจเอาข้างออกไถ่ม้านั้นแล แล้วจึงถอยหลังข้างเข้ามาหาเสาะปองแล้วเอาข้างพังบังไว้ทั้งสองฝ่าย ถ้ากิริยาสงบแล้ว จึงให้แก้มเชือกออกจากเท้า เอาข้างพังบังตาเดินเข้าไปโรงแล ครั้นไปถึงโรงกิริยาเป็นปรกติอยู่แล้ว ก็เร่งให้ใส่มัดขาแลปลอกทรงซ้ายปลอกทรงขวาเข้าจงเร็วแล้วเอาอ้อยเอาหญ้าให้กินแล้ว กรมพระนครบาลตักน้ำมารดสาด แล้วปิดประตูโรงไว้ ข้างพังนั้นก็ยืนอยู่หน้าโรงนั้นก่อน แล้วจึงเอาข้างฝ่ายข้างหนึ่ง เข้ามาเล่าก็ให้ทำตุจเหมือนกันแล กลชี้ข้างน้ำมันชนบ่ารุกกล่าวไว้ดังนี้แล

กลชี้ข้างชนศึก

กลจะชี้ข้างชนศึกให้ทำดังนี้ ให้อัญเชิญพญาทศศรราช มาอยู่หน้าข้างแลวงข้าง อัญเชิญพญาวิรุฬหกพรหมมาอยู่ข้างขวาแลเท้าขวาข้าง อัญเชิญพญาวิรุฬหปักษราช มาอยู่ท้องข้าง อัญเชิญพญาภูเวรราช มาอยู่ข้างซ้ายแลเท้าซ้ายข้าง แล้วจึงแต่งบายศรี สำหรับหนึ่งสามชั้นทำ...นข้าง พวงแก้วแหวนสวมงาแลคอ... แล้วอัญเชิญข้างประดิษฐานให้ชนะแก่ข้าศึกจตุเทียชยประโคนดุริยดนตรี แตรสังข์ ทำขวัญข้าง แล้วเอากล้วยออกให้ข้างกิน แล้วจับหัวจับหูสายหัวแล้วว่าต่อเย็น พรุ้ง มะริน นี้

ศึกจะมาถึงเราแล้ว อัญเชิญท่านไปพวงด้วยศัตร์จงให้แพ้อำนาจแก่เราเถิด แล้วเอาใบไม้ทั้ง 4 ประการมาเขียนพระคาถานี้ มติยาโน มโนยาติ มสาลีติ มติธิสา มติเตนา มโนसानา มติธิสา มสาลีติ ลงใบไม้ให้ข้างกินแล ยันต์ทั้ง 3 นี้ เขียนลงที่หัวที่หูข้างก็ได้ เขียนลงกระดาษ แลแผ่นเงิน แลแผ่นทอง แลตีบุก สำริดก็ได้แล เอาใบไม้หัวข้างแลหูข้างนั้นแล แลเมื่อจะขี่ช้างนั้น ให้จับวงงา หูข้าง สายหัวแล ขอมมีชัยชนะแก่ข้าศึกเถิดขี่ช้างให้แปรหน้าไปอีสาน กุมขมทั้งสองมือ อ่านพระมนต์นี้เสกขอ โอมรณชิวันติเยสวาหะ 7 คาบแล อนึ่งจะกล่าวลักษณะช้างศึก ผิข้างตัวโตเติบสูง รูปร่างรวดเร็ว กล้าหาญวงงา แลโขมคหัวคุดงแล้งปั่นไว้ แลเท้าทั้ง 4 ยืนยันมั่นคง ประคองเสาะประโคน ปากแดงดุจชาติ ตะคุ้ยหลังดุจวงเกาทัณฑ์ น้ำเต้าฟูเต็ม ตาดุจดาว งาทั้งสองงอนดุจงอนรด แลหูใหญ่ข้างสะบ้าหูดุจจามรเท้าทั้งสี่วงแลหางลงถึงดิน 7 ประการนี้ แล้วมีน้ำมันหน้าหลังเสียงดุจฟ้า เมื่อดำเนินดุจราชสีห์ แลดำปลอดล้วน แลช้างนั้นอาจมีชัยในสงครามแล สิทธิการิยะ ฉิจะชนช้างด้วยราชศัตร์รู้ใช้ให้เสกฝักรองที่นั่ง ด้วยมนต์นี้ โอมสิทธิวิทธิกสรราชาติปาดิสาสสวาหะ 6 คาบรองที่นั่ง ให้ช้างชน ขนานหนึ่งให้ผู้หญิง อันมีชื่ออันดีนั้นไปเอาดอกไม้อันใด ๆ มิได้ว่าให้ใส่หัวมาให้เราแล้วเสกด้วยคาถานี้ พุทธานุภาเวน ภัสสังเขย ธัมมานุภาเวน ภัสสังเขย สังฆานุภาเวน ภัสสังเขย 3 คาบ แล้วสีหน้าแข่งขาเราแล้ว ขี่ช้างชนะหาช้างผู้ใดจะชนด้วยเรามีได้เลย ขนานหนึ่งหาพลูรวมใจใบหนึ่ง แล้วเอากระแจะทาใบพลูเข้าแล้ว เขียนรูปราชสีห์ ลงในใบพลูแล้วรมด้วยรูปเทียน แล้วเสกด้วยมนต์นี้ 7 คาบ อุจจวิจจแรงยาแพงสุชฺฐงสุเตสวาหะ 7 คาบแล้วเจิมหน้าช้างเราหาผู้ใดจะชนด้วยเรามีได้เลย ขนานหนึ่งให้ไปเชิญเอาถ่านไฟป่าเข้ามาเสกด้วยมนต์นี้ ชนุสสรราชโตสสิทธิสวาหะ 7 คาบแล้วเขียนชื่อผู้สหายใส่ฝ่ามือทั้งสองข้างแล้วจึงเอามือรอบคอเราเข้าแล้ว จึงอ่านมนต์นั้น 7 คาบ แล้วขี่มือไปข้างหลังศัตร์พ่ายแพ้มักรบพักชนเลย ถ้าเขาลองช้างเราประการใดก็ดีจะแก่เข้าไปใส่ให้เอาขึ้นไปตักเอาน้ำมาไว้แต่วันแรก ครั้นรุ่งเช้าเอาน้ำนั้นมาเสกด้วยมนต์นี้ โอมแลงแห่งโงมญโรย โอมแลงเดลิยงสวาหะ 3 คาบ รดหัวช้างให้ข้างกิน แล้วจึงเอาผ้าขึ้นผู้หญิงพันกะตักฟุ้งข้ามหลังช้างแก่คุณท่านหายแล อย่างหนึ่งให้ว่ายนน้ำไปกลั้นใจคาบเอาจอกอันลอยน้ำมาที่กลางน้ำนั้นเอามาใส่โพรงข้างทั้งสองข้างซ้ายขวาชนกแล หนึ่งให้เขียนยันต์นี้ ฝ่ามือประนมมือเข้าแล้วบ้ายหน้าต่อตะวันออกแล้วภาวนาพระคาถานี้ สิรามะ จงได้เจ็ดคาบแล้วจึงเอามือขวาตบที่ทำขอช้างนั้นสามทีแล้วลูบตาข้างข้างซ้ายนั้นสามทีข้างนั้นชนกว่าตัวจะตายแล

1.2 การจำแนกกลขี่ช้างแบบต่าง ๆ ตามจุดประสงค์การใช้

เมื่อพิจารณาเนื้อหาบทกลขี่ช้างแบบต่าง ๆ แล้วทำให้เห็นถึงวิธีการฝึกหัดช้างได้ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งเนื้อหาบทกลขี่ช้างสามารถนำมาจัดประเภท วิเคราะห์ และตีความโดยดูจากบริบทของเนื้อหา รวมทั้งหลักฐานจากเอกสารต่าง ๆ ประกอบกัน

คำว่า “กล” หมายถึง กลวิธี วิธีการ หรือเทคนิค ทั้งนี้อาจมีนัยยะที่เป็นความลับ ซึ่งหมายถึงจุดอ่อนของช้างที่สามารถรู้ได้เฉพาะผู้ขี่ช้างเชือกนั้นเท่านั้น ทั้งนี้ต้องฝึกฝนเป็นอย่างดี

เพื่อให้เกิดความชำนาญทั้งคนและช้าง ซึ่งลักษณะของการฝึกช้างจะเป็นการฝึกเบื้องต้น คือ ฝึกในเรื่องทั่วไปที่ต่องรู้ และฝึกเฉพาะเรื่องลงไป ในที่นี้สามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่ การฝึกหัดโดยทั่วไป การฝึกเฉพาะกิจ และกลชี้ช้างชนศึก ดังนี้

ประเภทที่ 1 การฝึกหัดทั่วไป คือ การฝึกเตรียมความพร้อมแก่ช้าง รวมถึงวิธีการแก้ไขช้างที่มีกิริยาและอาการต่าง ๆ และเป็นการฝึกเตรียมพร้อมแก่คนและช้างในเวลาเดียวกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- 1) การฝึกเตรียมความพร้อมทั้งคนและช้าง ได้แก่ กลชี้ช้างล่อปลายเชือก กลชี้ช้างน้ำมันค้ำในวงพาด และกลชี้ช้างค้ำกลางแปลง
- 2) การฝึกหัดโดยการใช้ขาบังคับ หรือใส่อุปกรณ์ ได้แก่ กลชี้ช้างกำรากเกลือลามา และกลชี้ช้างไม่หัด
- 3) การฝึกหัดประกอบกับพิธีกรรม ได้แก่ กลชี้ช้างมีขำมน้ำ กลชี้ช้างเกลียดน้ำมิลงน้ำ และกลชี้ช้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลุงเบญพาด

ประเภทที่ 2 การฝึกเฉพาะกิจ คือ การฝึกช้างเพื่อใช้ในกิจต่าง ๆ ซึ่งเฉพาะกิจในที่นี้ เพื่อใช้ในกิจสงคราม เนื่องจากในอดีตมีการศึกสงครามอยู่บ่อยครั้งและใช้ช้างเป็นพาหนะสำคัญในการทำสงคราม ดังนั้นผู้ขี่หรือผู้ควบคุมจำเป็นต้องฝึกปรือกันให้คล่องแคล่วและรู้จักกันระหว่างควาญและช้าง นอกจากนี้การฝึกเฉพาะกิจนี้อาจเป็นลักษณะการแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง หรือต่อหน้าธารกำนัลเพื่อให้เกิดความบันเทิง อีกทั้งยังมีนัยยะเพื่อเป็นการฝึกให้รู้จักกันและกันระหว่างผู้ควบคุมและช้างอีกด้วย

- 1) การฝึกช้างใช้ในการศึกสงคราม ได้แก่ กลชี้ช้างชนบ่ารุงา
- 2) การฝึกช้างเพื่อแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง ได้แก่ กลชี้ช้างน้ำมันไถ่ม้าล่อแพน และกลชี้ช้างน้ำมันไถ่คน

ประเภทที่ 3 กลชี้ช้างชนศึก

กลชี้ช้างชนศึก นี้มีเนื้อหาในส่วนที่เป็นพิธีกรรมทำขวัญเพื่อสร้างขวัญกำลังใจเตรียมพร้อมออกศึก เตรียมพร้อมช้างศึก รวมทั้งวัตถุประสงค์ของขลังต่าง ๆ ประกอบการออกศึกเพื่อให้มีชัยชนะ นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาที่บอกถึงลักษณะที่ดีของช้างศึก ซึ่งอยู่ในส่วนของคชลักษณ์ด้วย

1.2.1 ประเภทที่ 1 การฝึกหัดทั่วไป

การฝึกหัดทั่วไป คือ การฝึกเตรียมความพร้อมแก่ช่าง รวมถึงวิธีการแก้ไข ช่างที่มีกิริยาและอาการต่าง ๆ และเป็นการฝึกเตรียมพร้อมแก่คนและช่างในเวลาเดียวกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. การฝึกเตรียมความพร้อมทั้งคนและช่าง ได้แก่ กลชี้ช่างล่อปลายเชือก กลชี้ช่างน้ำมัน ค้ำในวงพาด และกลชี้ช่างค้ำกลางแปง ทั้งนี้จำเป็นยยะของการฝึกเพื่อใช้ในการคล้องช่าง หรือ อาจฝึกซ้อมเพื่อเตรียมไว้ในการศึกษาด้วยเช่นกันโดยสังเกตจากชื่อกลและเนื้อหาที่กล่าวถึงวิธีการฝึก

กลชี้ช่างล่อปลายเชือก

เนื้อหาของ กลชี้ช่างล่อปลายเชือก กล่าวถึงวิธีการฝึกเตรียมความพร้อมในด้านพละกำลังและ ท่วงที ทั้งนี้อาจมีนัยยะของการฝึกเพื่อใช้ในการศึกษาด้วย สังเกตจากขึ้นต้นเนื้อหาว่า “กลจะชี้ช่างชนล่อ ปลายเชือกนั้น” ซึ่งระบุเป็นการชี้ชนช่าง รวมถึงเนื้อหาที่กล่าวถึงวิธีการฝึกการชนช่าง โดยการนำช่าง ถือนคล้องบ่วงบาศไว้ที่เท้า แล้วนำช่างเชือกหรือช่างคล้อง (ซึ่งในที่นี้ใช้คำว่า ช่างเรา) มาชนกัน กับช่างเถื่อนดังกล่าว โดยเว้นระยะห่าง 1 - 2 ช่วงตัว ให้ชนกันแต่ปลายงา ไม่ให้ชนแบก (คือ ลักษณะ ที่ชนแล้วเสียหรือยกขึ้น) เพราะเชือกที่เท้าช่างเถื่อนจะหย่อนแล้วทำให้ช่างเถื่อนชนได้ถนัด ซึ่ง ช่างเชือกอาจเสียทีและเป็นอันตรายได้

กลชี้ช่างค้ำในวงพาด

เนื้อหาของ กลชี้ช่างค้ำในวงพาด กล่าวถึงวิธีการฝึกช่างแต่เดิมอาจเพื่อใช้ในการศึกษาสงคราม แต่เมื่อยุคสมัยที่ไม่มีการศึกษาสงคราม จึงดัดแปลงมาเป็นการละเล่นเพื่อแสดงหน้าพระที่นั่ง

เดิมทีกลชี้ช่างค้ำในวงพาดนั้นกล่าวถึงวิธีการฝึกช่างโดยการนำช่างเถื่อนและช่างค้ำที่มีน้ำมัน ออกมาเพื่อทำที่จะชนกัน โดยเลือกให้ช่างเถื่อนเล็กกว่าช่างค้ำ 1 สอก 1 คีบ ซึ่งผู้ช้ต้องรู้ลักษณะ รวมทั้งรู้ใจช่างของตนเพื่อจะได้ผูกเครื่องตัวได้พอเหมาะพอดีกับช่าง และห้ามติดหน่วง ติดพาน สอดชนัก เพราะป้องกันช่างค้ำเสียที

ในการนี้ให้ครูช่างหรือปลัดช่างพิจารณาดูฝีมือทั้งช่างค้ำและผู้ช้ที่เข้ากันได้ จากนั้นนำช่างค้ำ เข้ามายืนอยู่ในช่องช่างหนึ่งแล้วลงลูกประจันลั่นกลอนให้ดี แล้วให้ช่างค้ำเห็นตัวช่างเถื่อน ช่างโหลงก่อน เพราะจะได้มีอาการมุ่งหมายจะเข้าชน เมื่อระบายโหลงออกไป ช่างเถื่อนจะตาม ช่างโหลงออกไปหรือ ไม่ตามออกไปแต่กันโหลงไว้ ให้นายท้ายของช่างที่คอยช่วยช่างค้ำในการไล่ด้อน ช่างเถื่อนให้ไล่ไปช่างของแล้วจึงเบิกโหลงออกไปอีก ถ้าช่างเถื่อนที่คอยระวังอยู่ไม่ไล่คนพาน (คือ คนที่ เข้ามาล่อยั่วเย้า) ไปก็ให้เบิกช่องให้ช่างค้ำออกมา เมื่อช่างเถื่อนเห็นตัวช่างค้ำก็มุ่งหมายจะมาชน ส่วน ช่างค้ำก็มุ่งหมายช่างเถื่อนอยู่ ให้ผู้ช้ควบคุมช่างค้ำตั้งรับสถานการณ์ไว้ให้ดี หากพลาดพลั้งอาจเป็น อันตรายทั้งช่างค้ำ หมอ และควาญ แต่ถ้าช่างเถื่อนมาชนช่างค้ำ ช่างค้ำนั้นรับไว้ได้ช่างเถื่อนก็จะตลบ

เท้าวิ่งไป และระวังอย่าให้ข้างค้ำอยู่ด้านท้ายมิฉะนั้นข้างจะเสียที่ รวมถึงคนที่ก็จะเหนื่อย ถ้าข้างเถื่อน ตั้งหน้ามุ่งหมายข้างค้ำอยู่แล้วมาชนข้างค้ำ ให้ระบายไหลออกไป เหลือแต่ข้างค้ำที่ระวังต้นและปลายไว้ 1 - 2 ซ้าง

ถ้าข้างเถื่อนจะเข้ามาชนข้างค้ำก็ให้ผู้ช่วยข้างค้ำโดยเอาปลายอนของกระทุ้งให้ถูกที่ทำบ้านใด แก้วหรือทำบังหึ่งซึ่งเป็นจุดอันตรายของข้างเถื่อน และให้ผู้ช่วยระวังและช่วยข้างค้ำทุกครั้ง และถ้าเหนื่อยทั้งข้างค้ำและคนขี่ให้หลบเข้าตลุมเบญพาดก่อน ถ้าข้างค้ำเสียที่ข้างเถื่อนก็ให้หลบหลีกเอาตัวรอดให้ได้

ถ้าข้างเถื่อนยืนอยู่ก็ให้ผัดพาน ให้ไล่ ให้จุดประทัดยิงปืนตะขาม้าพ้อหรือธงโบกธงอย่าให้หยุดยืนอยู่ได้อย่าให้หายเหนื่อยได้ เมื่อคนขี่และข้างค้ำหายเหนื่อยแล้ว จึงให้เปิดช่องออก ถ้าข้างเถื่อนจะมาชนก็เบาลง เพราะว่าข้างเถื่อนเหนื่อยกำลังก็น้อยลง จะมาชน 2 - 3 ครั้ง ก็จะเบาลงทุกครั้ง กิริยาก็จะอ่อนลง ถ้ากิริยาอ่อนลงไม่ชนแล้วก็ให้ข้างเชือกเข้ามาคล้องทำเหมือนค้ำและคล้องกลางแปลง

กลขี่ข้างค้ำในวงพาดนี้ได้กล่าวถึงเรื่องการแต่งกายของผู้ขี่ข้างค้ำอีกด้วย โดยให้นุ่งผ้า 3 ชั้น เป็นนพ (หรือ ขนบ) กล่าวคือ ให้นุ่งข้างในผืน 1 แล้วให้พันดั่งขาไก่ถอนขนแล้วให้นุ่งสมปักกลายเป็น 3 และหีบชายพก ใส่เสื้อตาระกำ เพื่อความสวยงามเนื่องจากการแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง การแต่งกายเช่นนี้นอกจากจะเพื่อให้เกิดความสวยงามแล้วยังเพื่อความสะดวกสบายในการเคลื่อนไหวของผู้ขี่ด้วย นอกจากนี้ยังมีการถือขอ ซึ่งใช้เป็นอุปกรณ์ในการบังคับข้างในกรณีฉุกเฉินเนื่องจากข้างที่นำมาฝึกนั้นทั้งข้างเถื่อนและข้างค้ำเป็นข้างที่มีน้ำหนักน้อยมุดันคร้าย รวมถึงการคล้องข้างในวงพาดเป็นอันตรายมากเนื่องจากเป็นที่แคบ ซึ่งต้องอาศัยอุปกรณ์ดังกล่าวในการควบคุมข้าง รวมไปถึงอาศัยคนถือหอกยืนซ่อนอยู่ตามเสาวงพาด และคอยยกหอกร้องตวาดข้างเถื่อน เพื่อไม่ให้ข้างเถื่อนทำอันตรายแก่ข้างคล้องอีกด้วย (ฉันทะวิเชียร จันทวิช, 2542: 117)

จากข้างต้นที่กล่าวว่า เดิมทีกลขี่ข้างค้ำในวงพาดนั้นกล่าวถึงวิธีการฝึกข้างเพื่อใช้ในการศึกสงครามนั้นก็เห็นจะเป็นได้ ซึ่ง ฉันทะวิเชียร จันทวิช (2542: 115-117) กล่าวถึงการขี่ข้างในวงพาดนี้มาจากลำดับของการคล้องข้างในเพนียด พอสรุปได้ว่า การคล้องข้างที่เพนียดจะกระทำ 2 วัน วันที่หนึ่งคล้องในวงพาด คือ คล้องในคอกเพนียด ซึ่งการคล้องข้างในวงพาดนี้ หมอข้างและคนขี่ข้างคล้องกลัวมากเพราะเวลาคคล้องอาจถูกข้างเถื่อนวิ่งชนเป็นอันตรายได้เพราะเป็นที่แคบ และถ้าข้างคล้องถูกชนติดคอก ข้างค้ำก็จะช่วยไม่ถนัด และในวันที่สอง เป็นการคล้องข้างกลางแปลงซึ่งเป็นที่ราบหลังเพนียด ซึ่งมีบริเวณที่กว้างขวางกว่า จากลักษณะของพื้นที่ที่มีความกว้างและแคบแตกต่างกัน ทำให้เห็นถึงวิธีการฝึกปรือที่จะต้องให้เทคนิคสูง เพื่อเป็นการฝึกจากยากไปสู่ง่าย ดังนั้นข้างที่มีความพร้อมในการศึกหรือการใช้งานที่อันตรายย่อมจะได้รับการฝึกหัดที่มีความยากมาก่อนเพื่อเตรียมความพร้อมด้านทักษะและสมรรถภาพทางร่างกาย

กลชี้ข้างค้ำกลางแปลง

เนื้อหาของ กลชี้ข้างค้ำกลางแปลง กล่าวถึงวิธีการชี้ข้างเพื่อฝีกข้างไปใช้งาน มีวิธีการดังนี้
 เมื่อยังไม่ได้เปิดโหลงออกมาจากขาชาย ให้ผู้ชี้ข้างค้ำพาข้างเดินไปเดินมารอบ ๆ โดยใช้ขา
 บังคับข้างไปซ้ายไปขวาหลาย ๆ รอบให้คล่อง ถ้ายังมีอาการที่ไม่ค่อยฟังคำสั่งให้ฉะ (ลักษณะของ
 การกดขอลงบนศีรษะ) ให้พาย (ลักษณะของการงัดขึ้นด้านข้างเหมือนการพายเรือ) ไปทางซ้าย
 ทางขวาให้คล่อง แล้วให้ความยุบให้วิ่งให้รานท้าย (ลักษณะทิ่มแทงบังคับ) ให้หนักเพื่อให้ข้างนั้นเกิด
 ความกลัว เพราะเมื่อเปิดโหลงออกมาจะเข้าค้ำนั้นก็จะมึนเท้าคล่องแคล่ว เมื่อเหนื่อยแล้วให้ออกมา
 ยืนอยู่กับข้างยืนค้ำ คือ ข้างที่ยืนคอยกันรอบ ๆ

เมื่อเปิดโหลงออกมาจากขาชาย พอถึงที่กลางแปลงข้างค้ำปิดค้ำดีแล้วให้ผู้ชี้ข้างพิจารณา
 ข้างเถื่อน 2 - 3 ข้าง เพื่อดูว่าข้างเถื่อนตัวใดมีกิริยาวิ่งไวหรือดูค้ำกว่าก็ให้มุ่งหมายเอาตัวนั้นก่อน
 แล้วจึงถวายบังคมแล้วจึงเคลื่อนออกไปจากที่ ถ้าโหลงนั้นยังระจัดกระจายอยู่ อย่าให้ข้างเชือกเข้าไป
 แต่ให้เอาข้างค้ำเข้าไปกวาดโหลงให้รวมกลุ่มกันก่อน ถ้าข้างโหลงตัวใดไม่เข้ากลุ่มโหลง ให้ข้างค้ำทิ่ม
 แหวงวิดค้อนทำให้เจ็บแล้วกลับเข้าโหลงให้ได้ เมื่อเข้าโหลงกันดีแล้วจึงให้ข้างเชือกเข้าไปคล้อง ให้เข้า
 คล้องข้างขวาข้างค้ำ อย่าให้ผู้คล้องขบข้างเชือกให้เกินข้างค้ำ ถ้าข้างเถื่อนมาชนแล้วข้างค้ำช่วยไม่ทัน
 ก็จะเสียที่ได้

ให้ผู้ชี้ข้างค้ำหมายเอาข้างเถื่อนที่มีกิริยาวิ่งไวโดยให้ข้างเชือกคล้องให้ได้ก่อน ถ้าข้างโหลง
 ข้างเถื่อนจะกลับไปซ้ายไปขวา ให้ข้างเชือกเข้าค้ำว่าข้างค้ำไว้ให้ได้ ถ้าให้ข้างเชือกอยู่ข้างซ้ายข้างค้ำนั้น
 จะคล้องไม่ถนัดเพราะข้างค้ำก็คิดขวางถ้าเชือกอยู่ ให้ผู้ชี้ข้างเชือกคล้องให้ถูกเท้าซ้ายก่อน เพราะถ้า
 คล้องถูกเท้าขวาก่อนพอจะสอดเชือกที่เท้าซ้ายนั้นจะลำบาก เพราะลำเชือกขวางอยู่

ถ้าข้างเถื่อนหมายข้างค้ำอยู่ ก็ให้ผู้ชี้ข้างรักษาตั้งรับไว้อย่าให้เสียที่แก่ข้างเถื่อน ถ้าข้างเถื่อน
 จะกลับมาชนก็ให้ระวังให้ดี อย่าให้ทับท้ายได้ เพราะถ้าทับท้ายไปข้างเถื่อนมาชนจะเสียที่ได้ ถ้า
 ข้างเถื่อน 2 - 3 ข้าง มุ่งหมายข้างค้ำอยู่แต่ยังไม่ได้ชน ให้ผู้ชี้ข้างค้ำแก้ไขโดยเลี้ยงเข้าหาข้างเถื่อน
 ที่มีกำลังอ่อนกว่า ถ้าเห็นว่าได้ที่จึงคล้อง

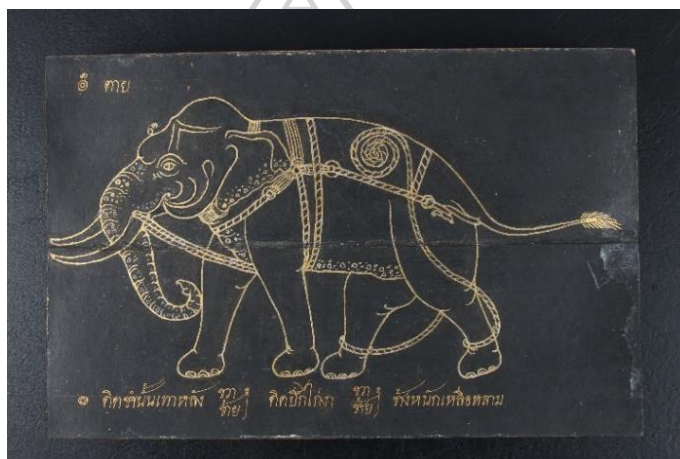
การคล้องข้างกลางแปลง หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า การโพนข้าง อีสริย์ ชีรเดช กล่าวถึง
 ในประเด็นนี้ว่า ได้แก่ การจับข้างในพื้นที่ราบ สอดคล้องกับ ญฎฐภัทร จันทวิช (2542) ซึ่งได้กล่าว
 ไปใน กลชี้ข้างค้ำในวงพาด แล้ว การโพนข้างมักเป็นการจับข้างในพื้นที่ป่าที่เป็นป่าที่ราบที่กว้างใหญ่
 (อีสริย์ ชีรเดช, 2550: 285) กลชี้ข้างค้ำกลางแปลง อาจดัดแปลงมาจากหรือเทียบเคียงมาจากการ
 คล้องข้างกลางแปลง เพื่อฝีกเตรียมพร้อมข้างและคนชี้ก่อนออกไปคล้องในสถานที่ที่กว้างและ
 ยากลำบากขึ้น

ข. การฝึกหัดโดยการใช้ขาบังคับ หรือใส่อุปกรณ์ ได้แก่ กลชี้ข้างกำรากเหลือลาม และกลชี้ข้างไม่หัด

กลชี้ข้างกำรากเหลือลาม

เนื้อหาของของ กลชี้ข้างกำรากเหลือลาม กล่าวถึงวิธีการฝึกหัดข้างป่าที่เกเร มีกิริยาหยาบคาย ดุดัน ไม่กลัวสิ่งใด (ฉันทะรุทธร จันทรวิช, 2542: 173) โดยการใส่อุปกรณ์หรือผูกเครื่องตัว ซึ่งได้แก่ ผูกพาดหมุน และผูกชนั้กสองคอ

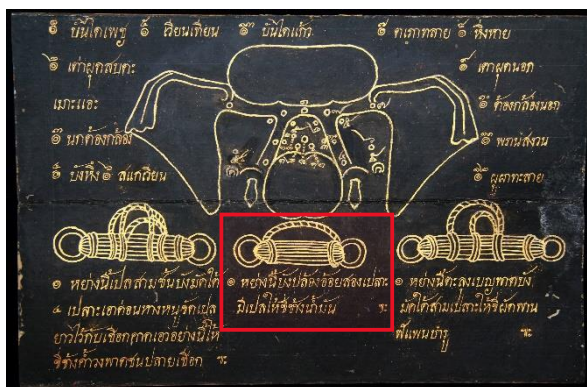
การผูกพาดหมุน เมื่อผูกตะคนให้ทับนม เมื่อผูกพานหน้าให้เข้าคอกน้อย เมื่อผูกซองหางให้ได้ขนาด ซึ่งทั้งตะคน พานหน้า และซองหางนั้นให้ทำด้วยเชือกหนังสามเกลียว

ภาพที่ 10 ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

หากจะผูกตะคน ถ้าข้าง 6 คอก ให้ไว้หูตะคนห่างกัน 1 คอก ถ้าข้างไม่ถึง 6 คอก ให้คะเนเอาแต่พอสมควร ให้มีพรมทั้ง 2 ข้าง ยาวข้างละ 4 คอก ทั้งคู่ เวลาผูกให้สองคนหันหน้าเข้าหากัน แล้วเอาพรมสอดเข้าให้ได้ข้างละก่า แล้วชักเข้าให้ตึงกว่าจะชักไม่เข้า ให้หุกระวินห่างกัน 1 คอก อย่าผูกจักรัน แล้วบังปล้องอ้อย (ดูจากภาพที่ 10) ไว้คนละข้าง แล้วจึงผูกพานหน้าพรมนั้นยาว 3 คืบ ทั้งคู่ ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนไหล่ คนหนึ่งนั่งที่หน้าไหล่หันหน้าเข้าหากัน ให้ตั้งหนังข้างให้ร่นเข้ามาอยู่ที่หน้าอกแล้วจึงเอาพานหน้าวางแต่ปลายข้างนั้น ให้ลำพานหน้าอยู่ที่คอกน้อยได้ที่แล้วเอาพรมสอดเข้าในหุกระวินตะคนทั้งข้างซ้าย ข้างขวา ให้ได้ข้างละ 2 ก่า แล้วชักเข้าให้ตึง แล้วเอาพรมพานหน้าข้างขวามาสอดหุกระวินพานหน้าข้างซ้าย เอาพรมพานหน้าข้างซ้าย มาสอดหุกระวินพานหน้าข้างขวา ให้ได้ข้างละ 2 ก่า แล้วก็ชักเข้าให้ตึงหุกระวินห่างกัน 6 นิ้ว แล้วกลับเอาพรมพานหน้ามาสอดตามขวาตามซ้ายแล้วเอาสอดเข้ากับหุกระวินตะคน 2 ก่า พานหน้าจึงจะรัดคอกน้อยแล้วบังไว้ แล้วจึงผูกซอง

ทางซีกเข้าให้หุกระวินห่างกันกับหุกระวินตะคน 1 คืบ แล้วจึงเอาไม้ทำลูกจางนางสอดเข้าไว้ และพรมตะคนพานหน้าของหางทั้งข้างซ้ายข้างขวา แล้วให้เอาลูกจางนางสอดเข้าไว้ แล้วจึงผูกชนักรสองคอ

ภาพที่ 11 บังปล้องอ้อยดำราชี่ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

การผูกชนักรสองคอ ให้เอาเชือกหนึ่งเกลียวเท่านั้นวี่ขึ้นที่เสมอกันไม่กี่นิ้วไม่คอด จึงเอาหุกระวินแต่พอสมควรกันแล้วจึงเอาเชือกหนึ่งนั้นบากเข้ากับหุกระวินทั้งสองข้าง แล้วจึงเอาโอบเข้ากับคอข้างอย่างเกลาคอเมื่อผูกก็ให้หุกระวินห่างกัน 1 คอก แล้วจึงทำพรมใส่ทั้งสองข้าง เส้นพรมนั้นจะเล็กหรือใหญ่ก็ตามสมควร แต่ให้ยาวเส้นละ 3 คอกทั้งคู่ แล้วจึงเอาใส่ที่คอกน้อยข้างนั้น ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนกระโหมด คนหนึ่งนั่งหน้าไหล่ข้างหันหน้าเข้าหากัน แล้วเอาพรมสอดหุกระวินเข้าทั้งสองข้าง ซีกให้ตั้งให้พรมห่างกัน 1 คอก แล้วจึงเอาชนักรผูกกับเกลาคอนั้นเข้าให้ท้องตะพานฝั่งคอกน้อย ให้ผูกสนเข็มซีกเข้าพอประมาณให้มีพรมทั้งสองข้าง ให้หุกระวินห่างกัน 1 คอก เมื่อหมดพรมแล้วบังปล้องอ้อยไว้คนละข้าง แล้วจึงเอาไม้ปากเปิดขัดพรมเกลาคอนั้น ให้แทรกขึ้นมาที่กลางพรมชนักรใหญ่ นั้น แล้วจึงเอาลูกจางนางสอดเข้าไว้ แล้วซีกไม้ปากเปิดเสีย แล้วจึงขันลูกจางนางเข้าให้ตั้งทั้งตะคนพานหน้าของหางและเกลาคอนั้น เอาอ้อยทิ้งเข้าไปให้กิน ถ้าจับอ้อยใส่ปากเข้าแล้วเคี้ยวกลืนเข้าไปได้อยู่ ให้ขันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งไปให้กินแล้ว ถ้าจับอ้อยใส่ปากเคี้ยว กลืนไม่ได้และอมไว้ หรือคายออก หรือถ้าจะให้หนักกว่านี้ให้ขันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งให้กิน ถ้าจับได้อยู่แต่เอาใส่ปากไม่ได้ คือ หนักเต็มที่แล้ว ถ้าจะเดินก็ไม่เต็มก้าว ถ้าจะให้ลึกลับที่ ขันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทิ้งให้กิน ดูว่าถ้ายังจับอ้อยไม่ถูกอ้อย หรือไม่จับอ้อยนั้นแสดงว่าขันลูกจางนางแน่นเกินไปให้คลายลูกจางนาง ซึ่งถ้าไม่คลายลูกจางนางข้างก็จะลึกลับที่ได้

พาดหมุนเป็นอุปกรณ์ที่ผูกตัวเพื่อบังคับส่วนต่าง ๆ บนตัวข้าง ส่วนสายชนักรเป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับผู้นั่งเพื่อประคองเมื่อนั่งหรือยืน ซึ่งอุปกรณ์ชนิดนี้จะอยู่บริเวณคอข้าง ทำให้สังเกตเห็นว่าการผูกพาดหมุน และการผูกชนักรสองคอ เป็นอุปกรณ์หลักที่มีสำคัญเป็นลำดับแรก ๆ เนื่องจากใช้กับข้างที่มีความดุตัน เกราะ ค่อนข้างยากควบคุมลำบาก

ปัจจุบันยังปรากฏการผูกช้างตักน้ำมันทางคลิป์วิดีโอยูทูป (youtube) ช่อง พลายบัวบาน (2563) ซึ่งลักษณะการผูกคล้ายกับการผูกช้างกำรากเหล็กลาม (คือ คุ้ย่ายมาก) ที่ปรากฏในเอกสารโบราณ ตำราช้าง 83 มัด 9 (ดูได้จากภาพที่ 10) เนื่องจากช้างตักน้ำมันเป็นช้างที่คุ้ย่ายมาก ดังนั้น หากดูจากวิธีการผูกช้างลักษณะนี้ที่ยังปรากฏในปัจจุบันก็จะคล้ายคลึงกับการผูกช้างคุ้ย่าย แตกต่างตรงที่การผูกช้างตักน้ำมันจะผูกโซ่ที่ขาหน้าทั้ง 2 ข้างแล้วผูกไว้กับต้นไม้ใหญ่ และไม่ได้ผูกตะคนของหาง

ภาพที่ 12 การผูกช้างตักน้ำมันภาพจากคลิป์วิดีโอยูทูป (youtube) ช่อง พลายบัวบาน

กลขี่ช้างไม่หัด

เนื้อหาของ กลขี่ช้างไม่หัด กล่าวถึงเพียงการฝึกบังคับควบคุมช้างที่ยังไม่ได้ฝึกหัดใด ๆ เลย โดยเริ่มจากผู้ขี่จะต้องรู้จักลักษณะช้างก่อนว่าเป็นช้างตระกูลกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร เพื่อจะได้นั่งได้ถูกตำแหน่ง

หากผูกเครื่องตัวถ้าผูกชนกก็อย่าผูกให้ตึง และถ้าผูกชนกแล้วก็ไม่ให้ผูกจกรัน ทั้งนี้ผู้ขี่ต้องคอยสังเกตท่าทีหรือลักษณะนิสัยของช้าง รวมทั้งค่อย ๆ ฝึกหัดซึ่งยังไม่ให้ใช้อุปกรณ์ในการบังคับให้เริ่มจากหัดใช้ขาและที่นั่งบังคับช้างให้ได้ก่อน ดังนั้นเมื่อเรารู้ลักษณะต่าง ๆ ในเบื้องต้นแล้วก็ย่อมรู้ใจกันและกระทำการฝึกได้โดยง่ายซึ่งบุคคลที่จะใช้ช้างในการกระทำการใด ๆ จำเป็นต้องรู้ลักษณะช้าง 4 จำพวกก่อนว่าเป็นช้างวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เพื่อจะได้รู้จักสั่งสอนตามอุปนิสัย และลักษณะของช้างตามวรรณะนั้น ๆ และสามารถควบคุมกำราบ ฝึกช้างได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2564: 67) นอกจากนี้ ฮ.ไพโรยวัล (2481: 45) ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับธรรมชาติของช้างในแต่ละตระกูลเพื่อที่จะฝึกหัดให้สอดคล้องกับลักษณะนิสัยว่า ช้างชาติกษัตริย์เป็นช้างมีสง่าใจคอห้าวหาญ ชอบการสั่งสอนด้วยความอ่อนโยน ไม่ชอบวิธีการบังคับกดขี่มากนัก ช้างชาติพราหมณ์มีนิสัยอ่อนโยนสั่งสอนง่ายรู้จักภาษาคนได้เร็ว ช้างชาติแพศย์มีนิสัยห้าวหาญยูให้ทำอะไรได้มักไม่ย่อท้อ ส่วนช้างชาติศูทรเป็นช้างกิริยาหยาบคายร้ายกาจ จะสั่งสอนต้องใช้การบังคับกดขี่ ซึ่งเมื่อรู้ธรรมชาติของช้างแล้วก็ย่อมฝึกสอน ควบคุมได้ง่าย

ค. การฝึกหัดประกอบกับพิธีกรรม ได้แก่ กลชี้ข้างมิข้ามน้ำ กลชี้ข้างเกลียดน้ำมิงน้ำ และ กลชี้ข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลุมเบญพาด

กลชี้ข้างมิข้ามน้ำ

เนื้อหาของ กลชี้ข้างมิข้ามน้ำ กล่าวถึงการฝึกหัดโดยใช้เทคนิคการหลอกสายตาข้างร่วมกับใช้วิธีทางไสยศาสตร์เพื่อแก้ไขข้างที่ไม่ยอมข้ามน้ำให้ข้ามน้ำ มีอยู่ 2 กรณี ได้แก่ กรณีที่รู้ลักษณะของข้าง และกรณีที่ไม่รู้ลักษณะของข้าง

กรณีที่รู้ลักษณะของข้าง ได้แก่ ข้างที่เคยข้ามแต่แม่น้ำแคบ ข้างที่เคยข้ามแต่แม่น้ำตาย (แม่น้ำนิ่งหรือไหลเอื่อย ๆ) ข้างที่เป็นข้างดอน (ข้างที่อยู่บนบก) และข้างเถื่อน (ข้างป่า) ที่เคยข้ามแม่น้ำเมื่อมาเป็นข้างบ้านแล้วคนเอาข้ามไปถึงฝั่งแล้วฉะพันทิมแทงจึงเกิดความกลัวก็ไม่ข้ามน้ำ

ข้างที่เคยข้ามแต่แม่น้ำแคบ พอเห็นแม่น้ำกว้างก็ไม่ยอมข้าม วิธีการ คือ ให้นำเรือ 4 - 5 ลำ ไปทอดสมอปักหลักไว้ตรงท่าข้างจะข้ามให้ไกลตลิ่งออกไปประมาณ 4 - 5 วา จากนั้นเอาเรือ 2 ลำมาผูกคานเข้าจากลำนี้ไปถึงลำโน้น ให้ผูกแต่ข้างหน้าเรือไม่ต้องผูกข้างท้ายเรือ โดยเรือแต่ละลำมีระยะห่าง 5 - 6 ศอก หรือประมาณ 3 เมตร เพื่อเป็นการหลอกสายตาของข้างให้เห็นว่าแม่น้ำนี้แคบ อีกทั้งเป็นการจัดระเบียบให้ข้างเดินตามกันเป็นแถวเป็นแนวลงน้ำตามเส้นทางที่กำหนดไว้

จากนั้นแล้วเอาเชือกหนึ่งมาตีเป็นสามเกลียวมาสอดคอกข้างเข้าแล้วทำห่วงไว้ จึงเอาท้ายเรื่อนั้นเข้าไว้ต่อตลิ่งทั้งเหนือน้ำลำหนึ่งและท้ายน้ำลำหนึ่งที่ทำข้างจะลง แล้วเอาข้างพลายหรือข้างพังก็ได้ 5 - 6 ข้าง ลงไปยืนอยู่ที่ริมเรื่อนั้นก่อนแล้วจึงเอาข้างนั้นลงไปทีหลัง ให้ทำเหมือนว่าจะเอาน้ำลูบหน้าลูบตา แล้วให้ตั้งหน้าออกไปทางเรือที่ทอดสมอปักหลักอยู่นั้น คะเน 1 - 2 ชั่วโมงจะหยั่งมถึงดินให้เอาไม้คานสอดห่วงที่ทำจากเชือกหนึ่งทีสอดไว้บริเวณอกข้าง แล้วให้คนบนตลิ่งทิมแทงตวาดให้ข้างตกใจเมื่อข้างตกใจวิ่งออกไป ครั้นเท้าไม่ถึงดินข้างนั้นก็จะตะกายเท้าวายน้ำไป

ข้างที่เป็นข้างดอนไม่เคยข้าม พอเห็นแม่น้ำเขียวก็ไม่ยอมข้าม กรณีนี้ให้ทำวิธีการเดียวกับกรณีข้างไม่ยอมข้ามแม่น้ำกว้าง

อีกกรณีหนึ่ง คือ ไม่รู้ลักษณะข้าง ถ้าเป็นข้างเคยอยู่บริเวณป่า และถ้าหากใช้วิธีการแก้ไขข้างให้ข้ามน้ำข้างต้นนั้นไม่สามารถแก้ไขได้ ให้ลองย้ายท่าไปข้ามทำอื่น ถ้ายังไม่ข้ามอีกก็ให้แก้ไขโดยการใช้มนต์คาถา และยาประกอบกัน คือ ให้เอายอดน้ำนอง ยอดจิงจ้อ ยอดสะอึก หรือยอดผักบุง ก็ได้ ให้เลือกอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้เนื่องจากในข้อความใช้คำว่า “หรือ” ซึ่งตัวยานี้มีฤทธิ์เย็น ด้วยความมีฤทธิ์เย็นก็อาจช่วยให้ข้างผ่อนคลายและรู้สึกอยากลงน้ำ เพราะโดยปกติข้างชอบน้ำ แต่ในขณะที่เดียวกันยางของตัวยาดังกล่าว เช่น จิงจ้อ ซึ่งลักษณะทางกายภาพนั้นมียางสีขาว (วุฒิวุฒิธรรมเวช, 2540: 170) หรือ สะอึก ที่มีน้ำยางสีขาว เช่นกัน (วุฒิวุฒิธรรมเวช, 2540: 433) เมื่อนำไปขยี้ตาก็อาจทำให้ข้างตาพร่ามัว หรือรู้สึกเหนียวตา จึงเป็นตัวช่วยทำให้ข้างอยากลงน้ำเพื่อล้างตาด้วยได้ นอกจากนี้ยาดังกล่าวยังเป็นยาสมุนไพรที่หาได้ง่ายตามริมน้ำหรือที่ชื้นแฉะทั่วไป

อีกด้วย ในเนื้อหายังระบุอีกว่าให้เลือกด้วยสมุนไพร “เอายอดที่ชี้ไปข้างปากทางโน้น” ข้อความนี้อาจหมายถึงยอดยาสมุนไพรที่ชี้ไปฝั่งตรงข้าม คือ ฝั่งที่ข้างจะเดินมุ่งหน้าลงน้ำ เพื่อเป็นเคล็ดว่าให้ข้างเดินออกจากฝั่งนี้ลงน้ำแล้วเดินไปฝั่งข้างโน้น จากนั้นให้อาหมาก 3 คำพลี (บูชา) ครูบาธิบายให้กล่าวว่า “ครูบาธิบายเจ้าเหยยข้างมีข้ามน้ำข้าขอเชิญครูบาธิบายเจ้าไปช่วยให้ข้างข้ามน้ำไปจงง่ายเถิด” แล้วจึงกลับใจเด็ดเอายานั้นมาอย่าเหลียวหลังและอย่าเหลียวไปซ้ายไปขวา ให้เดินหน้าตรงไปถึงข้างแล้วมนต์ยานั้นด้วยคาถา “โอมณะรายผู้ตาทกฤสตียา ผู้มีนาครังสะบดินระเทวดาจะคงคา จะสาครอุทกุคุณณระวะเทวดา ทวะมุตติยาเทวาจะสมุทหิมวันตะยะ” แล้วกลับใจยกกับฝ่ามือแล้วนำไปปลีตาข้างข้างขวา 3 ที ข้างซ้าย 3 ที แล้วชี้ข้างลงไปในน้ำ เอาากายาที่เหลือนั้นนั้นทูนเหนือศีรษะแล้ววางลงไว้ที่ศีรษะข้าง ประนมมือขึ้นว่ามนต์นี้ “โอมพุทกันตังมาระยัง มาระยัง กันตังสะวาหะ” แล้วจับยาขึ้นทูนศีรษะ และกล่าวว่า “ครูบาธิบายช่วยข้าพเจ้าด้วย” แล้วเอาากยานั้นชัตออกไปกลางน้ำตรงหน้าข้างนั้น ข้างนั้นก็ตามลงน้ำไป

กลชี้ข้างเกลียดน้ำมีลงน้ำ

เนื้อหาของ กลชี้ข้างเกลียดน้ำมีลงน้ำ กล่าวถึงวิธีการแก้ไขข้างเกลียดน้ำไม่ยอมลงน้ำด้วยการใช้ยันต์ มนต์คาถา และยาประกอบกัน

ก่อนจะนำข้างลงน้ำให้อาเปี้ย 3 เปี้ย หมาก 3 คำ ข้าวสุก 3 กระทบ ไปบูชาเอาฝักครอบให้กล่าวว่า “ครูบาธิบายเจ้าเหยยข้างเกลียดน้ำมีลงน้ำ ข้าขอเชิญครูบาธิบายไปช่วยเอาข้างลงน้ำขอให้ลงง่ายตายเถิด” และให้เด็ดเอากิ่งที่ชี้ไปข้างตะวันออก ซึ่งตรงกับที่หนังสือศาสนสมเด็จ เล่ม 19 ได้กล่าวถึงทิศนี้ว่า ทิศตะวันออกถือเป็นทิศมงคล ทิศที่แสดงถึงการเริ่มต้นแสงสว่างของวันใหม่มนุษย์ให้ความสำคัญกับพระอาทิตย์และถือว่าทิศตะวันออกสำคัญกว่าทิศอื่นมาแต่เดิม ซึ่งในทางพุทธศาสนามักสร้างโบสถ์หันไปทางทิศตะวันออกด้วยเช่นกัน (สมเด็จฯ กรมพระยानริศรานุวัตติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 246-249) ด้วยเหตุนี้จึงตั้งข้อสังเกตว่าการเด็ดฝักครอบที่ชี้ไปทางทิศตะวันออกเพื่อความเป็นสิริมงคล เกิดสิ่งใหม่ในทางที่ดี

ในกรณีได้ฝักครอบมาให้เคี้ยวหามือแล้วนำไปขยี้ตาข้าง 7 ที แต่ในกรณีที่ไม่ได้ฝักครอบให้อา ลำโพงกาสลัก ฝักครอบมีฤทธิ์ทางใบ คือ ใบมีฤทธิ์ร้อน มีรสขม (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540: 148) เช่นเดียวกับลำโพงกาสลักที่เป็นสมุนไพรมีฤทธิ์ร้อน รสขม เม้าเปือ (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540: 400) และก็น่าจะต้องใช้ในปริมาณที่เหมาะสมด้วยเช่นกัน มิฉะนั้นอาจเป็นพิษได้ ซึ่งในที่นี้ส่วนของตัวยานำมาใช้กับข้างน่าจะเป็นส่วนใบของต้นลำโพงกาสลักซึ่งมีพิษอ่อน ๆ ทำให้เพียงแสบร้อน เมื่อนำมาขยี้ตาทำให้แสบหน้าแสบตา ซึ่งส่วนผลหรือเมล็ดของลำโพงกาสลักนั้นมีพิษรุนแรงหากกินเข้าไปทำให้เกิดอาการเริ่มต้น คือ สายตาพร่ามัว ปากแห้ง กระจายน้ำมาก ม่านตาขยายและปรับสายตาไม่ได้ทำให้ตาไม่สู้แสง ผิวหนังร้อนแดงและมีผื่นแดงตามใบหน้า คอและหน้าอก ไข้ขึ้นสูง ปวดศีรษะ

ความรู้สึกสับสน การทำงานของกล้ามเนื้อผิดปกติ ถ้าได้รับมาก วิกลจริต เพ้อคลั่ง เคลิ้มฝัน มีอาการทางจิตและประสาท ตื่นเต้น ตาแข็ง หายใจไม่สะดวก พูดไม่ออก หายใจช้าลง ตัวเขียว (สุตารัตน์ หอมหวล และคณะ, 2563) เมื่อนำใบมาเคี้ยวทาฝ่ามือแล้วขยี้ตาข้าง 6 ที ในที่นี้น่าจะหมายถึงขยี้ตาข้างข้างขวา 3 ที และข้างซ้าย 3 ที เมื่อไปพลีให้กล่าวคำเหมือนบูชาผักกรอบ จากนั้นนำยันต์มาปิดที่หางข้าง ยกมือขึ้นไหว้ครูบาธิยายแล้วขยี้ข้างแล้วเอาขอกระทุ้งตลง 3 ที แล้วกล่าวว่า “ครูบาธิยายเจ้า เอาข้างลงน้ำให้ข้างลงน้ำจงง่ายเถิด” แล้วแก้เชือกและขับข้างลงน้ำไป

กลชี้ข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลงเบญพาด

เนื้อหากลชี้ข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลงเบญพาด กล่าวถึงวิธีการแก้ไขข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลงเบญพาด

ถ้าเป็นข้างขึ้นตา (ข้างขึ้นตา น่าจะหมายถึงข้างที่มีน้ำตาไหลเพราะอ่อนไหวง่าย หรือขี้กั่ว) ให้เอาหมาก 3 คำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติพราหมณ์ และเทียน 1 เล่ม ไปพลีเอาใบทิ้งหายผี ถ้ามิได้ใบทิ้งหายผีให้เอาใบทิ้งหายราหูหรือหิ้งหายนาก็ได้ ให้ไปเก็บตอนเที่ยงคืน ซึ่งสันนิษฐานว่า เหตุผลในการกระทำพิธีในช่วงเที่ยงคืนเป็นเพราะช่วงที่มีความเงียบสงบ หรืออาจเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่างวันเก่าและวันใหม่ หรืออาจเป็นช่วงเวลาที่ถูกยึดถือว่ามีประสิทธิภาพมากที่สุด ทั้งนี้ต้องไม่มีลมไม่มีฝน โดยให้คลานเข้าไปถึงต้นยา ด้วยลักษณะของการคลานเข้าไปถึงต้นยาแสดงให้เห็นว่าหิ้งหายผี หิ้งหายราหู และหิ้งหายนา นั้นมีลักษณะลำต้นที่มีขนาดเล็ก และมีความสูงไม่มาก วุฒิ วุฒิธรรมเวช (2540: 489) กล่าวถึงลักษณะต้นของหิ้งหายว่ามีลำต้นขนาดเล็ก ความสูง 2 - 3 ฟุต นอกจากนี้ก็มีสรรพคุณทางยาที่เหมือนกันจึงใช้แทนกันได้ โดยมีสรรพคุณเป็นยาเย็น ดับร้อนถอนพิษเบื่อเมา แต่ก็ควรใช้ในปริมาณที่เหมาะสมมิเช่นนั้นอาจเป็นพิษได้เช่นกัน จากนั้นให้จุดเทียนติดเข้ากับต้นยา แล้วเอาหมาก 3 คำนั้น วางลงที่โคนต้นยานั้นแล้วกล่าวว่า “ครูบาธิยายเจ้าเหยข้างเกลียดโรงเกลียด ตลงเบญพาดนั้ก ๆ ซ้ำ ๆ ขอเชิญครูบาธิยายเจ้าไปช่วยให้ข้างเข้าไม้เข้าโรงเข้าตลงเบญพาดจงง่ายเถิด” แล้วจึงคลานเคียงต้นยาเข้าแล้วให้วามนต์นี้ 3 ที “โอมพระเทวกันมีฤทธิ์รักสนิทชิดกว่าเก่าสวาทะ” แล้วกลั่นใจเอามือขวารูดเอาใบยานั้น 1 ที แล้วกลั่นใจเอามือซ้ายรูดเอาใบยานั้น 1 ที อย่าให้ใบยาปนกัน เมื่อมาถึงโรงข้างแล้ว จึงเอามือขวาวามนต์นี้ 3 ที “โอมกุมมกฉักตราสวาทะ” แล้วกลั่นใจเอาใบยานั้นสีตาข้างข้างขวา 3 ที เอาใบยามือซ้ายท่อมนต์เหมือนกัน แล้วเอาสีตาข้างข้างซ้าย 3 ที แล้วเอากายาณันประสมกันเข้าเอาไปสีตลงเบญพาด จากนั้นให้นำกายาที่เหลือนั้นฝังไว้ที่ตลงเบญพาดให้ทำ 3 ครั้ง

กรณีเป็นข้างน้ำมนักให้ทำเหมือนกรณีข้างขึ้นตา แต่ให้นำข้างพังที่เป็นสัดนั้นมาผูกไว้ด้วยกัน อาจเป็นเพราะว่า ข้างพังที่เป็นสัดจะมีกลิ่นที่ตึงคูดข้างพลายให้เดินตามหรืออยู่ใกล้กัน เมื่อจะเอาลงน้ำหรือจะเอาออกเดินให้เอาข้างพังนำไป เมื่อกลับมาถึงโรงแล้วก็ให้ข้างพังเข้ายื่นเคียงตลงเบญพาดไว้

แล้วจึงเอาข้างที่เกลียดตลงเบญพาดนั้นตามเข้าตลงเบญพาดก็จะทำได้ง่าย เพียงแต่ข้างน้ำมันมีข้อห้ามอยู่ว่า อย่าผูกตราก เพราะถ้าผูกตรากไว้จะเกลียดไม่เกลียดโรงเกลียดตลงเบญพาด แต่ให้เอาออกเดิน เอาลงน้ำทุกวัน เพื่อเป็นการออกกำลังให้ผ่อนคลาย

จากการใช้ตัวยาสุมไพรข้างต้น จะเห็นได้ว่า การที่นำหิงหยาขยี้ตาข้าง ทั้งข้างขึ้นตาที่เป็นข้างร้องให้อ่อนไหวง่าย หรือขี้กัว และข้างน้ำมันซึ่งเป็นข้างที่มีความรุ่มร้อน หงุดหงิด อารมณ์ร้อนรุนแรงนั้น การที่ใช้ยาฤทธิ์เย็นเช่นหิงหยาขยี้ตาของข้างก็เพื่อให้ข้างรู้สึกเย็นสบายผ่อนคลาย รู้สึกไม่กดดัน เมื่อนำข้างเข้าตลงเบญพาดกาทาที่ฝังไว้ที่ตลงก็อยู่ในบริเวณที่ข้างอยู่และข้างอาจสัมผัสตัวยาเหล่านั้นทำให้รู้สึกเย็นผ่อนคลายผิวหนัง จึงอาจเป็นส่วนช่วยให้ข้างไม่รู้สึกเกลียดหรือร้อนรนเมื่ออยู่ในบริเวณตลงเบญพาดนั้น

1.2.2 ประเภทที่ 2 การฝึกเฉพาะกิจ

ประเภทที่ 2 การฝึกเฉพาะกิจ คือ การฝึกข้างเพื่อใช้ในกิจต่าง ๆ ซึ่งเฉพาะกิจในที่นี้ เพื่อใช้ในกิจสงคราม เนื่องจากในอดีตมีการศึกสงครามอยู่บ่อยครั้งและใช้ข้างเป็นพาหนะสำคัญในการทำสงคราม ดังนั้นผู้ชี้หรือผู้ควาญจำเป็นต้องฝึกปรือกันให้คล่องแคล่วและรู้จักกันระหว่างผู้ควาญและข้าง นอกจากนี้การฝึกเฉพาะกิจนี้อาจเป็นลักษณะการแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง หรือต่อหน้าธรรมาจารย์ทำให้เกิดความบันเทิง อีกทั้งยังมีนัยยะเพื่อเป็นการฝึกให้รู้จักกันและกันระหว่างผู้ควาญและข้างอีกด้วย

ก. การฝึกข้างเพื่อแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง ได้แก่ กลชี้ข้างน้ำมันไล่ฆ่าล่อแพน และกลชี้ข้างน้ำมันไล่คน

ข. การฝึกข้างใช้ในการศึกสงคราม ได้แก่ กลชี้ข้างชนบ่ารุงา

ก. ฝึกข้างเพื่อแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง ได้แก่ กลชี้ข้างน้ำมันไล่ฆ่าล่อแพน และกลชี้ข้างน้ำมันไล่คน

กลชี้ข้างน้ำมันไล่ฆ่าล่อแพน

เนื้อหาของกลชี้ข้างน้ำมันไล่ฆ่าล่อแพน กล่าวถึงศิลปะการชี้บังคับข้างและเป็นการแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ผู้ชี้ข้างน้ำมัน และผู้ชี้ฆ่าล่อแพนล่อ

เริ่มจากนำข้างเข้ามาถึงสนามแล้วรักษาข้างให้ยืนให้นิ่งเป็นปกติแล้วตั้งหน้าข้างไว้ให้ตรงสนาม จากนั้นให้ไหว้พระโดยยกด้าขอขึ้นมาระดับศีรษะ แล้วเอามือซ้ายมือขวาประสานด้าขอประนมให้ยกไหว้ให้ถึงศีรษะ แล้วลดลงมาที่บ่าเพื่อไหว้ครู แล้วลดลงมาที่วางขอ จากนั้นถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มือซ้ายมือขวาจับด้าขออยู่ให้ก้มศีรษะลงให้ถึงด้าขอ จากนั้นผู้ควาญก็ทำเหมือนกัน ให้ไหว้พระ ไหว้ครู และถวายบังคม แล้วจึงให้ข้างเดินลงไปปลายสนาม แล้วสวนสนาม

ขึ้นมายืน ณ ที่วางข้าง ให้หมอบถวายถวายบังคม ในการเดินสวนสนามให้ข้างเดินตามรอยนั้นทั้งไป และกลับ

เมื่อนำมาเข้าล่อนั้นให้ตั้งหน้าข้างให้ตรง เมื่อนำเข้าล่อแพนนั้น ฝ่ายผู้ขี่ม้าชักม้าเดินเพลงรำเข้ามา ฝ่ายหมอบข้างถวายข้างผู้ขี่ข้างคอยหาท่วงหาที่ ไม่ให้หมอบออกขอใหญ่ ให้ออกเพลงแบ่งผิดหน้า ฝ่ายความนั้นให้ออกขอข้าง รำเป็นที่เเยะเเย่กัน ครั้นม้าเดินเป็นเพลงเข้ามาใกล้ข้างแล้ว ฝ่ายผู้ขี่ม้ากลับแพนชักม้า ตลบหลังไปตามรอยข้าง จึงให้ผู้ขี่ข้างนั้นวางข้างไล่ไป ถ้าผู้ขี่ม้านั้นไม่ได้ชักม้ามาตามรอย ก็อย่าเพิ่งวางข้างไล่ไป ถ้าผู้ขี่ม้ากลับมาล่อแพน กลับแพนตลบไปตามรอยข้าง แล้วจึงให้วางข้างไล่ไป ข้างก็จะได้รอยเป็นใจจึงจะเป็นท่วงเป็นที่ เมื่อจะวางข้างไปนั้น ให้ผู้ขี่ข้างออกขอประจำทวนก่อน ต่อข้างไล่ไป 2 - 3 ช่วงตัว แล้วจึงเปิดขอขึ้นแต่เพียงอก และถ้าข้างนั้นไล่ไป ก็ให้ผู้ขี่ม้านั้นโยนแพนแก่ข้าง ถ้าข้างฉวยแพนได้เล่นอยู่ ก็ให้หมอบนั้นออกขอใหญ่เพลงปิดเกล้า ความนั้นก็ออกขอข้าง เพลงกระเดียดเพลงรำ จึงจะเป็นท่วงเป็นที่ ถ้าผู้ขี่ม้าให้แพนแล้ว ข้างฉวยแพนไม่ได้ให้ผู้ขี่ข้างบังคับข้างไว้ แล้วให้ทั้งหมอบและความออกขอใหญ่ ออกขอข้างไม่ได้ จะทำได้แต่เล่นไล่สายหน้าเท่านั้น

การซ้อมข้าง “ล่อแพน” เป็นการฝึกซ้อมข้างไล่ ซึ่งกรมม้าจะเลือกม้าตัวที่คล่องแคล่วใจกล้าตัวหนึ่ง ผูกเครื่องแพนอย่างเต็มยศให้ขุนม้า ขุนม้าผู้นั้นก็แต่งตัวเต็มยศโพกผ้าสีทับทิมขลิบทอง ในมือถือ “แพน” ทำด้วยไม้รวกยาว 6 ศอก ผูกผ้าสีเป็นปล้อง ๆ ให้พู่ที่อยู่ปลายรำแพน ชับม้าย่างสะบัดเข้าไปจนถึงหน้าข้าง ชักม้าหันหน้ากลับมาแล้วยืนปลายแพนเข้าไปล่อใกล้ ๆ ข้าง พอข้างขยับไล่ก็ขับวิ่งล่อมาในสนาม แต่มิให้ห่างข้างถือแพนเอาปลายล่อให้ข้างฉวย ถ้าข้างฉวยแพนได้ถือเป็นข้างชนะแต่ถ้าฉวยไม่ได้เป็นม้าที่ชนะ บางตำราว่าถ้าข้างฉวยแพนได้ก็ให้ไล่ตลอดจนถึงปลายสนามแล้วหยุดไล่เป็นการเสร็จ บางทีเปลี่ยนข้างเปลี่ยนม้าให้ล่อสองหรือสามเที่ยวก็มี (ปางข้างอยุธยา แลเพนียด, 2541: 11) นอกจากนี้ยังปรากฏข้อความที่สมเด็จฯ กรมพระยานครราชฯ ได้กราบทูลสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ซึ่งเป็นหลักฐานนอกเหนือจากการใช้แพนล่อข้างแล้ว ยังมีการถือพัชนีหรือฝักมะขามล่อก็ได้ (สมเด็จฯ กรมพระยานครราชฯ วัดตึกวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 72)

จากเนื้อหาข้างต้นแสดงให้เห็นศิลปะการรำรำเพื่อแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ครูบาอาจารย์ และพระมหากษัตริย์ รวมถึงเป็นการเรียกขวัญกำลังใจก่อนจะเริ่มทำการแสดง นอกจากนี้เนื้อหายังแสดงให้เห็นถึงศิลปวิทยาการในการบังคับควบคุมข้างไม่ว่าจะเป็นการบังคับให้หยุดยืนนิ่งหรือเดินไปกลับตามรอยที่ข้างเดิน เป็นต้น ศิลปะท่าทางในการรำรำบนหลังข้างที่สอดคล้องกับลักษณะท่าทางในการใช้อุปกรณ์บังคับข้าง เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นเป็นความงามทางศิลปะ ความทรงคุณค่าทางวิทยาศาสตร์ครั้งโบราณกาลที่มีความแข็งแกร่งผสานกับความอ่อนช้อยของนาฏการได้อย่างลงตัว เมื่อบ้านเมืองสงบจากศึกสงครามทั้งปวง ในขณะเดียวกันข้างและการขี่ข้าง

ยังคงอยู่กลี่ซ้างแบบนี้จึงถูกนำมาดัดแปลงเพื่อแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง เพื่อเป็นทั้งความบันเทิงและเป็นการอนุรักษ์ศิลปะดังกล่าวไว้ในช่วงเวลาหนึ่ง

กลี่ซ้างน้ำมันไลคน

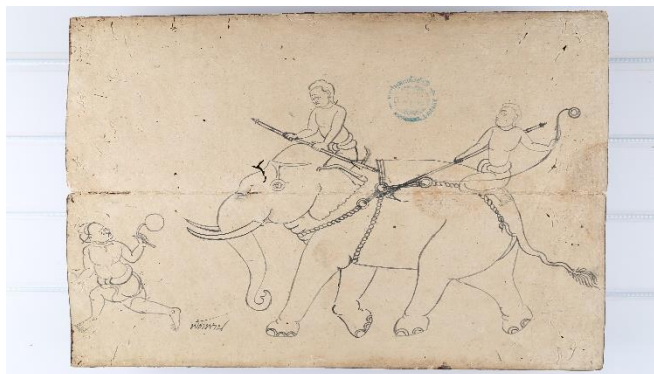
เนื้อหาของกลี่ซ้างน้ำมันไลคน กล่าวถึงศิลปะการชี่บังคับซ้างและเป็นการแสดงหน้าพระที่นั่ง ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ผู้ชี่ซ้างน้ำมัน และคนพาน (คือ คนที่ถือแพน พชนี ดอกบัว หรือ ผักมะขาม ยั่วเย้าซ้างให้ซ้างวิ่งไล่ตาม)

เริ่มจากนำซ้างออกกลางสนามรักษาซ้างให้สงบ ถ้าซ้างยังไม่สงบอย่าเพิ่งนำคนพานเข้ามา มิเช่นนั้นจะเป็นอันตรายแก่คนพานได้ และผู้ชี่ซ้างอาจได้รับโทษถึงตาย เมื่อผู้ชี่ซ้างรักษาซ้างไว้และสงบดีแล้ว ให้คนพานเดินเข้าสู่สนามด้วยความเร็วหรือช้าโดยสังเกตดูว่าซ้างมีกิริยาดุมากหรือน้อย จากนั้นให้หยุดยืน

ถ้าประรำอยู่ชวให้เอาเท้าชวเข้ามา ให้ถือพัดช้างชว แล้วให้ออกท่ารำพัดสามท่า แล้วจึงตบพัดเข้า แล้ววางซ้างไล่ไปให้ออกขอประรำทวนก่อน ครั้นซ้างวิ่งไปได้ 4 - 5 ชั่วโมง แล้วจึงเปิดขอขึ้น แต่เพียงอกถ้าซ้างไล่กิริยามุ่งหมายหนัก เห็นท่าทีว่าคนพานจะหนีไม่พ้น ให้บังคับบริเวณที่นั้งก่อน ถ้าบังคับบริเวณที่นั้งไม่ฟังให้ลงขอ ถ้าไม่ฟังอีกจึงให้พ้น

จากนั้นให้คนพานวิ่งเข้าประรำ ถ้าวิ่งเข้าประรำไม่ทันแล้วล้มลงแต่ผู้ชี่ควบคุมซ้างไว้ได้ คนพานไม่เป็นอันตรายใด ๆ ก็ให้ออกขอพายเรือพายง่า ถ้าคนพานวิ่งเข้าประรำแล้วซ้างไล่เข้าไปถึงประรำ แต่ไม่เห็นคนพาน ซ้างก็จะคลายกิริยาลง จากนั้นให้เอาซ้างออกมาจากประรำ แล้วให้เล่นไล่ล่าส่ายหน้า ทำให้เป็นท่วงเป็นที แต่ถ้าประรำอยู่ชวให้เอาเท้าชวเข้าไป ให้จับด้าพัดมือชว ถ้าประรำอยู่ชวให้เท้าชวเข้าไป ให้จับด้าพัดมือชว เพราะว่าคนตบพัดเข้า ซ้างไล่มา คนพานก็กลับตัวตะแคงวิ่งล่อพัดไปหน้า คนพานก็จะเข้าหาประรำ ซึ่งถ้าเกิดกรณีฉุกเฉินคนพานก็จะวิ่งเข้าประรำได้สะดวก ถ้าซ้างไล่คนพานเป็นกิริยาปรกติมา ก็ให้คนพานวิ่งรั้งรอมมา ถ้าได้ท่วงที่จึงให้พัด ถ้าซ้างได้พัดแล้วเล่นพัดอยู่ก็ให้ผู้ชี่ออกขอเล่นไล่ล่าส่ายหน้าพายเรือพายง่า ฝ่ายหมอมจะออกขอเพลงแบ่งผัดหน้า เพลงปัดเกล้า ความญออกขอซ้างไม่ได้ เพราะไม่มีที่เหย้ากันกับผู้ใด หากท่วงหาที่ไม่ จึงให้ออกขอแต่เล่นไล่ล่าส่ายหน้าจะเจียดพายง่าได้แต่เท่านี้ หากซ้างปลงคอลงไล่คนผู้ชี่ต้องเอาไว้ให้ได้เพราะกิริยาซ้างจะมุ่งหมายคนพาน จะทำให้คนพานจะหนีไม่ทัน

จากลักษณะของกลี่ซ้างน้ำมันไลคน มีวิธีการที่คล้ายกับกลี่ซ้างน้ำมันไลม้าล่อแพน แต่จะแตกต่างกันตรงที่กลี่ซ้างน้ำมันไลคน จะใช้คนถือแพน พชนี หรือ ผักมะขาม หากไม่มีสิ่งของที่กล่าวมาอาจใช้ดอกบัวเป็นสิ่งของในการล่อซ้างยั่วเย้าซ้างให้ซ้างวิ่งไล่แทนก็ได้ ซึ่งปรากฏหลักฐานดังภาพที่ 13 ผัดพาน จากสมุดพระตำราซ้าง เลขที่ 90 มัดที่ 20

ภาพที่ 13 ผัดพานสมุดพระตำราช้าง เลขที่ 90 มัดที่ 20

ข. ฝึกช้างใช้ในการศึกสงคราม ได้แก่ กลขี่ช้างชนบ่ารุงา

กลขี่ช้างชนบ่ารุงา

เนื้อหาของ กลขี่ช้างชนบ่ารุงา กล่าวถึงการฝึกช้างเตรียมในการศึกสงคราม โดยมีรายละเอียดขั้นตอนดังนี้

เริ่มจากจัดช้างตกมันที่มีฝางทั้งสองฝ่าย ให้ผู้ขี่ช้างทั้งหมดทั้งควาญแต่งกายให้สวยงามโดยให้สวมพวงมาลัยทั้งศีรษะ คอ และข้อมือ ให้หม่อช้างทั้งสองฝ่ายใส่เสื้อตาระกำ ผู้ขี่ช้างจะต้องรู้จักกิริยาช้างเหมือนที่กลขี่ช้างค้ำในวงพาดได้กล่าวถึงว่าผู้ขี่ต้องรู้จักช้างของตนว่ามีกิริยาหนักหรือเบาอย่างไร เพื่อที่จะได้ผูกเครื่องตัว ใส่เสี้ยนใส่หนามติดหน่วงติดพานติดคอประจำพกหรือผูกเปลสอดชนกได้เหมาะสมกับช้างตน

จากนั้นกรมเชือกทั้งซ้ายทั้งขวาเอาเชือกบาศไปผูกกับเสาปองตั้งแต่ต้นโกลนออกไปจนถึงหู แล้วตลรอบข้อเท้าช้างของทั้งสองฝ่าย คณะให้ช้างทั้งสองฝ่ายชนกันแต่ปลายงา ช้างละ 5 วา เสร็จแล้วให้นำช้างออกมาที่ละฝ่ายโดยให้เอาช้างพัง 14 - 15 ช้างเดินบังตาออกไป ให้เดินเข้ามาช้างหลังเสาปองครั้นถึงเสาปองให้เดินเคียงเสาปองขึ้นมารันสุดเสาปองแล้วจึงให้เรียงเข้ามาให้ลอยช้างนั้นตรงเสาปอง ให้ตั้งหน้าออกไปเอาช้างพัง ยืนบังไว้แล้วให้กรมเชือกเอาเชือกเข้าติดเท้าทั้งสองเท้า แล้วจึงเอาช้างของอีกฝ่ายหนึ่งเข้ามาโดยให้เอาช้างพังเดินบังตาออกมา ครั้นถึงเสาปองแล้วก็ให้ทำเหมือนกันกับของอีกฝ่ายหนึ่งที่กล่าวมา เมื่อติดเชือกเข้าได้ดีแล้วก็ให้ผู้ขี่ช้างทั้งสองฝ่ายรักษาช้าง แล้วนำช้างพังออกไปยืนอยู่ให้ลับตา

ผู้ขี่ทั้งสองฝ่ายไหว้พระโดยยกด้าขอขึ้นมาระดับศีรษะ แล้วเอามือซ้ายมือขวาประสานด้าขอประนมให้ยกไหว้ให้ถึงศีรษะ แล้วลดลงมาที่บ่าเพื่อไหว้ครู แล้วลดลงมาที่วางขอ จากนั้นถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มือซ้ายมือขวาจับด้าขออยู่ที่ก้มศีรษะลงให้ถึงด้าขอ เหมือนกลขี่ช้างไล่ม้าล่อแพน

จากนั้นให้นำช้างทั้งสองฝ่ายเดินเข้าไปด้วยกิริยาปกติ อย่าให้ช้างวิ่ง เพราะช้างกับคนจะได้ไม่เป็นอันตราย แต่ถ้าช้างวิ่งเข้าไปเชือกที่ติดเท้าก็ยังไม่ไต่ยึดตัวเส้นเชือกยังไม่พร้อม ช้างจะเป็น

อันตราย ถ้าเชือกตึงจะได้คลายออก ถ้าเชือกหย่อนจะได้ผูกเสาะปองแต่พอให้ข้างชนกันถึงแต่ปลายงา ถ้าผูกเชือกได้พอดีแล้วก็ให้ผู้ซึ่งทั้งสองฝ่ายทำให้ข้างออกอาการอยากชนกัน อย่าให้เชือกหย่อน ให้รักษาข้างไว้อย่าให้ตกลงหลังมาเล่นเชือกได้ แต่ถ้าตกลงหลังมาจะเล่นเชือก แล้วจับเชือกขึ้นใส่บนปลายงาแต่เงาเดียว ถ้าข้างเล่นเชือกจับเชือกพาดบนงาได้ทั้งสองข้าง ถ้าปลายเชือกอยู่ข้างใด ก็ให้ความผูกแก้ท้ายไปข้างนั้น ถ้าแก้ไม่ทันจะเป็นอันตรายถึงตายด้วยกันทั้งหมอและความผูก หรือแก้ไขบังคับที่ทำเจ็บหนักของข้าง ซึ่งเป็นสิ่งที่รู้เฉพาะหมอและความผูกของข้างเชือกของตนเท่านั้น

ถ้าข้างชีวิตค้อนชนกันแต่ปลายงาเป็นท่วงท่าดีแล้ว ก็ให้แต่ละฝ่ายถอยหลังออกมายืนหน้าเสาของตน แล้วให้ออกขอใหญ่ขอเจียด สำหรับความผูกของทั้งสองฝ่ายให้ออกสายกระแซงสามท่าให้เหมือนกัน แล้วออกขอข้างโดยต้องให้ออกขอข้างให้ต่างกัน คือ ถ้าความผูกฝ่ายหนึ่งออกกระเดียดเพลงรำ อีกฝ่ายข้างหนึ่งให้ออกรำรำจะพุ่ง ส่วนหมอจะออกขอใหญ่ขึ้น ฝ่ายหนึ่งโยนเล่นหน้า อีกฝ่ายหนึ่งโยนปิดเกล้า หรือถ้าจะออกขอเจียด ฝ่ายหนึ่งให้ออกแบ่งมัดหน้า อีกฝ่ายหนึ่งให้ออกง่าขอเจียดสรุปคือ ถ้าฝ่ายใดออกท่าอย่างใดก่อนอีกฝ่ายหนึ่งให้ออกท่าทำอื่นเพื่อไม่ให้ซ้ำกันและดูเป็นท่วงที่เยาะเย้ยกัน เมื่อออกขอจบแล้วให้แต่ละฝ่ายนมัสการถวายบังคมเหมือนตอนเริ่มต้น แล้วจึงถอยหลังข้างเข้ามาที่เสาะปองแล้วเอาข้างพั้งบังไว้ทั้งสองฝ่าย ถ้ากิริยาสงบแล้ว จึงให้แก้เชือกออกจากเท้าเอาข้างพั้งบังตาเดินเข้าโรงข้าง เมื่อถึงโรงข้างให้รับใส่ปลอกขาทั้งข้างซ้ายและขวา แล้วเอาอ้อยเอาหญ้าให้กิน จากนั้นกรมพระนครบาล (ในที่นี่น่าจะหมายถึง กรมพระคชบาล มากกว่า สันนิษฐานว่าผู้คัดลอกอาจคัดลอกผิดพลาดหรือคัดลอกจากฉบับที่คัดลอกผิดมาอีกที) ตักน้ำมารดสาดเพื่อคลายร้อนให้ข้างรู้สึกผ่อนคลาย แล้วปิดประตูโรงข้างไว้ ส่วนข้างพั้งนั้นให้ยืนอยู่หน้าโรงนั้นก่อนแล้วเอาข้างอีกฝ่ายหนึ่งเข้ามาแล้วให้ทำเหมือนกัน

ครั้งอดีตที่มีการศึกสงคราม กลศึกข้างชนบ่ารุงา นี้จึงจัดเป็นการฝึกเตรียมความพร้อมข้างเพื่อใช้เป็นข้างชนในการศึกสงคราม และเหตุผลในการฝึกให้ชนแต่ปลายงา หรือที่เรียกว่า บ่ารุงา นี้ โดยธรรมชาติของข้างแล้ว ถ้าชนงาหักชนแพ้ครั้งหนึ่งแล้วก็จะไม่สู้ข้างอีกต่อไป (สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 28) ดังนั้นจึงฝึกแบบให้ชนแต่แค่ปลายงาเท่านั้น เมื่อเวลาผ่านไปสงครามสงบลงแล้ว กลศึกข้างชนบ่ารุงาจึงถูกนำมาเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งประกอบด้วยท่ารำและศิลปะการบังคับข้างซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสวยงามสง่างามของนักรบไทยและความตื่นเต้นในเวลาเดียวกัน

1.2.3 ประเภทที่ 3 กลชี้ข้างชนศึก

กลชี้ข้างชนศึก

เนื้อหาของกลชี้ข้างชนศึก กล่าวถึงพิธีกรรมและเตรียมพร้อมข้างออกศึกสงคราม โดยกล่าวถึงลักษณะที่ดีของข้างศึกและอาจทำให้มีโอกาสที่จะเกิดชัยชนะในการทำศึกกว่าข้างศึกที่ดีจะต้องมีลำตัวสูงใหญ่ รูปร่าง รวดเร็ว กล้าหาญ งวง งา และโขมดหัวสวยสมส่วน ยืนอย่างมั่นคงเหมือนเสา ประโคน ปากแดงเหมือนชาติ ตะคุ้ยหลังเหมือนวงเกาทัณฑ์ น้ำเต้าฟูเต็ม ตาสุกใสเหมือนดาว งาทั้งสองงอนเหมือนงอนรถ (คันไถ) ใบหูใหญ่ ข้างสะบ้าหูเหมือนจามร งวง และหางลงถึงดิน มีน้ำมันหน้าหลัง เมื่อร้องมีเสียงดังเหมือนฟ้าคำราม เมื่อเดินเหมือนราชสีห์ มีสีดำล้วนตลอดตัว

ก่อนที่จะออกกระทำศึกสงครามจำเป็นต้องมีพิธีกรรมเพื่อเป็นการเรียกขวัญกำลังใจให้ทั้งคนและช้าง ขั้นตอนเริ่มจากอัญเชิญเทพเทวดามาสถิตที่ตำแหน่งต่าง ๆ บนตัวช้าง ได้แก่ พญาทศศรราช มาอยู่หน้าข้างแลงวงข้าง พญาวิรุฬหกราชมาอยู่ข้างขวาและเท้าขวาข้าง พญาวิรุฬหกปราชมาอยู่ท้องข้าง พญาภูเวรราชมาอยู่ข้างซ้ายและเท้าซ้ายข้าง

จากนั้นให้จัดบายศรีทำขวัญช้างหนึ่งสำหรับเป็นบายศรี 3 ชั้น ทำเป็นรูปช้าง มีพวงแก้วแหวน สวมงาและคอ แล้วอัญเชิญช้างพิศฐาน (คำว่า พิศฐาน ในที่นี้จะน่าจะหมายถึง ประดิษฐาน ผู้วิจัยสังเกตจากคำว่า อัญเชิญ ในที่นี้จะน่าจะหมายถึง ขอเชิญให้มาตั้งอยู่) ให้ชนะแก่ข้าศึก มีการจุดเทียนชัย ประโคมแตรสังข์ แล้วเอากล้วยออกให้ช้างกิน ให้จับหัวจับหูช้างใส่หัวคนขี่ แล้วให้พูดว่า “*เฮ้นนี้ พรุ่งนี้ มะกาน (น่าจะแปลคำว่า มะรีน) นี้ ศีกจะมาถึงเราแล้ว อัญเชิญท่านไปผจญด้วยศัตร์จงให้แพ้ อำนาจแก่เราเถิด*” แล้วเอาไปไม้ทั้ง 4 ประการ ในที่นี้ไม่ได้ระบุว่าเป็นไปไม้ชนิดใดบ้าง แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นไปไม้มงคลและเป็นไปไม้ที่ช้างกินได้ ซึ่งน่าจะมีสรรพคุณทางยาาร่วมด้วย มาเขียนพระคาถานี้ มติยาโน มโนยาติ มสาถิติ มติถิสา มติเตนา มโนसानา มติถิสา มสาถิติ ลงไปไม้แล้วให้ช้างกิน ยันต์ทั้ง 3 นี้ เขียนลงที่หัวหรือที่หูช้างก็ได้ เขียนลงกระดาก แผ่นเงิน แผ่นทอง ดิบุก หรือสารใดก็ได้ เอาไปใส่หัวช้างและหูช้าง เมื่อจะขี่ช้างให้จับวงงา และหูช้างใส่หัวคนขี่ และขอให้มีชัยชนะแก่ข้าศึก ให้ขี่ช้างหันหน้าไปทางทิศอีสาน หรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือ กุมขมทั้งสองมือ อ่านมนต์นี้ โอมรณชิวันติเยสวาหะ จำนวน 7 ครั้ง เพื่อเสกขอ

หากจะชนช้างด้วยราชศัตร์แล้วมีชัยชนะกระทำด้วยหลายลักษณะประกอบกัน ดังนี้

1) ให้เสกฝักรองที่นั่งด้วยมนต์นี้ โอมสิทธิวิทธิกสรราชาติปาตีสวาหะ จำนวน 6 ครั้ง มารองที่นั่งเพื่อให้ช้างชน

2) ให้หาผู้หญิงที่มีชื่อที่มีความหมายดีไปเด็ดดอกไม้อะไรก็ได้ แต่วางไว้บนหัวนำมาให้คนขี่ แล้วเสกด้วยคาถานี้ พุทธานุภาเวน ภัสสังเขย ธัมมานุภาเวน ภัสสังเขย สังฆานุภาเวน ภัสสังเขย จำนวน 3 ครั้ง แล้วสีหน้าแข้งของคนขี่จะทำให้ขี่ช้างชนะแก่ทุกคน

3) ให้หาพลุร่วมใจมาใบหนึ่ง พลุร่วมใจ คือ ต้นพลุที่ใช้กินกับหมาก ขึ้นเป็นดงเป็นกอ บางครั้งจึงเรียกว่า “พลุร่วมใจ” เพราะจะขึ้นพร้อม ๆ กันไม่ใช่ที่ขึ้นแยกต้นแยกกอ (ประเภทของ พระเครื่อง, 2563) ซึ่งพลุร่วมใจนี้เป็นสิ่งหนึ่งที่ใช้ประกอบการทำเครื่องรางของขลัง ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายในที่ดีที่สื่อถึงทำการใดก็จะร่วมใจสมัครสมานเป็นหนึ่งเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อกันในทางมหาเสน่ห์อีกด้วย (Metha, 2563) เมื่อได้พลุร่วมใจมาแล้วให้เอากระแจะเครื่องหอมทาใบพลุ เขียนรูปราชสีห์ลงในใบพลุแล้วรวมด้วยธูปเทียน และเสกด้วยมนต์นี้ 7 ครั้ง อุจจาริวรกายแพงสุเชษฐสุเตสวาทะ แล้วเจิมหน้าข้างจะไม่มีผู้ใดชนชนะเราเลย

4) ให้ไปเชิญเอากลานไผ่ป่าเข้ามาเสกด้วยมนต์นี้ ชนุสสรราชโศสทธิธิดาสวาทะ 7 ครั้ง แล้วเขียนชื่อเพื่อนฝูงใส่ฝ่ามือทั้งสองข้างแล้วจึงเอามือรวบคอเราเข้าแล้ว จึงอ่านมนต์ข้างต้น 7 ครั้ง แล้วชี้มือไปข้างหลังศัตรูจะทำให้ศัตรูพ่ายแพ้ ซึ่งลักษณะที่ 4 นี้เป็นการข่มขวัญแก่ศัตรู และเพิ่มขวัญกำลังใจให้ฝ่ายตน

5) อีกลักษณะหนึ่งที่จะทำให้ข้างชน ให้ว่ายน้ำไป กลั้นใจคาบเอาจอกอันลอยน้ำมาที่กลางน้ำ เอามาสีไพรงข้างทั้งสองข้างขวา (คำนี้จะเขียนผิด อันที่จริงเขียนเป็น ข้างซ้ายและขวา)

6) ให้เขียนยันต์นี้ ที่ฝ่ามือประนมมือแล้วหันหน้าไปทางทิศตะวันออกแล้วภาวนาพระคาถานี้สิริราม 7 ครั้ง แล้วจึงเอามือขวาตบที่ท่าขอข้าง 3 ทีแล้วลูบตาข้างข้างซ้าย 3 ทีข้างนั้นชนกว่าตัวจะตาย

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงกรณีแก่คุณไสยแก่ข้างเรา แก่โดยนำขึ้นไปตักน้ำมาทิ้งไว้หนึ่งคืน พอรุ่งเช้าให้เอาน้ำนั้นมาเสกด้วยมนต์นี้ โอมแลงแห่งโห่งมญุโธโย โอมแลงเดลีงสวาทะ 3 ครั้ง รดหัวข้างให้ข้างกิน แล้วจึงเอามือซ้ายผู้หญิงพันกะตักฟุ้งข้ามหลังข้างแก่คุณไสยหาย

จากเนื้อหาปรากฏข้อความซ้ำ คือ “สิทธิการยผิชนข้างด้วยราชศัตรูไซ้ให้เสกฝ้ารองที่นั่งด้วยมนต์นี้ โอมลิววิวิททสราชาติ นาพิลาจสวาท หกคาบรองที่นั่ง ให้ข้างชนแล อันหนึ่งให้ผู้หญิงอันมีชื่ออันดีนั้นไปเอาดอกไม้อันใด ๆ มิได้ว่าใส่หัวมาให้เราแล้วเสกด้วยคาถานี้ พุทธานุภาเวนภสเชย ธัมมานุภาเวน ภสังเชยย สังฆานุภาเวน ภภสังเชย 3 คาบแล้วสีหน้าข้างขวาเราแล้วชี้ข้างชนหาข้างผู้ใดจะชนด้วยเรามีได้เลย” เป็นข้อความเดียวกับข้อความที่ได้เขียนไว้ก่อนหน้า ผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นความผิดพลาดในการคัดลอกเพราะมีการนำข้อความที่เขียนไปแล้วมาเขียนซ้ำอีกครั้ง

2. กลนึ่งผ้าซิ่นแบบต่าง ๆ

ในการจำแนกตัวแผน (variants reading) ผู้วิจัยจะแทนชื่อตำราด้วยตัวอักษรภาษาอังกฤษ และแทนเรื่องที่ปรากฏด้วยตัวเลขตามลำดับ ดังต่อไปนี้

- A หมายถึง ตำราซิ่น เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
- B หมายถึง วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15
- C หมายถึง ตำราซิ่น เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8
- D หมายถึง พระสมุทตำรานาราย เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- E หมายถึง ตำรานารายนลพบุรี ว่าด้วยซิ่นเก็จไม่เก็จโรงเก็จจะลุงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
- F หมายถึง พระสมุดตำราซิ่นพระนารายน์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- G หมายถึง ตำราซิ่น เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8
- H หมายถึง ตำรานึ่งผ้าซิ่น เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7
- I หมายถึง พระตำหรับนึ่งผ้าซิ่น เอกสารเลขที่ 73 มัดที่ 2
- J หมายถึง ตำรานึ่งผ้าซิ่น ว่าด้วยวิธีนึ่งผ้าซิ่น เอกสารเลขที่ 74 มัดที่ 1
- K หมายถึง ตำราซิ่น ว่าด้วยกลนึ่งผ้าซิ่น เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1
- L หมายถึง สมุดพระตำหรับซิ่น เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8
- M หมายถึง สมุดพระตำหรับซิ่น เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9
- N หมายถึง ตำราซิ่น เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1
- O หมายถึง ตำราลัคนซิ่น เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8
- P หมายถึง ตำราซิ่น เอกสารเลขที่ 95 มัดที่ 11

ในการพิจารณาตัวแผนนั้นเมื่อนำเนื้อหาตั้งแต่ฉบับที่ 2 เป็นต้นไปมาเทียบกับฉบับหลักแล้ว ผู้วิจัยจะขีดเส้นใต้ข้อความที่เป็นตัวแผนและทำเชิงอรรถอ้างอิง ในกรณีที่ไม่ปรากฏการใช้ข้อความในตำแหน่งเดียวกันจะใช้สัญลักษณ์ (-) แล้วตามด้วยรหัสตำราฉบับนั้น ๆ ส่วนกรณีที่ไม่ปรากฏการใช้ข้อความในตำแหน่งนั้นแต่ในตำราฉบับอื่นมีการใช้ข้อความนั้น จะใช้สัญลักษณ์ (.....) แล้วตามด้วยรหัสตำราฉบับนั้น ๆ

ตารางที่ 3 ตารางแสดงเนื้อหาเรื่อง กลม่งฟ้าชี้ข้างแบบต่าง ๆ

ชื่อตำรา	เนื้อหาย่อย				
	ชื่อกลม่งฟ้า 1	ชื่อกลม่งฟ้า 2	มนต์มั่งฟ้า 3	มนต์เกี่ยวฟ้า 4	โดยละเอียด 5
1. ตำราชี้ข้าง 81/9 (พท.)166น. A	✓	✓			
2. วิทยาคุณยุทธ์ 163/15 (พต.) B	✓	✓	✓	✓	
3. ตำราชี้ข้าง 79/8 (พต.) C	✓	✓	✓	✓	
4. พระสมมุติตำรานภราชฯ 69/7 (พต.) D	✓	✓			
5. ตำรานภราชนลพบุรีฯ 70/2 (ผ.) E	✓	✓			
6. พระสมมุติตำราชี้ข้างพระนภราชฯ 94/10(พต.) F	✓	✓			
7. ตำราชี้ข้าง 77/8 (พต.) G	✓	✓			
8. ตำรามั่งฟ้าชี้ข้าง 72/7 (พต.) H					✓
9. พระดำหรับมั่งฟ้าชี้ข้าง 73/2 (ผ.) I					✓
10. ตำราชี้ข้างวางด้วยวิธีฯ 74/1 (ผ.) J					✓
11. ตำราชี้ข้างวางด้วยกลม่ง 87/1 (ผ.) K					✓
12. สมุดพระตำหรับชี้ข้าง 75/8 (พต.) L	✓	✓			
13. สมุดพระตำหรับชี้ข้าง 85/9 (พต.) M	✓	✓			
14. ตำราชี้ข้าง 86/1 (ผ.) N	✓	✓			
15. ตำราลัทธิกลม่งฟ้าชี้ข้าง 78/8 (พต.) O	✓	✓			
16. ตำราชี้ข้าง 95/11 (พต.) P	✓	✓			

กลนุ่งผ้าสี่ข้างแบบต่าง ๆ

ชื่อกลนุ่งผ้า (1)

ฉบับหลัก (A)

อันว่ากล

จะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพนั้นจะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจ ต่อเนื่องให้ดูเห็นแล้วจึง
(47) จะเข้าใจจะบอกไว้ก็แต่่นุ่งผ้านี้มีสี่อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวตูม จัดพกให้กลม อย่างหนึ่งชื่อ
ว่าบัวบาน ชั้นนอกจัดพกจัดลายให้กระจ่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ ชั้นนอกจัดกลีบให้ถี่ อย่าง
หนึ่งชื่อว่าเกไล ชั้นนอกจัดพกให้หย่อนเลื้อย จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเถิด ชั้น
โน้นเหมือนกันแล¹

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากข้อความข้างต้นที่ปรากฏในตำราแต่ละฉบับนั้น ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มเล่มตำรา
ออกเป็น 3 กลุ่มดังนี้

ข้อความกลุ่มที่ 1 ขึ้นต้นด้วย “อันว่า” นุ่งผ้าแบบบัวตูม บัวบาน บัวจิบ และเกไล
อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพนั้นจะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจ
ต่อเนื่องให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจบอกไว้แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อบัวตูม นุ่งผ้าชั้นนอกจัดพกให้
กลม อย่างหนึ่งชื่อบัวบาน ชั้นนอกจัดลายให้กระจ่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ ชั้นนอกนั้นให้จัดกลีบให้ถี่
อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล ชั้นนอกจัดพกให้หย่อนเลื้อย จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักจะนุ่งเถิด ชั้นโน้น
เหมือนกันแล

ปรากฏในตำรา (A) (D) (E) (G) (F) (N) (P)

¹ อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพนั้นจะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจ ต่อเนื่องให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจจะบอกไว้ก็แต่นุ่งผ้านี้มีสี่อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวตูม จัดพกให้กลม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวบาน ชั้นนอกจัดพกจัดลายให้กระจ่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ ชั้นนอกจัดกลีบให้ถี่ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล ชั้นนอกจัดพกให้หย่อนเลื้อย จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเถิด ชั้นโน้นเหมือนกันแล (A) (D) (E) (F) (G) (N) (P)

สิทธิการิยะ จะเรียนสี่ข้างให้รู้จักกลจะนุ่งผ้าสี่ข้าง 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพนั้นจะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจ ต่อเนื่องให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจ จะบอกไว้ก็แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่างอย่างหนึ่งชื่อว่าบัวกลม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวท้อ อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล จะนุ่งอย่างไรก็ตามจะนุ่งเถิด ชั้นโน้นเหมือนกันแล (B) (C)

อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นผ้าขนบนั้นจะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจ ต่อเนื่องให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจ จะบอกไว้ก็แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวกลม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวท้อ อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวเกไล จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเถิด ชั้นโน้นเหมือนกันแล (L) (M) (O)

ข้อความกลุ่มที่ 2 ขึ้นต้นด้วย “ลัทธิการริยะ” นุ่งผ้าแบบบัวกลม บัวห่อ บัวจีบ และ
เกไล

ลัทธิการริยะ จะเรียนชี้ข้างให้รู้จักกลจะนุ่งผ้าชี้ข้าง 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพ
นั้นจะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจ ต่อให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจ จะบอกไว้แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่ง
ชื่อว่าบัวกลม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวห่อ อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจีบ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล จะนุ่งอย่างไรก็ตามจะ
นุ่งเถิด ชั้นในนั้นเหมือนกันแล

ปรากฏในตำรา (B) (C)

ข้อความกลุ่มที่ 3 ขึ้นต้นด้วย “อันว่า” นุ่งผ้าแบบบัวกลม บัวห่อ บัวจีบ และเกไล
อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพนั้น จะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจ
ต่อให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจจะบอกไว้ ก็แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวกลม อย่างหนึ่งชื่อ
ว่าบัวห่อ อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจีบ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเถิดชั้นในนั้นทำ
เหมือนกันแล

ปรากฏในตำรา (L) (M) (O)

จากข้อความในแต่ละกลุ่มข้างต้น จะเห็นได้ว่า กลุ่มที่ 1 มีเนื้อหาที่บอกชื่อของ
การนุ่งผ้า พร้อมทั้งบอกลักษณะของการนุ่งผ้าชั้นนอก และชั้นใน เช่น อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวตูม นุ่งผ้า
ชั้นนอกจัดพอกให้กลม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจีบ ชั้นนอกนั้นให้จัดกลีบให้ถี่ เป็นต้น ส่วนการนุ่งผ้าชั้นใน
ให้นุ่งเหมือนกันกับการนุ่งผ้าชั้นนอก กลุ่มที่ 2 และกลุ่มที่ 3 บอกเพียงชื่อของการนุ่งผ้า และกล่าวถึง
การนุ่งผ้าชั้นใน ส่วนตอนท้ายว่า “จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเถิด ชั้นในนั้นทำเหมือนกันแล” แต่
ข้อความก่อนหน้าไม่ปรากฏการกล่าวถึงลักษณะของการนุ่งผ้าชั้นนอก

แต่ที่น่าสังเกต คือ ชื่อของการนุ่งผ้ามีความแตกต่างกัน กลุ่มที่ 1 ปรากฏชื่อ
การนุ่งผ้าแบบบัวตูม บัวบาน บัวจีบ และเกไล กลุ่มที่ 2 และกลุ่มที่ 3 ปรากฏชื่อการนุ่งผ้าแบบ
บัวกลม บัวห่อ บัวจีบ และเกไล หากสังเกตจากจำนวนตำราที่ปรากฏถึง 7 ฉบับ ในกลุ่มที่ 1 จะใช้ว่า
บัวตูม ในขณะที่กลุ่ม 2 และ 3 ใช้ว่า บัวกลม อาจจะเป็นไปได้ว่า ด้วยลักษณะรูปทรงของคำว่า ตูม
มีความคล้ายกับ กลม อีกทั้งผู้เขียนตำราอาจเป็นคนละคนกันอาจใช้คำเรียกลักษณะรูปทรง จึงทำให้
ใช้คำที่ต่างกัน แต่ในความเป็นจริงเป็นการนุ่งผ้าในลักษณะเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ยังปรากฏรายละเอียดเกี่ยวกับการนุ่งผ้าของกรมช่างชีผัดพาน
ล่อแพน ที่กล่าวถึง การนุ่งบัวตูม และนุ่งผ้าอย่างเสนาบดีแต่งตัวตามเสด็จ ที่กล่าวถึง การนุ่งผ้า
บัวกลม ซึ่งปรากฏในตำรา (H) (I) (J) และ (K) ดังนี้

การนุ่งผ้าของกรมช่างชีผัดพานล่อแพน

ถ้าจะนุ่งบัวตูมให้นุ่งผ้าสองปัก คลี่ริมนุ่งจับชายเสมอกัน แล้วจึงจับริมทั้งสองชาย แต่ชายหน้าเข้ามาตลอดพก แล้วจึงสอดขึ้นเป็นพกห้อยลงมาเสมอเข้าทั้งสองข้าง ให้จับกลางผ้านุ่ง รวบเข้าอีกทีหนึ่ง แล้วจึงโจงกระเบนทั้งสองริมแล้วจึงเหน็บหน้าชั้นบนเสมอพกเหน็บหลังชั้น บนผ้าเกี่ยวนั้น ตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด

การนุ่งผ้าอย่างเสนาบดีแต่งตัวตามเสด็จ

ถ้าจะนุ่งผ้าบัวกลมนั้นให้นุ่งผ้า 3 ผืนเพลาะคลี่ริมลายออกยาวสั้นให้เท่ากัน แล้วพับหน้าให้เสมอกันทั้งสองชาย จึงหยิบเอากลางผืน ผืนกลางทางยาวที่พับไว้สอดขึ้นมาเป็นพก ให้ยาวสุดมือท่วมศีรษะพาดบ่าไว้ แล้วให้จับตะเข็บผืนล่างที่รอยเพลาะนั้น ตลบนุ่งขึ้นมาอีกเป็น 3 ชั้น ให้ชายเสมอกัน แล้วจึงจับริมผืนนอกโจงกระเบนทั้งสองข้าง ยังเหลืออยู่ 4 ชายสองพับบนอกนั้น ให้โจงกระเบนเสียดสองชาย ในนั้นให้ไขว้กันไว้ที่ท้องน้อยเป็นชายแครง แล้วจึงตลบพกทั้งสองพกนั้น ตลบโจงกระเบนทับชายไขว้อีกหนหนึ่ง แล้วจึงคลี่หน้าผ้าออกไว้ส้นฐานเหมือนหุบปลา ผ้าเกี่ยวนั้น ตามแต่จะเกี่ยวเถิด

ชื่อกลเกี่ยวผ้า (2)

ฉบับหลัก (A)

อันว่ากลจะเกี่ยวผ้านั้น มีสี่อย่างอย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่าพัน
ทะนะนำ อย่างหนึ่งชื่อว่าดองกระทพิ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล¹

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากข้อความข้างต้นที่ปรากฏในตำราแต่ละเล่มนั้น ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มเล่มตำราที่มี
ข้อความเหมือนกันออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

ข้อความกลุ่มที่ 1 *อันว่ากลจะเกี่ยวผ้านั้น มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำ
อย่างหนึ่งชื่อว่าพันทะนะนำ อย่างหนึ่งชื่อว่าดองกระทพิ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล*

¹ อันว่ากลจะเกี่ยวผ้านั้น มีสี่อย่างอย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่าพันทะนะนำ อย่างหนึ่งชื่อว่าดองกระทพิ อย่างหนึ่งชื่อว่า
เกไล (A) (D) (E) (F) (G) (L) (M) (N) (O) (P)

อันว่ากลจะเกี่ยวผ้านั้นมี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่าพันทะนะนำ อย่างหนึ่งชื่อว่าดองกะพัน ดองกะพันเกี่ยว
เป็น 3 อย่าง อย่างเอก โท ตรี อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล เกไลเกี่ยวเป็น 3 อย่าง อย่างหนึ่งเอกอุ ตรวย 3 ชั้น อย่างหนึ่งเอกสอ ตรวย
2 ชั้น อย่างหนึ่งเอกมอ ตรวยชน 1 เกี่ยวได้แต่มหาดไทย กลาโหมจิตตสมภจางวาง เกี่ยวดองกะพัน เอกเกี่ยวเพียงเข้า โทเกี่ยว
เพียงกลางขา ตรีเกี่ยวเพียงคอข้างสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า สิ่งพระเพทราชาผู้ว่าที่กลาโหม ให้จัดแจงผู้จะนุ่งผ้าเกี่ยวผ้า ผู้ซึ่งช่าง
ตามบรรดาศักดิ์ให้ศึกษาร่ำเรียนให้ถูกในกฎหมายนี้ (B) (C)

ปรากฏในตำรา (A) (D) (E) (F) (G) (L) (M) (N) (O) (P)

ข้อความกลุ่มที่ 2 (7)อันว่ากลจะเกี่ยวฝ้านั้นมี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่าพันทะน้ำ อย่างหนึ่งชื่อว่าดองกะพัน ดองกะพันเกี่ยวเป็น 3 อย่าง อย่างเอก โท ตริ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกลไล เกลไลเกี่ยวเป็น 3 อย่าง อย่างหนึ่งเอกอุ ตรวย 3 ชั้น อย่างหนึ่งเอกสอ ตรวย 2 ชั้น อย่างหนึ่งเอกมอ ตรวยชั้น 1 เกี่ยวได้แต่่มหาดไทย กลาโหม

(8)จัดสมุดภัจจาวาง เกี่ยวดองกะพัน เอกเกี่ยวเพียงเข้า โทเกี่ยวเพียงกลางขา ตริ เกี่ยวเพียงคอช้าง สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า สั่งพระเพทราชาผู้ว่าที่กลาโหม ให้จัดแจงผู้จะนุ่งผ้า เกี่ยวผ้า ผู้ซึ่งช่างตามบรรดาศักดิ์ให้ศึกษาร่ำเรียนให้ถูกในกฎหมายนี้

ปรากฏในตำรา (B) (C)

จากข้อความในแต่ละกลุ่มข้างต้น จะเห็นได้ว่า กลุ่มที่ 1 มีเนื้อหาที่บอกเพียงชื่อ 4 อย่างของการเกี่ยวผ้า ส่วนกลุ่มที่ 2 บอกชื่อของการเกี่ยวผ้า 4 อย่าง และยังบอกลักษณะย่อยของการเกี่ยวผ้าแบบดองกะพัด (ในกลุ่มนี้เรียก ดองกะพัน) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การเกี่ยวผ้าแบบดองกะพัดนี้น่าจะพิเศษและมีความสำคัญมากกว่าการเกี่ยวผ้าแบบอื่น ๆ เพราะใช้กับผู้ทำงานหมอเท่านั้น

มนต์นุ่งผ้า (3)

(9) สัตตะปการังพันทะนังคัตถามิ¹

มนต์เกี่ยวผ้า (4)

รัตตะปการังรัตตะนังคัตถามิ²

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากข้อความจะเห็นได้ว่า มนต์นุ่งผ้าที่ปรากฏในตำราทั้ง 2 เล่มนั้นเหมือนกัน แต่อาจจะมีเสียงสระสั้น - ยาวในคำว่า “คัจฉามิ” “คัจฉามิ” แต่ที่ถูกต้องจะต้องเป็นคำว่า “คัจฉามิ”

¹ สัตตะปการังพันทะนังคัตถามิ (B) (C)

² รัตตะปการังรัตตะนังคัตถามิ (B) (C)

กลนุ่งผ้าโดยละเอียด (5)¹

กลนุ่งผ้าอย่างละเอียดจากตำราทั้ง 4 ฉบับ ได้แก่ (H) (I) (J) และ(K) มีเนื้อหาที่เหมือนกันในทุกฉบับ

กลนุ่งผ้าโดยละเอียดแบ่งการนุ่งผ้าเป็น 3 พวก ได้แก่ กรมช่าง เสนาบดี และผ้าตัน ดังนี้

1) นุ่งผ้าอย่างกรมช่างซึ่งผิดพานล่อแพนนั้นมีอยู่ 4 อย่าง ได้แก่ เกไล บัวตูม บัวบาน บัวจีบ

ถ้าช่างขึ้นตาให้นุ่งเกไล ถ้าจะนุ่งเกไลนั้นให้นุ่งผ้า 6 คืบ 6 แขน สองผืนเพลาะพับเอาลายเข้า แล้วจึงหยิบริมนุ่งชายซ้ายสั้นชายขวายาว ชายยาวนั้นจีบหน้าทั้งสองผืนสอดขึ้นไปเป็นชายพกจนสั้นให้ยาว ชายสั้นนั้นจึงโจงกระเบนแต่ชายเดียวให้ทับหน้าสนิท แล้วจึงแหวกชายที่พับไว้สั้น โจงข้างหนึ่งเป็นหางหงส์ข้างหนึ่งตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด

ถ้าช่างน้ำมันคอปลาหมอนั้นให้นุ่งบัวตูม ถ้าจะนุ่งบัวตูมให้นุ่งผ้าสองปัก คลี่ริมนุ่งจับชายเสมอกัน แล้วจึงจีบริมทั้งสองชายแต่ชายหน้าเข้ามาตลอดพก แล้วจึงสอดขึ้นเป็นพกห้อยลงมาเสมอเข้าทั้งสองข้าง ให้จับกลางผ้านุ่งรวบเข้าอีกทีหนึ่ง แล้วจึงโจงกระเบนทั้งสองริมแล้วจึงเหน็บหน้าชั้นบนเสมอพกเหน็บหลังชั้นบนผ้าเกี่ยวนั้น ตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด

ถ้าช่างน้ำมันคอกกระบอกให้นุ่งบัวจีบ ถ้าจะนุ่งบัวจีบให้นุ่งผ้า 4 คืบยาว 4 แขนผืนหนึ่ง ไว้ชายซ้ายสั้นชายขวายาวชายสั้น โจงกระเบนชายยาวสอดขึ้นมาเป็นพก แล้วจึงให้นุ่งผ้าสมปัก คลี่ริมจับชายเสมอกัน ให้จัดกลับหลังเหน็บขึ้นมา 3 ชั้นให้จีบริมแต่หน้าเข้ามาจนพกเป็นกลับแผ่นเหลื่อมกันเหน็บทั้งสองข้างแล้วจึงโจงกระเบนริมทั้งสองชาย แล้วจึงโจงกระเบนชายใหญ่รวบกันจึงเอาชายพกนั้นจีบขวางพาดตัดไว้เกี่ยวผ้าตามแต่จะเกี่ยวเถิด

ถ้าช่างน้ำมันคอน้ำเต้าให้นุ่งบัวบานให้นุ่งผ้าสมปักชายซ้ายสั้นชายขวายาว ชายขวาจับเป็นพกพาดบ่าไว้โจงกระเบนริมขวา แล้วโจงกระเบนริมซ้ายแล้วจึงจัดกลับเหน็บหน้าไว้ทับพก แล้วจึงโจงกระเบนเกี่ยวผ้าตามจะเกี่ยวผ้าเถิด

2) นุ่งผ้าอย่างเสนาบดีแต่งตัวตามเสด็จเมื่องานมหรสพแขกเมือง แลยีนนางเรียง ค้าปลายเชือกเพนียด ยีนนางเรียงพระราชพิธีคเชนทร์ศวนานนั้น มีอยู่ 7 อย่าง ชื่อบัวซ้อน บัวคลี่ บัวกระจาย บัวกลม บัวห่อ บัวบิน บัวฉลองไพร

ถ้าจะนุ่งบัวซ้อนให้นุ่งผ้าสามผืนเพลาะพับลายออกไว้ผืนหนึ่งลายเข้าสองผืน ให้เอายาวเข้าไว้ข้างนอก ให้เอายาวออกไว้ข้างในแล้วจึงจีบหน้าผืนลายออกนั้น จีบหางยาวเหน็บหน้านิต

¹ (H) (I) (J) (K) เนื้อหาเหมือนกัน

หนึ่งทั้งสองชาย แล้วจึงหยิบตะเข็บหลังเพลากลางเหนือหลังที่หนึ่ง จึงจับริมล่างตลบให้ลายออกนุ่งทับบนเสมอเดิม ผ่อนชายให้เท่ากันแล้วจึงจับหน้าทางกว้างที่ผืนตลบขึ้นมาขึ้นสอดขึ้นมาเป็นพกเสมอชาย จึงโจงกระเบนให้แนบทั้งหน้าหลัง เกี้ยวผ้านั้นตามแต่จะเกี่ยวเถิด

ถ้าจะนุ่งผ้าบัวคลี่ให้นุ่งผ้า 3 ผืนเพละพับผืนหนึ่งเอาลายออก ลายเข้าสองผืนให้นุ่งลายเข้าไว้ข้างใน ลายออกไว้ข้างนอกจึงจับชายให้เสมอกันทั้งสองหน้า แล้วหยิบพกชายซ้ายเหมือนสมปักสอดขึ้นมาไว้ แล้วจึงจับหน้าผืนลายออกนั้นสอดขึ้นบนพกซีกผ่อนให้ยาวแล้วตลบริมล่างผืนลายเข้านั้น กลับขึ้นมาให้ลายออกสอดใต้ผ้าผืนลายออกนั้นนุ่งเข้าให้ชายขวยยาวชายซ้ายสั้น แล้วจึงโจงกระเบนริมชายซ้ายแล้วโจงกระเบนริมชายขวา แล้วจึงจับหน้าให้ใหญ่เหนือหน้าแล้วจึงโจงกระเบน แล้วตลบผ้าผืนลายออกเดิมนั้นปกลงมา ให้จับหน้าทางยาว ผืนบนนั้นเหนือบนพกดังเกี่ยวเถิด นุ่งอย่างนี้ห้ามมิให้เกี่ยวผ้าแล

ถ้าจะนุ่งผ้าบัวกระจายให้นุ่งผ้า 3 ผืนเพละพับกลางเอาลายออกนุ่งให้ชายเสมอกัน แล้วให้จับริมข้างล่างผืนลายเข้านั้น สอดขึ้นมาเป็นพกให้หยิบตะเข็บหลังตรงกลางเหนือบนิดหนึ่งให้ตลบริมผืนนอกนุ่งตลบขึ้นมาจึงโจงกระเบนสองริม แล้วจึงให้จับหน้าผ้าผืนในให้ใหญ่แล้วเหนือหน้าโจงกระเบนแล้วจึงคลี่ชายพกที่สอดนั้นออกไว้ นุ่งผ้าตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด

ถ้าจะนุ่งผ้าบัวกลมให้นุ่งผ้า 3 ผืนเพละคลี่ริมลายออกยาวสั้นให้เท่ากัน แล้วพับหน้าให้เสมอกันทั้งสองชาย จึงหยิบเอากลางผืน ผืนกลางทางยาวที่พับไว้ขึ้นสอดขึ้นมาเป็นพกให้ยาวสุดมือท้วงศีรษะพาดบ่าไว้ แล้วให้จับตะเข็บผืนล่างที่รอยเพละนั้น ตลบนุ่งขึ้นมาอีกเป็น 3 ชั้นให้ชายเสมอกัน แล้วจึงจับริมผืนนอกโจงกระเบนทั้งสองข้าง ยังเหลืออยู่ 4 ชายสองพับนอกนั้นให้โจงกระเบนเสียสองชาย ในนั้นให้ไขว้กันไว้ที่ท้องน้อยเป็นชายตรง แล้วจึงตลบพกทั้งสองพกนั้นตลบโจงกระเบนทับชายไขว้อีกหนึ่ง แล้วจึงคลี่หน้าผ้าออกไว้สัณฐานเหมือนหุปลา ผ้าเกี่ยวนั้นตามแต่จะเกี่ยวเถิด

ถ้าจะนุ่งบัวห่อให้นุ่งผ้าสองผืนเพละชายหน้าเสมอกันแล้วให้จับทางกว้างแต่หน้าจนกระทั่งพกสอดขึ้นไปเป็นพกทั้งสองชาย ซักให้ยาวท้วงศีรษะสุดมือ แล้วจึงตลบตะเข็บกลางขึ้นมานุ่งทับพกเข้าอีกทีหนึ่ง แล้วจึงโจงกระเบนริมทั้งสองข้างแล้ว ให้จับหน้าเหนือหลังแล้วเหนือหน้าชั้นล่าง แล้วให้คลี่พกที่จับไว้ขึ้น กลับจับทางยาวขึ้นไปเหนือข้างทั้ง 2 ชาย ให้ห่อเข้าทั้ง 2 ข้างผ้าเกี่ยวนั้นตามจะเกี่ยวเถิด

ถ้าจะนุ่งบัวบินให้นุ่งผ้าสองผืน เพละพับกลางเพละเอาลายเข้า ให้นุ่งเอาลายเข้าไว้ข้างนอกเอาลายออกไว้ข้างใน แล้วตลบริมผืนนอกนั้นนุ่งขึ้นมาให้ลายออกครึ่งผืน จึงจับหน้าผืนนอกนั้นสอดขึ้นมาเป็นพกทั้ง 2 ชาย แล้วจึงจับกลางผืน ผืนในข้างหลังตลบขึ้นมาให้ลายเข้าเหนือหลังนิตหนึ่ง แล้วจึงคลี่ริมผืนในลอดไปโจงกระเบนทั้งสองข้าง แล้วให้จับหน้าใหญ่ ๆ โจงกระเบนข้างหลัง

แล้วเห็บหน้า แล้วให้คลี่ชายพกจีบหน้าไปเห็บโจงกระเบนทั้งสองข้างเหมือนปีกครุฑ ผ้าเกี่ยวนั้น ตามแต่จะเกี่ยวเถิด

ถ้าจะนุ่งตามเสด็จพระราชดำเนินไปโพนประพาสนั้น ให้นุ่งผ้าฉลองไพรคาดตะคอก ใส่เสื้ออย่างน้อยโปกศีระชะ

ถ้าจะนุ่งฉลองไพรนั้นให้นุ่งผ้าใหม่ 2 ผืน หนึ่งนุ่งในผูกแล้วให้จีบหน้าทางยาว เห็บไว้ริมพกทั้งสองข้างแล้วจึงให้นุ่งผ้านอกชายให้เสมอกันอีกผืนหนึ่ง ผูกพกให้หีบกลางผืนเห็บ หลังที่หนึ่ง แล้วชักชายพกจีบผืนในที่เห็บไว้ขึ้นขึ้นมาทั้งสองชาย ยาวศอกหนึ่งห้อยลงมาตั้งเจียรबाट แล้วจึงจีบหน้าทางกลางเห็บหน้าโจงกระเบน ทับผืนในเข้าไปดั่งจีบโจมให้ผืนในทับสนับเพลา เสมอเข้า ให้ผืนนอกทับผืนในให้พันเข้าแปดนิ้วเถิด

ถ้าจะโปกผ้านั้นให้เอาผ้าดำ กว้างตั้งแต่ศอกคืบลงมาจนศอกหนึ่งก็ได้ ยาวสองศอกคืบ ให้เอาติบुकกลมหนักบาทหนึ่งผูกปมไว้ จึงให้เอาผ้านั้นคลุมศีระชะทางกว้าง ให้ติบुकนั้น อยู่ตัดดอกไม้ข้างขวา แล้วจึงเอาหางผ้าที่เหลือนั้นพันศีระชะเข้าแล้ว ให้ตลบผ้าที่คลุมศีระชะนั้นตลบ ลงไป สันฐานเหมือนหนึ่งหมวกเถิด

กลจะเกี่ยวผ้านั้นมีอยู่ 4 อย่าง ได้แก่ ยัญพัต กระจวดจำ พันธนำ เกล

อันว่าเกี่ยวผ้ายัญพัตนั้นท่านให้เกี่ยวผ้าไหมมิให้เกี่ยวผ้าลาย สำหรับชี้ข้างน้ำมัน หนัก มีกิริยาลงน้ำมันให้เอาหน้าทางยาวผูกเอาเข้าไว้สันฐานดั่งผูกเต่า แล้วให้รวบทบโอบตัวไป ข้างซ้ายทบมาถึงข้างหน้า จึงให้ชายที่เหลืออยู่นั้นลอดขัดขึ้นไปแล้วกระจวดบนทบลงมาลอดให้ขัดลำ ไว้พออยู่ ชายที่เหลืออยู่นั้นให้ห้อยลงมาตรงพุดตั้งห้อยหน้าขึ้นเถิด

ถ้าจะเกี่ยวชื่อว่ากระจวดจำนั้น ให้เกี่ยวผ้าลายพุดตั้งหนึ่งเจียรबाट โอบตัวเข้า ให้หนาเสมอกัน แล้วจึงทบหน้าขึ้นขัดขึ้นดั่งหนึ่งรังตักกะแตนให้ได้ 2 ขัดชายนั้นให้ห้อยลงไป ดั่งเจียรबाट ถ้าอย่างนี้ชี้ข้างให้พาดเข้าไว้ เมื่อจะเดินให้ตลบพับเห็บหน้าขึ้นมาทั้งสองข้างเถิด

ถ้าจะเกี่ยวผ้าพันธนำ ให้เกี่ยวผ้าลายพุดตั้งหนึ่งเจียรबाटห้อยชายลงไว้ แล้วให้พันตัว ให้ได้สองรอบจึงให้ขัดชายพันไว้ ดั่งหนึ่งเข้าตะกรุดเบ็ด แล้วให้ชายซ้อนกันลงทั้งสองชายจึงทบ กลับขึ้นมาเห็บไว้ตรงหน้าเถิด

ถ้าจะเกี่ยวผ้าเกลอนั้น ให้เกี่ยวผ้าลายคลื่ออกมิให้พับผ่อนให้ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ให้เอาริมนั้นนุ่งเข้าผูกพกให้แน่น จึงให้จีบหน้าทางยาวทั้งสองข้างผูกไขว้ขัดกัน ให้เป็นเงื่อนกระทกชายยาวแล้วจึงให้จีบหน้าชายยาวนั้นเห็บทับพกลงไว้เถิด

กลหนึ่งเล่าถ้าจะเกี่ยวผ้าแลนุ่งผ้าให้งามพอสมกันนั้น ถ้านุ่งเกลให้เกี่ยวกระจวด กันเอาเงื่อนไว้ได้พกเกล 1 ถ้านุ่งบัวตุ้มให้เกี่ยวเกล 1 ถ้านุ่งบัวบานให้เกี่ยวกระจวดจำเอาเงื่อน ไว้ได้พกบัวบาน 1 ถ้านุ่งบัวจีบให้เกี่ยวพันธนำ 1 ถ้านุ่งบัวกระจายให้เกี่ยวพันธนำ 1 ถ้านุ่งบัวกลม ให้เกี่ยวเกล 1 ถ้านุ่งบัวห่อให้เกี่ยวพันธนำ 1 ถ้านุ่งบัวบินให้เกี่ยวพันธนำ 1 ผ้านุ่งกับผ้าเกี่ยวถูกกัน

ดูงามใช้ได้มี 9 อย่างเท่านี้ ถ้านุ่งผ้าบัวคลีห้ามมิให้เกี่ยวผ้าให้คาดแต่ตะคด ถ้านุ่งฉลองไพรก็ห้ามมิให้เกี่ยวผ้า ให้คาดแต่ตะคดเถิด

3) ที่นี้จะว่าด้วยกลที่จะนุ่งผ้าอีก 2 อย่างใหม่เล่า สำหรับที่จะกระทำพระราชพิธีพระคชกรรมทั้งปวง อย่างหนึ่งเรียกว่า นุ่งหอม นุ่งดองกระพัด

อย่างหนึ่งหมอนั้นให้นุ่งผ้าขาวกว้าง 5 คืบ ยาว 6 แขน 2 คืบเพลาแล้วให้พับกลางเข้านุ่งให้สูงพื้นสะดือฝ่ามือหนึ่ง แล้วจึงตลบล่างกลับขึ้นมานุ่งพอเสมอสะดืออีกชั้นหนึ่ง แล้วให้เอาชายหน้าผืนที่ตลบขึ้นมานั้น สอดขึ้นมาเป็นพกทั้งสองชาย ชายล่างนั้นเล่าให้โจงกระเบนเถิด ชายพกทั้งสองชายนั้นให้ผูกไขว้กันเป็นพรวดเถิด

ถ้าจะนุ่งผ้าดองกระพัดนั้น ให้นุ่งผ้าขาวกว้าง 4 คืบยาว 12 แขน ให้นุ่งผูกเข้าชายเสมอกันแล้ว ให้จีบริมพกน้อย ๆ เจ็ดตลบเหนือไขว้ทับพกขวาทับซ้ายเรียกว่าแทงขนาย แล้วจึงให้จีบหน้าผ้าทางยาวนั้น โจงกระเบนลอดขึ้นลอดขึ้นไปข้างใน อันชายกระเบนนั้นตกลงมาดูข้างหน้า ดึงหนึ่งนุ่งโจงกระเบน ดูข้างหลังดึงหนึ่งนุ่งจีบแล้วจึงให้หมผ้า ผ้าหมนั้นกว้างคืบ 12 ศอก ให้พาดบ่าขวาลงมาให้ชายย้อนไปข้างหลังจนกระทั่งดิน ข้างซ้ายยาวนั้นให้พันเอวไปโดยทักษิณาวฏ แล้วให้ลอดขัดทบไปข้างซ้ายโดยลำผืนคาดก่อน แล้วลอดมาได้ลำผืนพาดบ่าทับผ้าเอวข้างขวาห้อยลงมาเป็นหางสองชายเสมอกัน แล้วสอดเป็นพรวดเบี่ยงให้ชายห้อยทั้งสองข้าง จึงให้ชายกระเบนนั้นผูกเป็นพรวดเบี่ยงทับลำผ้าหมลงอีกชั้นหนึ่งเถิด ฝ้านุ่งสองอย่างนี้ห้ามมิให้คนทั้งปวงที่มีได้ทำงานหมอนุ่งจัญไรนักให้นุ่งแต่คนที่ทำงานหมอแล้วจึงจะควร

ที่นี้จะว่าด้วยอย่างพระภูษาบรรณวิไลยพัทธอันสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าทรงมาแต่ก่อนนั้นมีอยู่ 4 อย่าง ถ้าเจ้าพนักงาน คือ ขุนศรีไชยาทิศ ขุนสิทธิกรรม จะเรียนนั้นให้มีขวัญข้าว คือ บายศรีใบตองแห้งชั้นเดียวหนึ่ง ปลาช่อนต้มตัวหนึ่ง กับน้ำพริกถ้วยหนึ่ง คำนับครุแล้วจึงให้บอกกัน

พระภูษาชื่อว่าบัวประกอบแก้วนั้น ให้ทรงผ้า 5 คืบ ยาว 5 แขนสองผืนเพลาให้เว้นเพลาตั้งแต่หน้าเข้าไป 1 ศอก 1 คืบ 6 นิ้ว ทั้งสองข้าง แล้วจึงให้ทรงผ้ากว้างคืบผืนหนึ่งเอาลายออกข้างนอก ให้พับริมตลบลงมาให้ลายออกเสมอริม แล้วจึงเอาเข็มกลัดไว้แล้วจึงให้ตลบริมทั้งสองข้างให้หน้าขึ้นมาข้างพระองค์ทั้งสองข้างแล้วจึงให้คาดเชือกสอดเข้าไว้ในใต้ริมระบายชั้นบน แล้วจึงให้ทรงผ้าผืนที่เพลาคลี่ริมให้ชายเสมอกันผูกพกให้แน่น แล้วให้จีบหน้าเข้ามาเสมอแหวกให้เหนือหน้าทั้งสองชายเคียงเสมอกันอยู่ แล้วจึงโจงกระเบนลอดข้างในขึ้นไปชักหางกระเบนให้ตั้ง แล้วจึงตลบนุ่งอีกชั้นหนึ่ง ให้ผูกพระธำรงค์ทั้ง 2 พก พกละสององค์เป็น 4 องค์ แล้วจึงให้จีบหน้าผ้าโจงกระเบนเป็นหางหงส์ แล้วให้ร้อยพระธำรงค์ที่ชายกระเบนเหนือหน้าชั้นล่างลงไว้แล้วคาดตะคดทับหางกระเบนไว้ แล้วจึงคลี่ระบายทั้งสองชั้นปกลงมา ให้ชั้นมีช่อน้านั้น

ให้เปลือกกลับซีกไปข้างหลังตั้งหนึ่งผ้าทิพ แล้วจึงให้ถอดเข็มที่กลัดนั้นเสีย จึงคลี่ระบายชั้นบนนั้นปก
ลงมาอีกชั้นหนึ่งเกิด

2.1 สรุปรูปเนื้อหากลนุ่งผ้าแบบต่าง ๆ

กลนุ่งผ้า

อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นผ้านั้นจะบอกไว้ในนี้จะมิเข้าใจ
ต่อนุ่งให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจบอกไว้แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อบัวตูม นุ่งผ้าชั้นนอกจัดพอก
ให้กลม อย่างหนึ่งชื่อบัวบาน ชั้นนอกจัดลายให้กระจ่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ ชั้นนอกนั้นให้จัดกลีบ
ให้ถี่ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล ชั้นนอกจัดพอกให้หย่อนเลื้อย จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักจะนุ่งเกิด
ชั้นในนั้นเหมือนกันแล มนต์นุ่งผ้า สุตตปาการี พนธน์ คจฉามิ

กลเกี่ยวผ้า

อันว่ากลจะเกี่ยวผ้านั้น มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่า
พันทะน้า อย่างหนึ่งชื่อว่าตองกระทพิท อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล มนต์เกี่ยวผ้า รตตปาการี รตตนิ คจฉามิ

กลหนึ่งที่จะนุ่งผ้าซีกข้างมีอยู่ 3 พวก กรมช่าง เสนาบดี ผ้านั้น พวกหนึ่ง ถ้าจะนุ่งผ้า
อย่างกรมช่างซีกตัดพานล่อแพนนั้นมิอยู่ 4 อย่าง ๆ หนึ่งชื่อว่าเกไล อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวตูม อย่างหนึ่ง
ชื่อว่าบัวบาน อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ ถ้าช่างซีกตา ให้นุ่งเกไล ถ้าจะนุ่งเกไลนั้นให้นุ่งผ้า 6 คืบ 6 แขน
2 ผืนเพลาะพับเอาลายเข้าแล้วจึงหีบบริมนุ่งชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ชายยาวนั้นหีบหน้าทั้งสองผืน
สอดขึ้นไปเป็นชายพกจนสิ้นยาวชายสั้นนั้น จึงโจงกระเบนแต่ชายเดียวให้ทับหน้าสนิทแล้ว จึงแหวก
ชายที่พับไว้ นั้น โจงข้างหนึ่งเป็นหางหงส์ ข้างหนึ่งตามแต่จะเกี่ยวผ้าเกิด ถ้าช่างน้ำมันคอปลาหมอนั้น
ให้นุ่งบัวตูม ถ้าจะนุ่งบัวตูม ให้นุ่งผ้าสงปึกคลี่ริม นุ่งจับชายเสมอกันแล้วจึงหีบบริมทั้งสองชาย แต่
ชายหน้าเข้ามาตลอดพกแล้วจึงสอดขึ้นเป็นพกห้อยลงมาเสมอเข้าทั้งสองข้างให้จับกลางผ้านุ่งรวบเข้า
อีกทีหนึ่ง แล้วจึงโจงกระเบนทั้งสองริม แล้วจึงเหน็บหน้าชั้นบนเสมอพก เหน็บหลังชั้นบนผ้าเกี่ยวนั้น
ตามแต่จะเกี่ยวผ้าเกิด ถ้าช่างน้ำมันคอกกระบอก ให้นุ่งบัวจิบ ถ้าจะนุ่งบัวจิบ ให้นุ่งผ้าสี่คืบ ยาว 4 แขน
ผืนหนึ่ง ไว้ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ซ้ายสั้นโจงกระเบน ชายยาวสอดขึ้นมาเป็นพก แล้วจึงให้
นุ่งผ้าสมปัก คลี่ริมจับชายเสมอกัน ให้จัดกลีบหลังเหน็บขึ้นมา 3 ขนบให้หีบบริมแต่หน้าเข้ามาจนพก
เป็นกลีบเปลือกเหลี่ยมกัน เหน็บทั้งสองข้างแล้ว จึงโจงกระเบนริมทั้งสองชาย แล้วจึงโจงกระเบน
ชายใหญ่รวบกัน จึงเอาชายพกนั้นหีบขวางพาดตักไว้ เกี่ยวผ้าตามแต่จะเกี่ยวเกิด ถ้าช่างน้ำมัน
คองน้ำเต้า ให้นุ่งบัวบาน ให้นุ่งผ้าสมปัก ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ชายขวาจับเป็นพกพาดบ่าไว้
โจงกระเบนริมขวาแล้วโจงกระเบนริมซ้าย แล้วจึงจัดกลีบเหน็บไขว้ทับพก แล้วจึงโจงกระเบนเกี่ยวผ้า
ตามจะเกี่ยวผ้าเกิด ทีนี้จะว่าด้วยนุ่งผ้าอย่างเสนาบดี แต่งตัวตามเสด็จ เมื่องานมโหรีสพแขกเมืองแล

ยืนนางเรียงค้ำปลายเชือกเพนียด ยืนนางเรียงพระราชพิธีคเชนทร์ศวนานันนั้นมีอยู่ 7 อย่าง
 ชื่อบัวซ้อน ชื่อบัวคลี่ ชื่อบัวกระจาย ชื่อบัวกลม ชื่อบัวท้อ ชื่อบัวบิน ชื่อบัวฉลองไพร ถ้าจะนุ่งบัวซ้อน
 ให้นุ่งผ้า 3 ผืน เพลาะพับปลายออกไว้ผืนหนึ่ง ลายเข้า 2 ผืน ให้อาลายเข้าไว้ข้างนอก ให้อาลายออกไว้
 ข้างใน แล้วจึงจับหน้าผืนลายออกนั้น จับทางยาว เหน็บหน้าผืนหนึ่ง ทั้งสองชาย แล้วจึงหยิบตะเข็บ
 หลังเพลาะล่างเหน็บหลังที่หนึ่ง จึงจับริมล่างตลบให้ลายออก นุ่งทับบนเสมอเดิม ผ่อนชายให้เท่ากัน
 แล้วจึงจับหน้า ทางกว้างที่ผืนตลบขึ้นมานั้นสอดขึ้นมาเป็นพกเสมอชาย จึงโจงกระเบนให้แนบทั้งหน้า
 หลัง เกี่ยวผ้านั้นตามแต่จะเกี่ยวเถิด ถ้าจะนุ่งผ้าบัวคลี่ ให้นุ่งผ้า 3 ผืน เพลาะพับผืนหนึ่งเอาลายออก
 ลายเข้า 2 ผืน ให้นุ่งเข้าไว้ข้างในลายออกไว้ข้างนอก จึงจับชายให้เสมอกันทั้งสองหน้าแล้วหยิบพก
 ชายซ้ายเหมือนสมปักสอดขึ้นมาไว้ แล้วจึงจับหน้าผืนลายออกนั้น สอดขึ้นบนพกชักผ่อนให้ยาว
 แล้วตลบริมล่างผืนลายเข้านั้นกลับขึ้นมาให้ลายออก สอดใต้ผ้าผืนลายออกนั้น นุ่งเข้าให้ชายขวา
 ชายซ้ายสั้น แล้วจึงโจงกระเบนริมชายซ้ายแล้วจึงโจงกระเบนริมชายขวา แล้วจึงจับหน้าให้ใหญ่เหน็บ
 หน้าแล้วจึงโจงกระเบน แล้วตลบผ้าผืนลายออกเดิมนั้นปกลงมา ให้จับหน้าทางยาว ผืนบนนั้นเหน็บ
 บนพกดึงเกี่ยวเกลไถ นุ่งอย่างนี้ห้ามมิให้เกี่ยวผ้าแล ถ้าจะนุ่งผ้าบัวกระจาย ให้นุ่งผ้า 3 ผืน เพลาะ
 พับกลางเอาลายออก นุ่งให้ชายเสมอกัน แล้วให้จับริมข้างล่างผืนลายเข้านั้น สอดขึ้นมาเป็นพก
 ให้หยิบตะเข็บหลังตรงกลางเหน็บผืนหนึ่ง ให้ตลบริมผืนนอกนุ่งตลบขึ้นมาโจงกระเบนสองริม แล้วจึง
 ให้จับหน้าผ้าผืนใน ให้ใหญ่แล้ว เหน็บหน้าโจงกระเบน แล้วจึงคลี่ชายพกที่สอดนั้นออกไว้ นุ่งผ้า
 ตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด ถ้าจะนุ่งผ้าบัวกลมนั้น ให้นุ่งผ้า 3 ผืน เพลาะคลี่ริมลายออกยาวสั้นให้เท่ากัน
 แล้วพับหน้าให้เสมอกันทั้งสองชาย จึงหยิบเอากลางผืน ผืนกลางทางยาวที่พับไว้ นั้น สอดขึ้นมาเป็น
 พกให้ยาวสุดมือท่วมศีรษะพาดบ่าไว้ แล้วให้จับตะเข็บผืนล่างที่ล่อยเพลาะนั้นตลบนุ่งขึ้นมาอีกเป็น
 3 ชั้น ให้ชายเสมอกัน แล้วจึงจับริมผืนนอกโจงกระเบนทั้งสองข้าง ยังเหลืออยู่ 4 ชาย 2 ชาย นอกนั้น
 ให้โจงกระเบนเสีย 2 ชาย ในนั้นให้ไขว้กันไว้ที่ท้องน้อยเป็นชายแครง แล้วจึงตลบพกทั้งสองพกนั้น
 ตลบโจงกระเบนทับชายไขว้อีกหนหนึ่ง แล้วจึงคลี่หน้าผ้าออกไว้ สันฐานเหมือนหุปลา ผ้าเกี่ยวนั้น
 ตามแต่จะเกี่ยวเถิด ถ้าจะนุ่งบัวท้อ ให้นุ่งผ้า 2 ผืน เพลาะชายหน้าเสมอกัน แล้วให้จับทางกว้าง
 แต่หน้าจนกระทั่งพกสอดขึ้นไปเป็นพกทั้งสองชาย ชักให้ยาวท่วมศีรษะสุดมือ แล้วจึงตลบทะเข็บกลาง
 ขึ้นมานุ่งทับพกเข้าอีกทีหนึ่ง แล้วจึงโจงกระเบนริมทั้งสองข้าง แล้วให้จับหน้า เหน็บหลัง แล้วเหน็บ
 หน้าชั้นล่าง แล้วให้คลี่พกที่จับไว้ นั้น กลับจับทางยาวขึ้นไปเหน็บข้างทับสองชาย ให้ต่อเข้าทั้งสองข้าง
 ผ้าเกี่ยวนั้นตามแต่จะเกี่ยวเถิด ถ้าจะนุ่งบัวบิน ให้นุ่งผ้า 2 ผืน เพลาะพับกลางเพลาะเอาลายเข้า ให้นุ่ง
 เอาลายเข้าไว้ข้างนอก เอาลายออกไว้ข้างใน แล้วตลบริมผืนนอกนั้นนุ่งขึ้นมาให้ ลายออกครึ่งผืน
 จึงจับหน้าผืนนอกนั้นสอดขึ้นมาเป็นทั้งสองชาย แล้วจึงจับกลางผืน ผืนในข้างหลังตลบพกขึ้นมาให้
 ลายเข้า เหน็บหลังผืนหนึ่ง แล้วจึงคลี่ริมผืนใน ลอดไปโจงกระเบนทั้งสองข้าง แล้วให้จับหน้าใหญ่ ๆ
 โจงกระเบนข้างหลังแล้วเหน็บหน้า แล้วให้คลี่ชายพกจับหน้าไปเหน็บโจงกระเบนทั้งสองข้าง

เหมือนปีกครุฑ ผ้าเกี่ยวนั้นตามแต่จะเกี่ยวเถิด ถ้าจะนุ่งผ้าตามเสด็จพระราชดำเนินไปโพนประพาส นั้น ให้นุ่งผ้าฉลองไพร คาดรัดตะคุด ใส่เสื้ออย่างน้อย โปกศึระชะ ถ้าจะนุ่งฉลองไพรนั้น ให้นุ่งผ้าไหม 2 ผืน ผืนหนึ่งนั้นนุ่งใน ผูกแล้วให้จับหน้าทางยาวเหนือไว้ ริมพกทั้งสองข้าง แล้วจึงให้นุ่งผ้านอกชาย ให้เสมอกันอีกผืนหนึ่ง ผูกพกให้หุบกลางผืนเหนือหลังทีหนึ่ง แล้วชักชายพกจับผืนในที่เหนือไว้ นั้น ขึ้นมาทั้งสองชายยาวศอกหนึ่งห้อยลงมาตั้งเจียรบาด แล้วจึงจับหน้าทางกว้าง เหนือหน้าโจงกระเบน ทับผืนในเข้าไปดั่งจับโจม ให้ผืนในทับสนับเพลาเสมอเขา ให้ผืนนอกทับผืนในให้พันเขา 8 นิ้วเถิด ถ้าจะโปกผ้า นั้น ให้เอาผ้าดำกว้างตั้งแต่ศอกคืบลงมาจดศอกหนึ่งก็ได้ ยาว 2 ศอกคืบ ให้เอาติบูกกลม หนักบาทหนึ่ง ผูกมุมไว้ จึงให้เอาผ้า นั้นคลุมศึระชะทางกว้าง ให้ติบูกนั้นอยู่ตัดดอกไม้ข้างขวาแล้วจึงเอา หางผ้าที่เหลือนั้นพันศึระชะเข้าแล้ว ให้ตลบผ้าที่คลุมศึระชะนั้นตลบลงไป สัณฐานเหมือนหนึ่งหมวกเถิด ทีนี้จะว่าด้วยกลที่จะเกี่ยวผ้า นั้นมีอยู่ 4 อย่าง ๆ หนึ่งนั้นชื่อว่า ยัญพัต อย่างหนึ่งชื่อว่า กระจวดจำ อย่าง หนึ่งชื่อว่า พันทนา อย่างหนึ่งชื่อว่า เกไลอันว่าเกี่ยวผ้า ยัญพัต นั้น ทำนให้เกี่ยวผ้าไหม มิให้เกี่ยวผ้าลาย สำหรับชี้ข้างน้ำมันหนัก มีกิริยาลงน้ำมัน ให้เอาหน้าทางยาวผูกเอวเข้าไว้ สัณฐานดังผูกเต่า แล้วให้ รวบทบโอบตัวไปข้างซ้ายทบมาถึงข้างหน้า จึงให้ชายที่เหลือนั้นนั้นลัดขัดขึ้นไป แล้วกระหวัดบนทบ ลงมาลัดให้ขัดลำไว้พออยู่ ชายที่เหลือนั้นนั้นให้ห้อยลงมาตรงพกดั่งห้อยหน้านั้นเถิด ถ้าจะเกี่ยวชื่อว่า กระจวดจำนั้น ให้เกี่ยวผ้าลายพับดั่งหนึ่งเจียรบาด โอบตัวเข้าให้หนาเสมอกัน แล้วจึงทบหน้านั้นขัด ขึ้นดั่งหนึ่งรังตึกแตน ให้ได้ 2 ขัด ชายนั้นให้ห้อยลงไปดั่งเจียรบาด ถ้าอย่างนี้ชี้ข้างให้พาดเขาไว้ เมื่อจะเดิน ให้ตลบทับเหนือหน้าขึ้นมาทั้งสองข้างเถิด ถ้าจะเกี่ยวผ้า พันทนา ให้เกี่ยวผ้าลายพับดั่งหนึ่ง เจียรบาด ห้อยชายลงไว้ แล้วให้พันตัวให้ได้ 2 รอบ จึงให้ขัดชายพันไว้ดั่งหนึ่งเข้าตะกรุดเบ็ด แล้วให้ ชายซ้อนกันลงทั้งสองชาย จึงทบกลับขึ้นมาเหนือไว้ตรงหน้าเถิด ถ้าจะเกี่ยวผ้า เกไลนั้น ให้เกี่ยวผ้าลาย คลื่ออก มิให้พับผ่อนให้ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ให้เอาริมนั้นนุ่งเข้า ผูกพกให้แน่น จึงให้จับหน้า ทางยาวทั้งสองข้าง ผูกไขว่ขัดกัน ให้เป็นเงื่อนกระทกชายยาวแล้วจึงให้จับหน้าชายยาวนั้นเหนือทับ พกลงไว้เถิด กลหนึ่งเล่า ถ้าจะเกี่ยวผ้าและนุ่งผ้าให้งามพอสมกันนั้น ถ้านุ่งเกไล ให้เกี่ยวกระหวัดกัน เอาเงื่อนไว้ได้พกเกไล 1 ถ้านุ่งบัวตูม ให้เกี่ยวเกไล 1 ถ้านุ่งบัวบาน ให้เกี่ยวกระหวัดจำ เอาเงื่อน ไว้ได้พกบัวบาน 1 ถ้านุ่งบัวจับ ให้เกี่ยวพันทนา 1 ถ้านุ่งบัวซ้อน ให้เกี่ยวพันทนา 1 ถ้านุ่ง บัวกระจายให้เกี่ยวพันทนา 1 ถ้านุ่งบัวกลม ให้เกี่ยวเกไล 1 ถ้านุ่งบัวห่อ ให้เกี่ยวพันทนา 1 ถ้านุ่งบัวบิน ให้เกี่ยวพันทนา 1 ฝ้านุ่งกับผ้าเกี่ยวถูกกัน ดูงามใช้ได้ มีอยู่ 9 อย่างเท่านี้ ถ้านุ่งบัว คลี่ ห้ามมิให้เกี่ยวผ้า ให้คาดแต่รัดตะคุด ถ้านุ่งฉลองไพร ห้ามมิให้เกี่ยวผ้า ให้คาดแต่รัดตะคุดเถิด ทีนี้จะว่าด้วยกลที่จะนุ่งผ้าอีก 2 อย่างใหม่เล่า สำหรับที่จะกระทำพระราชพิธีพระคชกรรมทั้งปวง อย่างหนึ่งเรียกว่านุ่งหม้อ อย่างหนึ่งเรียกว่านุ่งดองกระพดหมอนั้น ให้นุ่งผ้าขาวกว้าง 5 คืบ ยาว 6 แขน 6 ผืนเพลาะแล้ว ให้พับกลางเข้านุ่งให้สูงพันสะดือฝ่ามือหนึ่งแล้ว จึงตลบล้างกลับขึ้นมานุ่งพอ เสมอสะดืออีกชั้นหนึ่ง แล้วให้เอาชายผ้าผืนที่ตลบขึ้นมาขึ้นสอดขึ้นมาเป็นพกทั้งสองชาย ชายล่างนั้น

เล่าให้โจงกระเบนเถิด ชายพวกทั้งสองชายนั้น ให้ผูกไขว้กันเป็นที่รอดเถิด ถ้าจะนุ่งผ้าต้องกระพัดนั้น ให้นุ่งผ้าขาวกว้าง 4 คืบ ยาว 12 แขน ให้นุ่งผูกเข้าชายเสมอกัน แล้วให้จับริมพกน้อย ๆ 7 ตลบ เหน็บไขว้ทับพกขวา ทับซ้าย เรียกว่าแทงขนาย แล้วจึงให้จับหน้าผ้าทางยาวนั้น โจงกระเบนลอดขึ้นไปข้างใน อันชายกระเบนนั้นตกลงมาดูข้างหน้า ดังหนึ่งนุ่งโจงกระเบน ดูข้างหลังดังหนึ่งนุ่งจับ แล้วจึงให้ห่มผ้า ผ้าห่มนั้นกว้างคืบยาว 12 ศอก ให้พาดบ่าขวาลงมา ให้ชายย่อนลงไปข้างหลังจนกระทั่งดินข้างชายยาวนั้นให้พันเอวไปโดยทักษิณาวฏุ แล้วให้ลอดขัดทบไปข้างซ้าย โดยลำผืนคาค่อน แล้วลอดมาได้ลำผืนพาดบ่า ทับผ้าเอวข้างขวาห้อยลงมาเป็นหางสองชายเสมอกัน แล้วสอดเป็นพิรอด เบี่ยงให้ชายห้อยทั้งสองข้าง จึงให้ชายกระเบนนั้นผูกเป็นพิรอด เบี่ยงทับลำผ้าห่มลงอีกชั้นหนึ่งเถิด ฝ้านุ่งสองอย่างนี้ ห้ามมิให้คนทั้งปวงที่มีได้ทำงานหมอบ นุ่งจิ้งไรหนัก ให้นุ่งแต่คนที่ทำงานหมอบ แล้วจึงจะควรทีนี้จะว่าด้วยอย่างพระภูษาวรรณวิไลพัทธ์ อันสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาเจ้าทรงมาแต่ก่อนนั้นมีอยู่ 4 อย่าง ถ้าเจ้าพนักงาน คือ ขุนศรีไชยาทิศย์ ขุนสิทธิกรรม จะเรียนนั้น ให้มีขวัญข้าว คือ บายศรีใบตองแห้งชั้นเดียวหนึ่ง ปลาช่อนต้มตัวหนึ่ง กับน้ำพริกถ้วยหนึ่ง คำนับครุแล้วจึงบอกกับพระภูษาชื่อ ว่าบัวประกอบแก้วนั้น ให้ทรงผ้า 5 คืบ ยาว 5 แขน 2 ผืนเพลาะ ให้เว้นเพลาะตั้งแต่หน้าเข้าไป 1 ศอก 1 คืบ 6 นิ้ว ทั้งสองข้าง แล้วจึงให้ทรงผ้ากว้างคืบผืนหนึ่ง เอาลายออกข้างนอก ให้พับริมตลบลงมาให้ลายออกเสมอริม แล้วจึงเอาเข็มกลัดไว้แล้วจึงให้ตลบริมทั้งสองข้าง ให้หน้าขึ้นมาข้างพระองค์ทั้งสองข้าง แล้วจึงให้คาดเชือกสอดเข้าไว้ในใต้ริมระบายชั้นบน แล้วจึงให้ทรงผ้าผืนที่เพลาะคลี่ริมให้ชายเสมอกัน ผูกพกให้แน่น แล้วให้จับหน้าเข้ามาเสมอแหวก ให้เห็นหน้าทั้งสองชายเคียงเสมอกันอยู่ แล้วจึงโจงกระเบนลอดข้างในขึ้นไปชักหางกระเบนให้ตึง แล้วจึงตลบนุ่งอีกชั้นหนึ่ง ให้ผูกพระธำมรงค์ทั้งสองพก ๆ ละ 2 องค์เป็น 4 องค์ แล้วจึงให้จับหน้าผ้าโจงกระเบนเป็นหางหงส์ แล้วให้ร้อยพระธำมรงค์ที่ชายกระเบนน้อยข้างละองค์ จึงผูกไขว้ลงไว้แล้วคาดรัดตะคอดทับหางกระเบนไว้ แล้วจึงคลี่ระบายทั้งสองชั้นปกลงมา ให้ชั้นมีช่อน้านั้นให้แผ่กลับชักไปข้างหลังดังหนึ่งผ้าทิพย์ แล้วจึงให้ถอดเข็มที่กลัดนั้นเสีย จึงคลี่ระบายชั้นบนนั้นปกลงมาอีกชั้นหนึ่งเถิด

จากเนื้อหากลนุ่งผ้าชี้ข้างข้างต้น สามารถนำมาวิเคราะห์เนื้อหาและตีความจากบริบทประกอบกับหลักฐานที่ปรากฏจากเอกสารต่าง ๆ ได้ดังนี้

จากเนื้อหาที่ว่า “อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นผ่านพนั้น จะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจต่อมุ่งให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจ” ลักษณะของการนุ่งผ้าชี้ข้างแบบ 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น ดังกล่าวปรากฏรายละเอียดใน พระสมุด พระตำราข้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2 สรุปลงได้ดังนี้

- 1) ถ้านุ่งผ้าสี่ข้าง 9 ชั้น ให้นุ่งข้างในทั้งหมด 7 ผืน ได้แก่ 5 คืบ 5 แขน จำนวน 2 ผืน 6 คืบ 6 แขน จำนวน 2 ผืน 7 คืบ 7 แขน จำนวน 2 ผืน นุ่งสมปักข้างใน 1 ผืน ให้นุ่งเหมือนขาไก่ถอนขน แล้วให้นุ่งสนับเพลา 1 แล้วให้นุ่งสมปักกลาย 1 รวมเป็น 9 ชั้น
- 2) ถ้านุ่ง 7 ชั้น ให้นุ่งข้างในทั้งหมด 5 ผืน ได้แก่ 5 คืบ 5 แขน จำนวน 2 ผืน 6 คืบ 6 แขน จำนวน 2 ผืน นุ่งสมปักกลายข้างใน 1 ผืน แล้วให้นุ่งเหมือนขาไก่ถอนขน แล้วให้นุ่งสนับเพลา 1 แล้วให้นุ่งสมปักกลาย 1 รวมเป็น 7 ชั้น
- 3) ถ้านุ่ง 5 ชั้น ให้นุ่งข้างในทั้งหมด 3 ผืน ได้แก่ 5 คืบ 5 แขน 2 ผืน นุ่งสมปักกลายข้างใน 1 ผืน ให้นุ่งเหมือนขาไก่ถอนขน แล้วให้นุ่งสนับเพลา 1 ให้นุ่งสมปักกลาย 1 รวมเป็น 5 ชั้น
- 4) ถ้านุ่ง 3 ชั้น ให้นุ่งข้างใน 1 ผืน แล้วให้นุ่งเหมือนขาไก่ถอนขน แล้วให้นุ่งสนับเพลา 1 แล้วให้นุ่งสมปักกลาย 1 รวมเป็น 3 ชั้น

และเมื่อนุ่งผ้าเรียบร้อยแล้ว เมื่อจะหีบชายพก ซึ่งเป็นผ้าส่วนที่เหน็บให้ห้อยลงมา ตอนนุ่งโจงกระเบนจะต้องท่องมนต์คาถาที่แตกต่างกันไป ดังนี้

ถ้านุ่งผ้า 9 ชั้น จะหีบชายพกให้ท่องคาถา “*อรหํ สุคโต ภควา*” 1 จบ

ถ้านุ่งผ้า 7 ชั้น จะหีบชายพกให้ท่องคาถา “*สํ วิ ธา ปุ ก ย ป*” 1 จบ

ถ้านุ่งผ้า 5 ชั้น จะหีบชายพกให้ท่องคาถา “*นโม พุทธาย*” 1 จบ

ถ้านุ่งผ้า 3 ชั้น จะหีบชายพกให้ท่องคาถา “*พุทธํ สรรณํ คจฉามิ ธมมํ สรรณํ คจฉามิ สงฆํ สรรณํ คจฉามิ*”

การนุ่งผ้าในการชี่ข้างไม่ว่าจะเป็น 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น หรือ 3 ชั้น ที่เป็นการนุ่งผ้าของกษัตริย์นั้นย่อมมีนัยสำคัญทั้งสิ้น เนื่องจากข้างเป็นสัตว์ที่มีหน้หงา มีขนที่ค่อนข้างแข็ง เมื่อพระมหากษัตริย์ออกศึกจะต้องประทับนั่งบนคอข้างเป็นระยะเวลาาน การนุ่งผ้าจึงเป็นการป้องกันขนข้างที่มิ หรือเสียดสีโดยตรงบริเวณขาซึ่งอาจทำให้เป็นแผลจนเกิดอันตรายต่อพระมหากษัตริย์ได้ ดังนั้นการนุ่งผ้าแต่ละชั้นจึงจำเป็นต้องพิจารณาตามลักษณะหนังและขนบนตัวข้างด้วย แต่สำหรับข้างที่มีขนหยาบและแข็งมากถือเป็นข้างทุรลักษณะจะไม่นำมาเป็นข้างทรง (สมบัติ มั่งมีสุขศิริ กังวล คัชชีมา และอุเทน วงศ์สถิตย์, 2564) สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ การบริกรรมมนต์คาถาเมื่อหีบชายพกนุ่ง จะสังเกตเห็นว่า คาถาที่ท่องในการหีบชายพกของ 9 ชั้น 7 ชั้น และ 5 ชั้น คาถาจะมีจำนวนพยางค์เท่ากับชั้นของผ้าที่นุ่งตามลำดับ กล่าวคือ นุ่งผ้า 9 ชั้น ให้นุ่งว่า “*อรหํ สุคโต ภควา*” คาถามีจำนวน 9 พยางค์ นุ่งผ้า 7 ชั้น ให้นุ่งว่า “*สํ วิ ธา ปุ ก ย ป*” คาถามีจำนวน 7 พยางค์ และนุ่งผ้า 5 ชั้น ให้นุ่งว่า “*นโม พุทธาย*” คาถามีจำนวน 5 พยางค์

ส่วนการนุ่งผ้า 3 ชั้น ให้ท่องว่า “พุทฺธ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ” หมายถึง พระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์

จากการที่ผู้วิจัยสังเกตจำนวนคำของคาถาในการนุ่งผ้านั้นพบว่ามีส่วนที่สอดคล้องกับคาถาในคัมภีร์ตรีนิสิงเหซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญและมีบทบาทต่อสังคมไทย ในหลายด้านโดยเฉพาะด้านวิทยาการโบราณ อีกทั้งในส่วนของตัวเลขรวมถึงมนต์คาถาต่าง ๆ ถูกนำมาเป็นส่วนประกอบในการสร้างเครื่องรางของขลัง หรือยันต์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมด้วย ซึ่งคาถาที่ให้ท่องในการนุ่งผ้า 9 ชั้น ที่ท่องว่า “*อรหํ สุคโต ภควา*” จะสังเกตเห็นว่า

ค ๑ ๓ ๕ ๗ ๙
มีจำนวน 9 พยางค์ นั้นสอดคล้องกับ ญัฐธัญ มณีรัตน์ (2560: 45) ที่ระบุว่า เป็นบทในการระลึกถึง

คุณทั้ง 9 ประการของพระพุทธเจ้า (พระนพทศคุณ) อันได้แก่

- 1) อรหํ เป็นพระอรหันต์
- 2) สมมาสมพุทฺโธ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบ
- 3) วิชฺชจรณสมปนฺโน ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
- 4) สุคโต เสด็จไปแล้วด้วยดี
- 5) โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก
- 6) อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ เป็นสารถิฝึกคนโดยฝึกได้ไม่มีใครยิ่งกว่า
- 7) สตถา เทวมนุสสานํ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
- 8) พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว
- 9) ภควา เป็นผู้มีโชค

จากคาถาข้างต้น ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าเป็นการนำคาถาที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นการระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าและเป็นการตั้งสติสมาธิเรียกขวัญกำลังใจก่อนซึ่งข้าง โดยการนำคำจากคาถาส่วนต้น (อรหํ) ส่วนกลาง (สุคโต) และส่วนท้าย (ภควา) มาประกอบกันเป็นคาถาที่ใช้ท่อง อีกทั้งคำว่า “*สุคโต*” มีความหมายว่า เสด็จไปแล้วด้วยดี แสดงนัยอันเป็นมงคล คือ ให้การเดินทางสำเร็จลุล่วงด้วยดี

คาถาในการนุ่งผ้า 7 ชั้น ที่ท่องว่า “*สํ วิ ธา ปุ ก ย ป*” จะสังเกตเห็นว่าคาถามีจำนวน 7 พยางค์นั้นสอดคล้องกับ ญัฐธัญ มณีรัตน์ (2560: 58) ที่กล่าวถึง คาถาหัวใจแทนด้วยเลข 7 หรือคาถา *สตนฺวาเค* หมายถึง ข้างทั้ง 7 ซึ่งได้แก่อักขร สํ วิ ธา ปุ ก ย ป

คาถาในการนุ่งผ้า 5 ชั้น ที่ท่องว่า “*นโม พุทฺธาย*” จะสังเกตเห็นว่าคาถามีจำนวน 5 พยางค์นั้นสอดคล้องกับ ญัฐธัญ มณีรัตน์ (2560: 65) ที่กล่าวถึงเลข 5 แทนเป็นคุณสมบัติของจิต และความหมายแสดงความนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า

ส่วนคาถาในการนุ่งผ้า 3 ชั้น ที่ท่องว่า “พุทธ สรรณ คจฉามิ ธมม สรรณ คจฉามิ สงฆ สรรณ คจฉามิ” เป็นคำถึงไตรสรณคมน์ และเลข 3 หมายถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เพื่อเสริมสิริมงคลโดยการอัญเชิญคุณพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ มาคุ้มครองตน

จะสังเกตเห็นว่าคาถานำมาประกอบการท่องในการนุ่งผ้า 9 7 5 และ 3 ชั้น นั้น ล้วนเป็นคำที่เกี่ยวข้องกับช้าง พระพุทธเจ้า พระรัตนตรัย และเป็นคำที่ถือเป็นหัวใจของคาถาทั้งสิ้น ถือเป็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาด ทั้งยังเป็นกุศโลบายที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในอดีตที่นำคำที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปศาสนามาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมและเกิดความศักดิ์สิทธิ์รวมทั้งเป็นสิริมงคล

การนุ่งผ้านั้นในตำรากล่าวถึงการนุ่งผ้าสมปักซึ่ง ปาณี เดชวิทยาพร (2548: 122 - 124) ได้กล่าวถึงการนุ่งผ้าสมปักในอดีตสรุปได้ว่า ผ้าสมปักมีชื่อเรียกอื่น ๆ อีก เช่น ผ้าสมปักลาย ผ้าสองปัก หรือผ้าถมปัก เป็นผ้าที่ทอด้วยไหมเปลาะกลางผืนผ้ามีสีและลวดลายต่าง ๆ มีขนาดกว้างยาวกว่าผ้านุ่งธรรมดา เพราะใช้เป็นที่นุ่งแบบโจงกระเบนนิยมมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานผ้าประเภทนี้เป็นเครื่องยศขุนนางหรือผู้ที่รับราชการมีบรรดาศักดิ์ใช้นุ่งตามยศตามเหล่า ซึ่งตำแหน่งที่ต่ำที่สุดที่จะนุ่งผ้าสมปักได้นั้น คือ ปลัดกรม

นอกจากนี้ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (2542: 214 - 215) ให้รายละเอียดการนุ่งผ้าสมปักไว้สรุปได้ว่า การนุ่งผ้าสมปักหรือสองปักนั้น เป็นผ้านุ่งสำหรับข้าราชการได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์แสดงถึงลำดับยศและสังกัด วิธีนุ่งผ้าสมปักนั้นต่างจากนุ่งโจงกระเบนตรงที่ผ้ามีความยาวความกว้างกว่ากัน เมื่อเริ่มนุ่งให้แบ่งผ้าให้สั้นข้างยาวข้าง ข้างสั้นให้เท่ากัน เวลานุ่งโจงกระเบนธรรมดาเห็นชายพกไว้ก่อน แล้วเอาข้างยาวทบให้เท่ากับข้างสั้นเข้าหาตัว เอาเศษที่เหลือตอนชายข้างบนสอดเข้าใต้พกเดิมชักขึ้นไปจะได้รูปชายผ้าเป็นปากข้าง การชักชายนี้เรียกว่า “ชักพก” ชายผ้าที่สำหรับจะม้วนจึงหนาบางไม่เท่ากันข้างขวาเป็นผ้าทบเดียวข้างซ้ายเป็นผ้าสองทบ เอาชายทั้งสองนี้ทับกันแล้วพับม้วนกลมเป็นชายกระเบนธรรมดาแต่ค่อนข้างหนา ลอดใต้หว่างขาไปเห็นที่กระเบนเห็นเหมือนโจงกระเบนธรรมดา เนื่องจากผ้าสมปักเป็นผ้าไหมหน้าแคบ จึงต้องใช้ผ้าสองผืนต่อกันให้กว้าง เรียกว่า “เปลาะ” เมื่อเปลาะแล้วจะกว้างประมาณ 160 ซม. ซึ่งกว้างกว่าผ้านุ่งธรรมดา 1 ส่วน 4 ส่วนความยาวจะยาวกว่าผ้านุ่งธรรมดา 1 ส่วน 2

ส่วนเนื้อหาที่ว่า “บอกไว้แต่นุ่งผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อบัวตูม นุ่งผ้าชั้นนอกจัดพอกให้กลม อย่างหนึ่งชื่อบัวบาน ชั้นนอกจัดลายให้กระจ่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ ชั้นนอกนั้นให้จัดกลีบให้ถี่ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกลไล ชั้นนอกจัดพอกให้ห้อยเลื้อย จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักจะนุ่งเถิด ชั้นในนั้นเหมือนกันแล” ปรากฏชื่อการนุ่งผ้า 4 อย่าง ได้แก่ การนุ่งผ้าแบบเกลไล บัวตูม บัวบาน และบัวจิบ ข้อสังเกตของผู้วิจัยประการหนึ่งเห็นว่าน่าจะเป็นการนุ่งผ้าที่เฉพาะชีพัดพาน ล่อแพน ซึ่งเป็นลักษณะที่สอดคล้องกับการนุ่งผ้าของพวกกรมช้าง เนื่องจาก ตำราช้างว่าด้วยกล

นุ่งผ้าซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 87 มัดที่ 1 กล่าวถึงการนุ่งผ้าไว้ว่า “การนุ่งผ้าซิ่นข้าง มีอยู่ 3 พวก กรมข้าง เสนาบดี ผ้านั้นพวกหนึ่ง ถ้าจะนุ่งผ้าอย่างกรมข้างซิ่นผัดพานล่อแพนนั้น มีอยู่ 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่า เกไล บัวตูม บัวบาน บัวจิบ”

จากเนื้อหาจะสังเกตได้ว่า การนุ่งผ้า 4 ลักษณะที่ว่า นุ่งแบบเกไล บัวตูม บัวบาน และบัวจิบ เป็นการนุ่งผ้าชั้นนอกของกรมข้างสำหรับซิ่นผัดพานล่อแพนเป็นการจัดทรงผ้านุ่งในลักษณะต่าง ๆ นอกจากการนุ่งผ้าชั้นนอกแล้วยังกล่าวถึงการนุ่งผ้าชั้นใน ซึ่งกล่าวตอนท้ายว่า “ชั้นในนั้น เหมือนกันแล” อาจทำให้เข้าใจได้ว่าการนุ่งชั้นในน่าจะหมายถึงการนุ่งโจงกระเบน หรืออาจจะนุ่งทับ สนับเพลาสั่งเหมือนกางเกงข้างในชั้นหนึ่งก่อนที่จะสวมใส่ชั้นนอกในแบบต่าง ๆ

ส่วนข้อสังเกตอีกประการ เข้าใจว่า ชื่อเรียกการนุ่งผ้านั้น ในส่วนที่เป็นการนุ่งผ้า ลักษณะการนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น และ 3 ชั้น นั้นจะเรียกบัวกลม บัวห่อ บัวจิบ และเกไล ตามลำดับ ซึ่งอาจมีความแตกต่างจากชื่อเรียกของลักษณะการนุ่งผ้าเพื่อขึ้นนั่งบนคอซิ่นที่มี ลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ซิ่นซิ่นตาให้นุ่งแบบเกไล ซิ่นน้ำมันคอปลาหม้อให้นุ่งแบบบัวตูม ซิ่นน้ำมัน คอกระบอกให้นุ่งบัวจิบ และซิ่นน้ำมันคองน้ำเต้าให้นุ่งบัวบาน ที่จะกล่าวถึงเป็นลำดับถัดไป

หนังสือสารสนสมเด็จ เล่ม 11 ปรากฏหลักฐานที่เป็นเนื้อหาการนุ่งผ้าซิ่นข้าง อีกทั้ง ยังระบุว่าได้คัดมาจากพระสมุทธตำราข้าง ฉบับชื่อมาจาก มล. แดง สุประดิษฐ์ เป็นสมุดไทยดำ เส้นรงค์ (สมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 156) ผู้วิจัยจึงนำเนื้อหา มาสอบเทียบกับตำราที่กล่าวถึงเนื้อหาการนุ่งผ้าซิ่นข้าง พบว่าเนื้อหาที่ระบุว่า ได้คัดมาจาก “พระสมุทธตำราข้าง” นั้นตรงกับ “ตำราซิ่นข้าง” เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8 ซึ่งเป็น สมุดไทยดำ เขียนด้วยเส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล) อยู่ในหมวดสัตวศาสตร์ งานบริการหนังสือตัวเขียน และจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ในหน้าแรกระบุว่า “พระสมุทธตำรา กรมหลวงเทพพระทาน” ผู้วิจัยเข้าใจว่าทางหอสมุดฯ อาจคัดลอกเพื่ออนุรักษ์ไว้อีกที และใช้ชื่อว่า ตำราซิ่นข้าง แต่ชื่อ “พระ สมุทธตำราข้าง” ไม่ปรากฏในทะเบียนของหอสมุดแห่งชาติแต่อย่างใด

สำหรับการนุ่งผ้าซิ่นข้างผัดพานล่อแพน 4 อย่าง ได้แก่ เกไล บัวตูม บัวบาน และ บัวจิบ จะใช้นุ่งให้สอดคล้องกับลักษณะของซิ่น ซึ่งกล่าวไว้ในตำรานุ่งผ้าซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7 เป็นสมุดไทยดำ เส้นรดาล มีข้อความระบุในหน้าแรกว่า “ของพระยาราษฎร์เมือง” มีอยู่ด้วยกัน 4 ลักษณะ คือ

- 1) ถ้านุ่งซิ่นข้างซิ่นตา ให้นุ่งเกไล ถ้าจะนุ่งเกไลนั้น ให้นุ่งผ้า 6 คืบ 6 แขน สองผืน เพลาะพับเอาลายเข้า แล้วจึงหยิบริมนุ่งชายซ้ายส้นชายขวายาว ชายยาวนั้นจับหน้าทั้งสองผืน สอดขึ้นไปเป็นชายพกจนสั้นให้ยาว ชายสั้นนั้นจึงโจงกระเบนแต่ชายเดียวให้ทับหน้าสนิท แล้วจึง แหวกชายที่พับไว้ นั้น โจงข้างหนึ่งเป็นหางหงส์ข้างหนึ่ง ตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด

ข้างขึ้นตา ในที่นี้หมายถึง ข้างที่มีน้ำตาไหลออกมาจากตา อาจเพราะเป็นข้างที่อ่อนไหวง่าย หรือซีกซ้าย ซึ่งท่านกำหนดให้นุ่งเกไล การนุ่งแบบเกไลเป็นการนุ่งผ้าที่มีความยาวที่กำหนด 2 ผืนมาเพลาะ คือ มาต่อกันให้เป็นผืนเดียวมีความกว้างและความยาวมากกว่าผ้านุ่งธรรมดา ซึ่งสอดคล้องกับการชี่ข้างขึ้นตาเพราะเป็นการนุ่งผ้าแบบเบาสบายตัว รวมทั้งมีความสวยงามในการแต่งกายเนื่องจากกล่าวถึงลักษณะการโจงกระเบนให้โจงเป็นทางหงส์ อีกทั้งยังสังเกตได้จากเนื้อหาของกลนุ่งผ้าที่กล่าวถึง การนุ่งเกไลว่าชั้นนอกจะมีลักษณะจัดพอกให้หย่อนเล็กน้อย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การนุ่งเกไลนี้เน้นความสวยงามจึงเหมาะสมกับการชี่ข้างขึ้นตาที่ไม่ต้องเน้นความแน่นหนาของเครื่องแต่งกาย ส่วนการเกี่ยวผ้านั้นจะเกี่ยวในลักษณะใดก็ได้

2) ถ้านุ่งชี่ข้างน้ำมันคอปลาหมอนั้นให้นุ่งบัวตูม ถ้านุ่งบัวตูมให้นุ่งผ้าสองปักคลี่ริมจับชายเสมอกัน แล้วจึงจับริมทั้งสองชายแต่ชายหน้าเข้ามาตลอดพก แล้วจึงสอดขึ้นเป็นพกห้อยลงมาเสมอเข้าทั้งสองข้าง ให้จับกลางผ้านุ่งรวบเข้าอีกทีหนึ่ง แล้วจึงโจงกระเบนทั้งสองริมแล้วจึงหนีบหน้าชั้นบนเสมอพกหนีบหลังชั้นบน ผ้าเกี่ยวนั้นตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด

ข้างคอปลาหมอ คือ ข้างที่มีลักษณะคอป้อม ๆ เป็นรูปทรงรีเมื่อมองจากด้านบนและเมื่อมองจากด้านข้างค้อมีความนูนขึ้นเล็กน้อยคล้าย ๆ ครีบปลาหมอ ซึ่งการนุ่งผ้าให้สวยงามและสอดคล้องกับข้างน้ำมันคอปลาหมอนี้ ต้องมีทั้งความสวยงามด้วยการนุ่งผ้าชั้นนอกจะต้องจัดพอกให้กลม รวมทั้งมีความสะดวกในการนั่งและการเคลื่อนไหวร่างกาย รวมถึงความกระชับด้วยการจับกลางผ้านุ่งรวบเข้าอีกทีหนึ่ง แล้วโจงกระเบนทั้งสองริมแล้วจึงหนีบหน้าชั้นบนเสมอพกหนีบหลังชั้นบน ส่วนการเกี่ยวผ้านั้นจะเกี่ยวอย่างไรก็ได้

3) ถ้านุ่งชี่ข้างน้ำมันคอกระบอกให้นุ่งบัวจิบ ถ้านุ่งบัวจิบให้นุ่งผ้า 4 คีบ ยาว 4 แขนผืนหนึ่ง ไว้ชายซ้ายสั้นชายขวายาว โจงกระเบนชายยาวสอดขึ้นมาเป็นพก แล้วจึงให้นุ่งผ้าสมปักคลี่ริมจับชายเสมอกัน ให้จัดกลับหลังหนีบชั้นมา 3 ชั้นให้จับริมแต่หน้าเข้ามาจนพกเป็นกลีบแผ่เหลื่อมกันหนีบทั้งสองข้างแล้วจึงโจงกระเบนริมทั้งสองชาย แล้วจึงโจงกระเบนชายใหญ่รวบกัน จึงเอาชายพกนั้นจับขวางพาดตัดไว้ เกี่ยวผ้าตามแต่จะเกี่ยวเถิด

ข้างคอกระบอก คือ ข้างที่มีลักษณะคอค่อนไปทางทรงกระบอกหรือทรงตรงเมื่อมองทั้งด้านบนและด้านข้าง การนุ่งผ้านอกจากจะนุ่งให้ถนัดกับการนั่งคร่อมบนคอข้างแล้วยังต้องนุ่งผ้าให้ดูมีความโดดเด่นขึ้นด้วยการจับจิบทรงผ้าทั้งหน้าและหลัง ข้างหน้าจับจิบให้เป็นกลีบ 2 ส่วนแล้วหนีบให้เหลื่อมกัน ส่วนชายพกจับจิบขวางวางบนหน้าตัด

4) ถ้านุ่งชี่ข้างน้ำมันคองน้ำเต้า ให้นุ่งบัวบานให้นุ่งผ้าสมปักชายซ้ายสั้นชายขวายาวชายขวาจับเป็นพกพาดบ่าไว้โจงกระเบนริมขวา แล้วโจงกระเบนริมซ้ายแล้วจึงจัดกลับหนีบหน้าไขว้ทับพก แล้วจึงโจงกระเบนเกี่ยวผ้าตามจะเกี่ยวผ้าเถิด

ข้างคองน้ำเต้า คือ ข้างที่มีลักษณะคอคล้ายทรงน้ำเต้า คือ หากมองจากด้านบนจะมี ส่วนเว้าเหมือนส่วนคองของน้ำเต้า และหากมองด้านข้างจะมีความลึกเข้าไปเล็กน้อย การนุ่งผ้าจึงต้อง จัดลายให้กระจ่างให้เหมือนบัวบานเพื่อให้หนังคร่อมคองข้างได้สะดวก อีกทั้งจะช่วยทำให้สวยงามดูเต็ม ส่วนชายพกนั้นให้ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว แล้วจับชายขวาพาดไว้ที่ป่า

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การนุ่งผ้าแต่ละชั้น เป็นคนละแบบกับการนุ่งผ้า 4 อย่าง คือ ชื่อบัวตูม นุ่งผ้าชั้นนอกจัดพอกให้กลม ชื่อบัวบาน นุ่งชั้นนอกจัดลายให้กระจ่าง ชื่อบัวจับ นุ่งชั้น นอกนั้นให้จัดกลับให้ถี่ ชื่อเกไล นุ่งชั้นนอกจัดพอกให้หย่อนเล็กน้อย เพราะหากเทียบความยาวของผืน ผ้านุ่งจากตำราผ้าซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7 (ของพระยาราชนางเมือง) และพระสมุท พระตำรา ข้าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2 ซึ่งความยาวของการนุ่งเกไลให้นุ่งผ้า 6 คืบ 6 แขน และการนุ่งบัวจับ ให้นุ่งผ้า 4 คืบ ยาว 4 แขน ขนาดของผืนผ้าไม่สอดคล้องกับจำนวนชั้นในการนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น ข้างต้น ซึ่งจำนวนชั้นแต่ละชั้นก็ต้องใช้ความยาวของผ้า และปริมาณผ้าที่สอดคล้องกับลักษณะ รูปทรงในการนุ่งผ้าด้วยเช่นกัน และเหตุผลอีกประการหนึ่ง ในการนุ่งผ้าซิ่นข้างที่มีคองทรงต่าง ๆ นั้น ย่อมต้องส่งผลต่อขนาดของผืนผ้า เช่น การนุ่งผ้าแบบเกไล จะต้องมีการจัดทรงผ้าให้ดูหย่อนเล็กน้อย ทุกราย มีความสวยงามเป็นพิเศษ ดังนั้นการนุ่งผ้าหน้าจะต้องใช้ผ้าที่มีขนาดความยาวกว่า และ น่าจะต้องนุ่งหลายชั้นกว่าเพื่อให้เกิดความสวยงาม เป็นต้น

จากที่กล่าวมาจะสังเกตเห็นว่า การนุ่งผ้าจะต้องทำตามลักษณะของการนุ่งข้าง แต่ละแบบ ส่วนการเกี่ยวผ้าเป็นคนละส่วนกัน ซึ่งจะเกี่ยวหรือผูกผ้าอย่างไรก็ได้ ทั้งนี้เรื่องการเกี่ยวผ้า จะกล่าวในประเด็นถัดไป

จากข้างต้นอาจสรุปได้ว่า การนุ่งผ้าซิ่นข้างนั้น จำเป็นที่จะต้องนุ่งให้สะดวกในการ กางขาขึ้นคร่อมและการนุ่งคร่อมคองข้างเป็นสิ่งสำคัญ อีกทั้งยังจัดผ้านุ่งเพื่อให้เกิดความสวยงามประกอบ กันด้วย ซึ่งจะได้ชัดเจนว่า ลักษณะของการนุ่งผ้าซิ่นข้างน้ำมันนั้นจำเป็นต้องนุ่งให้กระชับ แน่นหนาเป็นพิเศษ เนื่องจากข้างน้ำมันเป็นข้างที่มีความดูร้าย ในขณะที่ซิ่นนั้นจะต้องไม่มีอะไรที่เป็น อุปสรรคต่อการขึ้น หรือการเคลื่อนไหวร่างกาย

อีกประเด็นที่น่าสนใจ คือ เรื่องขนาดของผืนผ้านุ่ง ซิ่นซิ่นตาและซิ่นน้ำมัน คอกระบอก ระบุขนาดผืนผ้า ซึ่งขนาดผืนผ้าที่นุ่งซิ่นซิ่นตาจะใช้ผ้ายาวกว่าซิ่นน้ำมันคอกระบอก อาจเป็นเพราะซิ่นซิ่นตานุ่งเพื่อความสวยงาม ทุกรายได้ จัดผ้าแล้วดูพองสวยงามจึงใช้ผ้ายาวกว่า ซิ่นน้ำมันคอกระบอกซึ่งจะต้องนุ่งผ้าให้กระชับพอดี และนุ่งผ้าเพื่อให้หนังคองทรงตรงได้ถนัด ส่วนซิ่น น้ำมันคอปลาหมอ และซิ่นน้ำมันคองน้ำเต้า ไม่ได้ระบุขนาดผืนผ้านุ่ง อาจเป็นเพราะไม่ได้ ให้ความสำคัญกับขนาดหรือความยาวของผ้าสักเท่าใด แต่จะให้ความสำคัญกับลักษณะการจัดทรงผ้า ให้ถนัดหรือพอดีกับการนุ่ง ส่วนความสวยงามนั้นก็จัดผ้าให้ดูถนัดและพอดีกับการนุ่งเช่นกัน

นอกจากเนื้อหาข้างต้นกล่าวถึงการนุ่งผ้าแล้ว ยังกล่าวถึงการเกี่ยวผ้าอีกด้วย ทำให้สังเกตได้ว่าการนุ่งผ้าและการเกี่ยวผ้าไม่น่าใช้ลักษณะเดียวกัน ซึ่งจะกล่าวถึงในส่วนถัดไป ส่วนข้อความที่บ่งบอกว่า “จะเกี่ยวแบบใดก็ได้” แสดงให้เห็นว่า การเกี่ยวผ้าสามารถเกี่ยวได้ตามความถนัดหรือบุคลิกของผู้สวมใส่ หรือเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการชี่ก็ได้ เช่น การชี่ข้าง บางลักษณะอาจจะต้องเกี่ยวผ้าเพื่อให้เกิดความสวยงาม หรือเพื่อให้กระชับไม่เลื่อนหลุดในระหว่าง การชี่ เป็นต้น

คำว่า “เกี่ยว” ปรากฏความหมายในหนังสือศาสนสมเด็จ เล่ม 10 ว่า “ผูก” ดังนั้น ผ้าเกี่ยวจึงเป็นผ้าที่ใช้คาดเอว และเป็นผ้าคนละแบบกับผ้านุ่ง (สมเด็จฯ กรมพระยานครรัตนาวัดดิวงส์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 168)

จากเนื้อหาที่ปรากฏชื่อเกี่ยวผ้า 4 อย่าง ได้แก่ชื่อ กระหวัดจำ พันทะนำ ดองกระทัด และเกลือ ในตำราผ้าชี่ข้าง (ฉบับ H) เป็นสมุดไทยดำ เส้นทรดาล มีข้อความระบุ ในหน้าแรกว่า “ของพระยาราชาวังเมือง” ได้ให้รายละเอียดเนื้อหาการเกี่ยวผ้าเพิ่มเติมไว้ดังนี้

ที่นี้จะว่าด้วยกลจะเกี่ยวผ้านั้นมีอยู่ 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่ายัญพัต กระหวัดจำ พันทะนำ เกลือ

1) อันว่าเกี่ยวผ้ายัญพัต หรือ ดองกระทัด นั้นท่านให้เกี่ยวผ้าไหมมิให้เกี่ยวผ้าลาย สำหรับชี่ข้างน้ำมันหนัก มีกิริยาลงน้ำมันให้เอาหน้าทางยาวผูกเอาเข้าไว้ส้นฐานตั้งผูกเต่า แล้วให้รวบ ทบโอบตัวไปข้างซ้ายทบมาถึงข้างหน้า จึงให้ชายที่เหลืออยู่นั้นลอดขัดขึ้นไปแล้วกระหวัดบนทบลงมา ลอดให้ขัดลำไว้พออยู่ ชายที่เหลืออยู่นั้นให้ห้อยลงมาตรงพกดึงห้อยหน้านั้นเกิด

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าตรงกับภาพที่ปรากฏในหนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการ จากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1 ของ คณะอนุกรรมการแต่งกายไทย: วิวัฒนาการและเอกลักษณ์ประจำชาติ สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ (2543)

ภาพที่ 14 เกี่ยวผ้ายัญพัต หนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1

2) ถ้าจะเกี่ยวชื่อว่ากระหวัดจำนั้น ให้เกี่ยวผ้าลายพับดั่งหนึ่งเจียรबाट โอบตัวเข้าให้หนาเสมอกัน แล้วจึงทบหน้านั้นขัดขึ้นดั่งหนึ่งรังตักกะแตนให้ได้ 2 ซัดขายนั้นให้ห้อยลงปอดังเจียรबाट ถ้าอย่างนี้ซึ่งข้างให้พาดเข้าไว้ เมื่อจะเดินให้ตลพบเห็นใบหน้าขึ้นมาทั้งสองข้างเถิด

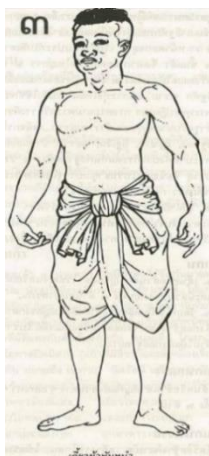
ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าตรงกับภาพที่ปรากฏในหนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1 ของ คณะอนุกรรมการแต่งกายไทย: วิวัฒนาการและเอกลักษณ์ประจำชาติ สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ (2543)

ภาพที่ 15 เกี่ยวผ้ากระหวัดจำ หนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1

3) ถ้าจะเกี่ยวผ้าพันธำ ให้เกี่ยวผ้าลายพับดั่งหนึ่งเจียรबाटห้อยชายลงไว้ แล้วให้พันตัวให้ได้สองรอบจึงให้ขัดชายพันไว้ ดั่งหนึ่งเข้าตะกรุดเบ็ด แล้วให้ชายซ้อนกันลงทั้งสองชายจึงทบกลับขึ้นมาเหนือไว้ตรงหน้าเถิด

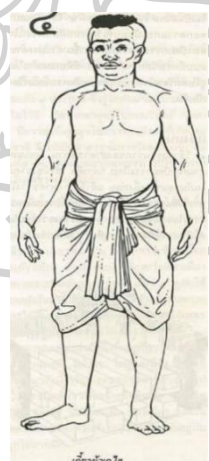
ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าตรงกับภาพที่ปรากฏในหนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1 ของ คณะอนุกรรมการแต่งกายไทย: วิวัฒนาการและเอกลักษณ์ประจำชาติ สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ (2543)

ภาพที่ 16 เกี่ยวผ้าพันหน้าหนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1

4) ถ้าจะเกี่ยวผ้าเกไลนั้น ให้เกี่ยวผ้าลายคลื่ออกมิให้พับผ่อนให้ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ให้เอาริมนั้นนุ่งเข้าผูกปกให้แน่น จึงให้จับหน้าทางยาวทั้งสองข้างผูกไขว้ขัดกันให้เป็นเงื่อนกระทกชายยาวแล้วจึงให้จับหน้าชายยาวนั้นเหน็บทับปกลงไว้เถิด

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าตรงกับภาพที่ปรากฏในหนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1 ของ คณะอนุกรรมการแต่งกายไทย: วิวัฒนาการและเอกลักษณ์ประจำชาติ สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ (2543)

ภาพที่ 17 เกี่ยวผ้าเกไลหนังสือ การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1

หลักฐานในหนังสือศาสนสมเด็จ เล่ม 10 ที่เป็นเครื่องยืนยันว่า “นุ่ง” กับ “เกี่ยว” นั้นมีความแตกต่างกัน คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงวิเคราะห์จากการทรงสังเกตุหุ่นตุ๊กตานุ่งผ้าซึ่งทรงพุดถึงนุ่งเกี่ยวเกไล คำว่านุ่งเกี่ยวเกไลนั้นทรงเห็นเป็นคนละอย่างกัน ผ้าผืนที่ใช้นุ่งมีความกว้าง จะต้องเรียกว่าผ้านุ่ง ส่วนผืนที่คาดมีความแคบ จะเรียกว่าผ้าเกี่ยว

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังให้รายละเอียดเพิ่มเติมอีกว่าการนุ่งเกี่ยวเกลไเป็นการใช้ผ้าถุงลาย 2 ผืน ผืนหนึ่งนุ่งโจงกระเบนตามปกติ ทับบนสนับเพลา อีกผืนหนึ่งคาดพุง ชายหนึ่งไว้สั้นหางอยู่ที่เรือนคาด อีกชายหนึ่งปล่อยยาวแผ่เลื้อยลงไป แล้วกลับทบชายขึ้นมาเหน็บไว้ที่พก ซึ่งครั้งหนึ่ง สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงฯ ทรงเคยเห็นกรมช่างเกี่ยวเกลไในพิธีรับข้างเผือก ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งพวกกรมช่างวังหลวงแต่งเครื่องแบบทหาร ส่วนพวกกรมช่างวังหน้าที่มาในงานใส่เสื้อเยียรระบับ นุ่งผ้าลายอย่างเกี่ยวเกลไดูเป็นทรงกระปุกกระปุย แสดงให้เห็นว่าการเกี่ยวเกลไนั้น เป็นการนุ่งเพื่อความสวยงามเหมาะที่จะใช้ในงานพิธี (สมเด็จพระเจ้า กรมพระยานครรัตนวัตติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 167 - 169) เป็นหลักฐานที่แสดงว่าการนุ่งเกลไยังปรากฏใช้กันอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 อีกด้วย

จากประเด็นกลนุ่งผ้าซิ่นข้างที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เข้าใจได้ว่าการนุ่ง มีลักษณะเหมือนการสวมใส่กางเกง ส่วนการเกี่ยว คือ การผูก รััด มีลักษณะเหมือนเข็มขัดในปัจจุบัน เนื่องจากอดีตนิยมใช้ผ้า จึงนำผ้ามาผูกรััดในการแต่งกายเพื่อยึดให้ผ้าไม่หลุด

นอกจากการนุ่งผ้าและการเกี่ยวผ้าที่เหมาะสมกับงานพิธี และการขึ้นนั่งบนคอช้างที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ในหนังสือสมุดไทยดำ ตำราผ้าซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 72 มัดที่ 7 ยังระบุการนุ่งผ้าและการเกี่ยวผ้าที่สอดคล้องกันและทำให้เกิดสวยงามไว้อีกด้วย ดังนี้

- 1) ถ้านุ่งเกลไ ให้เกี่ยวผูกกระหวัดกันไว้แล้วเอาเงื่อนไว้ได้พกเกลไ
- 2) ถ้านุ่งบัวตูม ให้เกี่ยวแบบเกลไ
- 3) ถ้านุ่งบัวบาน ให้เกี่ยวแบบกระหวัดจำ เอาเงื่อนไว้ได้พกบัวบาน
- 4) ถ้านุ่งบัวจีบ ให้เกี่ยวแบบพันหน้า

3. วิธีการบังคับซิ่นข้าง

ในการจำแนกตัวแปร (variants reading) ผู้วิจัยจะแทนชื่อดำราด้วยตัวอักษรภาษาอังกฤษ และแทนเรื่องที่ปรากฏด้วยตัวเลขตามลำดับ ดังต่อไปนี้

- A หมายถึง ตำราซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9
- B หมายถึง ตำราซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14
- C หมายถึง ตำราซิ่นข้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7
- D หมายถึง ตำราซิ่นข้างและยารักษาซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 93 มัดที่ 10
- E หมายถึง พระสมุทตำรานาราย เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7
- F หมายถึง ตำรานารายนัลพบุรีย ว่าด้วยซิ่นข้างเก็ยจไม่เก็ยจโรงเก็ยจจะลุงเบญพาษ เอกสารเลขที่ 70 มัดที่ 2
- G หมายถึง พระสมุดตำราซิ่นข้างพระนารายณ์ เอกสารเลขที่ 94 มัดที่ 10
- H หมายถึง ตำราซิ่นข้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10

- I หมายถึง ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10
- J หมายถึง ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8
- K หมายถึง ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9
- L หมายถึง ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10
- M หมายถึง ตำราควาญข้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13
- N หมายถึง สมุดพระตำหรับชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8
- O หมายถึง สมุดพระตำหรับชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 85 มัดที่ 9
- P หมายถึง ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 86 มัดที่ 1
- Q หมายถึง ตำราลักษณชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 78 มัดที่ 8

ในการพิจารณาตัวแผ่นนั้นเมื่อนำเนื้อหาตั้งแต่ฉบับที่ 2 เป็นต้นไปมาเทียบกับฉบับหลักแล้วผู้วิจัยจะขีดเส้นใต้ข้อความที่เป็นตัวแม่และทำเชิงอรรถอ้างอิง ในกรณีที่ปรากฏการใช้ข้อความในตำแหน่งเดียวกันจะใช้สัญลักษณ์ (-) แล้วตามด้วยรหัสตำราฉบับนั้น ๆ ส่วนกรณีที่ปรากฏการใช้ข้อความในตำแหน่งนั้นแต่ในตำราฉบับอื่นมีการใช้ข้อความนั้น จะใช้สัญลักษณ์ (.....) แล้วตามด้วยรหัสตำราฉบับนั้น ๆ

ตารางที่ 4 ตารางแสดงเนื้อหาเรื่อง วิธีการบังคับช้าง

ชื่อตำรา	เนื้อหาย่อย					ชื่อ+วิธีถือขอ 5
	ชื่อ+รูป+ตำแหน่งที่จับ 1	กลจะฉะ ฉะภายใน 2	กลจะฉะ 3	ชื่อ+กลจะฟัน ฟันท่าจับ 4	ชื่อ+วิธีถือขอ 5	
1. ตำราขี่ช้าง 81/9 (ทช.) 166น. A	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2. ตำราขี่ช้าง 145/14 (ทช.) B	✓					
3. ตำราขี่ช้าง มีภาพฯ 67/7 (ทช.) C	✓					
4. ตำราขี่ช้างและยกรักขาช้าง 93/10 (ทช.) D				✓		
5. พระสมมุติตำรารายาฯ 69/7 (ทช.) E		✓	✓	✓	✓	✓
6. ตำรานาหรายนลพบุรีฯ 70/2 (ผ.) F		✓	✓	✓	✓	✓
7. พระสมมุติตำราขี่ช้างพระนารายณ์ 94/10 (ทช.) G		✓	✓	✓	✓	✓
8. ตำราขี่ช้าง 88/10 (ทช.) H	✓					
9. ตำราขี่ช้าง 91/10 (ทช.) I	✓					
10. ตำราขี่ช้าง 77/8 (ทช.) J	✓	✓	✓	✓	✓	✓
11. ตำราขี่ช้าง 83/9 (ทช.) K	✓					
12. ตำราขี่ช้าง 89/10 (ทช.) L	✓					
13. ตำรากล่าวช้างพระที่นั่ง 141/13 (ทช.) M	✓					
14. สมุดพระตำราขี่ช้าง 75/8 (ทช.) N		✓	✓	✓	✓	✓
15. สมุดพระตำราขี่ช้าง 85/9 (ทช.) O		✓	✓	✓	✓	✓
16. ตำราขี่ช้าง 86/1 (ผ.) P		✓	✓	✓	✓	✓
17. ตำรากลักคนขี่ช้าง 78/8 (ทช.) Q		✓	✓	✓	✓	✓

วิธีการบังคับช้าง

รูปและตำแหน่งที่เจ็บ (1)

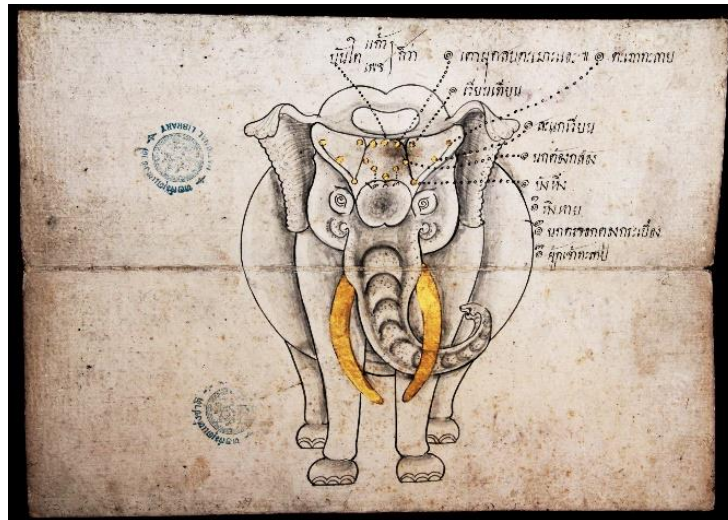
เนื่องจากฉบับหลัก (A) ไม่ปรากฏรูปและตำแหน่งที่เจ็บ แต่ฉบับอื่น ปรากฏภาพศีรษะช้างและตำแหน่งที่เจ็บของช้าง ต่อไปนี้จะแสดงภาพในฉบับต่าง ๆ ทั้งหมด 8 ฉบับ ดังนี้

ฉบับ (B) ปรากฏภาพศีรษะช้าง และชื่อตำแหน่งที่เจ็บ 8 ชื่อ ได้แก่ 1) บันไดเพชร 2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) เวียนเทียน 4) ตะเกาทะลาย 5) สะแกเวียน 6) นกกระจอกต้องกลิ้ง 7) บั้งหึ่ง 8) หิงหาย ซึ่งระบุหมายเลขบนจุดตำแหน่งด้านขวา 8 จุด และปรากฏจุดที่ไม่ได้ระบุหมายเลขด้านซ้ายอีก 6 จุด

ภาพที่ 18 ฉบับ B ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 145 มัดที่ 14

ฉบับ (C) ปรากฏภาพช้างที่ระบุที่เจ็บบนตำแหน่งศีรษะช้าง 10 ชื่อ มี 7 ชื่อที่ไม่ได้ระบุหมายเลข ได้แก่ บันไดแก้ว หรือบันไดเพชร เต่าผุดสบตะเมาะแอะ เวียนเทียน ตะเกาทะลาย สะแกเวียน นกต้องกลิ้ง บั้งหึ่ง ส่วนอีก 3 ชื่อที่มีการระบุหมายเลข เป็นตำแหน่งตรงกลางศีรษะ ได้แก่ 1) หิงหาย 2) นกกระจอกต้องกระเบื้อง 3) ภูเขาทะลาย ซึ่งระบุหมายเลขบนจุดตำแหน่งด้านขวา 8 จุด และปรากฏจุดที่ไม่ได้ระบุหมายเลขด้านซ้ายอีก 6 จุด

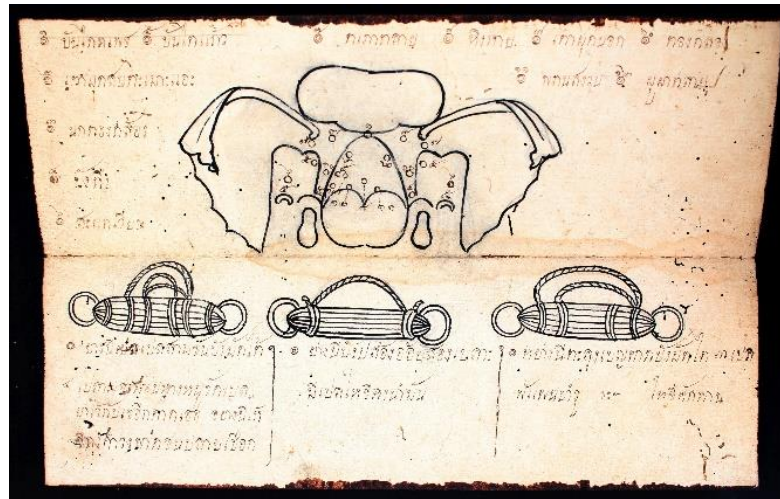
ภาพที่ 19 ฉบับ C ตำราชีช้าง มีภาพพระบายสีว่าด้วยการชีช้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7 เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7

ฉบับ (H) ปราบกฏภาพศีรชะช้างและตำแหน่งที่เจ็บ 12 ที่ได้แก่ 1) บันไดเพชร 2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) นกตองกล้อ 4) บังหึ่ง 5) บันไดแก้ว 6) สะแกเวียน 7) ตะเถาทะลาย 8) หิงหาย 9) เต่าผุดนอก 10) ตองกล้อ 11) พรานสงวน 12) ภูผาทะลาย ระบุหมายเลขบนศีรชะช้างทุกจุดทั้งซ้ายและขวาในจุดที่เป็นชื่อเดียวกัน

ภาพที่ 20 ฉบับ H ตำราชีช้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10

ฉบับ (I) ปรากฏภาพศีรชะข้างและตำแหน่งที่เจ็บ 12 ที่ ได้แก่ 1) บันไดเพชร
2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) นกต๋องกล้อง 4) บังหึ่ง 5) บันไดแก้ว 6) สะแกเวียน 7) ตะเภา
ทะลาย 8) หิงหาย 9) เต่าผุดนอก 10) ต๋องกล้อง 11) พรานสงวน 12) ภูผาทะลาย ระบุหมายเลข
บนศีรชะข้างทุกจุดทั้งซ้ายและขวาในจุดที่เป็นชื่อเดียวกัน

ภาพที่ 21 ฉบับ I ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10

ฉบับ (J) ปรากฏภาพศีรชะข้าง และชื่อตำแหน่งที่เจ็บ 8 ชื่อ ได้แก่ 1) บันไดเพชร
2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) เวียนเทียน 4) ตะเภาทะลาย 5) สะแกเวียน 6) นกกระจอก
ต๋องกล้อง 7) บังหึ่ง 8) หิงหาย ซึ่งระบุหมายเลขบนจุดตำแหน่งด้านขวา 8 จุด และปรากฏจุดที่
ไม่ได้ระบุหมายเลขด้านซ้ายอีก 6 จุด

ภาพที่ 22 ฉบับ J ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 77 มัดที่ 8

ฉบับ (K) ปรากฏภาพศีรชะข้างและตำแหน่งที่เจ็บ 13 ที่ ได้แก่ 1) บันไดเพชร
2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) นกต๋องกล้อง 4) บังหึ่ง 5) เวียนเทียน 6) สะแกเวียน 7) ตะเภา

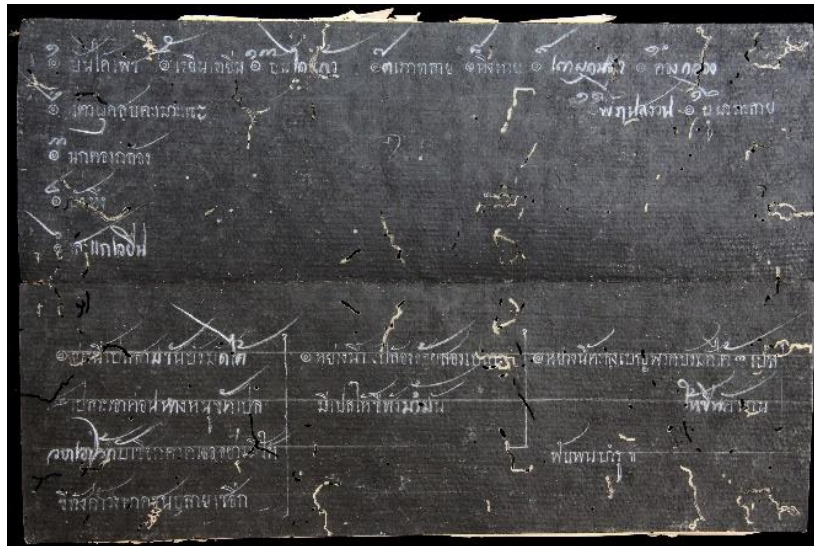
ทะเลาย 8) หิ้งหอย 9) เต่าผุดนอก 10) ต่อกกล้องนอก 11) พรานสงวน 12) ภูผาทะลาย
 13) บันไดแก้ว บริเวณด้านซ้ายของศิระชะ้างปรากฏจุดที่ไม่ได้ระบุหมายอีก 4 จุด

ภาพที่ 23 ฉบับ K ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

ฉบับ (L) ปรากฏชื่อดำแหน่งที่เจ็บ 12 ชื่อ ได้แก่ 1) บันไดเพชร 2) เต่าผุดสบ
 ตะเภาแอะ 3) นกต๋องกล้อ 4) บังหึ่ง 5) เวียนเทียน 6) สะแกเวียน 7) ตะเภาทะเลาย
 8) หิงหาย 9) เต่าผุดนอก 10) ต๋องกล้อ 11) พรานสงวน 12) ภูผาทะเลาย 13) บันไดแก้ว
 แต่ไม่ปรากฏภาพศิระชะ้าง

ภาพที่ 24 ฉบับ L ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10

ฉบับ (M) ปรากฏภาพศีรชะข้าง และชื่อดำแหน่งที่เจ็บ 8 ชื่อ ได้แก่ 1) บันไดเพชร 2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) เวียนเทียน 4) ตะเภาทะเลาย 5) สะแกเวียน 6) นกกระจอกต้องกล้อง 7) บังหึ่ง 8) หิงหาย ซึ่งระบุหมายเลขบนจุดตำแหน่งด้านขวา 8 จุด และปรากฏจุดที่ไม่ได้ระบุหมายเลขด้านซ้ายอีก 6 จุด

ภาพที่ 25 ฉบับ M ตำราควาญช้างพระที่นั่ง เอกสารเลขที่ 141 มัดที่ 13

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากภาพของวิธีการบังคับช้าง (1) รูปและตำแหน่งที่เจ็บ ทั้ง 8 ฉบับ สามารถแบ่งกลุ่มฉบับที่มีลักษณะร่วมกันได้เป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ปรากฏภาพศีรชะข้างและตำแหน่งที่เจ็บ 12 ที่ ได้แก่ 1) บันไดเพชร 2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) นกต้องกล้อง 4) บังหึ่ง 5) บันไดแก้ว 6) สะแกเวียน 7) ตะเภาทะเลาย 8) หิงหาย 9) เต่าผุดนอก 10) ต้องกล้อง 11) พรานสงวน 12) ภูมาทะเลาย ส่วนบริเวณด้านซ้ายของศีรชะข้างปรากฏจุดที่ไม่ได้ระบุหมายเลขอีก 6 จุด กลุ่มนี้ได้แก่ ฉบับ H และ I

กลุ่มที่ 2 ปรากฏภาพศีรชะข้างและตำแหน่งที่เจ็บ 13 ที่ ได้แก่ 1) บันไดเพชร 2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) นกต้องกล้อง 4) บังหึ่ง 5) เวียนเทียน 6) สะแกเวียน 7) ตะเภาทะเลาย 8) หิงหาย 9) เต่าผุดนอก 10) ต้องกล้องนอก 11) พรานสงวน 12) ภูมาทะเลาย 13) บันไดแก้ว บริเวณด้านซ้ายของศีรชะข้างปรากฏจุดที่ไม่ได้ระบุหมายเลขอีก 4 จุด ได้แก่ ฉบับ K

กลุ่มที่ 3 ปรากฏภาพศีรชะข้าง และชื่อดำแหน่งที่เจ็บ 8 ชื่อ ได้แก่ 1) บันไดเพชร 2) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ 3) เวียนเทียน 4) ตะเภาทะเลาย 5) สะแกเวียน 6) นกกระจอก

ต้องกล้อง 7) บังหึ่ง 8) หึ่งหาย ซึ่งระบุหมายเลขบริเวณด้านขวาของศีระชะข้าง 8 จุด และจุดที่ไม่ได้ระบุหมายเลขด้านซ้ายของศีระชะข้างอีก 6 จุด กลุ่มนี้ได้แก่ ฉบับ B, J และ M

กลุ่มที่ 4 ปรากฏภาพข้างที่ระบุที่เจ็บบนศีระชะข้าง 10 ชื่อ มี 7 ชื่อที่ไม่ได้ระบุหมายเลข ได้แก่ บันไดแก้ว (หรือ บันไดเพชร) เต่าผุดสตะเมาะแอะ เวียนเทียน ตะเภาทะลาย สะแกเวียน นกต้องกล้อง บังหึ่ง ส่วนอีก 3 ชื่อที่มีการระบุหมายเลข เป็นที่เจ็บตรงกลางศีระชะ ได้แก่ 1) หึ่งหาย 2) นกกระจอกต้องกระเบื้อง 3) ภูเขาทะลาย ซึ่งระบุหมายเลขบริเวณด้านขวาของศีระชะข้าง 8 จุด และจุดที่ไม่ได้ระบุหมายเลขด้านซ้ายของศีระชะข้างอีก 6 จุด กลุ่มนี้ได้แก่ ฉบับ C

กลุ่มที่ 5 ปรากฏชื่อตำแหน่งที่เจ็บ 13 ชื่อ ได้แก่ 1) บันไดเพชร 2) เต่าผุดสตะเมาะแอะ 3) นกต้องกล้อง 4) บังหึ่ง 5) เวียนเทียน 6) สะแกเวียน 7) ตะเภาทะลาย 8) หึ่งหาย 9) เต่าผุดนอก 10) ต้องกล้อง 11) พรวนสงวน 12) ภูเขาทะลาย 13) บันไดแก้ว แต่ไม่ปรากฏภาพศีระชะข้าง ได้แก่ ฉบับ L

จากทั้ง 5 กลุ่ม ในภาพรวมปรากฏลักษณะร่วมกัน คือ มีทั้งภาพศีระชะข้างและตำแหน่งที่เจ็บ ซึ่งถ้าดูจากจำนวนเล่มที่ปรากฏ จะเห็นว่ากลุ่มที่ 3 มีจำนวนมากที่สุดถึง 3 ฉบับ ได้แก่ ฉบับ B, J และ M แต่ถ้าดูจากชื่อตำแหน่งที่เจ็บที่ปรากฏมากที่สุด จำนวน 13 ชื่อ รวมถึงภาพวาดศีระชะข้างที่น่าจะสมบูรณ์ที่สุด จะอยู่ในกลุ่มที่ 2 ได้แก่ ฉบับ K

จากการตรวจสอบชื่อตำแหน่งที่เจ็บในแต่ละฉบับ สังเกตได้ว่า กลุ่มที่ 1 - 5 ปรากฏชื่อตำแหน่งที่เจ็บทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน รวมทั้งมีจำนวนชื่อที่เจ็บที่ไม่เท่ากันด้วย แต่เมื่อพิจารณาตามตำแหน่งบนภาพศีระชะข้างแล้ว เห็นว่าเป็นตำแหน่งเดียวกันที่อาจใช้ชื่อต่างกัน หรือใช้ชื่อที่รู้จักกันในเฉพาะความเท่านั้น โดยจะเทียบแต่ละกลุ่มให้เห็นเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 5 ตารางเปรียบเทียบตำแหน่งที่เจ็บในแต่ละกลุ่ม

กลุ่มที่ 1 (H) (I)	กลุ่มที่ 2 (K)	กลุ่มที่ 3 (B) (J) (M)	กลุ่มที่ 4 (C)	กลุ่มที่ 5 (L)
บันไดเพชร	บันไดเพชร	บันไดเพชร	บันไดแก้ว หรือ บันไดเพชร ก็ว่า	บันไดเพชร
บันไดแก้ว	บันไดแก้ว	-	บันไดแก้ว หรือ บันไดเพชร ก็ว่า	บันไดแก้ว
เต่าผุดสบตะ เมาะแอะ	เต่าผุดสบตะ เมาะแอะ	เต่าผุดสบตะ เมาะแอะ	เต่าผุดสบตะ เมาะแอะ	เต่าผุดสบตะ เมาะแอะ
เต่าผุดนอก	เต่าผุดนอก	-	-	เต่าผุดนอก
นกต้องกลิ้ง	นกต้องกลิ้ง	นกกระจอกต้อง กลิ้ง	นกต้องกลิ้ง	นกต้องกลิ้ง
-	-	-	นกกระจอกต้อง กระเบื้อง	-
ต้องกลิ้ง	ต้องกลิ้งนอก	-	-	ต้องกลิ้ง
บังหึ่ง	บังหึ่ง	บังหึ่ง	บังหึ่ง	บังหึ่ง
สะแกเวียน	สะแกเวียน	สะแกเวียน	สะแกเวียน	สะแกเวียน
ตะเกาทะลาย	ตะเกาทะลาย	ตะเกาทะลาย	ตะเกาทะลาย	ตะเกาทะลาย
หึ่งหาย	หึ่งหาย	หึ่งหาย	หึ่งหาย	หึ่งหาย
พรานสงวน	พรานสงวน	-	-	พรานสงวน
ภูผาทะลาย	ภูผาทะลาย	-	ภูเขาทะลาย	ภูผาทะลาย
-	เวียนเทียน	เวียนเทียน	เวียนเทียน	เวียนเทียน

จากตารางจะสรุปจำนวนชื่อที่ปรากฏในแต่ละกลุ่มได้ ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ปรากฏ 12 ชื่อ

กลุ่มที่ 2 ปรากฏ 13 ชื่อ

กลุ่มที่ 3 ปรากฏ 8 ชื่อ

กลุ่มที่ 4 ปรากฏ 11 ชื่อ

กลุ่มที่ 5 ปรากฏ 13 ชื่อ

ชื่อที่แตกต่างในเรื่องชื่อของที่เจ็บ มีดังนี้

ชื่อที่เจ็บ “บันไดแก้ว” และ “บันไดเพชร” ของกลุ่ม 1 2 3 และ 5 ระบุว่าเป็นตำแหน่งที่ต่างกัน ส่วนกลุ่มที่ 4 ระบุว่าเป็นตำแหน่งเดียวกัน ซึ่งสามารถเรียกได้ 2 ชื่อ

ชื่อที่เจ็บ “เต่าผุดนอก” ไม่ปรากฏในกลุ่ม 3 และ 4

ชื่อที่เจ็บ “นกต้องกลิ้ง” กลุ่มที่ 3 ใช้ว่า “นกระจอกต้องกลิ้ง” นกต้องกลิ้ง คาดว่า คือ นกระจอกต้องกลิ้ง

ชื่อที่เจ็บ “นกระจอกต้องกระเบื้อง” ปรากฏชื่อนี้ในกลุ่มที่ 4 เท่านั้น

ชื่อที่เจ็บ “ต้องกลิ้ง” ใช้ในกลุ่มที่ 1 และ 5 แต่ “ต้องกลิ้งนอก” ใช้ในกลุ่มที่ 2 เมื่อพิจารณาจากตำแหน่งหมายเลขที่ปรากฏบนภาพแล้ว เป็นตำแหน่งเดียวกัน จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการระบุเพิ่มเติมว่าอยู่ด้านนอก

ชื่อที่เจ็บ “พรานสงวน” ไม่ปรากฏใช้ในกลุ่มที่ 3 และ 4

ชื่อที่เจ็บ “ภูผาทะลาย” ไม่ปรากฏใช้ในกลุ่ม 4 เท่านั้น

ชื่อที่เจ็บ “เวียนเทียน” ไม่ปรากฏใช้ในกลุ่ม 1 เท่านั้น

เมื่อนำชื่อที่เจ็บแต่ละชื่อมาพิจารณาตามตำแหน่งที่ปรากฏในภาพสี่ระฆังแล้ว ในที่นี้ขอแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ บริเวณส่วนกลางหน้าข้าง และบริเวณส่วนซ้ายและขวาของสี่ระฆัง ดังนี้

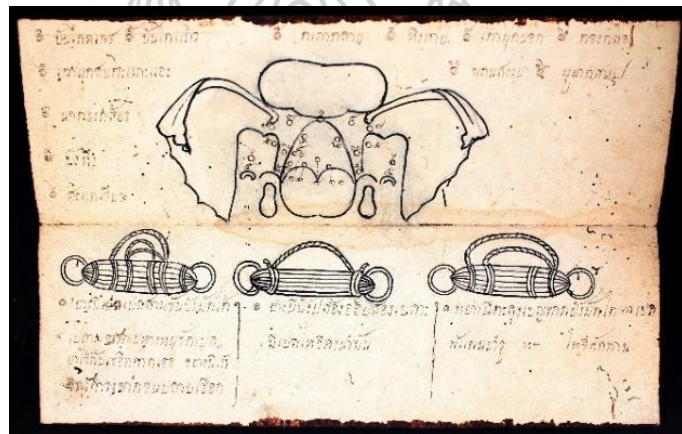
1) ชื่อที่เจ็บบริเวณส่วนกลางหน้าของข้าง ได้แก่ หิ้งหาย บันไดเพชร ภูผาทะลาย พรานสงวน บันไดแก้ว (อยู่ระหว่างเต่าผุดสบตะเมาะแอะ และนกต้องกลิ้ง) เต่าผุดสบตะเมาะแอะ (มี 2 จุดซ้ายขวาของบริเวณกลางหน้าของข้าง) และนกต้องกลิ้ง (มี 2 จุดซ้ายขวาของบริเวณกลางหน้าของข้าง)

2) ชื่อที่เจ็บบริเวณส่วนซ้ายและขวาของสี่ระฆัง หมายถึง เป็นที่เจ็บที่มีทั้งด้านซ้ายและขวาของสี่ระฆังซึ่งมีชื่อเดียวกัน ได้แก่ ตะเภาทะลาย เต่าผุดนอก บังหิง ต้องกลิ้งนอก สะแกเวียน และเวียนเทียน (พบด้านซ้ายและขวาของตำแหน่งใต้ใบหู และใกล้โคนวง)

ภาพต่อไปนี้ แสดงให้เห็นชื่อและตำแหน่งที่เจ็บ โดยเปรียบเทียบกับกัน 3 ฉบับ ซึ่งฉบับ H (ภาพที่ 26) และ I (ภาพที่ 27) เป็นฉบับที่มีชื่อและตำแหน่งที่เจ็บเหมือนกัน และค่อนข้างครบมากกว่าฉบับอื่น ๆ ทั้งหมด ยกเว้นฉบับ K ส่วนฉบับ K (ภาพที่ 28) เป็นฉบับที่มีภาพสมบูรณ์สวยงาม มีตำแหน่งที่เจ็บที่ค่อนข้างครบ แต่มีตำแหน่งที่เจ็บบางที่มีตำแหน่งและชื่อเรียกที่แตกต่างจากฉบับอื่น

ภาพที่ 26 ฉบับ H ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 88 มัดที่ 10

ภาพที่ 27 ฉบับ I ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 91 มัดที่ 10

ภาพที่ 28 ฉบับ K ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

จากภาพแสดงชื่อและตำแหน่งที่เจ็บ ภาพที่ 26 (ฉบับ H) และภาพที่ 27 (ฉบับ I) ทั้ง 2 ฉบับ มีชื่อและตำแหน่งที่เจ็บเหมือนกัน ส่วนภาพที่ 28 (ฉบับ K) ซึ่งมีข้อสังเกตเกี่ยวกับชื่อและตำแหน่งที่เจ็บ 2 ชื่อ ที่แตกต่างจากฉบับ H และ I โดยจะแสดงภาพเปรียบเทียบกันให้เห็นดังต่อไปนี้

เนื่องจากภาพฉบับ H และ I เหมือนกัน จึงขอยกตัวอย่าง ภาพฉบับ H เปรียบเทียบกับ ภาพฉบับ K ดังที่จะกล่าวต่อไป ซึ่งภาพด้านซ้ายเป็นภาพปกติ ส่วนด้านขวาเป็นภาพขยายเพื่อให้เห็นหมายเลขตำแหน่งที่เจ็บชัดเจนขึ้น

ภาพที่ 29 แสดงภาพฉบับ H

ภาพที่ 30 แสดงภาพฉบับ K

จากภาพฉบับ H และ K ที่เปรียบเทียบกันข้างต้น มีข้อสังเกตเกี่ยวกับชื่อและตำแหน่งที่เจ็บ 2 ชื่อ ได้แก่ บันไดแก้ว และ เวียนเทียน ซึ่งมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ในภาพ H ปรากฏตำแหน่งของที่เจ็บ หมายเลข 5 บันไดแก้ว ตามที่วงด้วยเส้นสีเหลือง ทั้งหมด 5 จุด ซึ่งอยู่ในบริเวณส่วนกลางหน้าข้าง และส่วนด้านซ้ายและขวาของศีรษะข้าง แตกต่างกับภาพฉบับ K ที่ปรากฏตำแหน่งของที่เจ็บ หมายเลข 5 คือ ชื่อ เวียนเทียน ตามที่วงด้วยเส้นสีแดง ซึ่งอยู่ในบริเวณส่วนกลางหน้าข้าง และส่วนด้านซ้ายและขวาของศีรษะข้าง เช่นกัน ส่วนหมายเลข 13 ชื่อบันไดแก้ว ตามที่วงด้วยเส้นสีฟ้า ปรากฏเพียงตำแหน่งเดียว คือ อยู่ในบริเวณกลางหน้าข้าง ซึ่งอยู่ระหว่าง เต่าผุดสบตะเมาะแอะ กับ นกต๋องกล้อง

จากการพิจารณาดังที่กล่าวไปข้างต้น จะเห็นได้ว่า ฉบับ K คือ ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9 เป็นฉบับที่แสดงภาพตำแหน่งที่เจ็บและภาพวาดได้ชัดเจนและสวยงาม รวมทั้งมีชื่อและตำแหน่งที่เจ็บที่น่าจะมีความสอดคล้องกันมากกว่าตำราฉบับอื่น ๆ อีกด้วย

กลจะฉะ จะพาย (2)

ฉบับหลัก (A)

- กลจะพายนั้น¹ ถ้าจะฉะนั้นมือขวาจับค้ำขอยุั้น² ให้พลิกหงาย
 มือขึ้นแล้ว ยกกรายออกมาแต่พอให้เข้าแล้ว ฉะเข้าไปให้ถูกที่ ท่าเจ็บข้างซ้าย
 นั้นอย่างว่า³ แอกลจะพายนั้นให้พายข้างขวานั้น อย่างนี้ว่าพายแล⁴ ให้กลับขามา ให้คว่ำ
 มือซ้ายลงจับค้ำขอแล้ว พายออกไปพอพ้นเข้า⁵ แล้วพายย้อนเข้าไปให้ถูกท่าเจ็บ
 (61) ข้างขวานั้น⁶ อย่างนี้ว่าพายแล กลจะฉะจะพายกล่าวไว้ดังนี้แล

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแปงของวิธีการบังคับข้าง (2) กลจะฉะ จะพาย (ฉะ หมายถึง การจับขอดีด้วยมือทั้งสองแล้วกดปลายขอดีไปที่ท่าเจ็บข้าง, พาย หมายถึง การจับขอดีด้วยมือทั้งสอง ยกขึ้นแบบพายเรือแล้วกดไปที่ท่าเจ็บข้าง) จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ได้แก่ ข้อความที่ 135 ถ้าจะฉะนั้นมือขวาจับค้ำขอยุั้น ข้อความที่ 137 กลจะพายนั้นให้พายข้างขวา ข้อความที่ 138 พายออกไปแต่พอพ้นเข้า และข้อความที่ 139 แล้วพายย้อนเข้าไปให้ถูกท่าเจ็บข้างขวานั้น ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน ส่วนข้อความที่ 134 กลจะพายนั้น ปรากฏความถี่ในการใช้เท่ากันกับ (ไม่ปรากฏข้อความ) และข้อความที่ 136 ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วฉะ

¹ กลจะพายนั้น (A) (E) (Q)

(ไม่ปรากฏข้อความ) (F) (N) (O)

กลจะพายกลจะฉะนั้น (G) (J)

กลจะพาย (P)

² ถ้าจะฉะนั้นมือขวาจับค้ำขอยุั้น (A) (E) (F) (G) (J) (P) (Q)

กลจะฉะนั้นมือหลังที่จับค้ำขอยุั้น (N) (O)

³ ยกกรายออกมาแต่พอให้เข้าแล้ว ฉะเข้าไปให้ถูกที่ ท่าเจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างว่า (A)

ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วฉะเข้าไปให้ถูกที่เจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างว่าฉะแล (E)

ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วฉะเข้าไปให้ถูกที่เจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างว่าฉะแล (F) (P)

ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วฉะเข้าไปให้ถูกที่ท่าเจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างนี้ว่าฉะแล (G)

ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วฉะเข้าไปให้ถูกที่ท่าเจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างนี้ว่าฉะแล (J)

ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วฉะเข้าไปให้ถูกที่ท่าเจ็บข้างซ้ายข้างขวานั้นอย่างนี้ว่าฉะแล (N) (O)

ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วฉะเข้าไปให้ถูกที่ท่าเจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างว่าฉะนั้นแล (Q)

⁴ แอกลจะพายนั้นให้พายข้างขวานั้น อย่างนี้ว่าพายแล (A)

กลจะพายนั้นให้พายข้างขวา (E) (F) (G) (J) (P)

กลจะพายนั้นให้พายข้างซ้ายข้างขวา (N) (O)

กลพายนั้นให้พายข้างขวา (Q)

⁵ พายออกไปพอพ้นเข้า (A)

พายออกไปพอพ้นเข้า (E)

พายออกไปแต่พอพ้นเข้า (F) (G) (J) (N) (O) (Q)

พายออกไปแต่พอพ้นเข้า (P)

⁶ แล้วพายย้อนเข้าไปให้ถูกท่าเจ็บข้างขวานั้น (A) (E) (F) (G) (J)

แล้วพายย้อนเข้าไปให้ถูกที่ท่าเจ็บข้างซ้ายข้างขวานั้น (N) (O)

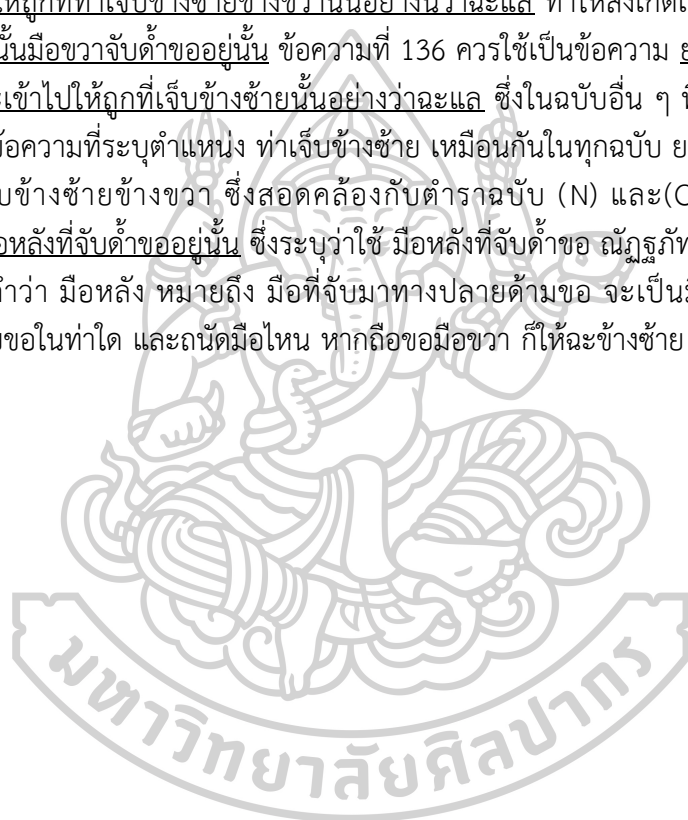
แลพายย้อนเข้าไปให้ถูกท่าเจ็บข้างขวานั้น (P)

แลพายย้อนเข้าไปให้ถูกท่าเจ็บข้างขวานั้น (Q)

เข้าไปให้ถูกที่เจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างว่าละแล ปรากฏความถี่ในการใช้เท่ากับ ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วจะเข้าไปให้ถูกที่ท่าเจ็บข้างซ้ายข้างขวานั้นอย่างนี้ว่าละแล

สำหรับข้อความที่ 134 นี้ ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะใช้เป็นข้อความ กลจะพายนั่น เพราะเป็นการขึ้นต้นที่จะเข้าสู่เนื้อเรื่องที่จะกล่าวถึง ส่วนข้อความที่ 136 ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตโดยดูจากบริบทของข้อความอื่น ๆ ที่ปรากฏในตำราฉบับอื่น ๆ รวมด้วย ดังนี้

เมื่อนำข้อความจากข้อความที่ 135 ถ้าจะฉะนั้นมือขวาจับด้าขอยุ่ มาพิจารณา ร่วมกับข้อความที่ 136 ซึ่งปรากฏความถี่ในการใช้เท่ากันได้แก่ ข้อความ ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วจะเข้าไปให้ถูกที่เจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างว่าละแล และข้อความ ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วจะเข้าไปให้ถูกที่ท่าเจ็บข้างซ้ายข้างขวานั้นอย่างนี้ว่าละแล ทำให้สังเกตเห็นว่า หากใช้ข้อความที่ 135 ถ้าจะฉะนั้นมือขวาจับด้าขอยุ่ ข้อความที่ 136 ควรใช้เป็นข้อความ ยกกรายออกมาแต่พอให้พ้นเข้าแล้วจะเข้าไปให้ถูกที่เจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างว่าละแล ซึ่งในฉบับอื่น ๆ ที่มีความถี่ในการใช้น้อยกว่าก็ปรากฏข้อความที่ระบุตำแหน่ง ท่าเจ็บข้างซ้าย เหมือนกันในทุกฉบับ ยกเว้นฉบับ (N) และ (O) ที่ระบุ ท่าเจ็บข้างซ้ายข้างขวา ซึ่งสอดคล้องกับตำราฉบับ (N) และ (O) ที่ใช้ข้อความที่ 135 กลจะฉะนั้นมือหลังที่จับด้าขอยุ่ ซึ่งระบุว่าใช้ มือหลังที่จับด้าขอ ญัฎฐัฎฐัฎฐั จันทวิช (2542: 187) ให้ข้อสังเกตคำว่า มือหลัง หมายถึง มือที่จับมาทางปลายด้ามขอ จะเป็นมือขวาหรือมือซ้ายก็ได้ ขึ้นอยู่ว่าจะจับขอในท่าใด และถนัดมือไหน หากถือขอมือขวา ก็ให้ฉะข้างซ้าย แล้วพายข้างขวา

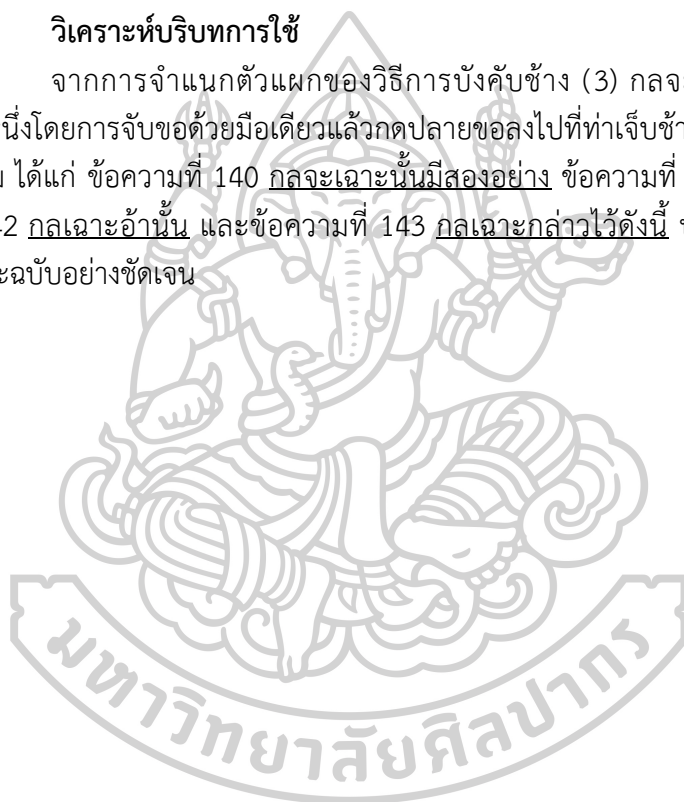
กลจะเฉาะ (3)

ฉบับหลัก (A)

กลจะเฉาะนั้นมีสามอย่าง¹ อย่างหนึ่ง
 ชื่อว่าเฉาะอำ อย่างหนึ่งชื่อว่าเฉาะอ้อย อย่างหนึ่งชื่อว่าเฉาะลาวทอง² กลจะเฉาะนั้น³ ให้จับขอ
 แต่มือเดียวให้เงื้อขึ้นกรายออกไปแล้ว เฉาะลงไปให้ถูกที่ทำเจ็บ กลจะเฉาะอ้อยให้ถือขอมือเดียว
 ให้ยกขอตรงขึ้นเพียงหน้าเฉาะลง ให้เหมือนหนึ่งเฉาะอ้อยนั้น เฉาะให้ถูกที่ทำเจ็บให้ดำขอ
 กระทบศอกไว้ ถ้าเฉาะถูกที่ทำเจ็บแล้วข้างนั้น สะทั้นทั้งตัวม้วนวงงเข้า เลือดไหลตลอด
 (62) ปลายวงงแล กลจะเฉาะว่าไว้ดังนี้⁴

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแพกของวิธีการบังคับข้าง (3) กลจะเฉาะ (เฉาะ หมายถึง
 การสับขอวิธีหนึ่งโดยการจับขอด้วยมือเดียวแล้วกดปลายขอลงไปที่ทำเจ็บข้าง) จะเห็นได้ว่าข้อความ
 แต่ละข้อความ ได้แก่ ข้อความที่ 140 กลจะเฉาะนั้นมีสองอย่าง ข้อความที่ 141 ไม่ปรากฏข้อความ
 ข้อความที่ 142 กลเฉาะอำนั้น และข้อความที่ 143 กลเฉาะกล่าวไว้ดังนี้ ปรากฏความถี่ในการใช้
 จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน

¹ กลจะเฉาะนั้นมีสามอย่าง (A)
 กลจะเฉาะนั้นมีสองอย่าง (E) (F) (N) (O) (Q)
 กลจะเฉาะนั้นเล่ามีสองอย่าง (G) (J) (P)

² อย่างหนึ่งชื่อว่าเฉาะลาวทอง (A)
 ไม่ปรากฏข้อความ (E) (F) (G) (J) (N) (O) (P) (Q)

³ กลจะเฉาะนั้น (A) (Q)
 กลจะเฉาะอำนั้น (E) (F)
 กลเฉาะอำนั้น (G) (J) (P)
 กลจะเฉาะอำนั้น (N) (O)

⁴ กลจะเฉาะว่าไว้ดังนี้ (A)
 กลจะเฉาะกล่าวไว้ดังนี้ (E)
 ไม่ปรากฏข้อความ (F)
 กลจะเฉาะกล่าวไว้ดังนี้ (G) (J) (N) (O) (P) (Q)

ชื่อและกลจะฟัน ฟันทำเจ็บ (4)

ฉบับหลัก (A)

กลจะฟันนั้นมีสามอย่าง อย่าง

หนึ่งชื่อวานางกราย อย่างหนึ่งชื่อว่าเป็มอก¹ อย่างหนึ่งชื่อว่าแม่มายผ่าฟัน อันวานางกรายนั้นให้
ยกขอขึ้น กรายออกมาแล้วเงือขึ้นดูท่าเจ็บ แต่เพียงหน้าแล้วจึงฟัน ถ้าจะฟันเปิดหมวก
นั้นให้ยกขอขึ้นกรายออกมา แล้วเงือขอขึ้นท่าเจ็บเพียงศีระชะแล้วจึงฟัน ถ้าจะฟันแม่

- (57) มายผ่าฟัน ให้เงือขอขึ้นดูท่าเจ็บเหนือศีระชะแล้วจึงฟัน อันว่าท่าเจ็บข้างนั้นมีอยู่ข้างซ้ายข้างขวา
สองท่า² ท่ากลาง 3 ท่า มีชื่อ 8 ชื่อ ชื่อเวียนเทียนชื่อหนึ่ง ชื่อสะแกเวียนชื่อหนึ่ง ชื่อสำเภาทลาย
ชื่อหนึ่ง ชื่อบังหึ่งชื่อหนึ่ง ชื่อนกต้องปล้องชื่อหนึ่ง ชื่อเตาผุดสบตะเมาะแอะชื่อหนึ่ง ชื่อ
บันไดแก้วชื่อหนึ่ง ชื่อบันไดเพชรชื่อหนึ่ง ถ้าจะฟันให้วังก็ตีให้ชนกดี มิให้หล่อกดี
ให้เอาของจตุท่าเจ็บซ้าย ขวา กลาง ทั้งสามท่านั้น ถ้าข้างเจ็บท่าใดถ่ายมูตรถ่ายคูคุดออก
(58) ก็พึงรู้ว่าท่านั้นเจ็บหนักให้สงวนไว้อย่าให้ถูก³ เอาไว้เมื่อจนจึงเอา เพราะข้างกลางตัวที่
เจ็บกว่ากันนั้น ลางตัวเจ็บทางซ้าย ลางตัวเจ็บทางขวา ลางตัวเจ็บที่กลาง เพราะเหตุดังนี้
จึงให้พิจารณาดูจนแม่น ถ้าจะชี้ข้างให้วัง⁴ ให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นคางไป⁵ แล้วเอา

¹ อย่างหนึ่งชื่อว่าเป็มอก (A)

อย่างหนึ่งชื่อว่าเปิดหมวก (E) (F) (G) (Q)

อย่างหนึ่งชื่อเปิดหมวก (J) (N) (O) (P)

² อันว่าท่าเจ็บข้างนั้นมีอยู่ข้างซ้ายข้างขวาสองท่า (A) (E) (F) (G)

อันว่าท่าเจ็บข้างมีอยู่ข้างซ้าย 5 ท่า ข้างขวา 5 ท่า (J) (P) (Q)

แลท่าเจ็บข้างมีอยู่ข้างซ้าย 5 ท่า ข้างขวา 5 ท่า (N) (O)

³ ถ้าข้างเจ็บท่าใดถ่ายมูตรถ่ายคูคุดออกก็พึงรู้ว่าท่านั้นเจ็บหนักให้สงวนไว้อย่าให้ถูก (A)

ถ้าข้างเจ็บท่าใดถ่ายมูตรมูตรออก ท่านั้นเจ็บกว่ากันให้สงวนไว้อย่าต้อง (E) (F) (G) (J) (P)

ถ้าข้างเจ็บท่าใดถ่ายมูตรมูตรออกท่านั้นเจ็บกว่ากันให้สงวนไว้อย่าต้อง (N) (O)

ถ้าข้างเจ็บได้ถ่ายมูตรคูคุดออกท่านั้นเจ็บกว่ากันให้สงวนไว้อย่าต้อง (Q)

⁴ ถ้าจะชี้ข้างให้วัง (A) (E) (G) (J) (N) (O) (P) (Q)

ถ้าจะชี้ซ้ายให้วัง (F)

⁵ ให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นคางไป (A) (E) (F) (G)

ให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นข้างนั้นไป (J)

ให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นคางนั้นไป (N) (O) (P) (Q)

- ขอสะกิดที่นกกลิ้งนั้น¹ ถ้าจะให้ชนอย่าให้ฟัน (...) ² ที่ทำสะแกเวียนมิห่อเลย จะฟันให้ ล้มทั้งยืน ให้ฟันที่ทำเวียนเทียน ท่าวลงทั้งยืนแล จะฟันให้เลือดถึงปลายวง ให้
- (59) ฟันที่เหนือบันไดแก้วขึ้นมาหน่อยหนึ่ง เลือดตกปลายวงแล จะฟันให้สะท้านทั้งตัว ให้ ฟันที่บังหิ้งแล จะฟันให้ตระหนก มิให้ยกเท้าก้าวไปได้ ให้ฟันที่ทำบันไดแก้ว ก็ได้ ที่เต่าผุดสตะเมาะแอะก็ได้ ช่างตระหนกทั้งตัว เท้ายกก้าวไปไม่ได้เลย ถ้า จะให้วิ่งชนให้นั่งตรงตัว จงทำดังกล่าวมานั้น ถ้าจะฟันให้เลือดตลอดปลายวง จะให้สะท้านทั้งตัว มิให้ยกเท้าก้าวไปได้ จะฟันให้อยู่ขึ้น ให้ชะงักตัวออก
- (60) ไปดูท่าเจ็บก่อน จะฟันนางกราย เปิดหมวก แม่ฝ่ายผ่าฟัน ก็ตามเถิด กลจะฟันนั้น กล่าวไว้ดังนี้แล

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแยกของวิธีการบังคับข้าง (4) ชื่อและกลจะฟัน ฟันท่าเจ็บ จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ได้แก่ ข้อความที่ 145 อันว่าท่าเจ็บข้างนั้นมีอยู่ข้างซ้ายข้างขวา สองท่า ข้อความที่ 146 ถ้าข้างเจ็บท่าใดถ่ายมูตรมูลอก ทำนั้นเจ็บกว่ากันให้สงวนไว้อย่าต้อง ข้อความที่ 147 ถ้าจะชี้ข้างให้วิ่ง ข้อความที่ 149 เอาขอสะกิดที่นกต้องกลิ้งนั้น และข้อความที่ 150 ให้เอาขอสะกิดที่ท่านต้องกลิ้งนั้นชน ถ้าจะฟันมิให้ห่อ ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละ ฉบับอย่างชัดเจน

ในที่นี้ข้อความที่ 145 ตำราส่วนใหญ่ คือ ตำรา (J) (N) (O) (P) (Q) กล่าวถึงท่าเจ็บ ข้างว่า มีอยู่ข้างซ้าย 5 ท่า ข้างขวา 5 ท่า ในขณะที่ตำรารวมน้อย คือ (A) (E) (F) (G) นั้นกล่าวถึงท่า เจ็บข้างว่า มีอยู่ข้างซ้ายข้างขวาสองท่า ซึ่ง ฦกฐฎฎทรร จันทวิซ (2542: 159) ระบุว่า จุดหรือตำแหน่ง ในการควบคุมข้างโดยทั่วไปว่ามี 13 จุด หรือ 13 ท่า คือ ส่วนซ้าย 5 จุด ส่วนขวา 5 จุด และ ส่วนกลาง 3 จุด และแต่ละจุดก็มีชื่อเฉพาะ แต่สำหรับในตำรารวมน้อยที่ปรากฏข้อความว่า มีอยู่ข้าง ซ้าย ข้างขวาสองท่า ผู้วิจัยเข้าใจว่า คำว่า “ท่า” ในที่นี้ คือ ด้านหรือทาง ซึ่งน่าจะหมายถึงจุดหรือตำแหน่ง ในการควบคุมข้างทางซ้ายด้านหนึ่ง ขวา ด้านหนึ่ง แต่ไม่ได้ระบุจำนวนจุดของแต่ละด้าน

ส่วนข้อความที่ 144 อย่างหนึ่งชื่อว่าเปิดหมวก ปรากฏความถี่การใช้เท่ากันกับ อย่างหนึ่งชื่อเปิดหมวก ซึ่งทั้ง 2 ข้อความไม่ได้มีความหมายที่แตกต่างกัน แต่ผู้วิจัยเห็นว่า หากจะใช้ ควรเลือกใช้ข้อความ อย่างหนึ่งชื่อว่าเปิดหมวก น่าจะเป็นข้อความที่สมบูรณ์กว่า ส่วนข้อความที่ 148 ให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นคางไป ปรากฏความถี่ในการใช้เท่ากันกับข้อความ ให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นคาง

¹ เอาขอสะกิดที่นกกลิ้งนั้น (A)
เอาขอสะกิดที่นกต้องกลิ้งนั้น (E) (F) (G) (J) (P) (Q)
เอาขอสะกิดที่ท่านต้องกลิ้งนั้น (N) (O)

² (...) (A)
ให้เอาขอสะกิดที่นกต้องกลิ้งนั้นชนแล จะฟันมิให้ห่อ (E) (F) (G)
ให้เอาขอสะกิดที่ท่านต้องกลิ้งนั้นชน ถ้าจะฟันมิให้ห่อ (J) (N) (O) (P)
ให้ขอสะกิดที่นกต้องกลิ้งนั้นชนแล จะฟันมิให้ห่อ (Q)

นั้นไป ซึ่งในข้อความนี้ไม่ได้มีความหมายที่แตกต่างกันอีกเช่นกัน ผู้วิจัยเห็นว่า หากจะใช้ควรเลือกใช้ข้อความ ให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นคางนั้นไป น่าจะเป็นข้อความที่สมบูรณ์กว่า

ชื่อและวิธีถือขอ (5)

ฉบับหลัก (A)

กลถือขอนั้น

- (55) มีสามอย่าง อย่างหมอนั้นอย่างหนึ่ง อย่างลูกหลวงนั้นอย่างหนึ่ง อย่างหลวงนั้นอย่างหนึ่ง ถ้าจะถืออย่างหมอนั้นมือหลังให้พันพรมชนักออกไปสองนิ้ว เอานิ้วชี้มือหลังจดต้นมือ มือหน้าเป็นขนาด ถืออย่างหมอแล ถ้าถืออย่างลูกหลวง ไข่มือหลังเสมอพก เอาแม่มือ มือหลังจดกันกับแม่มือ มือหน้าเป็นขนาด ให้สอดมือหลังเสมอตัว¹ ห่างตัวฝ่ามือหนึ่ง อย่างลูกหลวงแล จะถือขออย่างหลวงชื่อว่ากาจับหลักไข่มือหลังเสมอพก เอาแม่มือ มือหลังจดกันกับแม่มือ มือหน้าแล้วยกขอมือหลังขึ้นจับด้าขอ รวย
- (56) นิ้วออกไปทั้งมือหน้ามือหลัง ทำดุกกาจับหลักนั้น² แล้วให้สอดมือหลัง³ ให้เสมอตัวฝ่ามือหนึ่ง ถืออย่างหลวงชื่อว่ากาจับหลักแล กลที่หนึ่งกล่าวไว้ดังนี้แล⁴

วิเคราะห์บริบทการใช้

จากการจำแนกตัวแปรของวิธีการบังคับข้าง (5) ชื่อและวิธีถือขอ จะเห็นได้ว่าข้อความแต่ละข้อความ ได้แก่ ข้อความที่ 151 ไข่มือหลังเสมอตัว ข้อความที่ 152 ทำดุกกาอันจับหลักนั้น ข้อความที่ 153 แล้วไข่มือหลัง และข้อความที่ 154 กลหนึ่งจะกล่าวไว้ดังนี้แล ปรากฏความถี่ในการใช้จากตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจน

จากเนื้อหาที่กล่าวถึงเรื่องการบังคับข้าง อุปกรณ์สำคัญในการใช้บังคับข้าง คือ ขอข้าง ซึ่งผู้ที่บังคับข้างจำเป็นต้องรู้ตำแหน่งสำคัญบนตัวข้าง หรือจุดอ่อน หรือจะเรียกอีกอย่างว่า ที่เจ็บ

¹ ให้สอดมือหลังเสมอตัว (A)

ไข่มือหลังเสมอตัว (E) (F) (G) (J) (N) (O)

ไข่มือหลังเสมอตัว (Q)

ไข่มือหลังเสมอตัว (P)

² ทำดุกกาจับหลักนั้น (A) (P)

ทำดุกกาอันจับหลักนั้น (E) (F) (G) (J)

ทำดุกกาอันจับหลักนั้น (N) (O)

ทำดุกกาอันจับหลักนั้น (Q)

³ แล้วให้สอดมือหลัง (A)

แล้วไข่มือหลัง (E) (F) (G) (N) (O) (Q)

แล้วไข่มือหลัง (J) (P)

⁴ กลที่หนึ่งกล่าวไว้ดังนี้แล (A)

กลหนึ่งจะกล่าวไว้ดังนี้แล (E) (J) (P)

กลถือขอกกล่าวไว้ดังนี้แล (F)

กลหนึ่งจักกล่าวไว้ดังนี้แล (G)

(...) (N) (O)

อันจะถือขอนั้นถ้าข้างมีกิริยาหนักเท่าใดก็ให้มือหน้ารักษาขอหนักเท่านั้น กลถือขอกกล่าวไว้ดังนี้แล (Q)

หรือ ทำเจ็บ เพื่อที่จะได้ใช้ข้อข้างในการควบคุมบังคับข้างได้ถูกต้องเหมาะสม และให้ข้างปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับ นอกจากนี้ข้างแต่ละเชือกจะมีที่เจ็บแตกต่างกันไป ทั้งนี้ผู้เป็นเจ้าของหรือผู้บังคับข้างจึงจำเป็นต้องรู้ที่เจ็บ หรือจุดอ่อนของข้างตนเองด้วย ซึ่งสอดคล้องกับจมีนสิริวังรัตน (2562: 39) ที่กล่าวว่าในการบังคับข้างนั้น บนคอข้างจะมีเส้น จุด หรือปุ่มอยู่ ข้างจะเคลื่อนไหวหรือหยุดตามที่เรารู้จุดหรือเส้นของข้าง

ณัฐภัทร จันทวิช (2542: 159) กล่าวถึงตำแหน่งที่เจ็บของข้างตามตำราไทยโดยทั่วไปปรากฏ 13 ที่ได้แก่ ข้างซ้าย 5 ที่ ข้างขวา 5 ที่ ตรงกลาง 3 ที่ ซึ่งมีชื่อดังนี้ “ข้างซ้าย และข้างขวาข้างละ 5 ที่ มีชื่อว่า 1) เวียนเทียน 2) สะแกเวียน 3) ลำเกาหลาย 4) บังเหิน (หรือเรียก กะพังเหิน บังเหิน บังหึ่ง) 5) นกต้องกลิ้ง ตรงกลาง 3 ที่ มีชื่อว่า 1) เต่าผุดสตะเมาะแอะ 2) บันไดแก้ว 3) บันไดเพชร” เช่นเดียวกับ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564: 73) ที่ระบุตำแหน่งท่าเจ็บของข้างอยู่บริเวณกลางหน้าข้างว่า มี 13 จุด ดังนี้

- 1) บันไดเพชร หรือบันไดแก้ว มี 1 จุด อยู่บริเวณกึ่งกลางโคนวงใต้โหมด
- 2) เต่าผุดตะเมาะแอะ หรือเต่าผุดสตะเมาะแอะ มี 2 จุด อยู่บริเวณสองข้างซ้ายขวาของน้ำเต้าหรือโหนดโคนวง ต่ำจากบันไดเพชรลงมา
- 3) นกต้องกลิ้ง มี 1 จุด อยู่ใต้เต่าผุดสตะเมาะแอะลงมาทางขวา สูงกว่าระดับขอบตาเล็กน้อย
- 4) บังหึ่ง หรือบังหึ่ง มี 2 จุด อยู่เหนือขอบตาด้านข้างน้ำเต้า หรือโหนดโคนวง ข้างซ้ายและขวา
- 5) เวียนเทียน มี 2 จุด อยู่ระหว่างหางตากับขอบโคนใบหูทั้งข้างซ้ายและขวา
- 6) สะแกเวียน มี 2 จุด อยู่เหนือรูน้ำมันทั้งข้างซ้ายและขวา
- 7) สะเกาหลาย หรือตะเกาหลาย มี 2 จุด อยู่ตรงโคนใบหูตอนบนหรือเอ็นต้นหู ทั้งข้างซ้ายและขวา
- 8) หึ่งหาย มี 1 จุด อยู่ที่กึ่งกลางน้ำเต้า หรือโหนดโคนวง
- 9) เต่าผุดนอก มี 2 จุด อยู่ขนานซ้ายขวากับบันไดเพชร
- 10) ต้องกลิ้งนอก มี 2 จุด อยู่ตรงเชิงน้ำเต้า หรือโหนดโคนวง ขนานข้างนกต้องกลิ้ง
- 11) พรานสงวน หรือนกรกระจอกต้องกระเบื่อง มี 1 จุด ขนานข้างส่วนล่างของน้ำเต้าหรือโหนดโคนวงด้านขวา
- 12) ภูผาหลาย หรือภูเขาหลาย มี 1 จุด อยู่ขนานข้างส่วนล่างของน้ำเต้า หรือโหนดโคนวงด้านซ้าย
- 13) บันไดแก้ว มี 1 จุด อยู่ระหว่างเต่าผุด กับนกต้องกลิ้ง บริเวณน้ำเต้าหรือโหนดโคนวงด้านซ้าย

ซึ่งมีส่วนที่สอดคล้องกับตำแหน่งที่เจ็บในหนังสือสมุดไทย เมื่อตรวจดูตำแหน่งที่เจ็บในหนังสือสมุดไทยดำ ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9 (ตามภาพที่ 29) ปรากฏชื่อและตำแหน่งที่เจ็บ ดังนี้

ตำแหน่งตรงกลาง ได้แก่ หมายเลข 1 ชื่อ บันไดเพชร คือ บริเวณตรงกลางหน้าด้านบน และหมายเลข 8 ชื่อ หิงหอย คือ บริเวณตรงกลางหน้าด้านหน้า

ตำแหน่งทั้งซ้ายและขวา ได้แก่ หมายเลข 2 ชื่อ เต่าผุดสบตะเมาะแอะ คือ บริเวณต้นงวงด้านใน หมายเลข 4 ชื่อ บังหึ่ง คือ บริเวณข้างงวงด้านล่าง หมายเลข 5 ชื่อ เวียนเทียน คือ บริเวณด้านข้างโคนใบหู หมายเลข 6 ชื่อ สะแกเวียน คือ บริเวณค่อนมาทางใบหู หมายเลข 7 ชื่อ ตะเกาทะลาย คือ บริเวณเอ็นต้นหู หมายเลข 9 ชื่อ เต่าผุดนอก คือ บริเวณตรงหน้าด้านบน หมายเลข 10 ชื่อ นกต้องกลิ้งนอก คือ บริเวณข้างงวงด้านนอก

ตำแหน่งซ้าย ได้แก่ หมายเลข 3 ชื่อ นกต้องกลิ้ง คือ บริเวณข้างงวงด้านในใต้เต่าผุดสบตะเมาะแอะ หมายเลข 11 ชื่อ พรานสงวน คือ บริเวณหน้าวงด้านใน

ตำแหน่งขวา ได้แก่ หมายเลข 12 ชื่อ ภูผาทะลาย คือ บริเวณหน้าวงด้านใน หมายเลข 13 ชื่อ บันไดแก้ว คือ บริเวณข้างงวงด้านในใต้เต่าผุดสบตะเมาะแอะ

ข้อสังเกตเกี่ยวกับตำแหน่งที่เจ็บซ้าย หมายเลข 11 ชื่อ พรานสงวน กับขวา หมายเลข 12 ชื่อ ภูผาทะลาย ซึ่งเป็นตำแหน่งเดียวกันกับด้านซ้ายและขวา สันนิษฐานว่ามีชื่อเรียกหลายชื่อ หรืออาจเป็นตำแหน่งที่เจ็บคนละตำแหน่งกันแต่ใกล้กันมาก

ภาพที่ 31 รูปตำแหน่งที่เจ็บ หรือ ทำเจ็บตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

ในขณะที่ตำราชี้ข้างฉบับเดียวกันนี้ (ตามภาพที่ 30) ก็มีจุดสำคัญที่น่าสนใจด้วยเช่นกัน ได้แก่ หมายเลข 1 เรียก หิงหอย หากเทียบกับตำแหน่งในภาพที่ 1 คือ บริเวณเดียวกับบันไดเพชร หมายเลข 3 เรียก เหลี่ยมเพชร เทียบกับตำแหน่งในภาพที่ 1 คือ บริเวณเดียวกับเต่าผุดนอก และ หมายเลข 5 เรียก เอ็นหู เทียบกับตำแหน่งในภาพที่ 1 คือ บริเวณเดียวกับนกต้องกลิ้ง

ภาพที่ 32 ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

และหากพิจารณาในตำแหน่ง (ตามภาพที่ 31) ตำแหน่งหมายเลข 1 เป็นตำแหน่งของ บันไดเพชร หรือ หิ้งหาย ซึ่งเป็นที่เจ็บถึงขั้นทำให้ช้างล้ม(ตาย)ได้

ภาพที่ 33 ตำราชี้ช้าง เอกสารเลขที่ 83 มัดที่ 9

นอกจากนี้ หนังสือสมุดไทยดำ วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15 กล่าวถึงชื่อ ทำเจ็บกลาง 3 อย่าง คือ หิ้งหาย นกกระจอกต้องกระเบื้อง และภูผาทลาย ทำให้เข้าใจได้ว่าการระบุ ตำแหน่งที่เจ็บอาจแตกต่างกันไปตามตำแหน่งในการมองของแต่ละบุคคลซึ่งอาจมีความคลาดเคลื่อน กันไปบ้าง และบางตำแหน่งสามารถเรียกได้มากกว่า 1 ชื่อ หรือเรียกชื่อผิดเพี้ยนกันไปบ้าง

ในส่วนเนื้อหาของ กลจะฉะ จะพาย กล่าวถึงวิธีการบังคับช้างด้วยขอช้าง ที่เรียกว่า ฉะ และ พาย ไว้ดังนี้ ฉะ หมายถึง การกดขอลงไปที่ตัวช้าง เพื่อให้ช้างเจ็บโดยใช้มือหลังจับด้ามขอให้พัน หัวเข้าขึ้นมา และใช้มือหน้ากดปลายขอลงไปที่จุดอ่อน ด้านขวา หรือด้านซ้ายของช้างเชือกนั้น ๆ

ส่วน พาย หมายถึง การจับขอส้างด้วยมือทั้งสองยกขึ้นแบบพายเรือที่ปลายกดลงไปด้านซ้ายก่อนแล้ว พายงัดขอกลับขึ้นมาให้พ้นหัวเข่า แล้วพಾಯ้อนกดลงตรงจุดอ่อนของข้างเขื่อนั้น ๆ

ในที่นี้มีเนื้อหาที่บอกวิธีการดังกล่าว และระบุมือด้านที่ถือด้ามขอว่าถ้ามือขวาจับ ด้ามขอยุ่ ให้ตะให้ถูกที่เจ็บ ข้างซ้าย และพายเข้าให้ถูกที่เจ็บข้างขวา สรุปได้ว่า การฉะ และ การพาย เป็นการใช้ทั้งสองมือจับด้ามขอแตกต่างกันตรงที่วิธีการและท่วงท่าในการลงขอ เมื่อนำมาประยุกต์ เป็นการแสดงต่อหน้าพระที่นั่งรวมถึงมีนัยยะของการฝึกช่างร่วมด้วย จึงเป็นการถือขอรำ 4 ท่า ได้แก่ ฉะ เจียด (เจือ) พาย ง่า

เนื้อหาของ กลจะฉะ กล่าวถึงวิธีการบังคับข้างด้วยขอข้าง ที่เรียกว่า ฉะ ไว้ว่า

ฉะ หมายถึง สับโดยการจับขอกดไปที่ตัวข้างอีกวิธีหนึ่งโดยจับขอเพียงมือเดียว จะเป็น มือซ้ายหรือมือขวาก็ได้ การฉะมี 2 แบบ เรียกว่า ฉะอ้า และฉะอ้อย ในที่นี้มีเนื้อหาที่บอก วิธีการดังกล่าว ซึ่งระบุวิธีแบบฉะอ้า และฉะอ้อย ไว้ดังนี้

แบบฉะอ้า ให้จับด้ามขอด้วยมือเดียวแล้วเงื้อขึ้นและสับขอลงที่ที่เจ็บ ส่วนฉะอ้อย ให้ถือขอมือเดียวเช่นกัน แต่ให้ยกด้ามขอระดับเดียวกับหน้าแล้วสับขอลงให้ถูกที่ที่เจ็บโดยให้ด้ามขอ กระทบตอกไว้ ซึ่งลักษณะการฉะนี้ ถ้าสับขอลูกที่เจ็บข้างจะสะท้านทั้งตัว เลือดไหลตลอดถึง ปลายวง สรุปได้ว่า การฉะอ้า และ ฉะอ้อย เป็นการจับด้ามขอด้วยมือเดียว แต่ต่างกันตรง ลักษณะท่วงท่าในการยกขอ คือ ฉะอ้า มีลักษณะการเงื้อขอขึ้นแล้วกรายออกไปแล้วฉะลงที่เจ็บ ส่วนฉะอ้อยมีลักษณะการยกขอขึ้นตรง ๆ พอดีกับหน้าแล้วฉะลงที่เจ็บ

ในส่วนเนื้อหาของ ชื่อ กลจะฟัน และฟันที่เจ็บ กล่าวถึงชื่อและวิธีการฟัน ซึ่งวิธีการฟันนั้น มีอยู่ 3 ท่า ได้แก่ ฟันทำนางกราย ฟันทำเปิดหมวก และฟันทำแม่มายผ่าฟัน ซึ่งแต่ละท่าเป็นการฟัน ในตำแหน่งบริเวณศีรษะของข้าง ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญที่สุด ในที่นี้บอกวิธีการฟันของแต่ละท่า ดังนี้

- 1) ฟันนางกราย ให้ยกขอขึ้นกรายออกมาแล้วเงื้อขึ้นดูท่าเจ็บตรงหน้าแล้วจึงฟัน
- 2) ฟันเปิดหมวก ให้ยกขอขึ้นกรายออกมาแล้วเงื้อขอขึ้นท่าเจ็บตรงศีรษะแล้วจึงฟัน
- 3) ฟันแม่มายผ่าฟัน ให้เงื้อขอขึ้นดูท่าเจ็บเหนือศีรษะแล้วจึงฟัน (ดูจากภาพที่ 34)

ภาพที่ 34 ท่าฟันแม่มายผ่าฟัน สมุดพระตำราช่าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20

โดยให้ชะงอกตัวให้ตรง แล้วให้ฟันต่อหน้าธารกำนัน ถ้าฟันใหญ่ต่อหน้าธารกำนัน ให้ฟัน แม่มายผ่าฟัน หนังสือสมุดไทยดำ พระสมุด พระตำราช่าง 2 เอกสารเลขที่ 23 มัดที่ 2 ปรากฏชื่อของ

การพนันเพิ่มเติม ได้แก่ พนันปิดเกล้า จากข้อความว่า “ถ้ามีรับสั่งให้ลงพระราชอาญา ให้พันทางกราย และปิดเกล้า” สอดคล้องกับ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564: 37) ที่กล่าวถึงกระบวนการในการใช้ขอพนันข้างว่ามี 4 ท่า ดังนี้

- 1) ท่าเปิดหมวก เมื่อจะพนันท่าเปิดหมวกให้ยกขอกกรายออกมาพร้อมกับเงื้องขึ้น สูงดูท่าเจ็บแต่เพียงศีรษะแล้วจึงพนัน
- 2) ท่าปิดเกล้า เมื่อจะพนันท่าปิดเกล้าให้ยกขอขึ้นกรายออกมาพร้อม ๆ กับเงื้องขึ้นสูงดูท่าเจ็บข้าง
- 3) ท่านางกราย หรือแปงผัดหน้า เมื่อจะพนันท่านางกรายให้ยกขอขึ้นกรายออกมาพร้อม ๆ กับเงื้องขึ้นสูง ดูท่าเจ็บแต่เพียงหน้าแล้วจึงพนัน
- 4) ท่าผ่าพิน หรือแม่หม้ายผ่าพิน เมื่อจะพนันท่าผ่าพินให้กรายขอพร้อม ๆ กับเงื้องขึ้นสูงดูท่าเจ็บเหนือศีรษะแล้วจึงพนัน

จะสังเกตเห็นว่า ท่าพนันแต่ละท่าจะต้องดูท่าเจ็บบริเวณส่วนศีรษะข้างทั้งสิ้น ในแต่ละกระบวนการจะมีลักษณะการยกขอ กรายขอ และเงื้องขอที่เหมือนหรือต่างกันไป รวมทั้งเมื่อจะพินลงจะต้องดูตำแหน่งท่าเจ็บที่ต่างกันไป

ภาพที่ 35 ความหมายถือขอในพันทางกราย สมุดพระตำราข้าง เอกสารเลขที่ 90 มัดที่ 20

เนื่องจากตำราส่วนใหญ่ ปรากฏการบังคับข้างด้วยการพนัน มี 3 ท่า แต่ก็ยังมีตำราบางส่วนที่ปรากฏว่ามีท่าพนัน 4 ท่า ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตกระบวนการพันท่าพินปิดเกล้าไว้ว่า กรณีแรก สังเกตจากลักษณะของท่าทางในการพนัน จากลักษณะของท่าพินปิดเกล้าเป็นเหมือนกระบวนการพินปิดเกล้า เพราะไม่ได้ระบุถึงการลงขอ กรณีที่สอง จะกล่าวถึงท่าพินปิดเกล้าด้วยก็ต่อเมื่อแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง เพื่อให้กระบวนการพินปิดเกล้ามีความสมบูรณ์ หรือกรณีที่สาม จะใช้ท่าพินปิดเกล้าในกรณีที่พระมหากษัตริย์รับสั่งให้ลงพระราชอาญาเท่านั้น ตามข้อความที่ปรากฏใน พระสมุด พระตำราข้าง 2 “ถ้าข้างตื่นอย่าให้หมอให้ความขยับ ให้หมอกกระหนาบไว้แล ถ้ารับสั่งให้ลงพระอาญาพินหน้าธรรก้านัลให้พันทางกรายพินปิดเกล้าแล ถ้าจะให้ข้างทำอันใดไม่เข้าให้พาย ถ้ามีฟังจึงให้พินแล” จากบริบทแสดงให้เห็นว่าในกรณีที่ข้างตื่นหรือมีพินขึ้น ความขยับจะไม่สามารถกระทำได้กับข้างต่อหน้าพระที่นั่งโดยพลการได้ แต่จะต้องขอพระราชานุญาตก่อนทุกครั้ง

นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาที่บอกตำแหน่งในการฟันที่เจ็บซึ่งทำให้มีอาการแตกต่างกันไป ดังนี้
ถ้าจะฟันให้วิ่ง ให้ชน ไม้ให้หล່อสะบัด ให้เอาของจตุท่าเจ็บซ้าย ขวา กลาง ทั้ง 3 ท่า
ถ้าข้างเจ็บท่าใดถ่ายมูตรมูลอก แสดงว่าข้างเจ็บที่ท่านั้น และให้เก็บไว้ใช้เมื่อเข้าตาจน

ถ้าจะฟันไม้ให้หล່อสะบัด ให้ฟันที่ท่าสะแกเวียน

ถ้าจะฟันให้ล้มทั้งยืน ให้ฟันที่ท่าเวียนเทียน ท่าวลงทั้งยืน

ถ้าจะฟันให้เลือดไหลตลอดปลายวง ให้ฟันที่เหนือบันไดแก้วขึ้นมาหน่อยหนึ่ง

ถ้าจะฟันให้สะท้านทั้งตัว ให้ฟันที่ท่าบังหึง

ถ้าจะฟันให้ตระหนัก ไม่สามารถยกเท้าก้าวไปได้ ให้ฟันที่ท่าบันไดแก้ว หรือท่าเต่าผุดสพบ
ตะเมาะและก็ได้ ข้างตระหนักทั้งตัวไม่สามารถก้าวเท้าไปได้เลย

ทั้งนี้ก่อนจะฟันให้ชะงักตัวไปคูที่ท่าเจ็บก่อน เมื่อจะฟันให้เงื้องอกขึ้นในตำแหน่งตาแล้วจึง
ฟันให้ถูกที่ท่าเจ็บนั้น

ในบางกรณีอาจไม่ต้องถึงกับใช้ขอฟันในการบังคับ แต่ใช้เท้าหรือขอเพียงสะกิดใน
ตำแหน่งที่จะสั่งให้ข้างทำตามคำสั่ง เช่น กรณีจะให้ข้างวิ่ง ให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นคางนั้นไปแล้วเอา
ขอสะกิดที่นกกต้องกลอง และกรณีจะให้ข้างชน ให้เอาขอสะกิดที่ท่านกกต้องกลอง

เนื้อหาของ ชื่อ และวิธีถือขอ กล่าวถึงชื่อและวิธีการถืออาวุธ (ขอ) ที่ใช้ในการบังคับ
ควบคุมข้าง ซึ่งวิธีการถือขอนั้นมีอยู่ 3 แบบ ได้แก่ ถืออย่างหมอ ถืออย่างลูกหลวง และถืออย่างหลวง
มีลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1) ถืออย่างหมอ เป็นการถือขอโดยใช้มือหลัง คือ มือที่จับมาทางปลายด้ามขอ จะเป็น
มือขวาหรือมือซ้ายก็ได้ ขึ้นอยู่ว่าจะจับขอในท่าใดและถนัดมือไหน (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542: 187)
ถือให้พื้นพรหมชนิก (พรหมชนิก คือ บริเวณช่วงคอของข้าง) ออกไป 2 นิ้ว เอานิ้วชี้ของมือหลังจดหัวแม่
มือของมือหน้า

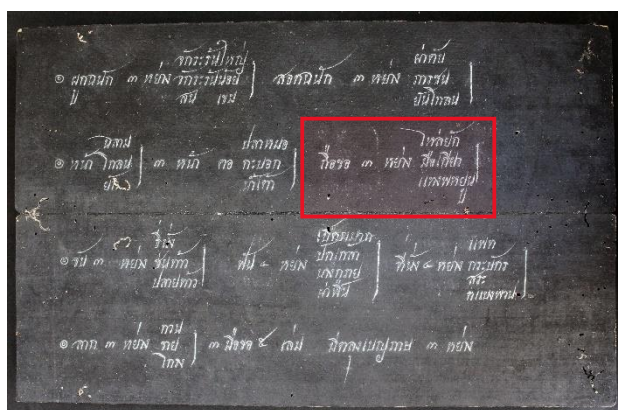
2) ถืออย่างลูกหลวง เป็นการถือขอโดยจัดวางมือหลังไว้ให้เสมอชายพก เอาหัวแม่มือของ
มือหลังจดกันกับหัวแม่มือของมือหน้า แล้วไว้ข้อศอกมือหลังให้เสมอตัวโดยให้อยู่ห่างตัว 1 ฝ่ามือ

3) ถืออย่างหลวง เป็นการถือขอที่มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กาจับหลัก โดยจัดวางมือ
หลังให้เสมอชายพก เอาหัวแม่มือของมือหลังจดกันกับหัวแม่มือของมือหน้า แล้วยกข้อมือของมือหลัง
ขึ้นจับด้ามขอ รายนิ้วทั้งข้อมือหน้าและข้อมือหลังออกไป แล้วไว้ข้อศอกของมือหลังให้เสมอตัว 1 ฝ่า
มือ

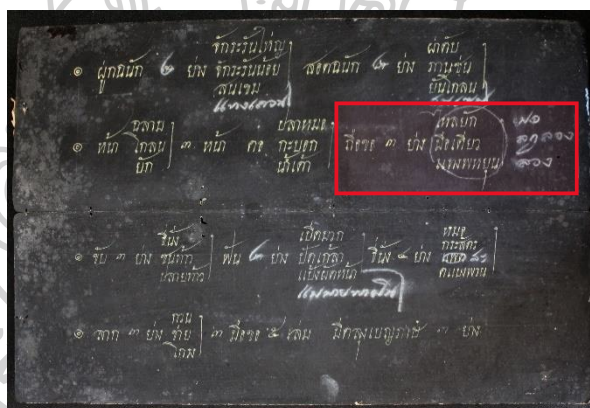
ณัฐภัทร จันทวิช (2542: 187) กล่าวไว้ว่า กลวิธีในการถือขอแต่โบราณจัดว่าเป็น
ความลับ ผู้รู้ไม่ใคร่จะถ่ายทอดแก่ผู้ใดอย่างละเอียด แต่ผู้ชำนาญมักเกิดจากประสบการณ์และ
ไหวพริบในขณะที่เรียนด้วยตัวเองมากกว่า แต่ลักษณะการถือขอข้างตามแบบโบราณมี 3 แบบ
ตามฐานะของแต่ละบุคคล

ในขณะที่หนังสือสมุดไทยคำ วิทยาคชยุทธ เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15 (ตามภาพที่ 34)
ปรากฏชื่อการถือขอ 3 อย่าง คือ ไหล่ยก มือเดียว ทางพยุคน และหนังสือสมุดไทยคำ “ตำราชี้ข้าง”
เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8 (ตามภาพที่ 35) ปรากฏชื่อการถือขอ 3 อย่าง เช่นกันในลักษณะที่วางด้วย
ดินสอในส่วนที่เขียนว่า ไหล่ยก มือเดียว ทางพยุคน แล้วเขียนตามด้วย หมอ ลูกหลวง หลวง

สันนิษฐานว่า ไหล่ยก มือเดียว แหวงพยุณ อาจจะเป็นลักษณะท่าทางในการถือขอ ซึ่งใช้เป็นคำเรียกอย่างไม่เป็นทางการของความง้อ หรืออาจเป็นการถือขออีกลักษณะหนึ่งก็ได้ ซึ่งสอดคล้องกับ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564: 35) กล่าวไว้ว่า “กลถือขอมี 3 อย่าง คือ อย่างหมอบ อย่างลูกหลวง และอย่างหลวง กับยังมีท่าถือขออีก 3 ท่า ได้แก่ ท่ายกไหล่ ท่ามือเดียว และท่าแหง พยุณ (แหงพะพยุณ)”

ภาพที่ 36 วิทยาขยทุท เอกสารเลขที่ 163 มัดที่ 15

ภาพที่ 37 ตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 79 มัดที่ 8

นอกจากนี้ ตำรา “มาตงคลีลา” (ป.ส.ศาสตร์, ม.ป.ป.: 67 - 68) ยังได้กล่าวถึงวิธีการใช้ขอบังคับข้างว่า

ในการบังคับให้ข้างเดินหน้านั้นให้อาขอกระชุนที่หน้า ถ้าจะให้ข้างถอยหลังให้เกี่ยวรั้งมาข้างหลังถ้าจะให้เดินขึ้นที่สูงให้เกี่ยวดึงขึ้นข้างบน ถ้าจะให้เดินลงที่ลาดให้กดขอลง กระชุนที่ลำตัวข้างซ้ายเพื่อให้เดินเวียนขวา และกระชุนที่ลำตัวข้างขวาเพื่อให้เดินเวียนซ้าย ทั้งนี้ มีวิธีการใช้ขอ ได้แก่ (1) ใช้ให้ถुकนิตหนอย (2) ใช้ให้เจ็บ (3) ใช้โดยแรง (4) ยกขึ้นสูงแล้วสับลงไป (5) (แล้ว) ถอนขึ้น (บ้าง) ดึงมา (ตามเนื้อ) (6) (แล้ว) ถอนขึ้น (บ้าง) และหมุน ตามวิธีการใช้ขออย่างทีกล่าวแรก (แหงเข้าไปสีก) ครึ่งนิ้ว (ส่วนอย่างอื่น ๆ ลิก) ทวีลครึ่งนิ้ว ๆ โดยลำดับ

จากวิธีการใช้ขอตามตำรามาตงคลีลานั้น มีลักษณะที่สอดคล้องการวิธีการใช้ตามตำรา ซึ่งข้างที่ปรากฏในสมุดไทย ซึ่งแต่ละแบบมีวิธีการใช้น้ำหนักในการลงขอที่แตกต่างกันไป เพื่อเป็นการบังคับข้างที่มีลักษณะหนักเบาต่างกันไปด้วย เช่น วิธีการใช้ให้ถูกที่เจ็บ เป็นการใช้ขอสะกิดให้ข้างรู้สึกและปฏิบัติตามคำสั่ง ซึ่งจะใช้กับข้างที่ปกติ ไม่ได้ดูร้ายหรือควบคุมยาก ในทางตรงกันข้ามจะใช้วิธีการใช้ขอโดยแรง คือ การฟัน เป็นการควบคุมข้างที่ดูร้าย หรือข้างตงน้ำมัน เป็นต้น

ชุดความรู้ของตำราคชกรรม

จากการศึกษาเนื้อหาทั้งหมดทำให้เห็นว่า คำว่า คชกรรม เป็นเรื่องที่ว่าด้วยการปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับข้าง ดังนั้นการจัดหมวดหมู่เนื้อหาในบทที่ 3 หัวข้อ “ศึกษาเนื้อหาของต้นฉบับตำราคชกรรม” จะสะท้อนให้เห็นชุดความรู้ของตำรา คชกรรมด้วยกัน 4 หมวด ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับข้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาข้าง และหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาไทยของคนโบราณที่ถูกคิดสั่งสม และถ่ายทอดออกมา สอดคล้องกับ ชาญยุทธ สอนจันทร์ (2563: 270) ที่กล่าวถึงแนวคิดในเรื่อง วิธีคิด ว่าเป็นกระบวนการทำให้เกิดความรู้หรือภูมิปัญญา อันเกิดจากการสั่งสมทางวัฒนธรรมของผู้คนในสังคม เช่นเดียวกับแนวคิดที่ว่าด้วยมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ซึ่ง UNESCO ได้ประกาศขึ้นทะเบียนให้ตำราโบราณเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (the Intangible Cultural Heritage) อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จะนำความรู้และวิธีการศึกษาในอดีตส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น (พูลศักดิ์ เอกโรจนกุล, ผู้แปล, ม.ป.ป.: 4)

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดเรื่องการแพร่กระจายทางวรรณกรรมของ ศิราพร จิตะฐาน มาเป็นแนวทางในการศึกษา ซึ่งแนวคิดนี้มุ่งศึกษาความผิดแผกและสาเหตุของความผิดแผกทางเนื้อหาของนิทานที่แพร่กระจายจากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งหนึ่ง ดังนั้นการประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ จะเป็นการนำไปสู่การสร้างสรรค์ด้วยบทในชุดความรู้ของตำราคชกรรม

ชุดความรู้ของตำราคชกรรมนี้แสดงให้เห็นขั้นตอนหรือกระบวนการทางคชกรรม ตั้งแต่การเตรียมตัวในการออกจับข้าง กระบวนการออกจับข้าง เมื่อได้ข้างมาแล้วจะต้องนำมาฝึกหัดอภิบาลดูแลรักษาข้าง ดังนั้นในหัวข้อนี้ จะเป็นการนำเนื้อหาคชกรรมที่มีอยู่ในทุกฉบับ ทั้ง 60 ฉบับ มาจัดเรียงเนื้อหาตามหมวดหมู่เนื้อหาที่นำเสนอไปแล้วนั้นมาประกอบสร้างเป็นชุดความรู้ของตำราคชกรรม โดยใช้แนวทางของ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564) เพื่อให้ได้ตำราคชกรรมฉบับตัวแทนที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ที่สุด

ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอหมวดเนื้อหาทั้งหมด ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับข้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาข้าง และหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม ดังนี้

1. หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช้าง

ในหมวดนี้ปรากฏในตำราทั้งหมด 16 ฉบับ แต่จะนำเนื้อหาจากตำราจำนวน 8 ฉบับ ในการนำเสนอจะบอกแหล่งที่มา โดยการระบุบรรณานุกรมไว้ในวงเล็บหน้าข้อความ

(“ตำราคล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น.” (ม.ป.ป.). กระดาษฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นพิมพ์ติด. เลขที่ 98. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ข้อความทั่วไป

ช้างเป็นสัตว์ที่ควรจะได้รับความรักและพิทักษ์รักษาของมนุษย์ เหตุว่าช้างไม่มีทั่วโลก และเป็นสัตว์ที่ชอบอยู่ในประเทศร้อน เท่าที่ทราบกันมาแล้วช้างมีอยู่ในประเทศแอฟริกา อินเดีย และสยาม ซึ่งนับว่าเป็นประเทศที่มีความร้อน ส่วนประเทศที่มีความหนาวจัดยังไม่ปรากฏว่าช้างได้เกิดในประเทศนั้นเลย จึงเป็นการสมควรที่สัตว์ช้างจะได้รับความเอ็นดูจากมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากสัตว์ทั้งหลาย นอกจากนี้แล้วช้างเป็นสัตว์ที่ให้การรับใช้มนุษย์ในการลากเข็นขับขีในที่กันดารได้ดีกว่าสัตว์บางอย่างทั้งทำการหนักให้แก่มนุษย์ได้มากเมืองไทยของเราจัดว่าเป็นเมืองอุดมด้วยช้าง ถ้าเราจะแบ่งเมืองไทยเป็น 4 ภาค ก็จะได้เห็นว่า แต่ละภาคล้วนมีช้างป่าอาศัยอยู่ทั้งนั้นต่างแต่จะมีมากและน้อยกว่ากันเท่านั้น สถิติการเกิดและตายของช้างเรายังไม่สามารถจะสำรวจได้จำนวนที่ใกล้กับความจริงได้ จึงยังทราบจำนวนช้างที่แน่นอนไม่ได้ ช้างเป็นสัตว์ที่ใหญ่กว่าสัตว์ทั้งหลายก็ว่าได้ แต่การซ่อนเร้นตัวจัดว่าเป็นสัตว์ที่ซ่อนเร้นได้ดีที่สุด เมื่อเช่นนี้การสำรวจจำนวนช้างจึงทำได้ไม่ถนัดนัก อย่างไรก็ตาม เรามีความมั่นใจอยู่อย่างหนึ่งว่า สัตว์ช้างถ้าไม่ได้รับการพิทักษ์ตามควรแก่กาลแล้ว ในไม่ช้าสัตว์ช้างจะสูญสิ้นพันธุ์ลงก็ว่าได้ ที่ข้าพเจ้ากล่าวดังนี้เชื่อว่ามนุษย์จะมีอาวุธที่สังหารช้างดีขึ้นหรือหาของมันมีราคาดี ย่อมจะถูกการสังหารมากขึ้นเช่นนี้ก็ไม่หาไม่ โปรดอย่าลืมนึกว่าสัตว์ช้างเลือกที่เกิดทำนองพันธุ์ทุกชาติเหมือนกัน มนุษย์เราจะมีอาวุธดีสักปานใดก็ไม่เท่าการบุกรุกไล่ที่ดินทำลายป่า ซึ่งเป็นที่อาศัยของช้างโดยแปรที่อาศัยจากที่ป่าให้เป็นที่นาเรือกสวน คราวนี้ช้างต้องถูกเบียดกรอในถิ่นที่เคยอยู่เคยกินเคยเกิด ถูกมนุษย์ขับไล่รังแกกันเรื่อยไป ความผาสุกของช้างก็คับขันยิ่งขึ้น กระทำให้ชีวิตที่เคยได้รับความสุขยืนยาวมาแล้วหดสั้นลงสิ้นแม้แต่ความบันเทิงใจซึ่งเป็นบ่อเกิดของการสืบพันธุ์ก็ไม่จำเริญแพร่หลายนี้จัดว่าเป็นกิจการสำคัญยิ่งที่รัฐบาลจะให้การคุ้มครองในเรื่องรักษาป่าที่อยู่ที่เกิดของช้างยิ่งกว่าการควบคุมอย่างอื่นซึ่งเป็นเพียงฝอยพลความ นอกจากสัตว์ช้างนี้แล้ว แม้แต่สัตว์อื่น ๆ ก็ดี ถ้ารัฐบาลไม่ริบขวนขวายถึงการป้องกันเขตป่าโดยปันไว้เป็นที่สำนัของสัตว์ได้แล้ว ไม่ก็ปีเมืองไทยจะหาสัตว์รอดเขาไม่ได้ หรือคนไทยที่เกิดมาภายหลังอาจจะไม่รู้จักสัตว์ในเมืองไทยว่ามีอะไรบ้าง จึงเป็นการสมควรและถึงเวลาแล้วที่รัฐบาลจะให้การคุ้มครองความผาสุกแห่งสัตว์ให้เกิดความสืบพันธุ์ให้มีอายุยืนยาวแก่สัตว์ช้างและสัตว์อื่น ๆ ด้วยวิธีกันป่าที่อยู่ของสัตว์ไว้

ส่วนหนึ่งต่างหากจากการเพาะปลูกของมนุษย์โดย อนึ่งเพื่อความสะดวกและป้องกันความสนเท่ห์ของศัพท์ช่างและเครื่องอุปกรณ์ในการช่างบางคำบางอย่างที่ควรทราบไว้ดังนี้

- 1) ช่างพลาย ได้แก่ ช่างตัวผู้มีงา 2 งา
- 2) ช่างเอก ได้แก่ ช่างตัวผู้ที่มีงาข้างเดียว จะเป็นชายหรือชวาก็ตาม (ตามตำราของหลวงดูเหมือนให้คำอธิบายและเรียกชื่อต่าง ๆ กับหลายอย่าง)
- 3) ช่างสึดหรือช่างดอ ได้แก่ ช่างตัวผู้ที่มีขนายข้างเดียวหรือสองข้างอย่างช่างตัวเมีย แต่ถ้าไม่มีขนายเสียเลยนิยมเรียกกันว่า สึดมิด
- 4) ช่างพัง ได้แก่ ช่างตัวเมียที่มีขนาย 2 ข้าง หรือข้างเดียวหรือไม่มีเลย
- 5) พลายแม่ ได้แก่ ช่างตัวเมีย มีขนายยาวและโตกว่าขนายช่างพังธรรมดา แต่รูปทรงคล้ายขนายมากกว่างา
- 6) แม่ปะแหรกหรือแม่ตำแหรก ได้แก่ ช่างพัง แต่เป็นช่างใหญ่คุมโขลงหรือฝูง
- 7) ช่างโหลง ได้แก่ ช่างฝูง
- 8) ช่างอุทาม ได้แก่ ช่างที่ถูกเลี้ยงรักษาโดยมีเจ้าของแล้วภายหลังได้ปล้นหนีไป
- 9) ช่างเซลย ได้แก่ ช่างที่ถูกจับมาได้ด้วยกำลังช่างต่อ

ปลอกช่าง

- 1) ปลอกทำด้วยหวายหรือเถาวัลย์
- 2) ปลอกทำด้วยโซ่
- 3) ปลอกทำด้วยเหล็กอย่างวงแหวน ในปลอกหนึ่งแบ่งเป็น 2 ท่อน
- 4) ปลอกช่างทำด้วยเหล็กแบน มีหยักเป็นฟันปลา สำหรับใช้ใส่ช่างที่ชอบหนี เรียกว่า “ปลอกกระแจะ”

เครื่องอุปกรณ์ในการคล้องช่าง

- 1) เชือกบาศ ได้แก่ บ่วงสำหรับคล้องช่าง
- 2) ไม้คั้นจาม ได้แก่ ไม้สำหรับถือในเวลาทำการคล้องช่าง
- 3) ทามคอ ได้แก่ เชือกหนังสำหรับมัดคอช่างป่า
- 4) สายลำโพง ได้แก่ ลวดสังกะสีชนิดเกลียว หรือเชือกหนังสำหรับโยงจากคอช่างติดกับต้นไม้หรือคอช่างบ้าน
- 5) ทวน สำหรับใส่ปลายสายลำโพงทำด้วยเหล็กให้หมุนได้สำหรับกันเชือกหรือลวดหักคอ
- 6) หางกระแซง ได้แก่ เชือกหนังหรือเชือกผูกมาจากรัดประโคนสำหรับควายช่างยึดถือ

- 7) สายรัดประโคน ได้แก่ สายรัดทึบม้า สำหรับผูกแหง หรือภาชนะใด ๆ บนหลังช้าง
- 8) สายชนก ได้แก่ เชือกผูกคอช้างแทนสายโคลนของม้าและสำหรับแขวนปลอกซึ่งทำด้วยหวายหรือเถาวัลย์

ชื่อผู้จับขี่ช้าง

- 1) ปะติยาย หรือ ปาทิยาย ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญในการจับช้างซึ่งนิยามกันว่าต้องจับได้ช้างป่าไม่น้อยกว่า 10 ช้างขึ้นไป และสามารถนำพาและควบคุมพวกจับช้างด้วยกันไปทำการแทรกโพนในป่าได้ทั่วไป ฐานะเทียบเท่าแม่ทัพ
- 2) ครุบา คล้ายกันกับ ปะติยาย มีความสามารถเท่า ๆ กันแต่อาวุโสหย่อนลงมากกว่าปะติยาย เทียบเท่าผู้บัญชาการ
- 3) หมอช้าง ได้แก่ ความรู้ซึ่งได้รับการฝึกหัดมาแล้วไม่น้อยกว่า 3 ปี ทั้งได้ประสิทธิ์หรือครอบ คือ ขึ้นครุมาแล้ว
- 4) ปะติยาย ครุบา หมอช้าง ทั้ง 3 อย่างนี้ ในเวลาจับขี่ช้างอยู่ที่คอช้าง
- 5) ความรู้ ได้แก่ ผู้นั่งท้ายช้าง มีหน้าที่ช่วยเหลือรับใช้ปะติยายครุบา และหมอช้าง แต่ไม่สิทธิ์ที่จะทำการคล้องช้างได้เลย
- 6) พวกช่างต่อ ทางจังหวัดชัยภูมิ สุรินทร์ ได้มีลัทธิวางไว้เป็นข้อบังคับอย่างหนึ่ง เรียกว่า “เข้ากรรม” ถ้าจะแปลก็ตรงกับ “เข้าวินัยหรือถือศีล” ถือกันเคร่งครัดมาก ก่อนทำการแทรกโพนช้างพวกนี้ต่างเข้ากรรม

ทั้งหมอมและความรู้ผู้ใดทำผิดวินัยผิดศีล ถือว่า “กรรมแตก” คือ ศีลขาดต้องแก้ด้วย “บรรพชา” คือ บังคับให้บวชเณรเสียครู่หนึ่งยามหนึ่งแล้วก็ให้ลาจากบรรพชาแลอยู่กรรมกันต่อไป ตัวยกรรมหรือตัวศีลที่ทุกคนเมื่อเข้ากรรมจะต้องปฏิบัติ มีเป็นต้นว่า

- 1) ภรรยาของหมอมและความรู้ผู้อยู่เฝ้าเคหะสถานทางบ้าน ต้องไม่แต่งกายโอ้อวด ต้องไม่ใช้เครื่องหอม ต้องไม่ใช้น้ำมันทาผม ถ้าขึ้นทำเมื่อช้างติดบ่วงบาศแล้วอาจหลุดหนีไปได้ ทางสันนิษฐานน่าจะเป็นอุปายป้องกันไม่ให้ภรรยาของหมอมและความรู้ผู้ไปหากินไกลคบชู้
- 2) ทรัพย์ คือ เงินที่หมอมและความรู้จะติดตัวพาไปทำการแทรกโพนต้องมีไปไม่เกิน 1 ตำลึง หรือน้อยที่สุดเป็นตี ทางสันนิษฐานเข้าใจว่าจะให้มีการประหยัดการใช้จ่าย หรือถ้ายอมให้มีเงินมีทองติดตัวมากไปอาจเป็นชนวนก่อให้เกิดเหตุการณ์ไปทำการอยู่นั้นก็ได้
- 3) บรรดาซากของช้างตลอดจนงา เมื่อช้างตายแล้วจะเป็นช้างป่าก็ดี ช้างบ้านก็ดี ห้ามไม่ให้แตะต้อง ทางสันนิษฐานนี้น่าจะเป็นอุปายไม่ให้ฆ่าช้างหรือเกรงโรคของช้างที่ตายจะติดต่อกถึงหมอมและความรู้ตลอดจนช้างที่พาไปด้วยนั้น

- 4) การพักแรม ห้ามไม่ให้พักในเคหะสถาน ทางสันนิษฐานน่าจะป้องกันเหตุการณ์ทั่วไป
- 5) พวกหมอ และควายก่อนรับแลกเปลี่ยนวัตถุใดจากมือเทศหญิงห้ามไม่ให้สัมผัสโดยตรง ทางสันนิษฐานน่าจะป้องกันเหตุการณ์เฉพาะเทศหญิงกับชายอาจมีเรื่องมีราวต่อกันได้ง่าย

ส่วนข้ออื่น ๆ ยังมีอีกมาก กับยังมีคำพูดอีกพวกหนึ่งสำหรับใช้เฉพาะในเวลากำลังทำการติดตามจับช้างป่า คำพูดนี้มีประมาณ 50 - 60 คำเป็นอีกภาษาหนึ่ง ถ้าจะเรียกว่า คำโค้ต ก็เห็นจะไม่ผิด เมื่อเสร็จจากการติดตามช้างแล้วต่างก็ตั้งใช้คำโค้ตเหล่านี้ คำโค้ตนี้ข้าพเจ้าจำได้บางคำ

- 1) กินเข้า เรียกว่า กินกรวด
- 2) ขนบเคอะ หมายความว่า รอยช้างแต่จะเป็นรอยเก่าหรือใหม่ข้าพเจ้าจำได้ไม่แน่นอน

ถ้อยคำเหล่านี้จะมีไว้เพื่อประโยชน์อะไรยังสันนิษฐานไม่ออก ถ้าจะคิดว่ามีเพื่อไว้ไม่ให้ช้างเข้าใจคำพูดของคนเรา ถ้าเช่นนั้นก็น่าจะหนักไปนักกระมัง เพราะแต่คำพูดของคนเราธรรมดา ช้างก็ไม่สามารถจะล่วงรู้ได้ตลอดไปเสียแล้ว มีความจำเป็นอะไรเล่าถึงกับจะต้องผูกภาษาขึ้นใหม่อีกภาษาหนึ่ง ข้อนี้ข้าพเจ้าก็เคยไล่เรียงแล้วต่างก็ขัดกันว่าใช่ ๆ กันมาอย่างนี้แต่ครั้งบรรพบุรุษหลายชั่วคนมาแล้ว กลายเป็นคำให้การอย่างอากาศธาตุไปไม่ได้ ความแน่ชัดว่าอะไร

คำโค้ตที่ว่ามาแล้วก็ดี ข้อวินัยของกรรมก็ดี แม้มีความประสงค์ใคร่ทราบจะเรียกพวกต่อช้างทางสุรินทร์หรือชัยภูมิมาซักถามก็คงจะได้ความแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ส่วนข้าพเจ้ายอมสภาพเพราะเรื่องมานานเสียแล้ว

สันหลังช้าง

- 1) แปะ ได้แก่ สันหลังช้าง
- 2) แปะก้านกล้วย ได้แก่ รูปสันหลังตั้งก้านกล้วย จัดว่าเป็นสันหลังที่งามดีมาก รูปทรงดังคันหวี
- 3) แปะพูนสนาม ได้แก่ สันหลังที่โค้งขึ้นคล้ายรูปพูนดินที่ขุดขึ้นแล้วทิ้งไว้บนดิน
- 4) แปะพนม ได้แก่ สันหลังที่คดคล้ายรูปภูเขาตั้งไว้
- 5) แปะบรรทัด ได้แก่ รูปสันหลังชื่อคล้ายไม้บรรทัด
- 6) แปะตก ได้แก่ สันหลังเตไปตอนท้ายคล้ายม้าท้ายตัด
- 7) แปะขาด ได้แก่ สันหลังขาดเป็นกระท่อนกระแท่น
- 8) แปะปราสาท ได้แก่ สันหลังโค้งขึ้นตั้งรูปปราสาท

ขอเบ็ด

ขอเบ็ดนี้ทำด้วยเหล็กรูปทรงคล้ายเบ็ด โตเท่าเบ็ดขนาดใหญ่ ยาวขนาด 1 คืบ แต่ไม่คม ปลายขอเบ็ดใช้เชือกควั่นเป็นเกลียวขนาดเท่าสายเบ็ดอย่างใหญ่ เกี่ยวที่โคนใบหูสำหรับจูงพาเดินไป ขอเบ็ดนี้จะใช้แต่ข้างที่คั่นเชือกและแทนการจับใบหูจูงไป นิยมใช้แต่ข้างเดียว

เครื่องอาสนะสำหรับนั่งบนหลังช้าง

- 1) ขาหมา ใช้ไม้ทำเป็นขาไขว้กัน 2 ขา คล้ายเตียงแขกเฝ้ายาม แต่สั้นกว่ายาวราว 1 ศอก แล้วแต่ข้างเล็กใหญ่ สำหรับคนอาศัยนั่งบรรทุกของ ลากไม้
- 2) แหียง ใช้ทำด้วยไม้ มีขาไขว้กันแต่กรุด้วยแผงไม้ไผ่สานภายในมีแคร่สำหรับนั่งหรือ บรรทุกของ และมีลูกกรงทำเป็นซี่กันของตก
- 3) กูบ เหมือนกับแหียง แต่เพิ่มประทุนขึ้น มีรูปทรงต่าง ๆ กันเป็นต้นว่า ทรงแมลงดา ทรงประทุนตัด
- 4) ห่วง ทำด้วยหวายโปร่งขดไปขดมารูปทรงคล้ายแหียงไม่มีประทุน สำหรับคนขี่หรือ บรรทุกของได้ ห่วงนี้เบาดีมาก ดูเหมือนจะเป็นของพม่าหรือของชนชาติอื่นไม่ใช่ของไทยเรา

เกยช้าง

เกยช้าง ทำด้วยเสาไม้จริงหรือไม้ไผ่ที่แข็ง ๆ ก็ได้ ปลูกเป็นรูปกว้างขนาด 2 ศอก 4 เหลี่ยม สูงขนาดทั่วไป 4 ศอก มีพื้นทำด้วยฟากไม้ไผ่หรือกระดานก็ได้ มีบันไดขึ้น 1 บันได มีลูกกรง ตอนบน 4 ด้าน ส่วนด้านช่องบันไดขึ้นและด้านทางที่จะขึ้นช้างเว้นช่องว่างไว้พอพาดบันไดและก้าว เท้าขึ้นหลังช้างได้สะดวก ทำไว้สำหรับก้าวขึ้นลงบนหลังช้างนิยมใช้สำหรับเจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่ ส่วนชื่อของช้างและลักษณะอย่างอื่น ๆ นอกจากนั้นเชื่อว่ายังมีผู้รู้อีกมากหลาย เข้าใจว่ากรรมช้างต้น หรือกรรมพระคชบาลคงมีตำรับตำราไว้แล้วที่ได้ยกมากล่าวโดยสังเขป ณ ที่นี้ จัดว่าเป็นศัพท์สามัญอาจ ผิดพลั้งหรือผิดเพี้ยนต่างเมืองต่างภาษากันไปอีก เหลือที่จะจัดสรรมาให้ครบถ้วนทุกประการ

เสนียดของช้าง

- 1) หางขอกอนม คือ หางงอคคล้ายขอช้าง แต่ที่ค่อมมีหัวนมยื่นออกมาพอเห็นได้
- 2) สับประโยค คือ ช้างที่ควรจะยืนนิ่งอยู่โดยปกติ แต่แทนที่จะยืนนิ่งเช่นนั้นกลับส่ายหัว และตัวไปทางหน้าและหลังอยู่เป็นเนืองนิตย์
- 3) หางปัดสั้น คือ หางยาวไปจนจดดิน เวลาใช้หางแกว่งไกวไปมา มักนำสิ่งโสโครกขึ้นมา เปื้อนเปรอะคนบนหลัง

4) ทางเงิน คือ หางสั้นเกินไปแล้วดูไม่งาม แม้จะมีไว้สำหรับปิดแมลงและสัตว์ที่ไต่ต่อมาก็ไม่มีใครได้ประโยชน์

นอกจากนี้ได้ทราบว่ายังมีอีกหลายอย่าง เรียกชื่อต่างกันเหลือความทรงจำ

ช่างตามสภาพธรรมชาติ

สัตว์ช่างชอบอยู่ในที่ร่มเย็นเช่นตามลำห้วยในเขาและชอบในที่ที่มีโคลนมีน้ำอย่างเดียวกับกระบือ แต่ธรรมชาติของสัตว์โดยทั่วไปเกือบจะว่าได้ว่าสัตว์ทุกอย่างถ้าไม่มีมนุษย์รบกวนแล้วชอบอยู่ในท้องทุ่งยิ่งกว่าป่าดง เหตุที่เป็นเช่นนี้เห็นจะเนื่องมาจากการหาอาหารในท้องทุ่งได้ดีกว่าป่าดง เมื่อไม่กี่ปีมานี้เราจะพบช่างในถิ่นแถวคลองรังสิต และทุ่งนครนายก บัดนี้ช่างเหล่านั้นได้หายไปหมดแล้วนี้เป็นพยานที่ชี้ให้เห็นได้อย่างหนึ่ง แต่ที่ช่างต้องการที่อาศัยในป่าดงเพื่อต้องการความเย็นทั้งเลือกอาหารที่หนัก เช่น เถาวัลย์และใบไม้ดีกว่าท้องทุ่งแต่ในเวลากลางคืนหรือในตอนบ่ายช่างจะลงมาอาศัยในท้องทุ่งเพราะเหตุที่ได้อากาศที่เย็นแล้วและได้อาหาร คือ หญ้าซึ่งเป็นอาหารที่เขา แต่ถ้าท้องที่ใดไม่มีท้องทุ่งมีแต่ป่าแดงปดงดงนี้ ในเวลากลางคืนช่างชอบออกหากินในป่าแดงอย่างเดียวกับในท้องทุ่งเหมือนกัน เมื่อจวนสว่างช่างก็พากันกลับอาศัยในดงด้วยเหตุมีที่หลบซ่อนตัวและได้อากาศที่เย็นสบายกว่าป่าแดง แต่ถ้าเป็นป่าทุ่งที่มีหญ้าพงรกและมีต้นไม้อาศัยพอพักร้อนได้และไม่มีมนุษย์ไปรบกวนแล้ว สัตว์ช่างก็ชอบอาศัยอยู่ในท้องทุ่งตลอดวัน เว้นแต่คราวฤดูลูกไม้สุกกี้พากันเข้าดงเพื่อหาลูกไม้กินในเวลากลางวัน ซึ่งเข้าใจว่าลูกไม้เหล่านั้นจะเป็นอาหารพิเศษ สำหรับช่างและสัตว์อื่น ๆ ก็ว่าได้เช่นฤดูลูกกระท้อนและฤดูหน่อไม้ เป็นต้น

วิธีจับช่างป่า

แบ่งการจับช่างออกเป็น 4 อย่าง

อย่างที่ 1 จับโดยวิธีขับไล่กลางแปลง หรือที่เรียกว่า “โพนแทรก” หรือ “แทรกโพน”

อย่างที่ 2 ตั้งคอกหรือเพนียดจับในท่าเลซึ่งช่างเคยหากินในชอกเขาอันเป็นทางที่ช่างเคยเดิน เคยอาศัย เลือกจากที่แคบหรือที่ถี่

อย่างที่ 3 จับโดยวิธีขุดหลุม คือ ลวงให้ช่างตกหลุม

อย่างที่ 4 จับในน้ำโดยวิธีใช้เชือกคล้องคอในที่นั่งน้ำลึก ใช้เรือเป็นพาหนะขับไล่

อย่างที่ 5 จับช่างลูกบ้าน

ตามลักษณะการจับช่างทั้ง 5 อย่างนี้ ในพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช่างป่าพระพุทธศักราช 2464 อนุญาตให้จับช่างได้ตามวิธีการอย่างที่ 1 และที่ 2 เท่านั้น ส่วนการจับช่างอย่างที่ 3 ที่ 4

ไม่ได้กล่าวไว้ในพระราชบัญญัตินี้วิธีการจับอย่างนี้เห็นจะมีน้อยคนที่เคยได้ยินได้เห็นและเคยจับ ทั้งกฎหมายไม่อนุญาต ที่ได้ทำกันมาสำเร็จแล้วก็ด้วยอาศัยบุญญาบารมีของผู้มีอำนาจปรารถนาจะทำการทดลองดูชั่วคราวหนึ่งเท่านั้น แต่วิธีจับอย่างนี้ 5 เป็นของเอกชนผู้ใดเป็นข้าวของช่างก็มีสิทธิ์ จะทำได้ตามอำเภอใจ ไม่มีกฎเกณฑ์อย่างใดบังคับไว้ที่นำมากล่าวไว้ในที่นี้ก็เพื่อจะจรรยาจับช่างให้ทราบไว้โดยละเอียด มิฉะนั้นเผื่อจะมีผู้ถามถึงการจับช่างบ้านบ้างก็อาจจะพากันจำนนเสียก็ได้ จึงได้แบ่งการจับช่างอย่างนี้ 5 ไว้ในที่นี้เสียด้วย

การจับช่างอย่างนี้ 1 2 5 เป็นวิธีที่จับกันมาแต่โบราณกาลโดยถือกันว่าเป็นการเลี้ยงชีพของบุคคลจำพวกหนึ่งสืบกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ชั่วลูกหลานแหลน ผู้ใดมีลูกเป็นชายก็ให้ได้รับการฝึกหัดและฝึกฝนมาแต่อายุ 5 - 10 ขวบ เมื่ออายุล่วงถึง 18 - 19 ก็ได้รับความชำนาญออกติดตามบิดาและพี่น้องไปทำการจับช่างได้ทีเดียว การเลี้ยงชีพของคนจำพวกนี้ในบัดนี้ก็ยังคงทำกันเรื่อยมา พวกที่ช่างของในวิธีการอย่างนี้ 1 และที่ 2 - 5 นี้เท่าที่ทราบมาได้แก่ชาวเมืองชัยภูมิสุรินทร์ ดูเหมือนจะหาชาวเมืองอื่นเสมอเหมือนได้ยาก

เครื่องอุปกรณ์ในการจับช่าง

ก่อนที่พวกเขาจะออกทำการแทรกโพนหรือจับช่างในคอก พวกเขาจะต้องเตรียมการพันเชือกสำหรับทำเป็นบ่วง เพื่อคล้องเท้าช่าง เรียกกันว่า “เชือกบาศ” แต่แท้จริงไม่ใช่เชือกซึ่งทำด้วยปอหรือป่านทำด้วยหนังกระปือ ยิ่งได้หนังกระปือปานว่าเหนียวที่สุด ก่อนที่จะทำการควั่นต้องรีวหนังกระปือจักซอยออกเป็นเส้น ๆ ทำนองเดียวกับการพันเชือกหนังกระปือตามธรรมดา ขนาดกว้างขึ้นหนึ่งไม่เกิน 2 นิ้ว แต่ความยาวนั้นแล้วแต่แผ่นหนัง ถ้าจะต้องการใช้เชือกขนาดนี้ยาวเท่าใดก็ต่อแผ่นหนังออกไปเท่านั้น จะต่างกันด้วยวิธีทำให้เกิดความขลังโดยนิยมกันมาว่าการพันเชือกบาศต้องประกอบด้วยทองคำ คือ ใช้ทองคำหนักประมาณ 1 ทุน หรือ 1 หลีมากบ้างน้อยบ้างตามความพอใจใส่ไว้ในเกลียวเชือกหนัง ถ้าทำได้ตามวิธีนี้ถือกันว่า หมานหรือขลังดีมากความยาวและความใหญ่ของเชือกบาศนี้ต้องแล้วแต่ช่างต่อเป็นเกณฑ์ คือว่าช่างต่อเล็กก็ต้องใช้เชือกบาศเล็กและสั้นลงมาตามขนาดของช่างต่อนั้น ๆ แต่อย่างน้อยในเส้นหนึ่งของเชือกบาศต้องยาวไม่ต่ำกว่า 10 วา ความยาวของเชือกบาศย่อมทำให้ช่างต่อเบาแรงในเวลาคล้องติดช่างป่าแล้ว และใช้ควั่นเป็นชนิด 3 - 4 เกลียว การจับช่างป่าก็ต้องอนุโลมการจับได้แต่เสมอเบาเสมอไหลของช่างต่อ จะจับโตเกินกำลังมากนักช่างต่อและเชือกบาศก็ทนไม่ไหวที่นิยมขนาดการจับช่างป่ากันว่าดีที่สุดนั้น 3 คอกคือถึง 4 คอกเป็นเหมาะแก่การเลี้ยงรักษาและฝึกหัดทั้งไม่ใคร่ตาย ถ้าจับช่างขนาดสูงกว่านี้ การเลี้ยงรักษาทำได้ไม่ใคร่ดี ช่างมักผอมช้ำและตายเสียในระหว่างฝึกหัดโดยมาก หากว่าจะพันการฝึกหัดไปได้แล้ว การปรนปรีอให้แข็งแรงต้องกินเวลาเป็นปี ๆ ผิดกันกับการจับช่างขนาดย่อม แต่การจับช่างที่ต่ำกว่า 3 คอก ลงมา

สัญญาาระหว่างผู้จับกับรัฐบาล รัฐบาลมักรังเกียจไม่อนุญาตให้จับ เพราะถือว่าช่างบางตัวยังไม่อดนม แต่ที่จริงก็เป็นเช่นนั้น แต่ถ้าจับได้เล็กขนาดนี้เลี้ยงรักษาก็ง่ายไม่ใคร่ตาย แต่เสียเวลานานปีกกว่าจะใช้งานได้ พวกจับช่างจึงไม่ปรารถนาที่จะจับช่างเล็ก เพราะต้องเสียเวลาการเลี้ยงดูป่วยการมาก นิยมจับขนาดใหญ่ ๆ เมื่อฝึกหัดเรียบร้อยแล้วก็จำหน่ายและทำการได้ทันใจ

เมื่อเสร็จจากการฟันเชือกบาศแล้วก็ต้องเตรียมการควั่น “ทามคอ” สำหรับใช้มัดที่คอช่างป่าเพื่อจะนำมายังสำนักใช้ทามคอมัดโยงกับคอช่างต่อเสียก่อนแล้วจึงปลดเชือกบาศที่คล้องติดเท้าช่างออก ต้องเตรียมสาย “ลำโยง” สำหรับใช้โยงจากคอช่างป่าติดกับกิ่งต้นไม้ สายลำโยงนี้จะใช้เชือกหนังอย่างเชือกบาศก็ได้ แต่ต้องทำให้โตมาก มิฉะนั้นมักทนกำลังช่างไม่ไหว แต่การใช้เชือกหนังอย่างเชือกบาศนี้ถ้าเป็นฤดูแล้ง ก็ใช้การได้ดี แต่ถ้าเป็นฤดูฝนมักเปียกหมด สู้ทำด้วยลวดสังกะสีชนิดเป็นเกลียวไม่ได้ ทนทั้งน้ำทั้งแล้ง และปลายลำโยงนี้เวลาจะมัดกับคอช่างต่อต้องให้ดินได้ไม่เช่นนั้นอาจทำให้เชือกหรือลวดสังกะสีเป็นเกลียวหักคดขาดได้ ที่ดีที่สุดปลายลำโยงใช้เหล็กเจาะเป็นรูสำหรับให้สายลำโยงหมุนได้รอบตัวอย่างนี้ เรียกว่า “ทวย” นิยมกันว่าเป็นแบบที่ดีที่สุดทั้งทนทานด้วยที่คอช่างต่อต้องมีสายชนกักด้วยเชือกขนาดกว้าง 4 นิ้ว คล้ายกับสายรัดที่บีบมาความยาวต้องแล้วแต่คอช่างเล็กหรือใหญ่ ตอนบนคอและข้างคอทั้งสองข้างใช้ถักด้วยเส้นเชือก แต่ตอนใต้คอลงไปใช้ทองเหลืองควั่นเป็นเกลียว และมีแหวนทองเหลืองสลักกัน นี้ไม่แต่ประดับความงามอย่างเดียวยังใช้หัวแม่เท้าของหมอที่ขี่คอช่างอาศัยกระดิกเท้าแทนโกลนอานม้าอีกด้วย สายชนกนี้จัดว่าเป็นชีวิตของหมอช่างอย่างหนึ่ง เพราะในเวลาทำการจับช่างเข้าที่ค้ำชันเป็นต้นว่าถูกช่างป่าไล่หรือแทงมากก็ใช้เท้าสอดเข้าได้ชนกนี้ แล้วห้อยโหนตัวลงมาแอบอยู่ข้างคอช่างต่อเพื่อให้พ้นอันตราย ถ้าไม่มีสายชนกนี้แล้วควรจับขี่หรือหลบหลีกก็เท่ากับขาดที่มั่นไป ที่ว่าตอนบนของคอช่างที่ถักด้วยเส้นเชือกนั้นทำไว้ให้แบนเพื่อหมอที่ขี่คอช่างได้นั่งทับบนสายชนกไม่เจ็บกัน สายชนกนี้ใช้โยงติดต่อมาเป็นปลายเชือกบาศที่กล่าวมาแล้ว ในเวลาที่ใกล้จะถึงตัวช่างป่าหรือเห็นตัวช่างป่าแล้ว พวกหมอช่างต่างก็พากันเตรียมตัว เรียกว่า “พับสะตง” คือ ใช้ปลายของเชือกบาศที่จะคล้องเท้าช่างมามัดติดกับสายชนกที่วางมาขึ้นเสร็จแล้วจึงเข้าทำการจับช่างต่อไป ยังมีสายกระแจะอีกเส้นหนึ่งทำด้วยเชือกหนังยาวประมาณ 3 - 4 ศอก แล้วแต่ช่างสูงต่ำ โดประมาณเท้าข้อมือ นิยมใช้ไม้ที่เรียกว่า ไม้คล้องหรือไม้พลอง เพราะเป็นไม้เนื้อเหนียวเสี้ยนปลายติดกับบ่วงของเชือกบาศ บ่วงของเชือกบาศนี้ตามศัพท์ของพวกช่างเรียกกันว่า “ใบบาด” ใช้ไม้คั้นจามนี้สวมที่โคนของใบบาด และใช้ลูกสลักตรึงไว้ให้แน่น ส่วนตอนกลางและตอนปลายของไม้คั้นจามใช้หวายมัดเป็นระยะ ๆ ไปจนสุดไม้คั้นจาม ที่ทำเช่นนี้ก็ประสงค์จะให้เส้นของเชือกบาศแข็งทำนองเดียวกับบ่วงคล้องตุ๊กแก นอกจากนี้แล้วการเตรียมการเบื้องต้นสำหรับบรรทุกไปบนหลังช่างต่อก็ไม่มียะไรอีก นอกจากการกดเชือกบาศบนหลังช่างต้องแบ่งออกเป็นสองขา เพื่อให้เชือกบนหลังช่างได้สนิทไม่เกะกะกับการเดินทางฝ่าหนาม เมื่อขดเชือกบาศได้เรียบร้อยแล้วต้องใช้หวายมัดเส้นเชือกบาศเป็นเปราะ ๆ ขดหนึ่งประมาณ 4 - 5 เปราะ ที่ต้องใช้หวายมัดเป็น

เพราะ ๆ เช่นนี้ไม่เพียงแต่จะให้เรียบร้อยอย่างเดียว หวายที่มัดนี้จะทำประโยชน์ให้ใบบาดหรือบ่วงที่ติดเท้าข้างป่าอยู่นั้นไม่คลายหลุดได้ง่าย เพราะเหตุเมื่อข้างป่าถูกติดบ่วงที่เท้าแล้วก็วิ่งหนีโดยแรง ในระยะที่เชือกบาศคล้อออกไปเพราะหนึ่ง ๆ ของหวายที่มัดไว้ก็เท่ากับเป็นสปริงให้บ่วงบาศรัดเท้าข้างให้แน่นยิ่งขึ้น กระนั้นก็ดีเมื่อข้างป่าวิ่งจนสุดเชือกบาศแล้วหลายที่มัดเป็นเพราะ ๆ ขาดหมดแล้วปลายห้วงบาศที่ติดกับเท้าข้างอาจคลายออกทำให้ข้างหลุดไปได้ เหตุอย่างนี้เคยมีเสมอ ๆ ฉะนั้นการแต่งบ่วงใบบาดต้องคอยตรวจตราตัดรูปทรงคงที่อยู่เสมอ

การต่อหรือคล้องข้างนี้บางคนซึ่งไม่เคยไปเห็นอาจจะเข้าใจผิดไปว่าคงต่อข้างอย่างเดียวกับต่อนก คือ เอาข้างต่อไปผูกไว้แล้วก็ปล่อยให้ข้างป่าเข้ามาหาจึงจับเอาขึ้นอย่างหนึ่ง กับอีกอย่างหนึ่งการคล้องข้างคงจะพาดคล้องที่คออย่างเดียวกับการคล้องตุ๊กแก สองอย่างนี้อย่างที่ 1 เป็นผิดแท้เพราะไม่ได้ต่ออย่างนก แต่อย่าง 2 การคล้องที่คอจะใช้แต่คล้องในน้ำลึงจะคล้องที่เท้าไม่ได้ นอกจากนั้นการต่อหรือคล้องข้างด้วยวิธีใช้เชือกบาศแล้ว ใช้คล้องที่เท้าซ้ายหรือขวาของเท้าหลัง ยิ่งกว่าเท้าหน้าทั้งสอง การคล้องเท้าหลังก็เพราะเหตุเวลาทำการแซกโพนกลางแจ้งหรือจับในคอกข้างต่อต้องวิ่งไล่ตามหลังข้างป่าจึงคล้องถูกเท้าหลังมากกว่าเท้าหน้าและการคล้องต้องให้บ่วงบาศแทงเข้าไปในระหว่างขาหลังทั้งสองไม่ใช่แทงจากภายนอกของขา เพราะการคล้องภายนอกคล้องไม่มีใครผิด

การสืบเสาะติดตามหาข้างป่า

ตามธรรมดาข้างป่าเคยอยู่ในถิ่นใดก็อยู่ในถิ่นนั้นเสมอ เว้นแต่จะมีมนุษย์ไปรบกวนฆ่าฟันหรือรุกที่อยู่เมื่อนั้นแหละข้างจึงจะร้างถิ่นไปเสียที่อื่น เมื่อพวกต่อข้างทราบที่อยู่ของข้างแล้วต่างก็พากันนำข้างต่อไปยังถิ่นนั้น ๆ ตามกำลังข้างต่อมากและน้อย เมื่อไปถึงที่อยู่ของข้างแล้วก็ก้าวสักรอยดูตามชายป่าระหว่างทุ่งกับดงที่ข้างเคยผ่านออกหากิน เมื่อได้พบรอยข้างแล้วจำเป็นต้องพิจารณาให้ดีว่ารอยข้างนี้เก่าใหม่เป็นข้างฝูงหรือข้างโพน ถ้าเป็นข้างโพนแต่รอยเท้าพอดิแก่การจับไม้ใหญ่โตเกินกำลังไปแล้วข้อต่อไปจะต้องตรวจตราให้ทราบว่ารอยนี้ช้านานมาที่วันแล้ว ถ้าเป็นรอยวันวานนี้แล้วก็ไม่ควรติดตาม ควรเลือกเฟ้นหารอยอื่นต่อไป (ถ้าข้างมีมาก) รอยที่ควรติดตามเรียกว่ารอยใหม่พอเหมาะแก่การที่จะติดตามได้ทันตัวก็คือรอยเมื่อคืนนี้ เมื่อได้รอยอย่างนี้แล้ว แล้วก็จำเรียกรอยกันเรื่อยไป ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า ซ่างกลางวันชอบอยู่ดงเมื่อได้จำเรียกรอยเข้าไปในป่าที่เป็นดงแล้วจำเป็นที่พิจารณาต่อไปว่าดงนั้นข้างหน้ามีป่าทุ่งอยู่หรือไม่ ถ้ามียอมเป็นธรรมดาของข้างต้องออกหากินในท้องทุ่งในตอนบ่ายหรือกลางคืน ถ้าเช่นนี้ควรพักการติดตามข้างป่าไว้พลางก่อนโดยทอดเวลาให้ข้างนั้นออกไปหากินในท้องทุ่งเสียก่อน เพราะการไล่จับในท้องทุ่งหรือป่าดงยอมจับได้ดีกว่าในดง หมดความวุ่นที่จับข้างต่อสามารถจะไล่ข้างป่าได้ตามความพอใจ ถ้าเป็นป่าดงจะจับได้ก็ด้วยวิธีตะครุบเอาเท่านั้น ถ้าเป็นกลางคืนป่าที่เป็นดงจะทำอะไรไม่ได้เลยแต่ถ้าเป็นป่าทุ่งหรือป่าดงจับในเวลา

กลางคืนเดือนหงายสะดวกมาก แต่ถ้าเป็นป่าโปร่งเช่นท้องทุ่งแท้ ๆ มีต้นไม้ประปรายจะจับในเวลาเดือนมืดก็จับได้สนิททั้งข้างป่าไม่รังเกียจด้วย

จับข้างป่ากลางแปลง ที่เรียกว่าแซกโพน หรือโพนแซกอย่างที่ 1

เมื่อติดตามไม่ทันตัวข้างป่าแล้ว ถ้าข้างไม่วิ่งหนีก็ต้องพยายามดูเท้าข้างจะยกขึ้นเมื่อใดก็ใช้บ่วงบาศคล้องเมื่อนั้น วิธีจับข้างที่นี้ไม่วิ่งหนีเช่นนี้จับยากกว่าข้างที่วิ่งเพราะเหตุว่าถ้าข้างวิ่งการทิ้งเชือกบาศคล้องเท้าข้างได้สะดวกมากดีกว่า ข้างที่ยืนหยุดนิ่ง ๆ อยู่แต่การจับในเวลากลางคืนจะเป็นเดือนมืดหรือเดือนหงาย การคล้องข้างก็ทำได้ด้วยความชำนาญ คือ ทำโดยประมาณแต่ถ้าไม่มีใครพลาด ผู้ที่ล่าของแก่การคล้องข้างนี้ ถ้าผู้ใดก็คล้องถึงสองครั้งขึ้นไปไม่ติดเท้าข้างป่าแล้วก็ต้องนับว่าเป็นฝีมือเลวมาก เมื่อคล้องติดแล้วก็ปล่อยให้ข้างป่าเข็นเชือกบาศไปจนสุดเชือกบาศ เมื่อเชือกบาศตึงแล้ว ผู้ที่ล่าก็ต้องพยายามตะแบงข้างต่อไว้ในขณะนั้น เพื่อให้ข้างป่าเกิดความล้าอ่อนกำลังลงในตอนนี้จะพึงสังเกตได้อย่างหนึ่งว่าทำไมข้างต่อจึงมีแรงดึงเอาข้างป่าไปได้ ข้างต่อต้องบรรทุกทั้งคนและเชือกบาศเต็มไปหมดบนหลังและอยู่ในบังคับบัญชาของหมอควาญอีกด้วยไม่น่าจะชนะข้างป่าได้เลย ข้อนี้ขออธิบายว่า ข้างป่าลากเข็นด้วยเท้า เพราะติดเชือกบาศที่ปลายเท้า ส่วนข้างต่อปลายของเชือกบาศอยู่ที่คอไม่ใช่เท้า จึงทำการได้แข็งแรงกว่ากันดังนี้ คราวนี้เมื่อเห็นว่าข้างป่าอดโรยมากนักแล้ว หมอที่ขี่ข้างต่อก็พยายามพาข้างต่อเข้าหาต้นไม้ขนาดเขื่อง ๆ เพื่อพันทันไม้ต้น ๆ ไว้เป็นการผ่อนแรงข้างต่อแล้วก็ปล่อยให้ควาญที่อยู่ท้ายข้างต่อลงจากหลังข้างต่อ เพื่อกระหวัดสายเชือกบาศติดกับต้นไม้โดยใช้เชือกเล็กอีกเส้นหนึ่งมัดเชือกบาศติดต้นไม้ไว้ถ้าไม่มีต้นไม้ก็นิยมใช้หลักขนาด 2 กำขึ้นไปเสี้ยมปลายให้แหลมแล้วใช้ตะลุมพุกตอกติดลงกับดินแทนการมัดกับต้นไม้หลักและตะลุมพุกนี้ถ้าเป็นป่าที่หาต้นไม้ไม่ได้ก็จำต้องตระเตรียมไปบนหลังข้างต่อให้พร้อม ในขณะนี้หมอที่ขี่ข้างต่อจะต้องทำการระมัดระวังความที่ลงไปอยู่ที่ดินนั้นให้มากที่สุด เพราะใกล้ต่ออันตรายมาก เมื่อควาญกระหวัดเชือกบาศกับต้นไม้หรือหลักเรียบร้อยแล้ว หมอที่ขี่ข้างต่อก็ต้องปลดปลายเชือกบาศที่ติดอยู่กับคอข้างต่อออกทันทีแล้วก็ขี่ต่อเข้าเทียบข้างป่า ตอนนี้เรียกว่า “โยนทาม” คือ จะคล้องคอข้างป่าติดกับคอข้างต่อ เมื่อคล้องคอหรือโยนทาม ได้สำเร็จแล้วก็ใช้ไม้คันทามซึ่งปลดจากใบบาศในเวลาที่คล้องเท้าครั้งแรกเหลืออยู่นั้น กระแทกลงตรงใบบาศที่ข้อเท้าข้างป่าเพื่อให้ใบบาศหลุดออกจากเท้าข้างป่า แต่ถ้าไม้คันทามหักเสียตั้งแต่ตอนต้นแล้วก็ต้องหากิ่งไม้อื่นใช้แทน เสร็จแล้วก็ผูกเชือกบาศทั้งหมดขึ้นบรรทุกหลังข้างต่อแล้วพาข้างป่าไปยังสำนักที่พักเมื่อถึงที่พักแล้วตอนนี้จะต้องหาต้นไม้ที่แข็งแรงสำหรับโยนข้างป่าให้ติดกับกิ่งต้นไม้ คราวนี้จะต้องใช้สายล้าโยนมัดติดกับกิ่งต้นไม้ใหญ่แล้วมาโยนกับคอข้างป่า เมื่อโยนเสร็จแล้วก็แก้เชือกที่มัดคอข้างต่อออกจากข้างป่า ข้างป่าจะถูกโยนอยู่กับกิ่งของต้นไม้ การโยนเช่นนี้ควาญจะต้องขึ้นไปบนต้นไม้ เพื่อหากิ่งไม้ที่มั่นคง ให้ได้ระดับสูงกว่าหลังข้างป่ายาวประมาณ 10 ศอกถึง 12 ศอก การโยนอย่างนี้ข้างป่าจะนอนไม่ได้เป็นอันตรายและเป็นการ

ทรมานเพื่อให้เกิดความอึดโรยยิ่งขึ้น ถ้าเป็นช้างใหญ่จะตื่นนอนมาก ก็จำเป็นต้องใช้หนามสะแกทำเป็นคอก สี่เหลี่ยมมัดตึงไว้กับเชือกที่คอเพื่อให้หนามสะแกตำคอกจะได้ไม่ตื่นนอนมากไปการโยงอย่างนี้กินเวลา ไม่น้อยกว่า 3 - 7 วัน มีข้อที่ควรระวังอีกข้อหนึ่งก็คือรากของต้นไม้ที่อาศัยโยงข้างป่าอยู่นั้นต้องเป็น ต้นไม้ชนิดไม่มีรากโผล่ขึ้นมาบนดินซึ่งจะทำให้เล็บของข้างเจ็บและหลุด ในระหว่างนี้ต้องหาหญ้า มาทอดทิ้งให้ข้างป่ากิน แต่อาหารเช่นกล้วย อ้อย มะพร้าวซึ่งเป็นอาหารที่ข้างชอบ ระหว่างนี้ไม่ควร ให้ข้างป่ากินอาจจะเกิดโรคผิ้อาหารหรือโรคเตาะ ท้องร่วง ในระยะโยง 2 วันแรก น้ำที่จะให้ข้างป่า กินก็ต้องให้สด เมื่อถึงวัน 3 - 4 แล้วจึงใช้ข้างต่อไปน้ำ คือ ปลอดภัยโยงจากต้นไม้มามัดกับคอกข้างต่อ นำไปให้กินน้ำและกินหญ้าบ้าง ต้องทำอย่างนี้กันเรื่อยไปจนกว่าจะทำพิธีเข้าซองสำหรับตกลอก ซึ่งจะได้บรรยายไว้ในการศึกษาต่อไป

จับข้างป่าด้วยการตั้งคอกหรือเพนียดอย่างที 2

การตั้งคอก หรือเพนียด ความสำคัญอยู่ที่เลือกทำเลให้เหมาะสม และต้องอยู่ในพื้นที่ ที่ข้างหากิน และอาศัยในที่นั้นเป็นเนืองนิตย์ การเลือกที่ชนิดนี้ต้องอาศัยชอกเขาหรือกิวเขาซึ่งเป็น ทางที่แคบ เพื่อประโยชน์ในการประหยัดการทำปีกกา และข้างจะหาที่หลีกเลี่ยงได้ยาก การลงทุนตั้ง คอกหรือเพนียดเป็นการหมดเปลืองมากอยู่ถ้าเลือกได้ทำเลซึ่งมีไม้ที่จะทำเสาเพนียดหรือคอกได้ ยากโดยต้องไปหาไม้จากที่อื่นไกลออกไปก็ยิ่งเปลืองค่าใช้จ่ายมากขึ้นเพราะไม้จะทำเสาเพนียดต้อง เป็นไม้มีขนาดไม่ต่ำกว่า 4 กำแต่ก็มีวิธีที่จะใช้เสาเพนียดให้เล็กลงได้โดยขุดเป็นสนามเพลาะภายในเสา เพนียดเข้ามาโดยรอบ ไร่ระยะเสากับสนามเพลาะประมาณ 3 คอก ที่ทำเช่นนี้หวังประโยชน์ไม่ให้ข้าง วิ่งแหกคอกหรือเพนียดออกไป คือ เมื่อวิ่งถึงสนามเพลาะเข้าก็ไม่กล้าจะข้ามสนามเพลาะนั้น ๆ สนาม เพลาะขุดลึกประมาณ 4 คอก กว้างประมาณ 3 คอก การตั้งเสาคอกหรือเพนียดต้องตั้งประชิดกันเป็น พืดเตี้ยและฝังลึกลงไปดินไม่น้อยกว่า 3 คอก และตรงปากประตูคอกต้องทำปีกกายื่นออกไปทั้ง 2 ข้าง อย่างโปะะปลาทุและตรงหน้าคอกต้องทำประตูไว้ให้เรียบร้อยแข็งแรง เมื่อข้างเข้าคอกแล้วคน ฝ้าประตูก็จะได้ทำการปิดประตูได้ทันที การจะวางรูปคอกและไว้ปีกกาเล็กโตเพียงใดต้องแล้วแต่ ทำเลในถิ่นนั้น ๆ การตั้งคอกหรือเพนียดนี้เมื่อตั้งเสร็จแล้ว ต้องทอดเวลาให้หมดกลิ่นโคลนนาน ๆ ยิ่งดี มีข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งจะต้องพิจารณาเรื่องน้ำและหญ้าในถิ่นที่ตั้งคอกนั้น กับอีกอย่างหนึ่งเมื่อ ไล่ข้างเข้าคอกแล้ว เจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่จะตรวจตราและอนุญาตให้จับจะต้องพร้อมเพรียงกับ เจ้าของคอก เมื่อได้รับคำบอกเล่าให้เข้าไปตรวจดูข้างในคอกเมื่อใดก็จำเป็นต้องรีบไปเมื่อนั้น มิฉะนั้น จะเป็นเหตุทำให้ข้างในคอกบอบช้ำล้มตาย เสียประโยชน์ด้วยกันทั้งฝ่ายผู้จับและผู้ให้จับ

การไล่ข้างเข้าคอกต้องใช้กำลังคนได้มากเท่าใดเป็นดี เมื่อเห็นว่าข้างเข้าอยู่ในทำเล ที่ตั้งคอกแล้วก็ให้คนล้อมประคองข้างให้เข้าไปในปีกกาของคอก ในขณะนั้นก็พร้อมกันโห่ร้องเพื่อให้

ข้างต้นวิ่งเข้าแนวระหว่างปีกกาทั้งสองข้างแล้วไล่ตรงเข้าคอกที่เดียวการไล่เข้าคอกดังนี้จะใช้คบเพลิงหรือประทัดช่วยให้ข้างต้นวิ่งเข้าคอกนอกจากเสียงคนอีกก็ได้

เมื่อข้างได้เข้าคอกแล้วก่อนอื่นเจ้าพนักงานจะต้องรีบพิจารณาทันทีว่าข้างตัวใดที่ไม่สมควรจะให้จับ ก็ต้องรีบกันออกโดยปล่อยจากคอกไปทันที เพื่อไม่ให้ข้างเหล่านี้ได้รับอันตรายบอบช้ำ

การจับข้างในคอกต่างกับการจับกลางแปลงก็ คือ การแซกโพนในคอกเมื่อคล้องติดเท้าและโยนทามคมัดติดกับคอข้างต่อได้เรียบร้อยแล้ว ก็นำออกจากคอก ไปโยงไว้กับต้นไม้เหมือนการจับข้างกลางแปลงความนิยมในการตั้งคอกเช่นนี้ ก็โดยเห็นกันว่าเมื่อข้างทั้งฝูงถูกไล่เข้าคอกแล้วผู้รับอนุญาตมีโอกาสเลือกข้างได้ตามความพอใจ นอกจากข้อสัญญาที่รัฐบาลผูกมัดไว้เท่านั้น และเป็น การไม่หนักแรงข้างต่อเที่ยวโพนแซกทุกหนทุกแห่ง แต่ก็มีข้อที่ไม่ดีอีกอย่างหนึ่งเหมือนกัน คือ ข้างต่อที่ใช้จับข้างป่าในคอกมักเช็ด ด้วยเหตุว่าข้างป่าที่อยู่ในคอกเมื่อถูกการรบกวนจับกุมก็ต้องมีการต่อสู้เป็นการจ้ำจวนจนใจจำต้องสู้เพราะไม่มีที่จะหลบหลีกไปทางใดแล้ว เข้ากับภาษิตที่ว่า “สุนัขจนตรอก” เป็นเหตุให้ข้างต่อเช็ดขยาตระอาใจ

การจับข้างโดยชุดหลุมอย่างที่ 3

การจับข้างด้วยวิธีการชุดหลุมลงเป็นการจับย่อย หลุมหนึ่งจะติดข้างป่าไม่เกิน 2 - 3 ตัว เป็นอย่างมาก เพราะการทำหลุมไม่ได้ทำใหญ่โต คือ ขนาดหลุมยาว 6 ศอก ลึก 5 ศอก กว้างไม่เกิน 1 วา ที่ปากหลุมทั้ง 4 ด้านต้องเซาะดินทำลึนเพื่อให้ได้ไม้คร่าวและไม้ปากอาศัยวางบนลึนนั่นวิธีทำ ฝาหลุมอย่างนี้คล้ายกับแคร่เรือที่ปูด้วยไม้ไผ่หรือปากเมื่อทำแล้วใช้ดินและใบไม้กลบทับบนปากหลุม เพื่อไม่ให้ข้างรังเกียจ

การเลือกที่ชุดหลุมทำนองเดียวกับการเลือกที่ตั้งคอกหรือเพนียดต่างแต่การชุดหลุมไม่เฉพาะจะต้องเลือกในที่ซอกห้วยหรือกึ่งเขา ทำเลจะเป็นป่าชนิดใดก็ได้ทั้งนั้นสำคัญอยู่แต่ที่เป็น ทางเดินของข้าง เรียกโดยศัพท์นักข้างว่า “ด่านข้าง” ซึ่งข้างเคยเดินไปมาหากินเสมอ ๆ เมื่อเลือกได้ที่ ตั้งว่ามานี้แล้วก็ลงมือชุดหลุมตามที่ได้อธิบายมาแล้วนั้นไว้กลางด่านข้าง คราวนี้ต้องอาศัยกำลังคน อย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 10 คน ช่วยกันไล่ข้างให้ตื่นและประคองข้างให้เดินเข้าแนวด่าน เมื่อเห็นว่าข้าง จวนจะถึงหลุมพรางที่ชุดไว้ก็โห่ร้องกันขึ้น เพื่อให้ข้างตื่นและวิ่งโดยแรงไม่ให้โอกาสข้างถอนตัวอย่าง เดิมโดยปกติ เมื่อข้างตกลงไปในหลุมแล้วก็ต้องรีบทำช่องอย่างจับข้างเข้าปลอกไว้ที่หน้าหลุมโดยเร็ว ที่สุด สุดที่จะทำได้ ไม้ที่จะทำช่องนี้ต้องเตรียมไว้ให้พร้อมก่อนข้างตกหลุม เมื่อทำช่องพร้อมแล้วก็ หาไม้ท่อนหรือเสาขนาดโต ๆ ทั้งลงไปหลุมหลาย ๆ ท่อน เพื่อให้ข้างเหยียบได้ถนัดจะให้ข้างขึ้น ทางใดก็ให้ทิ้งไม้ไปเฉพาะทางนั้น แต่หลักสำคัญก็ต้องทิ้งทางที่จะให้ข้างเข้าช่อง เมื่อข้างเหยียบและ ก้าวขึ้นบนปากหลุมก็เลยเข้าช่องทีเดียว เมื่อตัวข้างถูกเข้าช่องแล้วก็ใช้ไม้ท่อนสอดเข้าไปในระหว่าง

ขาหน้ากับขาหลังเพื่อให้ข้างตรงตัว ในขณะที่คนซึ่งอยู่ภายนอกก็แอบเข้ามาทางข้างนอกของใช้เชือกมัดโคนขาหน้าตรงไว้กับเสาของให้แน่น และใช้เชือกมัดเท้าหลังตรงไว้อีกเส้นหนึ่ง แล้วคล้องเท้าหน้าอีกข้างหนึ่งรวบให้ติดกัน อย่างตกลอกให้แน่นหนา คราวนี้ต้องใส่รัดประโคนกับใส่ทามคออย่างคล้องข้างกลางแปลงให้พร้อมก่อนนำข้างออกจากช่อง เมื่อทำการเรียบร้อยเสร็จแล้วตั้งนี้ก็นำข้างต่อเข้าเทียบ คือ มัดทามคอติดกับข้างต่อและรื้อของออกนำไปโยงไว้กับต้นไม้อย่างเดียวกับ โพนแซกกลางแปลง

การจับข้างในน้ำอย่างที่ 4

การจับข้างในน้ำอย่างนี้ต้องเป็นป่าท้องทุ่ง และต้องเป็นทำเลที่น้ำลึก และเป็นทำเลที่ข้างชอบหากินอยู่กลางทุ่งทั้งกลางวันและกลางคืน การจับทำนองนี้จับได้แต่เวลากลางวันใช้เรือเป็นพาหนะแทนข้างต่อ คือ ใช้เรือก้ำวสักรอยเที่ยวและลัดตามหาข้าง เมื่อพบปะทันตัวข้างแล้วก็ใช้เรือขนาดยาว 3 วา เรือที่จะไปคล้องนี้ต้องมีทั้งพายหรือถ่อ คนพายต้องเป็นคนแข็งแรงและฉับไว ร่องจากคนพายขึ้นมาก็มีคนช่วยถ่ออยู่กลางลำอีกคนหนึ่ง ส่วนคนคล้องอยู่หัวเรือคนคล้องนั้นต้องมีไม้ยาวขนาด 6 ศอกโตเท่าข้อมือ อย่างเดียวกับไม้คั้นจามสวมบ่วงติดไว้กับปลายไม้ แต่บ่วงนี้ต้องทำโตกว้างประมาณศอกคืบ ใช้เชือกมะลิลาขนาดโตเท่าข้อมือแทนเชือกบาด เมื่อใช้เรือขับไปทันตัวข้างแล้วผู้คล้องซึ่งอยู่หัวเรือยกบ่วงขึ้นพาดให้เลยหัวข้างออกไปประมาณ 1 ศอก ทิ้งบ่วงจมลงไปใต้น้ำครึ่งหนึ่งเมื่อข้างเห็นปลายบ่วงก็ยกวงขึ้นขับหรือปัดทิ้งไปเสียในตอนนั้นผู้คล้องจะต้องทำการด้วยความรวดเร็ว และได้จ้งหะกับวงที่จับบ่วงโดยกดปลายไม้ลงไปใต้น้ำอย่างฉับไวให้บ่วงลอดใต้คางข้างและรูดเลยใบหูเข้ามาตอนนี้ข้างจะทำการแก้ไขให้บ่วงหลุดจากคอไม่ได้แล้ว เรือที่คล้องก็เบนลำออกจากสายที่คล้องปล่อยให้เส้นเชือกหางบ่วงที่มีขนาดไม่ต่ำกว่า 30 วานั้นไว้แก่เรือของพวกเขาไปด้วยกัน เรือที่จะไปทำการจับนี้พวกหนึ่งอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 10 ลำ คราวนี้เมื่อข้างถูกคล้องติดที่คอแล้วก็จะว่ายน้ำหนี รุดหน้า พวกเรือที่สมมุติว่าเหมือนหนึ่งสมอนั้นก็จะพากันใช้ลือกรานไว้ข้างปล่อยไปตามข้างบ้าง ชะโลกันไปอย่างนี้จนกว่าข้างจะอดโรยอ่อนกำลังลงแล้วข้างต่อซึ่งเตรียมไว้พร้อมด้วยทามคอสำหรับมัดติดกับคอข้างต่อก็ถูกเรียกลงมาสมทบทำการโยนทามคล้องคอติดกับคอข้างต่อ เสร็จแล้วก็แก้บ่วงที่คล้องติดออกจากคอข้างป่าแล้วนำไปโยงกับต้นไม้ ลำดับต่อไปก็จัดการอย่างเดียวกับ โพนแซกกลางแปลง

ข้อแตกต่างและสำคัญจากการแซกโพนกลางแปลงมีว่าใช้เรือแทนข้างต่อ จะเรียกว่า “เรือต่อ” ก็ได้และบ่วงเชือกบาดที่ทำด้วยหนังสำหรับคล้องเท้าข้างเปลี่ยนเป็นเชือกมะลิลาและคล้องที่คอ กิจที่สำคัญต้องทำสลักที่บ่วงไว้ให้พอดี โดยประมาณว่าจะไม่โตและเล็กจนเกินไป ลูกสลักก็ต้องทำไว้อย่าให้บ่วงรูดรัดคอข้างตาย และจะต้องไม่ให้บ่วงคลี่คลายออกจากคอข้างได้ กับข้างต่อ

ที่เตรียมไว้นั้นต้องพยายามคอยสำเหนียกสดับรับฟังอยู่ริมชายป่า เมื่อพวกเขาจับช้างโบกมือหรือให้อาณัติสัญญาณเรียกเข้ามาทำการช่วยเหลือก็ต้องรีบด่วนพาช้างออกไปทันที

การจับช้างลูกบ้านอย่างที 5

การจับช้างลูกบ้านก็ใช้เชือกบาดคล้องปลายเท้าอย่างเดียวกับจับช้างป่า ขนาดจับขอช้างลูกบ้านที่จัดว่าพอเหมาะแก่การฝึกหัดสูงระหว่าง 3 ศอกถึง 4 ศอก แต่ที่นิยมกันโดยมาก 3 ศอกคือ เมื่อคล้องติดเท้าแล้ว ก็ใช้ช้างใหญ่เข้าขนาด 2 ช้าง และใช้ช้างอีกตัวหนึ่งดันกันเข้าไปในช่อง เมื่อช้างเข้าไปในช่องแล้วก็ทำการตกลอกและโยงไว้กับต้นไม้ เพื่อแยกจากหมู่และแม่แล้วก็ได้รับการจับกุมและฝึกหัดอย่างเดียวกับช้างป่า

วิธีทำช่องและเบญพาดสำหรับจับช้างป่าหรือช้างลูกบ้านทำได้สองอย่าง

อย่างที 1 ทำเป็นรูปของสามเหลี่ยมขนาดยาว 6 ศอกกว้าง 3 ศอกปลายเสียม ใช้เสาขนาด 4 กำขึ้นไปด้านละ 3 ถึง 4 ต้น และใช้เสาขนาด 3 กำทำเป็นซื่ออย่างคอกหมูไว้ระยะพอมือลอดได้มัดติดกับเสาใหญ่ ตอนบนไม่มีอะไร

อย่างที 2 ใช้เสาขนาดโต 4 กำ 3 หรือ 5 ต้นปักเป็นแถวเดียว และใช้เสาทำเป็นซื่อขนาดห่างกันพอมือลอดได้สะดวกมัดซีเสาดูดกับเสาใหญ่

ทั้งสองอย่างนี้ต้องขุดหลุมสำหรับฝังเสาให้ลึกต้นหนึ่งไม่ต่ำกว่า 3 ศอก เมื่อบังคับช้างเข้าแนบบเบญพาดหรือเข้าช่องไปแล้วก็ต้องใช้มัดด้วยเชือกที่โคนขาหน้าและมัดเท้าหลังกวดเข้าไว้ให้แน่น ในระหว่างนี้ช้างจะดิ้นรนมากที่สุดและต้องทำด้วยความรวดเร็ว เพื่อจะรวมเท้าหน้าทั้งสองข้างเข้าชิดกันเมื่อทำการมัด คือ เข้าปลอกแล้วเป็นอันว่าเสร็จการจับช้างลูกบ้านกันแต่เพียงเท่านี้

(“ตำราฝึกช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 142. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ตำรายาสำหรับไปเถื่อน ท่านให้อาผงใต้เสื่อที่ตรงพระอุปัชฌาณังโบลส์ละสามหยิบเอาให้ได้ 7 โบลส์แล้วจึงเอาใบผักพระ 1 สมอไทย 1 กลักฤาษี 1 กาบไผ่ศรีสุก 1 ผมสีดา 1 หล้าแพรก 1 หมาแหกกระแจะ 1 รังหมาล่า 1 แมงมุมชักโย 1 เกสรบัวหลวง 1 หอก 3 เล่ม ดอกฉัตรพระพรหม 1 บังพระอาทิตย์ 1 ดอกทานตะวัน 1 กำแพง 7 ชั้น 1 ไฟ 3 กอง ไม้ทอยหุงข้าว ให้ลักเอา 1 ตรีบองฤาษี 1 ไม้จุนเรื่อน 1 ยาทั้งนี้เอาพอควรเสมอภาคประสมด้วยผงใส่โตก 3 เท้าตั้งไว้ เมื่อจะทำยานี้ทำเมื่อใกล้รุ่งเพลพระครองผ้าให้มีเครื่องสักการบูชาดอกไม้ธูปเทียน บายศรีปากชามสำหรับ 1 คน ผู้จะทำยานุ่งขาวห่มขาวใส่ประจำคคล้องคอผินหน้าไปทิศบูรเบื่องซ้ายเอาขันใส่น้ำตั้งไว้ เบื้องขวาเอาเม็ดดอกเลม 1 พริกทรายเลม 1 มืดศีรชะข้างเลม 1 วางไว้ทั้ง 3 เล่ม วงสายสิญจน์ 3 รอบ แล้วจึงเสกยาด้วยกระณีเมตาสุทจนจบ 3 ที แล้วจึงเอายาใส่ลงในครกจึงยกสากขึ้นแล้วว่า อนิจจังวัตยงกาโย

3 ที่ แล้วว่า พุทธังคน ธัมมังคน สังฆังคน ลุบสาก 3 ที่ แล้วจึงดำยาให้บริกรรม อิติปิโส ภาควาติ ไปกว่าจะดำยาแล้วทำเป็นยาผงให้ละเอียดเหมือนยานัต แล้วใส่ลงในกล่องท่อไว้ที่ผ้าโพก เมื่อจะท่อผ้านั้นให้อ่านมนต์นี้ โอมจิงงมหาจิงง กุจะบังข้างในไพร ไล่ภูก็มีได้ทัน ให้มันหันหน้าหนี เอหิจิงง พุทธนังกันตัง ธัมมังกันตัง สังฆังกันตัง สรนังกัมปาหิ เอหิเอหิ 3 ที่ แล้วจึงท่อ เมื่อจะทำยานี้ อย่าให้คนเข้าออกพลุกพล่านทำให้แล้วในเพลเดียวยานั้นจึงประสิทธิแล

(“ตำราขี่ช้างและยารักษาช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว (ปกผ้า). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 93. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการิยะ ถ้าจะออกคล้องช้างถ้าคล้องได้แล้วจะเอามาเข้าไม้ให้จับต้นไม้ใส่หัวสามที แล้วเอาหัวขอกระทุ้งต้นไม้นั้นสามทีแล้วว่าพญาไม้เจ้าเหยข้างนี้พระไพรเจ้าป่าให้แก่ตูข้าแล้ว ข้าขอฝากข้างนี้ไว้แก่พญาไม้เจ้าด้วย อย่าให้ข้างนี้ไปได้เลย แล้วเอาข้างนั้นเข้าไม้เถิดข้างนั้นมีเล่นไม่มีนอนไม้เลย ครั้นเมื่อจะเอาข้างนั้นมาบ้านไซ้ให้เอาข้าวสุกสามปั้นข้าวสารสามหยิบเกลือสามเม็ดผักปลาตามมี แลท่อเป็นสองท่อเอามาแล้วจึงจับต้นไม้ใส่หัวสามทีแล้วเอาหัวขอกระทุ้งต้นไม้นั้นสามที แล้วจึงเอาท่อข้าวแขวนไว้บนคาบคอปั้นนั้นแล้วว่าตูข้าจะขอเอาข้างนี้ไปแล้ว ข้านี้ตูข้าถวายแก่พญาไม้ท่อหนึ่งแลท่อหนึ่งฝากไว้แก่พระไพรเจ้าป่าแล แล้วจึงนำเอาข้างออกมาเถิดข้างนั้นฝึกถ่ายนักรแล ถ้าข้างมีออกจากไม้ไซ้ให้กลั่นใจหยิบเอาดินที่หลังข้างเถื่อนนั้นมาติดหน้าขอแล้วจึงเอาดินนั้นทิ้งไปตรงหน้าข้างแล้ววาไป ๆ เจ็ดทีแล้วเอาหัวขอกระทุ้งต้นไม้เจ็ดทีข้างนั้นน้ำออกจากไม้แล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 108. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะคล้องช้างกลางแปลงท่านให้เอาตะกั่วโกฏีที่มีบรรดาศักดิ์มาแผ่แล้วเขียนยันต์นี้ทำเป็นพิศมรพอกครึ่งจติแล้ว เอาด้ายสาวพรหมจารีอันชื่อเพชร ชื่อคง ชื่อศรี มาพันเป็นสาย 7 เกลียว แล้วให้บูชาจติเสก 77 คาบ 707 คาบเราจะคล้องช้างกลางแปลงมีผู้คล้องก่อนเราจึงคล้องภายหลัง เอามือขวาชักพิศมรขึ้นอยู่บนพกบาทเราขึ้นอยู่บนผู้คล้องก่อนแล ถ้าจะให้หมอช้างตกข้างผันมาไว้ข้างซ้ายเราหมอช้างอันขวางหน้าเราตกข้างแล ถ้าจะให้ช้างล้มกลางแปลงเอามือซ้ายชักมาไว้ข้างขวาแล้วตีหัวข้างเราเข้า 3 ทีข้างล้มกลางแปลงแล เอามือซ้ายชักมาไว้ตรงราวนมขวาผู้คล้องนั้นคล้องต้องตัวมันแล เอามือขวาชักมาไว้ตรงใต้ราวนมซ้าย คล้องต้องตีนข้างมันเอง ถ้าเราจะขี่ช้างชนกลางสนามชักมาข้างหลังเรา ช้างจะต่อด้วยเรานั้น ถึงสูงกว่า 1 ศอก 2 ศอก 3 ศอกก็ดีมีอาจต่อด้วยเราเลย เอามือซ้ายชักมาถึงสะดือเราบายหน้าไปต่อข้างตัวใด ๆ ก็ดี ช้างผู้นั้นหล่อให้ตกแลถ้าชักไว้เพียงสันหลังซ้ายแล้วถอยหลังข้างเรามาข้างเขานั้นพาถอยหลังแล ถ้าชักมาไว้เพียงสันหลังขวา

แล้วถอยหลังเรามา ช้างเขาถอยหลังแลถ้ำซึกมาไว้เพียงสันหลังขวา แล้วเราจับขอฟุ้งไปข้างเขาทรง
พวงกลางแปลงแล ทานตีค่าไว้ 1 ชั่งแล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์
(ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะออกป่าวังช้างก็ตี ทอดโคลงก็ตี ให้เอายอดไม้ยมโดย 1 ยอดไคร้ 1 ยอดมะตูม 1
ราชพฤกษ์ 1 อินทนิล 1 แกลงสาร 1 กระโดน 1 หล้าแพรก 1 แล้วเอาเทียน 8 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้
บูชา 8 ทิศ แลให้อ่านศาสตร์นี้ 9 คาบ รำลึกถึงมัทธยวามหาฤาษีแลพระอุเทนราช แลเรียกช้างในป่า
ทั้งปวงให้มาอยู่ในป่าที่จะไล่ช้างแลทอดโคลงนั้น ถ้ามันช้างอยู่ป่าไกลชั่ววันหนึ่งก็มาสิ้นแล ถ้าหาช้าง
มิได้ใช้ช้างในป่านั้นหาไม่ได้เลย กลหนึ่งถ้าเห็นช้างใหญ่ก็ตี ช้างฝูงก็ตี แลจะทอดโคลงเข้าปกหน้าช้าง
ใหญ่ก็ตี จะเอาโคลงปกช้างฝูง แลจะแทรกช้างนั้นออกจากป่าให้ว่าศาสตร์นี้ สิทธิกุศราชาวสุธาสุ
สวาทะ สามคาบแลให้โคลงผสานเข้าไต้ลม ครั้นฝูงช้างแลช้างใหญ่นั้นอยู่กลางโคลง ให้ผู้ขี่ช้างนั้นหัก
กิ่งไม้ถือ แลให้เสกกิ่งไม้นั้นแหวดซ้ายจรงรอบช้างโคลงแลช้างเถื่อนด้วยมนต์นี้ อรุสักราปาอุอุญจิสวาทะ
9 คาบ ครั้นช้างเถื่อนแลโคลงสงบแลจะยอให้ว่ามนต์นี้เชิญช้างออกจากป่า อุจตรนธฐาสีเอราวัณโณ
ชตุณตราชาสวาทะ 7 คาบ ให้หักเอากิ่งไม้แกลงสาร 1 ยมโดย 1 ยอดไคร้ 1 ใบรัง 1 ชุมเห็ด 1 ใบหมัน 1
มือถือเป็นเผื่อแลเสกใบไม้ด้วยมนต์นี้ อุณโมอุเทนราชาเทวายสวาทาย อุอินทรเทวายสวาทาย อุจรม
เทวายสวาทายอุณารายณเทวายสวาทาย อุจันสสอิเทวายสวาทาย อุอิตพวเทวายสวาทายเอหิ ๆ สวา
หายนโมชเทนสวาทาย 3 คาบ แลแจกเผื่อนั้นแก่ช้างตองโคลง แลช้างชายโคลงจงทุกตัว แลเผื่อหมอ
ตันฝูงนั้นเอาใบชุมแสงมาเขียนยันต์นี้ในใบไม้นั้น 7 ใบเผื่อนั้น 9 กิ่งแลให้เขียนยันต์นี้ (รูปยันต์) แล
เสกด้วยมนต์นี้ 7 คาบ แลให้หมอตันฝูงถือนำช้าง ถ้าช้างเถื่อนไปด้วยโคลงมีผู้สะดวงไซ้ ให้ผู้ขี่ช้างถือ
เผื่อต้อนช้างซ้ายแลอ่านมนต์นั้นพลางแล แลแกว่งเผื่อนั้นไปพลาง ช้างเถื่อนจะอยู่ในป่านั้นมิได้เลย
ถ้าอยู่ไซ้ตุจศีระษะคชนั้นจะแตก 7 ภาคแล ศาสตร์นี้พระอุเทนราชเมื่อเรียนให้เอาทองตั้ง 10 ชั่ง
จึงเรียน ถ้าหามิได้มากก็ตี แต่ 10 ตำลึงไซ้ชั่งให้ได้ 10 ชั่งจึงเอาตั้งเป็นกำนน แลแต่งข้าวตอกดอกไม้
จรงอุตกฤตยแลนมัสการ แลรำลึกถึงพระอุเทนราชแล้วจึงเรียนแลหมอเผ่าผู้จะเรียนนั้น จะอยู่แก่พรต
กรรมจึงสิทธิแล

(“พระสมุทพระราชพิธีพฤทธิบาทช้าง”. (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เล่มรงค์ (ทอง ดินสอ หรตล). เลขที่ 164. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

อุราชพระบันลายพรหมบังสายตริยัทรโรทยทมสิทธิลาภาวนอุยชนไมตันตตวา นหลง
ชาไปสวาหะ

มนต์นี้ถ้าช้างตัวใดมิเข้าเพนียด และจะให้เข้าใช้ให้มนต์หญ้า 3 กำให้ช้างเถื่อนกินเข้าง่ายแล
อัยสัปรกส์โตฉัตติโยโหโตร มนต์ 7 คาบเสกเพื่อให้หมอดันฝูงถือนำช้างแลแวงเพื่อนั้นไปพลา
ช้างเถื่อนไปด้วยโคลงและมีสะตวงนั้นไปสะตวงแลจะอยู่ในป่านั้นมิได้เลย ถ้าอยู่ใช้ดุจศิระษคชนั้น
จะแตกได้ 7 ภาคแลให้ผู้ขี่ช้างซ้ายถือเผื่อต้อนไป อุรักขาทีปางจตุทีปาง โยณทีปางสิทธิสวาหะ
ถ้าช้างเถื่อนเข้าโคลงแล้วจะเตาะหนีก็ตีเคาะออกจากโคลงแล้วก็ตี ให้เอาดินรอยเท้าช้างมาเสก 7 คาบ
แล้วแทงไว้ในต้นไม้ใหญ่มีเคาะเลยคั้นมาเข้าอยู่ด้วยโคลงเล่าแล สิทธิจตุทีสาสิทธิอัมพพิสาสวาไทย
3 คาบ อุตุยชาติรุมาชาติสวาห 3 คาบเอาใบไม้แปดใบมามนต์แล้ว เอาไปครอบรอยเท้าช้างซึ่งเตาะ
นั้นไว้ ช้างเถื่อนนั้นคั้นมาเข้าโคลงเล่า เออไมยภูษะภภา สิทธิภราภูษะทกสวาไทย สิทธิเพลาสวาหะ
7 คาบ ถ้าช้างเข้าโคลงแลอย่าให้เตาะได้เอาดินรอยเท้าช้างเถื่อนมามนต์ แลฝังไว้ใต้ต้นไม้ยอบบ้านช้าง
นั้นเวียนอยู่ด้วยโคลงดุจล้อมไว้หนีมิรอดเลย เอนกินลวากับพลวาลักโปกเองเหง่ ถ้าช้างเถื่อนหนี
ออกไปแลจะให้คั้นมา ให้เอาดินรอยเท้าหน้าช้างขวามาปั้นเป็นรูปช้าง แลเสก 7 คาบแล้วฝังไว้ที่รอย
เก่านั้นคั้นมาหารอยนั้นแล อุเอาง์ไอซารุไลโอโตโอไอเอาง์หิม ถ้าช้างเถื่อนหนีออกไป แลจะให้คั้นมา
เล่าใช้ให้เอาดินที่รอยเก่านั้นมาเสก 7 คาบแลรอยที่รอยเก่านั้นเล่าช้างนั้นคั้นมาแล เอเตเม้งนรกใจ
สวาหะไซสวาไทยกับ มนต์นี้ถ้าช้างเถื่อนออกจากโคลงแลให้คั้นมาเล่าใช้ ให้เอาดินรอยเท้าหลังช้าง
เถื่อนนั้นมาปั้นเป็นรูปช้างแลเสกด้วยมนต์นี้ 7 คาบไปฝังที่รอยเก่านั้นช้างนั้นคั้นมาเข้าโคลงเล่าแล
อุทุมมลจยตลไมยจาสากรูณา ก็ไมยกกสน์นิโลอุปาสุจาโอเอาง์เหง่ มนต์นี้ถ้าช้างเถื่อนเตาะออกจาก
โคลงแลจะให้คั้นมาเล่าใช้ให้เอายอดเลาอันเป็นดอกมากระหมวดเป็นกำแลเสกด้วยมนต์นี้ 100 คาบ
แล้วเอารายไว้จรรอรอยช้างเถื่อนช้างเถื่อนนั้นคั้นมาหารอยเก่าแล อัยพรายติยติใหญ่ใหญ่ณไฉนิรากส
ตัวผู้ อุประณาหังสรไตวกัปหุริไทยกัปธรากัป ตัวเมีย มนต์นี้ถ้าช้างหนีแลจะให้หยุดใช้ ให้เอาดิน
รอยเท้าหน้าเท้าหลังมาเสก 7 คาบแล้วฝังไว้ที่รอยเก่านั้นเล่าช้างอันหนีก็คั้นมาแลอุรวันเจโม่พระณม์
ชูเลโมโมโม่กวันธาอุตันตุเลวณิสวาไทยกับ 3 คาบมนต์นี้ ถ้าช้างเถื่อนจะออกโคลงให้เอาฝ่ามือประรอย
ช้างเถื่อนและอ่านมนต์นี้ 7 คาบช้างเถื่อนออกจากโคลงนั้นมิได้เลย อุทุมระจวนเกรเวริตรทิปเกรเวริ อุ
ทุมจวารสิทธิชะอะ ให้เอาขี่ช้างเถื่อนนั้นมามนต์แล้วรายรอบรอยฝูงนั้นให้รักอย่าให้ออกได้ อนึ่งจะวาง
โคลงแลช้างเข้าโคลงอย่าให้ออกได้เลย อุหิงเมน ๆ เสน ๆ อิมถปอิมจรา มนต์นี้ถ้าพบช้างเถื่อนแลจะ
ให้ติดโคลงใช้ ให้เอาขันรำโรงอันเป็นไต้ดินมาปั้นเป็นรูปช้างแล้วเอาดินรอยเท้าช้างนั้นใส่ในท้องรูปช้าง
แลเสกให้ได้ 1000 คาบช้างนั้นเข้าติดโคลงมิพักฝูงเลย อุปีนตกาโลจัตตาปณณจำ พุตตากลังปริตตา
วา กาลาเหง ๆ จา มนต์นี้ถ้าพบช้างเถื่อนมิตามโคลงแลจะให้ตามใช้ ให้เอาดินรอยเท้าช้างนั้นทั้งเท้า

หน้าเท้าหลังมาเสก 7 คาบ แล้วไว้ที่นั่นข้างอันเกลียดนั้นตามโคลงมาง่ายแล ดังตากันสมมรดโนกระทุ
มมากเมนมัตถัญญเวปิสส มนต์นี้ถ้าจะให้ชี้ข้างเถื่อนเข้าโคลงไซ้ ให้เอายอดไม้มาเสก 7 คาบตัดหูเราไว้
ข้างมาเข้าโคลงปลิ้นแล อุกระจุกูปร่างเหิมเียงอาปุระสวาไทยกับฉรากับ มนต์นี้ถ้าจะให้ชี้ข้างเถื่อน
ตามโคลงไซ้ ให้น้ำมันสองแห่งอย่าต่อค่า และเอาดินรอยเท้าข้างเถื่อนรอยโคลงมาผสมด้วยน้ำมัน
แล้วเสก 7 คาบเอาทาเบาและสะโพกข้างโคลง ครั้นข้างเถื่อนได้จับแล้วก็ตามมาแล อุสมิงลวันตีสัน
ตุกขจมราระโจงตำจุด ๆ ฉราจุดเหตุดม ๆ ยว ๆ จะตุ่ม ๆ ฉราตุ่ม มนต์นี้ถ้าข้างเถื่อนเดาะออกจาก
โคลงแลจะให้คืนมาใช้ ให้เอาดินรอยเท้าข้างเถื่อนมาทั้งเท้าหน้าเท้าหลัง ผสมด้วยขานหญ้าอันข้างกิน
และตักนั้น มาปั้นเป็นรูปข้างนั้นแล้ว จึงรวบเท้าข้างนั้นเข้าแต่สามเท้าแลเว้นไว้เท้าหนึ่งและเท้าหลัง
รวบเข้าให้ติดกันแล้วเสก 7 คาบแล้วองรูปข้างนั้นสามที แล้วเอารูปข้างนั้นฝังที่รอยเก่านั้น แล้วให้
เสกด้วยมนต์นี้เล่า เมื่อจะฝังให้ป้ายหน้ารูปข้างนั้นมาตามหลังเรา จึงให้กระที่บดินที่ฝังลงนั้นสามทีข้าง
นั้นคืนมาเล่าแล อุจินตามุตมิจรงคตวยังปรั้งยัตตสพยอุรจาเมิงยรปาธามีธามูรปาประมยนะสวาหะ
3 คาบ ถ้าข้างน้ำมันเข้าโคลงและจะนำออกจากปามีได้แลไล่คนหนักไซ้ ให้เอามนต์นี้กำหราบมีไล่คน
เลย จาสจาสจปชายสมิงนิโโปสระไพระสญูวาจาสะ มนต์นี้กำหราบข้างมิให้ไล่แลข้างโคลงก็ดี ผิ
คล่องเถื่อนก็ดีไซ้มิได้เลย อุจตุทิสามุกชตยักขานัตตสชาติ เอตันตเรตนจนจพวัตรตันนำทริตฉานสิทธิ
เอหิเตโปกขราอิทธิทิสวาหา 7 คาบ ถ้าได้ข้างเถื่อนแล้วแลจะฝึกไซ้ ให้เอายอดไม้เจ็ดประการ คือ
ไบโพ 1 ทอง 1 ไทร 1 ราชพฤกษ์ 1 มะตูม 1 เลียบ 1 มะเดื่อ 1 เอาใบติดกันมามนต์ 7 คาบ บูชา
เทวดาในโรงข้าง ข้างนั้นฝึกง่ายนักหาอันตรายมิได้แก่ข้างและผู้บูชายอดไม้และเทวดานั้น ๆ ก็จำเริญ
พรแก่ผู้นั้นทุกเมื่อแล อปิเยหิสินเนปุตตม อมัตเตหิสินเนจิตตม มนต์นี้ถ้าจะให้ชี้ข้างเถื่อนอยู่แต่ปานนั้น
ให้อ่านมนต์นี้ในปานนั้น ข้างบมิไปจากปานนั้นได้เลย

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์
(สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 108. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

เมื่อจะจับเชิงข้างนั้นให้เอาข้าวสุก 4 ปั้นแลปั้นเท่าแม่มี้อ อ้อย 5 ท่อนยาวคืบหนึ่งแล้วเสก
ด้วยมนต์นี้ โอมนโมทรภูณรายนญวาวสิทธิณมทวอวัตตอห 9 คาบแล้วเอาข้าวนั้นให้ข้างต่อกินอ้อย
นั้นให้ข้างเถื่อนกินแล้วจึงจับเชิง 3 วันรู้ตื่น 7 วันรู้เชิงง่ายแล ผิจะจับเชิงแลข้างมียืนที่ไซ้ให้ไปเกียดเอา
หอยโข่งมาฝังแทนตลุงข้างนั้นไว้ ครั้นแล้วเอาผงคลินันท์ทาตีนข้าง ข้างนั้นยืนที่ตีแล ขนานหนึ่งเล่าเอา
รูปเทียนไปปลีเอาโกฏฐณัตันโทนเมื่อสงัดลมฝนเอามาเคี้ยวทาตาข้าง แลเท้าทั้ง 4 เท้าข้างนั้นยืนตีแล
ข้างต่อมียืนที่ได้เลย

(“สมุทพระราชพิธีธรรมาภิบาล”. (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์.(ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 165. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

พระราชพิธีธรรมาภิบาลรับข้าง วันที่หนึ่งนั้นเพลลาเข้าพระหมอเฒ่าซี่ข้างนำหน้า มีเชือก บาศถือแพ้มหมอเฒ่าแลเครื่องโพนข้างทั้งปวงให้พร้อม แล้วหมอบริพาลทั้งปวงก็ซี่ข้างเดินตามไปเป็น อันดับผู้ใหญ่ผู้น้อย แล้วจึงข้างทรงแลข้างคนทั้งปวงที่จะเข้าพระราชพิธีนั้นให้ตามเสด็จไป ครั้นถึง ภูมิสถานทีแลวกก็ให้พระหมอเฒ่าประทับกษิณแล้วจึงฟงของลงข้างขวาทิศหริดี ให้กรมเชือกแลหมอ กลเม็ดตลงปักขอให้แน่นเอายื่นไว้ข้างทิศทักษิณ แล้วให้พระหมอเฒ่าซี่ข้างถือส่งขรตน้ำไปรอบทีแลวกจึง เข้ามากลางทีนั้น ให้ประน้ำด้วยกำดาคนในทีนั้นจกทั่วแล้วจึงปลงข้าง พระหมอเฒ่าลงการโรงพิธีให้ เสร็จครั้นโรงพระราชพิธีเสร็จแล้วให้พระหมอเฒ่าจัดแจงการตั้งพระแลสิ่งของในโรงพระราชพิธี แล้วพระหมอเฒ่าตีเหล็กไฟให้หมอไปก่อไฟขวาแลไฟซ้ายพระหมอเฒ่าก็ไปก่อด้วย แล้วก็บูชาไฟด้วย แป้งหอมแลธูปเทียนแล้วพระหมอเฒ่ากระทำกระสุตคุม แล้วให้พระหมอเฒ่าไปรดน้ำยศโชนทวาร แล้วพระหมอพามารับเสด็จแล้วสงกลีเสมา โสภา ขาหลัก พระเขมอ พระหมอเฒ่าบูชาธยานุชัรongsar กระชาคชกลี พระเขมอด้วยธูปเทียนแล้วถวายน้ำแลรดคนทั้งปวงเวียนเทียนแล้วพรมเชือก ถอดพัตการ เปรียงอ่านดุสดีรำพัตชา เสร็จการพระราชพิธีวันที่หนึ่ง วันที่สองนั้น เพลอรุณพระหมอเฒ่ากระทำ กระสุตบูชาเบญคัพพวัตกุมกุนท์บูชาพระเทวกัน อัญธูธยานุแล้วคอยเสด็จมาแล้วจึงสร้งน้ำพระ แล้วถวายน้ำรดคนทั้งหลาย แล้วเวียนเทียนอ่านพรมเชิงตามเชือกเปรียงอ่านดุสดีรำพัตชาเสร็จการ เพลลาเข้า ครั้นเพลลาบายให้พระหมอเฒ่าบูชาพระอัญธูธยานุเทานั้น เสร็จการพระราชพิธีวันที่สอง วันที่ สามนั้นเพลอรุณ พระหมอเฒ่ากระทำพระราชพิธี กระสุตเบญคัพพวัตกุมกุนท์แล้วบูชาอัญธูธยานุ เสร็จการพระราชพิธีเพลลาเข้าครั้นเพลลาบายพระหมอเฒ่า กระทำพระราชพิธีกระสุตเบญคัพพวัตกุม กุนท์แล้ว คอยเสด็จครั้นเสด็จมาแล้ว ให้สร้งน้ำพระแล้วถวายมาสังข์แลรดน้ำคนทั้งหลายเสร็จแล้ว ให้เอาเผื่อแลลูกภาวแม่ภาวมาวางบนสถลทินกระยาสังวแวง แล้วให้พระหมอเฒ่าบูชาแม่ภาวแล้ว หุงภาวครั้นข้าวครั้นแกงสุกแล้ว ให้คดข้าวใส่ถาดตะไลทองแดงใส่ตรวยไว้ตามทีแลวกเปรียงอ่านดุสดีรำ พัดชาเสร็จแล้ว เบิกยธยานุกระเหนียดเตาะคลีเตาะกั้งเวียน ลาพระเพลิงซ้ายพระเพลิงขวาแล้ว เสร็จการพระราชพิธีวันที่สาม ครั้นรุ่งขึ้นวันที่สี่เพลลาเข้าให้พระหมอเฒ่าขึ้นเกยถวายเผื่อแก่ พระนนทีการ คือ ไบแสมสาร 1 หล้าแพรก 1 มัดเข้าด้วยกันสามพวง แขนงกลางพวง 1 ห้อยหู ซ่างละพวง แล้วพระหมอเฒ่าอ่านเบิกโชนทวาร ให้กรมเชือกเปิดประตูโชนทวาร แล้วให้นำข้างมา ยืนนอกโชนทวาร ให้พระหมอเฒ่าอ่านมนต์ลาไพรทีบนเกย แล้วให้หมอกลเม็ดเอาสิ่งของ ข้าวสาร เกลือ พริก สิ่งละห่อห่อด้วยผ้าไปกวาดตัวข้าง แล้วเวียนทักษิณรอบข้างสามรอบ แล้วเอาไปทิ้งข้างทิศ ทีได้ข้างมานั้น แล้วให้พระหมอเฒ่าสวดสาธยายมนต์โชนทวารเสร็จแล้วให้พระหมอเฒ่า เสกปั้นข้าว ส่งให้แก่หมอกลเม็ด ยืนตรงหน้าเกยในโชนทวาร ทิ้งเข้าตระโหมตลอดโชนทวาร ให้ข้ามศีระชะข้าง ถื่อนั้นสามปั้นแล้ว เดินข้างลวดโชนทวารมา แล้วให้พระหมอเฒ่าปล่อยนกล่อยไก่อแล้วรดน้ำข้าง

แลหมอทั้งหลายที่เข้ากรรม แลคนที่มาด้วยข้างนั้นจงทั่วแล้วให้พวกที่ผู้เข้ากรรมนั้น จงเด็ดสายดอง
ทิ้งเสียเป็นเสร็จ สมมติว่ามาบ้าน เสร็จการพระราชพิธีถนนไชยบาศร์รับข้าง แต่เท่านี้ อัญชฎยราญนั้นคือ
พระเทวกรรม 1 พระมหาวิกขิเนศ 1 สารยราญ 1 พระเพลิงขวา 1 ชั้นรองสาร 3 เป็น 1 กระจยาคช 1
รวมเป็น 6 กลี 1 เสมา 1 โสภา 1 ซาหลัก 1 พระชัว 1 ๕ เป็น รวมเป็น 1 ไฟช่าย 1 รวมเป็น 1 สิริ
เป็น 8 ด้วยกัน

จดหมายรายสิ่งของซึ่งจะได้เข้าในการพระราชพิธีนั้น

ทองคำประกอบนาภิกุณทำเป็นตัวเต่า 1 เฟื้อง 2 สลึง

เงินทักษิณณะบูชา 1 ตำลึง 2 บาท

เงินวาลุกะบูชา 1 บาท 2 สลึง

เงินบูชาท้าวจตุโลกบาล 1 ตำลึง

เงินใส่หม้อกุม 1 บาท 1 เฟื้อง

เงินน้ำมะกรูด 1 บาท

เงินหุงภาว 1 บาท 2 สลึง

เงินควาดข้าง 1 ตำลึง

เงินฝั่งโชนทวาร 1 บาท 2 สลึง

เงินอ่านคุสติ 2 ตำลึง

เงินรำพัดชา 1 ตำลึง 2 บาท

เงินควาญ 2 บาท

เงินปีพาด 3 บาท

รวมเป็น 9 ตำลึง 3 บาท 1 เฟื้อง 2 สลึง

รวมสุทธิ ทอง 1 เฟื้อง 2 สลึง เงิน 9 ตำลึง 3 บาท 1 เฟื้อง 2 สลึง

ปักเชือกทอง 1

รองเชือกทอง 1

ผ้าขาวเพดานพระ 1

ผ้าขาวรองพระ 1

ผ้าขาวรองอาสนะวิสูตร 1

ผ้าขาวรองเบญคัพ 1

ผ้าขาวรองนพวัค 1

ผ้าขาวรองวาลุกะ 1

ผ้าขาวพันกุ่มยาวสิบสองศอก 1

ผ้าขาวห้อยไตรทวาร 4

ผ้าขาวห้อยโกลนทวาร 4

ผ้าขาวสถลทิน 4

ผ้าขาวศาลเทวดา 2

ผ้าขาวกระยาคช 2

ผ้าขาวกระยาสังแวง 2

ผ้าขาวปกภาว 1

ผ้าขาวปกเชือกรำ 1

ผ้าขาวรองเชือกรำ 1

ผ้าขาวนุ่งผ้าขาวห่มครู 2

ผ้าขาวนุ่งหุงภายาวสิบหกศอก 1

ผ้าขาวบาทพระภูษายาวสิบสองศอก 1

ผ้าขาวรองตำรับ 1

ผ้าขาวสารกลี 1

ผ้าขาวพระเขมอ 1

ผ้าขาวปกพระแสงขอ 1

ผ้าขาวรองพระแสงขอ 1

ผ้าขาวปกชนัก 1

ผ้าขาวรองชนัก 1

ผ้าขาวปกเครื่องต้น 1

ผ้าขาวรองเครื่องต้น 1

ผ้าลายทำรงบันลาย 1

รวม 41 ผืน

บายศรีตองสามชั้น 1

เครื่องกระยาบวด 3

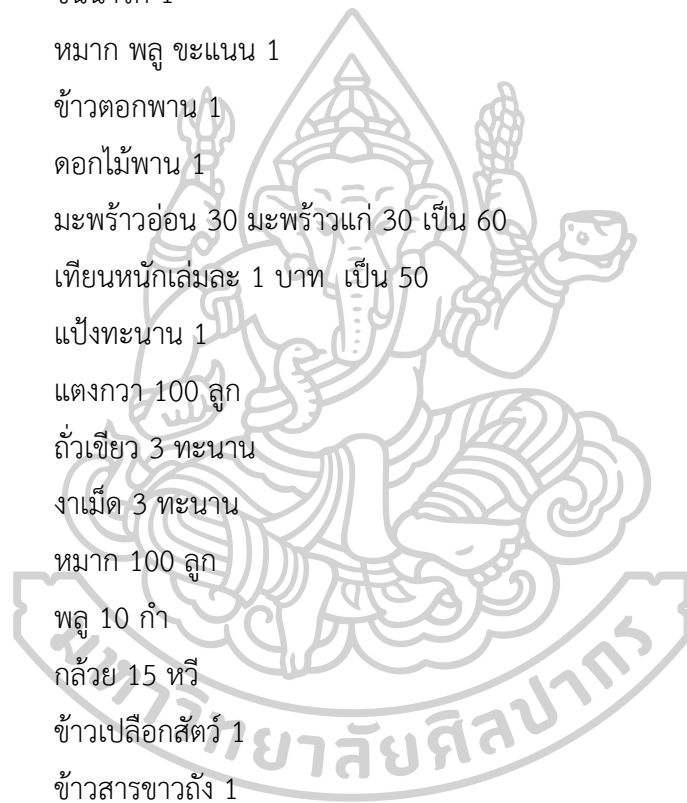
เครื่องหยิบบัตร 1

เป็ด 2 ไก่ 2 ต้ม 4

กระทง 27

หมาก พลุ 30

นมโคทะนาน 1
 ดอกไม้เบญจพรรณท้อ 1
 ศิระษะสุกร 3
 เป็ดแป้ง 2
 ส่ง 3 วัน
 บายศรีปากชาม 4
 แหวนสำหรับ 1
 ชันน้ำวัก 1
 หมาก พลุ ขะแนน 1
 ข้าวตอกพาน 1
 ดอกไม้พาน 1
 มะพร้าวอ่อน 30 มะพร้าวแก่ 30 เป็น 60
 เทียนหนักเล่มละ 1 บาท เป็น 50
 แป้งทะนาน 1
 แต่งกว่า 100 ลูก
 ถั่วเขียว 3 ทะนาน
 งาเม็ด 3 ทะนาน
 หมาก 100 ลูก
 พลุ 10 กำ
 กลั้ว 15 หวี
 ข้าวเปลือกสัตว์ 1
 ข้าวสารขาวถึง 1
 น้ำมันงา 3 ทะนาน
 น้ำผึ้ง 3 ทะนาน
 เสื่ออ่อนเตย 4
 ฟิน 50
 หม้อข้าว 2 หม้อแกง 2 เป็น 4
 ต้นกล้วยต้น 1
 ขมิ้นท้อ 1
 ทะนนใส่น้ำ 9
 นางเลิ้ง 2

อิฐ 200
 เเชิงกราน 1
 นกเป็น 2
 ไก่เป็น 2
 หม้อน้ำ 9
 กระแส 4
 ด้ายดิบเขต 3
 ชายกะตรา 1
 เทียนหนัก 2 บาท 6 เล่ม
 เทียนหนัก 2 สลึง 300 เล่ม
 ส่องวัน 1

เสรีจการพระราชพิธีชนไชยบาศ แต่เท่านี้

โรงพระราชพิธีสามห้อง ชื่อกว้าง 4 วา 1 คอก ยาว 8 วา 1 คอก เดียว 3 วา 1 คอก มีเฉลียงด้าน 4 วา ทั้ง 4 ด้าน มีม่านผ้าขาววกรอบในสถานยกพื้นในสถาน 2 คอก เฉลียง 1 คอก 1 คีบ ทั้งสี่ด้าน โรงร่ำทอดพัทการ ชื่อกว้าง 4 วา 1 คอก ยาว 3 วา 1 คอก เดียว 3 วา 1 คอก มีรั้วไก่อสูง 2 คอก รอบโรงพระราชพิธีในรั้วไก่อ สลทินกว้าง 1 คอก สูง 1 คอก ยาว 1 คอก กระยาสังแวงหุงข้าว เพราอยู่ที่ศบูรพ์ กระยาคดวงเชือกบาที่อยู่ทิศประจิม เพดานผ้าขาวสลทินเพลิงกว้าง 1 คอก สูง 1 คอก ยาว 1 คอก มีธรรมมาสพระกว้าง 1 คอก สูง 2 คอก จตุรัสมีพนกตาแขลง 3 ด้าน ผ้าขาวรองพระ ผ้าขาวรองพนัก เพดานผ้าขาวอยู่ที่ศอุดรแห่ง 1 อยู่ทิศทักษิณแห่ง 1 ตรงกันมีศาลตรีสูงเพียงตากว้าง 1 คอก จตุรัสมีผ้าขาวรองสาร ผ้าขาวรองเพดาน ผ้าขาวรองสาร อยู่ที่ศอาคเนย์ สลทินถื่นอันหนึ่ง กว้าง 1 คอก กลมสูง 7 นิ้ว สองแท่นปลูกหญ้าคาแท่นละกอ มีเพดานผ้าขาว อยู่ประจิมมีจักใหญ่ 4 ทิศ จักน้อย 30 กรวยแฝก 24 อยู่ตามรั้วไก่อ

(“พระสมุดพระราชพิธีพฤทธิบาทช้าง”. (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เล่มรงค์ (ทอง ดินสอ หรดาล). เลขที่ 164. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิรสตุ โอมสิทธิรสติชยสุไชยสวโยสัพเภบไบาย สิทธิปุทธิ สิทธิกายโยธารบุชา ตราบประบจันราชทิตยนิตยคังตังธระสบาทรกลปสวนวนวมณ ศุภมัสดุ อันนี้กรมการยประกอบ การยพิธีพระคชกรรม ให้พฤติบาตไปตุภูมิสถานจตุลลักษณะจงไกล้แม่น้ำกัตีเทวสถานกัตีหาดทราย กัตีพฤกษีใหญ่กัตีภูเขากัตี ถ้าแม่น้ำไซ้จงอยู่อุดรแลบูรพา ถ้าภูเขาศัย้จงอยู่ในหริ ถ้าพฤกษีใหญ่ไซ้จง อยู่ทักษิณแลอาคเนย์ ครั้นเห็นสถานนั้นชอบกลแล้ว พฤติบาตพุงขอลงด้วยมนต์นี้ อัพภูโมยาตว

ฉาศยสวาทะ แล้วปลงข้างไว้จึงให้ปรับภูมินั้นจงราบเสมอกันแล้วให้ล้อมรั้ววงได้คชลักษณ์โดยสูงรั้ว
 จงได้ 2 คอก 1 คีบ กว้างยาว 13 วา ทั้งชื่อแป๊ะให้ทำโรงชั้นรมสองหลังได้คชลักษณ์ ชื่อ 5 คอก
 แป๊ะ 8 คอก 12 นิ้ว เอาหัวนอนไปทักชิดแลให้รดน้ำในที่นั้นด้วยมนต์นี้ โอมสิทธิสวสดีอัญญาวนา
 ฝะคีเภาหระศาสนประกุ่มงไตนอัญญบรเมศวรบันทุลตบระกัมโม ประกุ่มงไตนอัญญภนรปุรชู้นภส
 หสรสรสจระภูณรมัสเตจเถึงทโหมกนุบริภาริกาตนาโธตงมวยสสรสยงฉทปมนุสพวิณโณภาชนโหมกน
 รงสปรเฉิงฐะตประจารณเฉิงเทพกันหปทปรธรมิตโทโอยสิทธิ โอยสวัสติ โอยชโยยทิง กกิปรามงตย
 โหมกสโรจสรทตบระธรมเิงณงฐสวาทวัง แล้วจึงปลูกโรงโดยลักษณ์นั้น แลในโรงชั้นรมนั้นให้ภูณสณ
 ทินโตรณทวารทั้งสี่ทิกภูณสณทินพระเทวกรรมแลอัญญาราญ แลบาศกระยาคชกว้าง 1 คอก ยาว 5
 คอก สูง 1 คีบ ภูณสณทินไฟช้ายขวาในรั้วชั้นรมจัตุรัส 1 คอก สูง 1 คอก แล้วให้ปักธงบันลายนอก
 มุมรั้วชั้นรมหนอาคเนย์ ให้ปลูกชั้นรองสารในมุมรั้วชั้นรมหนอาคเนย์ ให้ทำกิลอันหนึ่ง แต่บัลลังก์ถึง
 ปลาย 1 วา 1 คอก 1 คีบ 4 นิ้ว บัลลังก์สูง 7 นิ้ว ลงดิน 1 คอก 6 นิ้ว เสมอสาภาชาลักษณ์แลฝั่งหนปัจ
 จิมชั้นรองศาลให้ปลูกพระเมอสถาปนาหนปัจจิมกิลให้หุงภาวในรั้วชั้นรมหนบुरเพสสาร แลให้ประดับนี้
 ด้วยต้นกล้วยต้นอ้อยนาถิเกผล แลฉัตรธงที่รั้วชั้นรมนั้นจงงามจติเสร็จแล้วให้พฤคิบาศสนานภฤดา
 จามรแลต้เหล็กไฟด้วยมนต์นี้ ฝะคีเภาหธาธิสตตปีมานก่าเนตอธณเี โพลทเปสโตกเจลิงตจระอาทิต
 ยติกจระวายุถสุจิจระบันธโรชากุ่มงโตงอัญญสวาทวังมอคินเยสวาทา แล้วพฤคิบาศศีนไฟให้แก่มอ
 บริพารผู้จะก่อไฟช้ายขวานั้นแลก่อไฟชวด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) ก่อไฟช้ายด้วยมนต์นี้
 (ข้อความอักขรขอม) แล้วไหว้พระเพลิงด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) แล้วถวายคันธด้วยมนต์นี้
 (ข้อความอักขรขอม) แล้วถวายธูปด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) ครั้นก่อไฟช้ายขวาแล้วจึงตาม
 เทียนไฟช้ายมา 3 เล่มแลพฤคิบาศกระทำกรศุทธิอาตมศุทธิ แล้วเอาน้ำเบญจคัพพมาลายสรพคนธ
 และพระก่าทวดแล้วเสร็จจึงไปสรงกิลด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) แล้วสรงพระเมอ สถาปนาตุจ
 กล่าวไว้แล้วมาบูชาพระเทวกรรมณแลอัญญาราญแลบาศกระยาคช แล้วจึงทอดพรทตารด้วยมนต์นี้
 (ข้อความอักขรขอม) แล้วทอดกันโตรสนามด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) ตั้งเชือกด้วยมนต์นี้
 (ข้อความอักขรขอม) ทอดเชือกด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) ดาลเชือกด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขร
 ขอม) แล้วให้เอาเฝือใบไม้แลไม้แม่ภาวแลลูกภาวมาบูชาด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) จึงทธานรูป
 ภาวด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) จึงเอาดินภาวมาขัดตั้งขึ้นแลประดิษฐานภาวให้เป็นรูปข้างแล้ว
 บูชาด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) ครั้นบูชาภาวแล้วจึงทธานหม้อข้างหม้อแกงด้วยมนต์นี้
 (ข้อความอักขรขอม) จึงเอาราชรต้นมาล้างด้วยน้ำเบญจคัพพด้วยดศบุรุษมนต์นี้ พิสุทธิด้วยบาสุ
 ดาษฎร มนต์แลนยะตณะหม้อข้าวนั้นคือนครพระไพสพ แล้วจึงกรอกข้าวสารลงแลบูชาด้วยมนต์นี้
 (ข้อความอักขรขอม) อพุกหม้อข้าวหม้อแกงด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) แล้วพิศุทธด้วยพระ
 มนต์นี้ (ข้อความอักขรขอม) แล้วจึงให้หม้อผู้มีกิลเม็ดนุ่นผ้าเป็นตองกระพัตแลไว้หางสองชายจงดุจข้าง
 แลให้รำลิกข้างทั้งหลายจงเห็นรูปนั้นแท้แล้วให้ไปเอาไฟช้ายมา ให้ พฤคิบาศบูชาด้วยมนต์นี้ (ข้อความ

อักษรขอม) แล้วจึงให้หมอนั้นเอาไฟไปก่อที่หุงภาวนั้นแลเอาไม้แห้งมาเป็นฟืน จึงนะยาสนตรียากนี้ใส่ภาวนาด้วยมนต์นี้ (ตัวขอม) จึงตั้งไฟด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) จึงเอาผ้าเพลาสองท่อนลาดหัวภาวนาในบุรพาสองท่อนใส่ในบัลชั้นควาญ แล้วจึงพฤตบาศถือขอด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ถือขอหนขวา (ข้อความอักษรขอม) ถือขอหนซ้าย (ข้อความอักษรขอม) ถือขอหนกลาง (ข้อความอักษรขอม) แล้วเอาขอนั้นไปปักลงข้างพระเขอดด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วพฤตบาศใส่บาศบาทฤษาแก่หมอนั้นแล้วเอาบาศบาทฤษานั้นผูกกับขอ แลเอาผ้าผูกเป็นหางเอาไปไม้เป็นเฟือพัดไฟไปมาแลให้ร้องโดยคชภาษา แล้วให้พฤตบาศ อปรธารกระทำสรรพการ ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ครั้นอปรธารแล้วให้พฤตบาศแลประกาศ 100 คาบระงับพิฆณทั้งหลายด้วยมนต์นี้ ยรลวสศษห แล้วจึงทญาณให้เห็นรูปข้างจงแจ้งอนุมานแก่ตาอันมีในตณภูติจงถ้วนทุกสถาน จึงอ่านมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) จึงกวนหม้อข้าวเสียจิงไรด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ครั้นข้าวแกงสุกแล้วว่าทันแลให้ปลงหม้อนั้นลงให้ว่า แยกเผติด แล้วให้คตข้าวว่า ล้าลาก แลเอามา ตั้งไว้ในอาสนะอันประดับโดยลักษณะนั้นแล้วจึงให้แก้บาศฤษาในที่เท่าหมอนั้นออกแล้วให้หมอบกกระอมน้ำเวียนประทักษิณสามรอบแล้วดับไฟนั้นเสีย แล้วจึงให้หมอนั้นกุมตินภาวเปื่องบนทั้งสองหัว แลอ่านมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) จึงให้หมอระสิทภาวนั้น คือ องค์ตนแล้ว จึงให้หมอนั้นถอดปลอกภาวทั้งสองมือนั้นออกเอามาสมมือพฤตบาศแลข้างแลอ่านด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) จึงพฤตบาศกุมเฟือนั้นทั้งสองมือแลเอาเทียนติดหัวภาว แลข้างแลเล่มจิงนำหัวภาวเข้าแล้วข้างแลมือ ยกขึ้นจงเพียงศีระชะแลยอดินซ้ายไปก่อนขวา จึงอ่านทำโรมภาวแล้วจึงรอบแม่ภาวทั้งสองให้กระทบเข้าเทียมกัน แลอ่านมนต์แล้วจึงผลักแม่ภาวลงจงต้องแม่ภาวด้วยพระมนต์ แล้วจึงเอาเฟือไปไม้อันกุมอยู่นั้น ตีแม่ภาวสามคาบพระมนต์นี้ แล้วจึงให้หมอล้าลาก คือ ให้คตข้าวนั้นใส่ตระไลทองแดง แลทำเป็นสามส่วนจิงเย็บตรวยใส่ข้าวในที่เชือกบาศนั้นตรวยหนึ่งใส่ที่กระบอกพระตรวยหนึ่ง ใส่ในที่ชั้นมตรวยหนึ่ง แล้วเอาน้ำสรรพคนธ์ประพรหมเข้าทั้งปวงแล้ว จึงอ่านสตุติพระเทวกรรม แลสตุติโอยสังเวยพระเทวกรรมแล้วจึงให้ข้าวแก่เทพดาแลญราญทั้งหลายแล้วจิงรายกระเหนียตเสร็จแล้วให้ศดาจารย์พิสรรชนพระเทวกรรมพฤตบาศลาพระเพลิงซ้ายขวาด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) สวาหา แล้วให้ดอกกันเวียนด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) สวาหา แล้วดอกกลีด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) มนต์นี้ถวายเฟือแก่พระนนทินโฆลนทวารด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ลาไพรด้วยมนต์นี้ ให้ตั้งขันทวารอยู่แล้วให้สาธยายมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) มนต์นี้ให้เสกดินรอยเท้า 7 ก้อนหญ้าแพรก 7 ต้น ข้าวสุก 7 ก้อน 7 คาบแล้วเอาไปฝังที่รอยเท้าข้างมานั้นข้างมาถึงที่นั่นแล (ข้อความอักษรขอม) มนต์นี้ให้เสกรุกข 8 อัน 7 คาบถวายแก่เทวดา ขอสิทธิให้ชักนำข้างเข้าอยู่ในที่นั้น (ข้อความอักษรขอม) มนต์นี้สมเด็จเจ้าวอุเทนราช ให้ชุ่มนุมนเทพดาทั้งปวงก่อน ถ้าจะประพฤติกการะธณญไชยบาศแลคชสารนั้นออกจากวันประเทศ ที่จะประพฤติกการะธณญไชยให้เอานาคบทวลัญชุนั้นมาระคนด้วยโอทโนทกแต่พอบั่นได้ แลเสกด้วยมนต์นี้ 7 คาบแล้วเอารุกขขึ้นมาเสกด้วยมนต์นี้ 7 คาบแล้วจิงเอาประถวิ

นาคบทวลัญชุนั้น ให้หมอบเอาไปวางที่คชमारคณันเกิด ถ้ากฤตยาการะดงนี้เมื่ออรุณกาลให้คชสารนั้น มาถึงเมื่อ ประทศกาลแล ถ้ากฤตยาการนี้เมื่อประทศกาลใช้ คชสารนั้นมาถึงเมื่ออรุณโทยแล อนึ่งถ้า ตามมัทนคชสาร แลพบแต่บทวลัญชุนั้นก็ดี ก็ให้ทำดุจกล่าวมาแต่ก่อนนั้น คชสารนั้นมาถึงดุจประเทศ ก่อนนั้นแล ผิกระทำแล้วประมาณจักรทวารแลไปมิล้องก็ดีใช้ คชสารนั้นก็อยู่ในที่นั้นแลไปอื่นมิรอด เลยคชสารนั้นถ้าได้มาผิกลั่นเชื่องแลหาอันตรายมิได้เลย มนต์นี้สีทอินกแล (ข้อความอักษรขอม) มนต์นี้สมเด็จพระอุเทนราชให้ชุมนุมเทพดาทั้งปวงก่อน จึงจะประพฤติการะธณญไชยบาศให้เอา นาคบทวลัญชุนั้นมาขึ้นเป็น 7 อันแลทรุพาดถุน 7 ก้านต้นทูล 7 หยิบโทหน 7 หยิบอ่านมนต์นี้ 3 คาบแล้วฝังไว้ต้นรอยจึงสะพัดให้เอาเถิดมิพักไล่เลยให้เอาปถวีคชบทวลัญช มาระคนด้วยโทโททก ขึ้นเป็นบิณฑ 3 คาบแลห่อด้วยสาละบัณแลใส่ไว้ในเวฬุบุตรไว้ ผิทำในปเทวกาลใช้คชสารนั้นมาถึงเมื่อป ทศกาลผิทำในปศุคกาลใช้คชสารนั้นมาถึงเมื่ออรุณโทยแล ผิมีตั้งนั้นในปัจฉากาลจะได้พบคชสาร มากแล อนึ่งผิพบบทวลัญชุนั้นผิมาการก็ดีใช้ ให้ประถวีรอยนั้นมามนต์นี้ 3 คาบไว้ในต้นรอยนั้นคช สารนั้นเวียนมาต้นรอยเก่าเล่าแล (ข้อความอักษรขอม) มนต์นี้สมเด็จพระอุเทนราช ถ้าจะประพฤติกา ระธณญไชยบาศก็ดี เสน่หบาศก็ดีสีทธิบาศก็ดีใช้ เมื่อจะถึงวันประเวหะ แลจะแรกทำการนั้นให้เอา รุกชศิขรจงได้ 7 ประการมามนต์เจ็ดคาบบูชาเทวดา แลเทวดานั้นจึงจะนำคชสารอันวิเศษไว้ให้พบแล อนึ่งถ้าตามคชสารมัทน พบแต่รอยนั้นใช้ ให้อ่านมนต์นี้ไว้ในที่นั้น คชสารนั้นคืนมาหาที่รอยนั้นเล่าแล อนึ่งถ้าจะครุนหาการไปแห่งใด ๆ ก็ดีใช้ ให้อ่านมนต์นี้ 7 คาบแล้วจึงไป เป็นประสิทธิทินกหาอันตราย มิได้เลย (ข้อความอักษรขอม)

(“พระตำราพฤติบาศ.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เล่มรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 99. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการิยะ อันนี้กรมการกำกับปลอกขอให้แก่ศิษย์ทั้งหลาย คือ พรหมมณกษัตริย์แพทย์ ศูทรจึงศิษย์ไปนิมนต์พฤติบาศ แลหัตศดาจารย์ พิงปฏิบัติด้วยใจจงบริสุทธิ์แลเว้นจากทวาทศครุโทษ จึงพฤติบาศแลครุปากฤษดิศีลมารยาทอันอาจตั้งใจจงรักพิศภักดีในพฤติบาศ จึงให้โหราจารย์ พิจารณาดูทิววารฤษนาทิตติ อันกอปรด้วยคชกรรมฤษเสร็จแล้ว จึงพฤติบาศแลหัตศดาจารย์ไปดู ป่าอันบริสุทธิ์ และกระทำภูมิบริเคราะห์เสร็จจึงปลุกชั้นรมแลภูสณทิลเทพดาทั้งหลายดุจก่อนแล้ว จึงพฤติบาศตีเหล็กไฟก่อช้ายขวาแล้วให้หัตศดาจารย์บูชาเทวกรรมแลอศยราญ พฤติบาศลายสรรพ คนธ์พระกำทวดแล้วทอดเชือกโดยขนาดเสร็จแล้ว ให้พฤติบาศเสกสัมป่อยด้วยพระเถณะ ให้ศิษย์ บ้วนปากสามคาบแล้วจึงให้สนาน ครั้นแลสนานแล้วให้นุ่งผ้าเป็นดองกระพัดแล้วเข้ามาราบไหว้ครู สามคาบ และให้ครูเอาผ้าขาวพันกระยาสังวางแลกระยาชงทั้งหลาย ถ้าศิษย์สามคนก็ดีสี่คนก็ดี ให้นั่ง เรียงกันโดยอันดับแล้ว ให้ศิษย์กราบนมัสการพระเทวกรรมแลกระยาสังวาง และกระยาชงด้วย ข้าวตอกดอกไม้สามคาบแล้ว จึงพฤติบาศให้ใบพลูแลข้าวสารแก่ศิษย์ และให้ศิษย์ยอหยิบเอาข้าวสาร

แลบิโบลูทุนหัวแล้วยื่นให้แก่ครูสามคาบ และให้ครูรับเอาไว้แล้วให้ศิษย์กระทำเบญจางคประดิษฐ์ และนอนคว่ำลงเอาหน้าผากเกยบนกระยาสังวางเอามือซ้ายสอดรองใต้กระยาสังวาง และยุตเอาแม่เท้าครูมือขวาโอบบนกระยาสังวางยุตแม่เท้าครู จึงให้ครูเอาข้าวสารแลบิโบลูทุนใส่ซึ่งไหลเบื้องขวาแห่งศิษย์ แล้วเอาน้ำสรรพคุณรดลงให้น้ำนั้นไหลลงข้างบ่าขวาแห่งศิษย์ จึงครูอ่านมนต์นี้กับให้ศิษย์ ศิษย์ว่าตามสามคาบดังนี้ (ข้อความอักษรขอม) สามคาบแล้วให้ศิษย์ตั้งใจฟัง จึงอ่านอำนวยการแก่ศิษย์ ดังนี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้อภิเษกศิษย์ด้วยมนต์นี้เล่า (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ศิษย์ นมัสการพระเทพกรรมสามคาบ แล้วให้ครูหยิบเอาโบลูทุนที่ไหลศิษย์นั้นมาเหน็บหูเบื้องขวาแห่งศิษย์ แล้วให้ศิษย์ลุกขึ้น และให้แบกกระยาสังวางเบื้องบ่าขวาและเดินออกไปประมาณสี่วาที่ดีหัววาที่ดี และให้เวียนเป็นทักษิณาวัตร แล้วมายืนเทียมนดินจงตรงซึ่งหน้าครู และให้ครูถามศิษย์ว่าได้ข้างหรือให้ศิษย์ บอกว่าได้ข้าง ให้ครูถามว่าก็ศอก ให้ศิษย์บอกว่าห้าศอกก็ดีหกศอกก็ดี ให้ครูว่านำมาแลให้ศิษย์เวียน สามคาบ ให้ครูถามสามคาบให้ศิษย์บอกสามคาบ แล้วให้กระยาสังวางนั้น มาปลงไว้ในอาสนะแล้วให้นมัสการพระเป็นเจ้าสามคาบ แล้วให้ศิษย์แก้ปลอกสามคาบผูกปลอกสามคาบ แล้วครูให้พรว่าแก้ปลอกผูกปลอกอย่าให้มีจัญไรเลยให้ศิษย์ว่าตามสามคาบ แล้วครูยื่นเหล็กหมาดให้แก่ศิษย์แทงปลอกเย็บสะดอ แลสนามกันโดลและฟันดั่งกล และให้ศิษย์ว่าทำการทั้งนี้อย่าให้มีจัญไรเลยสามคาบ แล้วครู ยื่นพร้ากรายให้แก่ศิษย์ฟันไม้และให้ศิษย์ว่าฟันไม้และกินอาหารและถ่มน้ำลายบนหัวข้าง อย่าได้มีจัญไรเลยสามคาบ ผูกข้างแก้ข้างอย่ามีเสียดจัญไร ให้ว่าสามทีแทงปลอกเข้าขอเย็บสะดอสนามกันโดล อย่ามีเสียดจัญไร ให้ว่าสามที กินอาหารบนหัวข้างอย่ามีเสียดจัญไร ให้ว่าสามที ขี่ข้างไปป่าขึ้นเขาถ่ายมูลหนักเบาอย่ามีเสียดจัญไร ให้ว่าสามที หักไม้ตัดไม้บนหัวข้างอย่ามีเสียดจัญไร ให้ว่าสามที บ้วนน้ำหมากบนหลังข้างอย่ามีเสียดจัญไร ให้ว่าสามที ทำสรรพการทั้งปวงอย่ามีเสียดจัญไร ให้ว่าสามที เสร็จแล้วให้ศิษย์กราบพระเป็นเจ้าและครูสามคาบ แล้วให้ครูเสกหมากให้แก่ศิษย์กิน ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) สามคาบแล้วเทพกรรม และอวยพรแก่ศิษย์เสร็จการกำกับ ขอลอกแล

ถ้าจะกำกับศิษย์ให้เป็นความ ให้ครูตาลเชือกโดยขนาดแล้ว จึงครูกำกับขอให้แก่ศิษย์ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ให้นำไม้ (ข้อความอักษรขอม) ให้นำดอก (ข้อความอักษรขอม) ให้นำพร้ากราย (ข้อความอักษรขอม) นมสวาหา แล้วให้ครูนำศิษย์ออกไปฝาดูตรชั้นรม จึงให้เอาข้างมายืนแลให้หลังแกมฤตยู และครูให้ศิษย์ขึ้นท้ายข้างด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) เป็นความข้างแลผูกกระยาขทั้งหลาย แลเอาเชือกขึ้นข้างโดยขนาด จึงพลตบาศกำกับเครื่องข้างทั้งปวง ให้แก่ศิษย์ผูกกันโดลและสนามด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ให้ผูกตั้งคน (ข้อความอักษรขอม) ให้ผูกกระพัด (ข้อความอักษรขอม) ให้ผูกบังคัน (ข้อความอักษรขอม) ให้ผูกรำหล (ข้อความอักษรขอม) ให้ยอบาศขึ้นหลังข้าง (ข้อความอักษรขอม) ฉบับหนึ่งว่า (ข้อความอักษรขอม) ให้ผูกเชือก (ข้อความอักษรขอม) ให้ผูกชนัก (ข้อความอักษรขอม) ฉบับหนึ่งว่า (ข้อความอักษรขอม) ให้ผูกสลก (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ความ

รูดเชือกสามคาบ แล้วให้บัญญัติพรหมขึ้นชื่อข้างด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ออกไปคล้องข้างเถื่อนครั้นคล้องติดบาศแล้วให้เข้ามาแลลงจากข้าง และให้ความผูกแก่เชือกบาสนั้นออกจากเท้าข้างด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ขดเชือกเข้ามาตั้งในชั้นรมด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) และกระทำกำนลเชือกนั้นโดยขนาด แล้วให้ความผูกแก่เครื่องข้างทั้งปวงด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้พฤติบาศทำการหุงภาวและชำโรมภาว และสฤติพระเทพกรรมและสฤติอวยสังเวย และให้ข้าวแก่เทพดาและยราญ กระเหนียดเสร็จเป็นความผูกแล

สิทธิการิยะ อันนี้กรมการบัญญัติพรหม กำกับให้แก่ศิษย์ทั้งหลาย คือ พราหมณ์ภักษัตริย์ แพทย์ศูทร ให้พฤติบาศชี้ข้างไปดูที่อันศุกลักษณ์แล้วให้พฤติบาศพุ่งขอลงข้างด้วยมนต์นี้ (ตัวขอม) สวาหา แล้วจึงให้ปลุกชั้นรม แลภูณสถลทินเทพดาและยราญทั้งหลายดุจกล่าวก่อนแล้วนั้น จึงให้พฤติบาศนำศิษย์ไปประทักษิณชั้นรมสามรอบแล้วจบดินสามคาบ แล้วนำศิษย์ไปในที่จะกำกับกรรม กัลยามลสิทธิ แลให้ศิษย์บ้ายหน้าไปยังทิศอันศุกฤกษ์จึงให้เอาชั้นรองแลนพพวยขอชนกกระสุนหน้าไม้ เชือกคล้องแห่งศิษย์ตั้งไว้ซึ่งอาสนะจงสรรพในโรงชั้นรมนั้นเสร็จจึงพฤติบาศตีเหล็กไฟก่อช้ายขวาแล้วให้พฤติบาศและหัตศดาจารย์กระทำสุทธิอาตมาสุทธิกระทำเบญจคัพย และพฤติบาศลายสรรพคนธ์ และพระกำทวด และให้หัตศดาจารย์บูชาโดรมแลบูชาพระเทพกรรมแลกระยาคชกระยาสังเวงแล้ว ให้พฤติบาศทอดเชือกโดยขนาด แล้วจึงให้ศิษย์นุ่งผ้าเป็นดองกระพัดแล้ว ให้ครูเอาสรรพคนธ์ประพรหมกระยาคชทั้งหลายแล้ว ให้ครูเบิกบาศออกและขดเข้าสามรอบแลตามเทียนติดช้ายขวา และเบิกบาศด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ให้รูดเข้ารูดออกสามคาบ แล้วให้ศิษย์ย่อหีบใบพลูและข้าวสาร ข้าวตอกดอกไม้ นมัสการแก่พระเทพกรรมแลกระยาสังเวงแล้วให้ศิษย์เด็ดใบพลูและหีบข้าวสารให้แก่ครูสามคาบ แล้วให้ศิษย์กระทำเบญจางคประดิษฐ์นอนคว่ำลง และเอามือช้ายลอดใต้กระยาสังเวงและกุมแม่เท้าครูไว้ มือขวาปกบนกระยาสังเวงแลกุมแม่เท้าครูไว้ จึงให้ครูเอาข้าวสารแลใบพลูอันรับไว้ นั้น วางลงซึ่งไหล่ขวาแห่งศิษย์แล้วเอาสรรพคนธ์รดลงซึ่งไหล่นั้น ให้น้ำไหลลงซึ่งบ่าข้างขวาแห่งศิษย์แล้ว จึงครูกำกับกรรมสิทธิให้แก่ศิษย์ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) สามคาบให้ศิษย์ว่าตามสามคาบ แล้วครูให้พรแก่ศิษย์ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ครั้นกำกับบาศแล้วให้ดาลเชือกโดยขนาด และให้ศิษย์เปลื้องผ้าดองกระพัดออก และนุ่งผ้าเป็นหมอแล้วให้ครูเสกหมากสามคำ ให้แก่ศิษย์กินด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) มุขอัญ สามคาบจึงให้ครูเอาน้ำสรรพคนธ์ประพรหมพพวย และกำกับพพวยให้แก่ศิษย์ และให้ศิษย์นุ่งคุกเข่าลงทั้งสองข้าง แลแปรหลังให้แก่ครู และเอามือทั้งสองรับเอานพพวยเบื้องหลังข้ามศีระมาคาคดแลเอาปากนพพวยไว้เบื้องขวาด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ศิษย์จบบาศสามคาบ แล้วให้ครูแก้บาศออกให้แก่ศิษย์ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ศิษย์คุกเข่าขวาและทอดเท้าช้ายออกไป และแปรหลังให้แก่ครู ครูยืนบาศให้แก่ศิษย์ ศิษย์รับเอาเบื้องหลังข้ามศีระมา และเงียดบาศสามคาบ แล้วให้ศิษย์เบิกบาศสามคาบ รังบาศสามคาบ คือ รูดเข้ารูดออกด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วพฤติบาศนำศิษย์ไปนมัสการ พระเพลิงเฉวียงสดำ

โดยขนาด แล้วนำศิษย์ออกไปทรงบาทหนอรุขนิรม และให้เอาช่างมายืนจึงกำกับเครื่องช่างทั้งปวง ให้แก่ศิษย์ คือ สนามกันโกลตั้งคนกระพัดมวงคร่ำหูล และเชือกบาทและชนกสลกด้วยพระมนต์จุก กล่าวก่อนนั้น ให้ศิษย์ยื่นให้แก่ความผูกเสร็จแล้ว จึงปูอาสนะให้ศิษย์กราบเท้าช่างสามคาบ แล้วให้เอาเถ้าเพลิงย้ายมาเจิมหน้าช่างและหน้าศิษย์ แล้วครูให้พรแก่ศิษย์ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วจึงให้ศิษย์จบจำคองครุสามคาบแล้วจึงเอาเท้าขวาเหยียบเข้าครูเบื้องซ้ายด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) นมสวาหา แล้วให้ศิษย์จบกันโกลด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ยสวาหา แล้วให้ศิษย์เหยียบกันโกลขึ้นข้างด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วครูยื่นขอให้แก่ศิษย์ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ศิษย์ถืขอด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) และให้ศิษย์เงื่อขอขวาสามคาบซ้ายสามคาบ แล้วให้พฤฒิบาทเบิกบาทออกด้วยมนต์นี้แปดคาบ (ข้อความอักษรขอม) แล้วพฤฒิบาทยื่นบาทให้แก่ศิษย์คล้องช่างด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วจึงพฤฒิบาทและหัตศดาจารย์นำศิษย์ออกไปคล้องช่างเถื่อนหนอรุขนิรม และให้ปลุกปรกไว้ครั้นคล้องช่างติดบาทแล้ว ให้ศิษย์วิ่งลงจากคอช่างนั้นมายืนในปรกนั้นแลชักเชือกบาทนั้นจึงเครื่องและนอนคว่ำขมบาทนั้นลง และเอาแม่เท้าซ้ายคืบบาทนั้นไว้ และทำนมสการธาณพัทธมูลบาทและเท้าช่างนั้นอยู่ จึงพฤฒิบาทเอาชั้นรองจุดหลังศิษย์และเบาะชั้นรองสามคาบด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) สวาหุม ครั้นเบาะชั้นรองสามคาบแล้วพฤฒิบาทให้พรด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) สวาหุม จึงให้ครูเอาชั้นรองคัดบาทในเท้าช่างออกสามคาบด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ศิษย์ถอดบาทออกจากเท้าช่าง คือ รูดเขารูดออกสามคาบด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้เอาเชือกบาทตีเท้าช่างสามคาบด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วจึงเอาเชือกบาทนั้นตีพระธรณีสามคาบด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) แล้วจึงพฤฒิบาทและหัตศดาจารย์นำศิษย์ออกไปคล้องช่างเถื่อนจุการยสามคาบและเบาะชรองสามคาบแล้ว และให้เอาเชือกไปชำระด้วยน้ำแล้วเอาเชือกนั้นเข้ามาไว้ในชั้นรมเหนื่ออาสนะ แลให้ทำไม้สามเชิงตั้งในวงเชือก แล้วเอาหนพพรูยแลเงินทองวางบนง่ามไม้ นั้นและตามเทียนติดเป็นกำนลทำขวัญเชือกนั้น และให้พรโดยขนาดแล้วพฤฒิบาทให้หม้ออันมีกลเม็ดหุงภาว แล้วพฤฒิบาททำโรมภาวแล้ว ให้ปั้นข้าวอันหุงนั้นสามปั้นให้ศิษย์ถือข้าวนั้นไว้ แลให้ครูเอามือจับมือศิษย์นั้นเข้าด้วยทั้งสองมือและให้ครูว่า (ข้อความอักษรขอม) แล้วให้ความผูกเอาข้าวนั้นไปยื่นซึ่งหน้าช่าง และทิ้งข้าวนั้นข้ามหัวช่างไปท้ายช่างที่ละปั้น และให้ผู้ที่ปั้นว่ามนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ปั้นแลคาบให้สิ้นข้าวสามปั้นแล้วให้พฤฒิบาทสตุติพระเทวกรรมและสตุติโอยสังเวย และให้ข้าวแก่เทพดาและยราญทั้งหลาย และรายกระเหนียดเสร็จพฤฒิบาทลาพระเพลิงเฉวียงสดำและเตาะกิลกังเวียนหัตศดาจารย์พิสรชนพระเป็นเจ้า และบูชาจตุรย์กษุณีเกษตรบาล เสร็จการบัญญัติพรหมแล

ถ้าจะทำการกำกับปลอกขอกี้ติ ความุกี้ติ บัญชีพรหมกี้ติ ให้พฤฒิบาทกระทำการแต่ต้นมาเท้าถึงทอดเชือกดาลเชือกหุงภาวทำโรมภาวและสตุติโอยสังเวย และให้ข้าวแก่เทพดาแลยราญแล้ว จึงให้ทำการกำกับปลอกขอ แลความูก แลบัญญัติสืบไปตามกล่าวไว้ นั้น ครั้นคล้องได้แล้วให้แบ่งข้าวภาว

อันหุงนั้นไว้บ้างแลเอามาปั่นซัดข้ามหลังข้างอันคล่องมาได้ ตามซึ่งกล่าวไว้ในกรมการยนั้นเสร็จการแลมิพักหุงภาวใหม่เลย

2. หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง

ในหมวดนี้ปรากฏในตำราทั้งหมด 45 ฉบับ แต่จะนำเนื้อหาจากตำราจำนวน 19 ฉบับ และเนื้อหาที่ได้จากการจำแนกตัวแผก ในการนำเสนอจะบอกแหล่งที่มา โดยการระบุบรรณานุกรมไว้ในวงเล็บหน้าข้อความ

(“สมุดพระตำหรับขี่ช้าง.” (จ.ศ.1176 (พ.ศ.2357)). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 85. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการิยะ จะเรียนขี่ช้างให้รู้จักกลจะนุ่งผ้าขี่ช้าง 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนพ แลกลจะเกี่ยวผ้ากลจะผูกชนก กลจะสอดชนก กลที่นึ่ง กลถือขอก่อนแล้วจึงเรียนกลจะพัน กลจะฉะจะพาย กลจะฉะอ่าฉะอ้อย กลจะขี่ช้างไม่หัด กลจะขี่ช้างค้ำกลางแปลง กลจะขี่ช้างน้ำมันเข้าค้ำในวงพาด กลจะขี่ช้างน้ำมันไล่ม้าล่อแพน กลจะขี่ช้างน้ำมันไล่คน กลจะขี่ช้างน้ำมันชนบารู กลจะขี่ช้างชนล่อปลายเชือก กลจะขี่ช้างเกลียดน้ำ กลจะขี่ช้างมิข้ามน้ำ กลจะขี่ช้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดจลจล เบญพาด กลจะขี่ช้างกำรากเหลือลลาม กลจะขี่ช้างชนศึก อันว่ากล่าวไว้ทั้งนี้มีพระราชกำหนดห้ามแต่ครั้งสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้ามิให้นอกกว่าสมุหพระคชบาล แลครูช้างขุนช้างผู้อื่นนอกนั้นมิให้ลวงรู้ให้มีไว้ช้างที่ฉบับหนึ่งแต่เท่านั้น ถ้าผู้จะศึกษาฝึกสอนนั้นให้บอกแต่กลจะนุ่งผ้า กลจะผูกชนก กลจะสอดชนก กลที่นึ่ง กลจะถือขอก่อน ถ้าผู้ใดมีความเพียรอุตสาหะ ถ้าจะถามข้อใดให้บอกแต่ข้อนั้นห้ามมิให้คัดตรงในฉบับนี้ให้ศึกษาร่ำเรียนเป็นอันขาดทีเดียว

(สร้างเนื้อหาจากการจำแนกตัวแผก)

อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นผ้านพนั้นจะบอกไว้ในนี้จะมิเข้าใจต่อให้ดูเห็นแล้วจึงจะเข้าใจบอกไว้แต่ผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อบัวตูม นุ่งผ้าชั้นนอกจัดพอกให้กลม อย่างหนึ่งชื่อบัวบาน ชั้นนอกจัดลายให้กระจ่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจีบ ชั้นนอกนั้นให้จัดกลีบให้ถี่ อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล ชั้นนอกจัดพอกให้หย่อนเลื้อย จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักจะนุ่งเถิด ชั้นในนั้นเหมือนกันแล มนต์นุ่งผ้า สดตปการุ พนธน์ คจฉามี

(สร้างเนื้อหาจากการจำแนกตัวแผก)

อันว่ากลจะเกี่ยวผ้านั้น มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่ากระหวัดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่าพันทะนำ อย่างหนึ่งชื่อว่าตองกระพัต อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล มนต์เกี่ยวผ้า รตตปการุ รตตณ คจฉามี

(“ตำราแต่งผ้าซิ่นช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นทรดาล. เลขที่ 72. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

กลหนึ่งที่จะนุ่งผ้าซิ่นช้างมีอยู่ 3 พวก กรมช้าง เสนาบดี ผ่าตัน พวกหนึ่ง ถ้าจะนุ่งผ้าอย่างกรมช้างซิ่นผาดพานล่อแพนนั้นมียู่ 4 อย่าง ๆ หนึ่งชื่อว่าเกไล อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวตูม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวบาน อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจิบ ถ้าซิ่นซิ่นตา ให้นุ่งเกไล ถ้าจะนุ่งเกไลนั้นให้นุ่งผ้า 6 คืบ 6 แขน 2 ผืนเพลาะพับเอาลายเข้าแล้วจึงหีบบริมนุ่งชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ชายยาวนั้นจิบหน้าทั้งสองผืน สอดขึ้นไปเป็นชายพกจนสั้นยาวชายสั้นนั้น จึงโจงกระเบนแต่ชายเดียวให้ทับหน้าสนิทแล้ว จึงแหวกชายที่พับไว้ นั้น โจงซิ่นหนึ่งเป็นหางหงส์ ซิ่นหนึ่งตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด ถ้าซิ่นน้ำมันคอกปลาหมอนั้น ให้นุ่งบัวตูม ถ้าจะนุ่งบัวตูม ให้นุ่งผ้าสงปีกคลี่ริม นุ่งจิบชายเสมอกันแล้วจึงจิบริมทั้งสองชาย แต่ชายหน้าเข้ามาตลอดพกแล้วจึงสอดขึ้นเป็นพกห้อยลงมาเสมอเข้าทั้งสองซิ่นให้จิบกลางผ้านุ่งรวบเข้าอีกทีหนึ่ง แล้วจึงโจงกระเบนทั้งสองริม แล้วจึงเหน็บหน้าชั้นบนเสมอพก เหน็บหลังชั้นบนผ้าเกี่ยวนั้น ตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด ถ้าซิ่นน้ำมันคอกกระบอก ให้นุ่งบัวจิบ ถ้าจะนุ่งบัวจิบ ให้นุ่งผ้าสี่คืบ ยาว 4 แขน ผืนหนึ่ง ไว้ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ชายสั้นโจงกระเบน ชายยาวสอดขึ้นมาเป็นพก แล้วจึงให้นุ่งผ้าสมปัก คลี่ริมจิบชายเสมอกัน ให้จัดกลับหลังเหน็บขึ้นมา 3 ขนบให้จิบริมแต่หน้าเข้ามาจนพก เป็นกลีบแผ่เหลี่ยมกัน เหน็บทั้งสองซิ่นแล้ว จึงโจงกระเบนริมทั้งสองชาย แล้วจึงโจงกระเบนชายใหญ่รวบกัน จึงเอาชายพกนั้นจิบขวางพาดตักไว้ เกี่ยวผ้าตามแต่จะเกี่ยวเถิด ถ้าซิ่นน้ำมันคอกน้ำเต้า ให้นุ่งบัวบาน ให้นุ่งผ้าสมปัก ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ชายขวาจับเป็นพกพาดบ่าไว้ โจงกระเบนริมขวาแล้วโจงกระเบนริมซ้าย แล้วจึงจัดกลับเหน็บไว้ทับพก แล้วจึงโจงกระเบนเกี่ยวผ้าตามจะเกี่ยวผ้าเถิด ที่นี้จะว่าด้วยนุ่งผ้าอย่างเสนาบดี แต่งตัวตามเสด็จ เมื่องานมโหรีสพแขกเมืองแลยีนางเรียงคำปลายเชือกเพนียด ยีนางเรียงพระราชพิธีอีกเซนต์ศวันนั้นมียู่ 7 อย่าง ชื่อบัวซ้อน ชื่อบัวคลี่ ชื่อบัวกระจาย ชื่อบัวกลม ชื่อบัวห่อ ชื่อบัวบิน ชื่อบัวฉลองไพร ถ้าจะนุ่งบัวซ้อน ให้นุ่งผ้า 3 ผืนเพลาะพับลายออกไว้ผืนหนึ่ง ลายเข้า 2 ผืน ให้เอาลายเข้าไว้ซิ่นนอก ให้เอาลายออกไว้ซิ่นใน แล้วจึงจิบหน้าผืนลายออกนั้น จิบทางยาว เหน็บหน้าผืนหนึ่ง ทั้งสองชาย แล้วจึงหีบตะเข็บหลังเพลาะล่าง เหน็บหลังที่หนึ่ง จึงจิบริมล่างตลบให้ลายออก นุ่งทับบนเสมอเดิม ผ่อนชายให้เท่ากัน แล้วจึงจิบหน้าทางกว้างที่ผืนตลบขึ้นมาสอดขึ้นมาเป็นพกเสมอชาย จึงโจงกระเบนให้แนบทั้งหน้าหลัง เกี่ยวผ้า นั้นตามแต่จะเกี่ยวเถิด ถ้าจะนุ่งผ้าบัวคลี่ ให้นุ่งผ้า 3 ผืน เพลาะพับผืนหนึ่งเอาลายออก ลายเข้า 2 ผืน ให้นุ่งเข้าไว้ซิ่นในลายออกไว้ซิ่นนอก จึงจิบชายให้เสมอกันทั้งสองหน้าแล้วหีบพกชายซ้ายเหมือนสมปักสอดขึ้นมาไว้ แล้วจึงจิบหน้าผืนลายออกนั้น สอดขึ้นบนพกซีกผ่อนให้ยาว แล้วตลบริมล่างผืนลายเข้านั้นกลับขึ้นมาให้ลายออก สอดใต้ผ้าผืนลายออกนั้น นุ่งเข้าให้ชายขวายาว ชายซ้ายสั้น แล้วจึงโจงกระเบนริมชายซ้ายแล้วจึงโจงกระเบนริมชายขวา แล้วจึงจิบหน้าให้ใหญ่เหน็บหน้าแล้วจึงโจงกระเบน แล้วตลบผ้าผืนลายออกเดิมนั้นปกลงมา ให้จิบหน้าทางยาว ผืนบนนั้นเหน็บบนพกดังเกี่ยวเกไล นุ่งอย่างนี้ห้ามมิให้เกี่ยวผ้าแล ถ้าจะนุ่งผ้าบัวกระจาย ให้นุ่งผ้า 3 ผืน เพลาะพับกลางเอาลายออก นุ่งให้ชายเสมอกัน แล้วให้จิบริมข้างล่างผืนลายเข้านั้น สอดขึ้นมาเป็นพก ให้หีบตะเข็บหลังตรงกลางเหน็บผืนหนึ่ง ให้ตลบริมผืนนอกนุ่งตลบขึ้นมาโจงกระเบนสองริม แล้วจึงให้จิบหน้าผ้าผืนใน ให้ใหญ่แล้ว เหน็บหน้าโจงกระเบน แล้วจึงคลี่ชายพกที่สอดนั้นออกไว้ นุ่งผ้าตามแต่จะเกี่ยวผ้าเถิด ถ้าจะนุ่งผ้าบัวกลมนั้น ให้นุ่งผ้า 3 ผืน เพลาะคลี่ริมลายออกยาวสั้นให้เท่ากัน แล้วพับหน้าให้

เสมอกันทั้งสองชาย จึงหยิบเอากลางผืน ผืนกลางทางยาวที่พับไว้นั้น สอดขึ้นมาเป็นพกให้ยาวสุดมือ ท่วมศีรษะพาดบ่าไว้ แล้วให้จับตะเข็บผืนล่างที่ลอยเปล่านั้นตลบพุ่งขึ้นมาอีกเป็น 3 ชั้น ให้ชายเสมอ กัน แล้วจึงจับริมผืนนอกโจงกระเบนทั้งสองข้าง ยังเหลืออยู่ 4 ชาย 2 ชาย นอกนั้น ให้โจงกระเบนเสีย 2 ชาย ในนั้นให้ไขว้กันไว้ที่ท้องน้อยเป็นชายแครง แล้วจึงตลบพกทั้งสองพกนั้น ตลบโจงกระเบน ทับชายไขว้อีกหนหนึ่ง แล้วจึงคลี่หน้าผ้าออกไว้ สันฐานเหมือนหุปลา ผ้าเกี่ยวนั้นตามแต่จะเกี่ยวเถิด ถ้าจะนุ่งบัวห่อ ให้นุ่งผ้า 2 ผืน เปลาะชายหน้าเสมอกัน แล้วให้จับทางกว้าง แต่หน้าจนกระทั่งพกสอด ขึ้นไปเป็นพกทั้งสองชาย ชักให้ยาวท่วมศีรษะสุดมือ แล้วจึงตลบตะเข็บกลางชั้นมานุ่งทับพกเข้าอีก ทีหนึ่ง แล้วจึงโจงกระเบนริมทั้งสองข้าง แล้วให้จับหน้า เหน็บหลัง แล้วเหน็บหน้าชั้นล่าง แล้วให้คลี่ พกที่จับไว้นั้น กลับจับทางยาวขึ้นไปเหน็บข้างทับสองชาย ให้ออกเข้าทั้งสองข้าง ผ้าเกี่ยวนั้นตามแต่จะ เกี่ยวเถิด ถ้าจะนุ่งบัวบิน ให้นุ่งผ้า 2 ผืน เปลาะทับกลางเปลาะเอาลายเข้า ให้นุ่งเอาลายเข้าไว้ข้าง นอก เอาลายออกไว้ข้างใน แล้วตลบริมผืนนอกนั้นนุ่งขึ้นมาให้ ลายออกครึ่งผืน จึงจับหน้าผืนนอกนั้น สอดขึ้นมาเป็นทั้งสองชาย แล้วจึงจับกลางผืน ผืนในข้างหลังตลบพกขึ้นมาให้ลายเข้า เหน็บหลังนิค หนึ่ง แล้วจึงคลี่ริมผืนใน ลอดไปโจงกระเบนทั้งสองข้าง แล้วให้จับหน้าใหญ่ ๆ โจงกระเบนข้างหลัง แล้วเหน็บหน้า แล้วให้คลี่ชายพกจับหน้าไปเหน็บโจงกระเบนทั้งสองข้าง เหมือนปีกครุฑ ผ้าเกี่ยวนั้น ตามแต่จะเกี่ยวเถิด ถ้าจะนุ่งผ้าตามเสด็จพระราชดำเนินไปโพนประพาสนั้น ให้นุ่งผ้าฉลองไพร คาด รัตตะคุด ใส่เสื้ออย่างน้อย โปกศีระษะ ถ้าจะนุ่งฉลองไพรนั้น ให้นุ่งผ้าไหม 2 ผืน ผืนหนึ่งนุ่งใน ผูกแล้วให้จับหน้าทางยาวเหน็บไว้ริมพกทั้งสองข้าง แล้วจึงให้นุ่งผ้านอกชาย ให้เสมอกันอีกผืนหนึ่ง ผูกพกให้หยิบกลางผืนเหน็บหลังทีหนึ่ง แล้วชักชายพกจับผืนในที่เหน็บไว้นั้นขึ้นมาทั้งสองชายยาวศอก หนึ่งห้อยลงมาดั่งเจียรบาด แล้วจึงจับหน้าทางกว้าง เหน็บหน้าโจงกระเบนทับผืนในเข้าไปดั่งจับโถม ให้ผืนในทับสนับเพลาสวมเข้า ให้ผืนนอกทับผืนในให้พันเข้า 8 นิ้วเถิด ถ้าจะโปกผ้านั้น ให้เอาผ้าดำ กว้างตั้งแต่ศอกคืบลงมาจดศอกหนึ่งก็ได้ ยาว 2 ศอกคืบ ให้เอาติบुकกลมหนักบาทหนึ่ง ผูกมุมไว้ จึงให้ เอาผ้านั้นคลุมศีรษะทางกว้าง ให้ติบुकนั้นอยู่ที่คอดอกไม้ข้างขวาแล้วจึงเอาหางผ้าที่เหลือนั้นพันศีระษะ เข้าแล้ว ให้ตลบผ้าที่คลุมศีระษะนั้นตลบลงไป สันฐานเหมือนหนึ่งหมวกเถิด ทีนี้จะว่าด้วยกลจะเกี่ยว ผ้านั้นมีอยู่ 4 อย่าง ๆ หนึ่งนั้นชื่อว่า ยัญพัต อย่างหนึ่งชื่อว่า กระจวดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่า พันหนา อย่างหนึ่งชื่อว่า เกไลอันว่าเกี่ยวผ้ายัญพัตนั้น ท่านให้เกี่ยวผ้าไหม มิให้เกี่ยวผ้าลาย สำหรับชี้ข้างน้ำมัน หนัก มีกิริยาลงน้ำมัน ให้เอาหน้าทางยาวผูกเอาเข้าไว้ สันฐานดั่งผูกเต่า แล้วให้รวบทบโอบตัวไป ข้างซ้ายทบมาถึงข้างหน้า จึงให้ชายที่เหลืออยู่นั้นลอดขัดขึ้นไป แล้วกระหวัดบนทบลงมาลอดให้ขัดลำ ไว้พออยู่ ชายที่เหลืออยู่นั้นให้ห้อยลงมาตรงพกดั่งห้อยหน้านั้นเถิด ถ้าจะเกี่ยวชื่อว่า กระจวดจำนั้น ให้เกี่ยวผ้าลายพับดั่งหนึ่งเจียรบาด โอบตัวเข้าให้หนาเสมอกัน แล้วจึงทบหน้านั้นขัดขึ้นดั่งหนึ่งรัง ติ๊กแตน ให้ได้ 2 ขัด ชายนั้นให้ห้อยลงไปดั่งเจียรบาด ถ้าอย่างนี้ชี้ข้างให้พาดเข้าไว้ เมื่อจะเดิน ให้ตลบ ทับเหน็บหน้าขึ้นมาทั้งสองข้างเถิด ถ้าจะเกี่ยวผ้าพันหนา ให้เกี่ยวผ้าลายพับดั่งหนึ่งเจียรบาด ห้อยชาย ลงไว้ แล้วให้พันตัวให้ได้ 2 รอบ จึงให้ขัดชายพันไว้ดั่งหนึ่งเข้าตะกรุดเบ็ด แล้วให้ชายซ้อนกันลง ทั้งสองชาย จึงทบกลับขึ้นมาเหน็บไว้ตรงหน้าเถิด ถ้าจะเกี่ยวผ้าเกไลนั้น ให้เกี่ยวผ้าลายคลื่ออก มิให้ พับผ่อนให้ชายซ้ายสั้น ชายขวายาว ให้เอาริมนั้นนุ่งเข้า ผูกพกให้แน่น จึงให้จับหน้า ทางยาวทั้งสอง ข้าง ผูกไขว้ขัดกัน ให้เป็นเงื่อนกระทกชายยาวแล้วจึงให้จับหน้าชายยาวนั้นเหน็บทับพกลงไว้เถิด กลหนึ่งเล่า ถ้าจะเกี่ยวผ้าและนุ่งผ้าให้งามพอสมกันนั้น ถ้านุ่งเกไล ให้เกี่ยวกระหวัดกัน เอาเงื่อนไว้ได้

พกเกลือ 1 ถ้าจะนุ่งบัวตูม ให้เกี่ยวเกลือ 1 ถ้าจะนุ่งบัวบาน ให้เกี่ยวกระหวัดจำ เอาเอ็นไวได้พกบัว
 บาน 1 ถ้าจะนุ่งบัวจีบ ให้เกี่ยวพันหน้า 1 ถ้าจะนุ่งบัวซ้อน ให้เกี่ยวพันหน้า 1 ถ้าจะนุ่งบัวกระจาย
 ให้เกี่ยวพันหน้า 1 ถ้าจะนุ่งบัวกลม ให้เกี่ยวเกลือ 1 ถ้าจะนุ่งบัวห่อ ให้เกี่ยวพันหน้า 1 ถ้าจะนุ่งบัวบิน
 ให้เกี่ยวพันหน้า 1 ฝานุ่งกับผ้าเกี่ยวถูกกัน ดูงามใช้ได้ มีอยู่ 9 อย่างเท่านี้ ถ้าจะนุ่งบัวคลี ห้ามมิให้
 เกี่ยวผ้า ให้คาดแต่รัดตะคุด ถ้าจะนุ่งฉลองไพร ห้ามมิให้เกี่ยวผ้า ให้คาดแต่รัดตะคุดเถิด ที่นี้จะว่าด้วย
 กลที่จะนุ่งผ้าอีก 2 อย่างใหม่เล่า สำหรับที่จะกระทำพระราชพิธีพระคชกรรมทั้งปวง อย่างหนึ่ง
 เรียกว่านุ่งหม้อ อย่างหนึ่งเรียกว่านุ่งดองกระพัดหมอนั้น ให้นุ่งผ้าขาวกว้าง 5 คืบ ยาว 6 แขน 6 ผืน
 เพลาะแล้ว ให้พับกลางเข้านุ่งให้สูงพ้นสะดือฝ่ามือหนึ่งแล้ว จึงตลบข้างกลับขึ้นมานุ่งพอเสมอสะดือ
 อีกชั้นหนึ่ง แล้วให้อาชายผ้าผืนที่ตลบขึ้นมานั้นสอดขึ้นมาเป็นพกทั้งสองชาย ชายล่างนั้นเล่าให้โจง
 กระเบนเถิด ชายพกทั้งสองชายนั้น ให้ผูกไขว้กันเป็นที่รอดเถิด ถ้าจะนุ่งผ้าดองกระพัดนั้น ให้นุ่ง
 ผ้าขาวกว้าง 4 คืบ ยาว 12 แขน ให้นุ่งผูกเข้าชายเสมอกัน แล้วให้จีบริมพกน้อย ๆ 7 ตลบ เหน็บไขว้
 ทับพกขวา ทับซ้าย เรียกว่าแทงขนาย แล้วจึงให้จีบหน้าผ้าทางยาวนั้น โจงกระเบนลอดขึ้นไปข้างใน
 อันชายกระเบนนั้นตกลงมาดูข้างหน้า ดึงหนึ่งนุ่งโจงกระเบน ดูข้างหลังดึงหนึ่งนุ่งจีบ แล้วจึงให้ห่มผ้า
 ผ้าห่มนั้นกว้างคงปีกยาว 12 ศอก ให้พาดบ่าขวาลงมา ให้ชายย่อนลงไปข้างหลังจนกระทั่งดิน ข้าง
 ชายยาวนั้นให้พันเอวไปโดยทักษิณาวฏ แล้วให้ลอดชุดทับไปข้างซ้าย โดยลำผืนคาดก่อน แล้วลอดมา
 ใต้ลำผืนพาดบ่า ทับผ้าเอวข้างขวาห้อยลงมาเป็นหางสองชายเสมอกัน แล้วสอดเป็นพิรอด เบียงให้
 ชายห้อยทั้งสองข้าง จึงให้ชายกระเบนนั้นผูกเป็นพิรอด เบียงทับลำผ้าห่มลงอีกชั้นหนึ่งเถิด ฝานุ่งสอง
 อย่างนี้ ห้ามมิให้คนทั้งปวงที่มีได้ทำงานหม้อ นุ่งจิ้งไรหนัก ให้นุ่งแต่คนที่ทำงานหม้อ แล้วจึงจะควร ที่
 นี้จะว่าด้วยอย่างพระภูษารรณวิไลพัตร์ อันสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าทรงมาแต่ก่อนนั้นมีอยู่ 4
 อย่าง ถ้าเจ้าพนักงาน คือ ขุนศรีไชยาทิตย์ ขุนสิทธิธรรม จะเรียนนั้น ให้มีขวัญข้าว คือ บายศรีใบตอง
 แห่งชั้นเดียวหนึ่ง ปลาช่อนต้มตัวหนึ่ง กับน้ำพริกถ้วยหนึ่ง คำนับครุแล้วจึงบอกกันพระภูษาชื่อว่า
 บัวประกอบแก้วนั้น ให้ทรงผ้า 5 คืบ ยาว 5 แขน 2 ผืนเพลาะ ให้เว้นเพลาะตั้งแต่หน้าเข้าไป 1 ศอก
 1 คืบ 6 นิ้ว ทั้งสองข้าง แล้วจึงให้ทรงผ้ากว้างคืบผืนหนึ่ง เอาลายออกข้างนอก ให้พับริมตลบลงมาให้
 ลายออกเสมอริม แล้วจึงเอาเข็มกลัดไว้แล้วจึงให้ตลบริมทั้งสองข้าง ให้นำขึ้นมาจากข้างพระองค์ทั้งสอง
 ข้าง แล้วจึงให้คาดเชือกสอดเข้าไว้ในใต้ริมระบายชั้นบน แล้วจึงให้ทรงผ้าผืนที่เพลาะคลี่ริมให้ชาย
 เสมอกัน ผูกพกให้แน่น แล้วให้จีบหน้าเข้ามาเสมอแหวก ให้เหน็บหน้าทั้งสองชายเคียงเสมอกันอยู่
 แล้วจึงโจงกระเบนลอดข้างในขึ้นไปชักหางกระเบนให้ตึง แล้วจึงตลบนุ่งอีกชั้นหนึ่ง ให้ผูกพระอำมรงค์
 ทั้งสองพก ๆ ละ 2 องค์เป็น 4 องค์ แล้วจึงให้จีบหน้าผ้าโจงกระเบนเป็นหางหงส์ แล้วให้ร้อย
 พระอำมรงค์ที่ชายกระเบนน้อยข้างละองค์ จึงผูกไขว้ลงไว้แล้วคาดรัดตะคุดทับหางกระเบนไว้ แล้วจึง
 คลี่ระบายทั้งสองชั้นปกลงมา ให้ชั้นมีช่อน้านั้นให้เผล็กสับชักไปข้างหลังดึงหนึ่งผ้าทิพย์ แล้วจึงให้
 ถอดเข็มที่กลัดนั้นเสีย จึงคลี่ระบายชั้นบนนั้นปกลงมาอีกชั้นหนึ่งเถิด

(“ตำราชี้ข้างและยารักษาข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว (ปกผ้า). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 93. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะทำนักชี้ข้างให้ทำตูดดังนี้ ถ้าข้าง 4 คอก กี่ตี 4 คอก 1 คีบ กี่ตี ถ้าเส้นเล็กยาวข้าง 20 วา ถ้าเส้นใหญ่ยาวข้าง 15 วาแล ถ้าข้าง 5 คอก กี่ตี 5 คอก 1 คีบ กี่ตี ถ้าเส้นเล็กยาวข้าง 25 วา ถ้าเส้นใหญ่ยาวข้าง 20 วาแล ถ้าข้าง 6 คอก กี่ตี 6 คอก 1 คีบ กี่ตี ถ้าเส้นเล็กยาวข้าง 30 วา ถ้าเส้นใหญ่ยาวข้าง 25 วาแลเมื่อจะทบเข้าให้ทบดังนี้ ถ้าข้างปลายทบยาว 1 วา 1 คอก 6 คีบ แลถ้าข้างพังทบยาว 1 วา 6 คีบ แล เมื่อชั้นสุดคอกนั้น ถ้าข้าง 6 คอก ได้ข้าง 109 เส้นแล ถ้าข้าง 5 คอก ได้ข้าง 106 เส้นแล ถ้าข้าง 4 คอก ได้ข้าง 103 เส้นแลอันนี้เส้นเล็กถ้าเส้นใหญ่ทบเข้าเท่านี้แล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาว ดินสอ หรดาล). เลขที่ 77. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

อันว่ากลจะผูกขนกนั้นให้ผูกตามกิริยาข้างหนักข้างเบาอันว่าจะผูกขนกนั้นไว้ท้องตะพานให้ถูกค่อน้อย แล้วเอาพรมขนกสอดทุกระวินข้างบนนั้นไว้ 2 กำ 3 กำ แต่เพลลา ๆ ไว้ก่อนแล้วจึงรัดหนังข้างที่ท้องตะพานทับอยู่นั้นให้หนังข้างนั้นร่นเข้ามาอยู่ให้ถึงที่พานหน้า อย่าให้หนังรองอยู่ที่ท้องตะพานนั้นได้แล้วจึงกระสันพรมเข้าให้ตึงอย่าให้ผูกจักรันให้ผูกสนเข็มซึกเข้ามาตามกิริยาข้างหนักข้างเบาขึ้นเถิด

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 89. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

อันว่าผูกขนกชี้ข้างบารุั้นให้บังปล้องอ้อย ถ้าจะมัดพานให้บังมัดได้ผูก 3 อย่างสนเข็มจักรันใหญ่จักรันน้อย อันว่าผูกสนเข็มนั้นให้ร้อยทุกระวินวงไป อันว่าผูกจักรันน้อยนั้นให้แทงออกทั้งสองข้างอันว่าผูกจักรันใหญ่ให้แทงเข้าทั้งสองข้างแล้วไขว้ลำขึ้นมา อันว่าผูกขนกนั้นอย่าให้ผูกเข้ามาถึงต้นคอกให้ผูกแต่ปลายคอก ให้ถูกค่อน้อยให้พรมขนกนั้นห่างกันแต่คีบหนึ่งจึงนั่งอยู่ ถ้าจะผูกขนกเลื่อนมีอยู่ที่ให้หนังที่กระโหมดข้างหันหน้ามาข้างหลัง ให้จับกระวินเหนียวมาเอาตีนถีบเนื้อข้างให้ย่นแล ผิดจะผูกขนกชี้ข้างให้ผูกไปข้างหน้าให้จงหนัก เมื่อจะซึกเข้าหากรูเลื่อนลงร่อง แลซึกเข้าจงตั้งเข้าจงหนักแลถ้าข้างพังซึกแต่พอควรแล ภาคหนึ่งผิจะนั่งคอกข้างให้นั่งจงตรง ให้นั่งด้วยผิเย็บตรงร่องคอกข้างแล ผูกขนกให้มันผูกสนเข็มแล อย่าผูกจักรันโตแล ถ้าข้างไล่จึงแก้จึงผูกจักรันแล ถ้าชี้ข้างให้หนังไหลก่อนจึงสอดตีนเข้าขนกก็ได้แล้วจึงเลื่อนลงนั่งคอกโดยอันควรแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาว ดินสอ หรดาล). เลขที่ 77. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

กลจะสอดขนกนั้น 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าสอดผ่าตบ อย่างหนึ่งชื่อว่าสอดสนเข็ม อย่างหนึ่งชื่อว่าสอดพานสัน อย่างหนึ่งชื่อว่าสอดโกลนถ้าจะสอดผ่าตบนั้นถ้าข้างคอปลาหมอให้หนังที่หนังหมอจึงตี ให้แบ่งเส้นพจนนิกเป็นสองส่วน ไว้หน้าส่วนหนึ่งไว้หลังส่วนหนึ่ง แล้วจึงเอาสันเท้าตั้งเข้าแล้วจึงไขว้ปลายเท้าเข้าให้เส้นพจนนิกแตกขึ้นมาถึงเข้า แล้วซึกเอาส่วนหลังนั้นออกเสียอย่าให้หนังรองท้องหนังอยู่ได้แล้วถีบลงไปให้ใต้ที่เถิด อย่างนี้ชื่อว่าสอดผ่าตบแล ถ้าจะสอดสนเข็มนั้น

ถ้าข้างค่อน้ำเต้านั้นที่นั่นสะจึงดี ให้แบ่งเส้นพจนนิกเป็นสองส่วนไว้หน้าส่วนหนึ่งไว้หลังส่วนหนึ่งแล้วจึงแบ่งส่วนหลังนั้นออกเป็นสองส่วนเล่า เอาไปควบเข้ากับส่วนใหญ่ข้างหน้านั้นส่วนหนึ่งเอาไว้หลังส่วนหนึ่งแล้วสอดเถิดอย่างนี้ชื่อว่าสอดสนเข็มแล ถ้าจะสอดพานสนนั้น ถ้าข้างคอกกระบอกนึ่งที่นั่นกษัตริย์จึงดี ให้แบ่งเส้นพจนนิกนั้นเป็นสามส่วนเอาไว้หน้าสองส่วนไว้หลังส่วนหนึ่ง แล้วจึงแบ่งส่วนหลังนั้นออกเป็นสามส่วนเล่า จึงเอาไว้หลังนั้นส่วนหนึ่งจึงเอาสองส่วนน้อยนั้นไปควบด้วยส่วนใหญ่ข้างหน้านั้นแล้วสอดเถิด จึงเอาเส้นพจนนิกข้างหน้านั้นมาพานสนเข้าไว้สามเส้น อย่างนี้ชื่อว่าสอดพานสนแล อันว่าจะสอดขนักผ่าดับสนเข็มนั้นให้เอาสันเท้าเข้าก่อนแล้วให้นั่งแต่หน้าไหลข้างก่อน สอดได้แล้วจึงเคลื่อนตัวลงไปอย่าให้งอนปลายเท้าขึ้นให้ขุ่มปลายเท้าลงเขาจึงจะติดคอข้าง ถ้าจะสอดโกลอนนั้น ให้แบ่งเส้นพจนนิกเป็นสองส่วนไว้หน้าส่วนหนึ่งไว้หลังส่วนหนึ่งแล้วจึงเอาปลายเท้าสอดเข้าแต่กึ่งเท้าแล้วจึงเอาเส้นพจนนิกนั้นสามเส้นเอาแม่เท้าคืบไว้อย่างนี้ชื่อว่าสอดโกลอนแล อันว่าสอดโกลอนนี้จะนั่งอย่างไรก็สอดได้เพราะมีที่จึงจะสอดโกลอน กอสอดขนักกล่าวไว้ดังนี้แล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง สีนํ้ายา). เลขที่ 83. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ผิจะสอดขนักใช้ให้ดูหน้าข้างเป็นดังนี้ ถ้าข้างหน้าราบให้แบ่งขนักเป็นสามส่วน ไว้ข้างหน้า 2 ส่วนจึงสอดขี้แล ถ้าแลข้างหน้าฉลามให้แบ่งขนักเป็นสามส่วน ไว้ข้างหน้า 2 ส่วนไว้ข้างหลังส่วน 1 จึงสอดขี้ดีแล ถ้าข้างหน้าโกลอนให้แบ่งขนักเป็น 2 ส่วนไว้หน้าส่วน 1 ไว้หลังส่วน 1 จึงสอดขี้ดี ถ้าจะสอดตีนเข้าขนัก อย่าให้สอดศรีคอข้างให้สอดขวางคอข้างดีแล ถ้าข้างปลายอย่างงอนปลายเท้าขึ้นให้ขุ่มปลายเท้าลงดีแล ถ้าข้างพังให้งอนปลายเท้าขึ้นอย่าขุ่มปลายเท้าลงมีดีแล ถ้าจะชี้ข้าง 4 คอกใช้ให้นั่งท่าทับพรมขนักหน้อยหนึ่งแล ถ้าข้าง 5 คอกใช้ให้นั่งไว้ชายพกดกขิตพรมขนักดีแล ถ้าข้าง 6 คอกใช้เป็นที่นั่งใหญ่ไว้พรมขนักใกล้ชายพกดกหน้อยหนึ่งจึงดีแล ถ้าจะสอดขนักชี้ข้างไล่อันใด ๆ ก็ดี ไล่เสือกี้ดี ให้แบ่งขนักเป็นสามส่วน แล้วจึงแบ่งส่วนกลางเป็น 3 ส่วนแล้วจึงแบ่งส่วนกลางออกเป็น 3 ส่วนอีกแล้วเล่า จึงเอา 2 ส่วนน้อยนั้นไปควบด้วยส่วนใหญ่ข้างหน้านั้นแล้วเอาส่วนน้อยส่วนหนึ่งไปควบส่วนใหญ่ข้างหลังนั้นแล้ว จึงไขว้ปลายเท้าสอดแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (เส้นขาว หรดาล). เลขที่ 76. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

การชี้ข้างขนาดต่าง ๆ ผิจะชี้ข้าง 5 คอกให้นั่งไหล เมื่อจะสอดขนักจึงเคลื่อนลงนั่งคอไว้สันเท้าให้ถูกที่เจ็บไว้เข้าใกล้หู 2 นิ้ว ขาแลสันให้หย่อนแม่ตีนไว้จงขอบกล แลสับข้างละที่ไว้ข้างหน้า 2 นิ้วชนแล ชี้ข้าง 5 คอก เมื่อสอดขนักไว้ขนัก 4 นิ้วอย่าเข้าหูใกล้ 5 นิ้วชนแล ชี้ข้าง 6 คอกไว้ขนัก 4 นิ้วให้ที่นั่งคอเข้าหูใกล้ 5 นิ้วชนแล ถ้าข้าง 6 คอกให้ผูกสนเข็ม นั่งทับขนักเข้าหูใกล้ 3 นิ้วชนแล ชี้ข้าง 5 คอกให้ผูกสนเข็มให้ทับขนัก

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หวดาล). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

(ข้อความอักษรขอม) ฌิทำขอชี้ข้างไซให้ทำดังนี้ ถ้าข้าง 4 คอก กี้ดี 4 คอก 1 คีบ กี้ดี ถ้าขอไปคู้แล้ว ให้วัดแต่ปลายเข้าขอจดบ้องยาว 10 นิ้วมีเศษหน้อย ถ้าแล้ววัดเมื่อคู้แล้วแต่บ้องจดปลายยาว 8 นิ้ว แลทำด้ามขอเป็นสองด้าม ถ้าจะชี้ข้างเครื่องด้ามยาว 2 คอก 1 คีบ 3 นิ้ว ถ้าจะชี้ข้างที่หนึ่งด้ามยาว 2 คอก 1 คีบ 4 นิ้วมีเศษหน้อยหนึ่ง ถ้าข้าง 5 คอก กี้ดี 5 คอก 1 คีบ กี้ดี ถ้าวัดเมื่อยังมีคู้ให้วัดแต่บ้องจดปลายยาว 11 นิ้วกึ่ง ถ้าวัดเมื่อคู้แล้วแต่บ้องจดปลายยาว 8 นิ้วกึ่ง แลทำด้ามสองด้าม ถ้าจะชี้ข้างเครื่องด้ามขอยาว 2 คอก 1 คีบ 9 นิ้ว ถ้าจะชี้ข้างน้ำมันด้ามยาว 2 คอก 1 คีบ 10 นิ้ว มีเศษหน้อยหนึ่ง ถ้าข้าง 6 คอก กี้ดี 6 คอก 1 คีบ กี้ดี ให้วัดแต่บ้องจดปลายเมื่อยังมีคูนั้นยาวคีบนิ้วกึ่ง ถ้าวัดเมื่อคู้แล้วแต่บ้องจดปลายยาว 11 นิ้วกึ่ง แลทำด้ามสองด้าม ถ้าข้างเครื่องด้ามยาว 2 คอก 1 คีบ 11 นิ้ว ถ้าจะชี้ข้างเลวด้ามยาว 3 คอก 7 นิ้วมีเศษหน้อยหนึ่งแล ถ้าจะทำด้ามขอทั้งปวงให้ตัดด้ามให้ขาดตามขนาดไว้นี้แล อันด้ามขอนั้นตามแต่จะงามสั้นยาวมิได้ว่า ขอข้างพังหลายดุดังกันแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หวดาล). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการียะ ถ้าจะทำขอชี้ข้างน้ำมันให้ดูวัน 7 วัน 3 ดุฤกษ์ปลอดทักกะทินยมขันตั้งบายศรี ซ้ายขวาจุดรูปเทียนบูชาพระเพชรลูกันอ่านเทพชุมนุมเทวดาให้พร้อมกันดูให้ปลอดดูเมฆหมอก พระอาทิตย์จึงเสกพระเวทสำหรับเสกขอตามกำลังวัน เสกแล้วจึงเอาเหล็กชูปยาเข้าเตาตีในเพลิง สำเร็จ ทำนอกเพลิงเหมือนกัน เมื่อจะได้ชูปนั้นตั้งบายศรีซ้ายขวาให้บูชาพระเทวกันพระเพชรลูกัน แล้วจึงเสกด้วยพระเวทอิศวรพงษ์พรหมพงษ์พิศณุพงษ์อัคนีพงษ์อ่านเทพชุมนุมแล้ว จึงขอประสิทธิเทวดาแล้ว จึงให้เอายาทาขอ 3 ครั้งเสกทุกครั้ง ครั้งละ 3 ที่ได้ฤกษ์ดีแล้วเอาขอเข้าไปจึงชูปน้ำยา ขวานฟ้าผ่า 1 หัวงูทับมีคราบ 1 หัวงูอด 1 หัวงูเห่า 1 หัวงูจาง 1 กรามนาคราช 1 ตะขาบ 1 แมงป่อง 1 ผึ้งต่อแตน รากเล็บครุฑ 1 ใบทรงบาดาล 1 ต้นสารพัดพิษ 1 ว่านเพชรทั้ง 3 ใบหิงหาย 1 กระที่บยอบ 1 ใบมหาระงับทั้งสองกัญพฤกษ์ ราชพฤกษ์ 1 ยาทั้งนี้ตำละลายน้ำ เอายันต์พระเทวกันแช่น้ำยาเสกด้วยมนต์พระเทวกันแล้วให้ชูปเถิด

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หวดาล). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาแช่ขอให้พลีเอายอดเล็บเหยี่ยวเมื่อสังคลมเอามาบดให้ละเอียดพอกขอแก้ข้างวัง กระด้างบ้างหยุดแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หวดาล). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะเข้าขอนั้นให้แผ่แผ่นเงิน แผ่นทองจึงลงยันต์สำหรับเข้าขอเมื่อลงยันต์ให้ลงใน พระอุโบสถ ยานันร์งหมาล่า ปิดตาปิดปาก 1 โขมดฟ้าผ่า 1 พลอยนพเก้า 1 ใบชุมแสง 1 ใบชัยพฤกษ์ 1 เกล็ดนาคราช 1 ลิ่นงูเห่า 1 โปรงฟ้า 1 ผงดินสอปถมัง 1 ผงดินสอพระมล 1 ว่าน 108

ไบทรงบาดาน 1 หิงหายทั้งสอง 1 ไบระงับทั้งสอง 1 กระทบยอบ 1 ไบมะรุ้ม 1 หัวนกระเรียน 1
 หัวนกรับ 1 ไบทองกลางไบมน 1 ให้พลีเอาเมื่อจะเอานั้นให้ลมสังด์ให้ผืนหน้าไปตะวันตกจึง
 อธิษฐานเอา ได้มาเอาประสมเข้าก็บรักเป็นสมุก เมื่อจะเข้าขอนั้นให้ดูฤกษ์ให้ดีให้ได้วัน 7 เข้าห้วงรุ้ม
 ให้ทำในพระอุโบสถวัดไตรภูมิ วัดไชยราม วัดชัยชนะราม แล้วผู้จะเข้านั้นให้หุงผ้ากาสิกพัท เอายันตร์รอง
 นั่งให้ตั้งเพดานวงสายสินจน์บายศรีสองสำหรับจุดเทียนเงินเทียนทอง แล้วชุมนุมเทวดา ด้วยมหาเทพ
 ชุมเทวดาพร้อมแล้ว จึงปลุกพระเวทแล้วจึงอ่านพระมนต์ตามกำลังวัน ครั้นลมสังด์ดีแล้วเอาสมุกยันต์
 ห่อเข้าแล้ว เอารักทาขอเอายันต์ใส่ขอ เมื่อจะเข้าขอนั้นให้กลั่นใจนิศวาศทำเป็นตบะแล้วเอาไม้
 มหาระงับเป็นไม้ค้อนตีเข้าสามที เมื่อจะตีนั้นให้แผลงฤทธิ์ตั้งหนุมานแผลงฤทธา จึงทำชะเนาะปิดเข้า
 ให้ถึงที่แน่นแล้วจึงขอประสิทธิเทวดาด้วยพระเวททั้งจักรวาล เมื่อจะลงยันต์ทั้งปวงห่อชนกนั้นให้ทำ
 เหมือนกันดังกล่าวนี้เถิด แล้วจึงชันชนกเข้าเถิด โอมสิทธิพระบรมเมศวร สิทธิพระณรายสิทธิท้าวมหา
 พรหม สิทธิสมเด็จพระอำรินทรา สิทธิพิญารามาธิราชสิทธิสมเด็จพระจักรพรรดิตราริราช มหจักรพรรดิ
 ตราริราช จุลจักรพรรดิตราริราชพระมหาเมสอ สิทธิพระเทวกันสิทธิพระสิวบุตรสิทธิพระอนุรุท สิทธิ
 มหา (รูปภาพ) พุทธคเนกสิทธิมหาพุทธคินาย สิทธิพระไภยสิทธิพระภายสิทธิพระเพลิง สิทธิ
 พระกาสบสิทธิพระพิรุณ สิทธิพระสมุทรรสิทธิพระจันตรีสิทธิพระมาตุลสิทธิพระเพชรณุกันสิทธิ
 พระจรรธกุมาร สิทธิพระสทาสสิทธิพระอาทิตย์สิทธิพระจันทร์สิทธิพระอังคารสิทธิพระพุธสิทธิ
 พระหัตศบดีสิทธิพระศุภรสิทธิพระเสาร์สิทธิพระราหูสิทธิพระเกศ สิทธิพระสัทธนูสิทธิพระไพโรเจ้าป่า
 สิทธิพฤกษ์เทวดาศีอากาศเทวดาสิทธิภูมเทวะดา สิทธิอารักษ์เทวดาสิทธิวิรุณหกสิทธิวิรุณปัก สิทธิ
 ท้าวภูเวงสิทธิท้าวทศรสิทธิท้าวเวสสุวันสิทธิพระการไชศรี สิทธิพิญายมราชสิทธิจัตุโลกบาลทั้งสี่สิทธิ
 ไพรจิตราสุนสิทธิรามสุนสิทธิพลาหกสิทธิคนทรพสิทธิคนธรรพสิทธิกุมพันสิทธิอนันตะยักสิทธิ
 เพชญาธรสิทธิเทวดาในขอบพระหิมพานต์ สิทธิเทวดาในเนินจักรวาล สิทธิเทวดาในอนันตจักรวาล
 สิทธิเทวดาในเกษียรสมุทร สิทธิ กบิณราชอันมีฤทธิ์สิทธิยักษาพญามารอันมีฤทธิ์ สิทธิพิญากาลกุสี
 นาคราชทุกบาดาล สิทธิครุฑทุกวิมารสัมพลีสิทธิพระมหาฤกษ์ทุกสถาน สิทธิเพชญาธรทุกเส้นยาสิทธิ
 บริกาสุยสิทธิพระณรงจิตสิทธิพระพิรอดตาไฟ สิทธิปูเจ้าทุกเถื่อนถ้ำภูผา สิทธิพระภูมิเจ้าที่สิทธิ
 กรุงพาลี สิทธิพระเสื้อเมืองสิทธิพระทรงเมืองอันเรื่องฤทธิ สิทธินางพระคงคา สิทธินางพระธรณี สิทธิ
 นางอักษมุขสิทธินางเมฆขลาสิทธินางสวาหะ สิทธิองค์พระอุมาภักควดีสิทธิพระลักษมี สิทธิพระสุรัสวดี
 สิทธิสุดจิตราสิทธิสุดทันมา สิทธิเทพิตาสิทธิเทพอักษรอันมีฤทธิ์ สิทธิสารพัดกันสิทธิสารพัดทรง สิทธิ
 สารพัดประสิทธิเม (ข้อความอักษรขอม) ถ้าจะเข้าขอท่านให้เอากระทีบยอบ 1 ไบหมากผู้ 1 ต้นผัก
 โหมหิน 5 ท่อน ไม้คนทา 3 ท่อน เข้าขอดีแล ยาเข้าขอท่านให้เอาตะไคร่น้ำ 1 รากครอบโทน 1
 รากครอบน้อย 1 รากอัญชัน 1 รากฝ้ายน้อย 1 ยาทั้งนี้เอาเท่ากัน เข้าขอเมื่อวันเพ็ญดีแล ยาเข้าขอ
 ท่านให้เอาไม้แร้งจับหัก 1 คานหักกับป่า 1 สาแหกรขาด 1 ครกทะเล 1 สาหัก 1 ไม้ฟ้าผ่า 1 ยาทั้งนี้
 เอาเท่ากัน เข้าขอเมื่อวันเสาร์เข้าห้วงดีแล (รูปยันต์) เข้าขอด้วยยันต์นี้ ท่านให้เอากระทีบยอบ 1
 สะอึก 1 ผักโหมหิน 1 ข่า 5 ท่อน ตับ 5 ท่อน ไม้ข่มหัวฟาก 3 ท่อน ครกทะเล 1 ยาทั้งนี้เอาเท่ากันเข้า
 ขอดีนักแล (ข้อความอักษรขอม) พระคาถานี้เสกเมื่อจะเข้าขอ

(“ตำราชกกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาเข้าขอฝึกช้างเถื่อนให้เอาฝักครอบต้นโตนพานงูแดงต้นโตนโพงเพงอัญชันเอามาเสกด้วยมนต์นี้ โอมนโมนรายพระเทวตยาโมสัสสทรายอัญม้นตอัญสิทธิสวาหะ 7 คาบ เข้าขอฝึกช้างตีนักแล

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาทาปลอกช้างให้เอากาบหมากกรูดเอามาเผาไฟละลายกับน้ำมันดิบ ทาปลอกแก้ช้างไม่เข้าปลอก

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะให้ช้างรับปลอกหลังแลทรงให้สงบใช้ ท่านให้กลั่นใจกัดเอายอดตะลุมพุกยอด 1 เมื่อสงบลมสงบฝนมาทาทราดทาทรงทาปลอกทาแล้งช้างนั้นจำง่ายแล

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาว ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 77. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

กลที่นั่นมี 4 ที่ ที่นั่งหมอนที่หนึ่ง ที่นั่งสะที่หนึ่ง ที่นั่งกษัตริย์ที่หนึ่ง ที่นั่งตะแบงพวนที่หนึ่ง แลซึ่งจะนั่งขี่ช้างนั้นให้นั่งเหมือนเด็กอันฟังจะสอนนั่งนั้น ให้นั่งตั้งทั้งกายนั่งให้เป็นไม้ปล้องเดียวจะโอนก็ให้ออนไปทั้งนั้นจะตรงก็ให้ตรงไปทั้งนั้น ที่นั่งหมอนนั้นอยู่ที่นอก ที่นั่งสะนั้นอยู่ที่กลาง ที่นั่งกษัตริย์นั้นอยู่ที่ใน ที่นั่งตะแบงพวนนั้นก็อยู่ที่กลาง ถ้าจะนั่งที่ที่นั่งหมอนนั้นให้เอาปลายผีเย็บนั้นให้ถึงคอช้าง ให้เอาชายพกทับพรมชนกกลาง ถ้าจะนั่งที่ที่นั่งสะนั้นให้เอากลางผีเย็บให้ถึงคอช้าง ให้ชายพกตกกรมพรมชนกข้างใน ถ้าจะนั่งที่ที่นั่งกษัตริย์ให้เอาต้นผีเย็บต่อทวารให้ถึงคอช้าง ให้ชายพกพันพรมชนกเข้ามานี้วหนึ่ง ถ้าจะนั่งที่นั่งตะแบงพวนก็ให้เอากลางผีเย็บให้ถึงคอช้างให้ชายพกตกกรมพรมชนกข้างใน ให้เยื้องตัวเข้าหาตัวขอให้ดูท่าเจ็บแต่ตาเดียวให้เข้าข้างซ้ายติดคอช้าง เข้าข้างขวานั้นให้ห่างคอช้างออกไปถือขออย่างลูกหลวง อย่างนี้ชื่อนั่งตะแบงพวนแล ถ้าจะนั่งที่ที่นั่งหมอนนั้นนั่งให้ตั้งทั้งตัวให้ขาตัวออกมา จะนั่งที่ที่นั่งสะนั้นให้ยึดขึ้นนั่งให้ตรงสะน้อย จะนั่งที่ที่นั่งกษัตริย์นั้นนั่งให้ตรงขึ้นมาทีเดียวแลซึ่งจะนั่งช้างทั้งสี่ท่านี้ให้ดูกิริยาช้าง ถ้าช้างหนักนั่งให้ตั้งจึงดี ถ้าช้างเบาที่นั่งแต่พอสมควรจึงดี กลที่นั่นกล่าวไว้ดังนี้แล

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ที่นั่ง 3 ที่นั่ง ถ้าผูกช้างเหลือสามผูกที่ที่นั่งเอก ถ้าขี่ให้งามผูกที่ที่นั่งโท ถ้าขี่ให้เดินผูกที่ที่นั่งตรีนั้นแล ที่นั่งเอกนั้นเรียกสลักเพชร ที่นั่งโทนั้นเรียกสลักเอก ที่นั่งตรีนั้นเรียกสไบหอยสำอองงค์

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 79. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

กลความูข้างพระที่นั่ง ให้รู้จักลักษณะความู 16 ประการก่อน ประการหนึ่งผู้จะความูข้างพระที่นั่ง ห้ามมิให้เอาเม็ดหมากปลายแหลมใส่ล่วมขึ้นไป ความูข้างพระที่นั่งประการหนึ่งพระแสงสีโลโตมรเคลื่อนจากฝักจากที่ก็ดี ให้กราบทูลพระกรุณาก่อน ถ้ามิได้กราบทูลพระกรุณาจับเข้าโทษสองประการนี้ถึงตาย เหตุว่าเพราะความูอยู่หลังพระที่นั่ง ประการหนึ่งความูเมื่อเกิดเพลิงนั้น ให้ผู้ความูถวายพระแสงของ้าวดับเพลิงให้ราพระแสงห้าข้างต้นให้ถักเป็นดักแตน รวดลงไปจนถึงลูกพลุซึกที่เดียวให้คลื่อออกไป ประการหนึ่งเมื่อดอกไม้เพลิงความูสองประการนี้ให้ยื่นข้างพระที่นั่ง ต้นลม ประการหนึ่งความูเมื่อการมหรสพแลแขกเมืองให้ผู้ความูใส่ต่อนงามให้จดลงที่หลังข้างตรงหน้าชายพกนั้นข้างจึงจะยกหน้าเดิน แล้วให้ผู้ความูมือซ้ายถือพระแสงของพระแสงสีโลแลพระล่วมมือขวาให้อยู่งานพชนีไปกว่าจะพ้นการมหรสพแลแขกเมือง สองประการทำเหมือนกันประการหนึ่งความูเมื่อโยนตุ้มสองแวนั้น ให้ผู้ความูระวังเหตุให้รู้เหตุก่อนข้าง ให้รักษาข้างพระที่นั่งจงสงบ ถ้าแลเห็นจะรักษามีสบ ถ้าเหตุอยู่ซ้ายขวาหน้าหลังข้างพระที่นั่งก็ดี ให้กราบทูลพระเจ้าอยู่หัวให้แจ้งเหตุแล้วให้โยนตุ้มนั้นให้โน้มพระองค์ลงเอาพระกรท้าวกระโหมดข้างทั้งสองแล้วสองแวนั้น ให้เอาชายฉลองพระองค์บังจิกขูข้างไว้ข้างเหตุอยู่นั้นไปกว่าจะพ้นเหตุแล้ว ให้ผู้ความูกราบทูลให้คืนพระองค์ขึ้นยังเก่า คนทั้งปวงมิได้รู้ว่าแก่เหตุอันใดหามิได้ ประการหนึ่งความูเมื่อแตदनั้น ให้ผู้ความูห้ามวงข้างอย่าให้พนเซขึ้นมาได้ประการหนึ่งความูเมื่อลมพายนั้น ให้ผู้ความูข้างพระที่นั่งขึ้นต้นลมข้างทั้งปวง ประการหนึ่งความูเมื่อข้างลุยโคลนนั้น ให้ผู้ความูความูให้ข้างพระที่นั่งเดินเป็นสลับอย่างน้อยพุงตัวไปแล้ว ห้ามวงอย่าให้พนตมเลนขึ้นมาได้ประการหนึ่งความูเมื่อขำมนั้น ให้ผู้ความูความูให้ข้างพระที่นั่ง ให้้วยพุงลอยตัวไปกว่าจะถึงพาก ประการหนึ่งเห็นไม้ชายเอนให้ผู้ความูข้างพระที่นั่งความูไปข้างหลังไม้ ประการหนึ่งเห็นไม้ยืนตายให้ผู้ความูความูให้ข้างพระที่นั่งหลีกไปพ้นปลายไม้ตายนั้น ถ้าทางจำเพาะไปก็ให้ข้างตั้งไปไกลแล้วจึงให้ข้างพระที่นั่งค่อยเดินแต่เบา ๆ ให้พนไม้ตายนั้น ประการหนึ่งเมื่อประพาสโพนเมื่อจะไล่ข้างเถื่อนไปนั้น ให้ผู้ความูดูให้รู้จักต้นป่าปลายป่า ตะวันตกตะวันออกแล้ว ให้ผูกเครื่องปืนโตเทียนเหล็กไฟพระแสงพราฎกไปได้กองเชือก ประการหนึ่งความูเมื่อเข้าข้างเถื่อน ข้างเถื่อนเท่าข้างพระที่นั่งก็ดีใหญ่กว่าข้างพระที่นั่งก็ดี ข้างป้องกันมามีทันทห้ามอย่าให้ผู้ความูถวายเชือก ประการหนึ่งข้างเถื่อนจวนชัดห้ามอย่าให้ผู้ความูถวายเชือก โทษ 2 ประการนี้ ถ้ามิถวายเชือกจะลงพระราชอาญาให้ถึงตายก็ตายแต่ตัว ถ้าถวายเชือกทรงคล้องลงถูกข้างเถื่อน ข้างเถื่อนกลับมาชนข้างพระที่นั่งแลข้างเถื่อนเข็นเชือกเข้าในป่าข้างพระที่นั่งเพลิงพล้ำเสียที่ข้างเถื่อนโทษตายทั้งโคตร ประการหนึ่งผู้ความูข้างบารุณั้น ให้ผู้ความูพึงรู้จักลักษณะข้างน้ำใจข้างผู้ความูข้างค้ำในวงพาดกลางแปลงก็เหมือนกันประการหนึ่งผู้ความูข้างพระที่นั่ง ให้รู้ผู้รู้วางพระแสง ปืนสั้น ยาว กระบี่ หอกใบโพ ง้าว พรำ แลองค์ใดจะอยู่ซ้ายอยู่ขวาผูกขนกสองคอแลคอเดียว เครื่องตัวพาดหมนแลสำออง ให้พึงรู้ชำนาญาญจึงจะเป็นนายท้ายข้างได้ นายมหาณภาพ นายปราบไตรภพ พนักงานพระที่นั่งซ้ายขวาเป็นเวร ขึ้นเวรขวา แรมเวรซ้าย ทรงบาตขวาพนักงานพระที่นั่งประพาสโถง ท้ายที่นั่งรองที่นั่งทรงท้ายที่นั่งประพาสทรงบาตซ้ายพนักงาน พระที่นั่งหลังคาทองจำลองขวา พนักงานพระที่นั่งนำหน้าเครื่องสูงจำลองซ้าย พนักงานพระที่นั่งรองท้ายเครื่องสูง ตั้งหน้าขึ้นในนายสารใหญ่ขวาระหว่างปีกลอง ขึ้นนอกหมอซันคักระหว่างธง ปืนหมิ่นอ๊กคะเนษรกลางข้าง

ตั้งหลังชั้นในนายสารใหญ่ซ้าย ท้ายที่นั่งทรง ชั้นนอกหมอมอข้มลิทอยู่สุดท้าย ปิ่นหมิ่นชรสำแดงฤทธิ์ กลางข้าง เชือกทอง ขวามิ่นศรีสิทธิบาท ซ้ายหมิ่นราชสิทธิกัน แฉงซ้ายแฉงขวาพนักงานชาวเพนียด พระหลวงขุนหมื่นกองข้างเจ้ากรมซ้าย ปลัดกรมขวา ขุนทรงศักดิ์ซ้าย ขุนทรงสิทธิ์ขวา ขี้แตรกอยู่ท้าย พระที่นั่งรองเสด็จพระราชดำเนินเป็นกระบวนพยุหยาตรา นายกองใส่เสื้อเสนาภูคถือนั่งกลางข้าง ตั้ง อนึ่งผู้ซึ่งให้รู้จักกฎหมายเหตุ เหตุเพื่ออันใดนั้นจึงจะรู้ซึ่งข้างให้เรียนท่านผู้รู้ ถ้ามีรู้นั้นโทษถึงตาย อนึ่งข้างพระที่นั่งทรง แลข้างตั้งให้ขับหนีพระที่นั่ง อนึ่งพระที่นั่งทรงมีพระแสงปืนสั้น พระแสงกระบี่ พระแสงพว้า ที่นั่งนำมีพระแสงกระบี่ พระแสงพว้า ที่นั่งรองมีพระแสงกระบี่ พระแสงพว้า ข้างป็นซ้าย 5 ขวา 5 10 ตั้งชั้นใน

(“ตำราความรู้อ่างพระที่นั่ง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 138. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้ากรมข้างจะจัดข้างพระที่นั่งทรงบรรทุกเชือกให้มีใ้เท้าฝึงแล้วให้กรมข้างซึ่งฝึกฝนดูกริยา ข้างนั้น บางตัวไล่ทันเถื่อนแล้วรอเสียมิให้คล้องบางตัวไล่ทันแล้วกระโจนแทงไปมิให้คล้องก็มีบ้าง บางตัวแทงสำทับไปแต่พอให้ข้างเถื่อนกลัวแล้วรอลงให้คล้องก็มีบ้าง บางตัวประสมรอยลงแล้ว ข้างเถื่อนลอดไม้สูงต่ำก็ดีจะลอดตามข้างเถื่อนไปครั้นจะแยกออกเสียมือออกจากรอยเถื่อนก็มีบ้าง บางตัววิ่งทางเปือกตมก็มีบ้าง บางตัววิ่งทางพงก็มีบ้าง บางตัวชนข้างเถื่อนแต่ที่เตียนก็มีบ้าง บางตัว ชนข้างเถื่อนทั้งที่รกที่เตียนก็มีบ้าง แลให้กรมข้างฝึกสอนข้างให้มีไว้ทั้งวิ่งเปือกตมแลวิ่งทางพง แลให้ ชนได้ทั้งที่รกแลที่เตียน แลให้หลบหลีกไปซ้ายไปขวาได้จึงจะพ้นโทษ ข้อหนึ่งผู้ความรู้อ่างพระที่นั่งให้ เข้มแข็ง ใจคอยยืนจะแก้ไขพระที่นั่งได้ บางทีไล่ในพงบังตาข้างตั้งแลข้างป้องกันพรวดพราดกันออก ข้างเถื่อนก็แตกตื่นกันในพงข้างเถื่อนวิ่งประสมรอยข้างเชือกบ้างกลางที่วิ่งประสมรอยข้างพระที่นั่งทรง บ้างจะกลับข้างพระที่นั่งก็มีทันให้ผู้ความรู้อ่างพระที่นั่งหนีให้พ้น ถ้าข้างเถื่อนกระชั้นเข้ามาใกล้ ให้ผู้ความรู้อ่างพระที่นั่งสั่งให้ข้างเถื่อนเล่น ถ้าข้างเถื่อนเล่นฝ้ายอยู่ข้างพระที่นั่งก็จะวิ่งคลาด ออกไปได้ ถ้าเถื่อนมีเล่นฝ้ายติดพันมาจะเอางวงขึ้นคว้าเอาความรู้อ่างพระที่นั่งออกแล้ว ข้างเถื่อนข้างเถื่อนจับเข้าแล้วกระชากให้วงวะเข้าสองที่สามที่ข้างเถื่อนเจ็บเข้าก็จะรอลงข้างพระที่นั่ง ก็จะคลาดออกไปได้ ถ้ามีฟังให้กราบทูลพระกรุณาขอเอาพระแสงขอหอกมาหมายแทงเอาขนงคิ้วแล จักษุข้างเถื่อนก็จะตลบไปแล้วให้ผู้ความรู้อ่างพระที่นั่งกลับคืนมาหาต้นรอยเมื่อแรกไล่ชั้นก็จะ พบทั้งปวงแล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลถือขอนั้นมีสามอย่าง อย่างหมอนั้นอย่างหนึ่ง อย่างลูกหลวงนั้นอย่างหนึ่ง อย่างหลวง นั้นอย่างหนึ่ง ถ้าจะถืออย่างหมอนั้นมือหลังให้พันพรมชนกออกไปสองนิ้ว เอานิ้วชี้มือหลังจดต้นมือ มือหน้าเป็นขนาด ถืออย่างหมอแล ถืออย่างลูกหลวง ไว้มือหลังเสมอพก เอาม่มือ มือหลังจดกัน กับแม่่มือ มือหน้าเป็นขนาด ไว้คอกมือหลังเสมอตัว ห่างตัวฝ้ายมือหนึ่ง อย่างลูกหลวงแล จะถือขอ อย่างหลวงชื่อว่ากัจจับหลักไว้มือหลังเสมอพก เอาม่มือ มือหลังจดกันกับแม่่มือ มือหน้าแล้วยกขอมือ หลังขึ้นจับค้ำขอ รัยนิ้วออกไปทั้งมือหน้ามือหลัง ทำคูกจากันจับหลักนั้น แล้วไว้คอกมือหลัง ให้เสมอ ตัวฝ้ายมือหนึ่ง ถืออย่างหลวงชื่อว่ากัจจับหลักแล กลหนึ่งจะกล่าวไว้ดังนี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะพินนั้นมีสามอย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่านางกราย อย่างหนึ่งชื่อว่าเปิดหมวก อย่างหนึ่งชื่อว่าแม่มายผ่าพิน อันว่านางกรายนั้นให้ยกขอขึ้น กรายออกมาแล้วเงื้อขึ้นดูท่าเจ็บ แต่เพียงหน้าแล้วจึงพิน ถ้าจะพินเปิดหมวกนั้นให้ยกขอขึ้นกรายออกมา แล้วเงื้อขอขึ้นท่าเจ็บเพียงศีรษะแล้วจึงพิน ถ้าจะพินแม่มายผ่าพิน ให้เงื้อขอขึ้นดูท่าเจ็บเหนือศีรษะแล้วจึงพิน อันว่าท่าเจ็บข้างนั้นมีอยู่ข้างซ้ายข้างขวาสองท่า ท่ากลาง 3 ท่า มีชื่อ 8 ชื่อ ชื่อเวียนเทียนชื่อหนึ่ง ชื่อสะแกเวียนชื่อหนึ่ง ชื่อสำเภาทลาย ชื่อหนึ่ง ชื่อบังหึ่งชื่อหนึ่ง ชื่อนกต้องปล้องชื่อหนึ่ง ชื่อเต่าผุดสบตะเมาะแอะชื่อหนึ่ง ชื่อบันไดแก้วชื่อหนึ่ง ชื่อบันไดเพชรชื่อหนึ่ง ถ้าจะพินให้หวังก็ดีให้ชนก็ดี มิให้ล่อก็ดีให้เอาของจตุท่าเจ็บซ้าย ขวา กลาง ทั้งสามท่านั้น ถ้าข้างเจ็บท่าใดถ่ายมุตรมุลออก ท่านั้นเจ็บกว่ากันให้สงวนไว้อย่าต้อง เอาไว้เมื่อจนจึงเอา เพราะข้างบางตัวที่เจ็บกว่ากันนั้น บางตัวเจ็บทางซ้าย บางตัวเจ็บทางขวา บางตัวเจ็บที่กลาง เพราะเหตุดังนี้จึงให้พิจารณาดูจงแม่น ถ้าจะชี้ข้างให้หวังให้เอาแม่เท้าสะกิดต้นคางนั้นไปแล้วเอาขอสะกิดที่นกต้องกล้องนั้น ถ้าจะให้ช่นอย่าให้พิน ให้เอาขอสะกิดที่ท่านกต้องกล้องนั้นช่น ถ้าจะพินมิให้ล่อ ที่ท่าสะแกเวียนมิให้ล่อเลย จะพินให้ล่อมทั้งยืน ให้พินที่ท่าเวียนเทียน ท่าवलทั้งยืนแล จะพินให้เลือดถึงปลายวง ให้พินที่เหนือบันไดแก้วขึ้นมาน้อยหนึ่งเลือดตกปลายวงแล จะพินให้สะท้านทั้งตัว ให้พินที่บังหึ่งแล จะพินให้ตระหนก มิให้ยกเท้าก้าวไปได้ ให้พินที่ท่าบันไดแก้วก็ได้ ที่เต่าผุดสบตะเมาะแอะก็ได้ ข้างตระหนกทั้งตัว เท้ายกเท้าไปมิได้เลย ถ้าจะให้หวังช่นให้หนึ่งตรงตัว จงทำดังกล่าวนั้น ถ้าจะพินให้เลือดตลอดปลายวงจะให้สะท้านทั้งตัว มิให้ยกเท้าก้าวไปได้ จะพินให้อยู่ที่นั้นให้ชะงักตัวออกไปดูท่าเจ็บก่อน จะพินนางกราย เปิดหมวก แม่มายผ่าพินก็ตามเถิด กลจะพินนั้นกล่าวไว้ดังนี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะฉะจะพายนัน ถ้าจะฉะนั้นมือขวาจับด้าขอยุ่ที่นั้น ให้พลิกหงายมือขึ้นแล้ว ยกกรายออกมาแต่พอให้พินเข้าแล้วจะเข้าไปให้ถูกที่เจ็บข้างซ้ายนั้นอย่างว่าฉะแลกลจะพายนันให้พายข้างขวา อย่างนี้ว่าพายแล ให้กลับขอมมา ให้คว้ามือซ้ายลงจับด้าขอแล้ว พายออกไปแต่พอพินเข้า แล้วพายย้อนเข้าไปให้ถูกท่าเจ็บข้างขวานั้น อย่างนี้ว่าพายแล กลจะฉะจะพายกล่าวไว้ดังนี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะฉะนั้นมีสองอย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่าฉะอ้า อย่างหนึ่งชื่อว่าฉะอ้อย กลจะฉะอ้านั้นให้จับขอแต่มือเดียวให้เงื้อขึ้นกรายออกไปแล้ว ฉะลงไปให้ถูกที่ท่าเจ็บ กลจะฉะอ้อยให้ถือขอมือเดียวให้ยกขอตรงขึ้นเพียงหน้าฉะลง ให้เหมือนหนึ่งฉะอ้อยนั้น ฉะให้ถูกที่ท่าเจ็บให้ด้าขอกระทบศอกไว้ ถ้าฉะถูกที่ท่าเจ็บแล้วข้างนั้น สะท้านทั้งตัวม้วนวงเข้า เลือดไหลตลอดปลายวงแล กลจะฉะกล่าวไว้ดังนี้

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะชี้ข้างไม่หัดนั้น จะผูกเครื่องตัวจะผูกชนกก็อย่าตั้งจะผูกชนกก็อย่าผูกจักรัน แล้วก็ให้นั่งที่พรมนั้น ให้ผู้ชี้พึงรู้จักลักษณะข้างว่าจะเป้นชาติกษัตริย์ หรือจะเป้นชาติพราหมณ์ หรือจะเป้น

ชาติแพทย์ หรือจะเป็นชาติศูทรประการใด ถ้าพึงรู้ดังนี้แล้ว ผู้จะขี่ช้างหัดแลฝึกสอน ให้ช้างทำประการได้นั้นก็ได้โดยง่าย ถ้ามีรู้จักลักษณะน้ำใจช้าง แลกริยาช้างก็จะได้โดยยาก เพราะคนมีรู้จักน้ำใจช้าง ให้คนผู้ขี่ช้างหัดนั้น ให้มีความเพียรเถิด แล้วหัดฝึกสอนสิ่งใดนั้น อย่าเพิ่งจะพันท่าข่มเหง ให้ใช้แต่ขาและที่นั่ง ให้ช้างได้สำเนียงก่อน อันกล่าวมาทั้งนี้ให้คนผู้ขี่หัดฝึกสอนช้างนั้น จงมีความเพียรแลสติปัญญาประกอบด้วย กลจะฝึกสอนดัดแปลงช้างนั้นเป็นราชการสืบไปได้แล้ว อันกลแบบคายนั้น จะกล่าวไว้ในที่นั้นมีได้ เพราะว่ามีรู้ว่าช้างจะทำอย่างไร จึงกล่าวไว้แต่พอเป็นราวความ ให้คนผู้จะหัดฝึกสอนดัดแปลงช้างนั้นพึงรู้ กลจะขี่ช้างไม่ให้ตกกล่าวไว้ดังนี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะขี่ช้างค้ำกลางแปลงนั้น เมื่อยังมีเปิดโหลงออกมาจากขาชาชนั้น ให้ผู้ขี่ช้างค้ำออกตะพัด ณ ที่กลางแปลงนั้น ให้ใช้ขาใช้ที่นั่งให้ไปซ้ายไปขวาจนหลายรอบ ให้ได้สำเนียงกัน ถ้ายังกระด้างกระเดื่องก็ให้ฉะให้พายไปซ้ายไปขวา จงคล่องแลให้ความญานั้น ชับให้วิ่งให้รันท้ายจนหนักให้ช้างนั้นขยาด ครั้นว่าเปิดโหลงออกมาจะเข้าค้ำนั้นจะเข้าไปซ้ายไปขวา จึงจะคล่องวิ่งก็จะมีฝีเท้าขึ้น ครั้นเหนื่อยแล้วจึงออกมายืนอยู่ด้วยข้างยืนค้ำ ครั้นว่าเปิดโหลงออกมาชาชาย ถึงที่กลางแปลงข้างค้ำยปิดค้ำยดีแล้วถ้าแลข้างเถื่อน 2 ข้าง 3 ข้าง ก็ดีให้ผู้ขี่ช้างนั้นพิเคราะห์ดู ถ้าเห็นข้างเถื่อนตัวใด มีกริยาวิ่งไวหยาบค้ำยกว่ากันก็ให้มุ่งหมายเอาตัวนั้นก่อน แล้วจึงถวายบังคมแล้วจึงเลื่อนออกไปจากที่ ถ้าโหลงนั้นแยกย้ายกันอย่าให้ข้างเชือกเข้าไปก่อน แต่ข้างค้ำนั้นเข้าไปกวาดโหลงให้กลมกัน ถ้าข้างโหลงตัวใดมีเข้ากลมมุ่นกันอยู่ในเรือนโหลง มักเตรตรายเราะค้ำยนักก็ให้ข้างค้ำทิมแทงชีวิตค้อนทำให้เจ็บ ให้มุ่นเข้าในเรือนโหลงจงได้ ครั้นว่ากวาดโหลงเข้ากลมกันดีแล้ว จึงให้ข้างเชือกเข้าไปคล้องและให้เข้าคล้องข้างขวาข้างค้ำ อย่าให้ผู้คล้องขบข้างเชือกขึ้นไปให้เกินข้างค้ำ ถ้าข้างเถื่อนมาชนข้างค้ำช่วยมิทันจะเสียที่แลให้ผู้ขี่ช้างค้ำมุ่งหมายเอาข้างเถื่อนที่มีกริยาวิ่งไวนั้น ให้ข้างเชือกคล้องจงได้ก่อนถ้าข้างโหลงข้างเถื่อน จะกลับไปซ้ายก็ดีไปขวาก็ดี ให้ข้างเชือกเข้าค้ำว่าข้างค้ำจงได้ ครั้นให้ข้างเชือกอยู่ข้างซ้ายข้างค้ำนั้น ถ้าได้ทีจะคล้องมิดนั้น เพราะข้างค้ำจะกีดล่าเชือกอยู่จึงห้าม มิให้ข้างเชือกอยู่ซ้ายข้างค้ำด้วยเหตุฉะนี้ แลผู้ขี่ช้างเชือกจะคล้องนั้น คล้องให้ถูกเท้าซ้ายก่อนถ้าคล้องถูกเท้าขวาก่อน จะสอดให้ถูกเท้าซ้ายนั้นขัดสน เพราะล่าเชือกเข้าขวางอยู่จึงให้คล้องเท้าซ้ายก่อนแล ถ้าข้างเถื่อนมุ่งหมายข้างค้ำอยู่ ก็ให้ผู้ขี่ช้างรักษาไวอย่าให้เสียที่ ถ้าข้างเถื่อนกลับมาชน ก็วางไปให้ได้ทีวางตลบ แต่อย่าให้ทับท้ายไปได้ถ้าทับท้ายไป ข้างเถื่อนกลับมาชนจะเสียที่ ถ้าข้างเถื่อน 2 ข้าง 3 ข้าง มุ่งหมายข้างค้ำอยู่ข้าง 2 ข้าง 3 ข้าง ยืนเคียงกันอยู่ แต่ว่ามิได้ชน ก็ให้ผู้ขี่ช้างค้ำแกไขเบี่ยงเลียงเข้าหาข้างเถื่อน ที่มีกริยาอ่อนกว่ากัน ถ้าได้ทีเห็นว่าวางไป แลข้างเถื่อนที่กริยาอ่อนอ่อนนั้น จะชวดเซไปทับกันก็จะตลบไปแล กลจะขี่ช้างค้ำกลางแปลงกล่าวไว้ดังนี้

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะขี่ช้างน้ำมันค้ำในวงพาดนั้น ข้างเถื่อนก็มีน้ำมันหน้าหลัง ข้างค้ำก็มีน้ำมันหน้าหลัง แต่จะให้ข้างเถื่อนเล็กกว่าข้างค้ำคืบหนึ่งคอกหนึ่ง แลให้ผู้ขี่ช้างค้ำนั้นนุ่งผ้า 3 ชั้นเป็นนพใส่เสื้อตาระกำ ถือขอคร่ำหน่วงพานเสี้ยนแหลมก็มีให้ติดจะสอดชนกให้สอดโกลนให้ผูกแต่เปล แลให้ผู้ขี่นั้นให้พึงรู้ว่าข้างค้ำนั้นจะรักลึกหรือตื้น หนักหรือเบา ถ้าแลพึงรู้แล้วจะผูกเครื่องตัวแลชนกทำสิ่งใดนั้น

ให้ทำตามน้ำใจข้าง ถ้าทำผิดน้ำใจข้าง ข้างจะป่วนกำเริบไป จะเสียที่ข้างเถื่อนแลให้ข้างค้ำเข้ามายืน อยู่ในช่องข้างหนึ่ง แล้วลงลูกประจันกลอนไว้ให้มันคง ให้ข้างค้ำเห็นตัวข้างเถื่อนข้างโหลงก่อน จะได้มี กิริยามุ่งหมาย ครั้นระบายโหลงออกไปได้แล้วข้างเถื่อนจะตามข้างโหลงออกไปก็ดี ถ้ามีตามออกไป จะกันโหลงไว้ก็ดี ให้นายท่ายข้างผัดพาน ข้างเถื่อนให้ไล่ ไปข้างของต้นรอยแล้วจึงเบิกโหลงออกไป อีกเล่า ถ้าข้างเถื่อนระวังต้นสัดอยู่มีไล่ คนพานไปก็ให้เบิกช่องให้ข้างค้ำออกมา ถ้าข้างเถื่อนเห็นตัว ข้างค้ำ ข้างเถื่อนเห็นข้างค้ำมุ่งหมายจะมาชน ข้างค้ำก็มุ่งหมายข้างเถื่อนอยู่ก็ให้ผู้ซึ่งรักษาไว้อย่าให้ไป ก่อนจะเสียที่ให้รักษาไว้ให้ตั้งรับให้ได้ที ถ้ามีได้ทีจะถลากลากก็จะสารเข้าข้างค้ำก็จะเป็นอันตราย หมอความก็จะตายเพราะว่าหาผู้ใดจะช่วยมิได้ อันว่าชีข้างค้ำในวงพาด มีความตายส่อตัวด้วยกัน หมอความข้างค้ำชีวิตหนึ่ง เป็นสามชีวิตแต่เท่านี้ ถ้าข้างเถื่อนมาชนข้างค้ำ ข้างค้ำรับได้ข้างเถื่อนตลบ ไป ก็รักษาไว้อย่าให้ข้างค้ำทับท่ายไป ถ้าทับไปข้างก็จะเสียทีคนก็จะเหนื่อย ถ้าข้างเถื่อนตั้งหน้ามุ่ง หมายข้างค้ำอยู่ก็ดี มาชนข้างค้ำก็ดีให้เร่งระบายโหลงออกไป เอาแต่ต้นสัดปลายสัดไว้ข้างหนึ่งสองข้าง ข้างเถื่อนจึงจะประคองต้นสัด ปลายสัดอยู่ จึงจะให้มาสู่มาชนข้างค้ำนั้น ถ้าข้างเถื่อนไม่ประคองต้นสัด ปลายสัด ตั้งใจชนทีเดียวให้ผู้ซึ่งช่วยข้างค้ำ ให้เอาปลายงอนขอกระทั่งให้ถูกที่ทำบันไดแก้วข้างเถื่อนให้ ปลายงอนขอถูกที่ทำบังหึ่ง ถ้าข้างเถื่อนชนครั้นได้ที ให้ผู้ซึ่งช่วยข้างค้ำจงทุกครั้ง ถ้าข้างตั้งใจชน ปล้ม ปลูกไปที่เดียว ผู้ซึ่งก็เหนื่อยข้างค้ำก็เหนื่อย จะรักษามิให้เสียที่นั้น กำลึงก็สิ้นแล้วให้อาศัยตลวงเบญพาด นั้นเกิด ถ้าข้างค้ำเสียที่ข้างเถื่อน เป็นประการใดก็ให้หลบหลีกอยู่แต่ในข้างค้ำรักษาเอาตัวรอดเถิด จึงห้ามมิให้ติดหน่วง ติดพานสอดชนกก็มีให้ตลอดสนั่นด้วยเหตุฉะนี้ ถ้าข้างเถื่อนยืนอยู่ก็ให้ผัดพาน ให้ไล่ให้จุดประทัดยิงปืนตะขาบมาฟ้อ โห่ร้องโบกธงอย่าให้หยุดยืนอยู่ได้อย่าให้หายเหนื่อยได้ ครั้นคนข้างค้ำหายเหนื่อยแล้ว จึงให้เปิดช่องออกเล่าถ้าข้างเถื่อนจะมาชนก็เบา เพราะว่าเหนื่อยถอย กำลึงลงจงรักษาไว้ ให้ได้ท่วงที่จะมาชน 2 ครั้ง 3 ครั้ง ก็จะไม่เบาทุกครั้ง แล้วก็ระอาขยาดกิริยา ก็จะอ่อนลง ถ้ากิริยาอ่อนลงแล้วมิได้ชน ก็เลี้ยงเข้าใกล้ดูกิริยา จะมาชนหรือไม่ถ้าไม่ชนแล้วก็ให้ข้าง เชือกเข้ามาคล้อง ให้ทำดูจั่วดูคัลล่องกลางแปลงซึ่งกล่าวไว้นั้นเถิด กลชีข้างน้มน้ำค้ำในวงพาดนั้น ให้ครูช่างขุนช่างปลัดช่างคะเนพิเคราะห์ดู เห็นว่าข้างตัวใดจะเอาเข้าค้ำได้ จึงจัดเอาเข้าค้ำแล้วให้ พิเคราะห์ดูฝีมือผู้จะชีข้างค้ำนั้น พอจะควรกันจึงให้ชี ถ้าเห็นพอควรกันพอจะชีได้ แล้วก็กราบทูล พระกรุณาก่อน เพราะความตายส่อตัว กลจะชีข้างค้ำในวงพาดกล่าวไว้ดังนี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะชีข้างน้มน้ำค้ำล่อแพนนั้น เมื่อเอาช่างถึงสนามแล้ว ให้รักษาช่างไว้ให้สงบแล้ว ตั้งหน้าช่างไว้ให้ตรงสนาม ให้ยืนเป็นปรกติแล้วให้นมัสการพระพุทธิเจ้าให้ยกค้ำขอขึ้นเพียงศีระชะ แล้วให้เอามือซ้ายมือขวาประสานค้ำขอเข้าประนมให้ถึงศีระชะ แล้วลดมาเพียงปานนมัสการครู แล้วลด มาให้ได้ที่จะวางขอนั้น จึงถวายเป็นมือซ้ายมือขวา ก็จับค้ำขออยู่ก้มแต่ศีระชะลง ให้ถึงค้ำขอ แล้วผู้ความจึงนมัสการถวายเป็นมกระทำดูกันให้นมัสการพระแลครู ถวายบังคมทำอย่างนี้ เพราะ เป็นการออกสนามธารกำนัลทำให้เห็นสละสลวย แล้วจึงคลายให้ช่างเดินลงไปปลายสนามแล้วสวนสนาม ขึ้นมา ยืน ณ ที่ที่จะวางข้าง ให้หมอความถวายเป็นมกระทำ ถวายบังคม อันว่าเดินลงไปปลายสนามแล้ว ให้สวนสนาม ขึ้นมานั้นอย่าผัดรอย ให้ชำระรอยทั้งขึ้นทั้งลงข้างจึงจะโล่มาเป็นกิริยา จะไม่ข้ามที่ข้ามคนแล เมื่อมา เข้าล่อนั้นให้หน้าช่างตั้งไว้ให้เรียบร้อยจงได้ครั้นมาเข้าล่อแพนนั้น ฝ่ายผู้ซึ่งมีชกมาเดินเพลงรำเข้ามา

ฝ่ายหมอความผู้ขี่ช้างจะรักษาแต่ช้างไว้อยู่นั้น หาท่วงหาที่ไม ให้หมออออกขอใหญ่ให้ออกเพลงแบ่งผัดหน้าฝ่ายความนั้นให้ออกขอข้างรำ ๆ จะฟุงรำเป็นที่เเยะเเย่กันจึงเป็นท่วงเป็นที่ครั้นม้าเดินเป็นเพลงเข้ามาใกล้ช้างแล้ว ฝ่ายผู้ขี่ม้ากลับแพนชักม้า ตลบหลังไปตามรอยช้างนั้น จึงให้ผู้ขี่ช้างนั้น วางช้างไล่ไป ถ้าผู้ขี่ม้านั้นมิได้ชักม้ามาตามรอย ก็อย่าเพิ่งวางช้างไล่ไปถ้าผู้ขี่ม้ากลับมาล่อแพน กลับแพนตลบไปตามรอยช้าง แล้วจึงให้วางช้างไล่ไป ช้างก็จะได้รอยเป็นใจจึงจะเป็นท่วงเป็นที่ เมื่อจะวางช้างไปนั้น ให้ผู้ขี่ช้างออกขอประทวยก่อนต่อช้างไล่ไป 2 ชั่วตัว 3 ชั่วตัว แล้วจึงเปิดขอขึ้นแต่เพียงอก ถ้าแลช้างนั้นไล่ไปเป็นกิริยามุ่งหมายอยู่แล้ว ก็ให้ผู้ขี่ม้านั้นให้แพนแก่ช้าง ถ้าช้างฉวยแพนได้เล่นอยู่ ก็ให้หมอนั้นออกขอใหญ่เพลงปิดเกล้า ความนั้นก็ออกขอข้าง เพลงกระเดียดเพลงรำ จึงจะเป็นท่วงเป็นที่ ถ้าผู้ขี่ม้าให้แพนแล้ว ช้างฉวยแพนมิได้ให้ผู้ขี่ช้างเอาช้างไว้ แลหมอความออกขอใหญ่ขอช้างนั้นมิได้ เพราะหาท่วงหาที่ไม จะทำได้แต่เล่นไล่สายหน้า จะทำได้ก็แต่เท่านี้ เพราะหาผู้ที่จะเเยะเเย่มิได้ กลจะขี่ม้าล่อแพนนั้นกล่าวไว้ดังนี้

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวผก)

กลจะขี่ช้างน้ำมันไล่คนนั้นผู้ขี่ช้างเอาช้างออกตั้งสนามแล้ว ให้รักษาช้างไว้ให้สงบ ให้ช้างตั้งหน้าลงไป ณ ปลายสนาม ถ้าช้างยังมีสงบอย่าเพิ่งให้คนพานเข้ามา แลฝ่ายผู้ขี่ช้างนั้น ครั้นคนพานเข้ามา ถ้าช้างมุ่งหมายคนพานอยู่ คนขี่ไม่รู้ถึงช้างให้ช้างทะลวงไล่คนพานไป คนพานยังมีทันจะตั้งตัวได้นั้น โทษผู้ขี่ช้างถึงตาย ถ้าแลผู้ขี่ช้างรู้ถึงช้างรักษาไว้ได้แล้ว ให้คนพานเดินเข้ามาแต่ประมาณตามกิริยาช้างหนักแลเบา แล้วจึงหยุด ถ้าประรำอยู่ขวาให้เอาเท้าขวาเข้ามาให้ถือพัดข้างขวา แล้วจึงให้ออกพัดสามท่า แล้วจึงตบพัดเข้าแล้ว วางช้างไล่ไปให้ออกประรำทวยก่อน ครั้นช้างวิ่งไปได้ 4 ชั่วตัว 5 ชั่วตัวแล้วจึงเปิดขอขึ้นแต่เพียงอกถ้าช้างไล่กิริยามุ่งหมายหนัก เห็นคนพานจะหนีมิพินให้เอาไว้แต่ที่นั่งก่อน ถ้าที่นั่งมีพินให้ปลงคอลงลากมีพินให้พิน ให้วิ่งเข้าประรำถ้าวิ่งเข้าประรำมีทันขัดขวางอันล้มลง ผู้ขี่ช้างเอาไว้ได้คนพานไม่เป็นอันตราย ก็ให้ออกขอกายเงื้อกายง่า ถ้าคนพานไม่ล้มชวน วิ่งเข้าประรำช้างไล่เข้าไปถึงประรำ ไม่เห็นคนพานกิริยาที่มุ่งหมายนั้นคลายลงให้เอาช้างออกมาจากประรำ แล้วให้เล่นไล่สายหน้าทำให้เป็นท่วงเป็นที่ อันว่าถ้าประรำอยู่ข้างขวาให้เอาเท้าขวาเข้าไปให้จับด้าพัดมือขวา ถ้าประรำอยู่ซ้ายให้เท้าซ้ายเข้าไปให้จับด้าพัดมือซ้ายนั้นเหตุว่าคนตบพัดเข้าช้างก็จะไล่มา คนพานก็กลับตัวตะแคงวิ่งล่อพัดไปหน้า คนพานก็จะเข้าหาประรำ ถ้าขัดสนประการใดจะได้วิ่งเข้าประรำสะดวก ด้วยเหตุฉะนี้ ถ้าช้างไล่คนพานเป็นกิริยาปรกติมา ก็ให้คนพานวิ่งรั้งรอมมา ถ้าได้ท่วงที่จึงให้พัด ถ้าช้างได้พัดแล้วเล่นพัดอยู่ก็ให้ผู้ขี่ออกขอเล่นไล่สายหน้าพายเงื้อพายง่าก็ตามจะเล่นเถิด อันว่าผู้ขี่ช้างไล่คนนี้ ฝ่ายหมอจะออกขอเพลงแบ่งผัดหน้าเพลงปิดเกล้า ความออกขอช้างนั้นมิได้ เพราะไม่มีที่เเย่กันกับผู้ใด หาท่วงหาที่ไม จึงให้ออกขอแต่เล่นไหลไสหน้าจะเงื้อพายง่ามิที่เล่นได้แต่เท่านี้ อนึ่งเมื่อช้างไล่คนไปนั้น ถ้าช้างปลงคอลงไล่ ให้เอาไว้ให้หยุดอย่าละให้ไล่ไปด้วยช้างมุ่งหมายหนัก จึงปลงคอลงไล่ คนพานจะหนีมิพิน จึงกล่าวไว้ว่าช้างจะไล่อันใดก็ดี ถ้าปลงคอลงแล้วแลวกิริยามุ่งหมายนัก กลขี่ช้างน้ำมันไล่คนกล่าวไว้ดังนี้

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลชี้ข้างชนบ่ารูให้จัดเอาข้างที่มีน้ำมันหน้าหลังอันมีฝางทั้งสองฝ่าย แลให้ผูชี้ข้างทั้งหมด ทั้งความญแต่งตัวจงโอโถงทั้งสองฝ่ายให้ใส่พวงมาลัยทั้งศีรษะทั้งคอทั้งข้อมือทั้งหมดทั้งความญ แลหมอนั้นให้ใส่เสื้อตาระกำทั้งสองฝ่าย แลให้ผูชี้ข้างนั้นพึงรู้จักกิริยาข้างกล่าวไว้ในกลคำในวงพาด นั้นเถิด ถ้ารู้จักน้ำใจกิริยาข้าง จะผูกเครื่องตัวนั้นจะใส่เสี้ยนใส่หนาม ก็ตามน้ำใจข้างแลให้ติดหน่วงติด พานติดคอประจำพกแลผูกเปลสอดขนัก ก็ให้ตลอดรักษาตัวให้มั่นคงทั้งหมดทั้งความญให้กรมเชือกทั้ง ซ้ายทั้งขวาเอาเชือกบาศไปพานเสาปอง แต่ต้นโกลนออกไปจนถึงหุตลรอบรอบข้อเท้าข้างข้างละห้าวา ทั้งสองฝ่ายให้คะเนตัวข้างทั้งสองข้าง เมื่อจะชนกันนั้นให้ถึงแต่ปลายงานั้นเป็นกำหนด แลจึงให้เอา ข้างออกไปติดเชือก แลเมื่อจะเอาข้างออกไปนั้นให้เอาข้างพัง 14 ข้าง 15 ข้างเดินบังตาออกไป ให้ เดินเข้ามาข้างหลังเสาปองครั้นถึงเสาปองให้เดินเคียงเสาปองขึ้นมาครั้นสุดเสาปองแลจึงให้เรียงเข้า มาให้ถอยข้างนั้นตรงเสาปอง ให้ตั้งหน้าออกไปเอาข้างพัง ยืนบังไว้แล้วให้กรมเชือกเอาเชือกเข้าติด เท้าทั้งสองเท้าแลจึงเอาข้างฝ่ายข้างหนึ่งมาเล่าให้เอาข้างพังเดินบังตาออกมา ครั้นถึงเสาปองแลก็ให้ ทำดุกกันนั้นครั้นติดเชือกเข้าได้ดีแลก็ให้ผูชี้ข้างทั้งสองฝ่ายรักษาข้าง แลให้เปิดข้างพังออกไปยืนอยู่ ให้ลับแลแล้วให้หมัสการถวายบังคมดุกกลไ่ม้านั้น แลให้เคลื่อนข้างทั้งสองฝ่ายเข้าไป อย่าให้วิ่งเข้า ไปให้กิริยา เป็นปรกติดีทั้งสองฝ่าย ข้างแลคนจะไม่เป็นอันตราย ครั้นข้างวิ่งเข้าไปนั้นเชือกที่ติดเท้าก็ ยังมีพร้อม เส้นเชือกก็ยังมีไต่ยึดตัว จะถลาลากเข้าไปข้างจะเป็นอันตราย จึงจะให้เคลื่อนเข้าไป ถ้า เชือกตึงจะได้คลายออกถ้าย่อนจะได้พานเสาปองเข้า แต่พอให้ข้างชนกันถึงแต่ปลายงา ถ้าแลเชือก ไม่ตึงไม่หย่อน แลก็ให้ผูชี้ข้างแก้ไขข้าง ให้ชนขวิดค้อนโยนป้อนกัน ให้เป็นท่วงเป็นที่ทั้งสองฝ่ายให้ รักษาตัวจงมั่นคง อย่าให้หย่อนได้ ให้รักษาข้างไว้ออย่าให้ตลบหลังมาได้ ถ้าตลบหลังมาจะเล่นเชือก แลจับเชือกขึ้นใส่บนปลายงาแต่เงาเดียวก็ให้แกสารกระนั้นเถิด ถ้าข้างเล่นเชือกจับเชือกพาดบนงา ได้ ทั้งสองข้างแล้ว ถ้าปลายเชือกอยู่ข้างใด ก็ให้ความญแก้ท้ายไปข้างนั้น ถ้าแก้มิทันก็ตายด้วยกันทั้งหมด ทั้งความญ อันว่าจะแก้ข้างเล่นเชือกขึ้นพาดได้ทั้งสองงานั้น ถ้าข้างจับเชือกขึ้นพาดได้ทั้งสองงาแล้ว ก็ ให้แก้ที่ท่าเจ็บกว่ากันนั้น ให้หน้าข้างต่ำลงเชือกพาดงาอยู่นั้น จึงจะเลิกขึ้นมาจึงกล่าวไว้ว่า ให้รู้จักว่า ท่าเจ็บกว่ากันนั้น จะได้แก้ตัวเมื่อจน ถ้าแลแก้มิได้ทันท่วงที่ตายแล ถ้าข้างขวิดค้อนป้อนกันแต่ปลาย งา เป็นท่วงเป็นที่แลก็จะให้รักษาให้ถอยหลังออกมายืนหน้าเสาทั้งสองฝ่ายแล้วให้ออกขอใหญ่ขอ เจียด ความญนั้นก็ให้ออกสายกระแซงสามท่า แลให้ออกขอข้างแลหมอจะออกขอใหญ่นั้น ฝ่ายข้างหนึ่ง โยนเล่นหน้า ฝ่ายข้างหนึ่งโยนปัดเกล้า จะออกขอเจียดเล่า ฝ่ายข้างหนึ่งออกแบ่งผัดหน้า ฝ่ายข้าง หนึ่งออกง่าขอเจียด ความญซึ่งออกสายกระแซงนั้นให้ผิดอย่างกันนั้นมิได้ หากที่นอกนี้ไม่จะหนีอย่างกัน ได้ก็แต่ออกขอข้าง ฝ่ายข้างหนึ่งออกกระเตียดเพลงรำ ฝ่ายข้างหนึ่งออกรำ ๆ จะฟุ้ง แลจะออกขอ ใหญ่ขอเจียดขอข้างถ้าฝ่ายข้างผู้ใดออกอย่างไรก่อน ก็ให้ผู้ออกภายหลังนั้นอย่าออกให้เหมือนกันให้ ผิดอย่างกัน เพราะว่าเป็นที่เยาะเย้ยกันอยู่ ดูเห็นไม่เป็นท่วงเป็นที่ แลหมอจะออกขอใหญ่ขอเจียดนั้น ให้ความญรักษาข้างไว้ ครั้นหมอออกขอใหญ่ขอเจียด แลจึงให้ความญออกขอข้างเล่าหมอนั้นก็รักษาข้าง ไว้แลหมอความญจะออกขอขึ้น ให้ผลัดกันออกทั้งสองฝ่ายแล ครั้นออกขอแล้วให้หมัสการถวายบังคม ให้ทำเหมือนดุกเอาข้างออกไ่ม้านั้นแล แลจึงถอยหลังข้างเข้ามาหาเสาปอง แลเอาข้างพังบังไว้ทั้ง สองฝ่าย ถ้ากิริยาสงบแล้ว จึงให้แก้เชือกออกจากเท้า เอาข้างพังบังตาเดินเข้าไปโรงแล ครั้นไปถึงโรง กิริยาเป็นปรกติอยู่แล้ว ก็เร่งให้ใส่มัดขาแลปลอกทรงซ้ายปลอกทรงขวาเข้าจงเร็วแล้วเอาอ้อยเอาหญ้า

ให้กินแล้ว กรมพระนครบาลตักน้ำมารดสาด แล้วปิดประตูโรงไว้ ช้างพังนั้นก็ยืนอยู่หน้าโรงนั้นก่อน แล้วจึงเอาช้างฝ่ายข้างหนึ่ง เข้ามาเล่าก็ให้ทำดุจเหมือนกันแล กลชี้ช้างน้ำมันชนบารุกกล่าวไว้ดังนี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลชี้ช้างชนล่อปลายเชือกนั้น ถ้าช้างเถื่อนมีกิริยามุ่งหมายช้างเราอยู่ ช้างเราก็มุ่งหมาย ช้างเถื่อนอยู่นั้นก็ให้รักษาช้างเราไว้จงได้อย่าให้เสียที่ถ้าช้างเถื่อนเห็นเชือกวิ่งบ่าจะชนช้างเราถ้าเชือกที่ติดเท้าช้างเถื่อนอยู่นั้นยังหย่อนอยู่ถ้าช้างเราจะถลาไปรับเอานั้นให้รักษาไว้ก่อนถ้าช้างเถื่อนเห็นเชือกมาติดแล้ว จึงให้เคลื่อนช้างเราเข้าไปแต่อย่าเพิ่งวางให้ถึงก่อนรักษาไว้แต่ชั่วตัวหนึ่ง สองชั่วตัวจะถึงกัน แล้วจึงหยุดตั้งไว้ถ้าหน้าช้างเถื่อนจะเหลียวไปซ้ายไปขวาก็ดีจะยกหน้าขึ้นสูงกว่าช้างเราก็ดูเห็นว่าช้างเราจะได้ทีแล้วให้แก่ช้างเราให้ต่ำวางช้างเราเข้าไปให้ได้ทีกลางอย่าให้ชนแบกให้แต่ปลายงา ครั้นว่าชนแบกเข้าไปเชือกที่ติดเท้าช้างเถื่อนจะแบกมากก็จะทำได้ถนัด เพราะเชือกมิได้ตั้งเท้าแลช้างเราจะถลาถลาถลาปะบายไปแล้วจะสารเข้าแก้มหัน ช้างเราจะป้อนอันตราย กลชี้ช้างชนล่อปลายเชือกนี้ ถ้าช้างเถื่อนเล็กกว่าช้างเราก็ดูใหญ่กว่าช้างเราก็ดู ให้ทำดุจกล่าวมานี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลชี้ช้างเกลียดน้ำมีลงน้ำนั้น ให้เขียนยันต์นี้ (รูปยันต์) ปิดหางช้าง เมื่อจะเอาลงน้ำแล้วให้เอาเบี้ย 3 เบี้ย หมาก 3 คำ ข้าวสุก 3 กระหวงไปพลีเอาฝักครอบแล เมื่อจะเอาน้ำนั้นจึงว่า ครุบาธยายเจ้าเหยช้างเกลียดน้ำมีลงน้ำ ข้าขอเชิญครุบาธยายไปช่วย เอาช้างลงน้ำขอให้ลงง่ายตายเถิด แล้วจึง เอายาน้ำมาให้เอากิ่งชี้ ไปข้างตะวันออกนั้นเอามาเคี้ยวทามือแล้วเอาขี้ตาช้าง 7 ที ถ้ามีได้ฝักครอบให้เอาลำโพงกาสะลัก มาเคี้ยวทามือแล้วขี้ตาช้าง 6 ที ไปพลีเอาให้ว่า เหมือนกันนั้นแล แล้วจึงเอายันต์นั้นปิดหางช้างเข้ายกมือขึ้นไหว้ครุบาธยายแล้วขึ้นชี้ช้างแลเอาขอ กระทุ้งตะลุง 3 ที แล้วว่าครุบาธยายเจ้า เอาช้างลงน้ำให้ช้างลงน้ำง่ายเถิด แล้วแก่ช้างขับลงไปเถิด ลงน้ำง่ายแล กลชี้ช้างข้ามน้ำจงทำไว้ดังนี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลชี้ช้างมีข้ามน้ำแลจะให้ข้ามน้ำนั้น ให้ผู้ชี้ช้างนั้นพึงรู้จักลักษณะช้างก่อน ช้างบางตัวเคยข้ามแต่แม่น้ำแคบ ครั้นเห็นแม่น้ำกว้างมีข้าม ช้างบางตัวเคยข้ามแต่แม่น้ำตายครั้นมาเห็นน้ำเชี่ยวก็ไม่ข้าม ช้างบางตัวเป็นช้างดอนไม่เคยเห็นแม่น้ำครั้น เห็นแม่น้ำกว้างจึงมีข้าม ช้างบางตัวเมื่อเป็นเถื่อนอยู่นั้นแม่น้ำกว้างแม่น้ำเชี่ยวก็ข้าม ครั้นว่าเป็นช้างบ้านคนเอาข้ามไปถึงฝั่งแล้ว ย่อมจะพินทิมแทงจึงขยาดมีข้ามก็มี อันลักษณะช้างเป็นดังกล่าวมานี้ยากที่ผู้ใดจะหยั่งรู้ แล้วกล่าวไว้ทั้งนี้ตามลักษณะช้างซึ่งมีมา ซึ่งศึกษาร่ำเรียนไปหน้านั้นถ้าพบท่านผู้รู้จะได้เฝ้าถามสืบไปตามลักษณะช้าง ย่อมเป็นดังนี้ถ้ารู้แล้วก็ให้แก่ไชดงนี้ ถ้าช้างอันเคยข้ามแต่แม่น้ำแคบ ครั้นเห็นแม่น้ำกว้างมีข้ามนั้นให้เรือ 4 ลำ 5 ลำ ก็ตีไปทอดสมอบกหลักไว้ตรงท่าช้าง จะข้ามนั้นให้ไกลตลิ่งออกประมาณ 4 วา 5 วา คะเน แต่พอสุดเท้าช้างแล้วทำบังตาช้างจงดีแล้วจึงเอา 2 ลำมาผูกคานเข้า แต่ลำนี้ไปถึงลำโน้นคะเนแต่ 5 คอก 6 คอก ให้ผูกแต่ข้างหน้าเรือข้างท้ายเรือนั้นอย่าผูกเลย จึงเอาเชือกหนึ่งมาตีเป็นสามเกลียว แล้วจึงเอามาสอดคอกข้างเข้าแล้วทำห่วงไว้จึงเอาท้ายเรือนั้นเข้าไว้ต่อตลิ่งทั้งเหนือน้ำลำหนึ่งท้ายน้ำลำ

หนึ่งที่ทำข้างจะลงนั้นแล้วจึงเอาข้างพลายข้างพัง ก็ตี 5 ข้าง 6 ข้าง ลงไปยืนอยู่ที่ริมเรือนก่อนแล้ว จึงเอาน้ำนั้นลงไปตีหลังแล้วทำดุจนึ่งว่าจะเอาแลดูหน้าลูกตา แล้วให้ตั้งหน้าออกไปเรือทอดสมอ ปักหลักอยู่นั้น คะเนกว่าชั่วตัวหนึ่งสองชั่วตัวจะหยั่งมีถึงตีนแล้วจึงเอาคานสอดห้วงเข้าแล้วให้คนบน ตลิ่งทิมแทงหวาด ให้ตกใจข้างนั้นก็เจ็บก็จะตลบออกไปสุดเท่าแล้วก็ให้คำเรือออกไปครั้นเท่าไม่ถึงตีน ข้างนั้นก็ง่ายไป แล้วคำเรือถ่อพายหนักไปเท่าไม่ถึงตีนข้างนั้นก็ง่ายไปแล อันว่าข้างดอนมิเคย ข้ามก็ตีเห็นแม่น้ำเขี้ยวก็มีข้ามก็ตีให้เอาเรือ 4 ลำ 5 ลำ ก็ได้ไปทอดสมอปักหลักไว้เหนือน้ำที่ท่าข้าง ข้ามนั้นให้น้ำวนอยู่แล้วทำบังตาข้างจงดีแล้ว ก็ให้ทำดุจนึ่งข้างมีข้ามแม่น้ำกว้างนั้นแล อันกล จะชี้ข้างมีข้ามน้ำนั้นมิรู้ถึงลักษณะข้าง ซึ่งกล่าวมานี้ประการหนึ่ง ประการหนึ่งเป็นทุ่งทำปากกันดาล จะแก้ไขข้างให้ข้ามน้ำดุจกล่าวมานี้ ชัดสนท่านให้แก้ไขปัญหาที่ลัดเม็ด ขึ้นต้นไม้ให้ช่วยแรงคาถา ประกอบกันก็ได้ราชการสืบมาอยู่ อันว่าข้างมีข้ามน้ำนั้นถ้าให้ข้าม ทำอย่างนี้ข้ามให้ย้ายท่าไป ข้ามท่าอื่น ถ้ามีข้ามให้เอายอดน้ำนอง ยอดจิงจ้อ ยอดสะอึก ยอดผักบุง ก็ได้ เอาที่ยอดอันชี้ไป ข้างปากทางโน้นให้เอาหมาก 3 คำให้พลีเอาจึงว่าครูบาธิยายเจ้าเหยยข้างมีข้ามน้ำข้าขอเชิญ ครูบาธิยายเจ้าไปช่วย ให้ข้างข้ามน้ำไปจงง่ายเกิดแล้วจึงกลับใจ เต็ดเอายานนั้นมาอย่าเหลียวหลังแล อย่าเหลียวไปซ้ายไปขวาเลยตั้งหน้ามาที่เดียว ครั้นมาถึงข้างแล้วจงมนต์ยานั้น โอมณะรายผู้ตากฤสติ หยา ผู้มีนาครหัสสะบดินระเทวดาจะคงคา จะสาครอุทกุณณะระวะเทวดา ทะวะหมุดตียาเทวา จะสมุทหิมวันตะยะ แล้วจึงกลับใจยกฝ่ามือแล้วเอาสีตาข้างขวา 3 ที ซ้าย 3 ที แล้วชี้ข้างลงไปครั้น ลงถึงน้ำแล้ว เอากากยาที่เหลือนั้นทุลเหนือศีรษะแล้ววางลงไว้ที่ศีรษะข้างนั้นแล ประนมมือขึ้นว่า มนต์นี้ โอมพุทกันหตั้งมาระยัง มาระยัง กันหตั้งสวาหะ แล้วจับยานั้นขึ้นทุลศีรษะ แล้วว่าครูบาธิยาย ช่วยข้าพเจ้าด้วยแล้วเอากากยานั้นชั้ดออกไปกลางน้ำตรงหน้าข้างนั้น แล้วข้างตามออกไปเกิดข้างนั้น ตามน้ำไปแล กลจะชี้ข้างมีข้ามน้ำนั้น กล่าวไว้ดังนี้เป็นหลายประการ

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะชี้ข้างเกลียดไม้ เกลียดโรง เกลียดตลุมเบญพาดนั้น เป็นข้างขึ้นตาก็เป็นข้างน้ำมัน กิติ เพราะคนฝึกสอนมาแต่ก่อนนั้น มิรู้ในกลหัดข้าง ข้างจึงเป็นดังนี้ ให้ผู้ชี้ข้างพึงรู้แล้วจึงมีความเพียร ดัดแปลงสืบไป ถ้าข้างขึ้นตาเป็นไซ้ ให้เอาหมาก 3 คำ เทียนเล่มหนึ่ง ไปพลีเอาไปหิงหายผีถ้ามิได้ให้ เอาไปหิงหายราหู ถ้าหิงหายนาก็เอาเถิด ให้เอาเมื่อเที่ยงคืนให้ส่งดลสมจด์ฝนแลให้กลานเข้าไป ครั้นถึงต้นยาแล้ว จุดเทียนติดเข้ากับต้นยา แลเอาหมาก 3 คำนั้นวางลงที่โคนต้นยานั้น แล้วว่า ครูบาธิยายเจ้าเหยยข้าง เกลียดโรง เกลียดตลุม เบญพาดนัก ๆ ข้าฯ ขอเชิญครูบาธิยายเจ้าไปช่วยให้ข้าง เข้าไม้เข้าโรงเข้าตลุมเบญพาดจงง่ายเกิดแล้วจึงกลานเคียงต้นยาเข้าแล้วให้ว่ามนต์นี้ 3 ที โอม พระเทวกันมีฤทธิ์รักสนิทชิตกว่าเก่าสวาหะ แล้วกลับใจเอามือขวารูดเอาใบยานั้นที่ 1 แล้วกลับใจเอา มือซ้ายแล้วรูดเอาใบยานั้นที่ 1 แล้วเอาใบยานั้นกำมาตามซ้าย ตามขวาย่าเอาปนกันเข้าครั้นมาถึง โรงข้างแล้ว จึงเอามือขวานั้นว่ามนต์นี้ 3 ที โอมกุมมกฉกักราสะวาหะ แล้วกลับใจ เอาใบยานั้นสี ตาข้างข้างขวา 3 ทีแล้วเอาใบยามือซ้ายมนต์ แลทำดุจนึ่งแล้ว เอาสีตาข้างข้างซ้าย 3 ที แล้วเอากาก ยานั้นประสมกันเข้าแล้ว เอาสีตลุมเบญพาดแล้วเอา กากยาที่เหลือนั้นฝังไว้ ที่ต้นตลุมนั้นเกิด ให้ทำ ดั่งนี้ 3 ครั้งหายแล ถ้าข้างน้ำมันเป็นดังนี้ทำดุจกล่าวมานี้แล้ว ให้เอาข้างพังอันมีสัดขุมนั้น มาผูกไว้ ด้วยกันครั้นจะเอาลงน้ำก็ตี จะเอาออกเดินก็ตีให้เอาข้างพังนั้นนำไป ครั้นกลับมาถึงโรงแล้ว ก็ให้

ข้างฟุ้งนั้นเข้ายื่นเคียง ตลุงเบญพาดไว้แล้วจึงเอาข้างอันเกลียด นั้นตามเข้าตลุงเบญพาดงายแล
ท่านจึงห้ามไว้ว่าข้างมีน้ำมัน อย่าผูกตรากเสียให้เอาออกเดินแลลงน้ำ จงทุกวัน ถ้าผูกตรากไว้
จะเกลียดไม้ เกลียดโรง เกลียดตลุง เบญพาด ท่านกล่าวไว้ดังนี้แล

(เนื้อหาได้จากการจำแนกตัวแผก)

กลจะชี้ข้างกำรากเหลือลาม ท่านว่าเป็นข้างบ้าลื้มความเจ็บ ถ้าผู้ใดจะชี้แต่ในที่นั่ง แล
ผีมือกำลังของตัวให้ข้างฟุ้งนั้น ท่านว่ามีไซ้ชาวลูกศิษย์หาครุมิได้ ท่านว่าอวดชี้ข้างอ้างอิงป็นอย่าให้เชื่อ
ฟุ้ง เป็นอันขาดทีเดียว อันว่าข้างกำรากบ้าเหลือลาม และจะอาศัยได้แต่ผูกเครื่องตัวเรียกว่าผูกพาด
หมุนกับผูกชนกสองคองจึงจะฟุ้ง อันว่าผูกพาดหมุนนั้น ผูกตะคนก็ให้ทับนม จะผูกพาดหน้าก็ให้เข้าคอง
น้อย จะผูกของหางก็ให้ถึงขนาด ตะคนพาดหน้าของหางนั้นให้ทำด้วยเชือกหนังสามเกลียว จะผูกตะ
คนนั้นถ้าข้าง 6 คองให้ไว้หูกตะคนห่างกัน 1 คอง ถ้าข้างมีถึง 6 คองท่านว่ามีไซ้สารให้คะเนเอาแต่
พอสมควร ให้มีพรมทั้งสองข้าง ยาวข้างละสี่คอง ทั้งแฝดให้ผูกสองคนผืนหน้าเข้าหากัน แล้วเอาพรม
สอดเข้าให้ได้ข้างละกำ แล้วชักเข้าให้ตึงกว่าจะชักไม่เข้า ให้หูกะวินห่างกัน 1 คอง อย่าผูกจักรันแล้ว
บังปล้องอ้อยไว้คนละข้าง แล้วจึงผูกพาดหน้าพรมนั้นยาว 3 คืบทั้งแฝด ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนไหล่ คน
หนึ่งนั่งที่หน้าไหล่ผืนหน้าเข้าหากัน ให้รัดหนังข้างให้ร่นเข้ามาอยู่ที่หน้าอกแล้วจึงเอาพาดหน้าวางแต่
ปลายข้างนั้นให้ลพาดหน้าอยู่ที่คองน้อยได้ทีแล้วเอาพรมสอดเข้าในหูกะวินตะคนทั้งซ้ายทั้งขวาให้ได้
ข้างละสองกำแล้วชักเข้าให้ตึง แล้วเอาพรมพาดหน้าข้างขวามาสอดหูกะวินพาดหน้าข้างซ้าย เอา
พรมพาดหน้าข้างซ้าย มาสอดหูกะวินพาดหน้าข้างขวาให้ได้ข้างละสองกำ แล้วก็ชักเข้าให้ตึงหูกะ
วินห่างกัน 6 นิ้ว แล้วกลับเอาพรมพาดหน้ามาสอดตามขวาตามซ้ายแล้วเอาสอดเข้ากับหูกะวิน
ตะคนสองกำ พาดหน้าจึงจะรัดคองน้อยแล้วบังไว้เกิดแล้วจึงผูกของหางชักเข้าให้หูกะวินห่างกันกับหูกะ
วินตะคนนั้น 1 คืบ แล้วจึงเอาไม้ทำลูกจางนางสอดเข้าไว้ และพรมตะคนพาดหน้าของหางทั้งซ้าย
ทั้งขวา แล้วให้เอาลูกจางนางสอดเข้าไว้ แล้วจึงผูกชนกสองคอง อันว่าผูกชนกสองคองนั้นให้เอาเชือก
หนังเกลียวเท่านิ้วชี้อันที่เสมอกันไม่กัวไม่คอด จึงเอาหูกะวิน แต่พอสมควรกันแล้วจึงเอาเชือกหนัง
นั้นบากเข้ากับหูกะวินทั้งสองข้าง แล้วจึงเอาโอบเข้ากับคองข้างอย่างเกลาคองนั้น แล้วคะเนเมื่อจะผูก
นั้น ให้หูกะวินห่างกัน 1 คอง แล้วจึงทำพรมใส่ทั้งสองข้างและเส้นพรมนั้นเล็กใหญ่คะเนแต่
พอสมควร ยาวเส้นละ 3 คองทั้งแฝด แล้วจึงเอาใส่ที่คองน้อยข้างนั้น ให้คนหนึ่งขึ้นนั่งบนกระโหมด คน
หนึ่งนั่งหน้าไหล่ข้างนั้นผืนหน้าเข้าหากัน แล้วเอาพรมสอดหูกะวินเข้าทั้งสองข้าง ชักให้ตึงให้พรม
ห่างกันหนึ่งคอง แล้วจึงเอาชนกผูกทับเกลาคองนั้นเข้าให้ท้องตะพานผิงคองน้อย ให้ผูกสนเข็มชักเข้าแต่
พอประมาณให้มีพรมทั้งสองข้าง ให้หูกะวินห่างกัน 1 คอง สิ้นพรมแล้วบังปล้องอ้อยไว้คนละข้างเกิด
แล้วจึงเอาไม้ปากเปิด ขัดเอาพรมเกลาคองนั้น ให้แทรกขึ้นมาที่กลางพรมชนกใหญ่ นั้น แล้วจึงเอาลูก
จางนางสอดเข้าไว้ แล้วชักไม้ปากเปิดเสีย แล้วจึงขันลูกจางนางเข้าให้ตึงทั้งตะคนพาดหน้าของหาง
และเกลาคองนั้น แล้วเอาอ้อยทั้งเข้าไปให้กิน ถ้าจับอ้อยใส่ปากเข้าแล้วเคี้ยวกลืนเข้าไปได้อยู่ ให้ขันลูก
จางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทั้งไปให้กินเล่าถ้าจับอ้อยใส่ปากเคี้ยว กลืนมิได้อมไว้ก็ตีคาย เสียก็ตีหนัก
เบาเป็นประมาณอยู่แล้ว ถ้าจะให้หนักกว่านี้ให้ขันลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทั้งเข้า ถ้าจับได้อยู่
แต่เอาใส่ปากมิได้นั้น หนักเต็มที่อยู่แล้ว ถ้าจะเดินก็มีเต็มก้าวจะข้ามคันทันก็มีฟัน ถ้าจะให้ล้มกับที่ขัน
ลูกจางนางเข้าอีก แล้วเอาอ้อยทั้งเข้าไปลองดู ถ้าจับอ้อยมิถูกก็ตีมิจับอ้อยก็ตี หนักเหลือขนาดแล้ว

ถ้ามีคล้ายลูกจางนางเสีย ล้มกับที่แลอย่างนี้ท่านว่าผูกพาดหมุนชนกสองคอ อันว่าข้างกำรากบ้า เหลือลาม ลืมความเจ็บมิฟังขอ ถ้าผูกเครื่องตัวอันชื่อว่าพาดหมุนแล้ว ผูกชนกสองคอทำดังกล่าวมานี้ มีอาจที่จะเหลือลามไปได้เลยท่านจึงกล่าวไว้ว่าผูกพาดหมุน พาดหมุนนี้หนักกว่าผูกใส่เสี้ยนใส่หนาม ถ้าเป็นแต่ข้างหยาบคายกิริยาหนักมิได้กำรากเหลือลาม ไม่ลืมความเจ็บแต่อยากจะใคร่ทิ่มแทงชีวิต ค้อนเล่น กล่าวหาญนักมักหาคนหาข้าง ท่านว่าเป็นข้างหยาบคายห้ามมิให้ผูกพาดหมุน อันจะผูกชนกสองคอนั้น ก็ตามแต่กิริยาข้างหนัก เภา นั้นจะผูกก็ตามเถิด อันลูกจางนางนั้นห้ามมิให้ใส่ ทั้งเครื่องตัว และเกลาคอนั้นก็มีให้ใส่ ท่านว่าให้เชิญเทวดาอันอยู่รักษาตัวข้างนั้น ออกเสียจากตัวข้างแล้ว เชิญให้ ขึ้นสถิตอยู่เหนือศีรษะเรา แล้วจึงให้กินอ้อย 3 ท่อนให้เป็นหายนะกำลังข้าง ก็จะมีน้อยกิริยาก็คลาย อันนี้ท่านว่าให้แบ่งกำลังออกเสียบาง แล้วจึงแก้ไขที่ศึกษามา เมื่อจะเอาเล่นเป็นการออกสนามจะให้ ไส้มาไล่คน ขนบ่ารู้ก็ตามเถิด ถ้าผู้จะมีฝีมือดีก็ชนะข้าง ถ้าฝีมือชั่วรู้ถึงข้างก็จะแพ้ข้างท่านกล่าวไว้ ดังนี้แล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยชาว(ปกไม้). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 92. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

กลจะชี้ข้างชนศึกให้ทำดังนี้ ให้อัญเชิญพญาทศศรราช มาอยู่หน้าข้างแลวงข้าง อัญเชิญ พญาวิรุฬหกพรหมมาอยู่ข้างขวาแลเท้าขวาข้าง อัญเชิญพญาวิรุฬหกพรหม มาอยู่ห้องข้าง อัญเชิญพญา กุเวรราช มาอยู่ข้างซ้ายแลเท้าซ้ายข้าง แล้วจึงแต่งบายศรี สำหรับหนึ่งสามชั้นทำ...นข้าง พวงแก้วแหวน สวมงาแลคอ... แล้วอัญเชิญข้างประดิษฐานให้ขณะแก่ข้าศึกจุดเทียนชัยประโคมดุริยดนตรี แตรสังข์ทำ ขวัญข้าง แล้วเอากล้วยออกให้ข้างกิน แล้วจับหัวจับหูสายหัวแล้วว่าต่อเย็น พรุ้ง มะริน นี้ ศึกจะมาถึง เราแล้ว อัญเชิญท่านไปผจญด้วยศัตรุจงให้แพ้อำนาจแก่เราเถิด แล้วเอาไปไม้ทั้ง 4 ประการมาเขียน พระคาถานี้ มติยาโน มโนยาติ มสาถิติ มติถิสสา มติเตนา มโนसानา มติถิสสา มสาถิติ ลงไปไม้ให้ข้างกิน แล ยนต์ทั้ง 3 นี้ เขียนลงที่หัวที่หูข้างก็ได้ เขียนลงกระดาด แลแผ่นเงิน แลแผ่นทอง แลตีบูก สำริด ก็ได้แล เอาไปใส่หัวข้างแลหูข้างนั้นแล แลเมื่อจะชี้ข้างนั้น ให้จับวงงา หูข้าง สายหัวแลขอมีชัยชนะ แก่ข้าศึกเถิดชี้ข้างให้แปรหน้าไปอีสาน กุมขมทั้งสองมือ อ่านพระมนต์นี้เสกขอ โอมรณชวันติเยสวาหะ 7 คาบแล อนึ่งจะกล่าวลักษณะข้างศึก ผิข้างตัวใดเติบสูง รูปงามรวดเร็ว กล่าวหาญวงงา แลโขมดหัว ดุจแกล้งปั่นไว้ แลเท้าทั้ง 4 ยืนยืนมั่นคง ประดุจเสาประโคน ปากแดงดุจชาติ ตะคุยหลังดุจวงเกา ทันท์ น้ำเต้าฟูเต็ม ตาดุดดาว งาทั้งสองงอนดุจงอนรถ แลหูใหญ่ข้างสะบ้าหูดุจจามร เท้าทั้งสองวงแล หางลงถึงดิน 7 ประการนี้ แล้วมีน้ำมันหน้าหลังเสียงดุจฟ้า เมื่อดำเนินดุจราชสีห์ แลดำปลดล่วน แล ข้างนั้นอาจมีชัยในสงครามแล สิทธิการิยะ ผิจะชนข้างด้วยราชศัตรุใช้ให้เสกผัารองที่นึ่ง ด้วยมนต์นี้ โอม สิทธิวิทธิกสรราชชาติปาติสาจสวาหะ 6 คาบรองที่นึ่ง ให้ข้างชน ขนานหนึ่งให้ผู้หญิง อันมีชื่ออันดีนั้น ไปเอาดอกไม้อันใด ๆ มิได้ว่าให้ใส่หัวมาให้เราแล้วเสกด้วยคาถานี้ พุทธานภาเวน ภสังเขย อัมมานุภา เวน ภสังเขย สังฆานุภาเวน ภสังเขย 3 คาบ แล้วสีหน้าแข่งขารเราแล้ว ชี้ข้างชนะหาข้างผู้ใดจะชนด้วย เรามิได้เลย ขนานหนึ่งหาพลูร่วมใจใบหนึ่ง แล้วเอาระแจะทาใบพลูเข้าแล้ว เขียนรูปราชสีห์ ลงในใบ พลูแล้วรมด้วยรูปเทียน แล้วเสกด้วยมนต์นี้ 7 คาบ อุจรวริจวแรงยาแพงสุเชษฐสุเตสวาหะ 7 คาบแล้ว เจิมหน้าข้างเราหาผู้ใดจะชนด้วยเรามิได้เลย ขนานหนึ่งให้ไปเชิญเอาถ่านไฟป่าเข้ามาเสกด้วยมนต์นี้ ขนุสสรราชโตสทธิสวาหะ 7 คาบแล้วเขียนชื่อผู้สงหายใส่ฝ่ามือทั้งสองข้างแล้วจึงเอามือรอบคอเรา

เข้าแล้ว จึงอ่านมนต์นั้น 7 คาบ แล้วขีมือไปข้างหลังศัตรูพ่ายแพ้มพิภรพักชนเลย ถ้าเขาลองข้างเรา ประการใดก็ดีจะแก้เข้าใส่ให้อาชนไปตักเอาน้ำมาไว้แต่วันแรก ครั้นรุ่งเช้าเอาน้ำนั้นมาเสกด้วยมนต์นี้ โอมลแลงแห่งโงมณูโรย โอมลแลงเดียงสวาหะ 3 คาบ รดหัวข้างให้ข้างกิน แล้วจึงเอาผ้าขึ้นผู้หญิง พันกะตักฟุ้งข้ามหลังข้างแก่คุณท่านหายแล อย่างหนึ่งให้ว่ายน้ำไปกลั้นใจคาบเอาจอกอันลอยน้ำมา ที่กลางน้ำนั้นเอามาใส่ไพรงาช้างทั้งสองข้างซ้ายขวาชนนั๊กแล หนึ่งให้เขียนยันต์นี้ ฝ่ามือประนมมือเข้า แล้วป้ายหน้าต่อตะวันออกแล้วภาวนาพระคาถานี้ สิริมาเม จงได้เจ็ดคาบแล้วจึงเอามือขวาตบที่ท่า ขอข้างนั้นสามทีแล้วลูบตาข้างข้างซ้ายนั้นสามทีข้างนั้นชนกว่าตัวจะตายแล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 108. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

นี้จะทำยาเสน่ห์คชบาท ให้อาตอกไม้ชานพระอันศักดิ์สิทธิ์ ดอกกะทิง 1 ดอกมะลิ 1 ดอก สารภี 1 เปลือกไทรทอง 1 ดอกโอบาย 1 เปลือกศรีมหาโพธิ 1 น้ำมันข้าง 1 ดอกมะพูด 1 ดอกบัว ขาว 1 ดอกบุญนาก 1 ดอกประยง 1 เปลือกมะเดื่อ 1 บดละเอียดทำกระแจะทาข้างรักเราแล

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หรดาล). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาห้ามไม่ให้ช้างลงน้ำ ให้อาคราบกุ้งลอยน้ำที่ค้างอยู่บนหาดบนเลนก็ดี เอามา บดละเอียดทาทั้งตัวช้าง ช้างไม่ลงน้ำเลย

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้ารานข้างเถื่อนนอนนอนบมิสงบใช้ให้อายานี้ กุมบก 1 ชะเอม 1 หล้าขัดมอน 1 เอามาเสกด้วยมนต์ ทุมาฉัตตรา เข้ากะตักรานข้างเถื่อนนอนตินิกแล ขนานหนึ่งเล่าเอาฝักครอบตัน โทน หล้าขัดมอนตันโทน เอามาเสกด้วยมนต์นั้นเข้ากะตักรานข้างนอนตินิกแล

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าช้างเถื่อนข้างบ้านก็ดีอันนอนนอนบมิสงบ ท่านให้สาวพรหมจารีซื้อพลูต่างเจ้า ซื้อหมากต่างเจ้า ขมิ้นอ้อยแห้งเดียว ซื้อได้แล้วเอามาวางลงต่างเจ้าตัวผู้ทำนั้นหยิบเอาแต่กลางนั้น ทั้งสามแห่งขมึ้นนั้นผ่าออกสามซีกเอาพลูห่อนอกทั้งสามค่าแล้ว ครั้นสังต์เคี้ยวด้วยกันแล้วเอาไว้ เจ้าตัวผู้ประทับนั้นนั่งต้ายาแล้วพิศถานว่าข้าขอเชิญปู่เจ้ามาช่วยข้าพเจ้าด้วยเถิด ครั้นสังต์ทั้งปวงแล้ว ไม่มีเมฆหมอกลมบนแล้ว ขึ้นประทับตาข้างทั้งสองข้างแลทาคอทาโขมดทาหัวแลทาขอทากลางหลัง สอนข้างจงเพราะประสิทธิทุกอันแล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

กลหนึ่งถ้าข้างมินอนน้ำ ให้เอาไม้ขอนอันฝังดินอยู่แถบริมน้ำอันช้านานมา จึงเอาข้าวสารหมากพลู เบี้ย 3 เบี้ยแลเทียนพลีเอาจงขอบกล ว่าขอเชิญเจ้ากูไปช่วยอันข้างมินอนน้ำนั้น ขอให้จงสงบเมื่อเอายานนั้นอย่าให้เอาเมื่อลมพัด ให้เอาเมื่อลมสงบจึงเอามาเสกด้วยสารถี 28 คาบ ผนทาตาแลสี่ข้างข้างนั้นนอนน้ำแล

(“ตำราขี่ช้างและยารักษาช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว (ปกผ้า). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 93. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาและวิธีแก้ข้างวางทุ่งมินอน ถ้าข้างนั้นวางทุ่งมินอนก็ดี ให้เอาข้าวกระทง 1 เทียนแหลม 1 ไชใบ 1 เบี้ย 3 หมาก 3 คำไปพลีเอาต้นไม้อันร้อนนั้นเมื่อเที่ยงคืนนั้นเอามาจมน้ำทั้งต้นทั้งรากแลเอากระทงเข้าฝังไว้แทนขุมนั้นแล้วเอายามาเคี้ยวทาตาข้างข้างขวาก่อน จึงทาข้างซ้ายข้างนั้นนอนแลถ้านอนนั้นมักแตกให้เอาขนแม่ไก่ดำอันฝังรังมาเผาให้ไหมใส่ฝ่ามือเราทาตัวข้าง ข้างมินอนเลยแลลองข้างเขาก็ได้แล

(“ตำราขี่ช้างและยารักษาช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว (ปกผ้า). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 93. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

กลหนึ่งถ้ามีช้างจะปล่อยเข้าแปลงเข้าตลุกก็ดี ปล่อยเข้าโรงก็ดี ให้เอาไม้สีฟันอันเข้าชุดไปคางอยู่ก็ดี ปักอยู่ก็ดี เอาหญ้าพานงูแดงโตนมาตัดออกด้วยไม้สีฟันเป็น 3 ท่อน ใส่อ้อยแดง 3 ท่อนให้ข้างกินข้างนั้นปล่อยเข้าโรงได้แล

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างมิเข้าตลุกท่านให้กลั่นใจถอนเอาข้าวอันนอกที่ต้นเสาเกลียดมาเคี้ยวกับหมากกับพลูกำยาน กลั่นใจเอาขานสีตลุก 3 ที่ ช้างรักตลุกแล ถ้าข้างมิเข้าตลุกท่านให้ตัดเอาเล็บ 4 เท้าถอนขนหาง ขนตา ขนตัว ใส่หม้อแล้วลงยันต์พระเจ้า 5 พระองค์ปิดปากหม้อฝังดินตลุกข้างเข้าตลุกจำตลุก

ถ้าข้างมิเข้าโรงเข้าตลุก มีจำหลักจำแหล่งใช้ท่านให้พลีเอารากจำปาเมื่อสงัดลมสงบฝนแล้วจึงว่าจะขอเอาชื่อเจ้ากว่าจำนั้น ขอเชิญท่านไปเป็นยาให้ข้างเข้าตลุกจำหลักจำแหล่ง แล้วเอาแหวนสอดรานั้น จึงว่ามนต์นี้ (รูปยันต์ ตัวขอม) 7 คาบแล้วจึงเอาหน้าให้ทับเงาเอามาเสก 7 คาบใส่ไว้ที่ตลุกนั้นเข้าง่ายแล ถ้าข้างมิเข้าตลุกท่านให้พลีเอายอดรัก 1 ยอดกาหลง 1 ยอดขุมเห็ด 1 ยอดมาเคี้ยวทาตลุกรักตลุกแล ถ้าจะให้ข้างรักหม้อรักควาญจำแปลงท่านให้เอาสีฟันเดนสีแล้วแลปกอยู่ 1 พานงูโตน 1 คัดมอนโตน 1 เอามาบั่น 3 ท่อนให้ข้างกินรักหม้อรักควาญจำแปลงแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะให้ข้างจำหม้อจำควาญจำแปลง ท่านให้พลีเอาพญาปลวกมาประสมด้วยหิ้งหาย บดใส่อ้อยท่อนหนึ่งให้ข้างกินเมื่อจะให้กินนั้นเอาเหล้ากระบอกหนึ่ง

น้ำกระบอกหนึ่ง ปลายมีหัวมีหางไปเช่นที่แปลงข้างเมื่อเที่ยงคืนส่งคนแล้วให้หม้อแก้ฝ้านุ่ง ออกเสีย จึงเอาออกให้ข้างกินแล้วให้เวียนข้างสามรอบ ข้างจำหม้อจำควาญจำแปลงแมนเขาลักไป แห่งใด ๆ ก็ตีคืนมาแปลงเราเองแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าแลข้างร้ายจะให้จำหม้อจำควาญ ท่านให้เอาธูปเทียนดอกไม้ไปพลีเอาชุมเห็ดทั้ง 5 มาเคี้ยวทาตาข้างข้างขวาข้างซ้ายแล้วเอากากยาخذไปตรงหน้าข้าง ข้างจำหม้อจำควาญแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้ากลหนึ่งข้างน้ำมันร้ายนักมีจำหม้อจำควาญก็ตี เอาขึ้นน้ำลงท่ามิได้ก็ตี ข้างเถื่อนมิสงบ อยู่ก็ตี ท่านให้เอาครกสากกระเปือแม่ก็ได้ลูกก็ได้ที่เสียเอามาประสมแล้วใส่ในอ้อยให้ผู้หญิงเอาให้ข้าง กินสามวันสงบแล้วอย่าสนเท่ห์เลย

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะเรียกข้างให้มาหาเราใช้ให้ชูดขี้ล้น ออกไปให้สุดปลายล้นใส่อ้อยให้ข้างกิน 3 วัน วันละท่อน ข้างนั้นเรียกได้ยินเสียงเราอยู่มิได้เลยมาหาเราเองารออกเราเข้าแล ถ้ากลัวมันใช้ให้ชูด ขี้ล้นข้างล้น 3 ที่ ใส่อ้อยให้ข้างกินครู่เดียววันนั้นครั้งเรียกข้างนั้นผ่นข้างให้แก่เราเองแล ถ้าข้างมันมา แรงนักให้แก่เสีย ให้ชูดยอดล้นเข้ามาหาต้นล้นใส่อ้อยให้ข้างกินครั้งเรียกข้างค่อยมาหาเราดีแล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ผีข้างร้ายแลเราจะชี้ให้กลัวเราใช้ ให้เอาหมาก 3 คำไปพลีเอาหญ้าวงข้างมาเคี้ยวทา ที่เท้าเราทั้งสองข้าง 3 ที่ แล้วจึงทาข้างซ้าย 3 ที่ แล้วจึงสีตาซ้าย 3 ที่ ชัดกากยานั้นไปตรงหน้าข้างนั้น แล้วจึงชี้ข้างนั้นกลัวเราแล ขนานหนึ่งเล่าเอาหญ้าขัดมอนมาเสกด้วยคาถานี้ อิติปิโสพลูติ 7 คาบ แล้วเอาหญ้าขัดมอนทาข้างนั้น แลทามือ แลตัวเราด้วย และจึงชี้ข้างอันร้ายกลัวเราจะทำร้ายแก่เรา มิได้เลย ถ้ามีกลัวให้สีตาข้างทั้งสองข้างดังก่อนข้างนั้นกล้าหาญนักแล ขนานหนึ่งเล่าให้เอาหญ้า ขัดมอนก็ตีเทียนน้ำก็ตี หญ้าปากควายก็ตีเอามาเสกด้วยคาถานี้ อิติชุตตริง อิติสังฆัง อิติธัมมัง 7 คาบ แล้วยี่ให้อันประสิทธิกิจจิงประสิทธิกำบังประสิทธิกายสิทธิ์เดโชยะยะ นมัสการครู โอมสิทธิศักดิ์โอมรัก โอมไชยข่านะโอมสิทธิข่านะสิทธิดา ให้ประดับเมื่อแหกบาตให้แกะเขา โอมพระอินลงมาช่วยชูชัน

พระพิศณุกันลงมา มาช่วยกุสะจัณโรพระไพโรสพมหาธาชาญภักดี จึงพระมหาฤาษีมาช่วยสะหัวด้วย สัมปอยเจ็ดฝัก ฝักหนึ่งชื่อว่าภิมภา ฝักหนึ่งชื่อว่าฤาษีนารอด ฝักหนึ่งชื่อว่ากอดนางนอน ฝักหนึ่งชื่อว่า หม่อมเรียงหัว ฝักหนึ่งชื่อว่าผัวมิคลา ฝักหนึ่งชื่อว่าชกความเสีย ฝักหนึ่งชื่อว่าผัวล้างเมีย บมิได้ ฝักหนึ่งชื่อว่าสาวให้มาหา สิทธิมาการิยะ ครูอาจารย์ประสิทธิมีแก่กู 7 ที่ ยานีทะภูตานิสะมาคะตานิ ภูมมานิวยานินิวะอันตะลิกเข สองมุกนี้คู่กันเสกสัมปอยสะหัว

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะให้ข้างน้ำมันรักเราใช้ ท่านให้กลั่นใจตัดเอาเล็บขุดเอาซี่โคลขมันผู้หญิงใส่หญ้าแล อ้อยให้ข้างกิน 3 ท่อนข้างนั้นรักเราแล ขนานหนึ่งท่านให้เอาต้นขั้ดมอนต้นโตนอันงอกที่ป่าช้าพลีเอา มาเสกด้วยมนต์นี้(ข้อความอักษรขอม) 3 ที่ 7 ที่ สี่หัวข้างสี่ท่าขอ ข้างรักเราอ่อนแก่เราแล

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างมีสำราก็พยศม๊กแกงหมอควาญ ให้เขียนอักษรนี้ลงใส่อ้อยให้ข้างกินสามวัน สามท่อน ครั้นแล้วให้เสก 7 คาบ ด้วยคาถานี้ (ข้อความอักษรขอม) ให้ข้างกินหายสำรอกไม่แกงหมอควาญเลย อนึ่งเมื่อจะกินข้าวครั้นใกล้ค่ำแล้วแต่คำหนึ่ง ให้กลืนเข้าไปแต่ครั้งหนึ่ง ครั้งหนึ่งให้คายออกมาเสกด้วย (ข้อความอักษรขอม) สิบเอ็ดคาบทาตาข้างแล้วถมน้ำลายใส่ฝ่ามือทาตาแลหน้าข้างหายสำรกรักเราแล

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าแลข้างตัวใดมีพยศฝีกสอนยากให้บูชายอดไม้ ท่านให้เอายอดไม้เจ็ดประการ คือ ใบโพบาย ใบทอง ใบไพร ใบราชพฤกษ์ ใบมะตูม ใบเล็บ ใบมะเดื่อที่ติดก้าน มามัดเป็นพวงแล้วบูชา ด้วยมนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) ว่ามนต์นี้ 7 คาบบูชาเทวดาในโรงข้างฝีกง่ายนักหาอันตรายมิได้เลย

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะชี้ข้างหัวแข็งมิฟังขอ ท่านให้เอารากพวงพีอันแกงไปข้างทิศอีสาน 3 รากมาเคี้ยว กับหมากพลูให้สิ้นรากแต่มือหนึ่งหมากนั้นให้เด็ดเอาข้างต้นพลูเคี้ยวพ่นหัวข้างแล เปรียง 2 ข้างพ่น 3 วัน วันแรก 3 คำ วันหนึ่ง 2 คำ วันหนึ่งคำ 1 ฟังขอแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะชี้ข้างหัวเหนียวมิฟังขอใช้ ท่านให้เย็บกระทง 3 มุม เทียนเล่ม 1 ข้าวตอกดอกไม้ ไปพลีเอารากสะเดามาฝนกับรากผักเสี้ยนผิแล้วเอาขอพินข้างที่เจ็บที่หนึ่งแล้วเอายามาทาที่พินนั้น ฟังขอแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างเป็นบ้ำแลหัวเหนียวเกี่ยวมิฟัง ทางคนบ้ำเหลือขอกก็ตี ไส่แทงสิ่งใดก็ดี ท่านให้หุง ขี้ผึ้งตามตำรา ชื่อขี้ผึ้งนั้น 3 ร้า น้ำมันหอม 3 ร้าอย่าต่อค่า เอามาแล้วขี้ผึ้งแลน้ำมันนั้นเป็นสอง ส่วน แม่เหล็กนั้นส่วนหนึ่ง เอาเข้มนั้นเจ็ดเล่มเข้มน้ำมันไว้สามวัน ครั้นถึงวันเราเกิดจึงตั้งก้อนเส้า 2 แห่ง เชิงกรานใหม่หม้อแกงใหม่ กั้นจงดีหุงแล้วปลงไว้ จึงแต่งบายศรีสำหรับหนึ่งบูชาแล้วเสกด้วยมนต์ แต่ก่อนเมื่ออยู่ในหม้อนั้น 7 ที จึงเอาแม่เหล็กแลเข้มนั้นใส่ตลับงาไว้ ถ้าข้างร้ายทากระโหมดหัว ทาขอร้ายเท้าร้ายเราชี้ฟังเราแล ตำราท่านออกขุนอินยอมปรากฏมาแต่ก่อน

(“วิทยาคชยุทธ.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาว ดินสอ). เลขที่ 163. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาสำหรับข้างหน้าเหนียวจะพินมิเจ็บให้เอายานี้ รากเล็บครุฑ 1 น้ำมันาว 1 เกลือ 1 สารส้ม 1 กระทีบยอบทั้งต้นทั้งราก 1 ต้นผักปลาบ 1 ถากเอาครกทะเล 1 ยา 7 สิ่งนี้บดให้ละเอียด ปั้นเป็นแท่ง เมื่อจะชี้ข้างนั้นให้เอายานี้ฝังเข้าไว้ที่ทาเจ็บนั้นแล้วเอาพริกไทยสามเม็ด ชูดเอาปลาย สากตำข้าวมาเคี้ยวกับหมากพินปลายยื่นขอสามที่จะจะพิน รู้สึกเจ็บจะให้ทำสิ่งใดข้างนั้นก็ทำตามแล

(“ตำราคล้องข้าง.” (ม.ป.ป.) หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 97. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าน้ำมันตกหนักให้เอาเปลือกหมากอ่อนดิบ ข้าวเหนียวตานยา ลูกในมะขาม ตำละเอียด คลุกใส่อ้อยให้กินหาย

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างตัวใดมีน้ำมันและจะเอาลงน้ำมันได้ร้ายนัก เมื่อวันเสาร์วันอังคารให้เอาข้าวเหนียว ตานยามาเข้มน้ำมันไว้สามวัน จึงเอาปลายอ้อยสามยอดคว้นหมากดิบสามคว้นอันตอกอยู่ ณ กลางตลาดแล เอาให้ได้ทั้งสามวัน แล้วให้เอาผ้าขาวใหม่ผืนหนึ่งปูลงรองศิลาบดและให้ชำระตัวจงบริสุทธิ์ จึงปอก ปลายอ้อยนั้นเสียบเอาแต่ไส้ และเอาคว้นหมากดิบนั้นมาผสมกับข้าวเหนียวตานยาและปลายอ้อยนั้น แล้วเอาข้าวสุกใส่กระทงสี่ใบเทียนสี่เล่มติดสี่มุมศิลาบด ให้รำลึกถึงครูบาธิยานั้น แลบดยานั้นจน ละเอียดปั้นเป็นลูกกลอนสามลูกเท่าเม็ดในมะขาม จึงแต่งบายศรีสำหรับหนึ่ง รูปเทียนจึงเสกยา

ด้วยมนต์นั้น แล้วใส่ตลับไว้สามวัน ครั้นถึงเที่ยงคืนสงัด จึงเอายานี้ใส่อ้อยสามท่อนให้ข้างกินข้างนั้น รักเราฟังเราแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะชี้ข้างร้ายแลหล่อ ท่านให้อาหญาคัตมอนที่ขึ้นทาง 3 แพร่งเมื่อจะเอานี้ให้คลาน เข้าไปได้ต้นแล้ววามนต์นี้ (ข้อความอักษรขอม) 3 ที แล้วเอามาเสีต้างสี่ที่นั่งหายร้ายหายหล่อแล ยาแก้ข้างหล่อท่านให้อารากกระจายมาเคี้ยวทากระโหมด ทาตา ทาหลัง ทาท้ายข้างนั้นหายหล่อ ยาแก้ข้างหล่อ ท่านให้อาหญาคัตมอนขึ้นที่ป่าขามาสีข้างแล้วใส่ที่ขอถือทาทุกวันหายหล่อแล ยาแก้ข้างหล่อ ท่านให้อาทรงบาตาล กุ่มทั้ง 2 มาเคี้ยวทาทางหายหล่อแล ยาแก้ข้างหล่อสะบัด ท่านให้อารากจิงจ้ออันชี้ไปข้างขวา 3 รากเมื่อจะเอายาให้ท้าวมือลงที่แผ่นดินนั่งยองขุดเอาอย่าให้ เงานทับ เอามาเคี้ยวกับหมากพลูพ่นบนขาข้างหายหล่อหายสะบัดแล ยาแก้ข้างหล่อ ท่านให้อาเบี้ย 3 เบี้ย หมาก 3 คำ เทียน 3 เล่ม ไปพลีเอาขุมเห็ดที่มีดอกกลิ่นใจถอนเอาเที่ยงคืนมาเคี้ยวกับขมิ้น ทาตาข้างทั้ง 2 ข้างหายหล่อแล ยาแก้ข้างหล่อสะบัด ให้พลีเอายอดตะลอม 7 ยอด เอามาบดแล้วทา แข้งขาคนขึ้นชี้ข้างหายหล่อหายสะบัดแล

(“ตำราคล้องข้าง.” (ม.ป.ป.) หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 97. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างร้ายแรงหล่อสะบัด ให้มนต์ดินสอขีดเท้า กาดาทุ่มแม่เท้าชี้ถอยพศไปทุกวัน ท่านได้ทำแล้วอย่าสนเท่ห์เลย

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างสะบัดหล่อหนักท่านให้อาทรงบาตาล 1 รากขัตมอน 1 สะไครหางนาก 1 บอกจงดี เคี้ยวพ่นหลังถอนขนหลังเสียสามเส้นสะบัดหล่อหายแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะชี้ข้างร้ายน้ำมันอันเหลือขอร้ายไซ้ ท่านให้หาแปลงนกคุ้ม 1 กาฝากกระหลุมพุก 1 กระที่บยอบ 1 ยาล่าสิม 1 ต้นตบเต่า 1 พระกราบ 1 ลมหั่วด้วนขึ้นกลางหวา 1 เอาเท้ากันบดด้วย น้ำมันหอมแล้ว 9 ที ทาตัวเราขึ้นชี้ข้างตัวนั้นมันทำร้ายมิได้ แก่ใจเอาไปไม้สรรพอันมีลูกหวานก็ตี ขมก็ตีอันร้อนนั้นแล้วปั้นเป็นสามก้อน เมื่อจะให้กินวันดับ วัน 4 จึงให้กิน เงินติดเทียน 1 บาท แต่งบูชางดีจึงเสก (ข้อความอักษรขอม)

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าแลข้างแทงหมอแทงควาญหนัก ท่านให้หาหญ้าปลอกจงพบแลเอาจงดมาประสมด้วยไม้หึ่งหายแล้ว แลเอาข้างออกไว้กลางแปลง แลเอาเหล่ากระบอกรหนึ่ง ปลาบมีหิวมีหางเอาไปทิ้งไว้ที่ข้างกลางแปลงอยู่นั้น ครั้นสังคคนแลสัตว์ทั้งหลาย จึงให้หมอแก้ผ้าถุงเสียเอายามาประสมใส่อ้อยแล้ว แลใส่หญ้าให้ข้างกินจึงให้หมอเวียนรอบตัวข้างสามรอบจำหมอจำควาญดีแล แม้นเขาลักไปคืนมาหาเราเองแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ข้างเถื่อนฝีกยากสอนยากแทงหมอแทงควาญก็ดี ท่านให้กลั่นใจฉีกผ้าสิ้นผู้หญิงใส่หญ้าให้ข้างกิน ข้างนั้นเสื่อมพศหายร้ายดีแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างร้ายท่านให้เอาตะหงันชี้ฟ้าให้เอามาก 3 คำ เทียนเล่ม 1 ทองคำเปลวแผ่น 1 ไปถวายในพง บอจงดดีแลข้างร้ายเป็นประการใดบอกให้ถูกต้องตั้งนั้นอย่าให้ร้ายเลย พระนามพระเจ้าว่าใจดีข้าพเจ้าจะขอโคลพระเจ้าไปให้ข้างกินแล ขอให้ล้างที่ใจร้ายนั้นเสียให้หมดไว้แต่อันดี ประดุจพระนามพระเจ้าเถิด ขุดเอาแล้วเอาทองนั้นปิดเข้าไว้ถวายหมอกแลเทียนแล้วเอามา ครั้นถึงวันอันเป็นมิตรกับตัวนั้นจึงทำใส่อ้อยให้กินประสิทธิประเสริฐหาที่จะอุปมามิได้แล ท่านควรค่าไว้ซึ่งทองหนึ่งแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างร้ายหนักท่านให้เอาไม้เท้ายาวม่อม 1 ซ้ำถั่วแปบ 1 เอาสะหมอทั้งสามธรรมคุณุติการด้วยกันให้พาดไพรวงแลปุมวงน้ำมันตกร้ายนั้นหายแล

(“ตำราค้างข้าง.” (ม.ป.ป.) หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 97. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างร้ายหนักให้เอาสายสะดือเด็กอันหล่นใส่ยาให้กินฝนทาตาฟุ้งหมอแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง ธรรมดา). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาประทับข้างให้เพ็ญลำบาก ให้เอาใบกะสุมาบดให้ละเอียดเอามาทาข้างให้เจ็บเพ็ญลำบากก้าวไม้ใคร่ออกเลยแข็งทั้งตัว

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกไม้). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 92. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาให้ข้างกินอาละวาด ให้เอาเปลือกขี้เหล็กละเอียด 1 เกาสะอีก 1 รากเถาชัน 1 รากมะขวิด 1 ลำโพงกาสลัก 1 รากคนที่สอ 1 เมื่อจะวางขางนั้นเสกยาด้วยคาถานี้ ยะทาพุโมนะอุอะ มะปะพลลสุสาวอิ

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาให้ข้างกินมีพยศ ท่านให้เอาเม็ดลำโพง 1 รากมะขวิด 1 ไคร้กระบาย 1 ตัวแมงเวียน 1 แล้วเสกด้วยพระคาถานี้ (ข้อความอักษรขอม) 3 คาบ 7 คาบก็ได้ ขนานหนึ่งท่านให้เอากระดูกผีอันเผาแล้วสามกองที่กองเป็นสามเส้นนั้น 1 แล้วไปปลีเอารากแทงทวย 1 รากมะดัน 1 รากมะขวิด 1 เมล็ดลำโพงกาสะลัก 1 ตัวแมงเวียน 1 ดีปลาบ้า 1 เสกด้วยพระคาถานี้ (ข้อความอักษรขอม) 3 คาบ กิริยาหนักแล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 108. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการิยะ ถ้าข้างมีสุนัขไซ้ ให้แก้ผ้าเสียแล คลานเข้าไปอย่าทับเงาแลรำลึกถึงพระพิฆณุกรรมแลฤาษีทั้งหลาย แลถอนเอาหญ้ากัดตันไปเลี้ยวมาสีตาข้าง แล้วถอนขนตาเสียข้างละ 7 เส้น ข้างนั้นง่วงเหงาอยู่ 7 วันพันกว่านั้นขนนกแล ถ้าสีตาข้างแล้วแลควาญข้ามหลังข้างไป ข้างนั้นง่วงเหงาอยู่เดือน 1 แล ขนานหนึ่งเล่าให้กลั่นใจคาบเอาจอกอันลอยไปที่กลางน้ำเอามาสีไพรงาข้างทั้งสองข้างแล้วเสียบไว้ข้างนั้นสุนัขแล ขนานหนึ่งเล่าให้เอาปลาเสื่อมาทำเป็นปลาส้มไว้แล้วจึงเอาเชือกหนังอันเข้าบิตหัวเกียนนั้นมาเผาให้ไหม้ แล้วเอามาแช่น้ำปลาส้มนั้นไว้ 3 วัน ครั้นถึงวัน 7 วัน 3 จึงเอายานนั้นทาไพรงาทั้งสองข้างแล้วขับให้แทงพุ่มไม้แลจอมปลวกก็ดี แลข้างนั้นขนแล ขนานหนึ่งเล่าให้เขียนยันต์นี้ (รูปยันต์) ใส่ฝ่ามือขวาแล้วประนมมือเข้า แลบ่ายหน้าต่อตะวันออก แล้วภาวนาพระคาถานี้ สิโรเม จงได้ 7 คาบแลจึงเอามือขวาตบที่ท่าขอข้างนั้น 3 ที แล้วตบขอบตาข้างข้างซ้ายนั้น 3 ที ข้างนั้นชนกว่าตัวจะตายแล

(“ตำราควาญข้างพระที่นั่ง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง ธรรมดา). เลขที่ 141. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ผิจะชี้ข้างให้ชนไซ้ ถ้าข้างห้าศอกให้นั่งไว้พรมชนข้างหน้าสองนิ้ว แลไว้หัวเขาใกล้ฐานหู นิ้วหนึ่งไว้สันตีนให้ถูกท่าเจ็บแลให้แม่ตีนใต้ชายหูตันกระดูกคางชนนั้นชนะแล ถ้าข้างหกศอกให้ไว้ชนกหน้าสี่นิ้ว แลไว้หัวเขาใกล้ฐานหูสามนิ้วแลให้ไว้เท้าให้ถูกท่าเจ็บข้างนั้นชนชนะแล ท่าเจ็บหัวแม่เท้าแลขอเจียดนั้นก็สามท่า ตรงท่าหนึ่ง ถัดลงไปตรงกระดูกคางเป็นคั่นซ้อนนั้นแห่งหนึ่ง ถ้าชี้ข้างให้ชนให้เอาแม่เท้าสะกิดทั้งสามท่านั้น ถ้าถูกท่าไล่แลข้างนั้นเปื้อนไซ้ ให้ไว้แม่เท้าตรงนั้น ผิจะชี้ข้างนั้นให้ชนไซ้ ครั้นจะใกล้ถึงนั้นให้เอาแม่เท้าสะกิดที่ท่าเจ็บดูให้ข้างรู้ตัวแล ครั้นถึงแล้วจึงวางแล ถ้าข้างไม่ชนจะให้ชน ให้พลีเอาไม้ที่เกวียนชนเป็นรอยอยู่ แล้วไปดูปูที่คลานน้ำเอามือเข้าที่ก้าม ถ้ามันเอาก้ามหนีบสู้ให้

พลีเอามา 1 แล้วไปคุมตแดงเอามือเราที่มลงที่ปากมัน ถ้ามันหนีบสู้เราให้พลีเอามา 1 ยา 3 สิ่งนี้ให้ข้างกินชนด้นักแล อนึ่งข้างมิแล่นจะให้แล่น ให้เอารากมะเดื่อ 1 รากผักฝ้าย 1 เกลือตัวผู้ 1 แผลงเล่า 1 คูลีการตำจางแหลก แล้วเอามาปั่นด้วยน้ำมะขามเปียกเท่าน้ำมือให้ข้างกินแล่นนักแล ถ้ามิชนให้เสกน้ำก็ดีเหล่าก็ดีให้ข้างกินดูแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาห้ามวงห้ามมิให้หลุดแข่งขาควาญชี้ให้เอาผักกรูดใหญ่ 3 ยอดบดทางวงหายจุดแข่งขา

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างถีบฉัตร ท่านให้เอารากหมากพลูมาเคี้ยวทาเท้าข้างทั้ง 4 เท้าหายถีบฉัตรแลแล้วเอากะเทียมทอกมาเหน็บปลอกไว้หายแล ถ้าข้างถีบฉัตร ท่านให้เอาไม้เท้ายายม่อม 3 ต้นมาแทงเท้า 3 ที แล้วทิ้งดาตยามาข้างหลังเราให้ทำเมื่อวันดับหายแล ถ้าข้างแรงถีบก็ตี แรงตึงวงก็ตี ท่านให้เอาผักบุงบด 5 ยอดเมื่อตะวันตรง ให้กลั่นใจเอาอย่าให้เงาทับเอามาสีตีนข้างหายถีบหายตึงวงแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างปากเบา ท่านให้เอาเจตมูลเพชรตัวผู้กับชี้ตัวเองตำให้ละเอียด ถ้าข้างร้องเอายายด์ปากเข้าหายแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (เส้นขาว ทรดาล). เลขที่ 76. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะชี้ข้างน้ำมันแลบ่ามีเย็นหมอ ให้น้ำมันแข่งพระไว้นั้น เอาทั้งพระอันแข่งน้ำมันแลเอาเทียนเล่มหนึ่งหนักบาท 1 เอาข้าวตอกดอกไม้ถวายเป็นแล้วจึงเสกน้ำมันด้วยพระมนต์นี้ โอมพระญาบริสาดตวาดพระญาสุทธิโสม โอมทรุดโทรม ๆ โหมม ๆ หาย ๆ 7 คาบ เอาน้ำมันมาทาตัวเราทาเท้าทามือเรานั้นแล้วกลัวเรานักแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง ทรดาล). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาทาข้างบ้านให้กลับเป็นเถื่อนให้เอารากกะปูดใหญ่ ขนกาเผาไฟให้ไหม้แล้วเอามาบดกับรากกะปูด ทาทั้งตัวข้าง ข้างบ้านกลับเป็นข้างเถื่อนแก้เท่าใดไม่คืนเลย

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 89. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างดำน้ำ เอาขอล้วงลงไปซึกเอาลูกคางข้างนั้นมีดำน้ำได้แล แลข้างนั้นคนสูงก็ดี จะสู้เสื่อมีก้มลงแหงก็ดี จะทำสิ่งใดก็ดี ถ้าสูงจะแก้ให้ต่ำลงให้เอาขอติดหน้าลงไปตรงบันไดแก้ว มือหน้าให้หนักข้างนั้นก็ก้มลงแล ถ้าข้างจะลอดไม้ต่ำให้เอาขอตั้งไว้ที่หน้าตรงร้อมมือกำขอให้แน่น แล้วให้ลากหน้าข้างให้เียงน้อยหนึ่งแล้วให้พลิกตัวลงข้างหู แลคนลุ่มข้างขวา ให้พลิกเอาอินขอมมาไว้ข้างซ้ายให้ลากที่นกรระจอกต้องกล้องแล ถ้าคนลมข้างซ้ายให้พลิกอินขอมมาไว้ข้างขวาให้ลากที่นกรระจอกต้องกล้องแล และผัดพานไล่ไปแล้ววะเอาคนดูข้างซ้ายให้พลิกเอาขอมมาข้างขวา ถ้าแลขวาให้พลิกเอาขอมมาข้างซ้าย ถ้าแลข้างดำน้ำแก้มีฟังให้เอาขอสอดใต้พรมชนกให้ซึกเอาลูกพลูออกลอยตัวไว้ แลข้างหยาบมันลอยหน้าอยู่ห้ามมิให้ฟันให้เปิดขอเงือบดเกล้าให้เอาข้างสันต่ำลงที่ท่าเจ็บแล ถ้าข้างเล่นน้ำนอนตะแคงให้เอาขอกระชากในหูแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง สีนํ้ายา). เลขที่ 83. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างเดินคอบโกไปโบกมากระหนาบขามิฟังให้ผูกคอกเขา ถ้าข้างถอยหลังให้ความญเอาขอข้างซึกที่สนับหางแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง สีนํ้ายา). เลขที่ 83. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างพาวังเอาไว้มีฟังให้แก้หน้าผ้าเกี่ยวอกสะบัดจิกขูข้าง อย่างนี้เรียกสองแวนให้เอาผ้าปิดตาข้างให้เอาผ้าปิดแต่น้ำเต้ามาจนตาแล้วให้โอบลอดหูขึ้นมาผูกที่ตรงพรมชนกแก้ตายได้ดังนี้ ถ้าจะความญข้างพลาเยเหตุอยู่ขวาเอาขอมมาไว้ข้างขวา เหตุอยู่ซ้ายเอาขอมมาไว้ข้างซ้ายที่ตรงรักแร้แล ถ้าเหตุอยู่ซ้ายเอาขอมมาไว้ข้างขวาที่รักแร้แดงแล ถ้าข้างพาวังก็ดีทำอันใดก็ดี ลากมีฟังจึงให้เฉาะลาวทองแล ถ้าข้างพาวังก็ดีทำอันใด ๆ ก็ดีลากมีฟังให้เอาลูกปิ่นเหล็กเท่าลูกส้มซ่า สายถักเป็นตะเคียวให้ต้อยที่ท่าเจ็บบังหึง เรียกว่า ตุ่มพระเทวกัน เมื่อจะขึ้นขึ้นนั้นให้ผูกไปที่พรมชนกแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง สีนํ้ายา). เลขที่ 83. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างหน้าแกว่งไซ้เฉาะอ้าแล ถ้าข้างร่อนหน้าจึงให้เฉาะอ้อยแล ถ้าข้างหนีบขาให้เอาขอแหว่งที่แขนซ้ายจะเข้าที่ลูกหูก็ได้แล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 89. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างสลัดขอไซ้ อย่าให้ฟันให้ลากเข้าที่ตลุมเบญพาด ถ้าข้างชิงขอไซ้ให้ถอยจ้องไว้แต่พองวงขึ้นมาให้แทงที่ปลายวง ถ้าข้างซึกขอให้อาปลายขอแหว่งที่ห้องวง

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรताल). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างมินอนท่านให้อาหญาชัตมอน 1 ชะเอม 1 มาเสกด้วยมนต์พุมมาเข้ากระตักราน ช้างนอนแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรताल). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างเดินหนักแลจะให้เบา ท่านให้อาโบศริมหาโพธิ 1 หนามเล็บเหยี่ยว 1 กะขาว 1 ปีกนกกระเต็นตายซาก 1 ข้าวเหนียวตานยานั้นคั่วให้เปลือกแตกออก จึงเอายาทั้งนี้ตำด้วยกัน ใส่อ้อยแดงให้ข้างกินเดินเบาแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรताल). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างตื่นไว ท่านให้อาพานงูแดงทั้งต้นก้านทั้งใบมาสีปลอกทรงแล้ว ทั้งต้นก้านนั้น หนีบเกลียวปลอกเข้าไว้ 3 วันก็ดี 7 วันก็ดีเชื่องไปจนตายแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรताल). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างหางแข็งเอาผักกิ้งแดงต้นโหนดมาสีลำหางดีแล (ข้อความอักษรขอม) 9 คาบ เสกขี้ผึ้งลูบหัวข้างร้ายอ่อนแล (ข้อความอักษรขอม) 7 ที เสกยาทุกอันแลสารพัดยาข้างนี้ ให้เสกทุกอันจึงประสิทธิแล

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าแลข้างถอดผนิกชี้แลรูนถอยหลังใช้ ท่านให้อาหญาแพรก 7 เส้น เปลือกตาลเสี้ยน 1 ผักหวาน 1 เห็ดกระด้าง 1 ยาทั้งนี้เอาเท่ากันบดทาหลังมือเราชี้ข้างนั้นมิถอยหลังแล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างนั้นตันควาญใช้ให้ทำดังนี้ ให้ถริงจงกำยาแล้วจบขอใส่ศีระเรา 3 ที แล้วว่า ครุบาธิยายช่วยข้าเอาข้างร้ายด้วยแล่นตวาด 3 ที เข้าไปว่าเฮา ๆ แลเล่นเงื่อขอเข้าไปถึงต้นไม้ หนญากระที่บยอบ แลเอาขอพินหนญากระที่บยอบนั้นเป็น 3 ท่า ครั้นหนญานั้นบยอบลงแล้วกลั้นใจถอน เอามาเคี้ยวทาตาข้างข้างละ 3 ที แล้วทาที่ขอ 3 ท่า หู 3 ที แล้วแก้ข้างไปตรงทางข้างนั้นแล้ว พินข้าง นั้นท่าละที และตีด้วยขอ 3 ที ข้างนั้นกลัวเราแล

3. หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาช้าง

ในหมวดนี้ปรากฏในตำราทั้งหมด 10 ฉบับ แต่จะนำเนื้อหาจากตำราจำนวน 7 ฉบับ ในการนำเสนอจะบอกแหล่งที่มา โดยการวงเล็บไว้หน้าข้อความ

(“พระสมุด พระตำราช้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการิยะ จะกล่าวตามท่านไว้ว่าช้างในทศมาศดังนี้ ให้รู้จักลักษณะช้างทั้งปวงดังนี้ ผิช้างตัวใดเกิดวัน 1 อายุช้างนั้นยืนได้ 80 ขวบ ถ้าเกิดวัน 2 อายุช้างนั้นน้อยรักษายากเร่งเกิดพยาธิ ทุกเดือน ถ้าเกิดวัน 3 อายุช้างนั้น 60 ขวบมักเกิดพยาธิมากแล ถ้าเกิดวัน 4 อายุช้างนั้นเนื้อหนังดีมาก อายุช้างนั้น 50 ขวบ หาพยาธิมิได้เลย ถ้าเกิดวัน 5 อายุช้างนั้น 70 ขวบเนื้อหนังดีแล ถ้าเกิดวัน 6 อายุ 40 ขวบ เร่งเกิดพยาธิทุกเมื่อแล ถ้าเกิดวัน 7 อายุ 80 ขวบเกิดพยาธิพอดีแล

(“ตำราชี้ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการิยะ ท่านกล่าวไว้ว่าช้างพลายก็ดี ช้างพังก็ดี ถ้าเกิดวัน 1 หนังช้างแดงแล ถ้าเกิดวัย 2 หน้าใหญ่กลมทึบแล ถ้าเกิดวัน 3 หน้าหน้าดำสีกระด้างแล ถ้าเกิดวัน 4 เนื้อหนังดี ออกกว้างท้องยุงเดินชันนั้แล ถ้าเกิดวัน 5 หลังดำเนื้ออ่อนหนังหย่อนเนื้อหนังงามแล ถ้าเกิดวัน 6 ลิ่นปากแข็งตาดีแล ถ้าเกิดวัน 7 หูกระด้างหางแข็งแล ผิจะใคร่รู้เมื่อตกดินไซ้ให้พิจารณาดูแล ถ้างางวงตกล้อมพวน ถ้างางแยะตกล้อมหน้าลงก่อนแล ถ้างางอนขึ้นขวาตกล้อมข้างซ้ายลงแล ถ้างางตกล้อมสามตีนยกตีนซ้ายขึ้นก่อนงางอนขึ้นซ้าย ยกตีนขวาขึ้นก่อนงางอนขึ้นขวา ถ้างางตกล้อมพวน แลทอดทั้งสองข้างงาทั้งสองชิดกันแล ถ้างางเอาเท้าลงงาแกงแล ถ้างางตกล้อมลงขวาว่าไปตกล้อมข้างซ้ายแล ถ้างางหางลงมาหลังตรงรวดแล ถ้างางยืนทั้งสี่ตีนลงงาโล่งวงแล ถ้างางลอมผู้ใดจะปิดช้างให้ เข้าช้างขณะสาสารตก ให้รู้จักซึ่งตกดินให้บัดที่ตีนนั้นก่อนจึงปิดแล ผิช้างตัวใดเล็บแดงดุจครึ่งแลตีน เป็นฝักบัวขาขาวเป็นน่านมกพอมทึบสูงใหญ่พียงเอาไปสู้สงครามมิชยชานะแก่ท่าน ชื่อว่าอินทจักรแล ช้างตัวใดงาแดงตาฝัดตาเล็กหาญนักแล ร้องขอหญ้าตั้งเสียงแตรควรแก่พญา ร้องขอหญ้าเสียงดัง ราชสีห์ควรแก่มนตรียูเย็นเป็นสุขแล ร้องขอหญ้าเสียงดังเสียงสังข์อยู่ที่ใดเป็นสวัสดิ์แก่ท่านผู้นั้นแล ร้องขอหญ้าเสียงดังม้าแลเสียงแรดจะแพ้เจ้าของช้างนั้นแล ร้องขอหญ้าเสียงดังเสียงตรวดควรแก่ เสนาบดีแล ผิว่าช้างตัวใดเมื่อนอนกรนเป็นเสียงช้างทรงหิงมีดี ผิว่าเสียงดังเสียงปี่ตึ้นนักแล ผิแลช้างตัวใด ขนอ่อนดุจฝ้ายศก่าพล หูอ่อนชื่อว่าคชโลย ช้างตัวนั้นเกิดทรัพย์มากแก่เจ้าของแล ผิช้างตัวใดหน้าหน้า แข็งกระด้าง ชื่อว่าคชกรรมมีฝิงหนักแล ถ้างางดูช้างพังเมื่อแรกเกิดแลตกดิน ถ้างางหน้าลงนายมิงอก ถ้างางทรงพวนนายงอก กพอมทึบสูงดุจพลาย ถ้างางตกล้อมลงดินหน้าเจ้าเอาหน้าลงดินทางยาวปิด ปลอก รู้ว่าช้างนั้นเมื่อตกออกมาเอาหน้าลงดินก่อนแล ถ้างางตีนหลังตัวมีใหญ่ว่าแม่่นั้นเฒ่า ผิแลตกดิน ลูกมิได้ดินเสมอดังนั้นนอนแล ถ้างูล้าเมื่อตกดินแรงน้อยแม่่นั้นจึงเอางวงลูบอยู่จึงเป็นดังนั้นแล ถ้างางเกิด เมื่อค่ำตัวดำ ถ้างางเกิดเมื่อเที่ยงคืนใหญ่งาชิดเล็บดำ เกิดเมื่อไก่ขันเล็บดำแดงเท่ากัน เกิดเมื่อเช้าเล็บขาว เนื้อหนังดีแล เกิดเมื่อเที่ยงเล็บขาวใจร้ายงาขึ้นแดงมักคล้างาหนัก เกิดเมื่อบ่ายน้ำตาตกล้อมอายุยังช้าง ทั้งปวง เกิดเมื่อฟ้าร้องลมฝนมากช้างนั้นมักเป็นบ้าฟัดตีนนั้นขาวมากใจซี้ซลาด เกิดเมื่อฟ้าร้องเมี้ยนไป แห่งเป็นสองใจ เนื้อน้อยหนังบางหน้าตาแห้งทั่วสรรพางค์ ช้างนั้นเกิดที่แจ้งไกลป่าไกลทำน้ำห้วย

หนองคลองบึงบ้างใจร้ายมีพยศรัภษาอยากพยาธิมักเบียดเบียนแล ถ้าแลข้างตัวใดเกิดเมื่อสงบฟ้าฝนลม มิได้พัด ไม่โลมิได้หักข้างนั้นกล้าหาญอยู่แก่สงครามแล ข้างตัวใดบำแรงแล่นรักษามีถอยจึงรู้ว่าข้างนั้น เกิดที่ใต้ไม้แลลมพัดนักก็ตี จอมปลวกกะพังไม้หักก็ตี จึงเป็นบ้าเพราะตั้งนั้นแล ข้างตัวใดร้ายมักแทง ไม้แลผู้คนจึงรู้ว่าข้างนั้นเกิดใต้ไม้สองต้นกึ่งนั้นติดกันครั้นลมพัดขัดกันจึงข้างนั้นร้าย เพราะมันพันกัน อยู่แต่ก่อนนั้นแล ข้างตัวใดเมื่อแรกจะเข้าตลุมแลทอดหญ้าให้รับหญ้าประชายประขวาแล้วกิน ข้างนั้น รักษาอยากแล ข้างตัวใดรับหญ้าแล้วฟาดใต้ท้องแล้วกินข้างนั้นตาย ร้องแล้วกินข้างตายแล รับหญ้าแล้ว ชัดยิบนหัวแลกินข้างตัวนั้นรักษารอดแล รับหญ้างินทีเดียวข้างนั้นใจดีรักษาง่ายแล ข้างใดอกกว้าง ใหญ่ตื่นใหญ่ไปแห่งใด ๆ มิถอยกำลังเลย ข้างตัวใดใหญ่่น้อยก็ตี ถ้าอกแคบไปไกลล้ำพลันตาย ถึงอยู่ กับที่ก็เลี้ยงอยากแล ข้างตัวใดแลลึ่งค์เขียวกำลังน้อยทรมพลันตายแล ผิวว่าข้างตัวใดเป็นหลังกึ่งเมื่อเกิด นั้นแม่เท้าตัวลงถึงดินแล ผิวข้างตัวใดหลังเป็นกะสอบสองแห่งสามแห่งก็ตี พอมันอุทาม ข้างตัวใดหลังดี ได้ขนาดรู้ว่าข้างตัวนั้นออกแต่ท้องมันหงายออกมาจึงลงที่แล สันตำราสารตกแต่เท่านี้

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 88. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการิยะ ยังมีพระฤาษีแลเทวดามานั่งประชุมกัน พระฤาษีผู้ใหญ่ 10 พระองค์ท่านไว้ ตำรายาให้แก้อุบัติเหตุไว้ให้แก้ข้างร้ายก็ตีข้างสะบัดหลอกก็ตี ท่านยอมโปรดไว้ตำราเราจึงได้ตำรา เพราะพระเจ้าโปรดแลแล้วจึงท่านชักทำเนียบให้เรารู้ไปเมื่อหน้าเพราะท่านแล ท่านจึงกล่าวเดิมแม่คช สารประสูตรลูกออกมาเป็นพัง ครั้นถึงสิบปีจึงมีสัตว์ ครั้นมีสัตว์ก็มีครั้นที่เดียวครั้นถึงปีจึงประสูตรลูกนั้น ยังอ่อนอยู่ แม่นั้นจึงพาลูกไปกินน้ำหนอง แม่นั้นวงยาวสูบได้น้ำใสลูกนั้นพันแม่อยู่สูบได้แต่น้ำขุ่นจึง เจ็บท้องปวดมวนหนักหนา นอนกลิ้งเกลือกเสือกไปมาแม่นั้นจึงรู้ว่าลูกกินน้ำขุ่นจึงเจ็บท้องแม่นั้นจึง พาลูกไปยังดินชะกาด แล้วเอางวงสูบดินใส่ปากให้ลูกเห็นลูกนั้นจึงสูบเอาดินนั้นใส่ปากด้วย จึงรู้รสเค็ม ก็สูบเอาพอแรงแล้วแม่นั้นจึงพาลูกไปในป่าให้ลูกนอน เดชะดินอันเค็มนั้นก็ถอยปวดมวนนั้นท่านผู้รู้จึง คิดเห็นว่าสารพระรสนี้เดิมพระคงคาเป็นเลือด ท่านจึงให้เอาสารพระรสนี้ประกอบยาทั้งปวง ถ้าข้าง กินดินนักก็ตีกินน้ำขุ่นนักก็ตี กินน้ำแดงนักก็ตี ถ้าท้องขึ้นนักให้เอาสารพระรสแก้จหนักหนายถอยแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 88. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

พระฤาษีทั้งหลายไว้ตำราวสันต์คิมหันต์เหมันต์ตามเดือนดังนี้ เดือน 5 เดือน 6 เดือน 7 ให้ปรนด้วยหญ้าปล้องเกลี้ยง 1 ระเบิดแหมม 1 แลหญ้าชะกาด 1 เดือน 8 เดือน 9 เดือน 10 ให้ปรน ด้วยหญ้าปล้องหินและปล้องคายแลหญ้าหวาย เดือน 11 เดือน 12 เดือน 1 ปรนด้วยหญ้าละมานแล หญ้าปล้องทั้งสอง เดือน 2 เดือน 3 เดือน 4 ปรนด้วยหญ้าไทรแลหญ้าแพรกด้วยน้ำค่าง เดือน 3 เดือน 4 เดือน 5 นั้นยัดน้ำให้กินเมื่อผายถ้าผู้ใดจะปรนข้างท่านให้รู้จักวสันต์นั้นเป็นต้น เดือน 4 เดือน 5 เดือน 6 เดือน 7 เดือน 8 เป็นระดูคิมหันต์ เดือน 9 เดือน 10 เดือน 11 เดือน 12 เป็นระดูวสันต์ เหมันต์นั้นเดือน 1 เดือน 2 เดือน 3 เดือน 4 เป็นระดูหนาว ท่านจึงไว้ตำราให้แต่งยาตามระดูนั้นเกิด ระดูวสันต์นั้นท่านให้เอาเถาโคลน้ำ 1 รากบัวหลวง 1 โคนกล้วยดิบ 1 ข้าวสารคั่วอย่าให้ไหม้ 1 ยา ทั้งนี้เอาเสมอภาคเอาน้ำเติมส่วน สารพระรสครึ่งส่วนประกอบตำหมักไว้ให้กินไปเกิดระดูวสันต์ ระดู

คิมหันต์นั้น ท่านให้เอาสมุละแวง 1 โลหะนง 1 กลุ่มทั้งสอง 1 กะทือ 1 มะพร้าวขูดคั่วให้เหลือง
 อย่าน้ำใหม่ 1 น้ำอ้อยเต็มส่วน 1 สารพระรสครึ่งส่วนประสมตำหมักไว้ให้กินไปเถิด ระบุหมันต์
 ท่านให้เอากลุ่มทั้งสอง 1 เปลือกคาง 1 เปลือกมะรุม 1 รากเจตมูลเพลิง 1 มะขามเปียก 1 น้ำอ้อย 1
 สารพระรสเสมอภาคตำหมักไว้ให้กินไปเถิด

(“ตำราชี้ข้างและยารักษาข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว (ปกผ้า). อักษรขอม-ไทย.
 ภาษาบาลี-ไทย. เล่มรงค์ (ดินสอ สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 93. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการียะ ยาประจำเดือนทั้ง 12 เดือนท่านว่าให้กินยานั้นตลอดทุกเดือนให้กินดีแล
 เดือน 5 ให้เอาหมอน้อย 1 เปลือกไม้แดง 1 แคดแสง 1 เปลือกมะขาม 1 เปลือกกอมเกาะ 1 เดือน 6
 เอารากกระจาย 1 รากกล้วยดิบ 1 รากอ้อยแดง 1 รากไผ่หนาม 1 เดือน 7 เอาเปลือกมะยม 1
 เปลือกมะม่วงหอม 1 เปลือกอินทนิล 1 เปลือกบาเหลียม 1 เปลือกบาแป้น 1 เดือน 8 เอาหัวว่าน
 ตะบอง 1 หัวกะเข้าฝืด 1 เปลือกข่อย 1 ไม้ตรวย 1 เดือน 9 เอารากตองแตง 1 รากละหุลวง 1
 รากชิงชี่ตัน 1 รากชิงชี่เครือ 1 เดือน 10 เอาใบขาวต้ม 1 ใบไม้แดงทา 1 ใบทองกลาง 1 ใบจิงจำ 1
 ใบถั่วแระ 1 เดือน 11 เอาหัวหญ้าซ่า 1 เปล้าแดง 1 เปลือกมะตังขาว 1 เปลือกหว่า 1 เปลือก
 มะตังแดง 1 เปลือกบาเหลียม 1 เดือน 12 เอาเปลือกมะม่วงคั้น 1 รากการะจาย 1 รากอนเชิง 1
 รากไม้แดง 1 เปลือกเปล้าหลวง 1 เปลือกกะทู้ขี้หมู 1 เครื่องเทศเอาโกดสอ 1 โกดเขมา 1
 โกดกวัชขวา 1 โกดเชียงดาล 1 เดือน 1 เอาเปลือกหันแดง 1 รากจิงจำ 1 รากอ้อยแสมส่วน 1
 รากมะตูม 1 โกดเชียงขวา 1 ลิ่นทะเล 1 หอมแดง 1 เดือน 2 เอาเปลือกทองกลาง 1 ใบ เปลือก
 ยางเสียม 1 ใบบ้าเหลียม 1 เปลือกโพบาย 1 เดือน 3 เอาเปลือกไม้แดง 1 รากหันทั้งสอง 1 เปลือก
 พุทราข้าง 1 จิงจำ 1 เปลือกคำ 1 เปลือกม่วงป่า 1 เดือน 4 เอาหันทั้งสอง 1 รากกล้วยไม้ 1 ราก
 อกเชิง 1 รากทอนชิงแดง 1 ยาทั้งนี้ให้ตำผงเอาละลายด้วยน้ำอ้อยเป็นลูกกลอนให้ข้างกินตามเดือน
 นั้นแล ผิข้างตัวโดยอยู่ดี ๆ แลเลือดไพรงออกให้นับแต่วันเป็นไปหน้า 3 เดือน อายุข้างจะสิ้นแล
 แลให้หาหมอกำเกาะเร่งยาจงพลัน ช้างเป็นดังนั้นชื่อว่าทันตเคราะห์ปรานแล ให้เอาเขาควาย 1
 ผักคราดหมู 1 ใบส้มกบ 1 กะทู้เลือด 1 มินแมน 1 นมแมวตัน 1 ผักคราดหัวแหวน 1 ตดหมู 1
 ตดหมา 1 หนามไก่ให้ 1 ผักเบี้ยหลวง 1 กะทู้น้ำ 1 ไม้รัง 1 ยาทั้งนี้เอารากทำเป็นลูกกลอนให้ข้างกิน
 ด้วยอ้อย 3 ท่อนดีนักแล ผิข้างตัวโดยอยู่ดี ๆ แลหูหางเขี้ยวตั้งน้ำครามแลเอ้อออกตั้งคว้นไฟข้างตัวนั้น
 มียืนเลยให้นับแต่วันเป็นไปหน้า 30 วันอายุข้างนั้นจะสิ้นแล ช้างเป็นดังนั้นชื่อพชุนลวง แลหาหมอ
 จะเกาะเร่งยาจงพลัน ให้เอารากรุงเขมา 1 รากย่านาง 1 รากสามใบต่อ 1 รากราชกาดเหลือง 1
 รากเบงจมาศ 1 รากโครเครือ 1 ผักปลาบ 1 กะทือ 1 ไพล 1 ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคทำเป็นลูกกลอนไว้
 ให้ข้างกินด้วยอ้อยแดงดีนักหายแล ผิข้างตัวใดมิได้นอนกลางคืน กลางวัน แลข้างนั้นมียืนเลยให้นับแต่
 วันเป็นไปข้างหน้า 15 วันอายุข้างนั้นจะสิ้นแล ช้างเป็นดังนั้นชื่อเฉาะทินราช ให้หาหมอเกาะเร่งยา
 ให้จับพลัน ให้เอาเปลือกพุทรา 1 เปลือกกอมเกาะ 1 เปลือกทองกลาง 1 กะทือ 1 ไพล 1 ขมิ้นอ้อย 1
 เอาเสมอภาคทำเป็นลูกกลอนให้ข้างกินด้วยอ้อย 3 ท่อนดีนักหายแล อนึ่งเอาใบยาทั้งนี้มาตำแช่เหล้า
 มาพาดพทราหมต่อข้างดี ผิข้างตัวโดยอยู่ดี ๆ เป็นขี้ตาออกมาเต็มตาแลอาบน้ำแล้วก็ดียังเห็นขี้ตาอยู่ตั้ง
 เดียวข้างนั้นมียืนเลย นับแต่วันเป็นไปข้างหน้า 15 วันอายุข้างนั้นจะสิ้นแล เป็นดังนี้ชื่อเฉาะทินราช
 ให้หาหมอเกาะเร่งพลันให้เอารากส้มป่อย 1 รากไม้เท้ายายม่อม 1 รากมะรุม 1 รากพุท 1 รากแคป่า 1

เอาเสมอภาคทำเป็นลูกกลอนให้ช่างกินด้วยอ้อยดีแล ให้เอาไปตำแช่น้ำอาบทุกวัน ๆ หายแล ผิช่างตัว โดยอยู่ดี ๆ แลพกทั้งตัวทุกแห่งช่างนั้นมียืนเลย นับแต่วันเป็นไปข้างหน้า 15 วันอายุช่างนั้นจะสิ้นแล ให้หาหมอเกาะเร่งยาจงพลันเป็นดั่งนั้นชื่อชาพฤกษณยอมแบก แลให้เอารากทองหลางป่า 1 รากชา หลอด 1 รากโกให้ 1 รากมะตูม 1 รากองชิงทั้งสอง 1 รากมีนแมน 1 แลยาทั้งนี้เอาเสมอภาคทำเป็น ลูกกลอนแช่เหล้าให้พาดพกหูหางนั้นคืนักแล ผิช่างตัวโดยอยู่ดี ๆ แลเห็นลันเขียวช่างนั้นมียืนเลยนับวัน แต่เป็นไปข้างหน้าถึงสิบห้าวันอายุช่างนั้นจะสิ้นแลเป็นดั่งนี้ชื่อตระเดียด ให้หาหมอเกาะเร่งยาจงพลัน ให้ เอาจิ้งจ้อหลวง 1 สลิด 1 ครอบแกรบ 1 ชัก้าน้อย 1 ชาคราม 1 สานตันว่าแดงขาว 1 ว่านน้ำ 1 ชิง 1 กก 1 เกลือ 1 ยาทั้งนี้ช่างเอาเท่ากันทำเป็นลูกกลอนไว้ให้ช่างกิน ถ้ากินมิได้ให้บดด้วยน้ำมะนาวให้กินดี แล ผิช่างตัวโดยอยู่ดี ๆ ใช้ตัวเย็นชนลูกแลชบหัวอยู่ช่างเป็นดั่งนี้ชื่อสารระโรม นับแต่วันเป็นไปข้างหน้า 15 วันอายุช่างนั้นจะสิ้นแล หาหมอเกาะเร่งยาจงพลัน เอาเต่าให้ 1 ผักคราดหมู 1 ลับล่อ 1 ประคำดีควาย 1 หนามขี้แรด 1 ชาคราป่า 1 ใบกะขาว 1 ม่วงแมงวัน 1 หนามแพงขาว 1 ผักพริก 1 ไม้พิมาน 1 ตำลึง 1 ผงผึ้ง 1 ตานหมอน 1 ไม้คูน 1 ทองหลาง 1 สลิด 1 ยาทั้งนี้เอาเท่ากันทำเป็น ลูกกลอนให้ช่างกินดีแล ผิช่างเป็นมารรัตแลพกเรียงกัน พก 2 พก 3 พก 4 พก 5 พก แห่งพกท้ายพก แห่งพกเบื้องหน้าเล่ายอมพกที่สำคัญแลตาย ทั้งตัวหูหางกระด้างกินหญ้ามิได้ให้เอาหนามรากขี้แรด 1 กระเช้าฝีมด 1 อิกบถ้อง 1 ยาทั้งนี้เอาราก เอากะทือ 1 ไพล 1 ว่านน้ำ 1 เอาเท่ากันตากจงแห้งตำ ผงจิ้งเอาข้าวเหนียวเป็นแป้งเปียกจงเหลวเอายาไม้โรยคูลิการเป็นลูกกลอนให้ช่างกินด้วยอ้อยหายแล ผิช่างเป็นสารเพลิงแลกลางวันเป่างวงตนกระหายแลตนสั้นอยู่ ให้เอามินแมนหนึ่ง ย่านาง 1 ชัก้าน้อย 1 มะขังแดง 1 ยาทั้งนี้เอาเท่ากันตากแห้งตำเป็นผงเอาแป้งข้าวเหนียวมาเปียกคลุกด้วยกัน บั่นเป็นก้อนให้ช่างกินด้วยอ้อยคืนักแลอันนี้ยาขโสมช่าง เอาสามใบต่อ 1 ใบพุทรา 1 ยานี้เอาใบขมิ้น บดด้วยกันขโสมช่างเป็นสารเพลิงแล ผิช่างเป็นมารชลุ้งพกแต่อกมาถึงราวท้องช่างตะโพกนอนมิได้ เอาชีกาหลวง 1 สระค่าน 1 ผักกาด 1 กุ่มบก 1 ยาทั้งนี้เอาราก กะทือ 1 ไพล 1 เอาเท่ากันตากให้แห้งตำเป็นผงเอาแป้งข้าวเหนียวมาเปียกคูลิการเป็นลูกกลอนให้ช่างกินด้วยอ้อยหายวิเศษนักแล ผิช่างเป็นลงหนับให้พอมแลเหม็นคาวแลหนึ่งแห่งหนึ่งเหลือก็ดีหนึ่งเกลี้ยงเป็นเพอติดมีในท้องช่างนั้น ยังกินหญ้าได้ดั่งช่างดี ผิจะให้ยาแก้ใช้ ให้เอาชาติดี 1 รากผักหอมฟ้า 1 รากสลิด 1 เอาเสมอภาคใส่ ปล้องอ้อยให้กินหายแล ผิช่างเป็นสารหนับใหญ่ ผิวหลังหมองดั่งช่างเถื่อนมันขัดสีอาบน้ำเท่าใด ๆ ก็ ดีก็ยังหมองอยู่ดั่งนั้น ถ้าช่างเป็นอย่างนั้นมักพลันตาย เร่งรีบให้ยาจงพลัน ให้เอาเครื่องอันหอม 1 หัวกะช่างฝีมด 1 ไม้มูกมัน 1 รากชีกาแดง 1 เปลือกกะขาว 1 รากไม้กอม 1 เชือกเขาพรวน 1 รากกระทงลาย 1 รากเปลือกซาหึง 1 หนามซบแซ้ว 1 สามใบต่อ 1 คัดเค้า 1 หัวบุก 1 ดอกมะลิวัน เครือ 1 ดอกพุท 1 ทั้งนี้เอาเท่ากันตำเป็นผงคูลิการด้วยน้ำอ้อยข้าวเปียกให้กินหายแล ผิช่างตัวโดยอยู่ดี ๆ แลสะดุ้งทุกแห่งแลยังอยู่ดีดั่งเก่า ช่างเป็นดั่งนั้นชื่อกะพันะรัก ให้หาหมอเกาะเร่งยาจงพลัน เอาใบ ใผ่ 1 ใบถั่วแระ 1 ใบคนทา 1 ใบพุทรา 1 ใบสลิด 1 ใบชะครามป่า 1 ชิงแห้ง 1 กะทิ 1 ไพล 1 ขมิ้น อ้อย 1 ยาทั้งนี้ทำเป็นลูกกลอนให้ช่างกินก็ได้ ต้มอาบก็ได้ตำหากก็ได้ ผิช่างตัวใด ๆ ก็ดี ครานมิจำแปลง จำแหล่งให้เอายาเมื่อส่งคน แลเอากระที่บยอบ 1 ให้ว่าจำ ๆ 3 ที แล้วเอาไปใส่แหล่งใส่แปลงไว้จำ แล อย่ากัดต่อตาช่าง เอารากกระจ่าย 1 รากไม้จรด 1 รากไม้เคล้า 1 รากหญ้าพันงู 1 รากองชิง 1 หูกระบุง 1 ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคตากแห้งตำเป็นผงใส่หลอดเป่าตาช่างต่อหายแล ยาช่างร้ายให้เอา ลูกใต้ใบ 1 ทั้งต้นทั้งรากอันเป็นในป่าช้าเอาใส่ขอแลกระตักสีหน้าสีตีนหายแล ยาช่างหล่อเอาอัญชัน

ก็ตีมะแว้งเครือก็ตี ใส่ต้นทุ๊กก็ตี ใส่หลังก็ตี โอมพระมัตสันตีสันชลวันอนุชญาสวาหยา พุทธานุกาเวน
 พลึงเตโธภาวนาภาเวนพลเตโธ สังฆานุกาเวน พลึงเตโธ วิริรรรสวาหีบสหัสสจบัง สวาหะ เอามนต์นี้
 เสกสารพัดยาทุกขนานนี้แล โสทหายนิ ช้างขี้ม็อกและจะให้ออกใช้ ให้เอาทนต์ 1 ตรีพิต 1
 เอาเท่ากันตำจางแหลกเอามาปั่นด้วยใบมัดกามะขามเปียกให้กินช็อกแล ถ้าเป็นพรตก็ตีหายแล
 ผิซ้างตัวใดเป็นสารทนต์เปรียง ถึงเมื่อระดูน้ำมันออกแลมือออกมาตั้งนั้นมักปล้นตาย ถ้าจะแก้ให้เอา
 รากมะขามป้อม 1 รากโคร่เครือ 1 รากตับเต่าหลวง 1 ขาตาแดง 1 กระทียม 1 เอาเท่ากันแล้วคั่วให้
 เกรียมจนละเอียด เอาเลือดแรด 1 น้ำสานทอง 1 ไก่ไขใหม่ 1 พริก 1 เกลือ 1 หอม 1 คูสิการด้วย
 น้ำผึ้งน้ำพร้าวไฟ เอาใส่ในมะพร้าวขึ้นหมกให้สุกแล้วเอาไว้ให้เย็นแล้วควักออกเสีย เอายานี้ใส่
 ในอ้อยให้ช้างกินหายแล ถ้าถึงช้างนั้นฟกน้อยฟกใหญ่ก็ตี ให้เอารากสลอด 1 รากชิงชี 1
 หนามไทร 1 งอนชิงน้อย 1 งอนชิงหลวง 1 มินแมน 1 ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคตำบดแล้วต้มด้วยเหล้า
 ให้พลังให้ปลงไว้แต่อุ่น ๆ เอามาใส่ช้างฟกหายแล อนึ่งยารมช้างฟก ให้เอาคราบงูสิง 1 ปีกแร้ง 1
 ปีกกา 1 หนึ่งค่าง 1 กระจุกช้าง 1 ชิง 1 กก 1 ขาเลือด 1 หนาด 1 เอาเสมอภาคประสมเข้ากันรวม
 แต่อกไปหลัง ผิซ้างตัวใดเป็นมารลูกเทียนย้อมหวาดัวร์ร้อนน้ำลายตกชื่อว่าปิตะ ให้เอาใบมะตูม 1
 สามใบตอ 1 ยาสองสิ่งนี้เอารากไว้ส่วน 1 แลเอารากช้างน้อย 1 รากชาคราม 1 รากจิงจ้อยน้อย 1
 สะค่าน 1 ชิง 1 กระทียม 1 พริก 1

(“ตำราช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยชาว(ปกไม้). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้น
 รงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 92. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการียะถ้าจะเก็บยา.....ให้พิจารณาคุณฤทธิยาก่อนจึงเก็บ ถ้าวัน 1 เมื่อเช้าฤทธิยาอยู่ใ
 เมื่อเที่ยงอยู่ราก เมื่อค่ำอยู่เปลือก เมื่อเที่ยงคืนอยู่ดอกเมื่อใกล้รุ่งอยู่ลูกแล ถ้าวัน 2 เมื่อเช้าฤทธิยาอยู่
 ราก เมื่อสายฤทธิยาอยู่แก่น เมื่อเที่ยงฤทธิยาอยู่ใบ เมื่อค่ำฤทธิยาอยู่เปลือก เมื่อเด็กนอนหลับบริสุทธิ
 ยาอยู่ลูก อยู่ดอกแล ถ้าวัน 3 เมื่อเช้าฤทธิยาอยู่ใบ เมื่อสายอยู่เปลือก เมื่อเที่ยงอยู่ต้น เมื่อค่ำอยู่ราก
 เมื่อพลบอยู่ดอกอยู่ลูกแล ถ้าวัน 4 เมื่อเช้าอยู่ราก เมื่อสายอยู่ใบ เมื่อเที่ยงอยู่เปลือก เมื่อค่ำอยู่แก่น
 เมื่อใกล้รุ่งอยู่ดอกอยู่ลูกแล ถ้าวัน 5 เมื่อเช้าอยู่แก่น เมื่อสายอยู่ใบ เมื่อเที่ยงอยู่รากเมื่อค่ำอยู่เปลือก
 เมื่อเย็นอยู่ดอกอยู่ลูกแล ถ้าวัน 6 เมื่อเช้าอยู่ใบ เมื่อสายอยู่ราก เมื่อเที่ยงอยู่เปลือก เมื่อค่ำอยู่แก่น
 เมื่อเย็นอยู่ลูก เมื่อพลบอยู่ดอกแล ถ้าวัน 7 เมื่อเช้าฤทธิยาอยู่ราก เมื่อเที่ยงฤทธิยาอยู่เปลือก เมื่อค่ำ
 ฤทธิยาอยู่รากอยู่แก่นแล เมื่อพลบฤทธิยาอยู่ดอกอยู่ลูกแล พระตำรานี้ท่านไว้ให้เก็บ.....ให้ทุกวัน
 ทุกยามจึงจะประสิทธิแล พระตำราช้างเล่มนี้นายปุราปไครื่องพบสร้างไว้

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยชาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์
 (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 108. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างตีนแตกก็ตีตีนแหกแห่งใด ๆ ก็ตี เป็นหนองก็ตี ให้เอาหัวกลอยเป็นผงบดด้วยกันยัด
 หนองตกแล ยาฝาดต้มฉาบข้างเปื่อยหวะ ให้เอาเปลือกราชพฤกษ์ เปลือกสะเดา เปลือกตรวย
 เปลือกจิก เปลือกสะแก เปลือกตรด เปลือกขนุน ต้มฉาบทาหวะเปื่อยหายแล ขนานหนึ่ง เอามะม่วง
 แม่งวันตำถึงพิมารสารส้ม เอาเสมอภาคต้มจนงวดเคี้ยวให้ขึ้นแลทาที่เปื่อยหวะนั้นหายแล ขนานหนึ่ง

เอาหนามเล็บเหยี่ยว อ้อยช้าง นมแมว ลูกกุ่มเกาะง่อนชิงทั้ง 2 เจตมูล มะเขือป่า ยาทั้งนี้ทำให้เหล็กเอาปลาร้าแลกุ้งส้มใส่หุงด้วยน้ำมะนาวแลเหล้าให้สุก ปลงไว้พอกข้างบาดทะโรคหายแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล). เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ท่านกล่าวตำราข้างผมเป็นต้นก่อน แลให้ผู้เลี้ยงพิจารณาว่าผมเพื่อประการใด ถ้าผมด้วยยาอย่างกลัว ถ้าผมเพื่อเนื้อขาดรักษายาก ถ้าแลผมเพื่อออกแตกรักษายาก ถ้าแลผมเพื่อแบกทรงรักษายากแล ถ้าแลข้างผมด้วยยา ท่านให้เอาน้ำมันจระเข้ตะคัน 1 ข้าวสารหุงสุกทนาน 1 สารพระรสแล้ง 1 ไข่เป็ด 1 ถ้าข้างสูงเท่าใดเอาลูกสะคอกเอาแต่ไข่ขาวคูลิการด้วยกันให้กินเมื่อเดือนขึ้นค้ำหนึ่งจนถึงเก้าค้ำหายแล ถ้าข้าง 6 ศอกสารพระรส 3 ตำลึง ถ้าข้าง 5 ศอก 2 ตำลึง ให้กินเมื่อเดือนขึ้นค้ำหนึ่งวิเศษนักแล มาตรการหนึ่งเล่าให้เอาลูกลำโพงสามลูก มะขามเปียก 1 ตำลึง กัญชา 2 ตำลึง 2 บาท สารพระรส 2 ตำลึง น้ำอ้อย 1 ตำลึง คูลิการแล้วเอาตองสามยอดเอาปลายไปตวงออกจึงห้อยยานั้นแล้วฝังข้าวเปลือกไว้สามวันแล้ว เอามาแบ่งสามปั้นให้กินสามวันเมื่อเดือนขึ้นค้ำหนึ่งแลจะเมื่อเชิญยานั้น ข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียนถวายพระพิณายบายหน้าไปตวงออกแล้วให้กินหายแล ถ้าผมเพื่อใช้หนักแลผม ท่านให้เอาเปลือกคาง 1 เปลือกมะเดื่อ 1 รากตาน 1 เปลือกข่อย 1 รากต่อสาย 1 เปลือกมะกอก 1 เข้าเหนียวตานยา 1 หุงให้สุก 1 สารพระรส 1 น้ำอ้อย 1 ประกอบเข้าด้วยกันแล้วตำให้ละเอียดให้กินเมื่อเดือนขึ้นค้ำหนึ่งจนถึงสิบก้าค้ำ กลางวันหยุดน้ำเมื่อบายให้กินน้ำจืดทุกวันวิเศษนักแล กล่าวข้างผมแล้ว พระฤๅษีจุลมหาพรหมพระฤๅษีอุดมมารอด พระฤๅษีเพชรโองการ พระฤๅษีทวารณิพัต พระฤๅษีภักคป พระฤๅษีจบไตรเพท พระฤๅษีโรควินาศ พระฤๅษีพญูธิประไลย พระฤๅษีไชยาทิศ พระฤๅษีสิทธิกรรม พระเจ้าทั้งสิบพระองค์นี้ไว้พระตำราทั้งหลาย แก้อาการโรคข้างทุกประการแล ผู้ใดจะแต่งยาสำหรับวสันต์คิมหันต์เหมันต์ แลยาทั้งปวงนั้นให้รำลึกถึงพระคุณพระเจ้าอันไว้ตำราให้เราแก้อาการโรคข้างนั้นแล้ว

(“ตำราชี้ข้างและยารักษาข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว (ปกผ้า). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 93. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการियะจะกล่าวโรคนิทานตำนานล้าบองข้างเกิดทั้งสิบสองเดือน ถ้าเกิดเดือน 5 เดือน 6 ถ้าฟกเป็นประการใด ๆ ก็ดีมีชื่อ 5 ประการ คือ มารบิต 1 อัคคีปีทา 1 สารปังก 1 มารฉวัด 1 ทวารบิต 1 ผิจะยาใส่ให้เอากรงกระเหมา 1 ตุมกาแดง 1 ปะคำตีควาย 1 ลำพัน 1 ร้อยทอง 1 พริก 1 ชิง 1 หอม 1 ปะทือ 1 เกลือ 1 ลูกกราย 1 มหาหิง 1 ดีปลี 1 ดอกจัน 1 การบูร 1 สัตร์บุต 1 เสี้ยนทั้งสอง 1 น้ำประสาน 1 เขาวภาณี 1 ยาทั้งนี้บดละลายน้ำผึ้งแลหัวเหล้าให้ข้างกินแวนแล ขนานหนึ่งเอาอัคนีถนาร 1 สมอทั้งสาม 1 มะขามป้อม 1 ตุมกาทั้งสอง 1 น้ำประสานทอง 1 สารส้ม 1 ลูกกราย ดีปลี 1 กระจวาน 1 กานพลู 1 ลูกจัน ดอกจัน อำภา โหระพา พริก ชิง หอม เขียดทั้งสอง 1 ปะทือ 1 ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ 5 ตำลึง มะขามเปียกปั้นน้ำอ้อยน้ำผึ้งสิบทะนาน เกลือ 3 ทะนานทำให้กินแวนแล ถ้าเกิดเดือน 7 เดือน 8 ถ้าฟกเป็นประการใด ๆ ก็ดี มีชื่อ 5 ประการ คือ สารส้มทม 1 สารเพลิง 1 สารโซน 1 คัดพัตทะสุน 1 ผิจะยาใส่ให้เอาเจตมูลแดง สมุละแวง รวงแดง ตะพังหัน แก่นจัน ตรีตลอดรอนทอง มหาหิง พริก ชิง ยาตำ ลูกจัน ดอกจัน กระจวาน กานพลู ดีปลี นิลพุดรี เบญจกานี สัตร์บุต

มะขามป้อม มะขามเปียก ชาตหรรณ โหระพา ลูกกลาย ยาทั้งนี้แต่งให้ข้างกินแวนแล ขนานหนึ่งเอา
 บุนนาค รากตะไคร้ กรุงเขมา อำภาเขมา โกตเขมา โกตส่อ โกตหัวบัว เกลือสินเทา ดีปลี เจตพังคี
 กระวาน พริก ขิง หอม ชะลูด ปะทือ ตุมกาแดง ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ 1 ตำลึง มะขามเปียก 6 ปั้น เกลือ 3
 ทะนาน น้ำผึ้งอ้อยเหลว 10 ทะนานแต่งให้ข้างกิน ถ้าเกิดเดือน 9 เดือน 10 ฟกเป็นประการใด ๆ ก็ดี
 มีชื่อ 5 ประการ คือ สารขยนิ 1 สารเพลิง 1 มาพัต 1 สุนรพุม 1 สารขลัง 1 ผิจะยาให้เอาโกตทั้ง
 สาม กานพู อุโลกราช คัดสังกรณี มลิ่งกะษา ลูกกราย กรุงกะเหมา อำภากะเหมา ตุมกาแดง เจตพังคี
 ลูกจัน ดอกจัน กระวาน สรพิช ชะเอม ปะคำตีควาย สารส้ม น้ำประสานทอง ชาตหรรณ พริก ขิง
 หอม ปะทือ ยาทั้งนี้แต่งให้ข้างกินแวนแล ขนานหนึ่ง เอาสภาโหม สังกรณี นิลปน โกตทั้งสอง
 น้ำประสานทอง ดอกจัน ดีปลี สหศคุน ดอกบุนนาค ชาตมหาหิง กระวาน แก่นจัน อ้อยแดง พริก ขิง
 แครง หอม ปะทือ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ 5 ตำลึง มะขามเปียก 6 ปั้น เกลือ 3 ทะนาน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย
 วันละ 10 ทะนานแต่งให้ข้างกินแวนแล ถ้าเกิดเดือน 11 ก็ดี 12 ก็ดี มีชื่อ 5 ประการ คือ สารขยนิ 1
 สารตัก 1 สารสะแกเวียน 1 สารพัต 1 สารขลัง 1 ผิจะยาใช้ให้เอาราชกัต หศคุน กรุงกะเหมา รวงแดง
 สมุลแวง นิลภูศรี ดีปลี มหาหิง เบญกานี ปะคำตีควาย การบูร ชาตหรรณ สลุมพุก ลูกจัน ดอกจัน
 ว่างสารพัตพิช สบง ละมุง 7 ลายสอกอหวาน สารส้ม น้ำประสานทอง ยาทั้งนี้แต่งให้ข้างกินแวนแล
 ขนานหนึ่งเอาโกตทั้งสอง น้ำประสานทอง ชะเอม ดีปลี เจตพังคี นิลปน อบเซย อุมลุม กรุงกะเหมา
 อำภาเขมา เทพทารุ สค่าน กระวาน สารส้ม ปะคำตีควาย พริก ขิง หอม กก ชาตตรอด สมอพิเภก
 ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ 5 ตำลึง มะขามเปียก 6 ปั้น เกลือ 3 ทะนาน น้ำผึ้งน้ำอ้อยวันละ 10 ทะนานแต่งให้
 ข้างกินแวนแล ถ้าเกิดเมื่อเดือน 1 เดือน 2 มีชื่อนั้น 5 ประการ คือ สารทลม 1 สุรพน 1 รณมอ 1
 สิทธิสาร 1 มารพัต 1 ผิจะยาเอาตุมกาแดง 1 สมุลแวง 1 รวงแดง 1 ภาโฉน ราชตัด สรมสรันการ
 ว่างสรพิช พริกหาง สารส้ม น้ำประสานทอง อำพัน ลูกจัน ดอกจัน กระวาน กรามพู ลูกกราย มหา
 หิง เทียนทั้ง 3 ชาต ลูกตรลอด กรุงกะเหมา อำภากะเหมา ยาทั้งนี้แต่งให้ข้างกินแวนแล ขนานหนึ่ง
 ให้เอาราชตัด ว่างสรพิช พริก ขิง หอม กก พังคี ดีปลี โกตทั้งสอง อุลม อำภากะเหมา ยาทั้งนี้เอา
 สิ่งละ 5 ตำลึง มะขามเปียก 6 ปั้น เกลือ 3 ทะนาน น้ำผึ้งน้ำอ้อย 10 ทะนานแต่งข้างกินด้นักแล
 ถ้าเกิดเดือน 3 เดือน 4 มีชื่อ 5 ประการ คือ สารขยนิ 1 พิงเพลิง 1 คัดพัตทะเลสุน 1 สารละกั้ง 1
 มารถลั้ง 1 ผิจะยาให้เอาตุมกาแดง 1 มุลแวง 1 แสงสาอาด 1 ภาโฉน 1 สน 1 จัน 1 กรักชี 1 ทนตี 1
 พริก ขิง ดีปลี ลูกจัน ดอกจัน กรามภู ลูกกราย ทรตลอด หอม กก สารส้ม น้ำประสาน น้ำผึ้ง หัวเหล่า
 ยาแต่งให้ข้างกินด้นักแล ขนานหนึ่ง เอาสค่าน กานชา พิลิ่งกะษา ดอกสรพี เจตพังคี มหาหิง ขิง
 บุนนาค ชาต ชะลูด อุลม สารส้ม น้ำประสานทอง กรุงกะเหมา หอมกระเทียม พริก ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ
 5 ตำลึง มะขามเปียก 6 ปั้น เกลือสามทะนานน้ำผึ้งน้ำอ้อยวันละ 10 ทะนานให้ข้างกินถอยแล สิทธิ
 การิยะ ผิจะรู้จักลบบองอันเกิดนั้นเป็นโฉนให้ดูดังนี้ อันว่ามารบิตนั้นมันให้ก้อนขึ้นน้อยเข้าแลแข็งแล
 เหม็น เยี่ยวเหลืองแลเหงาอยู่แล อันว่าอักคินิทานั้นมันให้เลือดตกนักแลตัวร้อนแล อันว่าสารสคั้งนั้น
 มันให้ตากระด้างอยู่หลับมิดแลเองวงเปาอยู่แล อันว่าทวารบิตนั้นมันให้เลือดตกในทวารนั้นนักแล
 อันว่าสารทลมมันให้ตัวเย็น แลน้ำตาตกหูทางมิถึงขนาดแล อันว่าสารเพลิงนั้นมันแรงเป็นเมื่อเข้า
 ครั้นถ่ายบุตรเบาตัวร้อนแลตั้งไปมาแล อันว่าสารโชนนั้นมันให้เลือดออกทุกเส้นขนนั้นแล อันว่ามาร
 โชนนั้นมันให้เย็นแลกระหม่นตัวหนักหนาแล อันว่าคัตทะเลสุนนั้นมันให้ฟก ๆ ปราบคางแล อันว่า
 มารพัตนั้นมันให้ฟกทั้ง 4 ตีนยืนมิได้เลย อันว่าอพนนั้นมันฟกตีนเดียวแลฟกริตตามตนแล อันว่า

สารขลังน้ำมันพริกตามตนแล้วพุกหัวด้วยแล อันว่าสารสดก้นน้ำมันให้ชื้อออกแลเยียวมือออกแลกระหาย
 น้ำหนักหนาแล อันว่าสารสะแกเวียนน้ำมันให้พุกสันหลังทั้งสองข้างแล อันว่ามารล้งนั้นให้พุกคางทั้ง
 สองข้างแลกรวมตาขึ้นไปแล ยาสำหรับในระดูซึ่งมันให้เป็นลอบงนั้นให้เอาข้าวเหนียวกะตาน
 ยาผักพริ้าอำพันผักครอบ ไครบก เพกาหญ้าารากขาวกระเทียม กะทุมเลือด ตะขบมะขาม
 ไม่เท่ายายม่อม แก้มิรู้เศร่า หัวเหล้า น้ำอ้อย เกลือ ข้าวใหม่ ยาทั้งนี้ตำจงบแลกเปือกให้ข้างกินคืนักแล
 สิทธิการิยะ ช้างเป็นผิอันว่าลอบงแลมนั้นผิจะยาใช้ให้ดูตั้งในแผนนั้นเกิดคืนักแล (รูปตำแหน่งลอบง
 บนตัวข้าง) สิทธิการิยะผิแลเห็นพุกแห่งใด ๆ ก็ตีให้เอายานี้ฉาบแล เปลือกสอครอน้ำดำปั้นเอาน้ำฉาบ
 แล้วยอบลงแล ถ้ามิยอบเอาเครือเชือกเขาน้ำเอาทั้งต้นทั้งรากทำให้แหลกจึงเอาเกลือทาแล้วจึงเอาเข้า
 ฉาบที่ข้างพุกนั้นยอบลงแล ยามารฉวัดให้เอารางแดงตุ้มกาแดงอ้ายลำกายแดง ปลาไหลเผือก ดิงูตัน
 ตะขบ พาไลน สมอไทย หอม กก พริก ชิง ตาละลายเหล้าอุ่นไปประคบหายแล ถ้าจะให้กินด้วยให้เอา
 ยานี้ประสมเข้าด้วย เอาลูกจันดอกจันกระวาน กานพู ตีป्ली โกดทั้งสอง เทียนทั้งสอง สัตร์บุต การบูร
 กายานน้ำผึ้งน้ำอ้อยประสมให้กินด้วยแล ยามารคองเศศ เอาดอกบุนนาค พระยาผินเห็น สคราน
 ขवादมีร้อนไฟลามป่า ครามช้าง ช่อยหยอง เปล้าทั้งสองเทียนทั้งสองลำโพงเกลือขามกก หอมพริกชิง
 ยาทั้งนี้ตำจงบแลกละลายเหล้าอุ่นไฟประคบหายแลให้ประสมยาดังก่อนให้กิน ยามารฉวัดเอา
 ทองกลางทั้งสองหางนกคลิ่งทั้งสองปะที่ไพลเข้าบัวบกดอกดินชะครามดอกแดงพริกชิงหอมกกเขี้ยว
 นาคราชเกลือทั้งสองมะขามเปือก ยาทั้งนี้ตำจงบแลกละลายเหล้าอุ่นไฟประคบแลเอาน้ำผึ้งน้ำอ้อย
 ประสมให้กินด้วยหายแล ยามารพริต ให้เอาใครทั้งสองโรดทั้งสอง จึงจ้อทั้งสอง คอนคลองทั้งสอง
 เกลือทั้งสอง มะขามเปือก เขี้ยวนาคราช พริกชิงหอม ยาทั้งนี้ตำจงบแลกละลายเหล้าอุ่นไฟประคบ
 แล้วเอายานี้ประสมให้กินด้วยเอาลูกจันดอกจันกระวานกานพูตีป्ली โกดทั้งสองผักเสี้ยนทั้งสองแก่นจัน
 การบูรสัตร์บุตกายานน้ำผึ้งน้ำอ้อยประสมให้กินหายแล ยามารโคมให้เอาโอดทะนงภาไฉน
 ปลาไหลเผือกพญาผินเห็นหนามพรมโปกกายรางแดงลำโพงขาวใบกาเฉลียงว่านรากแก่นจันว่านสร
 พิชการชาพริกชิงหอมกกเกลือมะขามเปือกยาทั้งนี้ทำดังก่อนแลจึงประสมยานี้เข้าให้กินเอาลูก ๆ
 ดอก ๆ กระวานกานพูตีป्ली โกดทั้งสามแลเทียนทั้ง ทั้งสัตร์บุต กายาน การบูรน้ำผึ้งน้ำอ้อยยาสารแดง
 ให้เอาทองกลางทั้งสองกุมทั้งสองเชือกเขาน้ำเขาหนึ่งเขาคัน ช่อยหยองไม่เท่ายายม่อมอดตะพิด
 พริกชิงปะที่ไพลเข้ายาทั้งนี้ทำดังก่อนแลประสมลูก ๆ ดอก ๆ กระวานกานพูตีป्ली สัตร์บุตเกลือทั้งสอง
 น้ำผึ้งน้ำอ้อยประสมให้กินหายแล ยาสิทธิสูตรให้เอาชุมภอรสรที่ตุ้มกาตุ้มคลิตินเปิดต้นผักหนาม
 ระคางลูกพุดกะแพไบาดาดทั้งสอง ไม้รัง ดอกคำคราบุงสิงพริกชิงปะที่ไพลไม้กาฆ่า 1 แก่นจัน 1 หอม
 1 เกลือ 1 มะขาม 1 ยาทั้งนี้ทำดังก่อนแลจึงเอาประสมยานี้เข้าเอาลูกจันดอกจันกระวานกานพูตีป्ली
 โกดทั้งสองเทียนทั้งสองมูลแวงลูกกรายสัตร์บุตการบูรกายานน้ำผึ้งน้ำอ้อยน้ำมันผักกาดประสมให้กิน
 แล ยามารบิตสังสอรคชเปียดให้เอาฟ้าผักห่มป่าหญ้าชัฒมอนเปล้าใหญ่องเชียงน้อย มินแมนผักคราด
 อ้อยแดงกะข้าว ยาทั้งนี้ทำดังก่อนแลประสมยานี้เข้าเอาลูก ๆ ดอก ๆ กระวานกานพู ตีป्ली โกดทั้งสอง
 เทียนทั้งสองสัตร์บุตการบูรกายานมะขามอ้อยแดงพริกชิงปะที่ไพลเกลือหอมน้ำผึ้งน้ำอ้อยประสมให้กิน
 หายแล ยามารปากาเสียงรำเริ่มให้เอากุมทั้งสองดองแมควาย กะโห่งลายตาเสื่อมะเดื่อกะทกรกแทน
 ตินนทหลังกาขามะเขือปามะนาวกะข้าวมะกรูดชะลูดมะรุมกันทรง หอมปะที่ไพลพริกชิงเกลือมะขาม
 ยาทั้งนี้ทำดังก่อนแลจึงประสมยาทั้งนี้เข้าเอาลูกจันดอกจันกระวานกานพูตีป्ली นิลกุศรี โกดทั้ง 3
 เทียนทั้ง 3 ลูกกราย การบูรมูลแวงสัตร์บุตกายานน้ำอ้อยน้ำตาลน้ำผึ้งน้ำมันผักกาด ยาทั้งนี้เอาประสม

ให้ช่างกินหยาแล ยามารตลับตบอง ให้เอาหญ้าวงข้างทางนกลิง จึงจำ ดอกค้ำมะกล้าทั้งสองคอน
 กรองทั้งสองทองหลางบ้านดอนแดงเห็นหลวงกาฝากมะม่วง มะเดื่อหลวง งอนเชิง มะรุม กุ่มทั้งสอง
 มะตอง มะกรูด มะนาวการชา พับแพ้ว พริกชิงไฟลมะไฟเกลือยาทั้งนี้ทำดุงตั้งก่อนจึงเอายาประสม
 เข้า ลูกจัน ดอกจัน กระจวานกานพุดีปลืมหาหิงผืนยาตำเทียนทั้งห้า โทดทั้ง 3 ลูกกราย ดอกสัทรบุด
 การบูรกำยานน้ำตาลน้ำอ้อยประสมให้กินคืนักแล ยาพฤษมารพระเนตร ให้เอากุ่มทั้งสองทองทั้งสอง
 ทองหลางทั้งสอง มะรุมทั้งสอง มูกเครือ 1 รวงไคร 1 พิศนาศ 1 ภาโฉน 1 ปลาไหลเผือก 1 เชือกเขา
 หนึ่ง 1 เชือกเขานา 1 เขาคัน 1 พญาพอนแพน 1 ชิงชีทั้ง 2 มะขาม 1 เกลือ 1 พริก ชิง หอมปะทือ
 ไพล 1 ยาทั้งนี้ทำดุงตั้งก่อนแล้วจึงประสมเถิดให้กินตั้งก่อนนั้นแล ยามารตลปให้กระทำนี้ เอากรุงกะ
 เหมมา 1 คนทีกะเหมา 1 อำเภากะเหมา 1 ผักคราช 1 ผักเป็ด 1 หญ้ามั่งเมง 1 ผักปลาบ 1 ผักเปลว 1
 ข้าครามดอกแดง 1 พับแพ้วแดง 1 กุ่มทั้งสอง ดีหมี่ตัน 1 อย่งพระสมุท 1 จุดพระธรี 1
 สนนทาทรี 1 เลิศล้ำสงสาร 1 ยาทั้งนี้ทำดุงตั้งก่อนแล้วประสมให้กินวิเศษนักแล ยาพฤษดำลึงจะแก้ไข้
 ให้เอาถั่วแระ 1 ตำลึง 1 ขมิ้นอ้อย 1 เปล้าน้อย 1 ตองแตก 1 มะนาว 1 มะขามป้อม 1
 ผักหวานบ้าน 1 เขากวาง 1 ทางนกลิง 1 จอก 1 บุงแก 1 รวงดำ 1 นมแมว 1 ถั่วพู 1 งอระหลู 1
 ผักเข้า 1 งอนเชิง 1 หญ้าป็นต่อ 1 สมูงกูป 1 กันทรง 1 ยาทั้งนี้ทำดุงตั้งก่อนแล้วจึงประสมสรรพให้
 กินหยาแล ยาเจ็บคอข้างในแลกินน้ำกินหญ้ามีได้ให้เอาชาดหรคุณ 1 ดิง 1 ว่านสรพพิศ 1 สังกรนี 1
 นิลภูศรี 1 จันแดง 1 ยาทั้งนี้บดจลงละเอียดด้วยไขไก่สามลูกแลละลายเหล้ากรอกเข้าไปดอยแล
 ขนานหนึ่งเอาดิงหนัก 2 สลึง สังกรนีหนัก 1 บาท 2 สลึง ชาดหนัก 1 ตำลึง นิลภูศรีหนัก 2 สลึง
 ไข่สองลูกบดละลายเหล้ากรอกหยาแล ยานี้ชื่อชาดหรคุณแล ยารนถมอ ให้เอาชบาแดง 1 เชียงเซอ 1
 ใบเปราะ 1 ผักเป็ด 1 ขมิ้นอ้อย 1 ปะทือ 1 ไพล 1 กุ่มทั้งสอง มะรุม 1 ทองหลาง 1 เปล้าทั้งสอง
 เปลือกไม้ร้าง 1 เปลือกไม้แดง 1 งอนเชิง 1 เปลือกเผิง 1 พับแพ้ว 3 ยอด เฝียงไฟเดือน 5 ฟ้าเดือน 6
 ยาทั้งนี้ประสมตั้งก่อนให้ช่างกินคืนักแล ยามารพันทุกให้เอาน้ำมันผักกาด 1 ลูกแดง 1 น้ำอ้อย 1
 ขมิ้น 1 ปะทือ 1 ไพล 1 ชิง 1 ข้า 1 พริกหอม 1 กก 1 ยาทั้งนี้ทำดุงตั้งก่อนตำให้แหลกพอกแต่หัว
 ลงมาถึงกูปหลังหยาแล ขนานหนึ่งเอากรุงกะเหมา 1 กะเข้าผัดผี 1 อิกบถ้อง 1 ชี้ก้าทั้งสอง
 สามใบตอ 1 กุมบก 1 อำพัน 1 มินแมน 1 เปล้าใหญ่ 1 คนทีกะเหมา 1 กะทุมเลือด 1 ผักคราช 1
 กะถินพิมาน 1 นมแมว 1 พริก ชิง ข้า 1 ปะทือ 1 หอม 1 เกลือ 1 มะขาม 1 ยาทั้งนี้แลจึงประสมดุง
 ก่อนให้ช่างกินคืนักแล ยาสารโชนให้เอาสะเตา 1 เปล้าทั้งสอง นมแมวทั้งสองกุ่มทั้งสอง ทองหลางทั้ง
 สอง พับแพ้วทั้งสอง ชิงชีทั้งสอง ตัวเต่าทั้งสองหมากเม้าทั้งสองตุ้มกาทั้งสองมะรุมทั้งสองว่าน
 รongทองดำ 1 ว่านสรพพิศ 1 ยาทั้งนี้ทำดุงตั้งก่อนจึงประสมให้กินดุงก่อนนั้นแล ยาสารขยง ให้เอา
 กรุงกะเหมา 1 อำเภากะเหมา 1 สรพี 1 เจตมูล 1 เทพทาโร 1 อำพัน 1 ทนดี 1 ตุกรูหิณี 1
 พรหมผักกาด 1 ภาโฉนแดง 1 ลมึง 1 สมอทั้งสอง มะขามป้อม 1 มะขามใหญ่ 1 มะกรูด 1 มะนาว 1
 ยาทั้งนี้ทำดุงก่อนแล้วจึงประสมยาทั้งปวงให้กินคืนักแล สิทธิการียะ ถ้าช่างตัวโดยอยู่ดี ๆ แลชุกฟกทุก
 แห่งใช้ ชื่อพรนทป้อมแบก แลให้หายารักษาจงฉับพลัน ให้เอาทองป่าช้า 1 ถนัดใด 1 ให้ตุ้มงอนเชิง
 มินแมน ยาทั้งนี้ตำดิบแช่แล้วแลเอาเครือเขาน้ำมาทุบหัวแลชุบยาข้างหยาฟกแล แลจึงเอามินแมนนาง
 คลาก้างปลาแดง ชี้ก้าน้อย ยา 4 สิ่งแทรกกระคนด้วยข้าวเหนียวกะตายนยาปั้นเป็นลูกกลอนให้ช่างกิน
 หยาแล ขนานหนึ่งให้เอาไม้มูกทั้งสอง ปทอง สรพี 1 มะเขือขึ้น 1 กุมบก 1 ปะทือ 1 ต้ายพระอิน 1
 กะถินพิมาร 1 สารตีโรด 1 มะนาวไฟแดง 1 พกาอั้งชัน 1 วันเปรียง 1 ลำโพง 1 กรุงกะเหมา 1

ผักคราด 1 รวงแดง 1 ปะทิว 1 กก 1 อ้อยพระสมุท 1 หล้าไทรนอน 1 มะตูม 1 หล้ากะเมง 1 ลูกจัน
 ดอกจัน หอมแดง 1 มูลแวง 1 กระวาน ดีปลี สารส้ม พริกขิง เกลือ มะขาม หนั่งแรดเผา น้ำอ้อย
 น้ำมันงา น้ำมันผักกาด น้ำมันละหุ่ง 1 น้ำมันงัว น้ำมันาว เคี้ยวด้วยหม้อทองแดงตักไว้ให้ข้างกิน
 ครอบสรพพริ้นแล พยาธิภายในภายนอกหายสิ้นแล ขนานหนึ่งเอากาฝากหมากม่วง 1 ผักตำลึง 1
 ผักกริด 1 สะเดา 1 สรพี 1 มะตอง 1 ยาทั้งนี้ตำปั้นเอาน้ำสองส่วนน้ำมัน หุงให้คงแต่น้ำมันจึงปรุงลง
 เอาเบญจกานี 1 สีเสียดเทศ 1 ยาดำ 1 กายาน 1 ไม้เมียงแก ชันกระเคียน ขี้ผึ้งตรงทั้งตรอกทั้งทาตีนัก
 แล ผิข้างตัวโดยอยู่ดี แลเดินมิเต็มก้าวใช้ ให้เร่งรักษาจนพลันเป็นดั่งนั้นชื่อทิกคตพติก เอาหญ้าคาคลอง
 1 อิกบถ้อง 1 งวนหลวง 1 น้ำใจใคร 1 ถั่วแปบเรือ 1 ยาทั้งนี้ตำจงบเหลกใส่อ้อยให้ข้างกินหอมถอยลง
 แล แลจึงเอายานี้เล่า เอาไข่ให้ 1 ผักคราด 1 อิกบถ้อง 1 กะพุ่มเลือด 1 มินแมน 1 ผักเสี้ยนดี 1
 ยาทั้งนี้หุงเป็นน้ำมันทาข้างหายแล ผิข้างตัวใดเห็นหูหางมันเขียวแลน้ำวงออกดั่งคว้นไฟใช้ 7 วัน
 จะตายให้ยาจนพลันเป็นชิวะปุยจัวและให้เอากรุงกะเหมา 1 เผ่าย่านนาง 1 สามใบตอ 1 วันเปรียง 1
 ไครเครือ 1 ปะทิว 1 ไพล 1 ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคทำเป็นลูกกลอนให้ข้างกินหายแล ผิข้างตัวใดแล
 กระหม่นหลังใช้ให้ยาจนฉบับพลันเป็นดั่งนั้นชื่อชโลเทาหิม ให้เอากรุงกะเหมาไม่ทำยายม่อม สัมป่อย
 แดงป่า แลยาทั้งนี้ตำเป็นลูกกลอนให้กินตำทาอาบหายแล ผิข้างตัวใดครั้งชี่ครางใช้ให้ยาจนพลันเป็น
 ดั่งนี้ชื่อสารเชือด ให้เอาจิงจ้อ สามใบตอ ชี่กาเหล็ก ชาครามดอกแดง ชิง กระเทียม เกลือ ยาทั้งนี้บด
 ละลายน้ำมันาวปั้นเป็นลูกกลอนเอาให้กินดีแล ผิข้างตัวใดตัวเย็นขนลุกทุกเส้นและเหงาอยู่ให้รักษา
 จนพลันเป็นดั่งนั้นชื่อสารกระโรมให้เอาหนามแทงจงพระจนิมูกนั้นผักคราด ใบ 4 บาศพาดกั้นร้ว
 พงพี ราขพฤษ์ ทองป่า สามใบตอ ยาทั้งนี้ทำเป็นลูกกลอนให้กินดีแล ผิข้างตัวใด แลอยู่ชุกสะดั่ง
 กระหม่นทั้งตัวแลมิถึงทั้งหัวหางใช้ ให้ยาจนพลันเป็นดั่งนั้นชื่อสรพศรดแล ให้เอาใบถั่วแระ ในคนทา
 พุทรา สามใบตอ ปะทิว ไพล ขมิ้น ชิง ข้า ชาครามดอกแดง ยาทั้งนี้ทำเป็นลูกกลอนให้กิน แลต้มอาบ
 หายแล ผิข้างตัวใดแลผอมแลหมื่นคาวทุกแห่งแลเห็นเหลืองออกมาทุกเส้นขนแลยังกินหญ้าได้เร่งยา
 จนพลันดั่งนั้นชื่อว่าชะเมาเดกให้เอารัก 7 ใบ ระคาง 7 ใบ พุทรา 7 ใบ มัดกา ดอกพุดซ้อน ดอกพุดลา
 ปะทิว ไพล กระชาย ขมิ้น ยาทั้งนี้ทำเป็นลูกกลอนให้ข้างกินวันละ 7 ลูกเมื่อตะวันขึ้นแลจึงเอาไม้แหง
 มาพาดตัวข้างทุกแห่งถอยแล ขนานหนึ่ง เอากรุงกะเหมา เผ่าย่านนาง อิกบถอง ตองแตก จิงจ้อน้อย
 น้ำอ้อยแดง บดละลายเหล่าให้กินก็ได้แช่เหล่าฉาบก็ได้หายแล ผิข้างตัวโดยอยู่ดีแลชุกหวาอ้าปากเงือ
 งเงาอยู่แลมิจับน้ำจับหญ้าให้เร่งรักษาจนพลันเป็นดั่งนั้นชื่อฉับเลื่องให้เอาเชือกเขาหมวก กาฝาก
 มะม่วง กาฝากกะลุ่มพุก ต้มให้ข้างกินก็ได้ใส่อ้อยให้กินก็ได้หายแล ผิข้างตัวโดยอยู่ดี แลชุกใช้หายใจ
 ร้อนอยู่แลห้องขึ้นตัวเย็นแลอ้าปากอยู่ให้รักษาจนพลันเป็นดั่งนั้นชื่อเสียงพสารให้เอาเปลือกแลใบตรวย
 รากแลเอาตำแช่น้ำอาบข้างแล้วเอาเปลือกสอมพันเป็นเชือกผูกคอข้างนั้นไว้หายแล ผิข้างตัวใดชุกเป็น
 ใช้แลตัวร้อนแลขนลุกอยู่ยามหนึ่งสองยามแลชุกลุ่มลง แลปากแลตาแลลิ้นเขียวแลห้องขึ้นทั้งนั้น
 แลข้างนั้นต้องผีเทวดา แลให้เสียผีดั่งนี้ให้ทำเป็นแพหยวกกว้าง 2 คอกจตุรัส แลทำเป็นชั้นปนแพนั้น
 แล้วทำข้าวดำข้าวแดงข้าวขาวข้าวเหลืองแลผัก 5 สิ่ง ข้าวตอกดอกไม้รูปเทียนฉัตรธงเครื่องส้มเครื่อง
 หวานใส่บนศาลแล้วจึงเอาดินปั้นรูปข้างพังพลาญคู่หนึ่งใส่ใต้ศาลแลเอากระดูกข้างก็ตีกระดูกโคก็ตี
 กระดูกกระบือก็ตี เอามาผูกไว้ใกล้กับตัวข้างนั้นแล เอาเครื่องมัดฉมังทั้งปวงนั้นแลกระดูกนั้นควาดตัว
 ข้างนั้นแล ว่าเทวดาเจ้าเอยข้าได้เลี้ยงข้างนี้ไว้ แลข้างนั้นเป็นไข้แลข้าแต่งเครื่องบูชาทั้งนี้ให้เทวดา
 แลข้าขอไถ่เอาข้างนี้ไว้เถิดเอยข้าเจ้า แล้วจึงให้คนหนึ่งขานว่าเออแล้วแลแต่ก่อนมาหาผู้ใดจะทำให้

ตูกินสีหามีได้แลท่านแต่งเอามาให้ตูกินคราวนี้ดีนักแล แลตูหากรู้พาเอาช้างอันตายแลความใช้นั้นไปจง
 สิ้น แลตูจะให้ช้างเป็นแก่ท่านแล จึงหามเอาแพนั้นไปแล้วลากเอากระดูกนั้นไปตาม แลหามออกไป
 เสียนอกบ้านนอกเมืองจกไกลแลปลูกร้านขึ้นใหม่เอาแพนั้นวางไว้บนร้านนั้นแล ผิช้างตัวใดแลเกิด
 ลำบองอันใด ๆ ก็ตีให้เสียผีตั้งนี้แล้วจึงรักษาให้ยาเถิดช้างนั้นมิตายเลย ผิช้างตัวใดแลผอมหนังแห้งแล
 ขนลุกทุกเส้นและกินหญ้าถอยไปช้างนั้นเนื้อขาดแลเกิดเป็นรังเขมาแลจะยยากแลเมื่อจะยาใช้ให้เอา
 ตานดำตานหมอนตานเสี้ยนตานทรายตานผัด ตานขโมย ระคางโทน ดีหมี ทนดี ข้าวมัดผี ยาข้าวเย็น
 เทื่อเหลื่อ บัวบก ตกกลางดง ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ 10 ตำลึง เกลือสองทะนานมหาหิง 5 ตำลึง ลูกผักกาด
 ทะนาน 1 น้ำอ้อยน้ำผึ้งน้ำตาลบดให้ช้างกินดีนักแล ยาแก้รังเขมา ให้เอาปลาไหลเผือกเขาแก หนาด
 พุทรา ผักฝานผ่า เชือกเขาปูน ใบเปราะ ตรียกระดุก ยาทั้งนี้ตำจกแหลกแล้วคลุกด้วยกันกับเหล้าแล
 ตากแดดจนแห้งบดอีกเล่าเอาน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอนใส่ให้ช้างกินกับน้ำอ้อยหายแล ขนานหนึ่งเอารากข
 ดัด สรพี เจตพังคี นิลพุศรี สค้าน การชา เทพพารู อุลุม สหัตคณ รวงแดง บลแวง กรุงกะเหมา อำเภ
 กะเหมา เกลือสินเทา เยาวภาณี ดีปลี ซิล้อม ซีลา ยาดำ ว่านน้ำ กำยาน สมอทั้งสาม เทียนทั้งสอง
 หรดาล กะสารส้ม น้ำประสานทอง โกดทั้งสอง ว่าน เปราะร้อนทอง รวงไคล ชะเอม กีบแรด กานพู
 แก่นจัน ลูกจัน ดอกจัน กระวาน สัตร์บุตร ชาดหระคุณ ยาทั้งนี้เอา 10 ตำลึง มะขามเปียก 20 ชั่ง เกลือ
 50 น้ำอ้อย 20 ทะนาน น้ำผึ้งสิบทะนาน น้ำมันหมูน้ำมันปลาสร้อย น้ำมันปลาพลอง มันโคมันกระปือ
 น้ำมันตะพาบน้ำ มันห้อย มันงูเหลือม มันงูเห่า น้ำมันละหุ่ง น้ำมันทั้งนี้สิ่งสองทะนานแต่งให้ช้างกินดี
 นักแล ผิช้างเป็นสะเกเวียน เอากรงกะเหมาเชือกย่านาง สามใบตอ กะโทงเสื่อโคร่ง ผิงพร้าวป่า เชือก
 เขาพรวน รวงไคล ผักสาบ ชิง ปะทือ ไพล ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคตำเป็นผงเปียกด้วยข้าวเหนียวกะตาง
 บันเป็นลูกกลอนให้ช้างกิน ถ้าช้างมิกินให้ใส่ถุงคาปากไว้ถอยแล สิทธิการิชะ ผิช้างตัวใดแลเป็นพยาธิ
 แห่งอันใด ๆ ก็ตีให้เอายาอันนี้แก้ ให้เอาบอนเตา หมากพเนา มินแมน สค้าน จึงจ้อยน้อย หมากหม้า
 ควาย กก เท ชิง ชงอ พริก เกลือ ยาทั้งนี้เอาเท่ากันผัดจนแหลกเคี้ยวด้วยน้ำมะขามเปียกแล้วเอาใส่ถุง
 คาปากช้างเมื่อพั้งเกิดพยาธิลำบองทั้งปวงนั้นถอยแล ยาครอบลำบองแล้วให้เอาหนามพรม เชือกเขา
 พรวน ใบเปราะ กะเขา เจตพังคี ผักเสี้ยนผี หนามขี้แรด ชาคราม 1 ประดู่ 1 ม่วงแมงวัน 1
 นามแหง 1 มะตูม 1 ทองหลางป่า 1 กระวาดมิมอบ 1 มะงั่ว 1 มะนาว ไพล ขี้แรดตัว ชาเกลื่อ ผักเคด
 ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคตำเป็นผงเปียกด้วยกับข้าวเหนียวให้ช้างกินดีนักแล ขนานหนึ่งเอารากตองแตก
 รากดั่งบาย จึงจ้อย มะตูม ตานหมอน ยาทั้งนี้เอาส่วน 1 มะขามเอาสองส่วน น้ำอ้อยเป็นกระสาย
 ละลายให้ช้างกินครอบพยาธิทั้งปวงแล ขนานหนึ่งเอาลูกจัน เอาดอกจัน กานพู ดีปลี นิลบล
 เครื่องเทศเอาสิ่งละ 4 ตำลึง สมอพิเพก 5 ตำลึง เกลือ 3 ตำลึง มะขามเปียก 2 ตำลึง บดละลาย
 น้ำอ้อยให้กินสรรพยาวิเศษแลขนานหนึ่ง เอากะสารส้ม ประสานทอง โกดทั้งสอง ดอกคำ การชา
 มหาหิง กรุงกะเหมา อำเภากะเหมา เจตพังคี บุณนาก ประคำตีควาย ชดัด สรพี พะยอม รวงแดง
 มูลแวง เบญจกานี สีเสียดเทศ สีเสียดไทย ลูกจัน ดอกจัน กระวาน กานพู ดีปลี ลูกกราย ยาทั้งนี้สิ่งละ
 5 ตำลึง พริก ชิง ชา ปะทือ ไพล หอม กระชาย กก ทั้งนี้อันละ 10 ตำลึง ลูกผักกาด 20 ทะนาน
 มะขามสุกสองกะตร้า เกลือสดหนึ่ง น้ำอ้อย น้ำผึ้ง 30 ทะนาน หมากพร้าว 30 ลูก หมาก 100 ลูก
 น้ำมันงา น้ำมันปลาพลวง น้ำมันปลาสร้อย น้ำมันหมูเถื่อน น้ำมันโค เอาสิ่งละสองทะนานแต่งให้ช้าง
 กินสรรพยาวิเศษแล ขนานหนึ่ง เอาเจตมูล 1 หัตคณ 1 กรุงกะเหมา 1 เยาวภาณี 1 ซิล้อม 1 ซีลา 1
 สมอ 1 มะรุบป่า 1 หูลา 1 ร้าภา 1 กุมบก 1 โกดธณี มะลูตี อคินิทวาย สค้าน สารดิโรด โกดทั้ง 4

ดีปลี ชะเอม เปล้าใหญ่ อำเภอกะเหมา ตรีลอด อำพัน ลูกจัน ดอกจัน กระวาน กานพลู ลูกกราย
 กะกาย สวาด ราชดัด อุลูม เทียนทั้งสอง สมอทั้งสอง บุก บลแวง ยาทั้งนี้เอาละสิ่ง 1 ตำลึง พริก 1
 ตำลึง กระเทียม 2 ตำลึง ขิง 1 ชั่ง หอม 1 ตำลึง เกลือ 10 ตำลึง มะงั่วกะตร้า 1 มะนาว กะตร้า 1 ฝัก
 ส้มป่อย 5 ชั่ง พรหมผักกาดสิบทะน่าน มะขามกะตร้า 1 น้ำมันงาทะน่าน 1 น้ำมันปลาสร้อย 3 ทะน่าน
 น้ำมันปลาพลวง น้ำมันปลากระทิง น้ำมันโค น้ำมันกะทงลาย น้ำมันสำโรง ชุมแสง น้ำข่าแก่ ยานี้เอา
 น้ำมันทะน่าน 1 มันทูเถื่อน 2 ทะน่าน น้ำมันพร้าว 6 ทะน่านประสมด้วยกันเทาลูกมะขวิดให้ข้างกิน
 วันละลูก บำบัดสรรพยาวิธินาไปแล ขนานหนึ่งให้เอามหาโยคี นิลพุศรี เยาวภาณี ตรีเพช เจตมูล สหค
 คุณ บุนนาค ภาไฉนแดง บลแวง รวงแดง ทนตี สรพี จุกโรหิณี กรุงกะเหมา อำเภอกะเหมา ตุกดำ
 อำพัน เทพทารู ราชดัด ดอกคำ ลูกจัน ดอกจัน กระวาน กานพลู โกลดทั้งสอง เทียนทั้งสาม กะสารส้ม
 ประสานทอง มะขามป้อม ลูกสะบ้า ลูกสมอ ลูกกระเจาย ลูกสวาท ลูกสมอทั้งสอง ยานี้เอาสิ่งละ 3
 ตำลึง ลูกตรีลอดทะน่าน 1 พรหมผักกาด กระเทียม พริกวัน 1 ชั่ง มะงั่ว มะกรูด มะนาววัน 2 ชั่ง ฝัก
 ส้มป่อย 5 ชั่ง เกลือสองทะน่าน น้ำมันกะทงลาย น้ำมันชุมแสง เอาละวันละทะน่าน น้ำมันงาสอง
 ทะน่าน น้ำมันปลาห้าทะน่านทำเป็นผงเคี้ยวให้แห้งปั้นไว้เป็นกลอนเทาลูกมะขวิดให้ข้างกินวันละ 3
 กลอน 7 กลอนบำบัดพยาธิข้างแล สิทธิการิยะยาอาบข้างเมื่อเกิดพยาธิทั้งปวง ให้เอาประจำทั้งสอง
 ก้างปลาแดง เพกา ส้มเสี้ยว มะงั่ว มะนาว กะโม้งโครง เกลือตำละลายเหล้าชโลมตั้นัก ขนานหนึ่ง เอา
 ชี้ก้าทั้งสอง พักชี้พร้าว ชะคราม ลูกคราม ลูกสำโรง ลูกโยทิกา งาดำ เชือกเขาคัน รากหมัน เชือกเขา
 เงินเอาทั้งต้นทั้งราก สขแลงไชย เอาทั้งต้นทั้งราก น้ำมันพร้าว น้ำมันปลาสร้อย น้ำอัยนทั้งนั้นครั้น
 แล้วเอายาทั้งนั้นแช่น้ำอัยนต้กแต่หัวลงมาหายแล ถ้าข้างใช้แลลงท้องให้เอาหัวเอ็น 1 พักชี้พร้าว 1
 ดอกดิน 1 ยาทั้งนี้แช่น้ำให้ข้างกินแก้ใช้ลงท้องแล สิทธิการิยะ ยาข้างนั้นใช้ล้าบองข้างให้เอาเห็ดพิมาน
 เกลือพอก ย่านาง แช่น้ำ 3 สิ่งนี้เอาแต่สิ่งเดียวก็ได้ผูกคอกข้างไว้ให้นั้นใช้มิได้แล ขนานหนึ่ง ให้เอาราก
 มะแว้ง รากเพกา ฝักพร้าว อำพันต้น สนไทย ไม้เท้ายายม่อม ขอยหยอง พรหมผักกาด น้ำผึ้ง 1 น้ำอ้อย
 1 น้ำมันงา 1 ยาทั้งนี้ปรุงด้วยกันให้ข้างกินกันใช้แล ขนานหนึ่ง ให้เอาหัวปรง ราชमारศ พกพาย
 อำพัน สังกรนี นิลพุศรี เจตพังคี ปูเจ้าใจมิขาด มหาโยคี เปล้าทั้งสอง ราชดัด ว่านสรพิช ไครหางนาก
 เทพทารู ยาทั้งนี้แต่งให้ข้างกินกันใช้แล ขนานหนึ่ง เอาสน จัน กรุงเขมา ตรีลอด ลูกกราย พริกหอม
 พริกหาง สัตร์บุด บุกยอบ ดอกจัน ขิง กก เบญจภาณี ดีเต่า ดีจระเข้ ยาทั้งนี้ เอาสิ่งละ 5 ตำลึง เกลือ
 มะขามเปียก น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ขยาประสมให้ข้างกินกันใช้แลมิใช่เลย สิทธิการิยะ ยาข้างนี้เอครากให้เอา
 กะทุมเกล็ดกะทุมหลวง อ้อยแถม งอนเชิงทั้งสองตำให้ละเอียดละลายน้ำอ้อยแต่งให้ข้างกินหายแล ยา
 ปรมพิให้เอาเปลือกเปล้าก็ได้เปลือกฝางก็ได้ น้ำพร้าวให้ข้างกินแล้วงดอยู่ 3 เดือนจึงให้กินอีกเล่าข้าง
 นั้นพีแล ขนานหนึ่งเอาหัวแห้วหมู ลูกชาพลู หิงหายทั้งรากทั้งลูก ยาจีน ยาดำ ยาทั้งนี้ตำเป็นผงแล้ว
 เคี้ยวเอาน้ำขมิ้นแลน้ำอ้อยละลายยาฝักปั้นเทาลูกหมากสงให้ข้างกิน 3 วันแล้วจึงงดอยู่ 10 วันจึงให้
 กิน 3 วัน วันละ 3 หน ข้างตัวนั้นพีขึ้นเนื้อแล ขนานหนึ่งครั้งถึงดับออกใหม่ค้ำหนึ่งจึงแต่งข้าวตอกรูป
 เทียนดอกไม้บูชาพระพิณายแล้วป้ายหน้าตรงตะวันออกแล้วปลิดเอาลูกลำพง 3 ลูก การชา 2 ตำลึง 2
 บาท เกลือ 2 ตำลึง มะขามเปียก 1 ชั่ง น้ำอ้อย 1 ชั่ง คูลิการเข้ากันแล้วเอาตองห่อ 3 ยอดแล้วป้าย
 หน้าไปต่อตะวันออกแลฝักข้าวเปลือกไว้ 3 วันแล้วเอามาแบ่งเป็นสามปั้นให้ข้างกินวันละปั้น แลงดอยู่
 เดือนหนึ่งกับ 15 วันจึงทำให้กินเล่าข้างนั้นพีแล ขนานหนึ่งให้เอางอนเชิงทั้งสอง รากคากรอง ราก
 ทนตี รากเปล้าทั้งสอง รากกระเจาย รากม่วงคั้น หอม กระเทียม มะขามเปียก ยาทั้งนี้ทำเป็นผงละลาย

น้ำผึ้งให้ช่างกินถึง 3 เดือนพีแล ขนานหนึ่ง ท่านให้อาโพบาย ภาไฉนแดง โพบายแดง โยทิกา สรพี ทนต์ หัวยาง เตื่อหลวง ม่วงกล้วย ม่วงคั้น ม่วงแมงวัน แกนแสม กะทุมเลือด เพกา พากเพกา ไม้เท้ายายม่อม กะลุมพุก ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคทำเป็นผงละลายน้ำผึ้งอ้อยให้กินพีแล บำบัดพยาธิทั้ง ปวง สิทธิการิยะ ผิข้างบ่มมันอยู่ไซ้ ให้ทำยานี้สร้างแล เอาอำพัน อคินีทวาร สารนิโรด ทนต์ ชิงเพชร ญ้าชดมอน เปลือกมะเตื่ออันระเทาะค้ำตันอยู่ ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคทำเป็นผงละลายน้ำข้าวเหนียว ให้กินละลายน้ำมันลงแล ขนานหนึ่ง เอาดอกจัน กระวาน กานพู ดีปลี เจตพังคี โกดทั้งสอง เทียนทั้ง สอง สมอทั้งสอง มหาโยคี เยาวภาณี ซีลอม 1 ซีลา 1 ราชตัด สรพี กรุงกะเหมา อำเภากะเหมา กะเพราแดง โหระพา อุลุม ดอกสน ชะเอม สัตรบุด บลแวง ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ 1 ตำลึง พริก ชิง หอม การชา กก เอาสิ่งละ 2 ตำลึง ลูกผักกาดทะนนาน 1 ส้มซ่าร้อยลูก มะนาวสองร้อยลูก น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เอาสิ่งละ 22 ทะนนาน บดคูลิการด้วยกันให้กินกันพยาธิแล ขนานหนึ่ง เอาลูกจัน 1 เทียนดำ 1 เทียน แดง 1 โกดทั้งสาม 1 การชา 1 ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ 1 ตำลึง มหาหิง 1 ตำลึง น้ำมันงาสองทะนนาน น้ำมัน ปลาพลวง น้ำมันปลาสร้อย น้ำมันปลากะโห้ น้ำมันปลาไหล น้ำมันละหุง น้ำมันกะทงลาย น้ำมัน สำโรง น้ำมันขุมแสง น้ำมันทั้งนี้เอาสิ่งละทะนนานทั้งนี้ทำเป็ยกเคี้ยวให้บั้นได้เท่าลูกมะขวิดให้ช่างกิน ด้วยอ้อยแดงเมื่อตะวันขึ้น 3 วัน 7 วันบำบัดพยาธิแลมิจะให้ช่างขึ้นเนื้อไซ้ ให้เอารากกันทรง 1 ราก ทรงบาดาล 1 อันนี้เมื่อจะเอาให้วัดขึ้นดินเข้าไป 7 ชั้นถึงต้นอย่าทับเงาก่อนเอามาพลึงดีใส่อ้อยให้ ช่างกิน 3 ท่อนต้นตามต้นปลายตามปลายช่างนั้นพลันขึ้นเนื้อแล มิจะให้ช่างดำไซ้ ให้เอาข้ากาดแดง 1 ตurut 1 งาดำ 1 เปลือกอ้อยช้าง 1 เปลือกสะเดา 1 ยาทั้งนี้ผัดจงแหลกแช่น้ำไว้สามคืนจึงขโถมเถิดช่าง ตัวนั้นขึ้นเนื้อแล ยกันมิให้ช่างกินดิน ให้เอาเปลือกจักจัน 1 ผักจักจันกรอบ 1 เปลือกหามกราย 1 ลูก กล้วยตีบ 1 เปลือกมหาด 1 ช้างเหนียวกะตาน 1 ยาทั้งนี้ตำจงแหลกคูลูกน้ำอ้อยให้ช่างกินหายกินดิน แล ยาใส่หญ้ายาให้ช่างชูปอมให้กินยาได้ เอาโกดธรณี 1 ทนต์ 1 ไก่ให้ 1 จิงจ้อ 1 จิงจำ 1 น้ำนอง 1 ถั่วพู 1 ส้มป่อย 1 ไข่เน่า 1 ระวังเล็ก 1 ยาทั้งนี้เอารากผัดจงแหลกตากจงแห้งแลเอาลูกลำโพง 5 ลูก ต้มให้งวดแล้วใส่เกลือสองทะนนาน แลเอาลูกลำโพงออกมาตำด้วยยานั้นผัดให้จงละเอียด แลเอาน้ำต้ม นั้นมาละลายยาผงปั้นเป็นลูกกลอน 52 ลูก ถ้าช่าง 4 ศอก ให้กิน 3 ลูกทวีขึ้นไปกว่าช่างนั้นจะเมตหนัก แล ผิข้างเป็นเหาไซ้ให้ทำยานี้ทำให้เอาใบเรียม 1 ใบข้ากาดแดง 1 ใบพงพี 1 ใบลำโพง 1 ทั้งสี่สิ่งนี้ต้มทา หายแล ยาตาช่างเป็นต้อ ให้เอารากมะอึก 1 รากมะเื่อขึ้น 1 สองบก 1 อุตพิด 1 ชิง 1 เกลือ 1 ยา ทั้งนี้ฝนด้วยน้ำมะนาวใส่ตาช่างหายแล มิจะให้กัดเอาน้ำตำลึงเป่าเข้าหายแลมิว่ายาแก้ร้อนในอกให้ ระส่ำระสาย กินน้ำไม่ได้ ให้เอาแห้วหมู 1 มูกน้อย 1 มูกหลวง 1 เปลือกยาง 1 เปลือกเคียน 1 เกลือ 1 พริก 1 ดีปลีเชือก 1 หัวชิง 1 ยาดำ 1 สิ่งละเท่ากันคูลิการตำผงทำเม็ดเท่าก้อย ให้ช่างกินทีละเจ็ด เม็ดทีหนึ่งแก้เม็ดหายแล มิว่ายาแก้ใช้การจับในอกให้ช่างนอนไม่ยกขึ้นให้ประกอบยานี้ให้กิน พริกไทย 1 ดีปลีเชือก 1 ส้มขามเป็ยก 1 เกลือ 1 จับทั้งห้า 1 หมองเหมงทั้งห้า 1 ให้ช่างกินกับส้มนาว หายแล อีกขนานหนึ่งให้อาเลื่อคน 1 จูในลูกส้มนาวสามลูกให้กินหายแล มิว่าช่างเจ็บในหัวนอนยก หัวไม้ขึ้นให้ประกอบยานี้ให้เอา ราขาว 1 ราดำ 1 ดอกจัน 1 พริกไทย 1 หัวชิง 1 หัวเทียม 1 หัวหอม 1 เจตมูลย่าน 1 หางจิ้งจก 1 ญ้าหึ่งห้อย 1 ยาดำ 1 สิ่งละเท่ากันตำผงทำเม็ดเท่าแม่มีเอละลายน้ำส้ม ขามเป็ยกให้ช่างกินหายแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 145. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ยาถอนพิษยาให้เอาใบน้ำเต้า 1 ใบมะเฟือง 1 ใบผักบุง 1 ผักกะเฉด 1 ปูนาตายซาก 1 บดละเอียดทำแท่งน้ำมะพร้าววาระเกเป็นกระสายบด เสกด้วยคาถาถอนพิษ

4. หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม

ในหมวดนี้ปรากฏในตำราทั้งหมด 35 ฉบับ แต่จะนำเนื้อหาจากตำราจำนวน 15 ฉบับ ในการนำเสนอจะบอกแหล่งที่มา โดยการวงเล็บไว้หน้าข้อความ

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หรดาล). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

(ข้อความอักษรขอม) พระคาถานี้เสกราชช้างแลภวานาเป็นอารมณ์ ถ้าแลช้างเถื่อนเลี้ยงยากเอาราชช้างนี้มาเขียนแผ่นทองคำก็ดี เงินก็ดีทองแดงก็ดีตะกั่วก็ดี แล้วแลเอาลงในขันน้ำเสก 3 คาบ แล้วเอาไปรดหัวช้างถึง 3 วัน ถ้าช้างจะตายก็เลี้ยงง่ายแล ถ้าจะตั้งทัพเอาราชช้างนี้ลงขันน้ำเสก 3 คาบ จึงประพรมเต็มทีนั้นแลรอบที่นั้นแลหาอันตรายมิได้เลย ถ้าจะรบศึกก็ดีเอาราชช้างนี้ลงในขันน้ำแลเอายา 3 สิ่งนี้ เอว่นผักกราบ 1 จัตุรนาค 1 แก่นมหาโพธิ 1 เสก 3 คาบ เอาน้ำมารดเกล้าผมให้กินแต่ละน้อยไล่เข้าศึกนี้แล ถ้าจะให้คนแลไพร่บ้านพลเมืองเป็นสุข เอาราชช้างนี้ลงในกระบอกน้ำ 7 ลูก เสกด้วยคาถานี้ 9 คาบ แลช้ดทั้งแปดทิศเป็นสุขแล ถ้าแลเหย้าเรือนมีผีเร่อกออกเอาราชช้างนี้ลงในขันน้ำ 1 เอาน้ำช้ดหัวเรือนภูติพรายแลมายากก็ดี หนีไปนอกกำแพงจักรวาลพันแล ถ้าจะรบศึกหนเรือเอาราชช้างนี้ลงในขันน้ำชบ 7 คาบ รดหัวเรือแลรดหัวคนทั้งลำเรือมีชัยชนะแล ถ้าจะตั้งบ้านเมืองเอาราชช้างนี้ชบน้ำ 9 คาบ เอาน้ำมาประหาอันตรายมิได้เลย อันหนึ่งเขียนราชช้างนี้เป็นพิศมอนแลเสก 9 คาบ แลจึงให้แก่คนทั้งหลายกันช้างม้าเสื่อสิ่งห้สัตว์ในน้ำแลบกมีอาจทำร้ายได้เลย

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ท่านให้เอาตะกั่วโกดเป็นพิศมอนคาคเเว โอมมวยสุดดุจปลุกพระครูโอมทิ ๆ พญาชูลูกพระครูเสกพิศมอนเมื่อทำแล้ว 173 คาบ (รูปยันต์) (อุณาโลม)

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 108. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการियะ ฌีว่าจะทำเครื่องพระนพ เครื่องนพพรูย คาคเเวกระทำการพระคชบาตทั้งหลาย อันว่านพพรูยพระอารยเจ้าผู้รู้คัมภีร์พระคชศาสตร์ทำไว้ ท่านให้เอางาช้างแท่งโป่งแกะเป็นพระพิณาย 1 กาฝากชุมแสงแกะเป็นรูปพระภักควัม 1 กาฝากราชพฤกษ์แกะเป็นรูปช้าง 3 หัว 3 หาง 1 เขากระปือฟ้าผ่าแกะเป็นรูปพุทมิเนกแผลงฤทธิ์มือหนึ่งถืองา มือหนึ่งถือสังข์ มือหนึ่งถือจักรมือหนึ่งถือปิ่น 1 กาฝากมะเดื่อแกะเป็นรูปพระนารายณ์ขี่ครุฑ กาฝากกัลปพฤกษ์แกะเป็นตัวช้าง ศิระษะเป็นราชสีห์ 1 ไม้โกดสอแกะเป็นรูปช้างถวายงา 1 ไม้ระงับแกะเป็นรูปพระพุทมิเนกถือศีลป 1 ไม้รักซ้อนแกะเป็นรูปพระปรเมศวรแผลงฤทธิ์ 1 9 สิ่งนี้ให้กระทำจงค่านับ แม้นช้างเถื่อนมาถึงตัวเราก็

ดีจะทำอันใดมิได้เลย แลท่านทำมาแต่ก่อนเป็นประสิทธิล้นพันด้วยพระมหามนต์ดำริสาร แลพระตำรานี้ศรีคชดาไว้สำหรับการคชสาร ถ้าผู้ใด ๆ คาดเอวเป็นประสิทธิเสมอกันกับได้ขี่ช้างเผือกแล

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (เส้นขาว หรดาล). เลขที่ 76. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการียะ จะทำพระนพคาคขี่ช้างน้ำมันแลช้างร้ายหยาบคายก็ดี ให้เอาทองนพคุณหนัก 1 บาท เป็นหุกระวินสายไหมถักยาว 6 วา ไชนกเป็นหิน 1 กระเด็นผมพราย 1 ไม้ผูกเป็นพืรอด 1 พระเทวกรรม 1 พระมหาวิคินะ 1 คดช้าง 1 คดโค 1 พระภักควัมปิตตา 1 นกขี้แหวตตายซาก 1 ให้กลั่นใจเอาไม้เราเดินไปสะดูคหนทางเมื่อเอาอย่าให้ท้าวมือลงกับแผ่นดินอย่าให้เงาทับ เฝ้าให้ใหม่ ละลายน้ำมันดิบทาตาช้างแล้วขัดข้ามหลังจึงเอายอดกล้วยอันกลมสีตาช้างหายหล่อแล

(“ตำราขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (เส้นขาว หรดาล). เลขที่ 76. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

(อุณาโลม) โอมโกระวินาสายะ สรพะโกระวิชิมาธองสูสาหะ มนต์น้ำลายป้ายศีรษะ ช้างร้ายอาจฟังผู้ขี่

(“สมุดพระตำราช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ฉิวผู้ใดจะขี่ช้างน้ำมันก็ดีช้างหยาบคายก็ดี ให้ผู้ขึ้นนั่งพิจารณาดูให้รู้จักลักษณะช้าง สี่ตระกูล ให้รู้ว่าตระกูลใดจะเป็นอิศรพงษ์ พรหมพงษ์ พิศณุพงษ์ อัคนิพงษ์ นี้ก่อน ครั้นพิเคราะห์ดู รู้แล้วแลเมื่อจะขึ้นนั่ง จึงเอามนต์สำหรับพงษ์ทั้งสี่นี้เสกขอขี่ตามพงษ์ดังกล่าวมานี้เถิดช้างร้ายอาจฟัง ผู้ขี่แล โอมนารายเทวดาผอง กระทำการพิธีปราบดาอุคทิตถานเอาพระสะทาเพชรพระสยามภูญาณ จักรนารายพระขันไชย อามรินทราลิขิตให้เป็นลับ ประยูรต์ด้วยอิศรพงษ์ อะสังวิสุโลปุสะพุพะ ฟันลง ให้ล้มคูกคลาน อาปามะจุปะ ให้หลูปรูบาดาลจักรนารายสังหารดับปอดตลอดใจ อัมหากังปากรัง จังง์ตริงเพชนิธโสทายะ โอมมุด ๆ ให้พญาครุฑกินดับมึง จิเจอรุณี คัชะมุหมิ โอกาเสติ หลีกให้สิ้นกำลัง พุทธิงปัจจักขาสี อะระหังลักโคพุทโธลัก ๆ ไชยท้าวภูเวรเพลงฤทธิดีด้วยกระบอง สหัสตรีคัชะมุหมิ โอกาเสติ ลิขิตให้เทวดาออกจากร่าง พุทธิงปัจจักขาสี สิทธิท้าวเวสุวัณเพลงสิงหนาด ขบฟันเหลือกตา ตวาด สะสิรินะคัชะมุหมิ โอกาเสติ ลิขิตให้ภูติออกจากกาย สังขังปัจจักขาสี ปิติภักขาพุทธาอัปะมานา ไตรโลกยนาถังสหัสคุณะสุหะนะสะโมโสธายะ เนหะกันหะนามะเสดถัง อุปาทวสาหังชาโลวินาสันติ สิทธิสารพัตกันสิทธิสรพัตกัน สิทธิสารพัตประสิทธิเมสวาหะ มนต์นี้อิศรพงษ์

(“สมุดพระตำราช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมสิวะบุตรกทำพิทธีวาประยูรต์ดับเข็ญ ลิขิตเอาตรีสูญท้าวมหาพรหมขอแก้วบรมจักรพตรา หอกพญามาราริราช ลิขิตให้เป็นขอต่อด้วยคชพรหมพงษ์ โสโสสะสะวะวะอะอะ นี้ฟันลง

ให้ล้มกับที่ มังสังอังกุด้วยฤทธบรมจักรให้พญายักษ์กินดับมิ่ง จิเจรูนัคชะมมุหิโสภาเสติ ลิขิตให้สิ้น
กำลัง พุทธังปัจจกขามิ สิทธิพญามาราราช ขบพินเหลือกตาดาวาด สหัตศตรีคชะมมุหิโสภาเสติ ลิขิต
ให้เทวดาออกจากร่าง ธรรมมังปัจจกขาสี อะหาระตะให้พองหาลูกเหมือนกบ นะมะตะยะให้ป่วยอยู่
เหมือนเขียด จะกะกะยะให้เหยียดอยู่เหมือนงู อิกะวิติอย่าให้เงยหน้าขึ้นดูได้ ท้าววิรุฬปักเอา
พระขันธ์แหวะควักเอาหัวใจ มหุตบันไลยด้วยฤทธ สะสิริมะคชะมมุหิโสภาเสติ ลิขิตให้ภูตออกเสีย
จากร่าง สังขังปัจจกขาสี อะนิจจาวตะสังขารอูปิตวานิรุชขันติ สารพัดสิทธิสวาหะ มนต์นี้พรหมพงษ์

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-
ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมพระเทวะกรรไกรตายุคดับเข็น ลิขิตเอาป็นพระรามสามเล่ม ๆ หนึ่งชื่อ พรหมมาต 1
พลายวาด 1 อักเนวาด 1 สังขังปัจจกขามิ ลิขิตเอามาเป็นขอต่อด้วยพิศณุพงษ์ สังวิทาปุกายะปะ
พินลงให้ล้มทั้งยืนด้วยป็นพระราม สักครานะติทลุปราบาน พรหมมาตสังหาญให้โซรมไปทั้งกาย
ไชยท้าวภูเวณแฝงด้วยกระบอง สหัตศตรีคชะมมุหิโสภาเสติ ลิขิตขับเทวดาออกจากร่าง พุทธัง
ปัจจกขาสี สิทธิพระหะณูมานแฝงฤทธหักคอข้างเอราวัณ จิเจรูนัคชะมมุหิโสภาเสติ ลิขิตให้สิ้นกำลัง
ธรรมมังปัจจกขาสี สิทธิพระการแฝงฤทธิ อำนาจฟาดด้วยพระขันธ์บันเอาดวงใจ สะสิริมะคชะมมุหิ
โสภาเสติ ลิขิตขับภูตออกจากร่าง สังขังปัจจกขามิ สีสิมอัมหากังปาการัง พุทธังตรีเพชร ธรรมมัง
ตรีเพชร สังขังตรีเพชร สวาหะ มนต์นี้พิศณุพงษ์

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-
ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมพระมหาพุทธชินเนต กระทำพิธิปราบกัญญิก ลิขิตเอาหอกกะบิลพัทท์ศกรรมชวาน
รามสุนนาคบาดอินทร์ชิต อะทิลาทิ ลิขิตเอามาเป็นขอต่อด้วยคชอัคนีพงษ์ ปะบุสังชะปุเยเห พินลง
ให้ล้มวินาศด้วยกำลังนาคบาดรัตตริงตรงะยะนะมะ โอมพระราหูคาบเขี้ยวเคี้ยวไว้ในชีวหา สหัต
ตรีคชะมมุหิโสภาเสติเถาหิ ลิขิตให้เทวดาออกจากร่าง พุทธังปัจจกขาสิมชะกันชะจะปานันทิมันเสสุธา
ให้เจ็บได้แสนทวี เขยะมะอุ ดั่งฟ้าผ่าแสนทวี หอกเมกะพัทท์ขั้ตบปอดตลอดหัวใจ นาสังสิโม ให้เจ็บ
ไปทุกเส้นขุมขนอย่าให้ทนทานได้ ตีตออุไนยะพะญานกอินทร์สี่ปีกฉีกอกยกกินดับไต จิเจรูนัคชะมมุหิโ
สภาเสติ ลิขิตให้สิ้นกำลัง ธรรมมังปัจจกขาสี สิทธิท้าวทศรฐูแฝงฤทธิอำนาจ ขบพินเหลือกตาดาวาด
ฟาดด้วยกระบอง สะสิริมะคชะมมุหิโสภาเสติเถาหิ ลิขิตให้ภูตออกจากร่าง สังขังปัจจกขาสี ตั้งตีพุทธิง
ให้กลัวเหมือนหนึ่งเหยี่ยวเฉียวลูกไก่ ปริบตาเดียวให้บันลัยด้วยฤทธ สิทธิโสภักะวามชะพันทะนัง โม
เหยียดเท้าสวาหะ มนต์นี้อคินีพงษ์

(“ตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์
(ดินสอ หนาดาล). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมพระนารายณ์แฝงฤทธิประสิทธิให้ภูมาปราบยุตอัถิถารมลิขิตให้เอาคธาเพชรจักรมา
เป็นขอต่อด้วยอิศวรพงษ์กษัตริย์ พรหมพงษ์พราหมณ์ วิศณุพงษ์แพทย์ อัคนีพงษ์สูตร สดวปีปสอ
พินให้ล้มลูกคูกกลาน อิกวัต โอมทะลุปราบาดาลจักรนารายณ์สังหาร ทั้งพระกาลมาผลาญ กัณปห่งติ

อาระกันติวฉาสสนังเขยยังภักความัตตะลาอิตี ท้าววิรุญหกแฝงฤทธิ์ดีด้วยกระบองร้องตวาด ขับเทวดา ภูติปีศาจ สหัตศตรีติจิเจรูนิสลิริมะกันจะมูมหิโสภาเสติ หลีกให้ออกจากร่างพุทธรังปัจจักขาสิปัจจน ทวาลี ขอกูตั้งพระอาทิตย์มีฤทธิ์อยู่ในชั้นฟ้า คชมีอาภที่เงยหน้าขึ้นมาได้จะถูกขอให้วินาศไปทุกทิศให้ วิจุลไปทุกทิศ ท้าวเวสสุวรรณแฝงฤทธิ์อำนาจขบพันเหลือกตาจับสี่ตีนขึ้นฟ้าด ร้องตวาดสำหรับ โอโม ระวังบมหาระงับ นะสุหะ ระวังบเท้าระงับวงระงับงา นะสะโม ระวังบหุระงับตา นิโสทายะ ระวังบพญา ช้างสารทิ้งไปเสียยังเนินสมุทร โลกะวิหูนุดโร พญาครุฑคาบพญาช้างสารบินไปจับกินยังไม่แก้วฉิมพลี ปิติปลาพุทธรังโลกะฉ้าง สหัตศพุมโลฉามะเสตถึงสวาทะ สัพพะกาโล วินาสสันติ สิทธิพระบวร เมศวร สิทธิพระนารายณ์ สิทธิท้าวมหาพรหม กำมสิทธิแก้ว สวาโหม มนต์นี้รวบทั้งสี่พงษ์เป่าฝ่ามือ ประทับหุดาข้างหยาบถอยพศแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 145. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

เสกเมื่อชูปขอ โอโมสิทธิพระบวรสิริ สิทธิพระนาราย สิทธิท้าวมหาพรหม สิทธิสมเด็จ อามรินทรา สิทธิสมเด็จพญารามา สิทธิสมเด็จบรมจักรพรรดิตราอิราชมหาจักรพรรดิตราอิราช จุลจักรพรรดิตราอิราชพระมหาเมศวรสิทธิ พระเทวกรรมสิทธิพระสารีบุตรสิทธิ พระอนิรุทธิสิทธิ พระมหาพุทธคินเศ สิทธิพระมหาพุทธคินาย สิทธิพระพยุสิทธิพระพาย สิทธิพระเพลิง สิทธิพระกาฬ สิทธิพระพิรุณ สิทธิพระสมุทร สิทธิพระจันทร์ สิทธิพระมาตุลี สิทธิพระเพชรสุวรรณ สิทธิพระจันทร์ กุมาร สิทธิพระสทาสสิ สิทธิพระอาทิตย์ สิทธิพระจันทร์ สิทธิพระอังคาร สิทธิพระพุท สิทธิพระพุกหัส สิทธิพระศุกร์ สิทธิพระเสาร์ สิทธิพระราหู สิทธิพระเกตุ สิทธิพระสหัสสิทธิพระไพโรเจ้าป่า สิทธิพุกษ์ เทวดา สิทธิอากาศเทวดา สิทธิภูมิเทวดา สิทธิอารักษ์เทวดา สิทธิวิรุฬหก สิทธิวิรุฬปัก สิทธิท้าวภูเวง นุราช สิทธิท้าวทศรฐ สิทธิท้าวเวทสุวรรณ สิทธิพระการไชศรี สิทธิพญามราช สิทธิจัตุโลกบาลทั้ง 4 สิทธิไพจิตราสูร สิทธิรามสูร สิทธิพลาหก สิทธิคนธวั สิทธิคนธรร สิทธิอนันนัยค สิทธิเพชพญาธร สิทธิ เทวดาในขอบป่าหิมพานต์ สิทธิเทวดาเนนจักรวาล สิทธิเทวดาในอนันตจักรวาล สิทธิเทวดาใน กระเชียรสมุทร สิทธิกระบิล ราชอันมีฤทธา สิทธิยักษาพญามารอันมีฤทธิ สิทธิพญากาลกุนาคราช ทูกบาดาลสิทธิพญาครุฑทุกวิมานสิมพลี สิทธิพระมหาฤาษีทุกสถาน สิทธิเพชรพญาธรทุกสนทยา สิทธิบริกาสูร สิทธิพระนรงจิตร สิทธิพระพิรอดตาไฟ สิทธิปู่เจ้าในถือนถ้ำภูผา สิทธิพระภูมิเจ้าที่ สิทธิ กรุงพาลี สิทธิพระเสื่อเมืองสิทธิพระทรงเมืองอันเรื่องฤทธิ สิทธินางพระคงคา สิทธินางพระธรณี สิทธิ นางอักษมุขี สิทธินางเมฆขลา สิทธินางสวาทะ สิทธิองค์พระอุมาภักวดี สิทธิองค์พระลักษมี สิทธิ พระสุรัสวดี สิทธิสุดจิตรา สิทธิสุดธรรมา สิทธิเทพิตา สิทธิเทพอักษร สิทธิสรรพกัน สิทธิ สรรพทรง สิทธิสรรพสิทธิเม สวาทะ

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 145. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

เสกเมื่อจะเข้าขอ โอโมกระษากมยไซมเทวกาผอง พระโควินทฤาษีกระทำพิธิกยาชช พระ ดาบถจึงเอาปืนพระรามสามเล่ม เล่มหนึ่งชื่อพรหมมาศ พุทธรังปัจจักขาสิปัจจทราหิ เล่มหนึ่งชื่อพลาย วาธธรรมมังปัจจักขาสิเล่มหนึ่งชื่ออัคินิวาสสังขังปัจจักขาสิปัจจทราหิ โอโมทลุปุรบาดาลอิชฐานให้เป็น

ขอต่อพิศนุพงษ์พันลงให้ล้มทั้งยืนด้วยปืนนารายณ์ให้ระงับไปทุกทิศ พระสทาสทิพผู้จิตไว้ให้อยู่พระ
ราหูปิดตาผู้เงาปิดปากพญานาคเอาหางกระหวัดทั่วกายาไม่เคยอ่อนคลาออกได้ผู้กไว้ว่าสิทธิพันพิศ
ลงไว้ ด้วยพุทธ ธรรม สังฆ รัตนังปะริวาสังนิกขิปปามีวัดตั้งนิกขิปปามี สิทธิสวาหะ

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์
(ดินสอ หมึก). เลขที่ 88. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

มนต์เป่ามือถือขอใหว่าดังนี้ โอมคชหัตถ์รักขันตีวินาสสันตติสวาหะ เสก 3 ที่ 7 ที่

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์
(ดินสอ หนาดาล). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

เสกมือถือขอชี้ข้างร้ายแล โอมกัษุหัตถ์รักขันตีวินาสสันตติสวาหะ เสกมือถือขอเมื่อชี้ข้าง
น้ำมันท่านใหเอาปลายยื่นขอใส่ปากแล้วกลืนใจบริกรรมด้วยพระคาถานี้ มะอะอุอะมะ แล้วเอา
น้ำลายทาที่ขอทาตาข้างฝั่งเราแล

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ.
เลขที่ 89. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

บทหนึ่งให้เสกอ้อยเสกยาให้ข้างกินใหเอาคานี้เสก สารถิตเตสารถิตโต สารถิปโตโยภเว
สารถิสัตถาเทวมานุสสานัง สารถิตินนามิหัง เสก 3 ที่ 7 ที่

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-
ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมพระหนุมานชบพันชิต

โอมอินทรชิตชบพันขเม่น

โอมเขนหลักตาชิต พระสทาสทิพเอาชนักข้างหนึ่งนาคบาทข้างหนึ่งมัดตริงตรา อัมหากังปา
การังจ้งจ้งกัคว่า โอมพระราหูคาบเขี้ยวตาเขี้ยวไว้ในมุขขา อิติปิโสภักความัดลาพันโมเหยียดเท้าสวาหะ
มนต์นี้ภาวนาเมื่อผูกขันธ์

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-
ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมระงับมหาระงับ ดับโสตกุจะผูกโคตรผูกการผูกสารผูกมัด กุจะผูกมนต์ระคนกุจะผูก
ชาติศัตร์กูผูกครุบาธิยาย กุจะผูกข้างร้ายหยาบคาย โอมระงับเหยียนมัดตริงเศียรกระแบกตันโคตรสง
นะดารา อะนิตจ้งอสังขารอุปาทไวทามีโนอุปะชิตวานินรุตขันติ กันตั้งอัมหากังปาการัง พุทจ้งจ้งตริง
เพชนิโตโสทหาย ธรรมมังจ้งจ้งตริงเพชนิโตโสทหายะ สังขังจ้งจ้งตริงเพชนิโตโสทหายะ มนต์นี้เมื่อผูกตะโคน

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมนิลเพชนิลพัท เอาหางกระหวัดเป็นสำอานหลังตริงตรา มัชกันชะระจาปา นัถถิมังเสสะถาอัมหากังปาการังพุทัง ธรรมมัง สังฆัง เหยียดมัตสวาหะ มนต์นี้ผู้กของหาง

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมพระสะทาสัทตริงตราพุทัง ธรรมมัง สังฆัง ปัจจักขามิ ให้ตั้งไปทั้งกาย นะมะพะทะ พญานาคเอาหางกระหวัดมัตตริงตราอย่าให้พญาข้างสารทหนานได้ พุทัง ธรรมมัง สังฆัง เหยียดเท้าสวาหะ มนต์นี้ผู้กพานหน้า

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมพระทวะกันกระทำสิงหนาทพาดด้วยคทาสะหัสตรี คัมมุหิโอกาเสติ พระเป็นเจ้า ทั้งสี่ ตีด้วยกระบองสองสำหรับ พุทัง ธรรมมัง สังฆัง ปัดจักขาลี พญาข้างสารทหนาน กุก์บมิได้ โอมนะโมพุทธายะ สิทธิสิทธิโสทายะ มนต์นี้ผู้กสายกระแขง

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 108. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สิทธิการียะ ถ้าจะชี้ข้างตัวใด ๆ ก็ดี ให้รู้พระตำรานี้ก่อน พระ 1 อยู่หัว พระ 2 อยู่คอ พระ 3 อยู่ท่าขอ พระ 4 เป็นสี่เท้า พระ 5 เป็นท้อง พระ 6 เป็นทรวง พระ 7 เป็นพาหุ พระ 8 เป็นลิ้น พระพายเป็นหูทั้งสองข้าง พระจักกรีเป็นตาทั้งสองข้าง พระการเป็นงาขวา พระเทวทันเป็นงาซ้าย มงคลนาคราชเป็นงวง พระกุลีเป็นเล็บ พระบุญเทวดาเป็นคาง พระธรรณีเป็นเนื้อ พระคองคาเป็นเลือด พระกุมะถาแดงเทพาสุรอยู่ท้าย อุดลนาคขเป็นหาง ฤาษีทรพัดเป็นจามร เทพดา 19 พระองค์นี้ อยู่ในตัวข้างแล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะชี้ข้างให้เทพดาออกจากตัวด้วยมนต์นี้ โอมอาทิตเทกาย โอมอาทิตปริราย เอหิเอหิปริเมตลึงอินทันตุ พุทสวาโหม 3 ที นารการเอยมาออก ๆ บ่ายพระจันทร์เอยมายอก พระภูมิเอยมายอก บ่ายพระพายพระอาทิตย์ พระ 2 เจ้าเอยมายอกบ่าย พระ 3 เจ้า พระพุทเจ้า พระ 5 เจ้า พระ 6 เจ้า พระ 7 เจ้า พระ 8 เจ้า พระ 9 เจ้าเอยมายอกบ่าย เชิญพระไพรเจ้าปานางผมหอมเจ้าข้างโปงหนองดองไพรทุ่งข้าง เคยออกตรอกข้างเคยกิน เชิญปู่เจ้าเขาหลวง เชิญเทพดาทั้งปวง แลให้รู้จักตำบลใดหนองใดแล้วไปด้วยเถิด โอมวังเอยวาลดาศรีตองเมื่อเข้าก่อนนายพระเจ้าพระกันเอย 7 ที่กันตัวเองเมื่อแหกบาศให้กะเขา นโมนมัสการ เมแห่งข้าปรากฏไหว้พระสรรเพชรดาญาณ ข้าจะขอทำการจงประมาณ ข้าไหว้พระบรมศวรดัง ๆ ศาตราอาคม ข้าไหว้ท้าวมหาพรหม แลพระอิศวรแลพระ

นารายณ์ผู้เป็นเจ้าของทั้งฟ้าแลแผ่นดิน ประสิทธิ์มีทุกอันประสิทธิ์กิจจ้งประสิทธิ์กำมั่ง ประสิทธิ์กายะ สอิทธิ
เดโชยะ โขยะ ยะ

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์
(ดินสอ หนวด). เลขที่ 145. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

นี้เชิญเทวดาเข้าไว้ โอมอัญเชิญ 1 เสร็จเนาโดยทิศอีสานมาเออกระยาบูชา โอมอัญเชิญ
2 เสร็จเนาโดยทิศบูรพาเออกระยาบูชา โอมอัญเชิญ 3 เสร็จเนาโดยทิศอาคเนย์มาเออกระยาบูชา
โอมอัญเชิญ 4 เสร็จเนาโดยทิศทักษิณมาเออกระยาบูชา โอมอัญเชิญ 5 เสร็จเนาโดยทิศปัจฉิมมา
เออกระยาบูชา โอมอัญเชิญ 6 เสร็จเนาโดยทิศอุดรมาเออกระยาบูชา 3 ที่ โอมอัญเชิญ 7 เสร็จเนา
โดยทิศเหนือมาเออกระยาบูชา โอมอัญเชิญ 8 เสร็จเนาโดยทิศพายัพมาเออกระยาบูชา เชิญมารับ
เครื่องบูชาแล้ว เชิญไปตามทิศนั้น ครั้นทำแล้วเชิญเข้าไว้แล้ว โอมอัญเชิญ 1 เสร็จเนาแยะโดยทิศเกิด
สวาทะ โอมอัญเชิญ 2 มาเออกระยาบูชาแล้ว เสร็จเนาแยะโดยทิศเกิดสวาทะ โอมอัญเชิญ 3 มาเออ
กระยาบูชาแล้ว เสร็จเนาแยะโดยทิศเกิดสวาทะ โอมอัญเชิญ 4 มาเออกระยาบูชาแล้ว เสร็จเนาแยะ
โดยทิศเกิดสวาทะ โอมอัญเชิญ 5 มาเออกระยาบูชาแล้ว เสร็จเนาแยะโดยทิศเกิดสวาทะ โอมอัญเชิญ
6 มาเออกระยาบูชาแล้ว เสร็จเนาแยะโดยทิศเกิดสวาทะ โอมอัญเชิญ 7 มาเออกระยาบูชาแล้ว
เสร็จเนาแยะโดยทิศเกิดสวาทะ โอมอัญเชิญ 8 มาเออกระยาบูชาแล้ว เสร็จเนาแยะโดยทิศเกิดสวาทะ
ถ้าองค์ใดแข็งให้ข้างซ้ายเชิญองค์นั้นออก ครั้นทำแล้วเชิญเข้าไว้แล้ว องค์ใดแข็งบูชาองค์นั้น
ทำบัดตามองค์

(“สมุดพระตำราข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-
ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หนึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าแลข้างหยาบถ้ามีฟังขอ ให้เสกน้ำรดแต่หน้าไปจนท่ายอย่าให้ย้อนกลับมา ให้เสกด้วย
พระคาถานี้ อุปะทะคุตโตมหาเถโร สำพุทะพะยัคคะโตมาระจะพะทะละจะทะมิ อนาคะเตเถโรมะมะ
สิเสปีติโตอหังวันเนอิระทาเนอุปะทะคุตตังปะทะคุตตังปะเทปะทังยังอุปะทะวังชาตังณะกาโรโหติ
สำกะโว เสก 3 ที่ 7 ที่

(“ตำราควาญข้างพระที่นั่ง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย.
เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หนวด). เลขที่ 141. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

เอามันต์นี้เสกฝ่ามือทั้งสองข้างสามทีเจ็ดทีแล้วเอามือประทับเข้าที่ในหูข้างทั้งสองข้าง
ประทับตาทั้งสองข้างให้เสกมือด้วยมันต์นี้ โอมกุงะระระงังวงระงังบาระงังบาระงังบาระงังบาระงังบาระงังบาระงัง
มาไตรทิราชโอมระงัง

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 145. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ทำผงดินสอ โอมพระภาซีนารอด พระภาชียอดฟ้า พระภาชีนาไลย เธอจึงอธิษฐานให้เอา หอกกระบิลพัททศกัณฐ์ เอาขวานรามสูรเอาเนาคบาศอินทชิต ประสิทธิ์เป็นขอต่อด้วยคชอัคนิพงษ์พัน ลงให้ลัสม์วินาศด้วยฤทธิ์เนาคบาศเจ็บเจ็ดท่า อสุณีผาแสนทวีหอกกระบิลพัทเข้าเอาดวงใจลานสมไปทั่ว สรรพวงศ์แข็งกระด้างต่อนไม้ อิมังกายพันหนงอทิถามิ เอหิตรังเศียรสวาทาย สิทธิพระปารเมศวร สิทธิพระนาราย สิทธิทำวมหาพรหมระดมให้ไชโยชนะทรงกระบะตั้งพระอาทิตย์ มีฤทธิ์ในปากฟ้า ผุ่งสัตรีมีฤทธิ์จะแลดูหน้ากู ก็บมิได้ให้กลัวกูอยู่เหมือนนกบ ให้ชอบอยู่เหมือนเขียดให้เหยียดอยู่เหมือนงู จะดูตาก็มิได้ พระภาชีตาไฟให้กรรมสิทธิ์แก่กัวสวาทะ

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 79. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

มนต์นี้มนต์ดินสอ กาดาคุ่มชี้ข้างแรงสะบัดถอยพยศ โอมพุทธชินเนต เอกแก่พระพิณาย ผายเถิดนะพญาฉัตทัน ผันเถิดนะพอดิภักวา

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (เส้นขาว ธรรมดา). เลขที่ 76. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะเข้าข้างฝูงใหญ่ก็ดีไหลงก็ดีชี้เข้าไปแล้วจึงว่ามนต์นี้ โอมชาโลมหาชาโล ชาลิตังมหา ชาลิตัง ชาลิตมหาชาลิตมุตติจตุตติสวาทะ จึงตวาดเข้าไปเถิดหาอันตรายมิได้เลย

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 79. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

มนต์นี้ประทับข้างสำคัญ ภาคคะวาเอกะจักโก พุทธะจักกังนะหาเปตตวา พุทธัง ธรรมมัง สังฆัง ปัจจะขาลี พุทธงประไลยจักกัง อามังประไลยจักกัง สังฆังประไลยจักกัง

(“พระสมุด พระตำราข้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น ธรรมดา. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมนะสิวายะพระวิศณมะมหาสธาสิวมโอมณะม สีวายะสิครุณายญณม โอมคัทรทรวารา ทูรทวารานัจพชตะตุสามัสุริอิษุริสระวะภูตทานานิโยกวิโชตระณะมะสวาทา ถวายดอกไม้ของหอมรูป เทียน

(“พระสมุด พระตำราข้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น ธรรมดา. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมทวารตาทิกตาทาญเตมะทกะสิรันดิษริ ทวินาคะสยันษทิมะหวิวังรัตขังมะทุทโยรัต ตุมภิตา มธุมานโอมมะหุสังโยคังวิวิชิตัมมะรัตตัม ถวายเครื่องกระยาบวดแล

(“พระสมุด พระตำราช่าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 หรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

องค์การโคญ่าโจวะโคตุมะภไวยะหะการ อัญจันทสีเรมัดเหมณชีษมุตพธันตันจะกุโสทกััง
 รตนน้ำหายเสนียดจัญไรแล

(“พระสมุด พระตำราช่าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 หรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

เทวสุตันเทวะวิณายะกัากาทิรูปำมหากายำ โกสมหาณายะจะตะลัากะระทาวิสูทิจิ มโหทรำ
 ทูบบำ สัตร์ภูยัมกาลีตสตำวิณายู กัาสูวิณายุกัาวะกะระทูนปะหนายูตตะกะทูนหะนมะมัดติ
 ปะวะมัดยัาคังตาปะเนมะจวะระหาพมะเนณูมะพมะจะพะนังเอวังคันมะทัง วิสุรังสุระสะโรคนังเท
 วานำณูมะวิภัตสิบุตโรนะ สรงน้ำพระพุทขิเนกัวเทวกัน

(“พระสมุด พระตำราช่าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 หรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมสิทธิสวัสต์อันภามาณาเฝิงอนยเชือกบาท สพัคเนโอมกเดากพล เทพานาคราขานมะ
 สวาหะ มนต์แบกเชือกแล

(“พระสมุด พระตำราช่าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 หรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมสิทธิโอมสิทธิชิตโอมพงตรงสวาหะ มนต์รดบาศเข้าไว้

(“พระสมุด พระตำราช่าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 หรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมอุเชนมหาราชาปุรภาทिकाอดินก เเงอประดับด้วยตุ้มกาปเครื่องวัดในทับกันในกลาง
 พระไพรมนต์นี้ชื่อมนพิไซเห็นแต่ไกลก็มาเอง ใหว่าทั้ง 88 ทิศ เกิดเมื่อปลงสมนุ

(“พระสมุด พระตำราช่าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 หรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมมุกคสิสิทธิสวาหา มนต์ปิดที่นอนแล

(“พระสมุด พระตำราช่าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 หรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมนาคราชาอณยจงไกรณะนั๊กทัตตาริสวาโหม มนต์ผูกขนก

(“พระสมุด พระตำราข้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 ทรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมสพันทายนุนายสพันทายนุนาย สพันทายสวาหะ มนต์ผู้กสลักแล

(“พระสมุด พระตำราข้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 ทรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมยเนตทรายนามนานาคราทยสวาหะ มนต์ชี้ข้าง

(“พระสมุด พระตำราข้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 ทรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมทรายรักสวณ ๆ สวาหะ มนต์ถือขอแล

(“พระสมุด พระตำราข้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 ทรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมบริสาดเหจ ๆ โอมจรูสมทบตำริสวาโหม มนต์เมื่อจะเข้าข้างแล

(“พระสมุด พระตำราข้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 ทรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

สี ๆ สิทธิสวาหา มนต์ปิดหัวข้าง

(“พระสมุด พระตำราข้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น
 ทรดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมพระอินทร์ลงมาช่วยชูขึ้นพระพิศณุกรรมลงมา ๆ ช่วยกุสะจ้งไรพระไพรสพมหาราช
 อาญภักดีจึงพระมหาฤาษีมาช่วยสะหัวด้วยส้มป่อย 7 ฝัก ๆ หนึ่ง ชื่อกอดนางนอน ฝักหนึ่ง ชื่ออน
 เรียกหัว ฝักหนึ่ง ชื่อว่าผิวมีคลา ฝักหนึ่ง ชื่อว่าชักควานเสีย ฝักหนึ่ง ชื่อว่าผิวรางเมียบมีได้ ฝักหนึ่ง
 สาวให้มาหา สิทธิกริย ครูอาจารย์ประสิทธิ์แก่ภูยานีธฤตานิสำมาคตานิภูมmaniไวยา นิวะอันตะลิเช
 2 บทนี้คู่กันเสกส้มป่อยสะหัว

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกไม้). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้น
 รงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 92. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

บทนี้เข้าดอกลำดวน อีกะวิตชะสังปะราไชยยังสัพพะสัตรูวินาฏสันติ

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกไม้). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้น
 รงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 92. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าข้างหนีเข้าโรงให้ว่ามนต์บทนี้ โอมสารเอ้ยเร่งมาตามโครงสารเอ้ยเร่งมาจำโรงจำปลอก
 จำขอจำหมอจำควาญโอมจำสารพัดจำสวาโหม

(“ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกไม้). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 92. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ถ้าจะเสกยานกปล่อย ให้เอามนต์นี้ โอมพระมหาฤาษีชุมนุมม โอมเพชรลายด้วยปืน พระรามโอมทะเลบูรพาบาดาลงะยะนะมะเอาชวานรามสุริวิสะบาปีให้ทชุดสาระพะจิปเสซิให้พบกับที่ วินาศสันติ ทะทิตุโให้หน้าคบาครัดรีงรีงตรา เมมะอะอุพระราหูเอาคาเขียวไว้ในมุกคา พุทธังตรีง เพชร ธรรมมังตรีงเพชร สังฆังตรีงเพชร สวาหะสวาโหม 3 ที 7 ที เสกยานกปล่อย ประจุเข้าไว้ที่ท่าเจ็บ ข้างนั้นประสิทธินี้กล

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมมายคุมเตวักความายคุมดักโขลงเห็นกู รักกูจะหักใส่สวนกูจะยวนใส่ไทรเอหิ ๆ อาตนั้นตีปริเทวันติ มนต์นี้เรียก

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมเพลงเพลงพระจักโอมเพลงเพลงพระลัก โอมพระฤาษีทรงศักดิ์ พระลักปีตาอปิยามาอาตัพตาหิ มนต์บังไพรเรียก

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

โอมหน้ากูเอยเหมือนสีพระจันทรจวนพันกูแต่งเหมือนแสงพระอาทิตย์มิสสตัวกูปามเหมือนพระอามมเทพุตนเห็นกูก็รักก็ชมโอมกู่สวาหะ มนต์ลูบลำ

(“ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

นเป็นพระพุทชคิเนกพระพุทชคิเนกเป็นเอก นพระณรายชายเทตินา นพระฉัตพันชั้นชะพรอติโสภักวาปณายันติ มนต์ห้ามเสือห้ามช้างทั้งปวง

(“ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทย์มนต์กระบวนกรจับข้าง การรักษาข้าง และการบำบัดเสียดจัญไร”. (ม.ป.ป.). กระจดาษฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นพิมพ์ดีด. เลขที่ 105. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

ตำรายันตรีนิสิงเห เทียน 60 เล่ม ชื่อวาลิกบุชา

3	อิมสมี่	108	6	เขยปลวีสัพพ์	38	5 สกุกตวา	56
7	โพชฌงโค	108	5	อายนตุโณโต	56	2 สหสพเพหิยาติภิ	108
5	อิตอปารมิตา	60	1	นโมเต	38	8 กตวานกฐฐ	108
5	สมพุทเธ	60	9	สิริธิตี	36	5 กรณี	14

- 5 ขยนโต 56 5 พระอติปิโส 56 5 นกขตตยกข 34
- 3 อิมสมิราชสีมาณา เขตเตตสมนตา สตโยชน สตสหัสธานี พุทธา
 ชาลปริเขตเต รกขนตุสุรกขนตุ ฯ อิมสมิราชสีมาณา เขตเตตสมนตา
 สตโยชน สตสหัสธานี ฌมมาชาลปริเขตเต รกขนตุสุรกขนตุ ฯ อิมสมิ
 ราชสีมาณา เขตเตตสมนตา สตโยชน สตสหัสธานี สงฆาชาลปริเขตเต
 รกขนตุสุรกขนตุ ฯ 108 ฯ
- 7 โพขณงโค สติสงขาโต ฌมมานัง วิจโย ตถา วิริยมปีติปสสทธิ
 โพขณงคา จ ตถาเปร สมารุเพกขาโพขณงคา สตเตเตเต สพพทสสิณา
 มุณินา สมมทกขาทา ภาวิตา พหุสิกตา สัวัตตนต์ติ อภิญญา นินพพานาย จ
 โพธิยา เอเตน สจจวชเชน โสตถิ เต โหตุ สพพเท ฯ 108
- 5 อิติปารมิตาตีสา อติสพพณญมาคตา อติโพธิมนุปปโต อิติปิ
 โส จ เตนโม ฯ 60
- 5 สมพุทธเอ อฏฐวีสยจ ทวาทสยจ สหสสเก ปยจสสทสธานี
 นนามิ สิริสา อหิ เตสั ฌมมยจ สงฆยจ อาทเรน นนามิหิ นมการานู
 ภาเวน หนตวา สพเพ อุพทเว อเนกา อนตรายาปิ วินสสนตุ อเสสโต
 สมพุทธเอ ปยจปยณาสยจ จตุวีสตีสทสสเก ทสสทสธานี นนามิ สิริสา
 อหิ เตสั ฌมมยจ สงฆยจ อาทเรน นนามิหิ นมการานูภาเวน หนตวา
 สพเพ อุพทเว อเนกา อนตรายาปิ วินสสนตุ อเสสโต ฯ สมพุทธเอ
 นวุตตรสเต อฏฐจตตาทีสทสสสเก วีสตีสทสธานี นนามิ สิริสา อหิ
 เตสั ฌมมยจ สงฆยจ อาทเรน นนามิหิ นมการานูภาเวน หนตวา
 สพเพ อุพทเว อเนกา อนตรายาปิ วินสสนตุ อเสสโต ฯ 60
- 4 ขยนโตโพธิยา มุเล สกยานัน นนทิวทตมโน เอวั ตวั วิชโย โหหิ
 ชยสสุ ชยมมงคล อปราชิตปลลงเก สีเส ปฐวิโปกขเร อภิเสเก สพพ
 พุทธานัน อคคปตโต ปโมทติ ฯ สุนกขตตัง สุมงคลัง สุปภาตัง สุกกุสิตัง
 สุกขโณ สุมุหุตโต จ สยิภูสิ พุทธมจาริสู ปทกขินัน กายกมมัม วาจากมมัม
 ปทกขินัน ปทกขินัน มโนกมมัม ปณิธิเต ปทกขินา ปทกขินานิ กตวาน ลภน
 ตตเถ ปทกขิเณ ฯ 56
- 6 ชย ชย ปถวิสพพิ ชย สตถารหตปี ฯ ชย ชย ปจเจกสมพุทธิ
 ชย อสิมเหสสุรัน อินโท จ เวนเตยโย จ กุเวโร วรุณปิ จ ฯ อคคิ
 วาโย ปชุนโณ จ กุเวโร จตุโลกपालโก ฯ ชย ชย หโรหริเทวา
 ชย พุทธมา ฌตธมมูสิกัน ฯ ชย ชย นาโค วิรุฬโก วิรูปโก จนนติมา รวิ ฯ
 อฏฐารส มหาเทวา สิทธิตปสอาทโย ฯ อสิตีสาวกา สพเพ ชยลาภา
 ภาวนตุ เต ฯ ชย ชย ฌมโม จ สีโฆ จ ทสปาโล จ เชยยกัง ฯ เอเตน
 ชยสิทธิเตเชน ชยโสตถิ ภาวนตุเต ฯ อฏฐาริกสตั ยสส มงคลัง จรณทวเย
 ฯ จกุกลกขณสมปนัน นเมตัง โลกนายกัน ฯ อิมินา มงคลเตเชน สพพ
 สตตทิตเตสิโน ฯ เอเตน มงคลเตเชน ชยโสตถิ ภาวนตุเต ฯ

สหพศตรุ วิธเสตุ สหพโสเถถี ภาวนตุเต ฯ 38

5 อายนตุ โภนโต อธิ ทานสสีลา เนกขम्मปณญา วิริยจขนติ ฯ
 สจจาธิฐานนา สห เมตตุเปกขา ยุทธาย โว คณหล อาวุธานี ฯ ปารมโย
 วิทิตวาน โพธิสตตสส สนตีกั ฯ เกสรราชาว อาคณฐ โพธิสตตสส
 สนตีกั ฯ มยั ปารมิตา โยธา จรณณ ตยามตา ฯ อชช ทสสาม เต
 จีร์ ชยภทท์ นมตฤ เต ฯ 56

1 นโม เต พุทธรีรตฤ วิปมุตโตสิ สหพธิ สมพาธปฏิปนโนสมิ
 ตสส เม สรณั ภาวติ ฯ อถโข ภควา จนทิมิ เทวปุตต์ อารพภ ราฐ
 อสุรินท์ คากาย อชฌภาสิ ตถาคตต์ อรหนตต์ จนทิมิ สรณั คโต ราหุ
 จนทึ ปมฺยจสสุ พุทธา โลกานุกมปกาติ ฯ อถโข ราหุ อสุรินโท จนทิมิ
 เทวปุตต์ มฺลจิตวา ตรมานรูป เยน เวปจิตติ อสุรินโท เทนุปลงกมิ อุป
 สงกมิตวา สวีคโค โลมหฐฐชาโต เอกมนตต์ อฐฐาสี ฯ เอกมนตต์ ฐิตั โข
 ราฐ อสุรินท์ เวปจิตติ อสุรินโท คากาย อชฌภาสิ กิณฺนุ สนตฺรมาโน
 ว ราหุ จนทึ ปมฺยจสิ สวีคครูป อากมม กิณฺนุ ภาโต ว ติฐฐฐีติ ฯ สตต
 ธา เม ผล มุทธา ชีวนโต น สฺขั สเส พุทธคาลาภิกิโตมฺหิ โน เจ มฺลเจยย
 จนทิมินติ ฯ 38

9 สิริธิตมิตเตโชชยสิทธิมหิทธิมหาคณา ปริมิตปฺณญาธิการสส สหพนต
 ราชินวารณสมตถสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส ทวตต์สมหาปฺริสลกข
 ณานภาเวน อสีตยานุพยณนนานภาเวน อฐฐตฺตรสตมงคลานภาเวน ฉพพณ
 ณริสียานภาเวน เกตุมาลานภาเวน ทสปารมิตานภาเวน ทสอุปปารมิตาน
 ภาเวน ทสปรมตถปารมิตานภาเวน สีสสมาธิปญญานภาเวน พุทธานภาเวน
 ฌมมานภาเวน สงฆานภาเวน เตชานภาเวน อิทธานภาเวน พลานภาเวน
 ญเยยฌมมานภาเวน จตุราสีตีสสสธมมกฺขนธานภาเวน นวโลกุตตรธมมา
 นภาเวน อฐฐฐคิกมคคานภาเวน อฐฐฐสมาปตติยานภาเวน ฉพภิญญานภา
 เวน จตฺตจจญาณานภาเวน ทสพลญาณานภาเวน สหพพญตฺตญาณานภาเวน
 เมตตากรณามุทิตาอุเปกขานภาเวน สหพปริตตานภาเวน รตนตตยสรณา
 นภาเวน ตฺยหิ สหพโรคโสภุทททุกฺขโทมนสฺปายาสา วินสสนตุ สหพอนต
 ราชปิ วินสสนตุ สหพสงกปปา ตฺยหิ สมิชฌนตุ ที่ฆายตา ตฺยหิ โหตุ สตวสส
 ชีเวนสมงคิโก โหตุ สหพทา ฯ อากาสปพพตฺตวณฺณมิกคคามหาสมุททา อา
 รกฺขกา เทวตา สทา ตฺเมห อนฺรกฺขนตุ ฯ 36

5 อิติปิ โส ภควา อรหิ สมมาสมพุทฺธโร วิชชาจรณสมปนโน สฺคโต
 โลกวิหู อนุตฺตโร ปฺริสทมมสารถิ สตถา เทวมนฺสสานัน พุทฺธโร ภควาติ ฯ 56

5 สกฺกตฺวา พุทฺธรตนัน โอสถิ อุตฺตมํ วรํ ธิตํ เทวมนฺสสานัน พุทฺธ
 เตเชน โสตถินา นสสนตฺตปทฺทวา สหเพ ทุกฺขา วุปลเมนตฺ เต สกฺกตฺวา
 ฌมมรตนัน โอสถิ อุตฺตมํ วรํ ปฺริฟาหุปลสมนัน ฌมมเตเชน โสตถินา นสสนตฺ
 ปทฺทวา สหเพ ภายา วุปลเมนตฺ เต สกฺกตฺวา สงฆรตนัน โอสถิ อุตฺตมํ

วรี อาหุเนยยํ ปาหุเนยยํ สงฆเตเชน โสติถินา นสสนตุปททวา สพเพ
โรคา วุปสมเนตฺ เต ฯ 56

2 สห สพเพหิ ญาตฺถิ ฯ 108

8 กตวาน กฏฐมฺหุ อิว คพฺภินียา จิญจาย ทฺภุจฺจณฺ ฌนกายมชฺเชม
สนเตน โสมวธินา ชิตวา มุณินโท ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ ฯ 108

5 กรณียมตฺถกฺสเลน ยนตฺ สนตฺ ปทํ อภิสเมจฺจ สกโก อฺชฺช จ สฺหุชฺช
จ สฺวโจ จสฺส มฺหุ อนฺติมานิ สนตฺสสโก จ สฺภโร จ อปฺปกิจฺจ จ สลลหุ
กุตฺติ สนฺตินทริโย จ นิปโก จ อปฺคพฺโภ กุเลสุ อนฺนุคิโท น จ ชุทฺทํ
สมาจเร กิจฺจึ เยน วิณฺญู ปเร อฺปวเทยฺย สฺชินโน วา เขมิโน โทหนตฺ สพเพ
สตฺตา ภวนตฺ สฺชิตตฺตา เย เกจฺจึ ปาณฺภูตฺตฺติ ตฺสา วา ถาวรา วา อนว
เสสา ทีฆา วา เย มหนฺตา วา มชฺฉิมา รสฺสกา อณฺกฺลลา ทิฏฺฐา วา เย
จ อทิฏฺฐาเยจ ทฺวเร วสนฺติ อวิทฺุเร ภูตา วา สมภเวสี วา สพเพ สตฺตา ภวนตฺ สฺชิต
ตตฺตา น ปโร ปรี นิภพฺเพถ นาทิมณฺเณถ กตฺถจฺจึ น กิจฺจึ พยาโรสนา ปฏฺี
ฆสฺสณฺญา นาทฺถณฺมณฺยสฺส ทฺกขมิจฺเจยฺย มาตา ยถา นียํ ปุตฺตํ อายฺสา เอกปุตฺต
มนฺรฺกฺเข เอวมฺปิ สพฺพภูเตสุ มานสมภวาเย อปฺปริมาณํ เมตฺตยฺจ สพฺพโล
กสฺมิ มานสมภวาเย อปฺปริมาณํ อูทฺธํ อโธ จ ติริยณฺจ อสมพารํ อเวรี อส
ปตฺตํ ติฏฺฐณฺจเร นิสินโน วา สยาโน วา ยาวตฺสส วิคฺตมิทฺุโธ เอตํ สตี อธิฏฺ
ฐฺยฺย พรหมเมตํ วิหารํ อฺธมาหุ ทิฏฺฐิณฺจ อนฺุคมม สีลวา ทสฺสเนน สมปนโน
กาเมสุ วิเนยฺย เคธํ น ทิ ชาตฺ คพฺภเสยฺย ปุณเรตฺตี ฯ 14

5 นกฺขตฺตยฺกขฺภูตฺตานํ ปาปคฺคหฺนินฺวารณา ปรีตฺตสฺसानุภาเวน หนตฺวา
เตสํ อฺปทฺทเว นกฺขตฺตยฺกขฺภูตฺตานํ ปาปคฺคหฺนินฺวารณา ปรีตฺตสฺसानุภาเวน
หนตฺวา เตสํ อฺปทฺทเว นกฺขตฺตยฺกขฺภูตฺตานํ ปาปคฺคหฺนินฺวารณา ปรีตฺตสฺसानุภา
เวน หนตฺวา เตสํ อฺปทฺทเว ฯ 14

ตำราพิธีพระคชกรรม

- 1) สิทธิวิสุตฺ โอมสิทฺุธิสฺวสฺติชยฺสุไซ สฺวยยิสฺวาโว
ปไจย สิทธิ ปุทธิ สิทธิการยฺยธารปฺุชาตฺราย
พระจันทราทิตฺยคฺงคฺรง ลวะ สงฺหารกฺลปสฺวณฺว
ฆน ฯ สุรามสฺต
- 2) โอมภุมโยตฺปาตฺวินาศายสฺวาท
- 3) โอมสิทฺุธิสฺวสฺติ อัญฺภาวนา แผะคฺือเราะหฺ
พระศาสนฺ์พระกมะระเตงอัญฺ ต ปรมศฺว
บันทูล ต พระกรรม พระกมะระเตงอัญฺ
ชะภฺ์ทฺุประนุอนกฺสหะสฺระสท พระชันรม
เสตฺจเถลิมกฺนุบริพาริกาคณะผอง ต
มวย สหะ สหะเสยฺงเฉวียม นุ สุวรรณภาชนะ

โอมราตายนมะ ต มธย โอมธรมมราธาย
 นม ต สววงคภาว โอยทีปฐุพยชญู
 สุมนฺตร ฯ
 16) โอมหสตีพณฐามสวาทา ฯ
 17) โอมสวภษสวาท สวาทา ต องคภาว
 โอม สวสวภษติจายสวาทา ต สววงค
 ภาวเทบณยาสนตตตวองคภาว
 โอมโอมธมมายนม ต ภาทภาวสตำค็อ
 กฤตตียุค โอมโอมชญานายนมะ
 ตภาทภาว เฉวียงค็อตรดายุค
 โอมโอมไวราตยายนมะ ต หสตภาวสตำ
 ค็อ ทวาปรยุค โอมโอมไอสวรยยา
 นมะ ต หสตภาวฉ็องค็อวลียุค
 โอมโอมสภษสวภษยนมตองคภาว ฯ
 18) โอมโอมปทามสนายนมะต กนฺดาล
 จินยาสนปยจกตตปยจตจฺมาส
 โอมปฐิไจนมะ โอมอาโปนมะ
 โอมเตชเสนมะ โอมพายเพนมะ โอมอา
 กาสายนมะ โอมสททายนมะ โอมสปปษย
 นมะ โอมรูปายนมะ โอมรศายนมะ
 โอมคนธายนมะ โอมโสทรตสนามตราย
 นมะ โอมตวพสตนามตรายนมะ โอม
 จภษุเสนมะ โอมชีวหาไยนมะ โอมโชนา
 ยนมะ โอมพายเพนมะ โอมทาณเย
 นมะ โอมปาทายนมะ โอมภาคเวนมะ
 โอมชปสฐายนมะ โอมสทวายนมะ
 โอมรชเสนมะ โอมตปเสนมะ ทุก
 ปทมกรณณกาเกมร โอมโอมปทาม
 สนายนมะ โอมโอมกรณณกาไยนมะ
 โอมเกมราไยนมะ ทุกโสทตสุรญ็ียง
 กรณณกา โอมอานมะปัวว โอม
 อีอินมะอาเคนย โอมอุณมะทภษิน
 โอม ฤ ฤา นมะ เนาทฤตย โอม ฤ ฤา นมะ
 ปศจิม โอมเอไอนมะพายพย
 โอมไอ เอานมะอุตฺตร โอมอ้อะนมะ
 อิศาน ทุกไตรตฤงสพยัญชนะ โอม

ก ข ค ฆ ง นมะ ปุ ว วม โอม จ ฉ ช ฌ ญ นมะ
 อาเคนย โอม ฐ ฑ ฒ ฒ นมะ ทกษิณ
 โอม ต ถ ท ธ น นมะ เนาทฤตย โอม ป ผ
 พ ภ ม นมะ ปศุจิม โอม ย ร ล ว ส นมะ
 พายพย โอม ศ ห นมะ อุตตร โอมอิตอ
 ลงกษนมะ อิศาน นยาสนพรัหมมา
 ฌรปทมโกฏี โอมพรัหมมาฌราย
 นมะ นยาสนเมรุปทม โอมเมรเพนมะ
 เสรจนยาสน ต ตวโห่ง ฯ

19) โอมไวศรวไณยนมะ โอมไวศรวณายนมะ ฯ

20) โอมกาลินีแกงอาจโอยกนิมิโละเยิง ต
 ปรารณาสวะแลงทยาควรโตงตสฐาลิผอง
 แลงประใจกมปีแฉงตำรีปาถาโดย
 แลงคทกมปีบง ฯ

21) โอมคฤเทนทไผวตายนมะ ต เมลส
 เจตงโห่ง ฯ บูชาแจงโห่งคือโอยเราะห้
 อีสินมสยมาทษจลอิขมเยิง เดิมเมอ
 ต ไพรยนเสร์จอุปธารโห่ง ฯ

22) โอมโอมนมตโธผการ โอมโอมนมตห
 โลตผการ

23) โอมกาลาคนิรุทรายนมตถาทางคุษฐ
 โอมจหนิเยนมตพภี โอมอนลายนมะ
 ตหฤทย

24) โอมพรัหมเนนมตนาภี โอมวิษณุเจ
 นมะตงจร โอมอิศวรายนมะ ต ทรง

25) โอมโหมหนมานายองกุปายรุษนมะสวาทา ฯ

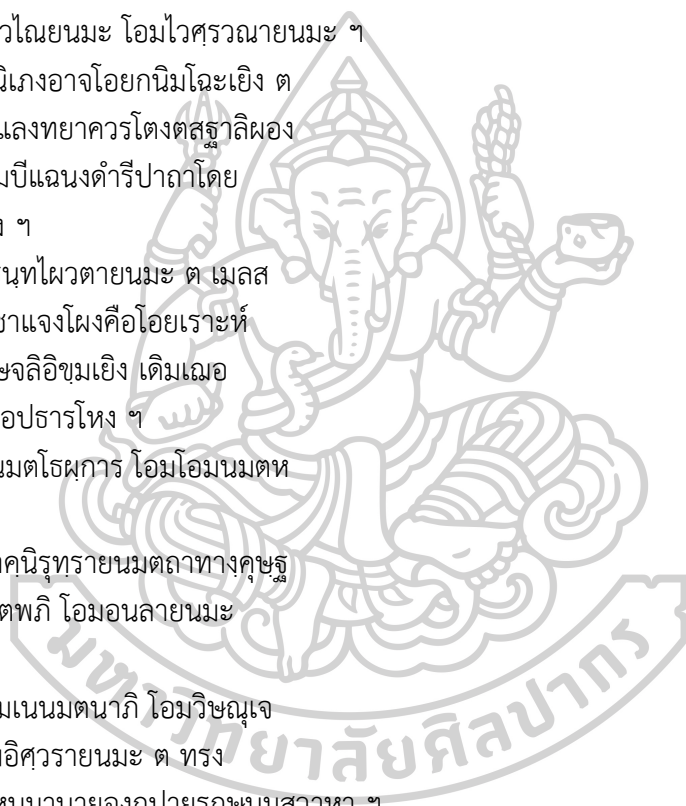
26) โอมโหมคนฐปติเยคชพาหนายนมะ ฯ

27) โอมโหมกุมารายมยุรพาหนมะ ฯ

28) โอมกรกยมุขูปมปทนตายนมะ ฯ

29) โฝะคือเราะห้อาทุธิปอี่ บิมาณกำเนิตนุสง

กนเวียร์โฝะจู่ ต พระธรณีเทบธยาน
 กนเหียงพระธรณีเถลิงมกสตุตึนุเทวดา
 สัตว์เนาะผอง ต กนเวียร์โฝะคือโจลง
 เนาะนั้กเสร์จยกษาพระเณอสดำ ทุกนำ
 เปรอเหาพระกะมะระเตงอัญญาสัทธิ
 มวยเหาเอกสิทธิ มวยเหาพระหนุมาน

มกอวิไถง โผะโห่งเทบพระกะมะระ
 เตงอัญหุมานเนาะคือเพชญ์ศิลาปราปี
 ชรุง มานมวยสโตโยชนจำงาย มาน
 มวยสโตโยชนประลุง มานมวยสโต
 โยชนกัมพส มกชุม ต ปราณอัญ
 พฤทธิบาศเนานุศิษย์ตนโอง กมปี
 มานอันตรายเลย สวาโหม ฯ

30) โอมยกเชนุทราชนโมสตุเตนมะ
 โอมโหมศรีราชภูสาตตายสคณปริจาห
 ราชนมะ โลงสตุลโผะชาสิทธิโห่ง ฯ

31) ย ร ล ว ส ศ ษ ห ฯ

32) โอมอวอ้อวอ้อมหาอวอ้อสวาโหม อษฐฎการ

33) โอมพระไพโรพระพนัสบดีพระธรณี ต ชาร

อาไศร ต ไพรพนมกำโปตพนโหน ต หา

ชาตจุลวิงมกเนา ต สีมภาวนาอัญ

พู่อาจหะพู่อาจแฉง พู่อาจแลง

คณะบิจญโดยกรารตจัญเทาเนนา

จุลวิงมกมปี อาชญาลงซ์กมปีแลง

ตทกจมม กมปีคตทกสงแวง

แฉทนจุลสมถสมถ สวาโหม ฯ

34) โอมบิต โอมहित โอมขับ ลุสะลล

พู่อาจกมเริกเชิงไต พระไพโรบั้งคับ

สตับกภาภาตทลมก โอยศักดิ์

ต กะมะระเตงอัญธรณบตี ต ชาสาปี

แกงผอง สวาโหม ฯ

35) โอมคชรคนกรณายอายกมุงทฤทย

โนะพฤทธิบาศ

36) โอมนโมสิทธิจยศุขกาศิริภูตพุงสิทธิ

สวาหา

37) โอมสวณิมิตรครหโทปวินาศายสวาหา

38) โอมคโชรณโยสไวตยาตวินาศาย

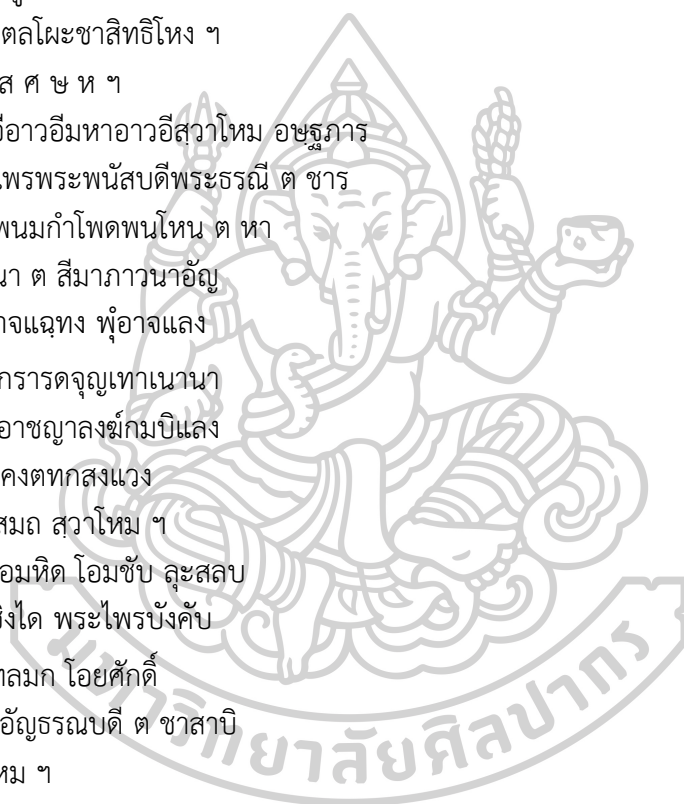
สวาหา ฯ เนะเสร์จวิถีพระคชกรรม

โห่ง ฯ ให้วาง ๓ คาบจงทุกองค์

พระนารการ , พระทวาร , พระธรณี ,

พระคั่นโอง , พระอาทิตย์ , พระจันทร์ ,

พระพายุ , พระพรณ , พระคงคา ,

พระสนธยา , พระทิวา , พระราตรี ,
 พระไพโร , พระพนม , พระพนัสบดี ,
 พระปราบ , พระศรีมหาภูต , พระกาฬ ,
 พระกสิ , พระคันธบดี , พระศรีพรหม
 รักษ์ , พระยักษกุมาร , พระมฤตยู ,
 ภาเสรวง , ยราญโลก , ยราญเถก ,
 ยราญจิงแวงไพโร , ยราญไตโลยง , ยราญ
 โจงอั้งรี , ยราญตึงบนสือ , ยราญกัลป
 นมุล , ยราญจันจุลจาศ , ยราญตระวาศ
 ไพโร , ยราญมัตพนม , ยราญสไต , ยราญ
 ลไมลมา , ยราญกัลนา , จาหุจจะ , ขยาก
 ตุกกิ , ทันธัญ , พระอรณิ , พระเพลิงสดำ ,
 พระเพลิงเฉวียง , พระกรเปิดสดำ ,
 พระเมอสดำ , พระนพพรุย , พระชันโรง ,
 พระชันรม , พระกนทिर , สรรพหมอ
 โฉลน , สรรพหมอเลข , สรรพหมอสัก ,
 สรรพหมอบัญชี , เมสอ เพนียด
 สนามคล้องข้าง , สรรพเทวดาฝ่าย
 ตะวันออก , สรรพเทวดาฝ่ายตะวันตก ,
 สรรพปูเจ้าที่ให้ข้าง , สรรพเทวดา
 มิรู้จักชื่อจักเสียง , เด็กเลี้ยงช้าง
 เลี้ยงม้าช้า เลี้ยงโคเลี้ยงกระบือ ,
 กนดুব กนเดียน พะเอี้ย พะออก
 กำสวย กำเสา กัยกมกแอไกรย ,
 โอมกสยปายนมะคือสดำ โอมปูปปราย
 นมะ คือ เฉวียง

39) สิทธิการยถยานคืออศี พระกรรมชยาน

คืออศี เทวดาอัญ ต ตาเลขทง ตนพระ
 กระจลาศอาจเถววิธีกรรมสิทธิ เทบ
 อัญ เบิกไฟทโครมเบิกพโยมากร เบิก
 นครลงกา เบิกเทวดาศักติเบทลมก
 สิทธิ เบิกนกดุณตริงคยูรเทศ เบิก
 ทิศโปปินเทตาไซง เบิกคันโลงนानุ
 ไรวิน เบิกพระธรณีตมานโธง
 เบิกตราบคันโลงโตงไพรรตศักติ
 เบิกพรตแลงสวมสิทธิ ต เชิงดำรี

แลงรันดส แลงลสดกรรม ฯ แล้ว
ให้ลาไพรด้วยมนต์นี้ โอมนโม
สิทธิยศกษำคริฎตพพจสิทธิ
สวหา ฯ

(“ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือกตามเชือกในการคล้องช้าง”. (ม.ป.ป.). กระดาษ
ฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (พิมพ์ดีด หมึก). เลขที่ 107. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.)

การพิธีทอดเชือกตามเชือกเนื่องในการคล้องช้าง ของคณะนายทหารค่ายสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรีนั้น พิธีนี้ใช้โรงละครชั่วคราวในสนามข้างตึกที่ว่าการแผนกที่ 1
กรมจเรทหารบก (กองอำนวยการ) เป็นที่ประกอบการพิธี ดังนี้

(1) วงสายสัญญาณจากเทวรูปรอบมณฑล 3 รอบ แล้วออกทางมุมเบื้องทิศพายัพไปทางอุดร
รอบบริเวณเวทีโรงละคร แล้วมาบรรจบที่เดิม

(2) เครื่องประกอบการพิธีแบ่งการตั้งแต่งออกเป็น 2 ตอน

ก. ด้านใน คือ ด้านตะวันตกของเวที ตั้งเบญจาประดิษฐานเทวรูปอิศวร นารายณ์
คณศ หันหน้าสู่ทิศตะวันออก (เทวรูปเชิญไปจากเทวสถาน) เตียงเบญจคัพย์ และเครื่องบูชา
พร้อมสรรพ (ดูรูป หมาย ก.)

ข. ด้านนอก คือ ด้านตะวันออกของเวที ตั้งเครื่องพิธีคชกรรม มีบาทเงิน บาททอง
ขอ ชนั้ก บายศรี เครื่องกระยาบวช อยู่ด้านเหนือ ตั้งบาศร้าวไวด้านใต้ พิณฑาทย์อยู่หลังเตียงบาศร้าว
(ดูรูป หมาย ข.)

(3) นอกจากเจ้าหน้าที่พิธีคชกรรมแล้ว อยู่นอกปริมณฑลพิธีทั้งหมด คือ นั่งเก้าอี้ในสนาม
หน้าโรงละคร

(4) ถึงเวลา 20.00 น. ท่านนายพันตรี หลวงไววิสิทธิ์ ผู้อำนวยการคล้องช้าง แต่ง
เครื่องแบบปกติกาภิเษมเขียว ขึ้นมาจุดเทียนที่เครื่องบูชาตะบะมุกด์ กระทำสักการะเทวรูปแล้ว
กลับไปนั่งที่เดิม

(5) พระราชครูวามเทพมุนี (สวาสดี รั้งสิพราหมณ์กุล) หัวหน้าพราหมณ์พิธี ซึ่งนั่งด้าน
เหนือเบญจาหันหน้าสู่เทวรูป เริ่มกระทำพิธีตามไสยศาสตร์เป็นลำดับดังนี้

- ก. ทำวิสูตร์
- ข. บูชาเบญจคัพย์
- ค. บูชาสังข์
- ฌ. บูชากลด
- ง. บูชากุมภ์
- จ. สรงน้ำเทวรูป
- ฉ. เวียนเทียน
- ช. อ่านบูชาทอดเชือก
- ซ. เข้าบาศ
- ฌ. วางขอชนั้กเปรียง

ญ. อ่านสวดดี

พิณพาทย์ทำเพลงสาธูการทุกครั้งี่พราหมณ์เป่าสังข์

(6) ไกล้จะถึงเวลาสร้งน้ำเทวรูป ได้เชิญบรรดาคณะกรรมการงานคล้องช้างขึ้นสู่ปริมณฑลพิธี นั้งเก้าอี้รายรอบบริเวณ เจ้าหน้าที่พิธีคชกรรมนั้งกับพื้นตามโบราณประเพณี ทั้งนี้เพื่อคอยรับแ่วนเวียนเทียน

(7) สร้งน้ำเทวรูป เนื่องจากเทวรูปองค์ใหญ่กว่าถาดสร้ง จึงต้องเชิญลงสร้งทีละองค์จนครบ (ของเดิมเทวรูปองค์เล็ก ๆ สร้งพร้อมกันทั้ง 3 องค์) เสร้งแล้วพระราชครูวามเทพมุนีให้น้ำสังข์แก่ข้าราชการผู้ใหญ่ มีอาทิ พระยาเทวาริราช หลวงไวยวิธัทพ์ จมื่นสิริวังรัตน์ ขุนพิไชยกุญชร นอกจากนี้ ขุนญาณสมมภู เป็นผู้ให้น้ำสังข์จนตลอด

(8) เมื่อเวียนเทียนเสร็จแล้ว คณะกรรมการกลับไปนั้งยังที่เดิม

(9) พิธีทอดเชือก พนักงานคชกรรมและพราหมณ์เข้าประจำเตียงบาทละคู่ (ตามบัญชี) นั้งคุกเข้าประนมมือ พระราชครูวามเทพมุนี บริกรรมมนต์เป็นระยะดังนี้

ก. ถอนผ้าขาวคลุมออก

ข. บริกรรมมนต์

ค. ชักหนังออกบัง (สีแดงอยู่ทางตัว)

ง. บริกรรมมนต์

จ. สอดหนังเข้า

ฉ. บริกรรมมนต์

ช. แยกบาท (วางขดเชือกอยู่ทางตัว)

ซ. บริกรรมมนต์

ณ. ผ้าขาวคลุม

(10) เปรียง เมื่อเสร็จการทอดเชือกแล้ว เจ้าพนักงานคชกรรมนายหนึ่ง คือ (นายเอิบคชาชีวะ) ออกมาหมอบเป็นเปรียงเวที หันหน้าไปทางเหนือระวางบาทพิธีกับบาทรำ พระราชครูวามเทพมุนี ออกมาหยิบขอคร่ำทองและชนักจากที่ตั้งมาบริกรรมมนต์แล้ววางลงบนหลังนายเอิบคชาชีวะ แล้วพราหมณ์คู่สวดสองนาย คือ พราหมณ์แสง กลิ่นจรุง และ พราหมณ์ผิว เศตะพราหมณ์ออกมานั้งเบื่องซ้ายผู้เป็นเปรียง มีคณะกรรมการและพนักงานคชกรรมนั้งกับพื้นเรียงรายล้อมรอบพราหมณ์อ่านฉันทสวดดีสังเวทของเก่า (อัญชยมบังคมบรมภูวะสวะ) จบลา 1 พราหมณ์เป่าสังข์พิณพาทย์ทำเพลงสาธูการ โปรยข้าวตอกดอกไม้จนครบ 3 ลา พราหมณ์คู่สวดกลับ พระราชครูวามเทพมุนี ออกมาถอนขอชนักกลับเก็บที่เดิม ผู้เป็นเปรียงและคณะกรรมการกลับที่เดิม

(11) รำพัดชา เจ้าพนักงานคชกรรมอีกนาย 1 คือ ขุนพิไชยกุญชร (แปลก วรรณชิน) ออกมานั้งคุกเข้าประนมมือหน้าเตียงบาทรำ หันหน้าไปทางบาทพิธี และมี นายพุด กิจสังเวท ให้บาทนายหน้าๆ เป็นทางกระแซง

นายแคล้ว จันทรวิรุจ หมุนบาท พิณพาทย์ทำเพลงคูกพาทย์รั้ว ผู้รำพัดชากราบ 3 หน แล้วเปลี่ยนวิธีรำและพิณพาทย์ทำเพลงต่อไปนี้เป็นลำดับดังนี้

นั้งรำพุทธรา

(สาธูการ) พิณพาทย์ทำเพลงกระบองกัน

กราบ

พิณพาทย์ทำเพลงคูกพาทย์รั้ว

ยืนร้องแว่น	พิณพาทย์ทำเพลงบาศกุ่มณี
กราบ	พิณพาทย์ทำเพลงคูกพาทย์รัว
จับบาศ	พิณพาทย์ทำเพลงเหาะ
กราบ	พิณพาทย์ทำเพลงคูกพาทย์รัว
เดินร้องแว่นแล้วรำขอ	พิณพาทย์ทำเพลงซุบ
กราบ	พิณพาทย์ทำเพลงคูกพาทย์รัว
เดินร้องแว่นแล้วรำบาศ	พิณพาทย์ทำเพลงรุกรุ่น
กราบ	พิณพาทย์ทำเพลงคูกพาทย์รัว

เป็นเสร็จการพิธีทอดเชือกเพียงเท่านี้

ในวันรุ่งขึ้น เวลา 6.00 น. พระราชครูวามเทพมุนี เริ่มกระทำพิธีตามเชือก การพิธีตามเชือกก็คล้ายคลึงกันกับพิธีทอดเชือก แต่ผิดกันที่

- (1) พราหมณ์เริ่มต้นพิธีด้วยการสรงน้ำเทวรูปที่เดียว และอ่านเวทยบูชาตามเชือกก่อนที่ออกมาตั้งประจำเตียงบาศ
- (2) ล้มบาศที่กางไว้แต่วันก่อนนั้นเกินเข้าที่เดิม
- (3) ขอรำและขอเปรียง สับเล่มกันกับตอนทอด (ทอด เปรียงขอทอง รำขอเงิน ตามเปรียงขอเงิน รำขอทอง)
- (4) การรำพัดชา เช่นเดียวกับตอนค้า

การให้ขอรำพัดชา การให้ขอในขณะที่รำพัดชานี้ ตามคตินิยมซึ่งได้ถือปฏิบัติกันมาแล้วนั้น ผู้มีอาวุโสทางฝ่ายคชกรรมซึ่งเป็นประธานในที่นั้นเป็นผู้มอบขอให้แก่ผู้รำพัดชา จึงในคราวนี้เมื่อใกล้จะถึงทำรำขอ จมื่นสิริวังรัตน์ (เฉลิม คชาชีวะ) ไปถอนขอจากที่มาส่งให้แก่ท่านเจ้าคุณเทวาธิราช (ม.ร.ว.ไพบี มาลากุล) ท่านรับแล้วลุกขึ้นบ้ายหน้าสู่ศาลกลางเพนียดทหาร ยกขอขึ้นจบถวายบังคมแต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระมหาบุรุษเพชรราชา และนมัสการพระหมอเฒ่าทั้งปวงที่ออกพระนามและนามไว้ในประกาศการพิธีฝังอาถรรพ์ แล้วจึงมอบขอนั้นแก่ผู้รำพัดชา ผู้รำพัดชากระทำเคารพแล้ว รับไปรำต่อไป เสร็จการรำขอแล้ว จมื่นสิริวังรัตน์ รับไปเก็บยังที่เดิม เป็นเช่นนี้ทั้งทอดและตาม

การแต่งกาย เวลากระทำหน้าที่

พระราชครูวามเทพมุนี   นุ่งขาว สวมครุยสไบเฉียง
 พราหมณ์อื่น ๆ   นุ่งขาว สวมเสื้อนอกขาว
 พนักงานพัดชา   นุ่งสีน้ำเงิน สวมเสื้อในยัดขาวแขนยาว
 (เฉพาะผู้รำพัดชาคาดเกี้ยวด้วย)

พราหมณ์อ่านสวดดี   นุ่งขาว สวมเสื้อนอกขาว สวมครุย
 และพราหมณ์ให้น้ำ

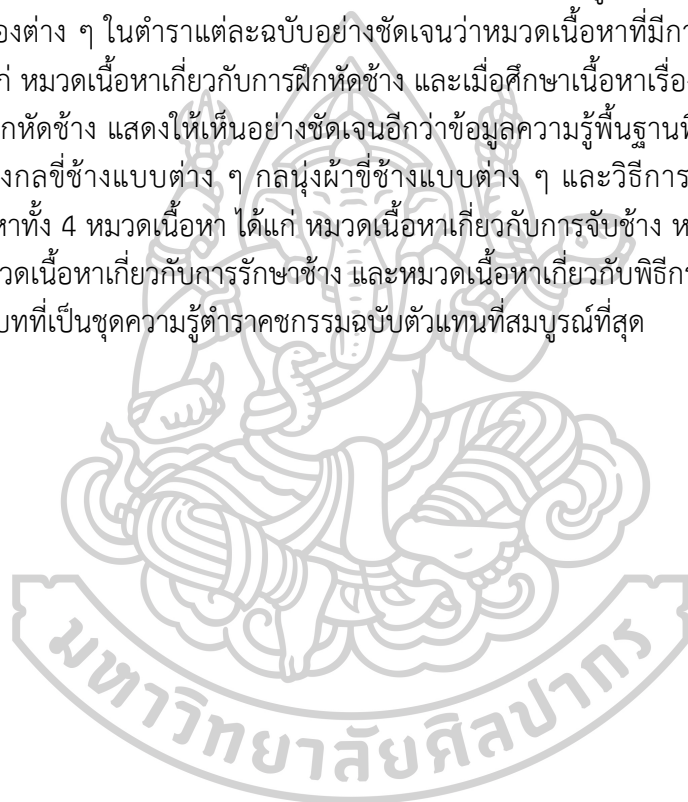
ฝั่งตำแหน่งการวางสิ่งของในพิธี หน้า ก

ฝั่งตำแหน่งการวางสิ่งของในพิธี หน้า ข

รายนามผู้ประจำเตียงาศพิธิ

นายแคล้ว	นายหน้า	นายพุด	พราหมณ์แสง
4	3	2	1
บาศทอง	บาศทอง	บาศทอง	บาศเงิน
นายวอน	ขุนพิไชย	จมีนสิริฯ	พระราชครูฯ
		ขอชนัก	

จากการพิจารณาเนื้อหาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาคชกรรมมีจำนวนมาก และปรากฏเนื้อหาที่หลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละฉบับ ซึ่งการจัดหมวดหมู่เนื้อหาทำให้เห็นความแตกต่างของเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ ในตำราแต่ละฉบับอย่างชัดเจนว่าหมวดเนื้อหาที่มีการคัดลอกไว้เป็นจำนวนมากที่สุด ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง และเมื่อศึกษาเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ ในหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนอีกว่าข้อมูลความรู้พื้นฐานที่สำคัญในเรื่องคชกรรมเด่นชัดในเรื่องกลขี่ช้างแบบต่าง ๆ กลนุ่งผ้าขี่ช้างแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับช้าง ส่วนการจัดหมวดหมู่เนื้อหาทั้ง 4 หมวดเนื้อหา ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาช้าง และหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม เป็นการนำไปสู่การสร้างสรรค์ตัวบทที่เป็นชุดความรู้ตำราคชกรรมฉบับตัวแทนที่สมบูรณ์ที่สุด

บทที่ 5 สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “ตำราคชกรรม: การศึกษาต้นฉบับและการสร้างฉบับตัวแทนจากเอกสารโบราณ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบของต้นฉบับ เนื้อหาของต้นฉบับ ตลอดจนสร้างฉบับตัวแทนตำราคชกรรม โดยศึกษาจากเอกสารโบราณที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ จำนวนทั้งสิ้น 60 ฉบับ สามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1) การศึกษาองค์ประกอบและเนื้อหาของต้นฉบับตำราคชกรรม สามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1.1) การศึกษาองค์ประกอบของต้นฉบับตำราคชกรรม

การศึกษาค้นคว้าต้นฉบับของตำราคชกรรมส่วนที่เป็นชื่อเรื่องสามารถจัดกลุ่มตามชื่อเรื่องออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มตำราชี้ข้าง กลุ่มตำราคชกรรม และกลุ่มตำราพฤติบาท ถึงแม้ว่าแต่ละชื่อตำราของกลุ่มตำราทั้ง 3 กลุ่มนี้ คือ ตำราชี้ข้าง ตำราคชกรรม และตำราพฤติบาท จะมีการใช้ชื่อตำราที่แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตามกลุ่มตำราทั้ง 3 กลุ่มนี้ก็มีความสอดคล้องกัน เนื่องจากอยู่ภายใต้คำหลักคำว่า คชกรรม สอดคล้องกับ กองแก้ว วีระประจักษ์ (2564: 39) ที่กล่าวว่า พฤติบาทศาสตร์ ว่าเป็นวิชาที่ว่าด้วยการคชกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การจับข้างหรือการคล้อง การดูลักษณะข้าง และการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับข้าง ซึ่งผู้ทำหน้าที่ดังกล่าว คือ พรหมณ์พฤติบาทเป็นผู้มีความชำนาญในการคล้องข้าง และปฏิบัติพิธีกรรมได้อย่างถูกต้อง ในขณะที่เดียวกันกลุ่มตำราชี้ข้างและตำราคชกรรมก็เป็นตำราที่ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติทางคชกรรมด้วยเช่นกัน

ชื่อตำราที่พบใช้มากที่สุด คือ “ตำราชี้ข้าง” ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าน่าจะเป็นการตั้งชื่อกว้าง ๆ เพื่อให้ครอบคลุมทั้งเรื่องการฝึก การขี่ การแต่งกาย กิจกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงมนต์คาถาประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ หรือในอีกมุมหนึ่งอาจเป็นการคัดลอกเนื้อหาต่อกันมาจากหลายฉบับแล้วมีการตั้งชื่อเป็นคำกลางใช้เรียกให้ง่ายเข้า อีกทั้งอาจจะไม่ต้องการเปิดเผยชื่อต้นฉบับที่แท้จริงเนื่องจากเป็นตำราของหลวงที่ลับเฉพาะอีกด้วยแต่ก็มีการใช้ชื่อตำราที่ทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นตำราของหลวงอย่างชัดเจน เช่น สมุดพระตำหรับชี้ข้าง สมุดพระตำราชี้ข้าง เป็นต้น อาจสังเกตได้ว่าบางส่วนของฉบับที่มีการคัดลอกโดยอาลักษณ์ หรือผู้ใกล้ชิดเกี่ยวข้องกับเจ้านายซึ่งคัดเพื่อเก็บรักษาไว้

ตำราคชกรรมที่พบนี้ส่วนใหญ่เป็นประเภทหนังสือสมุดไทยดำมีขนาดความกว้าง 12 เซนติเมตร ความยาว 35 เซนติเมตร ตรงตามมาตรฐานของประเภทหนังสือสมุดไทยที่เป็นลักษณะของสมุดจดหมายเหตุซึ่งเป็นหนังสือที่บันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และมีความหนาโดยเฉลี่ยอยู่ที่ 5 เซนติเมตร โดยมีการเขียนบันทึกหน้าละ 4 บรรทัด มีการบันทึกเนื้อหาซึ่งมี

จำนวนหน้ามากที่สุด 166 หน้า ปรากฏในตำราชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 81 มัดที่ 9

การใช้เส้นอักษรในการเขียนที่พบใช้มากที่สุด ได้แก่ เส้นรงค์ (ดินสอ ทรดาล) ซึ่งปรากฏใช้ในหนังสือสมุดไทยดำ เนื่องจากสมุดไทยดำเป็นหนังสือสมุดไทยที่มีพื้นเป็นสีดำ ดังนั้นในการเขียนเนื้อหาจะใช้เส้นทรดาลเป็นหลักเพราะทรดาลมีสีเหลืองเมื่อเขียนลงบนพื้นสีดำจะมีความชัดเจน และเพื่อความคงทนของตัวอักษรด้วย เมื่อมีการแก้ไขหรือจะเขียนเพิ่มเติมจะใช้ดินสอขาวเขียนลงไป อย่างไรก็ตาม ยังมีตำราบางฉบับที่ใช้เส้นทองในการเขียน ซึ่งอาจจะคัดลอกโดยอภลักษณ์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดในวังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าตำราเหล่านี้ครั้งอดีตเป็นตำราของหลวงอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังปรากฏการใช้เส้นอักษรชนิดเดียวในการเขียนตลอดทั้งเล่ม ได้แก่ เส้นหมึก ส่วนใหญ่จะใช้เขียนลงหนังสือสมุดไทยขาว เนื่องจากการใช้เส้นหมึกในการเขียนลงหนังสือสมุดไทยขาวนั้น จะเกิดความชัดเจนและความคงทนของตัวอักษร ส่วนเส้นดินสอ ส่วนใหญ่จะใช้เขียนลงหนังสือสมุดไทยดำอีกด้วย

อักษรที่ใช้ในการบันทึกภาษาพบหลายลักษณะ แต่พบการใช้อักษรขอมและอักษรไทยเพื่อใช้บันทึกภาษาบาลีและภาษาไทยมากที่สุด ส่วนใหญ่จะใช้อักษรไทยในการบันทึกเป็นหลักแต่จะใช้อักษรขอมไทยบันทึกแทรกในส่วนที่เป็นคาถาอาคมและการเขียนยันต์ หรือมีบางส่วนที่ใช้อักษรขอมไทยในการบันทึกภาษาไทย ทั้งนี้ผู้เขียนอาจต้องการปกปิดความรู้หรือมนต์คาถาบางอย่างเพื่อไม่ให้คนอื่นรู้และเข้าใจได้ ในขณะเดียวกันอาจต้องการแสดงภูมิรู้ในการใช้อักษรขอมไทยด้วยเช่นกัน ส่วนภาษาที่ใช้พบการใช้ภาษาหลายภาษา แต่พบการใช้ภาษาบาลีและภาษาไทยมากที่สุด เนื่องจากมีการใช้ภาษาไทยเป็นภาษาหลักในการบันทึกเพื่อบอกเล่าเรื่องราวหรือรายละเอียดต่าง ๆ ส่วนการใช้ภาษาบาลีนั้นจะเป็นเรื่องของมนต์คาถาที่แทรกอยู่เพื่อใช้ประกอบทางพิธีกรรม

ตำราคชกรรมที่พบในหมวดสัตวศาสตร์ โดยส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ แต่พบตำราที่มีสภาพชำรุดมากซึ่งไม่สามารถนำออกมาศึกษาได้จำนวน 2 ฉบับเท่านั้น

ตำราคชกรรมทั้ง 60 ฉบับนี้มีทั้งเป็นสมบัติเดิมของหอสมุดฯ หอสมุดฯ คัดไว้หอสมุดฯ ซื้อมาจากหม่อมหลวงแดง สุประดิษฐ์ รวมทั้งได้รับมอบมาจากหน่วยงานและบุคคล โดยส่วนใหญ่ตำราคชกรรมเหล่านี้ได้รับมอบมาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 5 ม.ค. 2479 นอกจากนี้หอสมุดฯ ซื้อมาจากหม่อมหลวงแดง สุประดิษฐ์ ทำให้เข้าใจได้ว่าตำราเหล่านี้เป็นตำราที่อยู่ในวัง ซึ่งผู้ที่เก็บรักษาไว้ล้วนเป็นผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่นคณะรัฐมนตรี หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือทางสำนักพระราชวังเก็บรักษาไว้แล้วส่งมอบให้หอสมุดฯ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร ในขณะที่นั้นเป็นผู้เก็บรักษาต่อไป

ตำราคชกรรมบางฉบับปรากฏารายนามผู้บริจาคให้หอสมุดฯ ที่เป็นขุนนาง ได้แก่ พระยาศิริธรรมบริรักษ์ (ทับ) ให้หอฯ 22 ต.ค. 2460 กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ประทานหอสมุด 12 ธ.ค. 2468 พระยาเทวาราช ส่งให้หอฯ 5 กันยายน 2481

นอกจากนี้ยังปรากฏารายนามผู้บริจาคที่เป็นสามัญชน ได้แก่ นางประกอบ สฤตติสาราลักษณ์ ให้หอฯ 13 ธ.ค. 2506 ทำให้สังเกตได้ว่า ประวัติของตำราทั้ง 60 ฉบับนี้ มีทั้งที่เป็นสมบัติเดิมที่หอสมุดฯ ได้เก็บรักษา หรือคัดเพิ่มเพื่อเป็นการอนุรักษ์ไว้ ได้รับมาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้มาจากขุนนางเชื้อพระวงศ์ จนกระทั่งได้รับบริจาคมาจากสามัญชน แสดงให้เห็นว่าตำราคชกรรมเหล่านี้อาจกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ เขียนขึ้นโดยบุคคลที่เป็นควาญ หรือมีการคัดลอกจากตำราที่พบ อย่างไรก็ตาม ตำราคชกรรมที่พบในหมวดสัตวศาสตร์นี้โดยส่วนใหญ่เป็นตำราฉบับ

หลวงซึ่งเป็นฉบับคัดลอกต่อ ๆ กันมาอย่างแน่นนอน แม้ว่าประวัติเอกสารที่พบจะไม่สามารถระบุได้ว่า ตำราฉบับใดเป็นฉบับที่มีความเก่าแก่ที่สุด แต่ก็ยังสามารถระบุถึงปีที่เก่าที่สุดซึ่งทางหอสมุดฯ ซื้อมาได้ คือ พ.ศ. 2450

การระบุศักราชที่เก่าที่สุดปรากฏในบานแพนงของ สมุดพระตำหรับชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 75 มัดที่ 8 ความว่า “วันเสาร์ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ จุลศักราช 1176 ปีจอฉ้อศก (พ.ศ. 2357)” ซึ่งตรงกับ วันเสาร์ ที่ 4 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2358 (2357) ปีจอ อยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังปรากฏการระบุสมัย ในหน้าบรรณานุกรมว่า “สมัยอยุธยา” ใน ตำราชี้ข้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการชี้ข้าง เอกสารเลขที่ 67 มัดที่ 7 เมื่อพิจารณาจากลักษณะของตัวอักษรที่ใช้เขียนในตำราฉบับนั้นแล้ว ไม่ได้มีลักษณะที่เป็นตัวอักษรในสมัยอยุธยา แต่เป็นตัวอักษรที่อยู่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า อาจเป็นการคัดลอกมาจากต้นฉบับที่เขียนในสมัยอยุธยา แต่ผู้คัดลอกนำมาคัดลอกในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เมื่อเขียนบรรณานุกรมไว้เป็นสมัยอยุธยาเพื่อระบุให้ทราบว่าต้นฉบับนั้นอยู่ในช่วงสมัยดังกล่าว และอีกลักษณะหนึ่งที่พบ คือ มีการลงท้ายเล่มด้วยข้อความว่า “จุลศักราช 1230 มีนาโคสัฎฐติศกอาศุขมาศวันพฤหัสบดี ได้รับทรัพย์มรดกแจก” ในพระสมุหตำราสารายจบบริบูรณ์ เอกสารเลขที่ 69 มัดที่ 7 เมื่อนำวันเวลาที่ปรากฏในสมุดไทยมาเทียบกับวันเวลาในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า วันและปีอยู่ในช่วงที่ตรงกัน คือ ตรงกับวันพฤหัสบดี ปี พ.ศ. 2411 อยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 อีกทั้งการคัดลอกข้อความนี้ยังเป็นลายมือคนละลายมือกับตัวเนื้อความทั้งหมดก่อนนี้ จึงทำให้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า “ทรัพย์มรดกนี้” น่าจะได้รับมาในช่วงวันดังกล่าวแล้วเขียนระบุเพิ่มเติมมากกว่าที่จะเป็นวันเวลาที่คัดลอกตำราฉบับนี้

ตำราคชกรรมทั้งหมดนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งตำรา แต่ปรากฏชื่อของผู้เป็นเจ้าของตำรา หรือผู้คัดลอกขึ้นใหม่ ได้แก่การระบุด้วยข้อความว่า “ของพระยาราชวังเมือง” “ฉบับหม่อมเจ้าวัชรินทร์ หอ ฉ้อศก 131” “พระสมุดตำมรา กรมหลวงเทพพระทาน” หรือระบุชื่อของอาลักษณ์ผู้คัดและตรวจทาน ได้แก่ ขุนศรีกระวีราช ขุนสรประเสริฐ และขุนมหาสิทธิโวหาร

1.2) การศึกษาเนื้อหาต้นฉบับของตำราคชกรรม

ในการพิจารณาเนื้อหาที่ปรากฏในต้นฉบับของตำราคชกรรมจำนวนทั้งสิ้น 60 ฉบับนี้ ทำให้จัดหมวดหมู่เนื้อหาได้เป็น 4 หมวด ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับข้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาข้าง และหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม การจัดหมวดหมู่เนื้อหานี้สอดคล้องและครอบคลุมความหมายของตำราคชกรรมซึ่งก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564: 2) ได้กล่าวไว้ว่า ตำราคชกรรมเป็นตำราที่ให้ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับการจับข้าง การสร้างเครื่องใช้เพื่อใช้ในการฝึกหัด การเลี้ยงดูรักษา รวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะประกอบด้วยมนต์คาถากำกับขณะปฏิบัติกิจพิธีเหล่านั้น

1.2.1) หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับข้าง ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่อง วิธีการจับข้างแบบต่าง ๆ อุปกรณ์ในการจับข้าง ตำรายาไปเถื่อน พิธีกรรมทำหลังจากออกคล้องแล้วได้ข้าง พิธีกรรมเอาข้างมาบ้าน วังข้างทอดโหลง พิธีรับข้าง เครื่องประกอบพิธี สถานที่ บันทีกพิธีทอดเชือก พิธีทางพุทธศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาที่ปรากฏในตำราจำนวน 16 ฉบับ

1.2.2) หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่อง กลชี้ข้างแบบต่าง ๆ วิธีการบังคับข้าง วิธีการนุ่งผ้าชี้ข้าง การทำขนกชี้ข้างขนาดต่าง ๆ กลสอดขนก การผูกและ

สอดขันธ์ซี่ข้างที่มีหน้าและขนาดต่าง ๆ การทำขันธ์ซี่ข้างขนาดต่าง ๆ การทำขันธ์ซี่ข้างน้ำมัน เข้าขอ ยาแซ่ขอ ยาเข้าขอ ยาทาปลอก แก้วข้างมีรับปลอก กลที่นั้ง ตำแหน่งและวิธีการนั้ง กลควาญที่นั้ง กลควาญ 16 ประการ ยาเสนห์คชบาท ยาห้ามไม่ให้ลงน้ำ แก้วข้างรานอนน้านอนบกมิสงบ ยาและวิธีแก้วข้างวางทุ่งมินอน แก้วข้างมินอนน้ำ วิธีปล่อยข้างเข้าแปลงเข้าตะลุงเข้าโรง ยาและวิธีทำให้ข้าง จำแปลง ยาและวิธีทำให้ข้างร้ายจำควาญ วิธีเรียกข้างให้มาหาเรา วิธีทำให้ข้างกลัวเรา ยาและวิธีทำให้ข้างน้ำมันรัก แก้วข้างสำรากมิพยศ แก้วพยศข้างตกน้ำมัน ยาแก้วข้างหัวแข็งมิฟังขอ ยาแก้วข้างหน้า เหนียว ยาแก้วข้างน้ำมันตกหนัก แก้วข้างมีน้ำมันลงน้ำมิได้ร้ายนัก แก้วข้างร้ายหล่อสะบัด แก้วข้างร้าย น้ำมันอันเหลือขอ แก้วแทงหมอแทงควาญ ยาแก้วข้างร้ายหนัก ยาประทับให้เปลี่ย ยาให้ข้างอาละวาด ยากินมิพยศ แก้วข้างมิชน ยาห้ามวงไม่ให้หลุดแข็งขา แก้วข้างถิบฉัตร แก้วข้างปากเบา ยาสำหรับข้าง น้ำมันบ้ำมิยินหมอ ยาข้างบ้านกลับเป็นเถื่อน วิธีแก้กิริยาหรือพฤติกรรมของข้างในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งมีเนื้อหาที่ปรากฏในตำราจำนวน 45 ฉบับ

1.2.3) หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาข้าง ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่อง ตำราสารตก ตำรายาแก้อุบัติเหตุ ยาตามฤดู ยาประจำทั้ง 12 เดือน ช่วงเวลาเก็บยา ยาทาข้างตื่นแตกหรือเป็นแผล ตามจุดต่าง ๆ ตำราข้างผอม ตำนานลำบองข้างเกิดทั้ง 12 เดือน ยาถอนพิษยา ซึ่งมีเนื้อหาที่ปรากฏในตำราจำนวน 10 ฉบับ

1.2.4) หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่อง การเสกราชข้าง ทำพิศมอนคาคอเวว ทำเครื่องพระนพซี่ข้างน้ำมันหยาบคาย มนต์ข้าง 4 พงษ์ เสกขันธ์ซี่ข้างน้ำมันตาม พงษ์ (4 พงษ์) เสกเมื่อขุบขอ ยาและมนต์เข้าขอ มนต์ถือขอ มนต์เป่ามือถือขอ เสกมือจะเข้าขอ เสกเมื่อเข้าขอมนต์เข้าขอยืน มนต์เสกหญ้าเสกอ้อย มนต์น้ำลายป้ายศิระษข้าง มนต์ผูกตะคน มนต์ผูกของหาง มนต์ผูกขันธ์ มนต์ผูกพานหน้า มนต์ผูกสายกระแซง มนต์เชิญเทวดาออกก่อนขึ้นซี่ มนต์เชิญเทวดาเข้ามาสถิตที่ตัวข้าง เสกน้ำรดข้างหยาบคายมิฟังขอ มนต์เสกฝ่ามือประทับข้าง ทำผงดินสอ มนต์ดินสอ มนต์เข้าฝูงเข้าโขลง มนต์ประทับข้างสำคัญ มนต์เข้าดอกกล้าควน มนต์เรียก มนต์บังไพร มนต์ลูบลำ มนต์ห้ามเสื่อห้ามข้าง เสกยานกปล่อย ตำราลงยันตรีนิสิงเห มนต์ต่าง ๆ ในตำราพิธี พระคชกรรม การพิธีทอดเชือกตามเชือก ซึ่งมีเนื้อหาที่ปรากฏในตำราจำนวน 35 ฉบับ

2) การสร้างฉบับตัวแทนตำราคชกรรม สามารถสรุปผลการศึกษาดังนี้

2.1) การสร้างเนื้อหาตัวแทนตำราคชกรรม

การพิจารณาเนื้อหาและจัดหมวดหมู่เนื้อหานั้นแสดงให้เห็นถึงเนื้อหาที่มีจำนวนมาก เนื้อหาที่มีความกระจัดกระจาย แม้เรื่องการคัดลอกเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ ของตำราแต่ละฉบับ ก็มีความกระจัดกระจายอย่างชัดเจน เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาเนื้อหาและจัดหมวดหมู่เนื้อหาแล้ว ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า หมวดเนื้อหาที่มีการคัดลอกเนื้อหาไว้เป็นจำนวนมากที่สุด ได้แก่ หมวดเนื้อหา เกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง และเมื่อศึกษาเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ ในหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดข้าง ทำให้พบอีกว่า ข้อมูลความรู้พื้นฐานที่สำคัญในเรื่องคชกรรมนั้นปรากฏอย่างเด่นชัดในเรื่องกลซี่ข้าง แบบต่าง ๆ กลนุ่งผ้าซี่ข้างแบบต่าง ๆ และวิธีการบังคับข้าง ทำให้สังเกตได้ว่าชุดข้อมูลความรู้ทางคชกรรม ทั้ง 3 เรื่อง เป็นความรู้พื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การปฏิบัติทางคชกรรมในเรื่องอื่น ๆ ด้วย และเมื่อนำ

แนวคิดการวินิจฉัยต้นฉบับ (Textual Criticism) มาประยุกต์ใช้ในการสร้างเนื้อหาตัวแทนในส่วนนี้จึงทำให้ได้เนื้อหาที่เป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญที่มีความสมบูรณ์ที่สุด

2.2) ชุดความรู้ตำราคชกรรม การสร้างตำราคชกรรมฉบับตัวแทน

จากการที่ได้ข้อมูลพื้นฐานสำคัญที่สมบูรณ์ในทางคชกรรมแล้ว เนื้อหาส่วนอื่น ๆ ที่ถูกจัดหมวดหมู่เนื้อหาไว้นั้นจะสะท้อนให้เห็นชุดความรู้ของตำราคชกรรมซึ่งนับเป็นตำราคชกรรมฉบับตัวแทนที่สมบูรณ์ที่สุดโดยครอบคลุมเนื้อหาทางคชกรรมทั้ง 4 หมวดเนื้อหา ได้แก่ หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับช้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง หมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาช้าง และหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับพิธีกรรม ชุดความรู้ของตำราคชกรรมนี้แสดงให้เห็นขั้นตอนหรือกระบวนการทางคชกรรม ตั้งแต่การเตรียมตัวในการออกจับช้าง การออกจับช้าง เมื่อได้ช้างมาแล้วจะต้องนำมาฝึกหัด อบรมดูแลรักษาช้าง ซึ่งในกระบวนการทั้งหมดนี้ย่อมประกอบด้วยพิธีกรรมแทรกอยู่รวมถึงมนต์คาถาที่ใช้กำกับแทรกอยู่ในการปฏิบัติต่าง ๆ อีกด้วย ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาไทยของคนโบราณที่ถูกคิด สั่งสม และถ่ายทอดออกมา สอดคล้องกับ ชาญยุทธ สอนจันทร์ (2563: 270) ที่กล่าวถึงแนวคิดในเรื่อง วิธิตัด ว่าเป็นกระบวนการทำให้เกิดความรู้หรือภูมิปัญญา อันเกิดจากการสั่งสมทางวัฒนธรรมของผู้คนในสังคม

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่อง “ตำราคชกรรม : การศึกษาองค์ประกอบต้นฉบับและการสร้างฉบับตัวแทนจากเอกสารโบราณ” ยังมีประเด็นที่น่าสนใจให้ศึกษาอีกดังต่อไปนี้

- 1) การศึกษาเปรียบเทียบตำราคชกรรมจากเอกสารโบราณที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติกับตำราคชศาสตร์ฉบับชาวบ้านชาวกูยเมืองสุรินทร์
- 2) การศึกษาเรื่องมนต์คาถาที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางคชกรรม

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
อธิบายศัพท์เฉพาะ

กระชุ่น	หมายถึง	เอามือดันออกจากตัวอย่างรวดเร็ว
กระวิน	หมายถึง	ห่วงสำหรับผูกสายรัดส้นให้ติดกับหลังข้าง
กระโหมด	หมายถึง	อวัยวะส่วนกลางกระหม่อมข้าง หรือจอมประสาทศีรษะข้าง บางตำราเรียก กระหมวด หรือ ขมวด ก็มี
กล	หมายถึง	กลวิธี เทคนิค (ในที่นี้อาจมีนัยยะของเทคนิคบางประการที่เป็นความลับ เฉพาะบุคคล)
กำรากลเหลือลาม	หมายถึง	ดูร้าย เกเร หยาบคาย
เกี่ยวผ้า	หมายถึง	การผูกผ้า
ขาชาย (ขาทราย)	หมายถึง	ประกอบด้วยเสา 2 ต้นใช้สำหรับช่วยยกขึ้นหรือค้ำไว้
ขอเจียด	หมายถึง	อาวุธปลายแหลมคล้ายกริ
คนพาน	หมายถึง	คนที่ถือพาน พัดชนี ดอกบัว หรือฝักมะขาม ก็ได้ เดินเข้ามาช่วยเฝ้าให้ข้างวิ่งไล่ตาม
ฉะ	หมายถึง	การกดขอลงไปที่ตัวข้าง โดยใช้มือหลังจับตามขอให้พันหัวเข้าขึ้นมา และใช้มือหน้ากดปลายขอลงที่จุดอ่อนด้านขวาหรือด้านซ้ายของข้าง
เฉาะ	หมายถึง	การจับขอกดไปที่ตัวข้างอีกวิธีหนึ่ง ที่ใช้วิธีการจับขอเพียงมือเดียว จะเป็นมือซ้ายหรือมือขวาก็ได้
ชนบ่ารุงา	หมายถึง	การฝึกชนข้างในลักษณะที่ให้ปลายงาแตะกัน
ข้างค้าย	หมายถึง	ข้างที่ทำหน้าที่คอยระวังป้องกันให้ข้างค้ำอีกทีหนึ่ง
ข้างค้ำ	หมายถึง	ข้างที่มีหน้าที่ช่วยป้องกันข้างเถื่อนไม่ให้มาทำอันตรายข้างคล้อง
ข้างคล้อง	หมายถึง	ข้างที่มีหน้าที่ในการคล้องข้างเถื่อน
ข้างขึ้นตา	หมายถึง	ข้างที่มีน้ำตาไหลตลอดเวลา หรือเป็นข้างขี้กลัว อ่อนไหวง่าย
ข้างแซง	หมายถึง	ข้างที่เดินหน้าไขลง 2 ข้าง
ซองหาง	หมายถึง	เครื่องคล้องโคนหางข้าง คือบริเวณกันและหางที่ไว้ร้อยเชือกขึ้นมาผูกส่วนหลังหรือคอข้าง
ตามเชือก	หมายถึง	นำเชือกมาขดเข้า
ตะคน	หมายถึง	เชือกหนึ่ง 3 เกลียวใช้ผูกร้อยบนตัวข้าง
ตะลุง	หมายถึง	เสาสำหรับผูกข้าง
โตนงเตง	หมายถึง	ท่อนซุงห้อยตามแนวตั้งกลางประตูทางเข้าออกสำหรับข้าง ใช้กับเพนียดคล้องข้าง ความกว้างของประตูจะพอดีให้ข้างเดินเรียงเดี่ยวได้สะดวก เมื่อข้างเดินเข้าหรือเดินออกปลายล่างของโตนงเตงจะถูกดึงไปข้าง ๆ ทำให้ข้างจะเข้าหรือออกได้สะดวก หรือ ไม้ 4 อัน ที่แขวนห้อยอยู่กลางประตูเพนียดที่ข้างเข้าออก
ทอดเชือก	หมายถึง	นำเชือกมาคลี่ออก
ท่าว	หมายถึง	กิริยาย่อหรือหมอบตัวลงของข้าง
ที่เจ็บ หรือ ท่าเจ็บ	หมายถึง	จุดอ่อนของข้าง
บังไพร	หมายถึง	ข้างนำไขลงข้างหน้าแล้วมีหมอบข้างถือกิ่งไม้มาด้วย 1 กิ่ง

เบญพาด	หมายถึง	เสาสองข้างมีความสูงต่ำไม่เท่ากัน ข้างหน้าสูงข้างหลังต่ำ
พานหน้า	หมายถึง	เชือกที่ถักเป็นแผ่นแบนใช้พันรอบอก
พาย	หมายถึง	การจับขอดีด้วยมือทั้งสองแล้วยกขึ้นแบบพายเรือที่ปลายกดลงไป ด้านซ้ายก่อน แล้วพายังดขอดีกลับขึ้นมาให้พ้นหัวเขา แล้วพಾಯ่อนกด ลงตรงจุดอ่อนของข้าง
เพนียด	หมายถึง	คอกดักข้างมีขนาดใหญ่
แม่น้ำตาย	หมายถึง	แม่น้ำนิ่ง
รอย	หมายถึง	จุดที่วางข้าง
วงพาด	หมายถึง	คอกเล็ก รั้วสี่เหลี่ยมภายในเพนียดใช้ล้อมข้าง ทำด้วยซุงเป็นต้น ๆ ปัก เรียงรายเว้นระยะพอให้คนลอดเข้าออกได้ มีไม้ตีพาดเสาเหล่านั้นให้ ยึด ติดกันโดยรอบ
สับ	หมายถึง	การจับขอดีด้วยมือข้างที่ถนัดแล้วใช้น้ำหนักมือเล็กน้อยในการลงขอบน จุดอ่อนของข้าง
สายกระแซง	หมายถึง	เชือกหนึ่งหรือเชือกผูกมาจากรัดประโคน ซึ่งเป็นสายรัดกบหรือสับคับ ความยาวจะใช้จับยึดถือไว้ระหว่างที่นั่งบนหลังข้างเพื่อมิให้พลัดตกจาก หลังข้าง
เสาปอง	หมายถึง	เสาสำหรับผูกข้างไว้ฝัก หรือผูกข้างที่ตักมัน
หล่อสะบัด	หมายถึง	อาการที่ไม่อยู่นิ่ง สะบัดไปมา

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตวงศาสูตร ว่าด้วยเนื้อหาตราครุฑกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
1. ตำราข้างว่า ด้วยศตลักษณ์และ วิธีฝึกช้าง 18/2	ทต.	ก 13 ย 39 น 1	36	ดินสอด	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 6	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ชำรุด	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
2. พระสมเด็จ พระ ตำราข้าง 2 23/2	ทต.	ก 11.5 ย 33.5 น 3.5	103	ทรดาล	ไทย	ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
3. ตำราลักษณะ ช้างสมัยอยุธยาว่า ด้วยช้างตุ๊ก ลักษณะ 26/3	ทต.	ก 13 ย 39 น 1	36	ดินสอด	ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ชำรุด	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
4. ตำราโบราณณ์ ประหมเสินธุ์ ว่า ด้วยช้างสุก ลักษณะและบาป ลักษณะ และว่า ด้วยตำราวิธี ฟันช้าง 62/2	ฝ.	ก 14 ย 20.5 น 1.5	-	-	-	-	-	-	-	ชำรุด และ งดบริการ	หอยา ชื่อ พ.ศ. 2455

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตศาสตร์ ว่าด้วยเนื้อหาตำราศกกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
5. ตำราชี้ข้าง มี ภาพพระบายสีว่า ด้วยการชี้ข้าง 67/7	ทพ.	ก 14 ย 37 น 1.5	25	เส้นรงค์ (หมึก ทอง)	ไทย	ไทย	1 - 6	ระบุเพียง “สมัย อยุธยา”	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
6. ตำราชี้ข้าง 68/7	ทต.	ก 11.5 ย 35 น 3.3	49	ดินสอ	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 5	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
7. พระสมุทตำรา นารายณ์บริบูรณ์ 69/7	ทต.	ก 11.5 ย 35 น 3	113	เส้นรงค์ (ดินสอ พดก)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ลงท้ายเล่ม ด้วย ข้อความว่า “จุดศักราช 1230 มีนา โคสันฤทธิ ศกาศยุ ขมาศวัน พฤทส์บดี ได้รับทรัพย์ มรดก แจก”	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	หยา ซื่อ 11 มิ.ย. 2450

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตคเวศสาส์น ว่าด้วยเนื้อหาดำราดคหกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
8. ตำราภรรยาณ ลพบุรีย์ ว่าด้วยช้าง เกียดไม้เกียดโรง เกียดจจะลุง เบญพาษ 70/2	ฝ.	ก 16 ย 22.5 น 0.5 หนา)	58	ดิสอ	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 14	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ ระบุเพียง “ฉบับ หม่อมเจ้า วิชรินทร์ หอ ซื่อศก 131”	ชำรุด	หอฯ ซื่อ 11 มิ.ย. 2450
9. ตำราปรุงผ้าซิ่นข้าง 72/7	ทด.	ก 11.5 ย 35 น 2.5	32	หรดาด	ไทย	ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ แต่ระบุ ข้อความ หน้าแรก ว่า “ของ พระยา ราชวัง เมือง”	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
10. พระตำหรับึง ผ้าซิ่นข้าง 73/2	ฝ.	ก 15 ย 23 น 0.5	-	-	-	-	-	-	-	ชำรุด และงด บริการ	หอฯ ซื่อ พ.ศ. 2455

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตศตวรรษ ว่าด้วยเนื้อหาทำราคากรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
11. ตำราปรุงผ้าสี ข้าง ว่าด้วยวิธี สีผ้าสีข้าง 74/1	ผ.	ก 13.5 ย 21 น 2	19	หมึก	ไทย	ไทย	1 - 10	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ชำรุด	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
12. สมุดพระตำ หรับสีข้าง 75/8	ทด.	ก 11 ย 34 น 7	115	ทองคำ	ไทย	ไทย	1 - 4	วันเสาร์ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ จุลศักราช 1176 ปี จอฉัตร (พ.ศ. 2357)	ไม่ได้ระบุ แต่ระบุชื่อ ของนาย ราชสาร ขุบ ได้แก่ ขุนศรี กระวีราช ขุนสร ประเสริฐ และขุน มหาสิทธิ โวหาร	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
13. ตำราสีข้าง 76/8	ทด.	ก 11.5 ย 35 น 4.5	74	เส้นรงค์ (ขาว ทองคำ)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 5	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตศตวรรษว่าด้วยเนื้อหาทำราคาธรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ชม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
14. ตำราชี้ข้าง 77/8	ทต.	ก 11.5 ย 35 น 2.5 หนา)	43	เส้นรงค์ (ขาว ดินสอด หรือดิล)	ไทย	ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ชำรุด	ได้จากกรม เลขกิติการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
15. ตำราลักคณชี้ ข้าง 78/8	ทต.	ก 11.5 ย 34 น 3	105	หรือดิล	ไทย	ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ทอฯ ช้อจาก หมอมหลวงแดง สุ ประดิษฐ์ พ.ศ. 2479
16. ตำราชี้ข้าง 79/8	ทต.	ก 11.5 ย 34.5 น 3.5	110	เส้นรงค์ (ดินสอด หรือดิล)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ได้ระบุ แต่ระบุ ข้อความ ในหน้า แรกว่า “พระสมุ ดำมรา กรมหลวง เทพพระ ทาน”	สมบูรณ์	ทอฯ ช้อจาก หมอมหลวงแดงสุ ประดิษฐ์ พ.ศ. 2479

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตศตวรรษ ว่าด้วยเนื้อหาตำราศกขกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ชม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
17. ตำราชี้ข้าง 80/8	ทต.	ก 12.5 ย 36 น 5	122	เส้นรงค์ (ดินสอด หรดาล)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	หอฯ ช้อจาก หม่อมหลวงแดงสุ ประดิษฐ์ พ.ศ. 2479
18. ตำราชี้ข้าง 81/9	ทต.	ก 12 ย 37 น 5	166	เส้นรงค์ (ดินสอดสี น้ำยา หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 5	ไม่ปรากฏ	ไม่ได้รับ แต่ระบุ ข้อความ หน้าแรก ว่า "หน้า ต้นตำรา ข้างของ อาตราช ยัน"	สมบูรณ์	หอฯ ช้อจาก หม่อมหลวงแดงสุ ประดิษฐ์ พ.ศ. 2479
19. ตำราชี้ข้าง 82/9	ทต. (ปกไม้ ขอบติด กระจก)	ก 12 ย 35 น 5	92	เส้นรงค์ (ดินสอด ทอง หรดาล)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตศตวรรษ ว่าด้วยเนื้อหาทำราคากรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
20. ตำราชี้ข้าง 83/9	ทต. (ปกไม้ ขอบติด กระจก)	ก 12 ย 35 น 7	69	เส้นรงค์ (ทอง สี น้ำยา)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
21. ตำราชี้ข้าง 84/9	ทต. (ปกไม้ ขอบติด กระจก)	ก 12 ย 34.5 น 4.5	113	เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
22. สมุดพระดำ หรับชี้ข้าง 85/9	ทต.	ก 11 ย 33.5 น 4.5	109	เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	วันเสาร์ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ จุล ศักราช 1176 ปี จอชศก (พ.ศ. 2357)	ไม่ได้ระบุ แต่ระบุชื่อ ของนาย ราชสาร ขุบ ไต้แก้ว ขุนศรี กระวีราช ขุนสร ประเสริฐ และขุน มหลสิทธิ โวหาร	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ *หมายเหตุ ระบุในหน้าแรกว่า “คิดแล้ว สงมกัไว้ สำหรับหอ ณ วัน จันทร์ เดือน 6 แรม 12 ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิ์ศก 1250”

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตสวดสาส์น ว่าด้วยเนื้อหาดำกราดขกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
23. ตำราชี้ข้าง 86/1	ฝ.	ก 22 ย 34 น 0.1	5	หมึก	ไทย	ไทย	1 - 17	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
24. ตำราชี้ข้าง ว่า ด้วยกลนุ่งผ้าชี้ข้าง 87/1	ฝ.	ก 13.5 ย 21 น 2	21	หมึก	ไทย	ไทย	1 - 10	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2482
25. ตำราชี้ข้าง 88/10	ทพ.	ก 11 ย 35 น 2.5	87	เส้นรงค์ (ดินสอด หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 6	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
26. ตำราชี้ข้าง 89/10	ทด.	ก 12 ย 36.5 น 4	93	ดินสอด	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 5	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ชำรุด	กรมพระนเรศวร ฤทธิ์ ประทาน หอสมุด 12 ธ.ค. 2468
27. สมุดพระตำรา ชี้ข้าง 90/20	ทพ.	ก 16 ย 42 น 6	93	เส้นรงค์ (ทอง หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 5	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค.2479

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตวงศาสูตร ว่าด้วยเนื้อหาคำราชาศัพท์ ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
28. ตำราชี้ข้าง 91/10	ทพ. (ปกสีดำ)	ก 11 ย 34 น 3	82	หมึก	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุด
29. ตำราชี้ข้าง 92/10	ทพ. (ปกไม้)	ก 13.5 ย 34 น 3.5	56	เส้นรงค์ (สีน้ำยา หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 5	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ทอา ชื่อกจาก หม่อมหลวงแดงสุ ประดิษฐ์ พ.ศ. 2479
30. ตำราชี้ข้างและ ยรักษาข้าง 93/10	ทพ. (ปกผ้า)	ก 12.5 ย 35 น 3.5	165	เส้นรงค์ (ดินสอสี น้ำยา หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ชำรุด	นางประกอบ สถิตยสารักข์ ให้ทอา 13 ธ.ค. 2506
31. พระสมุดตำรา ชี้ข้างพระนารายณ์ 94/10	ทต.	ก 12.5 ย 36.5 น 5.5	120	ทองคำ	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ชื่อกจากหม่อมหลวง แดงสุประดิษฐ์ พ.ศ.2479
32. ตำราชี้ข้าง 95/11	ทต.	ก 11 ย 32 น 1	32	ดินสอ	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ชำรุด	พระยาศิริธรรม บริรักษ์ (ทับ) ให้ ทอา 22 ต.ค. 2460

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตวงศศาสตร์ ว่าด้วยเนื้อหาทำราคาธรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
33. ตำราคัลลิ่งข้าง 96/11	ทข. (ปกผ้า)	ก 13.5 ย 37 น 2	105	เส้นรงค์ (ดินสอด หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 8	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	ชำรุด	นางประกอบ สถิตีสถาภิรักษ์ ให้หอฯ 13 ธ.ค. 2506 *หมายเหตุ ถิ่นใต้
34. ตำราคัลลิ่งข้าง 97/11	ทต.	ก 11 ย 34 น 0.5	23	ดินสอด	ไทย	บาลี-ไทย	1 - 7	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
35. ตำราคัลลิ่งข้าง ว่าด้วยการ เตรียมการต่าง ๆ ในการคัลลิ่งข้าง เป็นต้น 98/1	ฝ.	ก 22 ย 35 น 0.1	37	พิมพ์ดีด	ไทย	ไทย	1 - 32	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
36. พระตำรา พศุทธิบาท 99/11	ทต.	ก 11.5 ย 35 น 7.5	153	เส้นรงค์ (ดินสอด ทรดาล)	ขอม-ไทย	บาลี- ไทย-ขอม	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขกิติการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตวงศาสูตร ว่าด้วยเนื้อหาไตรภาคกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
37. พระตำรา พศุทธิบาท 100/11	ทพ.	ก 11.5 ย 36 น 3.5	99	หมึก	ขอม-ไทย	บาลี- ไทย-เขมร	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขที่การ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
38. พระตำรา พศุทธิบาท เล่ม 1 101/11	ทพ.	ก 11.5 ย 34.5 น 4.5	104	หมึก	ขอม-ไทย	บาลี- ไทย-เขมร	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขที่การ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
39. พระตำรา พศุทธิบาท เล่ม 6 102/11	ทพ.	ก 11.5 ย 36 น 3	48	หมึก	ขอม-ไทย	บาลี- ไทย-เขมร	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขที่การ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
40. ตำราศุกรม 103/12	ทพ.	ก 14.5 ย 33.5 น 7	135	เส้นรงค์ (ดินสอด หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี- ไทย-เขมร	1 - 5	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	หออฯ คัด 20 ต.ค. 2460
41. ตำราศุกรม 104/12	ทพ.	ก 12 ย 36.5 น 4.5	59	เส้นรงค์ (ดินสอด หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี- ไทย-เขมร	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	หออฯ คัด 20 ต.ค. 2460

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตวศาสตร์ ว่าด้วยเนื้อหารัตราชากรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
42. ตำราศุภกรรม ว่าด้วยเวทมนต์ กระบวนจันท์ข้าง การรักษาช้าง และ การบำบัดเสียด ฉี่โร 105/2	ผ.	ก 22 ย 35 น 0.1	13	พิมพ์ ติด	ไทย	ไทย- บาลี- เขมร	1 - 22	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	หอฯ คัด 15 พ.ย. 2480
43. ตำราศุภกรรม ว่าด้วยเวทมนต์ กระบวนกรจับ ช้าง การรักษาช้าง ฯลฯ 106/2	ผ.	ก 22 ย 35 น 0.1	13	ดินสอ	ไทย	ไทย- บาลี- เขมร	1 - 18	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	หอฯ คัด 15 พ.ย. 2480
44. ตำราศุภกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธี ทอดเชือก ตาม เชือกในการคล้อง ช้าง 107/2	ผ.	ก 22 ย 35 น 0.1	9	เส้นรงค์ (พิมพ์ ติดหมึก)	ไทย	ไทย	1 - 28	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	พระยาเทวาภิราช ส่งให้หอฯ 5 กันยายน 2481
45. ตำราศุภกรรม 108/12	ทพ.	ก 11.5 ย 36 น 4	132	หมึก	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตวงศาตร์ ว่าด้วยเนื้อหาตำราศกกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
46. ตำราศกกรรม 109/12	ทต.	ก 12 ย 36 น 1.5	20	ดินสอด	ไทย	ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขกิติการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
47. ตำราศกกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้ สวดในพิธีศกกรรม 110/2	ฝ.	ก 22 ย 35 น 0.1	5	พิมพ์ดีด	ไทย	บาลี-ไทย	1 - 22	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
48. ตำราศกกรรม ข้างพระที่นั่ง 138/13	ทต.	ก 11.5 ย 34.5 น 1	30	เส้นรงค์ (ดินสอด หรรดาด)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	หอสมุดชื่อ พ.ศ. 2450
49. ตำราศกกรรม ข้างพระที่นั่ง ว่า ด้วยหลักของศกกรรม ข้าง 16 ประการ วิธีฝึกข้างต่อ ฯลฯ 139/3	ฝ.	ก 22 ย 33.5 น 0.1	7	หมึก	ไทย	ไทย	1 - 22	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตวงศศาสตร์ ว่าด้วยเนื้อหาตำราศกขกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
50. ตำราคาวาย ข้างพระที่นั่ง 140/13	ทต.	ก 11 ย 34 น 1.5	14	เส้นรงค์ (ดินสอด หรดาล)	ไทย	ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	หอสมุดชื่อ พ.ศ. 2450
51. ตำราคาวาย ข้างพระที่นั่ง 141/13	ทต.	ก 11.5 ย 33.5 น 3	103	เส้นรงค์ (ดินสอด ทอง หรดาล)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
52. ตำราเลิกข้าง 142/13	ทต.	ก 11.5 ย 34.5 น 0.5	14	เส้นรงค์ (ดินสอด หรดาล)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
53. ตำราสี่ข้าง 145/14	ทต.	ก 11.5 ย 34.5 น 5	102	เส้นรงค์ (ดินสอด หรดาล)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
54. วิทยาคชยุท 163/15	ทต.	ก 11 ย 35 น 3.5	49	เส้นรงค์ (ขาว ดินสอด)	ไทย	ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตาคทาสูตร ว่าด้วยเนื้อหาตำราศกขกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ซม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
55. พระสมุทพรา ราชพิธีพืทธิบาท ข้าง 164/16	ทต.	ก 11.5 ย 35 น 4	96	เส้นรงค์ (ทอง ดินสอด หรือดัด)	ขอม-ไทย	บาลี-ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ
56. สมุทพรา ราชพิธีอินนโข บาท 165/16	ทต.	ก 11.5 ย 34 น 2.5	60	เส้นรงค์ (ดินสอด หรือดัด)	ไทย	ไทย	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ซื้อจากหม่อมหลวง แดงสุประดิษฐ์ พ.ศ. 2479
57. พระตำรา พฤทธิบาท 166/16	ทต.	ก 12 ย 35.5 น 8.5	161	เส้นรงค์ (ดินสอด หรือดัด)	ขอม-ไทย	บาลี- ไทย-เขมร	1 - 4	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479
58. พระสมุทตำรา พฤทธิบาท 167/16	ทท.	ก 14 ย 37.5 น 5	86	เส้นรงค์ (ดินสอด น้ำยา หมึก)	ขอม-ไทย	บาลี- ไทย-เขมร	1 - 7	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	ได้จากกรม เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี 5 ม.ค. 2479

ตารางที่ 6 ตารางแสดงองค์ประกอบของต้นฉบับเอกสารโบราณ หมวดสัตตวงศาสูตร ว่าด้วยเนื้อหาทำราดขกรรม ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (ต่อ)

ชื่อเรื่อง เลข/มัด	ประเภท เอกสาร	ขนาด(ชม.) (กว้าง ยาว หนา)	จำนวน หน้า	เส้น อักษร	อักษร	ภาษา	บรรทัด อักษร	ศักราช	ผู้แต่ง	สภาพเล่ม	ประวัติเอกสาร
59. ตำราคล้องช้าง ว่าด้วยการ เตรียมการต่างๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น 260/4	ผ.	ก 22 ย 35 น 0.1	37	พิมพ์ดีด อักษร	ไทย	ไทย	1 - 34	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สำเนาเอกสาร เลขที่ 98 (คัดจาก กรมป่าไม้ฉบับของ พระยาภักดีนิคม วัฒนวิสิฐ (เจียร กัถยานมิตร) พ.ศ. 2480
60. ตำราขกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้ สวดในพิธี คชก กรรม 266/4	ผ.	ก 22 ย 35 น 0.1	5	พิมพ์ดีด	ไทย	ไทย-บาลี	1 - 23	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	สมบูรณ์	สมบัติเดิมของ หอสมุดฯ (แยกมา จากเอกสารเลขที่ 110)

ภาคผนวก ค
ตารางแสดงเนื้อหาที่ปรากฏในตำราแต่ละฉบับ

เนื้อหา (ต่อ)	
มนต์ท้าวอู่เทน	
วังช้างทอดโขลง	✓
มนต์เรียกช้าง	✓
มนต์หยุดช้าง	✓
พิธีรับช้าง	✓
สิ่งของที่ใช้	✓
รูป+สถานที่	✓
บันทึกพิธีทอดเชือก	✓
กลศวายุ16	
กลองฝักละเอียด	✓
พิธีพระศุกรกรรม	
ศขลักษณ์	
มนต์ต่าง ๆ ในพิธี	
พุทธเสกกันภัย	
ภาษาถิ่นใต้	
วิธีแก้ริยาแบบอื่น ๆ	
ตำนานครูประจำ	
กำเนิดช้าง	
ข้อมูลทั่วไป	✓

เนื้อหา (ต่อ)	
วังช้างทอดโขลง	
มนต์เรียกช้าง	
มนต์หยุดช้าง	
พิธีรับช้าง	
สิ่งของที่ใช้	
รูป+สถานที่	
บันทึกพิธีทอดเชือก	
กลศอายุ16	
กลองฟ้าละเอียด	✓
พิธีพระศกกรรม	✓
คชลักษณ์	✓
มนต์ต่าง ๆ ในพิธี	✓
พุทธเสกกันภัย	✓
ภาษาถิ่นใต้	✓
วิธีแกักริยาแบบอื่น ๆ	✓
ตำนานครูประจำ	
กำเนิดช้าง	
ข้อมูลทั่วไป	

ตารางที่ 7 ตารางแสดงเนื้อหาที่ปรากฏในตำราแต่ละฉบับ (ต่อ)

ชื่อตำรา	เนื้อหา								
	กลีบลอยลายเชือก	กลีขี้ข้างมีขี้มน้ำ	ยา+มนต์ช่วยขี้มน้ำ	กลีขี้ข้างเกลียดมิดลงน้ำ	กลีเกลียดไม้+โรง	ยา+มนต์ช่วยเข้าโรง	เสกกราขี้ข้าง	มนต์นำลาย	ทำพิศมอน
51. ตำราคชกรรมว่าด้วยสูตรใช้สวด 266/4 (ผ.)									
52. ตำรากล้องข้าง 96/11 (ทข.)									
53. ตำราขี้ข้าง 95/11 (ทค.)		✓		✓					
54. พระสมุดพระตำราข้าง 2 23/2 (ทค.)									✓
55. ตำราคชกรรม 109/12 (ทค.)									
56. ตำรากล้องข้างอยุธยา 26/3 (ทค.)									
57. ตำราข้างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกข้าง 18/2 (ทค.)									
58. ตำรากล้องข้างว่าด้วยการเตรียม 260/4 (ผ.)									
59. ตำรากล้องข้างว่าด้วยการเตรียม 98/1 (ผ.)									
60. ตำรานารายณ์ประทมลินธุ์ฯ 62/2 (ผ.)									

เนื้อหา (ต่อ)

ยา+มนต์เข้าขอ	กลสีตำรากลเพื่อลลาม	ชื่อกลมุ่งผ้า	ชื่อกลเกี่ยวผ้า	ชื่อกลผูกขนก	ชื่อกลสอดขนก+วิธี+นุ่งบนคอแต่ละแบบ	ชื่อกลที่นุ่ง+ตำแห่ง+วิธีนุ่ง	ชื่อ+วิธีถือขอ	ชื่อกลพัน+วิธีพัน	ชื่อ+ตำแห่งท่าจับ	กลกาย	กลเฉพาะ+วิธีเฉพาะ	กลสีข้างไม้ทัด (ไม่มีรายละเอียด)	กลสีตัดกลางแปลง	กลสีคำในวงพาด	กลสีข้างน่าน้ำในวงพาด (ไม่ละเอียด)	กลสีข้างน่าน้ำเส้าล้อแพน
	✓	✓	✓	✓	✓											
	✓					✓	✓	✓								

เนื้อหา (ต่อ)

กลีซีซังน้ำมันไลเคน																				
กลีซีซังบัว																				
เสกขอซีซังน้ำมันตามพงษ์																				
มนต์ผู้เกิดโคคน																				
มนต์ผู้ผูกของทาง																				
มนต์ผูกพานหน้า																				
มนต์ผู้กลายกระแวง																				
มนต์เจ้าขอยิน																				
มนต์เจ้าบัง																				
มนต์เจ้าดอกลำตวน																				
ทำพระนพคาศีซังน้ำมันหยาบ																				✓
ตำราทำพระนพ																				
ยา+มนต์ซีซังน้ำมันบัวมีขึ้นหอม																				
ยาแก้ซีซังแรงสับัด																				
ยาแก้ซีซังหัวแข็งมีฟิงขอ																				
ซีซังขนาดต่าง ๆ																				✓
แก้ซีซังร้ายหลอสับัด																				✓

เนื้อหา (ต่อ)

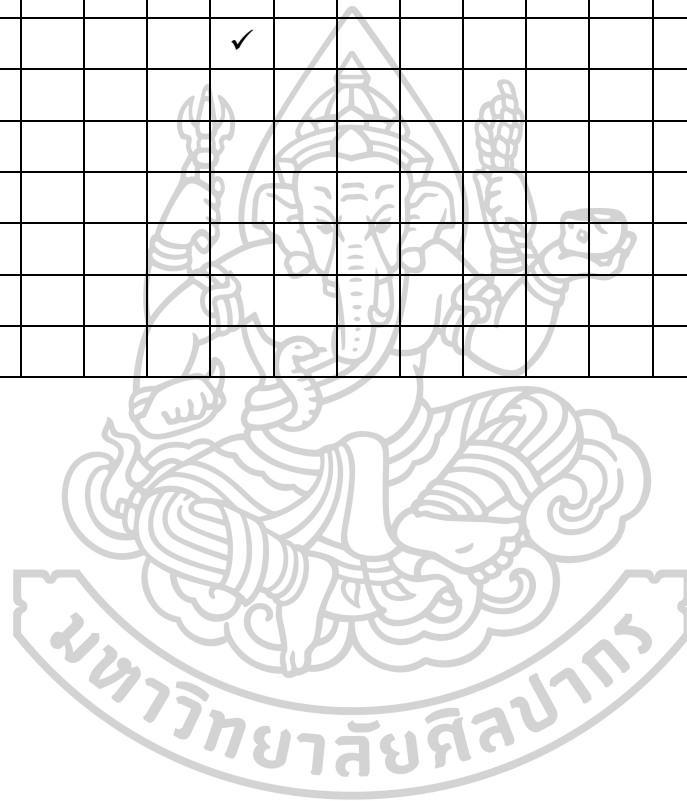
แก๊ซซังมีน้ำมันลงน้ำมันได้รายนัก																				
แก๊ซซังแพงคนบ้านเหลือขอ																				
มนต์4พงษ์																				
มนต์ออกไม้																				
มนต์เข้าไม้																				
มนต์ประทับ																				
มนต์คาถาพระนพ																				
มนต์เบิกบาท																				
มนต์เหลือขอ																				
รูปซังถือบัว																				
รูปลตตะพีต12																				
แก๊ซซังซังตงนังมัน																				
ให้ซังนังนังรัก																				
ให้ซังรายจัจควาญ																				
ให้จำแปลง																				
ออกค้องได้ซัง																				
เอาซังมาบ้าน																				
ฝึกซัง																				

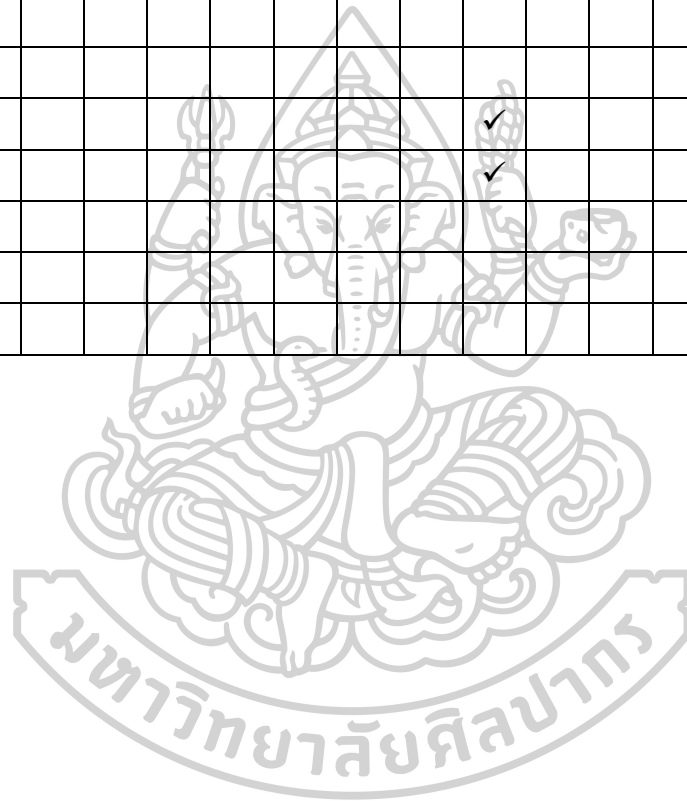

เนื้อหา (ต่อ)

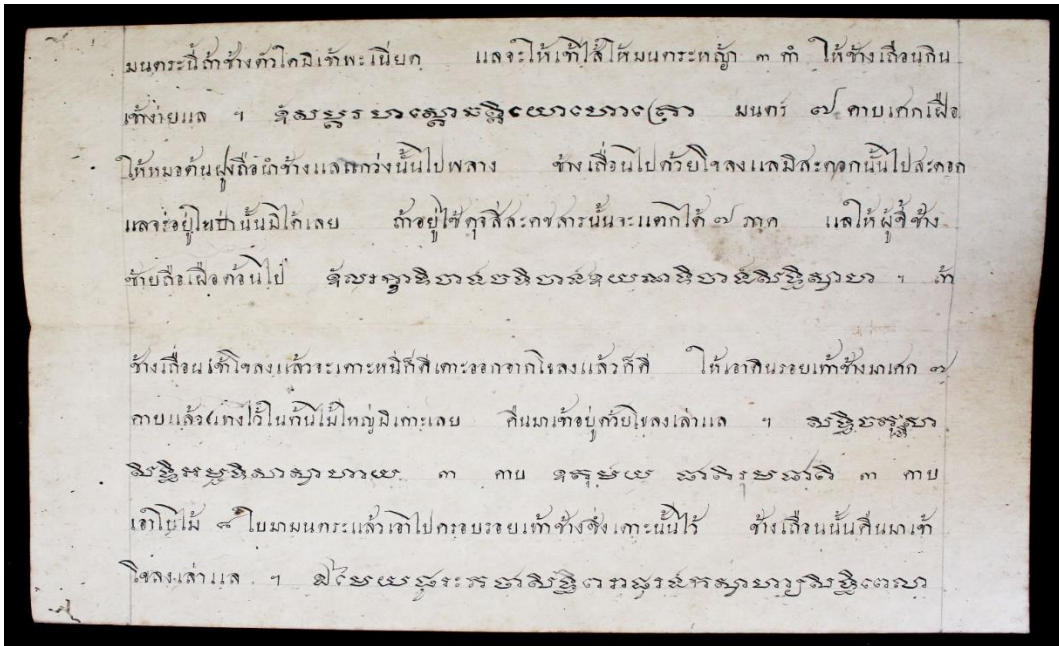
ช้างมโนน้ำ																				
มนต์เรียก																				
มนต์บังไพร																				
ลูกคล้ำ																				
ห้ามเสียดัง																				
ผูกขันธ์ช้างหายาบ																				
มนต์นึ่งผ้า						✓														
มนต์เกี่ยวผ้า																				
กลควายขึ้นนั่ง																				
แก้ง้างปากเขา																				
แก้ง้างมีรับดอกไม้																				
แก้ง้างถึงชุด																				
ยากินมีพศ																				
ยาช้างบ้านกลับเป็นเดือน																				
ตำราฝึกช้างเดือน													✓							
ตำรายาไปเดือน																				
แก้แหวงหมอแหวงควาย																				
มนต์ทำวอเทน																				

เนื้อหา (ต่อ)									
วังช้างทอดโขลง									
มนต์เรียกช้าง									
มนต์หยุดช้าง									
พิธีรับช้าง									
สิ่งของที่ใช้									
รูป+สถานที่									
บันทึกพิธีทอดเชือก									
กลศวายุ16									
กลองฟ้าละเอียด									
พิธีพระคชกรรม									
คชลักษณ์									
มนต์ต่าง ๆ ในพิธี									
พุทธเสกกันภัย	✓								
ภาษาถิ่นใต้		✓							
วิธีแกักริยาแบบอื่น ๆ				✓					
ตำนานครูประจำ					✓				
กำเนิดช้าง						✓			
ข้อมูลทั่วไป								✓	
								✓	

ภาพที่ 38 หมวดเนื้อหาที่เกี่ยวกับการจับช้าง ตำราคชกรรม เอกสารเลขที่ 103 มัดที่ 12

ภาพที่ 39 หมวดเนื้อหาที่เกี่ยวกับการฝึกหัดช้าง ตำราขี่ช้าง เอกสารเลขที่ 89 มัดที่ 10

รายการอ้างอิง

- Lohitkun, T. (1998). "Chang" The Never-ending Epic. Bangkok: Khao Fang Publishing.
- Maas Paul. (1958). *Textual Criticism*. Oxford: Clarendon.
- McFarland, G. (1960). *THAI-ENGLISH DICTIONARY* (4th ed.). USA: Stanford University.
- Panarut, P. (2018). "Cindamani The Odd Content Version : A Critical Edition.". (Master of Arts, Hamburg Thai Studies), Hamburg University, Germany.
- กรมศิลปากร. (2545). *จดหมายเหตุเรื่องทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่มที่ 1*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2552). *คู่มือสำรวจ จัดหา รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศ เอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลานและหนังสือสมุดไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2564). *ตำราช่างในเอกสารโบราณ*. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- คณะกรรมการแต่งกายไทย: วิวัฒนาการและเอกลักษณ์ประจำชาติ สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ. (2543). *การแต่งกายไทย : วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน 1 – 2*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช มรว. และคณะ. (2551). *ลักษณะไทย ภูมิหลัง* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- จตุพร บุญประเสริฐ. (2556). "การวิเคราะห์ตำราวิว.". (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ. (2545). *ตำราช่าง ฉบับรัชกาลที่ 1*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ. (2548). *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จามิกร ชูทรัพย์. (2560). "การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวด เรื่อง พระปรมัตถ์.". (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ. (2496). *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. ม.ป.ท.: (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ 7 มิถุนายน พุทธศักราช 2496).
- ชาญยุทธ สอนจันทร์. (2563). "ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทและชุดความคิดในตำนานอูรังคธาตุ.". (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.
- ณพล พรประศาสน์สุข. (2559). "จารึกและเอกสารไทยสมัยอยุธยา : การศึกษาเชิงอักษรวิทยา.".

(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย),
มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

ณัฐภัทร จันทวิช. (2542). **ช่างราชพาหนะ**. กรุงเทพฯ: โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย.

ณัฐธัญ มณีรัตน์. (2560). “คัมภีร์ตรีนิสิงเห : การตรวจสอบชำระและบทบาทในสังคมไทย.”.

(วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต และพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระยา. (2556). **นิทานโบราณคดี**. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์.

“ตำราชี่ช้าง มีภาพระบายสีว่าด้วยการขี่ช้าง.” สมัยอยุธยา. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (หมึก ทอง). เลขที่ 67. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง ว่าด้วยกลนุ่งผ้าขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). กระดาษฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. เลขที่ 87. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. เลขที่ 86. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นหมึก. เลขที่ 91. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกไม้). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีน้ำยาหมึก). เลขที่ 92. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ สีน้ำยาหมึก). เลขที่ 81. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 88. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 65. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 68. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 89. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 95. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง). เลขที่ 82. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หาดาล). เลขที่ 79. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หาดาล). เลขที่ 80. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราชี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หาดาล).

- เลขที่ 84. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
 “ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หนาดาล).
- เลขที่ 145. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
 “ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง สีนํ้ายา).
- เลขที่ 83. สำนักหอสมุดแห่งชาติ. In.
 “ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (เส้นขาว หนาดาล). เลขที่ 76. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราชี้ข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาว ดินสอ หนาดาล).
 เลขที่ 77. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราชี้ข้างและยารักษาข้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว (ปกผ้า). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ สีนํ้ายา หมึก). เลขที่ 93. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม ว่าด้วยบันทึกพิธีทอดเชือกตามเชือกในการคล้องช้าง”. (ม.ป.ป.). กระจดาษฝรั่ง.
 อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (พิมพ์ดีด หมึก). เลขที่ 107. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทย์มนต์กระบวนกรจับช้าง การรักษาช้าง และการบำบัดเสียดจัญไร”.
 (ม.ป.ป.). กระจดาษฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นพิมพ์ดีด. เลขที่ 105. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม ว่าด้วยเวทย์มนต์กระบวนกรจับช้าง การรักษาช้าง ฯลฯ”. (ม.ป.ป.). กระจดาษฝรั่ง.
 อักษรไทย. ภาษาเขมร. เส้นดินสอ. เลขที่ 106. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม”. (ม.ป.ป.). กระจดาษฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นพิมพ์ดีด. เลขที่ 110. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม ว่าด้วยสูตรที่ใช้สวดในพิธีคชกรรม”. (ม.ป.ป.). กระจดาษฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นพิมพ์ดีด. เลขที่ 266. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 103. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หมึก). เลขที่ 104. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (สีนํ้ายา หมึก). เลขที่ 108. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคชกรรม.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ 109. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น.” (ม.ป.ป.). กระจดาษฝรั่ง.
 อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นพิมพ์ดีด. เลขที่ 98. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคล้องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น.” (ม.ป.ป.). กระจดาษฝรั่ง.
 อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นพิมพ์ดีด. เลขที่ 260. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคล้องช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 97. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “ตำราคล้องช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ

หมึก). เลขที่ 96. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราควาญช้างพระที่นั่ง ว่าด้วยหลักของควาญช้าง 16 ประการ วิธีฝึกช้างต่อ ฯลฯ.” (ม.ป.ป.).

กระดาดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. เลขที่ 139. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราควาญช้างพระที่นั่ง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ทอง หรดาล). เลขที่ 141. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราควาญช้างพระที่นั่ง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 138. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราควาญช้างพระที่นั่ง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 140. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

ตำราช่างภาคที่ 1 พระยาสังฆาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ) พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงชำนาญธนสารณ์ (กรี คชนันท์) ที่เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2481. (ม.ป.ป.). ม.ป.ท.

“ตำราช่างว่าด้วยคชลักษณ์และวิธีฝึกช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 18. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำรานารายณ์ลพบุรีย์ ว่าด้วยช้างเกี้ยวไม้เกี้ยวโรงเกี้ยวจะลุงเบญพาษา.” (ม.ป.ป.). สมุดฝรั่ง. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นดินสอ. เลขที่ 70. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราช่างม้าขี่ช้าง ว่าด้วยวิธีขี่ม้าขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. เลขที่ 74. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราช่างม้าขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหรดาล. เลขที่ 72. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราฝึกช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หรดาล). เลขที่ 142. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราลักคณขี่ช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหรดาล. เลขที่ 78. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“ตำราลักษณะช้างสมัยอยุธยาว่าด้วยช้างสุกลักษณะ.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย-บาลี. เส้นดินสอ. เลขที่ 26. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

ธนโชติ เกียรติดิณภัทร. (2558). “การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

ธวัชชัย ดุลยสุจริต. (2562). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์คชศาสตร์ของपालกาปิยะ.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

นริศรานุวัตติวงศ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2504a). **สาส์นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เล่ม 10.** กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.

นริศรานุวัตติวงศ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2504b). **สาส์นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เล่ม 11.** กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.

นริศรานุวัตติวงศ์ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2505a). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า เล่ม 19**. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.

นริศรานุวัตติวงศ์ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2505b). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า เล่ม 22**. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.

บทสัมภาษณ์เรื่องช้าง. (2562). ม.ป.ท.: (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี อุดมคชาชีวะ ที่เมรุวัดเครือวัลย์ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร วันที่ 16 กันยายน 2562).

บวรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย) หลวง. (2552). **สัถกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน** (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: แสงดาว.

ป.ส.ศาสตร์. (ม.ป.ป.). **มาตงคลีลา**. ม.ป.ท.

ประนอม ปัญญากรม. (2533). **การศึกษาเอกลักษณ์จากตำราช้างฉบับหลวง**. ม.ป.ท.

ประเสริฐ ฐ นคร. (2562). **ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช**. ม.ป.ท. (จารึกชีวิต ประเสริฐ ฐ นคร อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ประเสริฐ ฐ นคร 18 สิงหาคม 2562).

ปางช้างอยุธยาแลเพนียด. (2541). **แผนงานโครงการพิธิล้องช้าง (ตำราหลวง) ณ เพนียดคล้องช้างท้องทุ่งทะเลหญ้า จ.พระนครศรีอยุธยา**. ม.ป.ท.

ปาณี เดชวิทยาพร. (2548). **ผ้าไทยกับวิถีชีวิตของคนไทย**. กรุงเทพฯ: แม็ค.

“พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 1.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นหมึก. เลขที่ 101. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระตำราพฤทธิบาท เล่ม 6.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นหมึก. เลขที่ 102. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระตำราพฤทธิบาท.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นหมึก. เลขที่ 100. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระตำราพฤทธิบาท.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอดาล). เลขที่ 99. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระตำราพฤทธิบาท.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอดาล). เลขที่ 166. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระสมุด พระตำราช้าง 2.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหาดาล. เลขที่ 23. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระสมุดตำราขี่ช้างพระนารายณ์.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นหาดาล. เลขที่ 94. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระสมุดตำราพฤทธิบาท”. (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอดาล สีน้ำยา หมึก). เลขที่ 167. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระสมุดพระราชพิธิพฤทธิบาทช้าง”. (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง ดินสอดาล). เลขที่ 164. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

“พระสมุทตำรานารายจบบอริบุญ.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอดาล). เลขที่ 69. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์ห้วงเจริญ. (2546). **พระสมุทตำราแผนคชลักษณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุด

แห่งชาติ กรมศิลปากร.

- พิมพ์พรรณ ไพบูลย์ห้วงเจริญ และคณะ. (2545). **ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พลศักดิ์ เอกโรจนกุล ผู้แปล. (ม.ป.ป.). **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. ม.ป.ท.
- ภัทรพร นิลเศรษฐี. (2539). “การศึกษาชำระโคลงมังทรารบเชียงใหม่”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- มูลนิธิสมเด็จพระรัตนราชสุตาฯ. (2553). **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 2 ชื่อผู้แต่ง**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระรัตนราชสุตาฯ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2505). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493** (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- ลมูล จันทน์หอม. (2532). “โคลงนิราศหริภุญชัย : การวินิจฉัยต้นฉบับ”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- วิศิธา โกรทินธาคม และจตุพร โคตรรกน. (2561). “สมุดพระตำหรับชี้ข้างฉบับหอสมุดแห่งชาติ”. Paper presented at the **การประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ “ศิลปะและวัฒนธรรม : พลวัตในสังคมร่วมสมัย”**, สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. “วิทยาคชยุทธ.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาว ดินสอ). เลขที่ 163. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- วิบูลย์วรรณ มุสิกนุเคราะห์. (2535). “พุทธเสนกะ : การวินิจฉัยต้นฉบับและการศึกษาพฤติกรรมของตัวละคร”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- วิสุทธิ บุญยกุล. (2550). “การตรวจชำระต้นฉบับตัวเขียนเบื้องต้น”. **ตำรงวิชาการ**, 6, 1 (มกราคม-มิถุนายน), 1-19.
- วีระ ทรพรานนท์. (2544). **ศัพท์านุกรมช้าง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วุฒิ วุฒิธรรมเวช. (2540). **สารานุกรมสมุนไพร รวบรวมหลักเภสัชกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- วุฒิชัย โกศลกาญจน์. (2531). “การชำระวรรณกรรมเรื่องโองการแข่งน้ำ”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.
- ศิริพร ฐิตะฐาน. (2522). “รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ศิลปากร กรม. (2506). **สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงบันทึกเรื่องราวความรู้ต่าง ๆ ประทาน พระยาอนุমানราชธน**. ม.ป.ท.: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ศิลปากร กรม. (2515). **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุง**

- เก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา. ศิลปากร กรม. (2526). **จารึกสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง. (2535). **การศึกษาค้นคว้าเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับช้างในศูนย์ฝึกลูกช้างลำปาง**. ม.ป.ท.
- สมบัติ มั่งมีสุขศิริ กังวล คัชชีมา และอุเทน วงศ์สถิตย์ (Producer). (2564). “สกัดคชลักษณ์ของช้างในชมพูทวีปจากคัมภีร์คชศาสตร์ของपालกาปิยะ”. เสวนาจารึกออนไลน์ ครั้งที่ 36 คุรุบูชาเสวนา วันพฤหัสบดีอะชะรีร์. เข้าถึงเมื่อ 29 กรกฎาคม 2564. คลิปวิดีโอจากเฟซบุ๊ก Sanskrit Studies Centre, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- “สมุดพระตำราช้าง.” (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยขาว(ปกดำ). อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ทอง หมึก). เลขที่ 90. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “สมุดพระตำหรับี่ช้าง.” (จ.ศ.1176 (พ.ศ.2357)). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 85. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “สมุดพระตำหรับี่ช้าง.” (จ.ศ.1176 (พ.ศ.2357)). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้น ธรรมดา. เลขที่ 75. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “สมุดพระราชพิพิธธินนไชยบาศ”. (ม.ป.ป.). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ ธรรมดา). เลขที่ 165. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- สารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) พระ. (2504). **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวงสารประเสริฐและฉบับกรมพระปรมาภิไธย) และพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียร (น้อย) เล่ม 2**. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.
- สุดารัตน์ หอมหวาน และคณะ. (2563). **ลำโพงกาลสัก**. Retrieved from <http://www.phargarden.com/main.php?action=viewpage&pid=105>
- สุรีย์วรรณ เล็กตระกูล. (2529). “การศึกษาชำระต้นฉบับวรรณกรรมล้านนาเรื่อง โคลงหงส์ผาค่า”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- สุวรรณี ทองรอด. (2543). “การศึกษาตำราม้าฉบับภาคกลาง”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.
- หอพระสมุดวชิรญาณ. (2465). **ตำราขี่ช้าง ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2199 - 2231 ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช โปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2465**. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- อรพรรณ สินธุ์ศิริมานะ. (2548). “การวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : เอกสารชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุ และเอกสาร บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- อรุณี อัดตนางวงษ์. (2549). “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุ และเอกสาร บัณฑิตวิทยาลัย), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

- อัษฎางค์ ชมดี และคณะ. (2556). ตำราคชศาสตร์ฉบับชาวบ้านชาวภูยเมืองสุรินทร์. ม.ป.ท.
- อิสริย์ ธีรเดช. (2550). ปกิณกคดีประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร.
- ฮ.ไพรวัยวัล. (2481). ตำนานการจับช้าง. พระนคร: โรงพิมพ์หว่างเชียง.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	วริศรา โกรทินธาคม
วัน เดือน ปี เกิด	15 พฤศจิกายน 2527
สถานที่เกิด	เพชรบุรี
วุฒิการศึกษา	สำเร็จการศึกษา ศศ.บ. ภาษาไทย ม.เกษตรศาสตร์ ปี 2550 สำเร็จการศึกษา ศศ.ม. ภาษาไทย ม.เกษตรศาสตร์ ปี 2552
ที่อยู่ปัจจุบัน	96/2 หมู่ 7 ตำบลท่าแยง อำเภอท่าแยง จังหวัดเพชรบุรี 76130
ผลงานตีพิมพ์	วริศรา โกรทินธาคม และจตุพร โคตรกนก. (2561). “สมุดพระตำหรับชีช้าง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ”. ในการประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ “ศิลปะและ วัฒนธรรม : พลวัตในสังคมร่วมสมัย”, สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม อีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

